

STUDI E TESTI

226

CYRILLE VOGEL

Professeur à l'Université de Strasbourg

en collaboration avec

REINHARD ELZE

Professeur à l'Université Libre de Berlin

LE PONTIFICAL
ROMANO-GERMANIQUE
DU DIXIÈME SIÈCLE

LE TEXTE

I

(NN. I-XCVIII)

Avec utilisation des collations laissées par

Mgr. M. Andrieu († 1956)

CITTÀ DEL VATICANO
BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA

1963

STUDI E TESTI

226

CYRILLE VOGEL

Professeur à l'Université de Strasbourg

en collaboration avec

REINHARD ELZE

Professeur à l'Université Libre de Berlin

LE PONTIFICAL
ROMANO-GERMANIQUE
DU DIXIÈME SIÈCLE

LE TEXTE

I

(NN. I-XCVIII)

Avec utilisation des collations laissées par

Mgr. M. Andrieu († 1956)

CITTÀ DEL VATICANO

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA

1963

MICHAELI ANDRIEU
Q. VIX. AN. LXX
M. IIII. D. VI
DEP. VI. NON. OCTOBR.
MAGISTRO ET AMICO
AUCTORES
D. D. D.

AVANT-PROPOS

Bien que le nom de Mgr. Michel Andrieu figure sur la page du titre, les deux auteurs qui signent cette édition sont obligés d'en revendiquer l'entière responsabilité.

*Dès les années 1922-1924, Mgr. A. Andrieu († 2.10.1956) avait décelé une famille de manuscrits constituant les répliques d'une importante collection liturgique de nature hybride qu'il désigna sous le nom de Pontifical romano-germanique du Xe siècle (M. ANDRIEU, *Immixtio et consecratio*, Paris, 1924, p. 63, n. 5, avec la datation inexacte rectifiée ultérieurement: Pontifical romano-germanique du XIe siècle, et surtout M. ANDRIEU, *Les Ordines romani du haut moyen âge*, I. Les manuscrits, Louvain, 1931, pp. 494-548). Il comptait utiliser les loisirs que lui procurerait sa retraite pour en donner l'édition critique. C'est ainsi que dans la bibliographie figurant en tête du recueil que ses amis et collègues souhaitaient lui offrir en hommage, et qui ne parut qu'après sa mort, M. Andrieu avait indiqué lui-même que l'ouvrage était en préparation (Mélanges en l'honneur de Mgr. Andrieu. Revue des Sciences religieuses; volume hors-série, Strasbourg, 1956, p. 6). Un mal implacable allait l'emporter peu de temps après et mettait une fin brutale à ses projets.*

La liasse de papiers relatifs à la compilation romano-germanique qu'il a laissés (actuellement en dépôt à Strasbourg, Université. Bibl. Fac. théol. cath., X. 36) comprend environ 900 feuillets in-4° (210 × 270 mm), remplis au recto seule-

ment et d'une manière très inégale, allant d'un minimum de deux lignes par page à un maximum d'une colonne occupant la moitié d'un feuillet. Pour l'essentiel, on y trouve la transcription du Cassinensis 451, certaines parties du Bambergensis lit. 53 et des collations effectuées sur divers témoins du Romano-germanique. N'y figurent pas les Ordines, antérieurs à la compilation mayençaise ou contemporains de celle-ci que les rédacteurs du pontifical du Xe siècle ont accueillis dans leur travail. Il y manque surtout le volumineux Ordo L, véritable pontifical enchâssé dans le Romano-germanique, dont Mgr. Andrieu avait préparé une édition séparée pour la série des Ordines romani. Les papiers ne contiennent aucun commentaire ou introduction d'aucune sorte, ni même le plan définitif de la compilation (agencement et succession des pièces), ni évidemment d'appareil critique élaboré.¹ Dans ces conditions il eût été peu honnête de faire endosser au savant historien du culte la responsabilité d'une édition qu'il n'a eu le temps ni de bâtir définitivement ni de mener à son terme. Cet état de fait n'enlève évidemment rien, est-il besoin que nous le soulignons ici, à la part prépondérante qui revient à l'ancien doyen de la Faculté de théologie catholique de Strasbourg. Le pontifical romano-germanique est son œuvre: il en a le premier décelé l'existence et mesuré l'importance capitale pour l'histoire du culte chrétien; il a aussi posé des jalons fermes qui ont rendu possible l'édition critique de la compilation mayençaise.

Deux anciens disciples et amis du défunt se sont associés

¹ Les papiers relatifs au pontifical romano-germanique laissés par le défunt se présentent donc dans un état entièrement différent de ceux qui ont trait à l'Ordo L. Ce document vient de paraître dans la série des *Ordines romani* (M. ANDRIEU, *Les Ordines romani du haut moyen âge. V. Les textes (Ordo L)*, Louvain, 1961 = *Spicilegium Sacrum Lovaniense* 29). Mgr. M. Andrieu avait fait parvenir à l'éditeur, bien avant que la maladie ne se déclarât, le texte critique avec commentaire, définitivement rédigé pour l'impression.

pour établir le texte du pontifical. L'un d'eux lui succède dans son enseignement à Strasbourg; conformément au désir exprimé par Mgr. M. Andrieu, le dossier des notes manuscrites relatives au pontifical romano-germanique lui fut transmis par la sœur du défunt, Mlle. Hélène Andrieu — dont nous nous plaisons à souligner ici l'absolu désintéressement — par l'intermédiaire de S. E. le cardinal Albareda, alors préfet de la Bibliothèque Vaticane. Il s'est adjoint un collègue de l'Université libre de Berlin que des travaux sur les Ordines du couronnement impérial avaient de longue date mis en rapport avec le défunt. Fréquemment au cours des années d'après-guerre, Mgr. M. Andrieu leur faisait l'amitié à l'un et à l'autre de les réunir autour de lui pour quelques jours, soit à Rome lors d'un voyage d'études, soit à Strasbourg dans son modeste appartement de la rue du Faubourg National. Ils ont gardé le souvenir de ces entretiens où la franche cordialité n'excluait pas l'austerité des propos. La dernière réunion eut lieu au printemps de l'année 1956, à un moment où rien ne laissait prévoir la fin prochaine; personne ne prit au sérieux la recommandation que leur fit l'ancien doyen de la Faculté de théologie de Strasbourg de veiller à l'édition de la compilation mayençaise. Moins de six mois plus tard, la mort de Mgr. Andrieu les mettait en demeure de se charger du travail.

L'ouvrage qu'ils livrent aux historiens du moyen âge est donc à la fois un hommage au liturgiste français disparu et aussi, hélas, un mémorial.

Nous réitérons ici l'expression de notre gratitude à Mademoiselle Hélène Andrieu qui a bien voulu nous permettre d'utiliser les notes que lui avait laissées son frère.

Nous remercions également Mlle. J. Vielliard, directrice de l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (Paris), ainsi

que les services techniques de cet organisme, pour l'aide précieuse qu'ils nous ont accordée en nous fournissant les photocopies des manuscrits dont nous avons eu besoin.

Notre gratitude enfin va à Son Eminence le cardinal Albareda, ancien préfet de la Biblioteca Apostolica Vaticana qui a bien voulu accueillir ce travail dans la collection des Studi e Testi et qui, de cette manière, en a rendu possible la publication.

Ses conseils dont nous avons toujours pu apprécier la haute compétence ne nous ont jamais fait défaut.

Strasbourg, le 2 février 1962.

C. V. et R. E.

A. CARACTÉRISTIQUES GÉNÉRALES DE L'ÉDITION

Au début du volume consacré aux Tables détaillées du Pontifical romano-germanique figurera une introduction générale relative à la compilation mayençaise ainsi que le *status quaestionis* des travaux qui lui ont été consacrés.

Nous pouvons donc nous contenter d'indiquer brièvement ici les caractéristiques de notre édition.

1. Le texte que nous présentons est celui du pontifical romano-germanique durant la seconde moitié du Xe siècle, c. à d. dans sa physionomie la plus ancienne. Mais, il convient de l'ajouter immédiatement, nous n'identifions nullement ce texte ni avec l'original sorti du *scriptorium* de Saint-Alban de Mayence vers 950-963/964, ni même avec un archétype commun dont nos manuscrits ne seraient que des répliques inégalement fidèles. Ce prototype commun et unique, s'il a jamais existé comme un tout nettement délimité, est insaisissable pour nous, aucun manuscrit connu ou groupe de manuscrits ne pouvant être considéré comme cet original ou comme sa réplique immédiate. Plutôt que de nous livrer à des reconstructions hasardeuses — et inutiles — nous avons préféré nous en tenir à la tradition manuscrite effectivement conservée.

En matière cultuelle, la recherche de « l'original » n'offre d'ailleurs que fort peu d'intérêt. Il en va autrement, en effet, d'un document liturgique que du texte d'un auteur classique. Dans une œuvre littéraire, l'éditeur devra discerner la leçon primitive c. à d. celle qui est sortie de la plume de l'auteur. Cette recension primitive est *seule* authentique (si l'auteur n'a donné de son œuvre qu'une seule édition) et devra être retenue à l'exclusion de toutes les autres, qui ne peuvent être que des altérations du texte ou des interpolations. Par contre, pour le document liturgique, l'authenti-

cité découle du fait que le texte a *effectivement servi au culte*, à un moment donné et en un lieu donné. Or, durant le haut moyen âge surtout, les rites se sont modifiés rapidement et ont varié souvent d'une manière fort importante, non seulement dans le temps, mais d'une église à une autre, d'une région à une autre. Certaines cérémonies en usage à une époque donnée ont cessé d'être célébrées de la même manière et sont devenues archaïques, d'autres rites ont vu le jour, d'autres enfin se sont profondément transformés. D'autre part, le cérémonial des églises chrétiennes, substantiellement le même partout, a accusé des différences notables dans son déroulement concret, d'un lieu à un autre à la même époque.

Il s'ensuit que pour une même action cultuelle, les manuscrits présentent fréquemment des recensions différentes, avec variantes, adjonctions ou réductions souvent importantes, qui cependant sont toutes authentiques parce qu'elles ont correspondu ou correspondent à un *usage culturel réel*. Il convient donc de conserver soigneusement toutes les recensions données dans les livres d'Église, en les classant, bien entendu, suivant les manuscrits ou groupes de manuscrits où elles figurent.

Le Romano-germanique du Xe siècle fournit des exemples nombreux de recensions divergentes pour un même rite (p. ex.: les rituels des ordinations et en particulier celui de l'évêque; le cérémonial du sacre royal allemand, etc.) ou d'archaïsmes (p. ex.: deux rituels de la dédicace des églises dont un seul est encore en usage au moment où fut rédigé le Romano-germanique). Deux ou même trois colonnes parallèles seront adoptées pour faciliter la lecture et, dans tous les cas, l'appareil critique recueillera soigneusement toutes les variantes.

2. Pour établir la teneur de la compilation mayençaise entre les années 950 et 1000 environ, les manuscrits suivants ont été retenus:

- a) MONT-CASSIN, Bibl. de l'abbaye, *cod.* 451 (= C)
ROME, Bibl. Vallicellane, *cod.* D. 5 (= D)
 - b) BAMBERG, Staatl. Bibl., *cod. lit.* 53 (= B)
EICHSTAETT, Archives de l'Évêché: Pontifical de Gondemar II (= G)
LUCQUES, Bibl. capit., *cod.* 607 (= L)
PISTOIE, Bibl. capit., *cod.* 141 (= K)
 - c) ROME, Bibl. Alessandrina, *cod.* 173 (= A)
PARIS, B. N., *cod. lat.* 820 (= P)
VENDÔME, Bibl. municipale, *cod.* 14 (= V)
 - d) VIENNE (Autriche), Nationalbibl., *cod. lat.* 701 (= T).
- Subsidiairement, et pour quelques parties seulement, ont été utilisés en outre:
- LONDRES, Brit. Mus., *Addit.* 17004 (= J)
 - WOLFENBUETTEL, Herz.-August-Bibl., *cod.* 603 (= R).

Ces *codices* comptent parmi les meilleurs représentants des quatre groupes de témoins isolés par M. Andrieu (M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, I. *Les manuscrits*, Louvain, 1931, pp. 526-545) sur un total d'environ 40 témoins. Le manuscrit de Pistoie 141, qui appartient au second groupe (Bamberg-Eichstaett) a été signalé par M. Andrieu, mais non analysé par lui (M. ANDRIEU, *op. cit.*, pp. 281-282). Il sera décrit complètement en tête du volume consacré aux Tables générales. La description du manuscrit de Wolfenbuettel 603, voisin du Wolfenbuettel 530, a été donnée par M. Andrieu dans son édition de l'*Ordo L* (cf. M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, t. V, pp. 4-14). Pour les autres témoins énumérés plus haut, on se reportera aux études minutieuses de M. Andrieu (M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, t. I, pp. 32-464, chaque *codex* ayant sa place dans l'ordre alphabétique).

3. Il ne fait pas de doute que l'ordonnance primitive du Romano-germanique soit conservée le plus fidèlement dans le groupe I (*Cassinensis* 451 et *Vallicell.* D. 5), pour les parties du pontifical figurant dans ces deux témoins. Le carac-

tère archaïque de cette recension ressort d'un certain nombre d'indices concordants (en voir le détail dans M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, t. I, pp. 527-532).

Les conclusions du liturgiste français ont été mises en cause par C. ERDMANN (*Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*, Berlin, 1951, p. 52, n. 3) et déjà avant lui, mais avec des réserves, par P. E. SCHRAMM (*Zeitschrift d. Savigny-Stift. f. Rechtsgeschichte. Kan. Abt. XXIV*, 1935, p. 229, n. 2). Ce n'est pas le groupe I Mont-Cassin 451 et Vallicell. D. 5 qui conserverait avec la plus grande approximation la physionomie primitive, mais le groupe II Bamberg-Eichstaett-Pistoie-Lucques. Dans ce dernier groupe, en effet, les rituels de l'ordination épiscopale et du sacre royal allemand figurent dans une recension plus ancienne que dans le groupe *Cassinensis* 451-Vallicell. D. 5.

Ce fait est certain et il en découle que, pour ces deux parties au moins, le groupe I contient le remaniement et représente donc un stade postérieur. Faut-il en conclure que pour la *disposition d'ensemble des pièces* du Romano-germanique, le groupe II soit plus proche de l'archétype que le groupe I? Nous ne le pensons pas. Les observations relatives à la consécration épiscopale et au sacre royal allemand suffiraient certes à ruiner une hypothèse, à savoir que le *Cassinensis* 451 (et le *Vallicell. D. 5*) représenteraient l'archétype, voire l'original, ou en seraient des copies directes. Or cette hypothèse n'a jamais été soutenue par personne; nous l'avons ici même expressément écartée. Entre l'original et le *Cassinensis*, et les autres témoins, un certain nombre de transcriptions ont été opérées; le manuscrit du Mont-Cassin porte des traces évidentes d'altération (place anormale de deux *Benedictiones* isolées en tête du texte, fusion en un seul tout incohérent de deux fragments des *Ordines* XII et III, entre autres). Mais l'on peut fort bien imaginer que tout en gardant avec plus de fidélité qu'aucun autre témoin la disposition d'ensemble primitive, le groupe I ait accueilli un ou plusieurs titres sous une forme remaniée. Dans une collec-

tion de l'ampleur du Romano-germanique, il serait pour le moins imprudent de juger de la physionomie générale à partir d'éléments isolés; autre chose est la forme prise par tel ou tel rituel, autre chose l'ordonnance générale d'une collection.

Il ne faudrait d'ailleurs pas se représenter « l'original » d'une compilation liturgique telle que le pontifical de Mayence, d'une manière simpliste. Etant donné son importance — pour le volume et pour le rayonnement qu'il a eu immédiatement — plusieurs rédacteurs se sont certainement employés à confectionner notre pontifical, sous la direction ou avec l'approbation d'un dignitaire ecclésiastique, garant de l'entreprise, l'archichancelier de l'Empire lui-même selon toute vraisemblance. Au fur et à mesure de la confection des *codices*, divers changements affectant telle ou telle pièce ont pu être opérés, sans que soit modifiée pour autant l'ordonnance générale. Rien ne s'oppose à ce que certains de ces remaniements aient été faits à Saint-Alban même: divers exemplaires du Romano-germanique, substantiellement pareils mais divergents dans tel ou tel titre, ont pu sortir du *scriptorium* mayençais à peu près au même moment. La demande a été considérable dès les débuts: le succès rencontré par la collection, attesté par l'extraordinaire diffusion du livre dont témoignent les *codices* conservés, imposait au *scriptorium* l'obligation de confectionner des exemplaires à une cadence accélérée. Plusieurs recensions peuvent donc être « originales » simultanément, tout en divergeant entre elles.

4. Texte et ordonnance du *Cassinensis* 451 et du *Valliscell.* D. 5 doivent être nécessairement complétés par les deux séries fort longues des *Benedictiones* et des *Iudicia Dei* qui manquent dans les témoins du groupe I, mais que deux exemplaires appartenant au groupe II ont conservés (EICHSTAETT, Pontifical de Gondekar, ff. 131^r-144^v et BAMBERG *lit.* 53, ff. 128^r-144^v). Nous avons la preuve que *Benedictiones* et *Iudicia Dei* étaient connus et en usage à Saint-Alban

au moment de la rédaction du pontifical romano-germanique. En effet, les *Benedictiones* figurent dans le manuscrit de VIENNE (Autriche), Nationalbibl., *cod. lat.* 1888, les *Iudicia Dei* dans le manuscrit de VIENNE (Autriche), Nationalbibl. *cod. lat.* 701, tous deux originaires de Saint-Alban. Il ne s'agit donc pas de séries postérieurement insérées dans la compilation lors d'une transcription plus récente. Le *Cassinensis* 451 (groupe I) contient d'ailleurs, à une place qui n'est pas primitive, deux de ces *Benedictiones* (MONT-CASSIN 451, ff 1^v-2^r); les autres auront accidentellement disparu d'un des modèles immédiats du *Cassinensis*, lequel, on le sait, est transcrit d'un exemplaire mutilé.

Concrètement l'ordonnance des titres de notre édition est donc conforme, sauf modifications minimales suggérées par le déroulement adopté dans d'autres témoins, à l'ordonnance du groupe I pour les nn. I - CLXX, à celle du groupe II (Bamberg-Eichstaett) pour les nn. CLXXI - CCLVIII (voir, en attendant l'introduction générale, la synopse comparative donnée plus loin et C. VOGEL, *Le Pontifical romano-germanique du Xe siècle. Éléments constitutifs*, dans la *Revue des Sciences religieuses*, XXXII, 1958, pp. 113-167).

B. LIEU ET DATE DE LA COMPOSITION DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE

Que le *scriptorium* liturgique de Saint-Alban de Mayence soit la patrie du pontifical romano-germanique est un fait acquis depuis les travaux de Mgr. M. Andrieu consacrés à ce sujet; il est inutile d'y revenir (voir M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, t. I, *Les manuscrits*, Louvain, 1931, pp. 494-505).

Divers indices, concordant entre eux, nous conduisent aux années 950-961 ou 963/964 pour la date de rédaction. En voici l'énumération:

1. Le *terminus ante quem non* nous est fourni grâce à la présence dans le pontifical romano-germanique de l'*Ordo L* (= *Ordo Romanus antiquus* de Melchior Hittorp), élément primitif et organique de la compilation mayençaise. Cet *Ordo* peut être daté d'une manière assez précise des années proches de 950. Y figurent en effet des extraits du PSEUDO-ALCUIN (v. 910), *Liber de divinis officiis*, où sont utilisés des passages de RÉMI D'AUXERRE († v. 908), *Expositio de celebratione missae*, et de RÉGINON DE PRÜM († 915), *De synodalibus causis*. Y figure aussi l'hymne sangallienne *Humili prece* (œuvre probable de Hartmann, moine de Saint-Gall † 925), mais dans la forme retouchée en usage à Saint-Alban et conservée dans le *Vindobonensis* 1888, d'où elle passe dans l'*Ordo L*. Le cheminement et les retouches affectant la pièce métrique *Humili prece* postulent une date proche de 950, sans que l'on puisse remonter sensiblement plus haut (voir M. ANDRIEU, *op. cit.*, pp. 500-505).

2. Le *terminus post quem non* est suggéré par un ensemble d'observations qui toutes nous conduisent à une même césure: a) l'âge de nos manuscrits (Lucques 607, Mont-Cassin 451, Vallicell. D. 5, Vienne 701 et 1817, entre autres) ou de leurs modèles immédiats, tous antérieurs à l'an 1000, b) les conditions particulières de la confection du *Lucensis* 607 à Lucques même, c) les ordinations de Léon VIII et de Jean XIII, en 963/964, conférées à Rome sur le mode romano-franc et suivant le *cursus honorum* clérical « gallican » inconnu à Rome, et d) peut-être, la rédaction de l'*Ordo ad benedicendum regem* du Romano-germanique en vue du couronnement d'Otton II en 961. Le terme *post quem non* se situe donc selon toute vraisemblance aux environs des années 961 ou 963/964 (voir avec bibliographie des travaux particuliers, C. VOGEL, *Précisions sur la date et l'ordonnance primitive du pontifical romano-germanique*, dans *Ephemerides liturgicae*, LXXIV, 1960, pp. 145-162).

C. RÈGLES PRATIQUES DE L'ÉDITION

Elles sont conformes à la technique élaborée par Mgr. M. Andrieu et appliquée par lui dans les éditions de textes liturgiques.

I. Le texte:

a) *Colonnes parallèles:*

Elles sont employées chaque fois que l'on se trouve en présence de deux ou plusieurs recensions d'un même passage ou d'une disposition nouvelle du formulaire euchologique, irréductibles entre elles. L'on s'est efforcé cependant d'être assez sobre dans l'emploi de ce procédé, pour ne pas aboutir à une juxtaposition du texte des différents manuscrits. L'appareil critique relève toutes les divergences. Les longues lignes seront reprises dès que le texte commun à *tous* les témoins utilisés est atteint de nouveau.

b) *Crochets aigus < >*

Les crochets aigus signalent une enclave additionnelle propre à un ou plusieurs manuscrits méritant d'être conservée dans le texte, c. à. d. quand cette enclave n'est pas seulement une lecture vicieuse. Le ou les manuscrits en question sont évidemment indiqués dans l'appareil critique.

c) *Crochets droits []*

Les crochets droits signalent un mot ou un groupe de mots ou parfois un groupe de lettres terminant un mot donné en abrégé, ne figurant pas dans les manuscrits, mais qui ont été restitués par les éditeurs. Ces crochets ne sont évidemment pas employés quand il s'agit d'une simple solution de ligatures ou d'abréviations paléographiques.

II. L'appareil critique.

L'appareil critique se décompose en trois éléments:

a) *L'indication des manuscrits* (avec la foliation) ayant servi à l'établissement du texte figurant dans le titre correspondant, ainsi que *l'énumération des éditions antérieures* où est reproduit notre texte (sans nous préoccuper de la qualité des éditions partielles et des variantes souvent considérables par rapport au texte par nous établi). Les renvois au Sacramentaire Gélasien dit primitif (*Vat. Reg.* 316) ne signifient pas que le (ou les) rédacteurs du pontifical romano-germanique aient emprunté le passage en question *directement* à ce vieux sacramentaire. Il est en effet pratiquement sûr que les emprunts au formulaire eucharistique ont été faits soit à un livre du type « *Gélasien du VIIIe siècle* » soit à un exemplaire de la famille de l'*Hadrianum* (Grégorien) supplémenté.

Les éditions du Gélasien dit ancien (*Vat. Reg.* 316) établies par Wilson (1894) et plus récemment par Mohlberg-Eizenhöfer-Siffrin (1960), avec les Tables de concordance correspondantes (1959), donnent entière satisfaction. On déplorera par contre que le sacramentaire du type « *Gélasien du VIIIe siècle* » (ou Sacramentaire de Pépin le Bref) n'ait pas encore trouvé d'éditeur (les éditions consacrées à cette famille ne reproduisent chacune qu'un *seul* manuscrit), et que le meilleur témoin de la lignée, le *Gellonensis* (PARIS, B. N. *cod. lat.* 12048) soit toujours inédit, abstraction faite des Tables synoptiques établies par P. de Puniet (*Bibl. Ephemerid. liturg.*, IV, 1938, 1*-333*). Nous renvoyons cependant, à la place voulue, aux exemplaires imprimés des Gélasiens du VIIIe siècle, ainsi qu'au sacramentaire de Fulda (GÖTTINGEN, Bibl. Université, *cod. theol.* 231; éd. G. RICHTER-A. SCHOENFELDER 1912), un Grégorien gélasianisé de la renaissance ottonienne.

b) *Les variantes* sont signalées le plus clairement possible par les abréviations latines usuelles (*corr.* = *correctum* ou *corrector* ou *corrigit*, suivant le cas; *add.* = *additum* ou

additur; surprascr. = *suprascriptum* ou *suprascribit* (—unt); *om.* = *omittit* (—unt); *in marg.* = *in margine*; *eras.* = *erasum*, etc. L'emploi des crochets aigus dans l'appareil indique une addition propre à un ou plusieurs manuscrits, issue de la même main que l'ensemble du *codex*. Les leçons de Melchior Hittorp (= HIRTORP) sont signalées aux endroits voulus, en raison de l'important exemplaire, perdu pour nous, que le doyen de Saint-Cunibert de Cologne avait sous les yeux.

Le crochet droit] dans l'appareil signale le mot, ou groupe de mots, désigné dans le texte par un petit chiffre placé en exposant, dont la lecture varie dans un ou plusieurs manuscrits. Le mot ou groupe de mots qui suit, correspond à la variante des manuscrits indiqués par leur sigle. Par ex.: ¹dominus] deus A, signifie qu'au terme «dominus» du texte, correspond le terme «deus» dans le manuscrit A.

Le crochet droit] a été omis quand il ne pouvait y avoir de confusion sur la variante. Par ex.: dans le texte nous lisons linteum¹, dans l'appareil ¹lintheum A, ce qui signifie que le terme linteum est écrit lintheum dans le manuscrit A. Les éclaircissements indispensables sont imprimés en caractères *cursifs* pour éviter toute confusion avec les variantes des manuscrits composées en caractères normaux.

c) *Les rapports de dépendance immédiate*, soit avec les textes antérieurs soit avec le plus ancien des pontificaux romains succédant au Romano-germanique sont indiqués au dernier étage de l'appareil.

Nous avons été très sobres dans les références, surtout en ce qui concerne les sources immédiates dont se sont servi les compilateurs de Saint-Alban. Ceci pour les raisons suivantes. Une étude exhaustive des sources mises à contribution dans chaque titre, ainsi que du canal ou des intermédiaires réels, eut conduit dans la plupart des cas à composer de véritables dissertations. Il était impossible de nous engager dans cette voie sous peine de voir enfler démesurément un ouvrage déjà volumineux et de retarder d'autant l'édition du texte qui doit rester le but essentiel de notre travail.

D'autre part, si le pontifical romano-germanique est le confluent des usages liturgiques antérieures, il est aussi le point de départ de tous les pontificaux (et rituels) ultérieurs et l'ancêtre direct du livre épiscopal actuel. En d'autres termes, il est lui-même la source immédiate de ces livres liturgiques.

Pour indiquer la destinée d'un titre nous renvoyons au pontifical romain du XIIe s. où au premier des pontificaux romains dans l'ordre chronologique où a passé le titre. Les renvois sont faits aux éditions de Mgr. M. Andrieu (= ANDRIEU); à partir de ces documents, le cheminement ultérieur des pièces est facilement repérable grâce aux indications fournies en note dans les éditions de Mgr. M. Andrieu.

III. Cas spécial de *Ordines romani* figurant dans le pontifical romano-germanique.

On sait que la compilation mayençaise contient, dans ses témoins les plus anciens, des *Ordines romani* en grand nombre (*Ordines* III, V, VII, X, XII, XXII, XXXVI, XXXVII B, XXVIII, XLI combinés avec XLII, XLV, XLVII, XLVIII, L). Tous ces *Ordines* sont maintenant édités par Mgr. M. Andrieu. Nous avons donc le choix entre deux méthodes: ou bien renvoyer, quand apparaissait un *Ordo* dans le déroulement du pontifical romano-germanique, à l'édition de M. Andrieu, sans plus, ou bien rééditer l'*Ordo* avec les témoins du Romano-germanique utilisés pour l'ensemble de notre texte.

Le renvoi pur et simple aux éditions de M. Andrieu eût abouti à défigurer gravement la physionomie de la compilation mayençaise et à en déséquilibrer le volume. La réédition était superflue puisqu'elle aurait doublé le texte publié par M. Andrieu sur des bases plus larges que l'assise manuscrite du pontifical du Xe siècle.

Nous nous sommes arrêtés à une solution intermédiaire, donnée *ad commodum lectoris*. Nous imprimons à l'endroit

voulu, en petits caractères, le texte des ordines *sans reprendre l'appareil critique*, et sans commentaire; c'est évidemment la recension donnée par les exemplaires du Romano-germanique qui a été retenue (et qui ne correspond donc pas nécessairement au texte établi par Mgr. M. Andrieu). Le pontifical de Mayence garde ainsi son volume intégral. Pour l'étude détaillée des *Ordines*, le lecteur devra évidemment recourir à la *critica maior* dans la série des *Ordines*.

L'*Ordo* L posait des problèmes particuliers. En effet, au moment où nous avons établi notre texte, l'édition de l'*Ordo* L effectuée par Mgr. Andrieu (*Ordines romani*, t. V), et envoyée par lui, avant sa maladie, complètement rédigée au *Spicilegium Sacrum Lovaniense* n'avait pas encore paru. Pour les raisons données plus haut, l'*Ordo* L, pièce d'une importance capitale et partie authentique du Romano-germanique ne pouvait pas manquer dans notre édition. Nous avons donc établi le texte, *indépendamment* de l'édition de M. Andrieu, à partir de deux manuscrits majeurs: le *Cassiniensis* 451 (appartenant au groupe I) et le *Pistoriensis* 141 (groupe II), en recueillant, de plus, dans l'appareil critique, les variantes du texte de Hittorp.

IV. Orthographe.

Nous avons renoncé à unifier arbitrairement l'orthographe. Un même manuscrit présente souvent des graphies différentes pour un même mot. Ceci est vrai surtout pour les diphtongues *-oe*, *-ae* et la lettre *-e*. Nous transcrivons toujours la lettre *-e* cédillée par *-ae*. Pour les autres formes, nous suivons l'usage le plus courant dans l'ensemble des manuscrits. Si un passage n'est attesté que par un seul manuscrit, nous respectons fidèlement l'orthographe du témoin.

CYRILLE VOGEL, *professeur à l'Université de Strasbourg,*
en collaboration avec

REINHARD ELZE, *professeur à l'Université libre de Berlin.*

LISTE DES OUVRAGES CITÉS EN ABRÉGÉ DANS LE CORPS DE L'ÉDITION
DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE

AMATI G., *Bibliografia romana*, Roma, 1888.

AMELLI A., *Spicilegium Casinense complectens analecta sacra et profana*, typis Archicoenobii Montis Casini, I, 1888.

ANDRIEU M., L'*Ordo romanus antiquus* et le « *Liber de divinis officiis* » de pseudo-Alcuin, dans la *Revue des Sciences religieuses*, Strasbourg, V, 1925, p. 642-650.

—, Melchior Hittorp et l'« *Ordo romanus antiquus* », dans les *Ephemerides liturgicae*, XLVI (N. Ser. VI), 1932, p. 3-21.

—, *Immixtio et consecratio. La consécration par contact dans les documents liturgiques du moyen âge* (Bibl. de l'Institut de droit canonique de l'Université de Strasbourg, II), Paris, 1924.

—, *Les Ordinis Romani du haut moyen âge*, t. I, *Les manuscrits* (*Spicilegium Sacrum Lovaniense* 11), Louvain, 1931; t. II, *Les textes. Ordines I-XIII* (*Spicileg. sacr. Lovanien.* 23), Louvain, 1948; t. III, *Les textes. Ordines XIV-XXXIV* (*Spicileg. sacr. Lovanien.* 28), Louvain, 1956; t. V, *Les textes. Ordo L* (*Spicileg. sacr. Lovanien.* 29), Louvain, 1961.

—, *Le Pontifical Romain au moyen âge*, t. I, *Le pontifical romain du XIIe siècle* (*Studi e Testi* 86), Città del Vaticano, 1938; t. II, *Le pontifical de la Curie romaine au XIIIe siècle* (*Studi e Testi* 87), Città del Vaticano, 1940; t. III, *Le pontifical de Guillaume Durand* (*Studi e Testi* 88), Città del Vaticano, 1940; t. IV, *Tables alphabétiques* (*Studi e Testi* 99), Città del Vaticano, 1941.

Les éditions du PONTIFICAL ROMAIN au moyen âge seront citées sous le seul nom d'ANDRIEU. Le contexte indiquera clairement de quel document liturgique il s'agit. Pour les éditions des ORDINES ROMANI on ajoute au nom d'ANDRIEU la tomaiison (ANDRIEU I, II, III, IV) suivant le cas; le contexte suffira à indiquer qu'il s'agit d'un *Ordo*.

ASSEMANUS (ASSEMANI) J. A., *Codex liturgicus ecclesiae universae*, 13 vol., Roma, 1749-1766.

BALUZIUS St., *Capitularia regum Francorum. Additae sunt Marculfi monachi et aliorum formulae veteres et notae doctissimorum viro- rum*, 2 vol., Parisiis, 1677. — Cité dans l'édition de PIERRE DE CHINIAC, *Nova editio auctior ac emendatior*, 2 vol., Parisiis, 1780 (=MANSI, *Concil.*, XVII B et XVIII B).

- BARONIUS C., *Annales ecclesiastici denuo excusi et ad nostra usque tempora perducti*, ed. A. THEINER, 37 vol., Bar-le-Duc, 1864-1883.
- BATIFFOL P., *Histoire du bréviaire romain*, Paris, 3e éd., 1911.
- BAEUMER S., *Histoire du bréviaire* (trad. française par R. BIRON), Paris, 1905.
- BLUME CL., voir DREVES G. M.
- BOEHMER J. F., *Regesta imperii, I. Unter den Karolingern* (neu bearbeitet v. MUEHLBACHER), 2e éd., t. I, Innsbruck. 1908.
- , *Regesta archiepiscoporum Maguntinensium*, t. I, Innsbruck, 1877.
- BORETIUS A., *Capitularia regum Francorum*, t. I (= MGH Leg. II, 1), Hannoverae, 1883; t. II (= MGH Leg. II, 2), *ibid.*, 1897.
- BOUMAN C. A., *Sacring and Crowning* (*Bijdragen v. het Instit. v. middeleeuwse Geschiedenis d. R.-Univ. te Utrecht XXX*), Groningen-Djakarta, 1957.
- BRACKMANN A., *Germania pontificia*, 3 vol. (= *Regesta romanorum pontificum* ed. P. FR. KEHR), Berlin, 1910-1939.
- BROWE P., *De ordaliis* (*Textus et documenta. Series theologica 4 et 11*), Romae, 1932-1933.
- BRUNS H. TH., *Canones apostolorum et conciliorum saec. IV. V. VI. VII* (= *Bibliotheca ecclesiastica d'A. NEANDER t. L*), 2 vol., Berolini, 1839.
- BURCHARD DE WORMS, *Decretorum libri viginti*, Parisiis, 1549 (= PL CXL, 537-1066).
- CAGIN P., *Le sacramentaire gelasien d'Angoulême*, éd. diplom., Angoulême, 1918.
- CASSANDER G., *Ordo Romanus de Officio missae*, Coloniae Agrippinae, 1561 (= G. CASSANDRI, *Belgae theol. impp. Ferdinando I et Maximiliano II a consiliis, opera omnia*, Parisiis, 1616, pp. 87-145).
- COUSTANT P., *Epistulae Romanorum pontificum et quae ad eos scripta sunt a s. Clemente usque ad Innocentium III*, t. I (seul paru), Parisiis, 1721.
- DIEMAND A., *Das Ceremoniell der Kaiserkroenungen von Otto I. bis Friedrich II.* (*Historische Abhandlungen hgg. von TH. HEIGEL u. H. GRAUERT*, 4), München, 1894.
- DOBSCHÜTZ (von) E., *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis* (*Texte u. Untersuchungen z. Geschichte d. altchristlichen Literatur* 38,4), Leipzig, 1912.
- DREVES G. M., *Hymnographi latini. Lateinische Hymnendichter des Mittelalters* (*Analecta hymnica medii aevi* publiés par BLUME CL. et DREVES G. M., t. L), Leipzig, 1907.
- DUEMMER E., *Kaiser Otto der Grosse*, Leipzig, 1876.

- , *Poetae latini aevi Carolini* (MGH *Poetae lat. med. aevi* t. I-II), Weimar, 1881-1884.
- ECKHARD J. G., *Commentarii de rebus Franciae Orientalis*, 2 vol., in 4°, Wirceburgi, 1729.
- EICHMANN E., *Der Kaisererkroenungsordo « Cencius II »*, dans *Miscellanea Fr. Ehrle*, t. II, Rome, 1924, pp. 322-337.
- , *Die sog. Römische Königskrönungsformel*, dans *Historisches Jahrbuch*, XLV, 1925, pp. 527-538.
- ELZE R., *Ordines coronationis imperialis* (*Fontes iuris germanici antiqui in usum scholarum ex MGH separatim editi IX*), Hannoverae, 1960.
- ERDMANN C., *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*. (*Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte*, Bd. 6), Stuttgart, 1935.
- , *Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*, aus dem Nachlass des Verfassers hgg. von FR. BAETHGEN, Berlin, 1951.
- EWALD P. et HARTMANN L. M., *Gregorii I. papae Registrum epistolarum* (MGH *Epistolarum* t. I-II), Berolini, 1887-1899.
- FABRE P., DUCHESNE L. et G. MOLLAT., *Le Liber Censuum de l'Église romaine*, t. I-III, Paris, 1905-1952.
- FELTOE C. L., *Sacramentarium Leonianum*, Cambridge, 1896.
- FISCHER L., *Bernhardi card. et Lateranensis eccl. prioris Ordo officiorum ecclesiae Lateranensis* (*Historische Forschungen u. Quellen* hgg. von J. SCHLECHT 2-3), München-Freising, 1916.
- FOERSTER H., *Liber diurnus Romanorum pontificum*, Bern, 1958.
- FRANZ A., *Das Rituale von S. Florian aus dem XII. Jh.*, Freiburg i. Br., 1904.
- , *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, 2 vol., Freiburg i. Br., 1909; rééd. anastatique, Graz, 1960.
- , *Die Messe im deutschen Mittelalter*, Freiburg i. Breisgau, 1902.
- FRERE W. H., *Pontifical Services with descriptive Notes and a liturgical Introduction*, I. *The Consecration of a Church* (*Alcuin Club Collection III*), London, 1901.
- , *Studies in the Early Roman Liturgy*. I. *The Kalendar* (ACC XXVIII), London, 1930; II. *The Roman Gospel-Lectionary* (ACC XXX), London, 1933; III. *The Roman Epistle-Lectionary* (ACC XXXII), London, 1935.
- GERBERT M., *Monumenta veteris liturgiae Alemannicae*, 2 vol., typis San-Blasianis, 1777-1779.
- GEORGIUS D., *De liturgia Romani pontificis in solemnī celebratione missarum*, 3 vol., Romae, 1731-1744.

- GIESEBRECHT (von) W., *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, t. 1, 5e éd., Leipzig, 1881.
- GREGORIUS I., voir EWALD-HARTMANN.
- HADRIANUM, voir LIETZMANN H.
- HANSSENS I. M., *Amalarii ep. opera liturgica omnia*, I. *Introductio. Opera minora* (*Studi e Testi* 138). Città del Vaticano, 1948; t. II. *Liber officialis* (*Studi e Testi* 139), Città del Vaticano, 1949; t. III. *Liber de ordine antiphonarii. Eclogae de ordine romano* (*Studi e Testi* 140), Città del Vaticano, 1950.
- HEFELE C. I. et LECLERCQ H., *Histoire des conciles*, t. I-VIII (16 vol.), Paris, 1907-1921.
- HINSCHIUS P., *Decretales pseudo-Isidorianae et capitula Angilramni*, Lipsiae, 1863.
- HITTORP M., *De divinis catholicae ecclesiae officiis et mysteriis varii vetustorum aliquot ecclesiae patrum ac scriptorum ecclesiasticorum libri*, Coloniae, 1568 (= *Magna Bibliotheca veterum Patrum*, t. X, 1610 = *Maxima Bibliotheca veterum Patrum*, t. XIII, 1677).
Nous citons HITTORP d'après les trois éditions: 1568; 1610; 1677.
- ISIDORI HISPALENSIS ep., *Etymologiarum sive Originum libri XX*, recogn. W. D. LINDSAY, 2 vol., Oxford, 1911.
- JAFFE PH. - LOEWENFELD S. - KALTENBRUNNER F. - EWALD P., *Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum p. Ch. n. MCXCVIII*, 2 vol., Lipsiae, 1885.
- KNOEPFLER A., *Walafridi Strabonis liber de exordiis et incrementis quarundam in observationibus ecclesiasticis rerum* (*Veroeffentlichungen aus dem KR. chen Seminar Muenchen* 1), Muenchen, 1899.
- , *Rabani Mauri de institutione clericorum libri tres* (*ibid.* 5), Muenchen, 1900.
- Liber diurnus*, voir FOERSTER; ROZIÈRE; SICKEL.
- LIEBERMANN E., *Die Gesetze der Angelsachsen*, Berlin, 1903-1916.
- LIETZMANN A., *Das Sacramentarium Gregorianum nach dem Aachener Ur-exemplar* (= *Hadrianum*), Münster-Westf.; rééd. 1958.
- LINDSAY W. M., voir ISIDORI HISPALENSIS.
- MABILLON J., *Vetera Analecta*, nova editio, 1 vol in-f^o, Parisiis, 1733.
- , *Annales Ordinis s. Benedicti occidentalium monachorum patriarchae*, 7 vol., Lucae, 1739-1745.
- , *De liturgia gallicana libri tres*, Lutetiae Parisiorum, 1685 (= PL LXXII, 99-448).
- MABILLON J. et GERMAIN M., *Museum Italicum*, t. I, Luteciae Parisiorum, 1687; t. II, (MABILLON seul) *Musei Italici tomus secundus complectens antiquos libros rituales sanctae Romanae ecclesiae cum*

commentario praevio in Ordinem Romanum, Luteciae Parisiorum, 1689 (= PL LXXVIII, 851-1408).

MANSI J. D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Florentiae, 1759 et suiv. — Nous citons la reproduction anastatique par H. WELTER, avec additions et suppléments, 54 vol. in-fº, Paris-Leipzig, 1903-1924.

MARTÈNE E., *De antiquis ecclesiae ritibus libri tres*, 1e éd., 3 vol., in-4º Rouen, 1700-1702; 2e éd., 4 vol., in-fº, Anvers, 1736-1738; 3e éd., 4 vol., in-fº, Bassano, 1788. — Est citée ici l'édition dite de Venise imprimée à Bassano, en 4 vol., in-fº, 1788.

MARTÈNE et DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, 13 vol., Paris, 1717-1733.

MENARDUS H., *Sancti Gregorii Magni romani pontificis liber sacramentorum*, 2 vol., in-4º, Paris, 1642 (= PL LXXVIII, 10-636).

METZ R., *La consécration des vierges dans l'Église romaine (Bibl. Inst. de Droit Canonique de Strasbourg IV)*, Paris, 1954.

METZGER M. J., *Zwei karolingische Pontificalien vom Oberrhein*, Freiburg i-Br., 1914.

MGH = *Monumenta Germaniae Historica*.

Missale Francorum, voir MOHLBERG K.

Missale gallicanum vetus, voir MOHLBERG K.

MOHLBERG K., *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamanischer Ueberlieferung (Codex Sangallensis 348) (Liturgiegeschichtl. Quellen u. Forschungen 1/2)*, Münster i. Westf., 1918.

MOHLBERG K. - BAUMSTARK A., *Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirche (Cod. Paudensis D. 47) (Liturgiegeschichtl. Quellen 11/12)*, Münster i. Westf., 1927.

MOHLBERG - EIZENHÖFER - SIFFRIN, *Sacramentarium Veronense (Cod. Veronensis LXXXV (80)) (Rerum Ecclesiasticarum documenta. Series maior. Fontes 1)*, Roma, 1956.

—, *Missale Francorum (Vat. Reg. lat. 257) (ibid. 2)*, Roma 1957.

—, *Missale Gallicanum vetus (Vat. Palat. lat. 493) (ibid. 3)*, Roma, 1958.

—, *Liber Sacramentorum Romanae ecclesiae ordinis anni circuli (cod. Vat. Reg. lat. 316 et Parisinus 7193) Sacramentarium Gelasianum (ibid. 4)*, Roma, 1960.

MORINUS I., *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti paenitentiae tredecim primis saeculis in ecclesia occidentali et hucusque in orientali observata in decem libros distinctus*, Parisiis, 1651.

—, *Commentarius de sacris ordinationibus secundum antiquos et recentiores Latinos, Graecos, Syros et Babylonios in tres partes distinc-*

- tus*, Parisiis, 1655; ed. nova, Antverpiae, 1695. — Ce dernier ouvrage est cité dans l'édition d'Anvers.
- MUNIER CH., *Les Statuta Ecclesiae Antiqua*, Paris, 1960.
- MURATORI L. A., *Liturgia Romana vetus*, 2 vol., Venetiis, 1748.
- PL = *Patrologiae cursus completus. Series latina accur.* J.-B. MIGNE.
- PUNIER (de) P., *Le sacramentaire romain de Gellone*, dans *Bibl. Ephemerid. Liturg.*, IV, 1938, pp. 1*-333* (inventaire détaillé des pièces et tables de correspondance).
- RABAN MAUR, voir KNOEPFLER.
- RÉGINON DE PRÜM, voir WASSERSCHLEBEN.
- RICHTER G. - SCHOENFELDER A., *Sacramentarium Fuldense saeculi X. Cod. th. 231 der Kgl. Universitätsbibl. Goettingen (Quellen und Abhandlungen z. Geschichte d. Abtei u. der Dioezese Fulda)*, Fulda, 1912.
- ROCKINGER L., *Drei Formelsammlungen aus der Zeit der Karolinger* (extrait des *Quellen und Eroerterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte VII*), München, 1857.
- ROZIÈRE (de) E., *Liber diurnus ou Recueil des formules usitées dans la chancellerie pontificale du Ve au XIe s.*, Paris, 1869.
- , *Recueil général des Formules usitées dans l'Empire des Francs du Ve au Xe siècle*, 3 vol., Paris, 1859-1871.
- Sacramentaire Gélasien du VIIIe siècle*, voir CAGIN; MOHLBERG.
- Sacramentarium Fuldense*, voir RICHTER-SCHOENFELDER.
- Sacramentarium Gelasianum*, voir WILSON; MOHLBERG.
- Sacramentarium Gregorianum*, voir *Sacramentarium Gregorianum (cod. Paduensis)* ou *Sacramentarium Hadrianum* ou *Sacramentarium Gregorianum suppl.*
- Sacramentarium Gregorianum (cod. Paduen.)*, voir MOHLBERG.
- Sacramentarium Hadrianum*, voir LIETZMANN.
- Sacramentarium Gregorianum supplement.*, voir MÉNARD; WILSON.
- Sacramentarium Leonianum*, voir *Sacramentarium Veronense*.
- Sacramentarium Veronense*, voir FELTOE; MOHLBERG.
- SCHMITZ H. J., *Die Bussbücher und die Bussdisciplin der Kirche nach handschriftlichen Quellen dargestellt* (= t. I), Mainz, 1883; t. II. *Die Bussbücher und das kanonische Bussverfahren*, Düsseldorf, 1898.
- SCHRAMM P. E., *Kaiser, Rom und Renovatio (Studien d. Bibl. Warburg XVII, 1-2)*, 2 vol., Leipzig, 1929; vol. 1, 2e éd., Darmstadt 1957.
- , *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik (Schriften der MGH 13)*, 3 vol., Stuttgart, 1954-1956.
- , *Der König von Frankreich*, 2 vol., Weimar, 1e éd., 1939; rééd. avec compléments, 1960.

- , *Die Ordines der mittelalterlichen Kaiserkrönung*, dans *Archiv f. Urkundenforschung*, XI, 1930, pp. 285-390.
- , *Die Krönung bei den Westfranken und Angelsachsen von 878 bis um 1000*, dans *Zeitschrift f. Rechtsgeschichte* LIV. Kan. Abt. XXIII, pp. 117-242.
- , *Die Krönung in Deutschland bis zum Beginn des Salischen Hauses (1028)*, *ibid.*, LV. Kan. Abt. XXIV, pp. 184-332.
- , *Die Krönung bei den Westfranken und den Französen*, dans *Archiv für Urkundenforschung*, XV, 1938, pp. 3-55, et *ibid.*, XVI, 1939, pp. 279-286.
- SICKEL (VON) TH. E., *Liber diurnus Romanorum pontificum*, Vindobonae, 1889.
- THANER FR., *Anselmi Lucensis collectio canonum una cum collectione minore*, 1-2, Oeniponte, 1905-1915.
- THIEL A., *Epistolae romanorum pontificum genuinae et quae ad eos scripta sunt a s. Hilario usque ad Pelagium II. t. I. A s. Hilario usque ad Pelagium II* (seul paru), Brunsbergae, 1868.
- THOMASIIUS J.-M., *Opera omnia*, ed. A. FR. VEZZOSI, 7 vol., Romae, 1747-1754.
- VOGEL C., *Le pontifical romano-germanique du Xe siècle. Éléments constitutifs avec indication des sections imprimées*, dans la *Revue des Sciences religieuses*, XXXII, 1958, pp. 113-167.
- , *Précisions sur la date et l'ordonnance primitive du pontifical romano-germanique*, dans les *Ephemerides liturgicae*, LXXIV, 1960, pp. 145-162.
- WAITZ G., *Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiserkrönung* (*Abhandlungen d. k. Gesell. d. Wiss. z. Göttingen* XVIII), Göttingen, 1872.
- WALAFRID STRABO, voir KNOEPFLER.
- WARREN F. E., *The Leofric Missal as used in the Cathedral of Exeter during the Episcopate of its first Bishop a. d. 1050-1072*, Oxford, 1883.
- WASSERSCHLEBEN H., *Reginonis abbatis Prumensis libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis iussu D. R. archiep. Trever. Rathodi ex diversis sanctorum patrum conciliis atque decretis collecti*, Lipsiae, 1840.
- , *Die Bussordnungen der abendländischen Kirche*, Halle, 1851.
- WATTERICH J. M., *Pontificum Romanorum qui fuerunt inde ab exeunte saec. IX usque ad finem saec. XIII vitae ab aequalibus conscriptae*, 2 vol., Lipsiae, 1862.
- WERMINGHOFF A., *Concilia aevi Carolini* (MGH *Legum sectio III. Concilia II*), Hannoverae, 1906-1908.

WILSON H. A., *The Gelasian Sacramentary. Liber sacramentorum romanae ecclesiae* (Vat. Reg. 316), Oxford, 1894.

—, *The Benedictional of Archbishop Robert*, London, 1903.

—, *The Gregorian Sacramentary under Charles the Great* (= Grég. suppl.), London, 1915.

Nous citons simplement WILSON suivi de la pagination, le contexte permettant de reconnaître facilement s'il s'agit du Gélisien ancien ou du Grégorien supplémenté par Alcuin.

WINTERFELD (von) P., *Poetae latini aevi Carolini* (MGH Poet. lat. med. aevi IV, 1), Berlin, 1899.

WOLF VON GLANVELL V., *Die Kanonessammlung des Kard. Deusdedit*, I. *Die Kanonessammlung selbst* (seul paru), Paderborn, 1905.

ZEUMER K., *Formulae Merovingici et Karolini aevi. Accedunt ordines iudiciorum dei* (MGH Leg. Sectio V. Formulae), Hannoverae, 1886.

TABLE COMPARATIVE DE LA SUCCESSION DES PIÈCES DANS LES DIFFÉRENTS TÉMOINS MANUSCRITS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE

Tous les témoins du Pontifical romano-germanique du Xe siècle qui ont été effectivement utilisés pour l'établissement du texte ne comportent pas tous les éléments et surtout ne les présentent pas dans le même ordre de succession.

Comme il a été dit plus haut, le classement adopté pour la présente édition suit pour les titres I-CLXX l'ordonnance du *Cassinensis* 451, pour les titres CLXXI-CCLVIII l'ordonnance du *Bambergensis* lit. 53, sauf quelques rares exceptions qui ont permis d'intercaler à un endroit plus approprié, des séries empruntées aux autres témoins. En parcourant la table on se rendra facilement compte qu'il n'a pas été opéré de bouleversement arbitraire; les insertions se justifient par le déroulement adopté dans certains témoins du Romano-germanique.

Aux témoins manuscrits du texte nous avons cru devoir adjoindre l'édition de Melchior Hittorp (1568), qui reproduit un exemplaire du Romano-germanique irréductible aux autres groupes.

Pour ne pas faire perdre à la table son caractère synoptique, il n'a pas été tenu compte des variantes, souvent considérables, existant d'un manuscrit à l'autre à l'intérieur d'un même titre.

Dans notre table on trouvera donc:

1. La suite des titres de notre édition précédés des chiffres romains de I à CCLVIII.

2. En regard, dans les colonnes correspondant aux différents manuscrits, l'ordre de succession, en chiffres arabes, qu'occupe la pièce en question dans chaque *codex*.

3. Quand il y a lieu, un chiffre romain accompagne le chiffre arabe et renvoie au titre qui dans le manuscrit donné suit immédiatement; cette indication permettra un repérage plus facile de l'ordre de succession en vue d'une reconstruction éventuelle.

4. Les doublets sont repérables facilement en raison des *deux* chiffres arabes correspondant au même titre.

Remarques:

a) Le manuscrit de PARIS, B. N. lat. 820, bien qu'il ait été utilisé pour l'établissement du texte, ne figure pas dans la table; il présente en effet une ordonnance identique à celle du ms. de VENDÔME, Bibl. mun. 14, dont il est la réplique.

b) Le pontifical de Gondekar II (EICHSTAETT) contient entre les ff. 108^v (n. XCI: *Qualiter episcopus reconciliat vel recipit excommunicatum*) et 131^r (n. CLXXX: *Benedictio salis communis*) deux feuillets qui n'appartiennent pas au manuscrit primitif. Il n'en a pas été tenu compte.

c) Le ms. de LUCQUES, Bibl. capit. 607 est interrompu dans sa partie primitive au bas du f. 163^v (n. CLXXXIII: *Maiores benedictio salis et aquae ad pecora*). Nous avons arrêté la comparaison à cet endroit, la suite appartenant à plusieurs mains du XIIe s.

d) Dans le texte publié par Hittorp, à la suite de l'*Ordo processionalis* (= *Ordo X* = n. XCVIII du R.-Germanique) figurent deux pièces qui n'appartiennent pas au pontifical romano-germanique (*Ordo I* et *Ordo VI*). Il n'en a pas été tenu compte dans la numérotation de l'ordre de succession.

En raison de l'originalité et de l'importance du texte de Hittorp, l'ordonnance complète avec références aux titres correspondants du Romano-germanique sera donnée ici en appendice à l'édition.

e) Les titres entre parenthèses ont été restitués par les éditeurs; ils ne figurent pas dans le texte manuscrit.

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTÄTT, GON- DEKAR
I. <i>Ad capillos tendendum.</i>	4	4	67	12
II. <i>Ad puerum tonsoran- dum.</i>	5	5	68	13
III. <i>Prefatio ad clericum faciendum.</i>	6	6	69	14
IV. <i>Ad barbam tendendam.</i>	7	7	70	15
			XIV	
V. <i>Denuntiatio mensis I, IV, VII et X.</i>	8	8		16
VI. <i>Item invitatio plebis de ieiunio.</i>				17
VII. <i>De quattuor tempor. = Ordo XXXVII B.</i>				18
VIII. <i>Item de quattuor tem- poribus = Ordo XXXVIII.</i>	9	9		19
IX. <i>Cap. de canone Cal- cedon.</i>	10	10	62	20
X. <i>Cap. s. Gregorii pp.</i>	11	11	63	21

LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14	ROME, ALEX. 173	VIENNE 701	LONDRES, B. M. ADD. 17004	HITTORP
		1		3		4
		2		4		5
		3	1	5		6
				CIV		CIV
		4	2	15		
			XIV	XVI		
8	8	5				
9	9					
10	10					
11	11	6		2		
				I		
12	12	7		7		8
13	13		7	8		9

XII. <i>Cap. Leonis pp.</i>	13	13	65	23
XIII. <i>Cap. Olementis pp. De pallis.</i>	14	14	66	24
			I	
XIV. <i>De offic. VII gra- dum Ysidori capitu- lum.</i>	15	15	71	25
XV. <i>Ordo qualiter in R. Eccl. sacri ordines fiunt.</i>	16	16	72	26
XVI. <i>Ordo qualiter in R. Eccl. presbiteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt.</i>	17	17	73	27
XVII. <i>Orationes pro ipsis ad missam.</i>	18	18	74	28
			XCIX	
XVIII. <i>Item missa in na- tali consecrationis dia- coni.</i>				29
XIX. <i>Item in natali con- secrationis presbiteri qualiter sibi missam celebrare debeat.</i>				30
XX. <i>Consecratio sacrae virginis quae in epi- phania vel in alvis paschalibus aut apos- tolorum nataliciis ce- lebratur.</i>	19	19	22	31
XXI. <i>Item missa in na- tali virginum.</i>	20	20	23	32
			XXIII	XXIII

15	15		5	10	11
16	16		8	11	12
17	17		3	12	13
			XI	CIV	
18	18	8	6	14	14
			X	IV	
19	19	9	9	16	15
					LVI
20	20	10		17	
				LVI	
21	21				
22	22				
XXIV					
		11		80	42
					XXIV
		12		81	
				XXIV	

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR	LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14
XXII. <i>Ordinatio abbatissae canonicam regulam pro- fitentis.</i>	21	21	27 XXXII	36 XXXII	24 XXXII	24 XXXII	13
XXIII. <i>Consecratio virgi- num quae a seculo conversae in domibus suis susceptum castita- tis habitum privatim observare voluerint.</i>	22	22	24	33			14
XXIV. <i>Ad diaconam fa- ciendam.</i>	23	23	25	34	23 XXII	23 XXII	15
XXV. <i>Consecratio viduae quae fuerit castitatem professa.</i>	24	24	26 XXII	35 XXII			16 XXXII
XXVI. <i>Ordinatio abbatis.</i>	25	25	29	38	26	26	22
XXVII. <i>Missa pro abbate.</i>	26	26	30	39	27	27	23 LX
XXVIII. <i>Ordo ad facien- dum monachum.</i>	27	27	31	40	28	28	18
XXIX. <i>Ordinatio monachi.</i>	28	28	32	41	29	29	19

XXXI. <i>Orationes et preces pro monachis ad missam.</i>	30	30	34	43
			CLXXI	CLXXI
XXXII. <i>Ordinatio abbatis-sae monasticam regulam profitentis.</i>	31	31	28	37
			XXVI	XXVI
XXXIII. <i>Ordo romanus ad dedicandam ecclesiam = Ordo XLI combiné avec Ordo XLII.</i>	32	32		53
XXXIV. <i>Item benedictio basilicae novae.</i>	33	33		
XXXV. <i>Quid significant XII candelae.</i>	34	34	47	54
			LXXXI	
XXXVI. <i>Canon de aedificanda ecclesia.</i>	35	35		55
XXXVII. <i>De oratorio.</i>	36	36		56
XXXVIII. <i>Denuntiatio cum reliquiae sanctorum ponendae sunt in atrio.</i>	37	37		57
XXXIX. <i>(In praeparando se ad divinum officium).</i>	38	38		58
XL. <i>Ordo ad benedicendam aecclesiam.</i>	39	39	44	59
			L	
XLI. <i>Oratio ad missam in dedicatione,</i>	40	40		60

31	31	21		77		XXVI
CLXXI	CLXXI	XXVI		XXVI		
25	25	17		84		46
XXVI	XXVI	XXVIII		XXIII		XXV
41	41			54		34
						LXXII
				55		
42	42			56		
				CCXXV		
43	43	30		34		27
44	44			35		28
45	45	31		36		29
46	46	32		37		
47	47	33	14	38		30
49	49					
50	50	34		39		

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR
XLII. <i>Item alia missa.</i>	41	41		61 XLVII
XLIII. <i>In dedicatione no- vae ecclesiae ad missam pro conditoribus.</i>	42	42		67
XLIV. <i>Missa in dedica- tione basilicae quam conditor non dedicatam reliquit.</i>	43	43		68
XLV. <i>Missa pro dedica- tione loci illius ubi prius fuerit synogoga.</i>	44	44		69 LIII
XLVI. <i>Missa in agenda conditoris ecclesiae.</i>	45	45		
XLVII. <i>In dedicatione al- taris.</i>	46	46		62 XLIX
XLVIII. <i>Benedictio super munus quod quis eccle- siae offerat honori.</i>	47	47	46 XXXV	65 LI
XLIX. <i>Missa in anniver-</i>	48	48		63

LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14	ROME, ALEX. 173	VIENNE 701	LONDRES, B. M. ADD. 17004	HITTOFF
51	51	35		40		
XLVII	XLVII					
57	57	36	15	41		
58	58	37		42		
LIII	LIII					
		38	16	43		
		39		44		
52	52	40	17	45		
XLIX	XLIX	XLIX				
55	55	43		46		
LI	LI	LI				
53	53	41	18	47		

L. <i>Reconsecratio cibarii ecclesiae.</i>	48	48	XLVIII	XLVIII
LI. <i>Ordo ad benedicendum ecclesiae signum.</i>	50	50	52	66
			LXXIX	XLIII
LII. <i>Ordo in dedicatione baptisterii.</i>	51	51		
LIII. <i>Missa in dedicatione baptisterii.</i>	52	52		70
LIV. <i>Consecratio cymiterii.</i>	53	53		
LV. <i>Consecratio loculi vel sepulchri.</i>	54	54		
LVI. <i>Decretum quod clerus et populus firmare debent de electo episcopo.</i>	55	51	1	71
LVII. <i>Item subscriptio episcoporum in electionem episcopi.</i>	56	56	2	72
LVIII. <i>Ex concilio Africano IV.</i>	57	57	3	73
LIX. <i>Epistola vocatoria.</i>	58	58	4	74
LX. <i>Qualiter episcopus debeat ordinari. Ex concilio Niceno.</i>	59	59	5	75
LXI. <i>Qua die ordinetur episcopus.</i>	60	60	6	76

XLVIII	XLVIII	XLVIII	LII			
46	56	48	24	49		32
XLIII	XLIII	XLIII	XLIII			
48	48	44	20	50		33
XL	XL					XXXIII
59	59	45	21	51		
		46	22	52		
		47	23	53		
		LI	LI	XXXIII		
60	60			18	9	16
					XCII	
61	61			19		17
62	62			20		18
63	63			21		19
				CIV		
64	64	24		23	20	
65	65	25		24	21	

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR	LUCQUES 607 ^o	PISTOIE 141	VENDÔME 14
LXII. <i>Ordinatio episcopi</i> (intronisation après l'élection).	61	61					26
LXIII. <i>Qualiter episcopus</i> <i>in romana ecclesia or-</i> <i>dinetur.</i>	62	62		77	66	66	27
LXIII. a. <i>Incipit exami-</i> <i>natio in ordinatione</i> <i>episcopi secundum</i> <i>Gallos.</i>	62	62	7	77			
LXIII. b. (<i>Itaque exami-</i> <i>natus et plene in-</i> <i>structus ... foveri di-</i> <i>gneris. Per.</i>).	62	62		77			
LXIV. <i>Orationes istae di-</i> <i>cendae sunt a domno</i> <i>papa super archiep.</i> <i>ante pallium.</i>	63	63					
LXV. <i>Formata episcopo</i> <i>danda.</i>	64	64	8	78	67	67	
LXVI. <i>Edictum quod dat</i> <i>pontifex episcopo cui</i> <i>benedicit.</i>	65	65	9	79	68	68	
	66	66	10	80			92

LXVIII. <i>Missa episcopi pro se in die ordinationis suae anniversario.</i>	67	67	11	81
LXIX. <i>In natalicio episcopi si infirmus aut absens fuerit.</i>	68	68	12	82
LXX. <i>Item alia missa in natalicio episcopi.</i>	69	69	13	83
LXXI. <i>Ordo qualiter ordinetur romanus pontifex = Ordo XL B.</i>	70	70	14	84
LXXII. <i>Incipit ordo ad regem benedicendum quando novus a clero et populo sublimatur in regnum.</i>	71	71	15	85
LXXIII. <i>Sequitur ordo missarum si in feria evenerit sed melius et honorabilius die dominico.</i>	72	72	16	86
LXXIV. <i>Item alia missa pro rege.</i>	73	73	17	87
LXXV. <i>Incipit ordo romanus ad benedicendum imperatorem quando coronam accipit = Ordo XLV.</i>	74	74	18	88
LXXVI. <i>Item missa pro eodem imperatore. Item benedictio ad ordinandum imperatorem secundum occidentales. = Ordo XLVII.</i>	75	75	19	89

69	69	29	13	29	
		XXXVI	XL		
70	70			30	
71	71			31	
72	72			32	25
				CIV	LXIV
73	73	49		69	35
					LXXVIII
74	74	50		70	
75	75	51		71	
				LXXVIII	
76	76	52	25	73	37
				XXVIII	
77	77	53			38
					XXVIII

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAET, GON- DEKAR
LXXVII. <i>Missa pro imperatore = Ordo XLVIII.</i>	76	76	20	90
LXXVIII. <i>Benedictio reginae.</i>	77	77	21 XX	91
LXXIX. <i>Ordo romanus qualiter concilium agatur generale.</i>	78	78	53	92
LXXX. <i>Item ordo qualiter agatur concilium provinciale.</i>	79	79	54 XCII	93
LXXXI. <i>Expositio octo vestium Aaron primi pontificis.</i>	80	80	48	94
LXXXII. <i>Incipit sermo de eadem re tempore synodi ad episcopos.</i>	81	81	49	95
LXXXIII. <i>Alius sermo (2e de la série).</i>	82	82	50	96
LXXXIV. <i>Sermo secundus (3e de la série).</i>	83	83	51 LI	97 XCIX

LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14	ROME, ALEX. 173	Vienne 701	LONDRES, B. M. ADD. 17004	HITTORP
78	78	54	26			
79	79	55	27	72		36
			XCVII	LXXV		LXXV
80	80	56	29	87		48
81	81	57	30	88		49
			XCVIII	CXXVIII		CCLIII
82	82			58		
83	83			59		
84	84			60		
85	85			61		
XCIX	XCIX					

<i>pus excommunicare infideles debeat.</i>							
LXXXVI. <i>Item alia excommunicationis allocutio.</i>	85	85		100			59
LXXXVII. <i>Item alia excommunicatio.</i>	86	86		101			60
LXXXVIII. <i>Item alia terribilior excommunicatio.</i>	87	87		102			61
LXXXIX. <i>Excommunicatio brevis.</i>	88	88		103			62
XC. <i>(Excommunicatio Leonis pp.).</i>	89	89	211	104			63
XCI. <i>Qualiter episcopus reconciliet vel recipiat excommunicatum.</i>	90	90	212	105			64
			FIN	CLXXX			XCVIII
XCII. <i>Ordo processionis ad ecclesiam sive missam secundum Romanos = Ordo V.</i>	91	91	55	1	1	1	
			XCVIII	XCVIII	XCVIII	XCVIII	
XCIII. <i>Ordo missae a s. Petro institutus cum expositione sua. Missa pro multis causis.</i>	92	92	58	4	4	4	66
XCIV. <i>Incipit expositio totius missae ex concordia scripturarum divinarum.</i>	93	93	59	5	5	5	67
XCV. <i>Item alia expositio totius missae.</i>	94	94	60	6	6	6	

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTÄTT, GON- DEKAR
XCVI. <i>Concilio Toletano V cap. XCIII.</i>	95	95	61 IX	7 CCLIV
XCVII. <i>Hic incipit quali- ter quaedam orationes et cruces in Te igitur agenda sunt = Ordo VII.</i>	96	96	57 XCIII	3 XCIII
XCVIII. <i>Ordo processio- nis si quando episco- pus festivis diebus mis- sam celebrare voluerit = Ordo X.</i>	97	97	56 XCVII	2 XCVII
XCIX. <i>In Christi nomine incipit ordo catholico- rum librorum (Ordo Romanus antiquus) = Ordo L.</i>	98	98	75 CLXXX	98 LCXXX
C. <i>(Haec sunt quae a Ro- mana sede accepi).</i>	99	99		
CI. <i>(Colligunt se omnes ad ecclesiam s. Anas- tasiae, etc.)</i>	100	100		

LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14	ROME, ALEX. 173	VIENNE 701	LONDRES, B. M. ADD. 17004	HITTORP
7	7			67	7	
V	V					
3	3	68	28	68	8	
XCIII	XCIII	XCIX	LXXIX	LXXII	LVI	
2	2	65	31	63	3	2
XCVII	XCVII	XCIII		XCIII	XCII	
86	86	69	32	1	1	3
CCXXX	CCXXX		FIN	VIII		I
		70				

CH. (<i>Obi singulis collationes et confringunt cum ipso, etc.</i>) = Ordo III, 4-6.	101	101				
CIH. Ordo antiphonarum = Ordo XII.	102	102				
CIV. <i>De gradibus romanae ecclesiae.</i> = Ordo XXXVI.	103	103				
CV. <i>Exorcismus salis ad spargendum in domo.</i>	104	104	77 CLXXXIII	107 CLXXXIII	88 CLXXXIII	88 CLXXXIII
CVI. <i>Benedictio aquae ad reconciliandos penitentes in cena Domni.</i>	105	105				
CVII. <i>Ex authentico libro sacramentorum s. Gregorii pp. U. R. Ordo ad baptizandum infantes.</i>	106		152	178		
CVIII. <i>Item benedictio aquae ad albas depouendas.</i>	107		153	179		
CIX. <i>Quando infirmus venit ad baptizandum.</i>	108		154	180		
CX. <i>Ordo ad catecuminum ex pagano faciendum.</i>	109	106	155	181		
CXI. <i>De verbis grecis baptisterii quomodo vertantur in latinum.</i>	110		156	182		
CXII. <i>S. Athanasii Alexandrini ep. expositio fidei catholicae.</i>	111	107	157	183		

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR	LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14
CXIII. <i>Incipit symbolum apostolorum.</i>	112	108	158	184			
CXIV. <i>Impositio manuum super energumenum catecizatum.</i>	113	109	159	185			76
			CXXIV	CXXIV			
CXV. <i>Ad succurendum his qui a demonio vexantur.</i>	114	110	161	187			77
CXVI. <i>Item orationes et exorcismi super eum qui a demonio vexatur.</i>	115	111	162	188			78
CXVII. <i>Item exorcismus unde supra.</i>	116	112	163	189			79
CXVIII. <i>Exorcismus s. Ambrosii.</i>	117	113	164	190			80
			CXX				
CXIX. <i>Exorcismus s. Mar- tini.</i>	118	114					81
CXX. <i>De ieiunio demo- niacis imponendo.</i>			165	191			82
CXXI. <i>Missa super demo- niacum.</i>	119	115	166	192			

CXXXIII. <i>Oratio super liberatum a demonio.</i>			CXXXVI	CXXXVI
CXXIV. <i>Reconciliatio baptizati ab hereticis.</i>	122	118	160	186
			CXV	CXV
CXXV. <i>Oratio super eos qui morticinium comederunt.</i>	123	119	169	195
			CXXXVII	CXXXVII
CXXVI. <i>Benedictio cum impositione manuum super eos qui de diversis heresibus veniunt.</i>	124	120	168	194
			CXXV	CXXV
CXXVII. <i>Reconciliatio cum impositione manuum redeuntis a paganis.</i>	125	121	170	196
CXXVIII. <i>Pro fratribus in viam dirigendis.</i>	126	122 FIN	171	197
CXXIX. <i>Item benedictiones pro iter acturis.</i>	127			
CXXX. <i>Pro redeuntibus de itinere.</i>	128		172	
CXXXI. <i>Pro supervenientibus fratribus.</i>	129		173	198
CXXXII. <i>Pro salute unius vivi.</i>	130		174	199
CXXXIII. <i>Pro una femina.</i>	131		175	200
CXXXIV. <i>Pro salute vivorum.</i>	132		176	201
CXXXV. <i>Pro infirmo.</i>	133		177	202

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 461	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR	LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14
CXXXVI. <i>Qualiter sacer- dotes suscipere debeant poenitentes more solito.</i>	134		178	203			92
CXXXVII. <i>Missa post confessionem.</i>							93
CXXXVIII. <i>Missa pro infirmo de cuius salu- te desperatur.</i>	135						99
CXXXIX. <i>Ordo ad visi- tandum et ungendum infirmum.</i>	136		179	204			94
CXL. <i>Missa pro infirmo.</i>	137		180	205			95
CXLI. <i>Oratio pro reddita sanitate.</i>	138		181	206			96
CXLII. <i>Item ad consi- gnandum hominem sanum sive infirmum.</i>	139		182	207			97
CXLIII. <i>Ordo ad unguen- dum infirmum.</i>	140		183	208			98
CXLIV. <i>Item ordo poeni-</i>	141		184	209			100

<i>penitentis ad mortem.</i>		
CXLVI. <i>Mox subsequitur missa quam sacerdos pro sibi confesso canere debet.</i>	143	186
CXLVII. <i>Item alia missa.</i>	144	187
CXLVIII. <i>Missa pro infirmo qui proximus est morti.</i>	145	188
CXLIX. <i>Obsequium circa morientes vel qualiter agatur circa infirmum morte detentum.</i>	146	189
CL. <i>Missa in die depositionis defuncti.</i>	147	190
CLI. <i>Missa pro defuncto.</i>	148	191
CLII. <i>Missa in cimiteriis.</i>	149	192
CLIII. <i>Missa pro episcopo defuncto.</i>	150	193
CLIV. <i>Missa pro sacerdote defuncto.</i>	151	194
CLV. <i>Missa unius defuncti.</i>	152	195
CLVI. <i>Alia missa unius defuncti.</i>	153	196
CLVII. <i>Missa pro congregatione.</i>	154	197
CLVIII. <i>Missa pluralis (pro defunctis).</i>	155	198

211			102		124	
212			103		125	
213			104		126	
214			105		127	
			FIN			
215					128	
216					129	
217					130	
218					131	
219					132	
220					133	
221					134	
222					135	
223					136	

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTÄTT, GON DEKAR	LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14
CLIX. <i>Alia missa (pro defunctis).</i>	156		199	224			
CLX. <i>Missa in die depositionis tertio, septimo et tricesimo.</i>	157		200	225			
CLXI. <i>Missa in anniversario unius defuncti.</i>	158		201	226			
CLXII. <i>Missa in anniversario (def.).</i>	159		202	227			
CLXIII. <i>Missa pro episcopo defuncto.</i>	160		203	228			
CLXIV. <i>Missa pro sacerdote defuncto.</i>	161		204	229			
CLXV. <i>Missa pro defuncta femina.</i>	162		205	230			
CLXVI. <i>Missa pluralis (pro defunctis).</i>	163		206	231			
CLXVII. <i>In agenda conditoris ecclesiae.</i>	164		207	232			
CLXVIII. <i>In vigiliis de-</i>	165		208	234			

CLXXXI. *Sermo beati Gregorii in vigiliis defunctorum.*

CLXX. *Sermo beati Cecilii Cipriani episcopi.*

167

FIN

210

XC

CLXXI. *Oratio cum in aliquod opus ordinantur fratres.*

35

CLXXII. *Oratio cum absoluntur.*

36

CLXXIII. *Oratio ad mandatum.*

37

CLXXIV. *Oratio super eos qui ipsum mandatum adimpleverunt.*

38

CLXXV. *Oratio super ebdomadarios de coquina egredientes.*

39

CLXXVI. *Oratio pro his qui ingrediuntur.*

40

CLXXVII. *Oratio pro ebdomadario lectore.*

41

CLXXVIII. *Oratio in monasterio.*

42

88

CLXXIX. *Oratio in atrio.*

43

89

XL

CLXXX. *Benedictio salis.*

76

CV

236				148	
FIN				CLXXXI	
44	32	32			
45	33	33			
46	34	34			
47	35	35			
48	36	36			
49	37	37			
50	38	38			
51	39	39			
52	40	40			
XXXIII	XXXIII	XXXIII			
106	87	87		153	
CV	CV	CV		CCXXXII	

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTÄTT, GON- DEKAR	LUCQUES 607	FISTOIE 141	VENDÔME 14
CLXXXI. <i>Maior benedic- tio salis et aquae.</i>							
CLXXXII. <i>Benedictio sa- lis ad oculorum dolo- rem.</i>							
CLXXXIII. <i>Maior bene- dictio salis et aquae ad pecora.</i>			78	108	89 FIN	89 FIN	
CLXXXIV. <i>Benedictio sa- lis et panis ad salu- tem hominum et ani- malium.</i>			79	109			
CLXXXV. <i>Exorcismus sa- lis et aquae contra fulgura.</i>			80	110			
CLXXXVI. <i>Missa pro tempestate.</i>			81	111			
CLXXXVII. <i>Contra gran- dines.</i>			82	112			
CLXXXVIII. <i>Benedictio aquae cum ligno sanc- tae crucis.</i>			83	113			
CLXXXIX. <i>Oratio ad vi-</i>			84	114			

CXCI. *Item benedictio domus.*

CXCII. *Benedictio loci ubi iacueris.*

CXCIII. *Oratio in domo ancillarum Dei.*

CXCIV. *Oratio in sacrario.*

CXCV. *Oratio in cymiterio.*

CXCVI. *Oratio in vestiario.*

CXCVII. *In scriptorio.*

CXCVIII. *In dormitorio.*

CXCIX. *In refectorio.*

CC. *In cellario.*

CCI. *In coquina.*

CCII. *In hospitali.*

CCIII. *In pirali vel caminata.*

86	116
87	117
CLXXVIII	
90	118
91	119
92	120
93	121
94	122
95	123
96	124
97	125
98	126
99	127

155

156

CXCVIII

159

160

CXCIX

157

CCIII

161

162

CCIX

164

CCVII

168

CCX

158

CXCVI

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR	LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14
CCIV. <i>In domo infirmorum.</i>			100	128			
CCV. <i>In area nova.</i>			101	129			
CCVI. <i>In horreo vel granario.</i>			102	130			
CCVII. <i>In pistrino.</i>			103	131			
CCVIII. <i>In lardario.</i>			104	132			
CCIX. <i>In potionario.</i>			105	133			
CCX. <i>In introitu basilicae.</i>			106	134			
CCXI. <i>Oratio post introitum basilicae.</i>			107	135			
CCXII. <i>Benedictio super capsellas et fustes et super eos qui cum his limina ac suffragia</i>							

num.	
CCXIV a. <i>Benedictio aquae pro segetibus contra vermes.</i>	109
CCXIV b. <i>Benedictio aquae ad segetes contra ver- mes.</i>	109
CCXV. <i>Benedictio in cam- po sive in agro quando agitur letania.</i>	110
CCXVI. <i>Item benedictio frugum in agro.</i>	111
CCXVII. <i>Benedictio pri- mitiarum.</i>	112
CCXVIII. <i>Benedictio holerum.</i>	113
CCXIX. <i>Ad omnia quae volueris.</i>	114
CCXX. <i>Benedictio casei in sabbato sanctae paschae.</i>	115
CCXXI. <i>Benedictio pomorum in festivitate s. Iohannis Baptistae.</i>	116
CCXXII. <i>Ad fructum novae arboris.</i>	117
CCXXIII. <i>Benedictio ad fruges novas.</i>	118
CCXXIV. <i>Benedictio panis.</i>	119

137					152	
					CLXXX	
137						
138						
139						
140						
141						
142						
143						
144						
145						
146						
147						

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR
CCXXV. <i>Benedictio panis ad eulogias dandi.</i>			120	148
CCXXVI. <i>Benedictio uvae vel fabae.</i>			121	149
CCXXVII. <i>Benedictio vini novi.</i>			122	150
CCXXVIII. <i>Ad agape.</i>			123	151
CCXXIX. <i>Oratio ante ci- bum.</i>			124	152
CCXXX. <i>Orationes super mensam in primo pul- mento.</i>			125	153
CCXXX. a. <i>Oratio super fragmenta.</i>			125	153
CCXXX. b. <i>Oratio post cibum.</i>			125	153
CCXXXI. <i>Benedictio pu- tei novi.</i>			126	154
CCXXXII. <i>Benedictio fon- tis ubi aliqua negli- gentia evenierit</i>			127	155

LUCQUES 607	
PISTOIE 141	
VENDÔME 14	
ROME, ALEX. 173	
VIENNE 701	57 LXXXI
LONDRES, B. M. ADD. 17004	154 CXCV
HITTORP	

<i>reperita.</i>				
CCXXXIV. <i>Benedictio quorumlibet vasorum.</i>			129	157
CCXXXV. <i>Oratio pro antidoto sumendo.</i>			130	158
CCXXXVI. <i>Oratio pro diminutione sanguinis.</i>			131	159
CCXXXVII. <i>Oratio ad lavacrum.</i>			132	160
CCXXXVIII. <i>Benedictio incensi vel thimiamatis</i>			133	161
CCXXXIX. <i>Benedictio saponis.</i>			134	162
CCXL. <i>Oratio in navi.</i>			135	163
CCXLI. <i>Benedictio retium.</i>	1	1	136	164
CCXLII. <i>Benedictio civitatis contra gentiles.</i>			137	165
CCXLIII. <i>Benedictio vexilli</i>	2	2	138	166
CCXLIV. <i>Benedictio ensis noviter succincti.</i>	3	3	139	167
	I	I		
CCXLV. <i>Oratio pro exercitu.</i>			140	168
CCXLVI. <i>Iudicium ferri ferventis. Benedictio ferri iudicialis.</i>			141	169
CCXLVII. <i>De iudicio aquae ferventis quomodo inventum sit.</i>			142	170

173

52

53

ÉLÉMENTS CONSTITUTIFS DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	MONT-CASSIN 451	ROME, VALL. D. 5.	BAMBERG, LIT. 53	EICHSTAETT, GON- DEKAR	LUCQUES 607	PISTOIE 141	VENDÔME 14
CCXLVIII. <i>Benedictio aquae fluentis ad iu- dicium faciendum.</i>			143				
CCXLIX. <i>Exorcismus et benedictio panis et ca- sei ad securitatem iu- dicii faciendam et ad inventiendum furtum.</i>			144	171			
CCL. <i>Iudicium panis et casei.</i>							
CCLI. <i>Item iudicium pa- nis et casei.</i>							
CCLII. <i>Benedictio aquae frigidae ad iudicium faciendum.</i>			145	172			
CCLIII. <i>Ex can. Cartagi- niensi capitulum. Mis- sa ad sponsas bene- dicendas.</i>			146	173 CCLV			
CCLIV. <i>Item actio nup- tialis ad annualem diem nuptiarum.</i>			147	8 169			
CCLV. <i>Oratio in natali sancti</i>			148	11 174			

<i>riente.</i>			175
CCLVII. <i>Orationes ad</i>		150	9
<i>missam pro sterilitate</i>			176
<i>mulierum.</i>			
CCLVIII. <i>Item pro steri-</i>		151	177
<i>litate mulierum.</i>		CVII	CVII

TEXTE

EXPLICATION DES SIGLES

- A = ROME, Biblioteca Alessandrina, *cod.* 173.
B = BAMBERG, Staatliche Bibliothek (*ol.* Oeffentl. Bibl.), *cod. lit.* 53 (*olim* Ed. III, 12).
C = MONT-CASSIN, Bibliothèque de l'Abbaye, *cod.* 451.
D = ROME, Bibliothèque Vallicellane, *cod.* D. 5.
G = EICHSTAETT, Archives de l'Évêché, *Pontifical de Gondekar* II.
J = LONDRES, British Museum, *Addit.* 17004.
K = PISTOIE, Bibliothèque Capitulaire, *cod.* 141.
L = LUCQUES, Bibliothèque Capitulaire, *cod.* 607.
P = PARIS, Bibliothèque Nationale, *cod. lat.* 820.
R = WOLFENBUETTEL, Herz.-August-Bibliothek (*ol.* Landesbibl), *cod. lat.* 603.
T = VIENNE (Autriche), Nationalbibliothek, *cod. lat.* 701 (*olim* Theol. 87).
V = VENDÔME, Bibliothèque Municipale, *cod.* 14.

[PONTIFICALE ROMANO-GERMANICUM

SAECULI DECIMI]

I. Ad capillos tondendum ¹.

1. *Manda, Deus, benedictionem tuam et vitam in ecclesia tua et unguentum tuum* ¹, *quod descendit in capite Aaron, descendat super hunc famulum tuum N.* ² *Maneat, quesumus, in corpore* ³ *aecclesiae tuae pascendus, cuius caput unguenti tui suavitate* ⁴ *dignatus es adimplere.* ⁵ *Per.*

2. *Alia* ¹. *Omnipotens Christe salvator, innocens et innocentiae amator, humilis et humilitatis assumptor, mansuetus* ² *et mansuetudinis inhabitator, qui venientibus ad te parvulis manus tuae benedictionis* ³ *imponens* ⁴, *talium dixisti* ⁵ *esse regnum caelorum, benedic hunc* ¹⁰ *famulum tuum N., cuius in tuo nomine superflua incidimus capillorum; da ei intellectum cum aetatis augmento, ut te timeat* ⁶, *te intellegat* ⁷ *et tua mandata custodiat, et te auxiliante usque ad canos senectutis cum summa sanitate perveniat. Per* ⁸ *te, salvator* ⁹ *mundi, qui cum patre* ¹⁰ *et spiritu sancto.* ¹⁵

3. *Alia* ¹. *Omnipotens sempiterne Deus, respice propitius super hunc famulum tuum N., quem ad novam capillos tondendi* ² *gratiam vocare dignatus es; tribue ei remissionem omnium peccatorum suorum* ³ *atque ad caelestium donorum concede* ⁴ *pervenire consortium. Per.*

I. Mss.: B, f. 82v; C, f. 2r; D, f. 1r-1v; G, f. 12r; T, f. 39r; V, f. 1r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 85-86; éd. 1610, col. 93-94; éd. 1677, p. 702.

Titulus. ¹ Ad... tondendum.] Ad capillaturam incidendam B D T; Oratio ad capillaturam incidendam G; Incipit ordo romanus ad clericum faciendum V.

1. ¹ tuum] om. B G. — ² N.] om. B. — ³ quesumus, in corpore] in corpore, ²⁵ quesumus B. — ⁴ suavitate G.

2. ¹ Alia] om. C D; Alia oratio D. — ² mansuetus] mansuendos (?) D. — ³ benedictionis] benedictionem B D V; benediccione T. — ⁴ imponens] inponens T V. — ⁵ dixisti esse] esse dixisti V. — ⁶ timeat <te diligat> G. — ⁷ intellegat] intelligat G. — ⁸ Per te] Presta D. — ⁹ mundi ... sancto] om. B. — ¹⁰ patre ... ³⁰ sancto] patre in unitate spiritus sancti vivis et regnas, deus, in saecula saeculorum G.

3. ¹ Alia] om. C D T; Alia oratio add. in margina D. — ² tondendi] om. C. — ³ suorum] om. B G T. — ⁴ concede pervenire] pervenire concede B.

II. Oratio ¹ ad puerum tonsurandum.

1. *Domine Iesu Christe, qui es caput nostrum et corona omnium sanctorum, respice propitius super infantiam huius ¹ famuli tui N., qui in tuo nomine sua celebrat vota ² et capillos capitis sui ³ tonsurat,*
 5 *ut per huius benedictionis copiam ad iuvenilem pervenire ⁴ mereatur aetatem et cum gaudio ⁵ ad futuram gloriam salvandus ⁶ perveniat ⁷. Per.*

2. *Alia ¹. Benedic, domine, hunc famulum tuum N. ² nostri oris al-
 loquio et tuo eum locupleta dono, ut felici ³ vita concreseat et semper tuo
 adiutorio floreat, vitamque suam honestissime ⁴ perducatur et semper in ⁵*
 10 *tuis mandatis persistat. Per.*

III. Prefatio ¹ ad clericum faciendum.

1. *Oremus, dilectissimi fratres ¹, dominum nostrum Iesum Christum
 pro hoc famulo suo N. ², qui ad deponendam comam capitis sui pro eius
 amore et exemplo ³ beati Petri apostoli festinat, ut donet ei spiritum*
 15 *sanctum, qui habitum religionis in eo in perpetuum custodiat ⁴ et a
 mundano ⁵ impedimento vel seculari ⁶ desiderio cor ⁷ eius defendat, ut
 sicut immutatur ⁸ in vultu, ita manus dextera ⁹ eius ¹⁰ ei ¹¹ virtutem ¹²*

II. Mss.: B, f. 82v; C, f. 2r; D, f. 1r-1v; G, f. 12r; T, f. 39r; V, f. 1r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 86; éd. 1610, col. 94; éd.
 20 1677, pp. 702-703.

Titulus. ¹ Oratio ... tonsurandum] om. C; Ad puerum tonsurandum D.

1. ¹ huius] om. V. — ² caelebrat vota sua V. — ³ sui] om. V. — ⁴ venire B G
 T. — ⁵ cum gaudio] congaudeat B D G T V. — ⁶ <dum> salvandus B D G T V.
 — ⁷ pervenerit D T V.

25 2. ¹ Alia] om. C D. — ² N.] om. G. — ³ felici] fideli B G. — ⁴ honestissi-
 mam G. — ⁵ in tuis mandatis] in mandatis tuis B D G T.

III. Mss.: A, f. 1r; B, f. 83r; C, f. 2v; D, f. 1v-2r; G, f. 12r; T, f. 39r; V, f. 1r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 86; éd. 1610, col. 94-95;
 éd. 1677, p. 703 A-D. — J. MORIN, *De sacr. eccl. ordinationibus*, p. 258 (d'après
 30 le cod. *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, pp. 132-133.

Titulus. *Tit. om. C sed. add. in margine superiori, litteris cursivis:* in nomine domini incipit (?) de VII ecclesiasticis gradibus et in primis ad clericum faciendum. — ¹ Praefatio B G V; Praephatio D.

1. ¹ fratres] om. D. — ² N.] om. A. — ³ et exemplo ... apostoli] om. A. —
 35 ⁴ custodiat] conservet A B G; *suprascr.* vel conservet C. — ⁵ mundano] mundi A B G; *corr.* mundi C; et a mundano impedimento om. D. — ⁶ saeculari V. —
⁷ cor] *suprascr.* T. — ⁸ inmutatur T. — ⁹ dextra *suprascr. corr.* C; dextere A. —
¹⁰ dextera eius] eius dextera B. — ¹¹ ei] om. D T V. — ¹² virtutem] *corr.* virtutis C; virtutis A. —

perfectionis¹³ et boni operis tribuat incrementum, ut¹⁴ abiecta omni caecitate¹⁵ humana¹⁶ spirituales eius oculos¹⁷ ei¹⁸ aperiat et lumen ei aeternae vitae¹⁹ concedat. Per²⁰.

2. Item¹ alia.

Adesto, domine², supplicationibus nostris et hunc³ famulum N. benedicere dignare, cui in tuo sanctissimo⁴ nomine habitum sacrae⁵ religionis imponimus⁶, ut te largiente⁷ et devotus in ecclesia tua persistere et⁸ vitam percipere mereatur aeternam. Per.

3. Dum tondes¹ eum dicis antiphonam istam²: Tu es, domine, qui restitues mihi³ hereditatem meam. Ps.: Dominus pars hereditatis¹⁰ meae et calicis mei. Tu es⁴. Gloria patri. Antiphona⁵. Hic accipiet benedictionem a domino et misericordiam a Deo salutari⁶. Ps. Domini est terra, usque⁷ in finem cum⁸ Gloria. Hic⁹ accipiet.

4. Postquam tonsuratus fuerit sequitur oratio¹:

Omnipotens sempiternus Deus, Iesu² Christe³, propitiare⁴ peccatis nostris¹⁵ et ab omni servitute secularis⁵ habitus hunc famulum tuum N., dum ignorantiam⁶ huius mundi deponit, eruere et conservare⁷ dignare, ut tua semper gratia⁸ perfruatur et sicut similitudinem coronae tuae eum gestare fecisti⁹ in capite, sic tuam virtutem¹⁰ et¹¹ hereditatem¹² subsequi mereatur¹³ in corde. Qui¹⁴.

¹³ perfectionis et boni operis] om. A. — ¹⁴ ut abiecta] et abiecta A B. — ¹⁵ caecitate V. — ¹⁶ humana spirituales B T; spirituali vel humana A. — ¹⁷ eius oculos] oculos eius A B G. — ¹⁸ ei] om. A B D T V. — ¹⁹ vitae] suprascr. corr. gratiae C; gratiae A B G T. — ²⁰ Per] suprascr. corr. qui vivit et regnat.

2. ¹ Item alia] om. D; Benedictio B G; Alia benedictio T; alia oratio V; Item alia. Adesto, domine ... Per. om. A. — ² domine <quaesumus> B. — ³ hunc] suprascr. T. — ⁴ sancto B G T. — ⁵ sacrae religionis] religionis sacrae T. — ⁶ imponimus] inponimus T V. — ⁷ largiente] largitente T; suprascr. corr. auxiliante C. — ⁸ et vitam percipere] et percipere mereatur vitam G.

3. ¹ tondis B D T V. — ² istam] om. A B G; hanc T. — ³ mihi hereditatem meam] haereditatem meam mihi V. — ⁴ Tu es] om. V; <Et repetatur> Tu es A B G. — ⁵ <Et repetatur> antiphona B G. — ⁶ salutari <suo quia haec est generatio querentium dominum> A B G T V. — ⁷ usque ... cum] om. A. — ⁸ cum ... accipiet] om. B. — ⁹ Hic accipiet] Et repetatur semper a capite B G.

4. ¹ Postquam ... oratio] Oratio A. — ² Iesu] om. B. — ³ Iesu Christe] om. A; Christe Iesu T. — ⁴ propitiare G. — ⁵ saecularis B D V. — ⁶ ignorantiam] ignominiam B G; ignorantia D; suprascr. corr.: forma (?) dum ignominiam secularis habitus C; ignorantiam huius mundi] ignominiam secularis habitus A. — ⁷ servare T; eruere et conservare ... ut] om. A. — ⁸ gratia perfruatur] in aevum perfruatur gratia A. — ⁹ fecisti] fecimus B G V; facimus A. — ¹⁰ tua virtute A. — ¹¹ et] om. A. — ¹² et hereditatem] om. D. — ¹³ mereatur <aeternam> A. — ¹⁴ Qui] Per A V; Qui vivis B; Qui <cum patre> D; Qui <cum Deo patre et sancto spiritu vivis et> G; Qui <cum Deo> T.

2. Pontif. rom. XIIe s., I, 2 (ANDRIEU 123).

3. Ibid., I, 3 (ANDRIEU 124).

4. Ibid., I, 4 (ANDRIEU 124).

5. Alia¹. *Presta quesumus, omnipotens Deus, ut hic² famulus tuus N.³, cuius hodie capitis⁴ comam pro divino⁵ amore deposuimus, in tua dilectione perpetuo maneat et eum sine macula in sempiternum custodias. Per.*

5 6. Alia¹.

Benedicat te dominus et custodiat, ostendat² faciem suam tibi³ et misereatur tui, convertat dominus vultum suum ad te et det tibi pacem et⁴ gratiam suam. Invocabo nomen domini Dei mei⁵ super te, ut ille te benedicat. Qui cum⁶ Deo patre.

10 IV. Oratio ad barbam tondendam.

1. *Deus cuius providentia omnis creatura incrementis¹ adulta congaudet, respice² propitius³ super hunc famulum tuum N.⁴ iuvenilis⁵ etatis⁶ decore letantem et flore⁷ primi temporis attendendum⁸ clemens⁹ adesto, ut in omnibus tuae protectionis¹⁰ munitus auxilio et ae-*
 15 *vo longiore¹¹ propectus caelestem benedictionem accipiat¹² et presentis vitae presidiis gaudeat et aeternae¹³. Per.*

2. *Dum¹ tondis² eum³ dicis⁴ istam⁵ antiphonam: Sicut ros Hermon qui descendit in Syon⁶, sic descendat super te Dei benedictio. Ps.⁷ Ecce quam bonum.*

20 5. ¹ Alia] Postquam tonsoratus fuerit A; Alia oratio D. — ² hic] *om.* B D G T V; *suprascr. corr.* C. — ³ N.] *om.* G. — ⁴ capitis comam] comam capitis A. — ⁵ divino amore] amore divino A.

6. ¹ Alia] Alia oratio D; Alia. Benedicat te ... Deo patre *om.* A. — ² ostendat <dominus> B G. — ³ tibi] ad te G. — ⁴ et gratiam suam] *om.* B G T. — ⁵ mei] 25 *om.* B G T. — ⁶ cum Deo patre] vivit et regnat B; vivit et regnat in saecula saeculorum G T.

IV. Mss.: A, f. 1v; B, f. 82r; C, f. 2v-3r; D, f. 2r; G, f. 12v; T, f. 41r; V, f. 1v.

Ed.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 90; éd. 1610, col. 99-100; éd. 1677, p. 705 F-G. — MORIN, *De sacr. eccl. ord.*, pp. 258 (d'après le *cod. Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, p. 133. — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, *Ordo VIII*; éd. cit., t. II, p. 51 (d'après *Parisinus* 820 et *Vallicell.* D. 5).

1. ¹ incrementis A. — ² respice] *suprascr. corr.*: preces nostras C. — ³ respice propitius] preces nostras A. — ⁴ N.] *om.* G. — ⁵ iuvenilis A B G T V. — ⁶ aetatis B G V. — ⁷ flore] *suprascr. corr.*: primis conspectibus (?) C; flore primis 35 auspiciis A. — ⁸ attendendo B G T; adtendendo D V — ⁹ clemens adesto] *suprascr. corr.*: clemens exaudi C; exaudi A. — ¹⁰ tuae protectionis] protectionis tuae A. — ¹¹ longiori G; largiori A. — ¹² accipere A C. — ¹³ aeternae] futurae A.

2. ¹ Dum ... Per (n. 3)] *om.* A. — ² tondes G. — ³ eum] *om.* B. — ⁴ dicas 40 V. — ⁵ istam] *om.* G T V. — ⁶ Sion D T; <montem> Syon G. — ⁷ Ps.] *solī codices* D G V.

5. *Pontif. rom. XIIe s.*, I, 5 (ANDRIEU 124).

6. Cf. *Pontif. curiae rom.* XLVII, 4 (ANDRIEU 485).

IV. 1. *Pontif. rom. XIIe s.*, II (ANDRIEU 124).

45 2. Cf. *Pontif. curiae rom.* IV, 1 (ANDRIEU 338).

3. Sequitur¹ oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, benedic hunc famulum tuum², qui tibi primitias suae offert iuventutis. Effunde, domine, super eum benedictionem tuam et in caput barbamque eius transeat sicut unguentum quod descendit in barbam, barbam³ Aaron, ut in eadem benedictione in via mandatorum tuorum ambulet et cum eadem ad summam senectutem perveniat. Per.

V. Denuntiatio mensis primi, quarti, septimi et decimi.

Annua nobis est, dilectissimi, ieiuniorum celebranda festivitas¹, quam mensis III. sollemnis incursus² indicat³. Quarta igitur et sexta feria succedente, solitis eandem conventibus exequamur, sabbatorum die hic sacras acturi vigilias, ut per observantiam competentem, domino purificatis mentibus supplicantes, beatissimo Petro apostolo suffragante, a presentibus⁴ periculis exui⁵ mereamur pariter et futuris. Per⁶.

15

VI. Item invitatio plebis de ieiunio mensis primi, quarti, VII et X¹.

Hac ebdomada, nobis mensis III. sunt recensenda ieiunia. Quapropter fidem vestrae dilectionis hortamur, ut eadem quarta et sexta feria solitis processionibus exequentes, sabbatorum diem vigiliis sollemnibus expleamus, quatenus¹ apostolicis suffragantibus meritis, propitiationem² Dei nostri perseverantia debitae servitutis obtineat.

3. ¹ Sequitur] *om.* TV. — ² tuum <N.> D T V. — ³ barbam] *om.* B G.

V. Mss.: C, f. 3^r; D, f. 2^r; G, f. 12^v; K, f. 17^r; L, f. 22^v; V, f. 2^r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 30 et 83; éd. 1610, col. 33; 1677, p. 672 et 701 (incorporé dans l'*Ordo L*). — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, 25 l. I, c. VIII, art. XI, *Ordo VIII*; éd. cit., t. II, p. 51 (d'après *Parisinus* 820 et *Vallicell.* D. 5).

¹ festibitas *corr.* C. — ² cursus G K L V. — ³ indicit G K L V. — ⁴ praesentibus V. — ⁵ exui mereamur] exuamur V. — ⁶ Per] *om.* L K.

VI. Mss.: G, f. 13^r; K, f. 17^r-17^v; L, f. 22^v.

30

Éd.: *Sacr. Gelas.*, I, 82 (WILSON 125; MOHLBERG 102; début différent). — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 30; éd. 1610, col. 33 (dans l'*Ordo L*); éd. 1677, p. 672 E.

Titulus. ¹ VII et X] septimi et decimi G.

¹ quatinus G. — ² propitiacionem G.

35

V. Cf. *Ordo L*, 31 (ci-dessous XCIX, n. 31).

VI. Cf. *Ordo L*, 32 (ci-dessous XCIX, n. 32).

VII. De quatuor temporibus ieiuniorum, primi, quarti, septimi et decimi mensis. = Ordo XXXVII B (*Ordo IV temporum*).

Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppeditetur, exhibemus infra textum Ordinis XXXVII B prout a M. Andrieu evulgatus est (M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. IV, pp. 249-254), *omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quas studiosum lectorem remittimus.*

Textus Ordinis XXXVII B sequitur in recensione breviori ut in codd. G et L traditur. — Advertendus quoque studiosus lector, Ordinem XXXVII B in Ordine L, Cap. XIV-XV (= infra XCIX, 35-37) inclusum esse.

1. In primo mense, quarta et sexta feria vel sabbato in prima ebdomada, primum ieiunium celebratur.

2. Secundum temporis ieiunium celebratur in quarto mense in secunda hebdomada, quod similiter ipsius mensis quarta et sexta feria vel sabbato consummatur.

3. Tertium temporis ieiunium septimi mensis, id est septembris, tertia ebdomada ipsius mensis, quarta et sexta feria vel sabbato consummatur.

4. Quartum temporis ieiunium decimi mensis, id est decembris, quarta ebdomada quarta et sexta feria vel sabbato proximo ante natale domini completur.

5. Et si vigilia natalis domini in sabbato evenit, in antecedente ebdomada superscriptum ieiunium die sabbati celebratur, quando XII lectiones leguntur et cum missis et oblationibus ipsa ieiunia consummantur; et tunc sacri ordines in aeclesia romana de eis qui dicuntur cardinales tradi consuerunt.

6. DE PARROCHIANIS.

Et in ipsis quattuor superscriptis mensium temporibus, in qualicumque die dominus apostolicus voluerit, ad sacros ordines parrochianos clericos per omnes aecclesias, si necessitas fuerit, benedicit.

7. Et hic est ordo. In sabbato primo ingreditur pontifex vel sacerdotes seu levitae in sacrarium et induunt se vestimentis religiosis cum quibus debent celebrare missarum sollemnia, canente interim clero antiphonam ad ipsum diem pertinentem ad introitum.

8. Ipsa finita incipiunt letaniam; tunc dominus pontifex vel sacerdotes precedunt ante altare prostrato omni corpore in terra. Ipsa letania expleta,

VII. Mss.: G, f. 13^r; L, f. 22^v-23^r. — Autres manuscrits dans M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, p. 20; t. IV, p. 241.

Éd.: MABILLON, *Mus. Ital.*, t. II, pp. 93-94 (*Ordo IX*, n. 7-9); PL, LXXXVIII, 1007-1008. — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 38-39 — HITTORP, *De div. cath. ecel. off.*, éd. 1568, pp. 30-31; éd. 1610, col. 33-34; éd. 1677, pp. 672-673 (dans l'*Ordo L*, 35-37). — M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. IV, pp. 249-254 (*Ordo XXXVII B*).

surgunt ab oratione. Et dicit sacerdos: *Oremus*. Diaconus: *Flectamus genua*. Et ut surrexerint dicit: *Levate*. Prosequitur sacerdos orationem sicut in sacramentorum libro continetur.

VIII. Item de quattuor temporibus ieiuniorum quando fiunt duodecim lectiones. = Ordo XXXVIII. 5

Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppeditetur, exhibemus infra textum Ordinis XXXVIII prout a Michaele Andrieu evulgatus est (M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, IV, pp. 267-269), *omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quem studiosum lectorem remittimus.* 10

1. Mense martio, prima sabbati, hora sexta; mense iunio, secunda sabbati, hora tertia; mense septembri, tertia sabbati, hora quarta; mense decembri, quarta sabbati, hora quarta, fiunt XII lectionis.

2. Pronuntiante signo, facta collatione, innuit pontifex primo scolae ut cantet. Et ingrediens scola dicit antiphonam *Exurge domine*, sive 15 *Exaudi nos, domine*, pleniter cum versu et *Gloria*.

3. Tunc ascendit pontifex ad altare, dicens: *Oremus*. Et diaconus: *Flectamus genua*. Postea: *Levate*. Deinde pontifex dat orationem congruam ad hoc.

4. Finita oratione, levantur cruces cum cereostata, scola cantante antiphonam *De tribulatione quacumque*, usque ad stationem. 20

5. Appropinquans autem ecclesiae, innuente pontifice, scola imponit letaniam, cantans usque in chorum.

6. Et pontifex ingreditur sacrarium se preparans.

7. Finita letania, scola imponit introitum.

8. Hoc finito, ex more dicit pontifex: *Oremus*. Et diaconus: *Flectamus genua*, postea: *Levate*. Et secuntur orationes subter annotatae ad unumquodque de quattuor temporibus et lectiones et grad[ales]. Quinta lectio: *Angelus domini*. 25

9. Sequitur *Benedicite*. Interim in ecclesia nemo audeat sedere.

10. *Benedicite* finito, dicat pontifex: *Dominus vobiscum*. Sequitur 30 oratio *Deus qui tribus pueris*. Deinde lectio et tractus.

11. Post haec celebrabitur consecratio sacrorum ordinum ita: Prosternit se pontifex coram altari cum diaconis orans, ceteris consecrandis humiliter post pontificem super tapetia prostratis orantibusque suppliciter largitorem consecrationum. 35

12. Finita vero letania, quam tunc scola imponere debet, prostrato pontifice et ceteris consecrandis, quando dicit: *Agnus Dei*, surgunt et intrat pontifex hoc facto in consecrationem.

VIII. Mss.: C, f. 3^r-3^v; D, f. 2^r-2^v; G, f. 13^r-12^v; J, p. 184-186; L, f. 23^r-23^v; T, f. 38^v-39^r; V, f. 2^r-2^v. — Autres manuscrits dans M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, p. 21; t. IV, p. 257. 40

Éd.: MARTÈNE, *De ant. ecol. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, *Ordo VIII*, éd. citée, t. II, p. 51 (d'après *Parisin.* 820 et *Vallicell.* D. 5). — M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. IV, pp. 267-269 (*Ordo XXXVIII*).

13. Ea finita benedictoque incenso, diaconus imponit evangelium. Postea missa celebratur ordine suo.

IX. Caput¹ de² canone Calcedonense³.

Quod non oporteat absolute quoslibet ordinare presbiterum aut
 5 diaconem¹, neque quemlibet in gradu ecclesiastico² nisi specialiter
 aecclesiae civitatis aut³ possessionis aut martyrii⁴ aut monasterii
 qui ordinandus est pronuntietur⁵. Qui vero absolute ordinantur de-
 crevit sancta synodus⁶ irritam haberi huiusmodi⁷ manus inposi-
 tionem⁸ et nusquam posse ministrare, ad ordinantis⁹ iniuriam.

10 X. Capitulum¹ sancti Gregorii papae.

Sicut qui invitatus rennuit¹, quesitus² refugit, sacris est altari-
 bus removendus³, sic qui ultro ambit, vel inportunus⁴ se ingerit, est
 procul dubio repellendus. Nam qui nititur ad altiora conscendere
 indignus, quid⁵ agit nisi ut crescendo decrescat? Cur non perpendit⁶
 15 quia benedictio illi⁷ in maledictum convertitur, qui⁸ ad hoc, ut fiat
 hereticus, promovetur?

XI. Capitulum Zosimi papae¹.

Haec autem singulis gradibus observanda sunt tempora. Si ab

IX. Mss.: B, f. 82r; C, f. 3v; D, f. 2v; K, f. 18r; L, f. 23v; T, f. 39v; V, f. 2v.
 20 Éd.: Concile de Chalcédoine (451) c. 6; HEFELE-LECLERCQ, *Hist. des conciles*,
 t. II, p. 787. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 86-87; éd. 1610, col.
 95; éd. 1677, p. 703.

Titulus. ¹ Caput] om. V; capitulum B T. — ² de canone] om. K. — ³ Cal-
 cidonense G.

25 ¹ diaconum G. — ² aecclesiastico T. — ³ aut] om. C. — ⁴ martirii D K L T V.
 — ⁵ pronuntietur C. — ⁶ synodus B D G T V. — ⁷ huiusmodi L. — ⁸ impositio-
 nem B G K T. — ⁹ ordinandis corr. ordinantis C.

X. Mss.: A, f. 1v; B, f. 82r; C, f. 3v; D, f. 2v; G, f. 13v; K, f. 18r; L, f. 23v;
 T, f. 39v.

30 Éd.: *Greg. I papae Epist. IX*, 218 (EWALD-HARTMANN, *Registr.* II, p. 206).
 — GERBERT, *Monumenta*, t. II, p. 40. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd.
 1568, p. 87; éd. 1610, col. 95; éd. 1677, p. 703.

Titulus. ¹ Cap. B G K L.

¹ rennuit A B. — ² quaesitus A B D T. — ³ admovendus A D. — ⁴ impor-
 35 tunus B G T. — ⁵ quid <aliud> G. — ⁶ perpendat D. — ⁷ illius A. — ⁸ qui ad]
 quia ad A.

XI. Mss.: A, f. 2r-2v; B, f. 82r; C, f. 4v-4r; D, f. 2v; G, f. 13v; K, f. 18r-18v;
 L, f. 23v-24v; T, f. 39v.

Éd.: Lettre de Zosime à Hésychius de Salone, *Ep. IX*, 5; PL, XX, 672-673.
 40 — MORIN, *De sacr. ord.*, p. 258 (d'après *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod.*
lit., t. VIII, p. 134. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 87; éd. 1610,
 col. 95-96; éd. 1677, p. 703 F.

Titulus. ¹ Capitulum ... papae] om. A.

infantia ecclesiasticis ¹ ministeriis studium dederit, inter lectores usque vicesimum aetatis annum continuata ² observatione perduret. Si maiore ³ aetate iam accesserit, ita tamen ut post baptismum statim se divinae militiae desideret ⁴ mancipari ⁵, sive inter lectores ⁶, sive inter exorcistas quinquennio teneatur ⁷, ac deinde acolitus vel ⁸ subdiaconus ⁹ quattuor annis stet ⁹ et sic ad benedictionem diaconii ¹⁰, si mereatur, accedat. In quo ordine quinque annis, si ¹¹ inculpate se ¹² gesserit, herere ¹³ debet. Exinde suffragantibus meritis per tot gradus, datis ¹⁴ propriae fidei documentis, presbyterii sacerdotium poterit ¹⁵ promereri. De quo loco si illum exactior ad bonos ¹⁶ ¹⁰ mores vita perduxerit, summum pontificatum sperare debebit, hac ¹⁷ tamen lege servata, ut neque digamus, neque paenitens ad hos gradus possit admitti, sane ut etiam defensores ecclesiae qui ex laicis fiunt, supradicta observatione teneantur, si meruerint in ordine esse clericatus. 15

XII. Capitulum Leonis papae ¹.

Paulus apostolus precepit Timotheo ¹: ² *Manus cito nemini* ² *imposueris neque communicaveris peccatis alienis*. Quid est: *Cito nemini manum* ³ *imposueris*, nisi ante etatis ⁴ maturitatem, ante tempus examinis, ante meritum laboris, ante experientiam discipline? Sicut ⁵ ²⁰ boni operis comparat fructum, qui rectum scrutatur in eligendo ⁶ sacerdote iudicium, ita gravi semetipsum afficit damno ⁷, qui in suae dignitatis collegio sublimat indignum.

¹ aeclesiasticis B T. — ² continua A. — ³ maiori G. — ⁴ desiderat A. — ⁵ mancipari <supraser.: id est alligari> D. — ⁶ lectos K. — ⁷ teneatur] utatur G. — ⁸ subdiaconus] sive diaconus T. — ⁹ stet] om. D. — ¹⁰ diaconi A K L G T. — ¹¹ si inculpate] inculpate si A B D G K L T — ¹² se] om. A. — ¹³ haerere T. — ¹⁴ datus T. — ¹⁵ poterit promereri] promereri poterit G. — ¹⁶ bonos mores] mores bonos G. — ¹⁷ ac, corr. hac D.

XII. Mss.: A, f. 2v-3r; B, f. 82r-82v; C, f. 4r; D, f. 3r; G, f. 13v; K, f. 18v; ³⁰ L, f. 23v; T, f. 39v.

Ed.: *Leonis I papae Ep. XII ad episcopos Afr.*, c. 2; PL, LIV, 647 et 658. — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 40. — MORIN, *De sacr. ord.*, p. 258; ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, p. 134. — HITTORP, *De div. cath. Eccl. off.*, éd. 1568, p. 87; éd. 1610, col. 96; éd. 1677, p. 703 G. 35

Titulus. ¹ Capitulum ... papae.] om. A.

¹ Thimotheo T. — ² nemine D; nemine, corr. nemini C. — ³ manus D. — ⁴ aetatis B G K L T. — ⁵ <Et> sicut A. — ⁶ eligendo] legendo A. — ⁷ dampno A K L T.

XIII. Capitulum¹ Clementis papae de oblationibus² altaris [De pallis].

Oblationes que¹ veniunt in² altare, panes propositionis appellantur. De ipsis oblationibus tantum debet in altari poni, quantum
 5 populo possit sufficere, ne aliquid³ putridum in sacrario remaneat.

De pallis⁴. Palle vero que sunt in substratorio⁵ in alio vase debent lavari, in alio corporales pallae. Ubi⁶ pallae⁷ corporales lotae fuerint, nullum lintheamen⁸ ibidem debet aliud⁹ lavari, sed¹⁰ ipsa aqua in¹¹ baptisterium debet vergi¹².

XIV. De officiis¹ VII graduum Ysidori capitula².

1. De ostiariis¹. Ostiarium oportet percutere cymbalum² et aperire ecclesiam³ et sacrarium et librum aperire ei qui predicat.

2. De lectoribus¹. Lectorem oportet legere ei² qui predicat³ et lectiones cantare et benedicere panem⁴ et omnes fructus novos.

15 3. De exorcistis¹. Exorcistam oportet abicere demones² et di-

XIII. Mss.: A, f. 2^v-3^r; B, f. 82^v; C, f. 4^r; D, f. 3^r; G, f. 13^v; K, f. 18^v; L, f. 23^v; T, f. 39^v.

Éd.: *Missale Francorum*, dans l'*Allocutio ad subdiaconum ordinandum* (MOHLBERG-EIZENHÖFER-SIFFRIN p. 5, l. 13-19); PL, LXXII, 319. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 87; éd. 1610, col. 96; éd. 1677, p. 703 G H. — Ce titre est inséré également dans le chapitre XVI n. 6 (*ut infra*); cf. M. ANDRIEU, *Pontif. rom. XIIe s.*, p. 129.

Titulus. ¹ Capitulum ... altaris] *om.* A. — ² oblatione G K.

¹ quae A G K L. — ² in] ad A. — ³ aliquid T. — ⁴ pallis] albis G; De pallis]
 25 *om.* A. — ⁵ substratorio <altaris> A. — ⁶ Ubi <autem> A. — ⁷ pallae corporales] corporales pallae G. — ⁸ lintheamen T. — ⁹ aliud] *om.* A. — ¹⁰ sed] *om.* A. — ¹¹ in] *om.* T. — ¹² mergi A.

XIV. Mss.: A, f. 1^v-2^r; B, f. 82^r; C, f. 4^r; D, f. 3^r; G, f. 13^v; K, f. 18^v; L, f. 23^v; T, f. 39^v-40^r.

30 Éd.: MORIN, *De sacr. ord.*, p. 258 (d'après *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, pp. 133-134. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 87; éd. 1610, col. 96; éd. 1677, pp. 703 H-704 A.

Titulus. ¹ De officiis ... capitula] Incipit de officiis clericorum de singulis septem ordinibus A. — ² capitula] *om.* B G K L T.

35 1. ¹ De ostiariis] *om.* A B G K L T. — ² cimbalum A B K L. — ³ aecclesiam B G T.

2. ¹ De lectoribus] *om.* A B G K L. — ² ei qui] *supraser. corr.* ea que C. — ³ praedicat L. — ⁴ panem] *om.* G.

3. ¹ De exorcistis] *om.* A B G K L. — ² doemones B L; daemones G T. —

40 **XIII. Pontif. rom. XIIe s., VIII, 3 (ANDRIEU 129).**

XIV. 1. Ibid., IV, 1 (ANDRIEU 125).

2. Ibid., V, 1 (ANDRIEU 125).

3. Ibid., VI, 1 (ANDRIEU 126).

cere populo qui non communicat ut det locum et aquam in ministerio effundere ³.

4. De subdiaconibus ¹. Subdiaconum oportet preparare aquam ad ministrationem altaris et ministrare diacono.

5. De diaconibus ¹. Diaconum oportet ministrare ad altare et baptizare.

6. De presbiteris ¹. Sacerdotem oportet offerre et benedicere, preesse et predicare ².

7. De episcopis ¹. Episcopum oportet iudicare, interpretari et consecrare, consummare ², ordinare, offerre et baptizare. 10

XV. Ordo ¹ qualiter in romana ecclesia ² sacri ordines ³ fiunt [Ordnatio psalmistae, ostiarii, lectoris, exorcistae, acolyti].

1. Mensis primi, quarti, septimi et decimi, sabbatorum die, in XII^m ¹ lectionibus, ad sanctum Petrum, ubi missae celebrantur, postquam antiphonam ad introitum dixerint, per lectiones dat pontifex ² orationes ³. 15

³ fundere B. — Post titulum De exorcistis, A, in textu, C in margine adscriptum: Acolitum oportet cerofarium ferre et luminaria accendere et vinum et aquam in (et A) eucharistiam ministrare.

4. ¹ De subdiaconibus] om. A B G K L. 20

5. ¹ De diaconibus] om. A B G K L.

6. ¹ De presbiteris] om.. A B G K L; de presbiteribus corr. C. — ² predicare <et baptizare> A B D G L T.

7. ¹ De episcopis] om. A B G K L. — ² consummare D.

XV. Mss.: A, f. 3^r-8^r (sine titulo, incipit cum n. 8: Psalmistae, id est cantores); B, f. 83^v-85^r; C, f. 4^r-5^v; D, f. 3^r-4^v; G, f. 14^r-15^v; K, f. 19^v-20^r; L, f. 25^r-27^r; T, f. 40^v-41^r; V, f. 2^v-4^r. 25

Éd.: MORIN, *De sacr. ord.*, pp. 258-260 (du psalmiste au sous-diacre; d'après *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, pp. 135-139. — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, Ordo VIII; éd. citée, t. II, pp. 51-53 (du psalmiste au prêtre; d'après *Parisinus* 820 et *Vendôme* 14). — HITTORF, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 88-90; éd. 1610, col. 97-100; éd. 1677, pp. 704 E-705 F. 30

Titulus, ¹ Ordo... fiunt] om. T. — ² ecclesia V. — ³ ordinis, corr. ordines C.

1. ¹ duodecim B K L. — ² pontifex] om. V. — ³ orationem G K L.

4. *Pontif. rom. XIIe s.*, VIII, 1 (ANDRIEU 128). 35

5. *Ibid.*, IX (*titulus in apparatu*) (ANDRIEU 130).

6. *Ibid.*, IX, 17 (*in apparatu*) (ANDRIEU 134).

7. *Ibid.*, X, 12 (*in apparatu*) (ANDRIEU 144).

XV. Les sources principales de notre Ordo sont, en plus des *Statuta Ecclesiae Antiqua*, l'Ordo XXXIV (ancien rituel romain des ordinations: acolyte, sous-diacre, diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU, III, 603-613), et l'Ordo XXXV (remaniement de l'Ordo précédent: lecteur, acolyte, sous-diacre, diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU, IV, 33-46). Voir à ce propos les commentaires de M. Andrieu aux endroits indiqués. Pour le texte des *Statuta Eccl. Antiqua*, se reporter, en plus d'Andrieu (*Les Ordines Romani*, III, 616-619), à l'édition de CH. MUNIER, *Les Statuta Eccl. antiqua*, pp. 75-103. 40

1. *Pontif. rom. XIIe s.*, IX, 1-2 (ANDRIEU 130). 45

2. Deinde archidiaconus sine casula ad chori usque medium procedens, habens pre manibus eorum¹ qui ordinandi sunt nomina² et vocatis eis, humiliter respiciens in³ episcopum his eum verbis alloquitur:

5 *Postulat haec sancta mater⁴ ecclesia, reverende⁵ pater, hos viros ordinibus aptos consecrari sibi⁶ a vestra paternitate.*

3. Responsio episcopi. *Vide ut natura, scientia et moribus tales per te introducantur, immo per nos tales in domo domini ordinentur personae per quas diabolus procul pellatur et clerus Deo nostro multiplicetur.*

4. Ait¹ archidiaconus²: *Quantum ad humanum spectat examen, natura, scientia et moribus digni habentur et probi cooperatores effici³ in his, Deo volente, possunt.*

5. Tunc imponat¹ scola letaniam, prostrato pontifice et ceteris
15 consecrandis super² tapetia.

6. Qua finita, iubente episcopo, archidiaconus accedat¹ propius² et vocantur³ denuo nominatim ut benedicantur⁴ ab episcopo.

7. Invitatio ordinandorum. *De domo sanctae Mariae eligimus Ill.¹ ad hostiarium² ad eundem titulum³. De titulo sancti Stephani
20 eligimus⁴ Ill.⁵ ad lectorem⁶ ad eundem titulum. De ecclesia sancti Petri eligimus⁷ Ill.⁸ ad exorcistam ad eundem titulum⁹. Post hec celebratur consecratio sacrorum ordinum¹⁰.*

8. Psalmistae¹, id est cantores, possunt absque scientia episcopi sola iussione presbiteri officium suscipere cantandi, donante²

25 2. ¹ eorum <nomina> G. — ² nomina] om. G. — ³ in] om. B G. — ⁴ mater] om. G K L. — ⁵ reverende pater] pater reverende V. — ⁶ sibi] erasum B.

4. ¹ Ait] At V. — ² Ait archidiaconus] Archidiaconus inquit G. — ³ effici] suprascr. T.

5. ¹ imponit G T; inponit B L. — ² super tapetia] om. G.

30 6. ¹ accedit B G K L T. — ² propitius D. — ³ vocentur V. — ⁴ benedicentur B.

7. ¹ Ill.] N. T. — ² ostiarium B G K L V; ostiariarium T. — ³ titulum <N.> T. — ⁴ eligimus] om. B G K L T. — ⁵ Ill.] N. T. — ⁶ lectorem T. — ⁷ eligimus] om. B G K L T. — ⁸ Ill.] N. T. — ⁹ titulum. <De monasterio Sancti Benedicti Ill. ad acolitum ad eundem titulum> B G K L. — ¹⁰ ordinum <ita> V.

35 8. ¹ Psalmistae] psalmista B G K L (et deinceps semper in forma singulari); Psalmistae ... episcopi] Psalmista, id est cantor, postquam ab archidiacono instructus fuerit, potest absque conscientia episcopi A; Cum n. 8 incipit codex A. — ² donante] dante B D G K L T V; suprascr. corr.: dicente sibi C; donante ...
40 manus et] om. A; donante ei ... sibi] a correct. cancellatum C. —

2-4. Cf. LONDRES, Brit. Mus., add. 17005, f. 131^v (ANDRIEU, *Le Pontif. rom. XIIe s.*, p. 33).

8. Cf. *Pontif. rom. XIIe s.*, III (ANDRIEU 124).

ei ³ presbitero vel potius episcopo antiphonarium in manus et ⁴ dicendo sibi ⁵: *Videte* ⁶ ut quod ore cantatis corde credatis et quod corde creditis operibus probetis.

9. **Ordinatio ostiariorum** ¹. Ostiarii ² cum ordinantur ³ postquam ab archidiacono instructi fuerint ⁴ qualiter in domo Dei ⁵ debeant ⁶ ⁵ conversari, ad suggestionem archidiaconi tradat eis ⁷ episcopus claves ecclesiae de altari ⁸, dicens ⁹: *Sic agite* ¹⁰ quasi reddituri ¹¹ Deo rationem pro his rebus que istis ¹² clavibus recluduntur.

Et tradat eis ¹³ archidiaconus ¹⁴ ostium ¹⁵ ecclesiae.

10. **Prephatio** ¹ ostiariorum ². *Deum patrem omnipotentem, fratres karissimi, suppliciter deprecamur* ³ ut hos famulos suos N. ⁴ benedicere dignetur, quos in officium ostiariorum eligere dignatus est, ut sit eis fidelissima cura diebus ac noctibus ad distinctionem horarum ⁵ certarum, ad invocandum nomen Dei ⁶.

11. **Oremus**. Et diaconus ¹: *Flectamus genua. Levate* ². **Benedictio** ³ ¹⁵ eorumdem. *Domine, sancte pater, omnipotens, eterne* ⁴ Deus, benedicere dignare hos famulos tuos N. ⁵ in officium ostiariorum ⁶, ut inter ianitores ecclesiae pareant tuo ⁷ obsequio et inter electos tuos partem tuae mereantur habere mercedis. *Per* ⁸.

12. **Ordinatio lectorum** ¹. Lectores cum ordinantur ², faciat ³ de ²⁰

³ eis T V. — ⁴ et dicendo] dicente B V. — ⁵ sibi <presbytero> B. — ⁶ Videte... probetis] adscr. in margine eadem manu T.

9. ¹ Ordinatio ostiariorum <Ostiarium oportet percutere cymbalum et aperire ecclesiam et sacrarium et librum aperire ei qui praedicat> V. — ² Ostiarius A B G K L. — ³ ordinatur A B G K L. — ⁴ instructus fuerit A B G K L. ²⁵ — ⁵ dei] domini A. — ⁶ debeat A B G K L. — ⁷ ei A B G K L. — ⁸ de altari] om. A. — ⁹ dicens <ei> A. — ¹⁰ age B G K L. — ¹¹ redditurus B G K L. — ¹² istis] his A B K. — ¹³ ei A B G K L. — ¹⁴ archidiaconus corr. archidiaconus C. — ¹⁵ hostium K.

10. ¹ Prefatio B G K L T V. — ² ostiariorum] om. T; ostiarii B G K L; ³⁰ prephatio ostiariorum] dicat A. — ³ deprecemur A B D G K L T V. — ⁴ N.] om. G. — ⁵ orarum C. — ⁶ Dei] domini B D K L T V; domini nostri Iesu Christi A.

11. ¹ Et diaconus] om. T. — ² suprascr. Resp. C. — ³ Benedictio eiusdem B G K L; Benedictio eorumdem] Oratio A. — ⁴ aeternae A; aeterne K L V. — ³⁵ ⁵ N.] om. V. — ⁶ ostiarii A. — ⁷ tuo] om. A. — ⁸ Per.] om. A.

12. ¹ lectoris A B G K L; **Ordinatio lectorum**. <Lectorem oportet legere ei qui praedicat et lectiones cantare et benedicere panem et omnes fructus novos>. V. — ² lectores cum ordinantur] lector cum ordinatur A B G K L. — ³ faciat] facit T; f. de illis ep.] f. ep. de illo G; faciat ... expectante [lebe (n. 14) om. V. — ⁴⁰

9. Cf. *Pontif. rom. XIIe s.*, IV, 2 (ANDRIEU 125).

10. *Pontif. rom. XIIe s.*, IV, 3 (ANDRIEU 125).

11. *Ibid.*, IV, 4 (ANDRIEU 125).

12. *Ibid.*, V, 2 (ANDRIEU 126).

illis ⁴ episcopus ⁵ verbum ad plebem ⁶ indicans eorum ⁷ fidem ac vitam atque ingenium. Et ⁸ dicit ad electos ⁹:

13. Allocutio ¹. *Elegerunt* ² vos ³ fratres vestri ⁴, ut sitis ⁵ lectores ⁶ in domo Dei nostri ⁷. Et ideo ⁸ agnoscite ⁹ officium vestrum ¹⁰, ut ¹¹ inpleatis ¹² illud. Potens est ¹³ enim Deus ut augeat vobis ¹⁴ gratiam ¹⁵.

14. Post haec, expectante plebe, tradat eis ¹ episcopus ² codicem de quo ³ lecturi sunt ⁴ dicens ⁵:

Accipite ⁶ et estote ⁷ verbi Dei relatores ⁸, habituri ⁹, si fideliter et utiliter impleveritis ¹⁰ officium vestrum ¹¹, partem cum his qui verbum
10 *Dei bene* ¹² amministraverunt ¹³.

15. Prephatio ¹ lectorum ². *Oremus, dilectissimi nobis* ³, Deum patrem omnipotentem, ut super hos famulos suos N. ⁴ quos in ordinem lectorum ⁵ dignatur assumere, benedictionem suam clementer ⁶ effundat, quatinus ⁷ distincte legant que ⁸ in ecclesia legenda sunt, et eadem ope-
15 *ribus impleant*.

16. *Oremus. Et diaconus: Flectamus genua. Levate. Benedictio eorumdem* ¹. *Domine sancte, pater omnipotens, aeternae Deus, benedicere dignare hos* ² famulos tuos N. *in officium lectorum, ut assiduitate*

⁴ illo A B L K. — ⁵ episcopus] om. A. — ⁶ plebem <episcopus> A. — ⁷ eius A B G K L. — ⁸ Et dicit ... gratiam (n. 13)] hic om. A, sed cf. n. 14 var. 13. — ⁹ electum G K L.

13. ¹ Allocutio] om. G; Pronuntiatio A; Adlocutio D. — ² Eligunt A. — ³ te B G K L. — ⁴ tui B G K L. — ⁵ sis B G K L. — ⁶ lector B G K L. — ⁷ tui B G K L; vestri A D. — ⁸ ideo] om. A. — ⁹ agnosce B G K L; agnoscatis A; 25 in L et K termini plurales suprascribuntur et sic deinceps. — ¹⁰ tuum B G K L. — ¹¹ ut] et A. — ¹² impleas B G K L. — ¹³ est enim] enim est T. — ¹⁴ tibi B G K L. — ¹⁵ gratiam <perfectionis aeternae per dominum nostrum Iesum Christum filium suum qui cum eo et spiritu sancto vivit et regnat Deus in unitate eiusdem spiritus sancti. Per.> B.

30 14. ¹ ei A B G K L. — ² episcopus] om. A. — ³ qua D. — ⁴ lecturus est A B G K L. — ⁵ dicens <ad eos> A. — ⁶ Accipe B G K L. — ⁷ esto B G K L. — ⁸ relator B G K L. — ⁹ habiturus B G K L. — ¹⁰ impleveris B G K L. — ¹¹ tuum B G K L. — ¹² bene] om. A B; suprascr. G. — ¹³ amministraverint T; ministraverunt <ab initio> A; hic sequitur post n. 14, in codice A n. 13. ordine mutato
35 (14-13).

15. ¹ Prefatio A B G L K T V. — ² lectoris A B G K L. — ³ nobis] om. A. — ⁴ N.] Ill. G K L. — ⁵ electorum D. — ⁶ clementer effundat] effundat clementer B. — ⁷ quatenus A B K L. — ⁸ quae G K L V.

40 16. ¹ eorumdem T V; eiusdem A B G K L. — ² hunc et sic deinceps semper in forma singulari cum forma plurali suprascripta B K L. —

13. Cf. *Pontif. rom. XIIe s.*, IV, 4 (ANDRIEU 126).

14. *Pontif. rom. XIIe s.*, IV, 3 (ANDRIEU 126).

15. *Ibid.*, V, 5 (ANDRIEU 126).

16. *Ibid.*, V, 6 (ANDRIEU 126).

lectionum sint apti ³ *pronuntiare* ⁴ *verba vitae, et mentis ac vocis distinctione* ⁵ *populo monstrare* ⁶ *intelligibilia* ⁷ *et* ⁸ *in utroque sanctae ecclesiae gratiam pro suis modulis spirituali devotione resonent. Per.*

17. **Ordinatio exorcistarum** ¹. Exorcistae ² cum ordinantur ³ accipiant de manu episcopi libellum in quo scripti sunt exorcismi, dicente sibi episcopo: *Accipite* ⁴ *et commendate* ⁵ *memorie* ⁶ *et habetote* ⁷ *potestatem imponendi manum super energuminos* ⁸, *sive baptizatos* ⁹, *sive catecuminos* ¹⁰.

18. **Prephatio** ¹ exorcistarum ². *Deum patrem omnipotentem, fratres karissimi, supplices deprecemur, ut hos famulos suos N.* ³ *benedicere dignetur in officium exorcistarum, ut sint spirituales* ⁴ *imperatores ad abiciendos demones* ⁵ *de corporibus obsessis cum omni nequitia eorum multiformi* ⁶.

19. **Oremus.** Et diaconus: *Flectamus genua. Levate. Benedictio* ¹ *eorundem* ². *Domine, sancte pater, omnipotens, eterne* ³ *Deus, benedicere dignare hos famulos tuos N.* ⁴ *in officium exorcistarum, ut per impositionem manuum et oris* ⁵ *officium, potestatem et imperium habeant* ⁶ *spiritus immundos* ⁷ *cohercendi* ⁸ *et probabiles sint medici aecclesiae tuae, gratiae* ⁹ *curationum virtute* ¹⁰ *confirmati. Per.*

20. **Ordinatio acolitorum** ¹. Acoliti ² cum ³ ordinantur ⁴, primum ⁵ ab episcopo quidem doceantur ⁶ qualiter in officio suo agere debeant ⁷,

³ apti ... resonent. Per.] distincti sint atque ordinati et agenda dicant et dicta opere compleant ut in utroque sanctae ecclesiae exemplo sanctitatis suae consulant. Per. A. — ⁴ pronuntiare G. — ⁵ distincio T. — ⁶ monstrare] ministrare G. — ⁷ intelligibilia G. — ⁸ et in utroque ... Per.] om. B G K L. 25

17. ¹ exorcistae A B G K L; exorcistarum <Exorcistam oportet abicere demones et dicere populo qui non communicat ut det locum et aquam in ministerio effundere> V. — ² Exorcista A B G K L. — ³ ordinantur accipiant] ordinatur accipiat A B G K L. — ⁴ Accipe B G K L. — ⁵ commenda B G K L. — ⁶ memoriae A G K V. — ⁷ habeto B G K L. — ⁸ ergumenos A; energumini B G K L. — ⁹ baptizatum B G K L. — ¹⁰ catecuminum B G K L. 30

18. ¹ Prefatio B G K L T V. — ² exorcistarum] om. AT; exorcistae B G K L. — ³ N.] om. G. — ⁴ spiritales G. — ⁵ demones B V. — ⁶ multiformi <Per unigenitum filium suum dominum nostrum, qui cum eo vivit et regnat Deus in unitate spiritus sancti. Per.> A. 35

19. ¹ Benedictio eorumdem] Sequitur benedictio A. — ² eorumdem] om. V; eorumdem T; eiusdem B G K L. — ³ aeterne D V. — ⁴ N.] om. G K L. — ⁵ horis C. — ⁶ habeant <add. in margine abiciendi> A. — ⁷ inmundos B D L T V. — ⁸ cohercendi] om. A; coercendi B G K. — ⁹ gratia A. — ¹⁰ virtute <que celesti> A. 40

20. ¹ acoliti G K L. — ² Acolitus A B G K L; accolitus V. — ³ cum] om. D. — ⁴ ordinatur A B G K L. — ⁵ ab episcopo quidem] quidem ab episcopo G. — ⁶ doceatur A B G K L. — ⁷ debeat A B G K L. —

17. *Pontif. rom XIIe s., VI, 2* (ANDRIEU 126).

18. *Ibid., VI, 3* (ANDRIEU 127).

19. *Ibid., VI, 4* (ANDRIEU 127).

20. *Ibid., VII, 2* (ANDRIEU 127).

sed ⁸ ab archidiacono accipiat ⁹ ceroferarium cum ¹⁰ cereo, dicente sibi ¹¹ episcopo: *Accipite* ¹² ceroferarium cum cereo, ut ¹³ sciatis ¹⁴ vos ¹⁵ ad accendenda ecclesie luminaria mancipari. Accipiant ¹⁶ et urceolum vacuum dicente eis ¹⁷ episcopo ¹⁸: *Accipite* ¹⁹ urceolum ²⁰ ad suggerendum vinum et aquam ²¹ in eucharistia ²² sanguinis Christi. Per ²³.

21. Prephatio ¹ acolitorum ². *Deum patrem omnipotentem, fratres karissimi, supplices* ³ deprecemur, ut hos famulos suos N. ⁴ benedicere dignetur in ordine ⁵ acolitorum ⁶, quatinus ⁷ lumen visibile in ⁸ manibus preferentes, lumen quoque spirituale ⁹ moribus prebeant.

10 22. Oremus ¹. Et diaconus: *Flectamus genua* ². *Levate. Benedictio* ³ eorundem ⁴. *Domine, sancte pater, omnipotens, eterne Deus, qui per Iesum Christum filium tuum et apostolos eius in hunc mundum lumen claritatis misisti, quique ut mortis nostrae antiquum aboleris cyrographum* ⁵, gloriosissimae illum crucis vexillo affigi, ac sanguinem et aquam ex latere illius ⁶ pro salute humani ⁷ generis effluere voluisti, benedicere ⁸ digneris ⁹ hos famulos tuos N. in officium acolitorum ¹⁰, ut ad ¹¹ accendendum lumen ¹² aecclesiae tuae et ad suggerendum vinum et aquam ad conficiendum sanguinem Christi filii tui, in offerendo ¹³ eucharistiam sanctis altaribus tuis fideliter ¹⁴ subministrant ¹⁵. *Accende, domine, mentes eorum et corda ad amorem gratiae tuae ut illuminati vultu* ¹⁶ splendoris ¹⁷ tui fideliter tibi in sancta ¹⁸ ecclesia tua ¹⁹ deserviant. Per eundem ²⁰.

⁸ sed] *erasum* C; sed ab episcopo vel *suprascr. corr.* C; sed ab archidiacono] et A. — ⁹ accipiat <ab eo> A. — ¹⁰ cum cereo] *om.* A. — ¹¹ sibi episcopo] *cancell. suprascr. corr.* eis C. — ¹² Accipe B G K L. — ¹³ ut] et A. — ¹⁴ scias B G K L. — ¹⁵ te B G K L. — ¹⁶ Accipiant ... episcopo] *add. corrector in margine* C; Accipiat A G. — ¹⁷ eis *corr. suprascr.* C. — ¹⁸ episcopo] *om.* A. — ¹⁹ Accipe B G K L. — ²⁰ Accipe urceolum] *super rasuram, de manu correctoris* C. — ²¹ et aquam] *om.* A. — ²² eucharistiam A G K L. — ²³ Per.] *om.* A D G T.

30 21. ¹ Prefatio B G K L T V. — ² acolitorum] *om.* A V. — ³ suppliciter A B D K L T V. — ⁴ N.] *om.* G. — ⁵ ordinem A B K L T V. — ⁶ acolitorum V. — ⁷ quatenus A B. — ⁸ in] *om.* A D G L T. — ⁹ spiritale D G T; spiritale, *corr. spirituale* V.

22. ¹ Oremus] *Titulum 23 anteponunt titulo 22 codices* B K L. — ² genua. 35 *Levate]* *om.* A. — ³ Benedictio eorundem] *Sequitur* A. — ⁴ eorundem] *accolitorum* B V; eorum G. — ⁵ cyrographum L. — ⁶ ipsius G. — ⁷ humani generis] *generis humani* A. — ⁸ benedicere <et sanctificare> V. — ⁹ dignare A D G K L T V. — ¹⁰ acolitorum V. — ¹¹ ad] *add. corr.* A; *om.* D T. — ¹² lumen ... suggerendum] *om.* D. — ¹³ offerendo eucharistiam] *offerenda eucharistia* A B G K 40 L T V. — ¹⁴ fideliter] *om.* V. — ¹⁵ sumministrant B K L. — ¹⁶ vultu, *corr.* vultus A. — ¹⁷ splendori A. — ¹⁸ sancta] *om.* V. — ¹⁹ tua] *om.* A K L. — ²⁰ eundem] *om.* A D V; eundem <dominum> KL.

21. *Pontif. rom. XIIe s., VII, 3 (ANDRIEU 127).*

22. *Ibid., VII, 4 (ANDRIEU 127).*

23. Alia¹. Domine, sancte pater, omnipotens eterne Deus, qui ad Moysen et Aaron locutus es ut accenderentur lucernae in tabernaculo² testimonii³, benedicere et sanctificare dignare hos famulos tuos N.⁴ ut⁵ sint acoliti in ecclesia tua. Per.

24. Alia¹ benedictio². Omnipotens sempiterne Deus, fons luminis³ et origo bonitatis, qui per Iesum Christum filium tuum lumen verum mundum illuminasti⁴, eiusque passionis misterio⁵ redemisti, benedicere dignare hos famulos tuos N.⁶ quos in acolitorum⁷ officium⁸ consecramus, poscentes clementiam tuam ut eorum mentes et lumine⁹ scientiae¹⁰ illustres et pietatis tuae rore irriges, ut ita perceptum ministerium, te auxiliante, peragant qualiter ad aeternam remunerationem pervenire mereantur. Per eundem¹¹.

23. ¹ Alia] om. A G K L; Alia oratio D. — ² tabernaculo, corr. tabernaculo D. — ³ testimoni G. — ⁴ N.] om. A G. — ⁵ ut sint ... famulos tuos N. (n. 24)] om. V.

15

24. ¹ <Item> alia B K L; Alia] om. D. — ² Alia benedictio] om. A; benedictio om. T. — ³ luminis] lucis A B D G K L T. — ⁴ illuminasti A B G T. — ⁵ mysterio A B G L. — ⁶ N.] om. G L. — ⁷ acolitorum V. — ⁸ acolitorum officium] officium acolitorum A. — ⁹ lumen, corr. lumine A. — ¹⁰ scientiae < tuae > V. — ¹¹ Per eundem] om. V; eundem] om. A; eundem] dominum B. In codice A, post ordinationem acolyti, sequitur: Ordinatio subdiaconi. Capit. S. Gregorii papae. Sicut qui invitatus... promovetur (cf. supra n. X). Subdiaconus cum ordinatur quia manus... in unitate eiusdem (cf. infra XVI, 5-8). Cum ordinatione subdiaconi, explicit in cod. A. titulus n. XV. Sequitur immediate titulus n. XVI, tantum ordinationes diaconi et presbyteri complectens. — In codice V, post ordinationem acolyti, sequitur Ordinatio subdiaconi (cf. infra XVI, 5 et ss.), titulis n. XV et n. XVI in unum contractis.

25

XVI. [Ordo qualiter in romana ecclesia presbiteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt].

B C D G K L T V

Ordo qualiter in romana ecclesia presbiteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt.

1. Mensis primi, quarti, septimi et decimi, sabbatorum die in duodecim lectionibus ad
 10 Sanctum Petrum ubi missae celebrantur, postquam antiphonam ad introitum dixerint, data oratione, annuntiat¹ pontifex in populo² dicens³:

15

20

25

A

Ordo qualiter in romana ecclesia diaconi, presbiteri eligendi sunt.

1. Mense primo, quarto, septimo et decimo, sabbatorum die in XII lectionibus ad Sanctum Petrum, postquam antiphonam ad introitum dixerint, data oratione et expletis omnibus ex more, veniat archidiaconus et offerat eum pontifici qui ordinandus est, ita dicendo:

*Postulat mater ecclesia catholica ut hunc praesentem subdiaconem ad onus diaconii*⁴ [vel ?] *presbiterii ordinetis.*

Interrogat [pontifex]⁵:

Scis illum dignum esse?

Respondit offer[ens?]⁶:

Quantum humana fragilitas nosse sinit, et scio et testificor ipsum dignum esse ad huius onus officii.

XVI. Mss.: A, f. 8^r-13^v; B, f. 85^v-88^r; C, f. 5^v-9^r; D, f. 4^v-7^v; G, f. 15^v-18^r; K, f. 20^v-23^r; L, f. 27^r-31^r; T, f. 41^v-43^v; V, f. 4^r-7^r.

Éd.: MORIN, *De sacr. ord.*, pp. 260-262 (diacre et prêtre d'après *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, pp. 139-145. — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, *Ordo VIII*; éd. cit., t. II, pp. 51-63 (du psalmiste au prêtre; d'après *Parisinus* 820 et *Vindoein.* 14). — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 90-95; éd. 1610, col. 100-104; éd. 1677, pp. 705 H-708 B.

1. ¹ annuntiat G L. — ² populum K L. — ³ dicens <ter> B K L. — ⁴ diacon] lacuna in textu A; diaconii] [vel ?] restitui. — ⁵ pontifex] lacuna in textu A; pontifex] restitui. — ⁶ offer] lacuna in textu A; offer [ens?] restitui.

XVI. Parmi les sources principales de notre *Ordo* figurent l'*Ordo XXXIV* (rituel romain ancien des ordinations: acolyte, sous-diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU, III, 603-613) et l'*Ordo XXXV* (remaniement de l'*Ordo* précédent: lecteur, acolyte, sous-diacre, diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU, IV, 33-46). Se reporter aux commentaires donnés par M. Andrieu aux endroits indiqués.

1. *Pontif. rom. XIIe s.*, IX, 1-5 (ANDRIEU 130).

B C D G K L T V

Auxiliante domino Deo et salvatore nostro Iesu Christo, eligimus in ordine⁷ subdiaconii⁸, diaconii seu presbyterii, acolitum, diaconum de titulo Ill. ad titulum⁹ S. mart.¹⁰ N.¹¹, ad ecclesiam que est in pago Ill. vel monasterium N.¹² Si quis autem habet aliquid contra hos viros, pro Deo et propter Deum cum fiducia exeat et dicat; verumtamen memor sit communionis¹³ suae.

2. Et post¹ modicum intervallum, prostratis cum pontifice in oratorio, incipit chorus letaniam.

3. Hac expleta, ascendunt ipsi electi ad sedem pontificis, vocante¹ eos archidiacono, et benedicit eos ad quod vocati sunt. Et descendentes stant in ordine suo, benedictione percepta.

4. Et archidiaconus imponit¹ evangelium et omnes qui ibi ordinati sunt oblationes de-

A

Et tunc annuntiat ante evangelium pontifex in populo dicens ad omnes:

Auxiliante domino Deo et salvatore nostro Iesu Christo, eligimus hunc in ordinem diaconii. Si quis autem habet aliquid contra illum, pro Deo et propter Deum cum fiducia exeat¹⁰ et dicat. Verumtamen memor sit conditionis suae.

2. Tunc prosternat se pontifex cum archidiacono ante altare super stramenta cum his²⁰ qui consecrandi sunt [et? sco]la² imponat letaniam.

3. Qua² [expleta erig]at se et ascendunt³ ad sedem pontificis et benedicat eos ad quod²⁵ vocati sunt et descendant et stent in ordine suo.

4. Benedictione accepta, archidiaconus inponat evangelium et cetera ex more. Et

⁷ ordinem G K L T. — ⁸ subdiaconii] om. D. — ⁹ titulo, corr. titulum C. — ¹⁰ sancti Martini: Hittorp. — ¹¹ N.] Ill. G. — ¹² N.] Ill. G. — ¹³ communionis] conditionis: Hittorp.

2. ¹ post modicum] post modum T. — ² la] lacuna in textu A; [et? sco]la restitui.

3. ¹ vocantes D. — ² Qua at] Post Qua, lacuna in textu A; Qua [expleta erig] at restitui. — ³ Post ascendunt lacuna in textu A; forse legendum omnes.

4. ¹ inponit L T.

2. Pontif. rom. XIIe s, IX, 7 (ANDRIEU 131).

3-4. Ibid., IX, 8 (ANDRIEU 131-132).

B C D G K L T V

ferunt ad manus episcopi et ab eo consecratas accipiunt².

5

A

omnes qui ordinati sunt, oblationes deferant ad manus episcopi et ab eo consecratas accipiant³.

5. **Ordinatio**¹ subdiaconi². Subdiaconi³ cum ordinantur⁴, quia manus impositionem⁵ non accipiunt⁶, patenam⁷ de manu episcopi accipiant⁸ vacuum⁹ et¹⁰ calicem vacuum. De manu vero archidiaconi accipiant¹¹ urceolum cum aquamanili¹² ac manutergio¹³, dicente sibi episcopo:

6. *Videte*¹ cuius ministerium vobis² traditur et ideo si usque nunc fuistis³ tardi⁴ ad ecclesiam amodo debetis⁵ esse assidui⁶; si usque nunc somnolenti⁷, amodo vigiles⁸; si⁹ usque nunc ebriosi¹⁰, amodo sobrii¹¹; si usque nunc incesti¹², amodo casti¹³.

15

A

Oblationes quae veniunt ad altare, panes propositionis appellantur. De ipsis oblationibus tantum debet in altari poni, quantum populo possit sufficere, ne aliquid putridum in sacrario remaneat. Pallae vero quae sunt in substratorio altaris in alio vase debent lavari,

20

² accipiunt. <Per.> D. — ³ Post accipiant sequitur immediate in codice A: Ordinatio diaconi. Diaconus, etc (ut infra XVI, n. 9), ordinatione subdiaconi (XVI, 5-8) hic omitta. In codice enim A ordinatio subdiaconi inseritur in fine tituli XV ut supra notatum est.

5. ¹ Ordinatio subdiaconi ... eiusdem (n. 8, in fine)] om. hic Cod. AV, sed habent in fine tituli XV sicut ibi notavimus; contulimus tamen hic cum aliis codicibus textum ordinationis subdiaconi prout exstat in codd. AV. — ² subdiaconi. <subdiaconum oportet preparare aquam ad ministrationem altaris et ministrare diacono> V. — ³ Subdiaconus A B G K L. — ⁴ ordinatur A B G K L. — ⁵ impositionem V. — ⁶ accipit B G K L; accipit A; acceperunt V. — ⁷ patenam L T. — ⁸ accipiat B G K L; accipiant vacuum] vacuum accipiat A. — ⁹ et calicem ... urceolum] a correctore supraser. et in margina C. — ¹⁰ <similiter> et A. — ¹¹ accipiat A B G K L. — ¹² aquamanile B; aqua manili G L V; aquamanule, corr. aqua manile A. — ¹³ manutergium A B D G K L T V.

6. ¹ Vide B G K L. — ² tibi B G K L. — ³ fuisti B G K L. — ⁴ tardus B G K L. — ⁵ debes B G K L. — ⁶ assiduus B G K L. — ⁷ somnolentus B G K L; somnolentia D. — ⁸ vigil B G K L. — ⁹ si ... sobrii] om. D. — ¹⁰ ebriosus B G K L. — ¹¹ sobrius B G K L. — ¹² incestus B G K L; inhonesti A. — ¹³ castus B G K L. In codice A hic repetitur titulus XIII, ut supra. —

A

in alio corporales pallae. Ubi autem pallae corporales lotae fuerint, nullum lintheamen ibidem debet lavari, ipsa aqua in baptisterium debet mergi.

5

*Ideo vos*¹⁴ *ammoneo*¹⁵ *ut tales*¹⁶ *vos*¹⁷ *exibeatis*¹⁸, *ut*¹⁹ *Deo placere possitis*²⁰.

7. Prephatio¹ subdiaconorum².

*Oremus Deum*³ *ac dominum nostrum, fratres karissimi, ut super hos*⁴ *servos*⁵ *suos N.*⁶, *quos ad subdiaconatus officium vocare dignatus est, effundat*⁷ *benedictionem*⁸ *et gratiam suam*⁹, *ut in conspectu suo*¹⁰ *fideliter servientes, predestinata*¹¹ *sanctis premia consequantur.*

8. *Oremus*¹. *Flectamus*². *Levate*³.

*Benedictio*⁴ *eorundem*⁵. *Domine, sancte pater, omnipotens, aeternae Deus, benedicere dignare hos famulos tuos N.*⁶, *quos ad subdiaconatus officium eligere dignatus es, ut eos in sacrario tuo sancto strenuos sollicitosque caelestis*⁷ *militiae instituas*⁸ *excubitores sanctisque altaribus tuis fideliter subministrent, et requiescat super eos spiritus*⁹ *sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis. Repleas eos spiritu timoris tui et eos ministerio divino*²⁰ *confirmes, ut obedientes facto atque dicto parentes tuam gratiam consequantur. Per*¹⁰. *In*¹¹ *unitate eiusdem*¹².

¹⁴ te B G K L. — ¹⁵ admoneo A B G K L; admoneo <vos> A. — ¹⁶ talem B G K L; tales] om. A. — ¹⁷ vos] om. A; te B G K L. — ¹⁸ exhibeas B G K L; exhibeatis T. — ¹⁹ <ita> ut A. — ²⁰ possis B G K L.

25

7. ¹ Prefatio B G K L T; Preph. subdiac.] His dictis sequitur prephatio A. — ² subdiaconorum] om. T V; subdiaconi B K L. — ³ Deum ac dominum nostrum] dominum ac deum nostrum V. — ⁴ hos] om. A. — ⁵ servos] famulos D G. — ⁶ N.] om. G. — ⁷ infundat A. — ⁸ benedictionem <suam> et A. — ⁹ suam] om. A. — ¹⁰ suo] eius A. — ¹¹ predestinatas C.

30

8. ¹ Oremus. <Et diaconus.> Flectamus A B G K L T. — ² Flectamus <genua> B G K T. — ³ Levate] om. A. — ⁴ Benedictio eorundem] Benedictio subdiaconorum A. — ⁵ eorundem T; eorum G; eiusdem B K L. — ⁶ N.] om. A. — ⁷ caelesti A. — ⁸ institues, corr. instituas C; institues D; institutos D. — ⁹ spiritus] suprascr. T. — ¹⁰ Per ... eiusdem] om. V. — ¹¹ In unitate eiusdem] om. A G T. — ¹² eiusdem.]. *Hittorp hic inserit traditionem mappularum: Et episcopus det eis mappulas, dicendo: In vestitione harum mappularum subnixite, domine, deprecamur, ut hi famuli tui sic operentur in temporali conversatione, quatenus exemplo piorum patrum, in futuro mereantur perenniter gaudere. Per.*

40

9. **Ordinatio diaconorum** ¹. Diaconi ² cum ordinantur ³, solus episcopus qui eos ⁴ benedicit, manum suam ⁵ super caput illorum ⁶ ponat, quia ⁷ non ad sacerdotium sed ad ministerium consecrantur ⁸; et ⁹ alloquatur ¹⁰ populum his verbis:

- 5 10. Allocutio ¹ ad ² populum. *Commune votum communis oratio prosequatur, ut hi totius aecclesiae prece, qui in diaconatus ministerio preparantur, leviticae benedictionis ordine clarescant et spirituali ³ conversatione prefulgentes gratiam sanctificationis eluceant, praestante domino nostro ⁴ Iesu Christo ⁵.*

10

B C D G K L T

A

11. Benedictio ¹ ad stolas vel planetas quando levitae vel presbiteri ordinandi sunt.

- Deus invictae virtutis triumphator et omnium rerum creator ac ² sanctificator, intende*
 15 *propitius preces nostras et has stolas sive planetas leviticae ac sacerdotalis gloriae ministris tuis fruendas tuo proprio ore benedicere ac sanctificare consecrareque ³ digneris, omnesque tuis ministeriis ⁴ a nobis indignis consecrandos*
 20 *eis utentes et tibi in eis devote ac laudabiliter servientes, aptos ⁵ tibi et gratos effici concedas et nunc et ⁶ per infinita secula seculorum. Resp. ⁷: Amen.*

12. Praefatio ¹ diaconorum ². *Oremus, dilectissimi, Deum patrem*
 25 *omnipotentem, ut super hos famulos suos N. ³, quos ad officium diaconatus dignatur ⁴ assumere, benedictionis suae gratiam clementer effundat*

9. ¹ diaconi G K L; diaconorum. <Diaconum oportet ministrare ad altare et baptizare> V. — ² Diaconus A B G K L; Diaconi <vero> V. — ³ ordinatur A B G K L. — ⁴ eum A B G K L. — ⁵ suam] om. L; manus A. — ⁶ illius B G K L; eius A. — ⁷ quia] qui D. — ⁸ consecratur A B G K L. — ⁹ et alloquatur ... saeculorum. Resp. Amen (*infra*, n. 11)] om. V. — ¹⁰ alloquitur A.

10. ¹ Allocutio ad populum] om. A B G K L. — ² ad populum] om. T. — ³ spiritali C. — ⁴ nostro Iesu Christo] om. D. — ⁵ Christo <qui cum patre> A B; <qui cum patre et sancto spiritu vivit et regnat Deus per omnia saecula saeculorum> G K L T.

11. ¹ Benedictio ad stolas ... Resp. Amen] om. A. — ² ac] et G. — ³ consecrareque] om. B D G K L T. — ⁴ mysteriis: *Hittorp*. — ⁵ abtos D. — ⁶ et] om. K. — ⁷ Resp.] om. D K L T.

12. ¹ Praefatio K. — ² diaconorum] om. A T V; diaconi B G K L. — ³ N.] om. G. — ⁴ dignatur assumere] assumere dignatus est A. —

BCDGLTV

eisque donum consecrationis indulgeat, per quod eos ad premia⁵ aeterna perducatur.

13. Oremus. Et diaconus: *Flectamus genua. Levate¹.*

Sequitur² oratio³:

Exaudi, domine, preces nostras et super hos famulos tuos N.⁴ spiritum tuae⁵ benedictionis emitte, ut celesti⁶ munere ditati et tuae gratiam possint maiestatis acquirere et bene vivendi⁷ aliis exemplum praebere. Per⁸ dominum.

14. Consecratio eorum¹ in² modum prefationis. Omnipotens³ Deus, honorum dator,

A

et consecrationis indultae propitius dona conservet et preces nostras clementer exaudiat, ut quae nostro gerenda sunt misterio, suo benignus protegetur auxilio et quos sacris mysteriis exequendis pro nostra intelligentia credimus offerendos, sua electione iustificet.

13. Oremus. Et diaconus: *Flectamus⁹.*

14. Oratio. *Adesto, quaesumus, omnipotens Deus, honorum dator,*

ordinum⁴ distributor, officiorumque dispositor, qui in te manens innovas⁵ omnia et cuncta disponis per verbum, virtutem sapientiamque

⁵ praemia L V.

13. ¹ Levate] *om.* G. — ² Sequitur] *om.* T V. — ³ Sequitur oratio] *om.* G. — ⁴ N.] *om.* G. — ⁵ tuae benedictionis] benedictionis tuae T. — ⁶ caelesti B G V. — ⁷ bivendi, *corr.* vivendi C. — ⁸ Per <in unitate eiusdem spiritus sancti> G L. — ⁹ Flectamus] *Sequitur immediate in codice A, oratio n. 14: Adesto, quaesumus, oratione n. 13: Exaudi, domine, hic omissa; sed cf. infra XVI, n. 17 a.*

14. ¹ eorundem T V; eiusdem B G K L. — ² in modum prefationis] *om.* B G K L. — ³ Add. *corr. in margine* Adesto quaesumus *codex C.* — ⁴ ordinumque distributor ac officiorum A. — ⁵ innovans, *sed littera n erasa C.* —

13. *Pontif. rom. XII^a s., IX, 15 (ANDRIEU 133).*

14. *Ibid., IX, 12 (ANDRIEU 132-133).*

tuam Iesum⁶ Christum filium tuum dominum nostrum, sempiterna providentia preparans et singulis quibusque temporibus aptanda⁷ dispensans, cuius corpus aecclesiam videlicet tuam caelestium gratiarum varietate distinctam⁸ suorumque conexam⁹ distinctione membrorum, 5 per legem mirabilem totius compaginis¹⁰ unitam, in augmentum templi tui crescere dilatarique largiris, sacri muneris servitutem¹¹ in¹² tribus gradibus ministrorum nomini tuo militari¹³ constituens, electis ab initio Levi filiis, qui in mysticis operationibus domus tue fidelibus excubiis permanentes, hereditatem benedictionis aeternae sorte perpetua 10 possiderent, super hos¹⁴ quoque famulos tuos¹⁵ quaesumus, domine, placatus intende, quos tuis sacrariis servituros in officium diaconi¹⁶ suppliciter¹⁷ dedicamus. Et nos quidem tamquam homines divini sensus et summae rationis ignari, horum vitam quantum possumus aestimamus; te autem, domine, ea que nobis sunt ignota non transeunt, te occulta 15 non fallunt; tu cognitor¹⁸ secretorum, tu scrutator es cordium, tu eorum vitam celesti¹⁹ poteris examinare iudicio quo semper praevalens et admissa²⁰ purgare et ea que²¹ sunt agenda concedere. Emitte²² in eos, quaesumus, domine, spiritum sanctum quo²³ in²⁴ opus ministerii fideliter exequendi septiformis gratiae tuae munere roorentur. Habundet²⁵ in 20 eis totius forma virtutis, auctoritas modesta, pudor constans, innocentiae puritas et spiritualis²⁶ observantia disciplinae. In moribus eorum²⁷ praecepta tua fulgeant²⁸, ut suae castitatis exemplo imitationem sanctae²⁹ plebis acquirant³⁰ et bonum conscientiae testimonium praeferentes, in Christo firmi et stabiles perseverent dignisque successibus³¹ de 25 inferiori gradu per gratiam tuam capere potiora³² mereantur. Per eundem dominum³³ nostrum³⁴ Iesum Christum filium tuum, qui in unitate eiusdem spiritus sancti.

14a. <Benedictio¹ ad stolas vel planetas.

Deus invictae virtutis triumphator et omnium rerum creator ac 30 sanctificator, intende propitius preces nostras et has stolas sive planetas leviticae ac sacerdotalis gloriae ministris tuis fruendas tuo proprio ore benedicere ac sanctificare consecrareque digneris, omnesque tuis

⁶ Iesum] om. A. — ⁷ aptanda, sed litterae nda eras. corr. apta C. — ⁸ distincta D; distinctum K L. — ⁹ conexa B D G K L T. — ¹⁰ compagis K L T. — ¹¹ servientem D. — ¹² in tribus] trinis A. — ¹³ militare B G K L T. — ¹⁴ hos supraser. C D. — ¹⁵ tuos <N.> A. — ¹⁶ diaconi A B D G L T V. — ¹⁷ supplices B. — ¹⁸ cognitor <es> A. — ¹⁹ caelesti G V. — ²⁰ ammissa A. — ²¹ quae A. — ²² Mitte: Hittorp. — ²³ qui V. — ²⁴ in opus] om. A. — ²⁵ Abundet A B G K L. — ²⁶ spiritalis G. — ²⁷ eorum] om. D. — ²⁸ fulgeat, corr. fulgeant. C. — ²⁹ sanctae plebis] sanctam plebs: Hittorp; sancta plebs G K L T. — ³⁰ acquirat B D G K L T V. — ³¹ successionibus G. — ³² potiora L. — ³³ dominum ... sancti] om. A. — ³⁴ nostrum ... qui] om. B D G K L; nostrum ... sancti] om. V.

14a. ¹ Benedictio ad stolas ... saecula saeculorum] hic in solo codice V. (cf. supra XVI, 11).

ministeriis a nobis indignis consecrandos eis utentes et tibi in eis devote ac laudabiliter servientes, aptos tibi et gratos effici concedas et nunc et per infinita saecula saeculorum>.

15. Ad consummandum diaconi¹ officium cum stola:

Accipe stolam tuam, imple ministerium tuum, potens est enim 5 Deus ut augeat tibi gratiam suam². Qui vivit et regnat³.

16. Alia¹. *Accipe stolam candidatam de manu domini, ab omnibus vitiorum sordibus purificatus in conspectu divinae² maiestatis ut omnibus vita tuae conversationis³ praebeatur⁴ exemplum plebsque⁵ dicata Christi nomine possit, imitando te, imitationem acquirere 10 iustam.*

B C D G K L T V

17. Tunc¹ stola levae² eius³ circumdata, det eis⁴ evangelium dicens:

Accipite⁵ potestatem legendi evangelium in ecclesia⁶ dei tam pro vivis quam pro defunctis in⁷ nomine domini. Resp.⁸: Amen⁹.

A

15

20

17a. Benedictio¹ post acceptam stolam.

Exaudi, domine, preces nostras et super hos famulos tuos N. spiritum tuae benedictionis 25 emitte, ut caelesti munere ditati et tuae maiestatis gratiam possint acquirere et bene vivendi aliis exemplum praebere. Per.

30

18. Sequitur¹ benedictio².

15. ¹ diaconii V. — ² suam] *om.* D G L T V. — ³ regnat <cum spiritu sancto in saecula saeculorum. Amen.> B G K L T; regnat <cum spiritu sancto in gloria> V.

16. ¹ Alia. Accipe ... iustam] *om.* B G K L T V. — ² divinae D. — ³ tuae conversationis] conversationis tuae A. — ⁴ prebeat: *Hittorp.* — ⁵ plebsque A D.

17. ¹ Tunc] C *suprascr. corr.*: Oratio. Exaudiat preces nostras. — ² leve 35 C D G. — ³ eorum D V. — ⁴ ei B G. — ⁵ Accipe B D G K L. — ⁶ aecclesia V. — ⁷ in nomine domini] *om.* V. — ⁸ Resp.] *om.* B. T. — ⁹ Amen] *erasum* C.

17a. ¹ Benedictio ... praebere Per] *om. hic codd.* B C D G K L T V, *sed cf. supra* XVI, n. 13.

18. ¹ Sequitur benedictio] Alia A. — ² benedictio] oratio K. —

40

15-16. *Pontif. rom. XXIIe s., IX, 13 (in apparatu) (ANDRIEU 133).*

17. *Ibid. IX, 14 (ANDRIEU 133).*

18. *Ibid., IX, 16 (in apparatu) (ANDRIEU 134).*

Domine sanctae, spei, fidei³, gratiae et profectuum⁴ munerator⁵, qui in caelestibus et terrenis angelorum ministeriis ubique dispositis per omnia elementa voluntatis tuae diffundis effectum, hos quoque famulos tuos N.⁶ speciali dignare illustrare aspectu⁷, ut tuis⁸ obse-
5 quibus expediti⁹ sanctis altaribus tuis ministri¹⁰ puri accrescant et indulgentia¹¹ puriores eorum gradu, quos apostoli tui in septenario numero, beato Stephano duce ac praevio, sancto¹² spiritu auctore, ele-
gerunt, digni existant et virtutibus universis quibus tibi servire oportet instructi complaceant. Per. In¹³ unitate.

10

B C D G K L T V

A

19. Cum¹ vero consecrati fuerint, induantur dalmatica et dent osculum² episcopo et sacerdotibus et stent ad dexteram episcopi.

15

B C D G K L T

A V

20. Canon¹ s. Theodori. In ordinatione presbyteri² vel diaconi oportet episcopum³ missam⁴ cantare; similiter greci faciunt quando abbatem eligunt vel abbatissam.

20 21. Ordinatio presbyteri¹. Post lectionem² et tractum atque letaniam, parato³ electo qui presbyter ordinandus est diaconi more cum⁴ orario⁵, presentantibus⁶ eum atque ducentibus duobus diaconibus usque ad presbiteros, duo⁷ presbyteri ducant ad sedem pontificis.

25 ³ spei, fidei] fidei, spei <et> gratiae V. — ⁴ profectuum] provecuum G; perfecte D. ⁵ remunerator A B. — ⁶ N.] om. G. — ⁷ aspectu] affectu A; acspectu D; aspectu T. — ⁸ tuis] om. A. — ⁹ dediti, *suprascr.* expediti G. — ¹⁰ ministri] ministraturi A. — ¹¹ indulgentia <tua> A. — ¹² sancto spiritu] spiritu sancto A. — ¹³ In unitate] om. A D G T V.

30 19. ¹ Cum vero ... abbatissam (n. 20)] om. A. — ² osculum C; osculo K. 20. ¹ Canon ... abbatissam] om. V. — ² prespiteri T. — ³ episcopus C D. — ⁴ missas *corr.* missam. C.

35 21. ¹ presbyteri *suprascr.* presbiterorum C. — ² lectionem <autem> A; <haec> lectionem D. — ³ parato *suprascr.* paratis C (*et sic deinceps plurale indicatur*). — ⁴ cum] om. A; *suprascr.* tantum C. — ⁵ orarium <tantum> A. — ⁶ <et> presentantibus A. — ⁷ <et> duo A.

20. *Poenitentialia Theodori*, II, cap. III, c. 2 (WASSERSCHLEBEN 204; SCHMITZ 540).

21. *Pontif. rom. XII° s.*, IX, 17 (*ut in cod. Alex.* 173) (ANDRIEU 134).

22. Et ipse se erigens interroget ¹ si iustus et dignus sit

C D V

A B G K L T

hoc ² modo:

Est dignus ³? Respondeant presbyteri: *Dignus est.*

5

Episcopus: *Est iustus* ⁴? Resp.: *Iustus est.*
Et sic denuo ac tertio.

Illis autem adtestantibus ⁵ eundem dignum Dei ⁶ gratia esse et iustum,

B C D K L T V

A

10

episcopus ⁷ dicit ⁸: *Faciat illum Deus semper in suo servitio* ⁹ *dignum et iustum manere.*

eo inclinato
imponat manum super caput eius et omnes presbyteri ¹⁵
qui cum eo assunt pariter, et ille dat orationem super eum.

C D V

A B G K L T 20

23. Deinde ¹ interroget episcopus presbyterum his verbis:

Vis presbyterii gradum in nomine domini accipere? Resp.: *Volo.*

Vis in eodem gradu quantum praeuales et intelligis secundum canonum sanctiones iugiter manere? Resp.: *Volo.*

25

22. ¹interrogat K L T. — ² hoc modo ... dignus?] *cancell.* C; hoc modo ... ac tertio] *om.* A B G K L T. — ³ Est dignus] *in margine, prima manu* G. — ⁴ Est iustus] *in margine, prima manu* G. — ⁵ attestantibus A B G K L T V. — ⁶ Dei ... iustum] et iustum esse Dei gratia A B G K L T. — ⁷ episcopus ... et sancti eius (n. 23)] Eo inclinato imponat manum super caput eius et omnes presbyteri qui cum eo assunt pariter et ille dat orationem super eum A. — ⁸ dicat T; dicens D. — ⁹ servitio L T.

23. ¹ Deinde ... sancti eius (*in fine*)] *hic om.* B G K L T, *sed habent infra* ³⁵ *in n. 25.* —

CDV

ABGKLT

Vis episcopo tuo ad cuius parrochiam ordinandus es, obediens et consentiens esse secundum iustitiam et ministerium tuum? Resp.: Volo.

5 Voluntatem tuam bonam et rectam ad² perfectionem sibi placitam³ Deus perducere dignetur.

*R.: Et⁴ hoc Deo et sanctis eius ita in praesenti promitto prout scio et implere valeo. Ita me
10 Deus adiuvet et sancti eius.*

24. Deinde¹ alloquatur populum <sequentibus² verbis> hoc modo:

*Quoniam, dilectissimi fratres, rectori navis et navigio³ deferendis eadem est vel⁴ securitatis ratio vel timoris, comunis eorum debet esse sententia, quorum causa⁵ communis existit; nec frustra a⁶ patribus
15 reminiscimur institutum ut de electione eorum qui ad regimen altaris adhibendi⁷ sunt consulatur et populus, quia de actu et conversatione praesentandi, quod⁸ nonnumquam ignoratur a pluribus scitur a paucis. Et necesse est ut facilius quis obedientiam⁹ exhibeat ordinato, cui assensum praeberit ordinando. Fratrum nostrorum et presbiterorum
20 N.¹⁰ conversatio quantum mihi¹¹ videtur probata ac Deo placita est et digna, ut arbitror, ecclesiastici¹² honoris augmento. Sed ne unum fortasse vel paucos aut decipiat assentio¹³ aut fallat affectio, sententia est¹⁴ expetenda¹⁵ multorum. Itaque quid¹⁶ de eorum actibus aut moribus noveritis, quid de meritis censeatis, Deo teste consulimus. Debet
25 hanc fidem caritas¹⁷ vestra habere, quam secundum preceptum evangelii et Deo exhibere debetis et proximo, ut his testimonium sacerdotii magis pro merito quam affectione aliqua tribuatis. Et qui devotionem¹⁸ omnium expectamus, intellegere¹⁹ tacentes non possumus. Scimus tamen quod²⁰ est acceptabilius Deo, si²¹ aderit²² per spiritum*

30 ² ad] om. D. — ³ placitam] beneplacitam V. — ⁴ Et hoc Deo ... redundare (n. 25, in fine)] om. V.

24. ¹ Deinde ... hoc modo] Allocutio ad populum A; Allocutio ad populum ad ordinandum presbiterum B K T. — ² <sequentibus verbis> soli codices L T. — ³ navigio] naufragio K L. — ⁴ vel] om. B. — ⁵ causa communis] communis
35 causa G. — ⁶ a patribus reminiscimur] reminiscimur a patribus G. — ⁷ adhibendi D. — ⁸ quod] q D. — ⁹ oboedientiam B K L T. — ¹⁰ N.] om. G. — ¹¹ michi A. — ¹² aeclesiastici B. — ¹³ assensio A. — ¹⁴ est] om. D. — ¹⁵ expectanda A; expetenda <est> (bis) K. — ¹⁶ quid] quod A; qui C T. — ¹⁷ karitas A B L. — ¹⁸ devocionem L. — ¹⁹ intelligere G K; intellegere ... possumus] om. D. — ²⁰ quid A G L. —
40 ²¹ si] om. A B C D G K L T. — ²² Aderit G. —

sanctum consensus unus omnium animarum. Et ideo electionem vestram debetis publica voce ²³ *profiteri.*

B C D G K L T

A

25. Illis ¹ etiam ² profitentibus

C D

dicat episcopus his
qui ad presbiterii
gradum provehendi
sunt:

B G K L T

interroget ³ episco-
pus presbiterum his ⁴
verbis:

*Vis presbiterii gra-
dum in nomine do-
mini accipere?*

R[esp]. Volo.

*Vis in eodem gra-
du quantum praeva-
les et intelligis secun-
dum canonum sanc-
tiones iugiter mane-
re?* R[esp]. Volo.

*Vis episcopo tuo ad
cuius parrochiam or-
dinandus es obediens ⁵
et consentiens esse se-
cundum iustitiam ⁶ et
ministerium tuum?*

R[esp].⁷ Volo.

R[esp]. *Et hoc Deo et
sanctis eius ita in
praesenti promitto
prout scio et implere
valeo. Ita me Deus
adiuvet et sancti eius.*

5

10

15

20

25

30

²³ voce] vocatione D.

25. ¹ Illis etiam ... super eum (n. 26, in fine)] om. A. — ² etiam] autem: Hittorp. — ³ interrogat B K T. — ⁴ his verbis] om. B G K T. — ⁵ oboediens B L. — ⁶ iusticiam G. — ⁷ R[esp.] om. T. —

C D

B G K L T

A

Episcopus⁸ dicit:

B C D G K L T

*Qui ordinandi estis presbiteri offerre vos
 5 oportet et benedicere, preesse et predicare, baptizare et bonis operibus et Deo placitis undique redundare.*

26. Tunc eo¹ inclinato, imponat² manum
 super caput eius, et omnes presbiteri qui ad-
 10 sunt³ manus⁴ suas iuxta manum episcopi
 super caput illius teneant, et ille det orationem super eum.

27. Prefatio presbiterorum¹. *Oremus, dilectissimi, Deum patrem omnipotentem, ut super hos famulos suos N.² quos ad presbiterii³ munus elegit, caelestia dona multiplicet et quod eius⁴ dignatione suscipiunt, ipsius consequantur auxilio.*

28. *Oremus.* Et diaconus: *Flectamus genua. Levate¹.* Sequitur² oratio.

*Exaudi nos, quaesumus, domine Deus noster, et super hos famulos
 20 tuos N. benedictionem sancti spiritus et gratiae sacerdotalis³ effunde⁴
 virtutem, ut quos tuae pietatis aspectibus offerimus consecrandos⁵,
 perpetuam muneris tui largitatem consequantur⁶. Per⁷ dominum⁸
 nostrum. Eiusdem.*

⁸ <Et> episcopus G K L.

25 26.] *om. hio cod. A, sed cf. supra n. 22.*

26. ¹ eo] *is (signum plurale) suprascr. C et sic deinceps.* — ² inponat L T. — ³ assunt G K L T; assint V. — ⁴ manus ... teneant] *cancell. et suprascr.: cum eo pariter C.* — ⁵ <ad> manus D.

27. ¹ presbiterorum] *om. A; praesbiterii B; presbiteri G K L.* — ² N.] *om.*
 30 G. — ³ presbiteri C. — ⁴ eius dignatione] *dignatione eius T.*

28. ¹ Levate] *om. A.* — ² Sequitur] *om. T.* — ³ sacerdotalis] *spiritualis A.* — ⁴ infunde A. — ⁵ consecrandos ... muneris] *suprascr. corr. D.* — ⁶ consequantur] *prosequaris A.* — ⁷ Per ... eiusdem] *om. A.* — ⁸ dominum ... eiusdem] *om. G T V.*

B C D G K L T V

29. Consecratio¹ eorundem².

Adesto³ quaesumus, omnipotens deus,

A

29. Per omnia saecula saeculorum. Amen.

Dominus vobiscum. Et cum. Sursum corda. Habemus⁵ ad dominum.

Gratias agamus domino deo nostro. Dignum.

Vere dignum et iustum est aequum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, domine, sancte pater, omnipotens aeternae deus,

honorum auctor et distributor omnium dignitatum, per quem proficiunt universa, per quem cuncta firman-¹⁵ tur, amplificatis semper in melius naturae rationalis incrementis per ordinem congrua ratione dispositum⁴. Unde et sacerdotales⁵ gradus atque officia levitarum sacramentis mysticis⁶ instituta creverunt, ut cum pontifices summos regendis populis praefecisses, ad eorum societatis⁷ et operis adiumentum, sequentis ordinis viros et secundae dignitatis eligeres. Sic⁸ in heremo per²⁰ septuaginta virorum prudentium mentes Moysi spiritum propagasti, quibus ille adiutoribus usus in populo innumeras⁹ multitudines facile gubernavit. Sic in Eleazarum¹⁰ et Ithamarum¹¹ filios¹² Aaron paternae plenitudinis abundantiam¹³ transfudisti¹⁴, ut ad hostias¹⁵ saluta-²⁵ res et frequentioris officii sacramenta ministerium sufficeret¹⁶ sacerdotum. Hac¹⁷ providentia, domine, apostolis filii tui doctores fidei comites addidisti, quibus illi orbem totum secundis¹⁸ predicatoribus impleverunt. Quapropter infirmitati¹⁹ quoque nostrae²⁰, domine²¹, quaesu-

29. ¹ Consecratio eorundem] om. A qui immediate prosequitur: Per omnia saecula saeculorum. Amen. Dominus vobiscum, ut supra suo loco indicatur. ³⁰
— ² eorundem] eiusdem B G L. — ³ Adesto, quaesumus, omnipotens Deus] cancell., adscr. in margine corr.: spiritus sancte Deus, per omnia saecula saeculorum. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus. Gratias. Dignum et. Vere dignum ... equum et salutare nos tibi ... gratias agere, domine, sancte pater, omnipotens eterne Deus, in cod. C. — ⁴ dispositis G. — ⁵ <ad> ³⁵
sacerdotales A. — ⁶ mysticis B G V. — ⁷ societatem K L. — ⁸ Sic <et> A. — ⁹ innumerales A G. — ¹⁰ in Eleazarum] Eleazaro A. — ¹¹ Ithamaro A. — ¹² filiis A. — ¹³ abundantia C; habundantiam D L T. — ¹⁴ transtulisti V. — ¹⁵ ostias D T. — ¹⁶ sufficeret] om. T. — ¹⁷ Hanc providentiam D. — ¹⁸ secundis] faecundis V. — ¹⁹ infirmitatis, corr. infirmitati D. — ²⁰ nostrae A G; quoque nostrae] ⁴⁰
nostrae quoque V. — ²¹ domine, quaesumus] quaesumus, Domine V. —

mus, haec adiumenta largire, qui, quanto fragiliores sumus, tanto his pluribus indigemus. Da, quaesumus, omnipotens Deus ²², pater ²³, in hos famulos tuos N. presbiterii dignitatem, innova in visceribus eorum spiritum ²⁴ sanctitatis, ut acceptum a te, Deus, secundi meriti munus obtineant ²⁵ censuramque morum exemplo suae conversationis insinuent. Sint providi cooperatores ordinis nostri; eluceat in eis totius forma iustitiae ²⁶, ut bonam rationem dispensationis sibi creditae redditori, eternae beatitudinis praemia consequantur ²⁷. Per eundem ²⁸. Eiusdem ²⁹.

10 30. Hic reflectat orarium super humerum eorum ¹ dextrum, dicens ad eos ² per singulos: Accipe iugum domini, iugum enim eius suave est et onus ³ eius leve.

31. Hic ¹ vestiat eos ² casula, dicens ³ ad ⁴ unumquemque: Stola innocentiae induat te dominus. Accipe ⁵ vestem sacerdotalem per
15 quam caritas intellegitur ⁶; potens est ⁷ enim Deus ut augeat tibi caritatem ⁸ et opus perfectum. Qui ⁹ vivit.

32. Item ¹ alia ². Induere vestibus praeclaris a cunctis commaculationum ³ spurcitiis expurgatus, descendatque super te divinae trinitatis ante mundi constitutionem tibi benedictione ⁴ data ⁵. Per omnia
20 saecula saeculorum. Amen.

33. Item ¹ allocutio ² ad populum.

Sit nobis, fratres, communis oratio, ut hi qui in adiutorium et utilitatem vestrae salutis eliguntur, presbiteratus benedictionem divini indulgentia muneris consequantur et ³ ut sancti spiritus ⁴ gratia sacerdotalia dona privilegio virtutum, ne impares ⁵ loco deprehendantur, obtineant.

²² Deus] om. B D G K T V et Hittorp; suprascr. C. — ²³ pater] om. A. —

²⁴ spiritum <veritatis et> sanctitatis V. — ²⁵ optineant A. — ²⁶ iustitiae G. —

²⁷ consequatur C; consequatur, corr. consequantur D. — ²⁸ eundem. Eiusdem]
30 om. V. — ²⁹ <in unitate> eiusdem A B L.

30. ¹ eorum] om. A; eius B G K L. — ² eos per singulos] eum A B G K L. — ³ honus A.

31. ¹ <Aliter.> Hic K. — ² eum B K L. — ³ dicens ad unumquemque] dicit B G K L. — ⁴ ad unumquemque] om. B G K L. — ⁵ <Alia> B; <aliter> G L T; Accipe ... obtineant (n. 33, in fine)] om. A. — ⁶ intelligitur G K L. — ⁷ est enim Deus] enim est Deus D. — ⁸ karitatem B L. — ⁹ Qui vivit] om. B G K L T; Per V.

32. ¹ Item alia] Aliter V; Item alia. Induere ... Amen] om. B G K L T. — ² aliter: Hittorp. — ³ conmaculationum V. — ⁴ benedictione] om. D; benedictio
40 V et Hittorp. — ⁵ datam D.

33. ¹ Item allocutio ... obtineant] om. V. — ² allocutio <episcopi> T. — ³ et] om. K. — ⁴ sancti spiritus] spiritus sancti G. — ⁵ impares L.

34. Item ¹ consecratio ².

Deus ³, *sanctificationum omnium auctor* ⁴, *cuius vera consecratio, cuius* ⁵ *plena est benedictio, tu, domine, super hos famulos tuos N.* ⁶, *quos* ⁷ *presbyterii honore* ⁸ *dedicamus, munus* ⁹ *tuae benedictionis ef-* 5
funde ¹⁰, *ut gravitate actuum et* ¹¹ *censura vivendi probent* ¹² *se seniores* 5
his instituti ¹³ *disciplinis, quas Tito et Tymotheo* ¹⁴ *Paulus* ¹⁵ *exposuit,*
ut in lege tua die ac nocte, omnipotens ¹⁶, *meditantes, quod legerint*
credant, quod crediderint doceant, quod docuerint imitentur, iustitiam,
constantiam, misericordiam, fortitudinem in se ostendant, exemplo
probent ¹⁷, *ammonitionem* ¹⁸ *et* ¹⁹ *confirment, ac purum atque* ²⁰ *imma-* 10
culatum ministerii sui donum custodiant et per obsequium plebis tuae
panem et vinum in corpus et sanguinem filii tui immaculata ²¹ *bene-*
dictione transforment ²² *et inviolabili caritate in* ²³ *virum perfectum,*
in mensuram etatis plenitudinis Christi, in die iusti et eterni ²⁴ *iudicii*
Dei ²⁵, *conscientia pura, fide vera, spiritu sancto pleni persolvant. Per* 15
eundem dominum ²⁶ *nostrum. In unitate eiusdem* ²⁷.

35. Expleta autem oratione, accipiens oleum sanctum ¹ faciat crucem super ambas manus ² dicens ³:

Consecrare et sanctificare digneris, domine, manus istas per istam unctionem et ⁴ *nostram benedictionem, ut quaecumque recte* ⁵ *consecra-* 20
verint, consecrentur et quaecumque benedixerint, benedicantur et sancti-
ficientur in nomine domini nostri Iesu Christi. R. ⁶ *Amen.*

36. Hoc facto, accipiat patenam ¹ cum oblatis et ² calicem cum ³ vino et det eis dicens:

Accipite ⁴ *potestatem offerre sacrificium Deo missamque celebrare* 25
tam pro vivis quam pro defunctis, in nomine domini. R. ⁵ *Amen.*

34. ¹ Item] *om.* L K. — ² Item consecratio] Sequitur benedictio A; consecratio <eorum> G; consecratio <eorumdem> B K L. — ³ Deus <qui> D. — ⁴ auctor <es> *add. corr.* D. — ⁵ cuius plena est benedictio] plenaque benedictio est A. — ⁶ N.] *om.* G V. — ⁷ quos <ad> presbyterii V. — ⁸ honorem B V. — ⁹ mu- 30
 nus] manus A. — ¹⁰ infunde A. — ¹¹ et] ac G. — ¹² probent] praebeant: *Hittorp.* — ¹³ institutis D. — ¹⁴ Timotheo A D K L V. — ¹⁵ Palus D. — ¹⁶ omni-
 potens] omni tempore K L; *om.* A V; *erasum in cod.* D. — ¹⁷ praebent V. —
¹⁸ ammonitione confirmant: *Hittorp.*; admonitionem B K L. — ¹⁹ et] *om.* K; *erasum*
 V. — ²⁰ atque] et A V. — ²¹ immaculata A B K L. — ²² transformet D. — ²³ in] *om.* 35
 B G K L T et *Hittorp.* — ²⁴ aeterni A V. — ²⁵ Dei] *om.* A. — ²⁶ dominum nostrum]
om. A; dominum ... eiusdem] *om.* D V. — ²⁷ eiusdem <spiritus sancti> A G.

35. ¹ sanctum] *om.* A. — ² manus <eius> G K; manus <eorum> D T V; manus, *suprascr. corr.*: eorum C. — ³ dices, *corr.* dicens C; dicendo A. — ⁴ et nostram benedictionem] *om.* A. — ⁵ recte] *om.* A G K L. — ⁶ Resp.] *om.* T V; 40
 Resp. Amen] *om.* A.

36. ¹ patenam C. — ² et calicem ... dicens] dicat eis A. — ³ cum vino <et det ei vino> D. — ⁴ Accipe A G K L. — ⁵ Resp.] *om.* T; Resp. Amen] *om.* A G V.

37. Benedictio ¹ in ² consumationem ³ presbiterorum ⁴.

Benedictio Dei patris et filii et spiritus sancti descendat super vos, ut sitis benedicti in ordine sacerdotali et offeratis placabiles hostias pro peccatis atque offensionibus populi omnipotenti Deo, cui est honor
 5 *et gloria per omnia saecula* ⁵ *saeculorum* ⁶. R.⁷ Amen.

38. Tunc ¹ osculetur singulos, dicens: Pax domini sit semper vobiscum. Et per ² manus commendet se eorum orationibus.

XVII. Orationes.¹ pro ipsis ad missam.

1. Exaudi, domine, supplicum preces et devoto tibi pectore famulantes perpetua defensione custodi, ut nullis perturbationibus impediti liberam servitutem tuis semper exhibeantur ¹ officiis. Per.

2. Secreta ¹. Tuis ², domine, quaesumus, operare ³ misterii ⁴, ut haec tibi munera dignis mentibus offeramus. Per.

3. Praefatio ¹. Vere dignum et iustum est, aequum ² et salutare,
 15 usque aeternae ³. Qui rationabilem creaturam, ne temporalibus dedita bonis ad praemia sempiterna contendat, ea dispensatione disponis erudire, ut nec castigatione deficiat nec prosperitatibus insolescat, sed eo potior fiat eius devotio, quo nullis adversitatibus obruta superetur. Per Christum ⁴.

20 4. Infra canonem ¹. Hanc igitur oblationem quam tibi offerimus pro famulis tuis ² quos ad presbiterii vel diaconatus gradum promovere digna-

37. ¹ Benedictio ... presbiterorum] om. K. — ² in consumationem presbiterorum] om. A. — ³ consumatione B G L T V; consumatio D. — ⁴ presbiteri B G L. — ⁵ saecula ... Amen] om. A. — ⁶ saeculorum ... Amen] om. V.
 25 — ⁷ Resp.] om. T.

38. ¹ Tunc ... orationibus] om. A. — ² per] om. C.

XVII. Mss.: B, f. 88v; C, f. 9r-9v; D, f. 7v; G, f. 18r; K, f. 23r; L, f. 31r; T, f. 41v; V, f. 7r.

Éd.: MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, *Ordo VIII*; éd. cit.,
 30 t. II, p. 53 (d'après Parisinus 820 et Vallicell. D. 5). — *Sacram. Gélas*, I, 24 (WILSON 29-30; MOHLBERG 28-29).

Titulus. ¹ Orationes ... missam] om. B; Oratio T.

1. ¹ exhibeamus B D G L T.

2. ¹ Secreta] Super oblatas G K; om. B C L. — ² Tuis, corr. Tui C D. —
 35 ³ operatione C. — ⁴ misterii, corr. misterii C D; mysteriis B G L V.

3. ¹ Praefatio ... dono custodi (n. 3 et 4)] soli codices B G K L. — ² aequum et salutare] om. G. — ³ Deus om. B. — ⁴ Christum <dominum nostrum> K L.

4. ¹ Infra canonem om. B. — ² tuis <N> B. —

40 37. *Pontif. rom. XIIe s.*, IX, 27 (ANDRIEU 137).

XVII. 1. *Pontif. G. Durand*, lib. I, XI, 1 (*in apparatu*); XII, 2 (ANDRIEU 349 et 358).

3. *Ibid.*, XIII, 21 (ANDRIEU 371).

*tus se, quaesumus, domine, placatus suscipias et quod eis divino munere contulisti, propitius tuo dono custodi, diesque*³.

5. Benedictio¹. *Dignos vos Deus*² *efficiat*³ *suo sacerdotio, qui pro vobis non pepercit unigenito suo. Resp.*⁴ *Amen.*

*Ut in sancta conversatione perseverantes ad illum*⁵ *convertatis errantes. Resp.*⁶ *Amen.*

*Et*⁷ *pro sterilibus*⁸ *et incurvatis*⁹ *intercessores idonei fiat. Resp.*¹⁰ *Amen.*

Quod ipse praestare dignetur.

6. Ad complendum¹. *Quos tuis, domine, reficis sacramentis, continuis adtolle*² *benignus auxiliis, ut tuae redemptionis effectum et ministeriis*³ *capiamus et moribus. Per.*

7. Super¹ *populum. Da, quaesumus, domine, populis christianis et quod profitentur agnoscere et caeleste munus diligere quod frequentantur*². *Per*³.

15

XVIII. Item missa in natali consecrationis diaconi.

1. *Ad preces nostras, quaesumus, domine, propitiatus intende ut levitae tui sacris altaribus servientes et fidei veritate fundati et mente sint spirituali*¹ *conspicui. Per.*

2. Secreta. *Suscipe, domine, quaesumus, hostias famuli et levitae*²⁰

³ diesque] *om.* G K L.

5. ¹ Benedictiones G. — ² Deus] *om.* C V; — ³ faciat V. — ⁴ Resp.] *om.* B V. — ⁵ illum [etiam] B G K T V. — ⁶ Resp.] *om.* B G K L V. — ⁷ Et ... Resp. Amen] *om.* B. — ⁸ sterilibus] sterneritibus D. — ⁹ incurvatis D — ¹⁰ Resp.] *om.* G K V.

25

6. ¹ Ad complendum. *om.* C L; <Oratio ad complendum> D. — ² attolle B G L T V. — ³ ministeriis] misteriiis K L T; mysteriis B G V.

7. ¹ Super populum] Alia T. — ² frequentant B G K L V. — ³ *Ad calcem paginae, in codice B, manu recentiori, spatium primitus vacuo:* Queritur cum nulli dominus necessitatem indicat, quare diaconi et presbyteri habere non debeant uxores. Ad quod dicitur quia multi sequentes Dei exemplum, quod optimum est, tenent et ideo non est necesse per coniugatos misteria Dei tractari, sed hi qui ordinantur vovent domino castitatem. Quod votum si transgrediuntur, iubent canones eos tamquam apostatas damnare et a ministerio sacro remove. De-
bent etiam cottidie orationis hostias offerre primum pro suis delictis (?) deinde pro populi ignorantia. Et si semper orandum est, nunquam ergo coniugio servandum est. Hinc apostolus: Nolite fraudari invicem nisi forte ex consensu ad tempus ut vacetis orationi. (1 Cor. VII, 5) Ergo consideret quisque vires suas utrum possit virginalia et pudicitiae complere praecepta et si potest compleat ac virgo permaneat.

40

XVIII. Mss.: G, f. 18r; K, f. 24r; L, f. 31v.

Ed.: *Sacram. Gelas.* I, 97 (WILSON 149; MOHLBERG 119).

1. ¹ spiritali G.

XVII. 5. *Pontif. G. Durand, lib. XIII, 22 (in apparatu) (ANDRIEU 371).*

6. *Ibid.*, XIII, 29 (ANDRIEU 373).

45

tui N. quibus mentes nostras tuo nomini devotas et a terrenis contagiis expiari et caelestibus contulisti propinquare consortiis. Per.

3. Infra canonem. Hanc igitur oblationem famuli tui N. quam tibi offerimus ob diem quo eum in levitarum sacrum ministerium contulisti, quaesumus, domine, placatus accipias eique propitiatus concedas, ut cui donasti levitici ministerii facultatem, tribuas sufficientem gratiam ministrandi. Per.

4. Ad complendum. Presta, quaesumus, domine, ut nostrae gaudeamus profectionis augmento et de congruo sacramenti paschalis obsequio. Per.

XIX. Item in natali consecrationis presbiteri qualiter sibi missas¹ caelebrare debeat.

1. Deus cuius arbitrio omnium saeculorum ordo decurrit, respice propitius ad nostri temporis aetatem, ut tibi servitus nostra complaceat et misericordiae tuae nobis dona concedas. Per.

2. Secreta. Muneribus nostris, domine, precibusque susceptis et caelestibus nos munda misteriis et clementer exaudi. Per dominum.

3. Infra canonem. Hanc igitur oblationem quam tibi offero ego tuus famulus ob diem quo me nullis dignum meritis sed solo tuae misericordiae dono ad hunc locum perducere dignatus es presbiterii, queso placatus accipias, maiestatem tuam suppliciter deprecans, ut, sicut me sacris altaribus tua dignatio sacerdotali servire praecepit officio, ita et dignum praestet et meritum. Per.

4. Ad complendum. Purificet nos, quaesumus, domine, caelestis executio sacramenti et ad¹ tuam magnificentiam capiendam divinis affectibus semper instaure². Per dominum.

XX. Consecratio sacrae virginis quae in epiphania vel in¹ alvis² paschalibus aut in apostolorum nataliciis celebratur.

<Omnes³ qui ad sacros ordines debent promoveri ante pronun-

30 XIX. Mss.: G, f. 18^r-18^v; K, f. 24^r-24^v; L, f. 31^v-32^r.

Éd.: *Sacram. Gelas.* I, 98 (WILSON 150; MOHLBERG 119-120).

Titulus. ¹ missam G.

4. ¹ ad tuam magnificentiam capiendam] ad tua beneficia capienda G. — ² instauret G.

35 XX. Mss.: B, f. 19^r-21^r; C, f. 9^v-12^v; D, f. 7^v-10^r; G, f. 18^v-20^v; T, f. 92^v-93^v; V, f. 7^r-9^v.

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 95-97 (d'après Vindob. 1830); PL, CXXXVII 1094-1099. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 141-144; éd. 1610, coll. 158-161; éd. 1677, pp. 735 B-736 E — Voir R. METZ, *La consécration des vierges*, Paris, 1954, p. 182 et suiv.

40 Titulus. ¹ in alvis paschalibus] in secunda feria paschae B G. — ² albis D T V. — ³ Omnes ... praedicari,] immediate post titulum, soli codices B G.

tiationem evangelii ab episcopo debent consecrari, quia ab eis praedicatio sancti evangelii debet per totum mundum diffundi. Virgines autem et viduae post lectum evangelium debent velari, quia decet eas et per evangelium praedicari).

1. Virginem¹ episcopo parentes cum oblatione offerunt² et ille involutam manum eius in³ palla altaris recipiat, dicendo cum astantibus⁴: Antiphona. *Ipsi sum desponsata cui⁵ angeli serviunt, cuius pulchritudinem sol et luna mirantur.*

2. Ex¹ canone Cartagenensi² cap.³ XI. Sancta monialis virgo cum ad consecrationem sui episcopi offertur, in talibus vestibus¹⁰ applicetur qualibus semper usura est professioni et sanctimoniae aptis.

B G

C D T V

3. Hora siquidem competenti, procedat episcopus sicut mos est sollemnibus¹ diebus¹⁵ ad missam cum processoribus² suis, et imponat cantor antiphonam ad introitum et agatur officium missae ordine suo usque ad evangelium.

4. Tunc veniat illa que consecranda est²⁰ ante altare coram ecclesia palamque in conventu cum astipulatore suo, cuius licentia religionis habitum est¹ susceptura.

5. Et¹ dato eius assensu, offerantur vestimenta² religionis³ et velamina ante altare episcopo ad benedicendum in⁴ conspectu om-²⁵nium et benedicat ea⁵ publice in hunc modum.

6. Benedictio velaminum¹ vel vestimentorum virginis².

1. ¹ Virginum C D G. — ² offerant B G T V. — ³ in] cum V. — ⁴ asstantibus T V; astantibus <antiphonam> B G T. — ⁵ cui ... mirantur] om. C D G.

2. ¹ Ex ... cap. XI.] om. B G. — ² Cartaginensi V T.

3. ¹ sollemnibus T. — ² processionibus corr. D.

4. ¹ est susceptura] susceptura est V.

5. ¹ Et ... assensu] In primis autem B G. — ² <illa> vestimenta B G. — ³ religionis et velamina] om. B. — ⁴ in conspectu ... modum] om. B G. — ⁵ eam C.

6. ¹ belaminum C; velaminum vel] om. B G. — ² <sacrae> virginis T. —

XX. 2. *Pontif. rom. XIIe s.*, XII, 1 (ANDRIEU 155).

5. *Ibid.*, XII, 2 (ANDRIEU 155).

6-8. *Ibid.*, XII, 3-5 (ANDRIEU 155-156).

*Deus*³ aeternorum bonorum fidelissime promissor, certissime⁴ persolutor, qui vestimentum salutare et indumentum aeternae iocunditatis tuis fidelibus promisisti, clementiam tuam suppliciter exoramus, ut haec indumenta humilitatem cordis et contemptum mundi significantia,
 5 quibus famula tua sancto visibiliter est informanda⁵ proposito, propitius benedicas, ut beatae castitatis habitum quem te aspirante⁶ suscepit⁷, te protegente custodiat, et quam vestibis venerandae promissionis induis temporaliter, beata facias immortalitate⁸ vestiri. Per.

7. Alia. Domine Deus, bonarum virtutum dator, et¹ omnium benedictionum largus² infusor, te subnixis precibus deprecamur, ut has vestes, quas famula tua N. pro indicio cognoscendae religionis induere³ vult, benedicere et sanctificare digneris, ut inter reliquas feminas tibi⁴ cognoscatur dicata. Per.

8. Alia¹. Exaudi, domine, preces nostras et hanc vestem quam
 15 famula tua N.² pro conservandae castitatis signo se adoperiendam³ exposcit, uberrimae⁴ benedictionis imbre⁵ perfunde, sicut perfudisti oram⁶ vestimentorum Aaron, benedictione unguenti profluente⁷ a capite in barbam. Et sicut benedixisti vestes omnium religiosorum tibi per omnia placentium, ita etiam hanc benedicere dignare, ac praesta,
 20 clementissime pater, ut supradictae famulae tuae N.⁸ haec sit⁹ vestis salubris protectio, haec cognitio religionis, haec¹⁰ initium sanctitatis, haec contra omnia tela inimici robusta defensio, ut, si continens est, sexagesimi fructus dona¹¹ accipiat et, si virgo, centesimi muneris opulentia, in utraque parte perseverante continentia, ditetur. Per.

25 9. Item singularis¹ benedictio sacri² velaminis.

Caput² omnium fidelium Deus, et totius corporis salvator, hoc operimentum velaminis, quod famula tua propter tuum tuaeque genitricis beatissimae scilicet³ semper virginis Mariae amorem, suo capiti est impositura⁴, tua dextera sanctifica et hoc quod per illum⁵ mystice⁶
 30 datur intellegi⁷, tua semper custodia corpore pariter et animo incon-

³ <Oratio.> Deus T. — ⁴ certissime ... vestiri. Per.] om. T. — ⁵ informando B C T. — ⁶ aspirante V. — ⁷ suscepit: Hittorp. — ⁸ immortalitate B.

7. ¹ et omnium ... dicata. Per.] ut supra in ordinatione monachi T. — ² largus D. — ³ induere vult] vult induere B. — ⁴ tibi] add. corr. V.

35 8. ¹ Alia <oratio> D; <Deinde> alia T. — ² N.] om. G. — ³ adoperiendam G V; adoperienda D. — ⁴ uberrime B. — ⁵ ymbre B. — ⁶ horam C. — ⁷ profluentis V. — ⁸ N.] om. G. — ⁹ sit] prosit T. — ¹⁰ haec initium sanctitatis] suprasor. corr. T. — ¹¹ donum B D T.

9. ¹ singularis] om. G. — ² sacri] om. B V. — ³ <Oremus.> Caput T. — ⁴ scilicet <et> semper G. — ⁵ inpositura C. — ⁶ illud B G. — ⁷ mystice G T V. — ⁸ intelligi G. —

taminata ⁸ custodiat, ut quando ad perpetuam sanctorum remunerationem venerit, cum prudentibus ⁹ et ipsa virginibus preparata, te perducente, ad perpetuae felicitatis nuptias intrare mereatur. Per.

B G

C D T V

10. Hoc facto, ipsa virgo, veste laicali ⁵ de capite reverenter abiecta, recipiat ab episcopo sacre ¹ religionis indumenta, excepto velo, et ingressa secretarium ² vestiatur.

11. Postea ¹ sub aspectu episcopi et aecclesiae suppliciter prosternat se ante altare ², dicens ³ hunc versum tribus vicibus: 10
Suscipe me, domine ⁴, *secundum eloquium tuum et vivam et non confundas me ab expectatione mea.*

B G

C D T V

12. Et ¹ imponat ² scola laetaniam. 15

13. Finita vero ¹ laetania, postquam surrexerit, inclinato ² capite ante altare, benedicat eam episcopus his verbis: 20

Post hec dicat episcopus:
Soror, accipe vestem in nomine domini. Et illa respondeat: *Suscipio in nomine patris et filii et spiritus sancti.*

Tunc det ei episcopus ipsa virginitatis vestimenta et tantum velamen apud se faciat retineri. Ipsa autem virgo vadat in 25

⁸ incontaminato B D T V. — ⁹ prudentibus et ipsa virginibus] virginibus et ipsa prudentibus G. 30

10. ¹ sacrae D V. — ² secretario D.

11. ¹ Postea ... aecclesiae] Hic B G. — ² altare <illa quae consecranda est et> B G. — ³ dicat B G. — ⁴ domine secundum eloquium tuum] secundum eloquium tuum domine T. —

12. ¹ Et] Tunc V. — ² imponat C T. 35

13. ¹ vero] om. V. — ² <et> inclinato D. —

B G

sacrarium et induat se ipsis
vestimentis benedictis, acci-
piensque duos cereos ardentis
5 in manus suas, veniat ante
altare et imponat clerus in-
troitum ad missam. Post ev-
angelium autem et dictam,
ea prostrata, laetaniam, incli-
10 nato capite ante altare benedi-
cat eam episcopus dicens:

C D T V

*Dominus vobiscum. Resp. Et
cum spiritu tuo. Oremus* ³.

14. *Respice, domine, propitius super hanc famulam tuam N.*¹, *ut*
15 *virginitatis sanctae propositum, quod te inspirante suscepit*², *te gu-*
bernante custodiat. Per.

15. Deinde¹ dicat excelsa voce:

Per omnia saecula saeculorum. Resp. Amen. Sequitur consecratio
*in modum praefationis*². *Deus castorum corporum benignus habitator*
20 *et incorruptarum amator animarum, qui*³ *humanam substantiam in*
primis hominibus diabolica fraude vitiatam, ita in verbo tuo, per quod
omnia facta sunt, reparas, ut eam non solum ad primae originis inno-
centiam revoces, sed etiam ad experientiam quorundam bonorum, que
in novo seculo sunt habenda perducas, et obstrictos adhuc conditione mor-
25 *talium iam ad similitudinem provehas*⁴ *angelorum, respice super*
*hanc famulam tuam N.*⁵, *quae in manu tua continentiae suae proposi-*
tum collocans, tibi devotionem suam offert, a quo et ipsa idem votum
assumpsit. Quando enim animus mortali carne circumdatus legem
*naturae, libertatem licentiae, vim consuetudinis et stimulos*⁶ *etatis*⁷
30 *evinceret, nisi tu per liberum arbitrium hunc amorem virginitatis cle-*
menter accenderes, tu hanc cupiditatem in eius corde benignus aleres,
*tu fortitudinem*⁸ *ministrares? Effusa namque in omnes gentes gratia*
tua ex omni natione quae est sub caelo in stellarum innumerabilem
numerum, novi testamenti heredibus adoptatis, inter caeteras virtutes

35 ³ Oremus.] Oratio T.

14. ¹ N.] om. T. — ² suscipit D.

15. ¹ Deinde ... Sequitur] om. B; Deinde ... praefationis] Praefatio G;
Deinde dicit D. — ² praephationis C. — ³ <Deus> qui B D T V. — ⁴ provehas B —
⁵ N.] om. G. — ⁶ stimulos, corr. stimulo D. — ⁷ aetatis T V. — ⁸ fortitudine D. —

quas filiis⁹ tuis non ex sanguinibus neque ex voluntate carnis, sed de
 tuo spiritu genitis indidisti, etiam hoc donum in quasdam mentes de
 largitatis tuae fonte defluxit, ut cum honorem¹⁰ nuptiarum nulla inter-
 dicta minuissent, ac super sanctum coniugium initialis benedictio per-
 maneret, existerent tamen sublimiores animae, quae, in viri ac mulieris 5
 copula fastidirent conubium, concupiscerent sacramentum, nec imita-
 rentur quod nuptiis agitur, sed diligerent quod nuptiis prenotatur. Ag-
 novit auctorem suum beata virginitas et emula integritatis angelicae,
 illius thalamo, illius cubiculo se devovit, qui sic perpetuae virginitatis
 est filius¹¹, sponsus quemadmodum perpetue virginitatis est¹². Im- 10
 ploranti ergo auxilium tuum, domine, et confirmari se benedictionis tuae
 consecratione cupienti, da protectionis tuae munimen et regimen, ne hostis
 antiquus qui excellentiora studia subtilioribus infestat insidiis, ad ob-
 securandam¹³ perfectae continentiae palmam, per aliquam mentis
 serpat incuriam¹⁴ et rapiat de proposito virginum, quod etiam moribus 15
 decet inesse nuptiarum¹⁵. Sit in ea, domine, per donum spiritus tui
 prudens modestia, sapiens¹⁶ benignitas¹⁷, gravis lenitas, casta liber-
 tas; in caritate¹⁸ ferveat et nihil¹⁹ extra te diligit, laudabiliter vivat
 laudarique non appetat. Te in sanctitate corporis, te in animae suae
 puritate glorificet, amore te timeat, amore tibi serviat. Tu ei sis honor, 20
 tu gaudium, tu voluntas, tu in merore solatium²⁰, tu in ambiguitate
 consilium, tu in iniuria defensio, in tribulatione patientia, in pauper-
 tate habundantia²¹, in ieiunio cibus, in infirmitate medicina. In te
 habeat omnia, quem diligere appetit super omnia et quod est professa
 custodiat. Scrutatori²² pectorum²³ non corpore placitura sed mente, 25
 transeat in numerum²⁴ sapientium puellarum, ut caelestem sponsum
 accensis lampadibus cum oleo praeparationis²⁵ expectet, nec turbata
 improvisi²⁶ regis adventu, sed secuta cum lumine et praecedentium
 virginum choro²⁷ iocanter²⁸ occurrat et ne²⁹ excludatur cum stultis
 sed³⁰ regalem ianuam cum sapientibus virginibus licenter introeat et in 30
 agni tui perpetuo comitatu probabilis mansura, castitate permaneat.
 Per eundem³¹.

⁹ filiis tuis] filius tuus G. — ¹⁰ honore D. — ¹¹ filius] om. B G V. — ¹² spon-
 sus ... est] om. [D T; *suprascr.* C; est <filius> B G V. — ¹³ obscuranda D;
 obsecrandam B. — ¹⁴ incuriam] iniuriam D. — ¹⁵ nuptiarum] nuptiarum T. 35
 — ¹⁶ sapientia D. — ¹⁷ benignitates D. — ¹⁸ karitate B. — ¹⁹ nichil D T. —
²⁰ solacium D. — ²¹ abundantia B G V. — ²² scrutari D; scrutari, *suprascr.*
 scrutatori C T. — ²³ peccatorum, *corr.* pectorum T. — ²⁴ numero, *corr.* nume-
 rum C. — ²⁵ praeparationis] exultationis T. — ²⁶ improvisi B V; improviso:
Hittorp. — ²⁷ choro] om. V. — ²⁸ iocanter] *eras. et corr.* iuncta C. — ²⁹ ne] non 40
 D. — ³⁰ sed] om. B D G T V. — ³¹ eundem] om. V; *adscr. in margine:* Te invo-
 camus. Benedicat te Deus C.

16. Benedictione expleta et ¹ ad interrogationem episcopi de observatione ² sacri velaminis illa coram professa, episcopus mittat velamen super caput ipsius virginis dicens ³: *Accipe velum sacrum, puella, quod perferas sine macula ante tribunal domini nostri Iesu*
 5 *Christi, cui flectitur omne genu caelestium, terrestrium et infernorum, in saecula saeculorum.* Resp. ⁴: *Amen.*

17. Tunc ipsa ¹ velata incipit antiphonam: *Induit me dominus cyclade* ² *auro* ³, ceteris ⁴ sanctimonialibus quae circumstant prosequantibus. Et si plures fuerint velatae ⁵, per singulas incipiat eadem antiphona ut supra.

18. Oratio post assumptum velum ¹. *Famulam tuam, domine, tuae* ² *custodia muniat pietatis, ut continentiae sanctae propositum quod te inspirante suscepit, te protegente, illesum custodiat. Per.*

19. Sequitur antiphona: *Ipsi sum desponsata* ¹.

15 20. *Da* ¹, *quaesumus, omnipotens Deus, ut haec famula tua que pro spe retributionis* ² *eternae tibi domino desiderat consecrari, plena fide animoque in sancto proposito permaneat. Tu eam, omnipotens pater, sanctificare et* ³ *benedicere* ⁴ *et in perpetuum servare* ⁵ *digneris* ⁶. *Tribue ei humilitatem, castitatem, obedientiam* ⁷, *caritatem* ⁸ *et omnium*
 20 *bonorum operum quantitatem. Da ei, domine, pro operibus gloriam, pro pudore reverentiam, pro pudicitia sanctitatem, ut ad meritum possit glorie pervenire.*

21. Tunc canitur ¹ antiphona: *Posuit signum in faciem meam* ².

16. ¹ et ad ... professa] *om.* B G. — ² interrogatione D. — ³ <ita> dicens
 25 T. — ⁴ Resp.] *om.* B.

17. ¹ ipsa ... antiphonam] cantetur a circumstantibus ad singulas antiphona B G. — ² cyclade B D G V. — ³ auro <texta et immensis monilibus ornavit me> B V G T et Hittorp. — ⁴ ceteris ... ut supra] *om.* B G. — ⁵ velatae] *corr.* velandae V.

30 18. ¹ velum] velamen B D G; velamen dicenda T. — ² tuae] *suprascr.* *corr.* T.

19. ¹ desponsata <cui angeli serviunt> V; desponsata <cui angeli serviunt, cuius pulchritudinem sol et luna mirantur> G. T.

20. ¹ <Oratio> Da G T; <Item oratio> Da D V. — ² retributionis eternae]
 35 eternae retributionis G. — ³ et] *om.* D. — ⁴ benedicere <digneris> G. — ⁵ conservare B D G T. — ⁶ digneris.] *om.* G. — ⁷ oboedientiam B. — ⁸ karitatem B.

21. ¹ canitur antiphona] cantetur antiphonam T; cantetur <a circumstantibus> B G; cantetur antiphonam V. — ² meam] *om.* D; meam <ut nullum, praeter eum amatorem admittam> B G T V.

40 16. *Pontif. rom. XII° s.*, XII, 25 (ANDRIEU 160-161).

17. *Ibid.*, XII, 26 (ANDRIEU 161).

18. *Ibid.*, XII, 10 (ANDRIEU 157).

19-26. *Ibid.*, XII, 28-34 (ANDRIEU 161-163).

22. Et dicit¹ episcopus benedictionem Matthei apostoli super eam². Deus plasmator corporum, afflator animarum, qui nullam spernis aetatem, non sexum reprobas, non³ nullam⁴ conditionem gratia tua ducis indignam, sed omnis⁵ equalis⁶ creator es⁷ et redemptor, tu hanc famulam tuam quam⁸ ex omni numero gregis bonus pastor eligere ad conservandam coronam perpetuae virginittatis et castimoniam animae dignatus es, tuae protectionis scuto circumtege et ad omne opus virtutis et gloriae, magistrante sapientia, praepara, ut vincens carnis illecebras et licita conubia recusans, insolubilem filii tui domini nostri Iesu Christi copulam mereatur. Huic petimus, domine, arma suggeras non carnalia, sed spiritus virtute potentia, ut⁹ te¹⁰ muniente eius sensus et membra, in eius corpore et animo non possit dominari peccatum atque sub tua gratia vivere cupienti¹¹ nihil sibi defensor malorum et inimicus bonorum de hoc vase iam¹² nomini tuo consecrato praevalcat vindicare¹³. Omnem etiam genuinum calorem ymber¹⁴ gratie¹⁵ caelestis extinguat, lumen vero perpetuae castittatis accendat, facies scandalis pudica¹⁶ non pateat, nec incaute occasionem tribuat negligentia delinquendi. Sitque in ea casta virginitas, et ornata pariter et armata fide integra, spe certa, caritate¹⁷ sincera, ut praeparato animo ad continentiam virtus tanta praestetur, quae superet diaboli universa figmenta atque contempnendo¹⁸ presentia, futura sectetur¹⁹. Ieiunia epulis carnalibus preferat et lectiones sacras et orationes²⁰ conviviiis²¹ et potationibus anteponat, ut orationibus pasta²² et eruditionibus expleta, illuminata vigiliis, opus gratie virginalis exerceat. His virtutum armis hanc tuam²³ famulam interius exteriusque communiens, praesta inoffensum cursum virginittatis implere. Per.

23. Ad anulum dandum iuxta¹ romanos. Accipe anulum fidei, signaculum spiritus sancti, ut sponsa Dei voceris, si ei fideliter servieris².

24. Ad torquem. Accipe signum Christi in capite, ut uxor eius efficiaris et si in eo permanseris, in¹ perpetuum coroneris.

22. ¹ dicat B G V. — ² super eam] om. T. — ³ non] om. V. — ⁴ ullam B G et Hittorp. — ⁵ omnium G V; omni D et Hittorp; omnis, corr. omnibus T. — ⁶ aequalis B; aequalis <es> V; equalis <suprascr.: es> T. — ⁷ es] om. T. — ⁸ quam] om. G. — ⁹ <et> ut V. — ¹⁰ te] suprascr. corr. T. — ¹¹ cupienti] cupiens C. — ¹² iam] om. V. — ¹³ vindicare G V. — ¹⁴ imber T V. — ¹⁵ gratie caelestis] caelestis gratie G. — ¹⁶ scandalis pudica] pudica scandalis G. — ¹⁷ karitate B. — ¹⁸ contempnendo G. — ¹⁹ sectentur D. — ²⁰ orationibus D. — ²¹ conviviiis et potationibus] om. D. — ²² pasta et eruditionibus] om. D. — ²³ tuam famulam] famulam tuam G T V.

23. ¹ iusta C; iuxta romanos] om. B G. — ² servieris. <Antiphona. Anulo suo> V.

24. ¹ in perpetuum] perpetuo G.

25. Interim dicatur antiphona: *Anulo suo sub[aravit]*¹.

26. Sequitur benedictio. *Benedicat te conditor caeli et terrae Deus pater omnipotens, qui te eligere dignatur ad sanctae¹ matris domini nostri Iesu Christi consortium, ut integram et immaculatam² 5 virginitatem quam professas es coram domino et angelis eius conserves, propositum teneas, castitatem diligas, patientiam serves et coronam virginitatis accipere merearis. Per.*

B G

C D T V

10

15 28. Post haec, relinquens puella cereos offerat oblationem. Iterum accipiens cereos stet inclinata usque dum communicet et missa finiatur ordine suo.

27. Deinde publica voce ban-
num episcopalem imponat¹, ne
quis eam a divino servitio sub
vexillo castitatis impediatur² et³
ut bona sua cum pace et quiete
possideat.

28. Tunc imponatur¹ evan-
gelium et illa, velato capite, ad
manus episcopi offerat, et mis-
sa ordine suo finita communi-
cet.

20 29. Postquam <autem¹> communicet², reservet de ipsa commu-
nione, unde³ usque in diem octavum⁴ communicet⁵.

30. Et si est qui ei¹ testimonium perhibuit, mittat eam episcopus
in manus suas dicens: *Vide quomodo istam Deo sacratam repraesentantes
immaculatam² ante tribunal domini nostri Iesu Christi.*

25 25. ¹ subarra. D; sub C; sub <aravit me dominus meus Iesus Christus et
tamquam sponsam decoravit me corona> B G T V.

26. ¹ sanctae <Mariae> B D G T V. — ² immaculatam B V.

27. ¹ inponat T V. — ² inpediat T. — ³ et] om. T.

28. ¹ inponatur V.

30 29. ¹ autem] om. B G D T V. — ² communicaverit G et Hittorp. — ³ unde] om.
V. — ⁴ octabum, corr. octavum C. — ⁵ <ut inde> communicet V.

30. ¹ ei testimonium] testimonium ei G. — ² immaculatam V.

XXI. Item¹ missa in natali virginum².

1. <Antiphona> Tibi¹ dixit cor meum. Ps.² Dominus illuminatio.

2. <Oratio> Da¹ quaesumus, domine, ancillae tuae, quam virginitatis honore dignatus es² decorare, inchoati operis consummatum effectum et, ut perfectam tibi offerat plenitudinem, initia sua perducere mereatur³ ad finem. Per eundem³.

3. Graduale¹. Miserere mei Deus. Versus: Misit² de celo. Alleluia. Lauda³ anima mea dominum⁴.

4. Secreta¹. Oblatis hostiis, domine, quaesumus, praesenti famulae tuae perseverantiam perpetuae virginitatis accomoda, ut apertis¹⁰ ianuis summi regis thalamum cum letitia mereatur introire². Per.

5. Offertorium¹. Sperent in te, Deus.

6. Hanc¹ igitur oblationem famulae tuae quam tibi offert ob diem natalis sui, in quo eam² tibi socians³ sacro velamine protegere dignatus es, quaesumus, domine, propitiatus intende, ut tibi domino ac¹⁵ sponso suo venienti cum lampade inextinguibili placitura occurrere⁴ mereatur⁵, diesque⁶ nostros.

7. Benedictio. Domine Deus aeternae, qui utrumque sexum de interitu perpetuae mortis per Iesum Christum filium tuum de Maria virgine natum misericorditer redemisti, hanc famulam tuam devota mente tibi¹ 20 servientem omni benedictione spiritali² benedicere dignare. Rl. Amen.

XXI. Mss.: B, f. 21^r; C, f. 12^v; D, f. 10^r; G, f. 20^v; T, f. 93^v; V, f. 9^v-10^r.

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 97 (d'après Vindob. 1830; début des oraisons seulement); PL, CXXXVIII, 1099. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 144; éd. 1610, col. 161; éd. 1677, p. 736. — Voir R. METZ, *La consécration des vierges*, Paris, 1954, p. 192.

Titulus. ¹ Item] om. B G. — ² virginis B T.

1. ¹ <Antiphona> Tibi T V.

2. ¹ <Oratio> Da D G V; <Oremus.> Da T. — ² es] *suprascr.* C. — ³ Per eundem] *Codex C addit in margine:* Lectio ad Corinthios. Fratres, dominus autem spiritus est, ubi autem spiritus domini, usque conscientiam hominum coram Deo. Per Iesum Christum dominum nostrum (*II Cor.* III, 17-IV, 3). Evangelium secundum Ioannem. Amen, amen dico vobis quia plorabitis, usque gaudium vestrum nemo tollet a vobis (*Io.* XVI, 20-22).

3. ¹ Graduale.] om. C. — ² V. Misit de caelo] om. B. — ³ <V.> Lauda T. ³⁵ — ⁴ dominum. <Offertorium. Sperent in te omnes> B D G T V.

4. ¹ Secreta] om. T. — ² intrare G.

5. ¹ Offertorium ... Deus] om. B D G T V.

6. ¹ <Infra canonem> Hanc B G T V; In fractionem (?) D. — ² eam tibi] tibi eam V. — ³ socians V. — ⁴ occurre D. — ⁵ mereatur. <Per eundem> ⁴⁰ diesque nostros G. — ⁶ diesque nostro] om. B.

7. ¹ tibi] om. D. — ² spiritali V. —

XXI. 1-9. *Pontif. rom. XIIe s.*, XII, 37-47 et XIII, 11-20 (ANDRIEU 164 et 167).

1. ² Ps. XXVI, 1.

*Ut integram fidem habeat et in preceptis legis tuae semper perseve-
ret, terrena et transitoria despiciat, aeterna et invisibilia³ intenta me-
ditatione⁴ diligit. R[.]⁵ Amen.*

*Ut⁶ in numero sanctarum virginum permanens, caelesti sponso
cum lampadibus bonorum operum fiducialiter occurrere⁷, ipso⁸ pro-
pitante, mereatur. R[.]⁹ Amen. Quod ipse.*

8. Communio¹. *Notas mihi fecisti.*

9. *Respice¹, domine, famulae tuae tibi debitam servitutem, ut in-
ter humanae fragilitatis incerta nullis adversitatibus opprimatur, quae
de tua protectione confidit. Per.*

XXII. Ordinatio abbatissae canonicam regulam profitentis.

1. In ordinatione abbatisse episcopus debet missam canere¹ et eam² benedicere hoc modo.

2. Post antiphonam ad introitum et datam¹ orationem et reliquum
15 officium missae usque ad evangelium, prosternat² se electa ante al-
tare cum duabus vel tribus de³ soribus suis, fiantque ibi letaniae.

3. Quibus finitis, benedicit¹ eam episcopus inclinato capite, dicens:
*Dominus vobiscum. R[.]² Et cum spiritu tuo. Sequitur³ oratio. Ore-
mus⁴.*

20 *Exaudi, domine, preces nostras et super hanc famulam tuam⁵ spi-
ritum tuae benedictionis emitte, ut caelesti munere ditata⁶ et tuae gratiam
maiestatis possit acquirere et bene vivendi aliis exemplum praebere.
Per dominum⁷ nostrum Iesum Christum filium qui tecum⁸.*

³ invisibili C. — ⁴ meditatione] mente V. — ⁵ R[.] om. B G V. — ⁶ Ut in ... R[.]
25 Amen.] om T. — ⁷ occurre D. — ⁸ ipso propitante] te praestante B D G. —
⁹ R[.] om. B V.

8. ¹ Communio.] om. T.

9. ¹ <Ad communionem.> Respice B T V; <Oratio ad complendum.> Res-
pice D.

30 **XXII. Mss.:** B, f. 23v-24r; C, f. 12v-13v; D, f. 10r-10v; G, f. 22v-23r; K, f.
25v-26v; L, f. 33v-34v; T, f. 95r-95v; V, f. 10r-10v.

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 98-99 (d'après Vindob. 1830); PL,
CXXXVIII, 1100-1102. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 145-146;
éd. 1610, coll. 162-164; éd. 1677, pp. 737 D-738 A.

35 1. ¹ cantare K T V; celebrare B. — ² eam benedicere] benedicere eam V.

2. ¹ datam orationem B G K L T V. — ² prosternatur G. — ³ de] om. G T.

3. ¹ benedicat L T V. — ² R[.] om. D T. — ³ Sequitur] om. G V. — ⁴ Ore-
mus] B G T V. — ⁵ tuam ... qui tecum] Reliqua in consecratione diaconissae
G. — ⁶ dicata B L. — ⁷ dominum ... tecum] om. B D K V; — ⁸ tecum <vivit et
40 regnat deus in unitate eiusdem spiritus sancti> L.

4. <Alia>¹. Omnipotentiam tuam, domine, humiliter imploramus, ut super hanc famulam tuam quam ad sacrum ordinem assumere dignatus es benedictionis tuae donum dignanter infundas eique gratiam consecrationis tribuas, ut quod te donante percipit, te protegente inlesum² custodiat. Per³.

5

5. Tunc dicat in altum: Per omnia saecula saeculorum. Rj.¹ Amen².

Dominus³ vobiscum. Rj.⁴ Et cum spiritu tuo.

Et prosequatur istam⁵ orationem in modum prefationis.

Domine, sancte pater, omnipotens, eterne Deus, adesto precibus⁶,¹⁰ adesto votis, adesto famulationibus⁷, adesto consecrationibus, qui omnia per verbum virtutis⁸ tuae mirabiliter dispensas et dispensanda ministras, qui diversis floribus tuam semper exornas ecclesiam, dum eam et virorum exemplis et illustrium feminarum irradias⁹ institutis; qui etiam de infirmiori¹⁰ sexu hanc famulam tuam servitutis tuae applicare¹⁵ dignatus es famulatui, effunde, quaesumus, domine, super hanc famulam tuam, quam in officium divinum fideliter¹¹ dedicamus, gratiam spiritus sancti, ut tibi omnium¹² tempore eius¹³ servitus¹⁴ dignanter¹⁵ complaceat, eamque dextra potentiae tuae benedicere et sanctificare sive consecrare digneris in opus ministerii¹⁶ tui condignum¹⁷, quatinus¹⁸ actum²⁰ ministrationis sibi creditae fideliter exequatur¹⁹ et eiusdem sancti spiritus septiformis gratiae virtute corroboretur. Requiescat ergo super eam, precamur²⁰, domine, spiritus sapientiae et pietatis, ac repleas eam²¹ spiritu timoris tui. Concede ei quoque gravitatem actuum censuramque vivendi, ut in lege tua die ac nocte meditetur; mandata tua custodiat, dictis tuis obediat²², sacris lectionibus insistat, terrena et transitoria despiciat, atque omni tempore bonis operibus inserviat. Omnem libidinem pravae voluptatis superet, amorem honestae²³ castitatis teneat, ut tibi sponso venienti cum lampadibus²⁴ inextinguibilibus possit occurrere et praecedentium virginum choro iungi, et ne cum stultis excludatur, sed²⁵ regalem ianuam cum sapientibus virginibus licenter introeat. Abundet in ea totius forma virtutis, auctoritas modesta, pu-

4. ¹ Alia] om. C D G K L. — ² illaesum B; illesum D K L T. — ³ Per <dominum nostrum Iesum Christum filium tuum qui tecum vivit et regnat deus in unitate spiritus sancti> L.

35

5. ¹ Rj.] om. V; Rj. Amen] om. G; Rj. Amen ... vobiscum] om. B. — ² Amen] om. G. — ³ Dominus ... tuo] om. L K. — ⁴ Rj.] om. V. — ⁵ ista oratio G. — ⁶ precibus <nostris> B D G K L T V. — ⁷ famulatibus B G K L. — ⁸ virtutis tuae] tuum V. — ⁹ irradias D. — ¹⁰ infirmioris C. — ¹¹ fideliter dedicamus] dedicamus fideliter G. — ¹² omnium] omni tempore: Hittorp. — ¹³ eius] om. C D. — ¹⁴ servitutis D. — ¹⁵ dignanter] om. G. — ¹⁶ ministerii D. — ¹⁷ condignam V. — ¹⁸ quatenus B. — ¹⁹ exequamur C. — ²⁰ precamur, domine] om. T. — ²¹ eam] om. D. — ²² oboediat BL. — ²³ honestae] onestae C D. — ²⁴ lampadibus < suis > G K L. — ²⁵ sed] om. G K L T. —

40

dor constans, innocentiae puritas et spiritalis²⁶ observantia²⁷ disciplinae, in moribus eius praecepta tua²⁸ fulgeant, ut suae castitatis exemplo cunctis sibi subditis imitationem praebeat puram²⁹ et, bonum conscientiae testimonium ostendens, in Christo Iesu firma et stabilis
 5 perseveret atque ita perceptum³⁰ ministerium, te auxiliante, peragat, qualiter ad aeternam remunerationem, te donante, pervenire mereatur. Per³¹ eundem.

6. Tunc det ei¹ regulam, dicens:

Accipe regulam sanctae conversationis, simulque gratiam divinae
 10 benedictionis, et ut per hanc cum grege tibi credito² indistricti³ iudicii die, domino incontaminata representari valeas, ipse te adiuvare dignetur, qui cum Deo patre⁴ et spiritu sancto.

7. Sequitur¹ oratio. Domine Deus omnipotens, qui sororem Moy-
 si Mariam praeuntem cum caeteris mulieribus inter equoreas undas
 15 cum tympanis et choris letam² ad litus maris venire fecisti, te supplices deprecamur pro fidei famula tua, quae hodie materna in cathedra super universas subditas³ sibi abbatissa constituitur, ut ita canonica norma tueatur cunctas famulas tuas, quatinus⁴ ad eternam gloriam, te auxiliante, cum omnibus illis introeat laeta, ibique exultans cum
 20 angelis, canens cantica nova sequatur⁵ agnum quocumque ierit Christum dominum nostrum. Qui⁶ tecum.

8. Alia¹. Famulam tuam, quaesumus, domine, tua semper gratia benedicat et inculpabilem ad vitam perducatur aeternam. Per.

9. Quod si ordinatio in domo sua facta fuerit, imponatur¹ Te
 25 Deum laudamus, populo acclamante Kirieleyson².

10. Postea dicatur haec¹ oratio pro adepti dignitate:

Omnium domine fons bonorum iustorumque proventuum munera-
 tor², tribue, quaesumus, famulae tuae adeptam bene regere dignitatem et a te sibi praestitam bonis operibus comprobare. Per.

30 11. Item si alibi consecrata fuerit, regressae ad monasterium omnis chorus virginum honorifice procedat ei obviam cum cruci-

²⁶ spiritalis D G L. — ²⁷ observantia] om. K. — ²⁸ praecepta tua] tua praecepta V. — ²⁹ puram] pura C D; purum: Hittorp. — ³⁰ praeceptum L. — ³¹ Per eundem.] om. V.

35 6. ¹ eis D. — ² credita D. — ³ instricti T et Hittorp. — ⁴ patre ... sancto.] om. V.

7. ¹ Sequitur oratio] om. D; Sequitur] om. G. — ² laetam B G L; leta mente T et Hittorp. — ³ subditas sibi] sibi subditas G. — ⁴ quatenus B. — ⁵ sequantur C. — ⁶ Qui tecum.] om. B G K L.

40 8. ¹ Alia] om. T.

9. ¹ inponatur D T. — ² Kyrie eleyson B K L V; Kyrieleyson D T.

10. ¹ haec] ista T; om. G. — ² remunerator G.

bus, aqua ¹ benedicta, incenso et ² evangelio, et in ipso ecclesiae ³ introitu imponant *Te Deum laudamus*, turba acclamante *Kirieleyson* ⁴ et presbitero prosequente orationem ut supra: *Omnium domine fons* ⁵.

XXIII. Consecratio ¹ virginum quae a seculo conversae in domibus suis susceptum castitatis habitum privatim observare voluerint. ⁵

1. Benedictio ¹ velaminum. Require retro in consecratione virginis ².

2. Ancilla Dei virgo ¹ cum ² ad consecrationem ³ sui episcopo ⁴ offertur, in talibus vestibis applicetur qualibus semper usura est professioni ⁵ et sanctimoniae aptis. ¹⁰

B G

C D T V

3. Procedente igitur episcopo ad officium misse ¹ more sollempni ², imponatur ³ antiphona ad introitum et cetera usque ad evangelium.

4. Ante ¹ evangelium vero, professa illa ¹⁵ de religiosi habitus observatione ² perpetua, prosternatur ante altare toto corpore, obsecrans intente consecrationum largitatem ³.

5. Et imponit ¹ scola letaniam.

6. Qua finita, eademque ¹ ancilla Dei erecta, ²⁰ et humiliter ante altare nudo capite inclinata, episcopus dicit ² hanc praephationem ³ in eius consecrationem:

11. ¹ <et> aqua G T. — ² et] om. D. — ³ ecclesiae introitu] introitu ecclesiae G V. — ⁴ Kyrie eleyson V; Kyrie eleison B G K. — ⁵ fons <bonorum> B G K L V. ²⁵

XXIII. Mss.: B, f. 21^v-22^r; C, f. 13^v-14^r; D, f. 11^r-11^v; G, f. 20^v-21^r; T, f. 96^v-97^r; V, f. 11^r-12^r.

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 97-98 (d'après *Vindob.* 1830); PL, CXXXVIII, 1099. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 148-149; éd. 1610, col. 166; éd. 1677, p. 740. ³⁰

Titulus. ¹ Consecratio ... voluerint.] Ad ancillas Dei virgines velandas, quibus conversis vestimenta mutantur B; Ad ancillas Dei virgines velandas G.

1. ¹ Benedictio ... virginis.] om. B G; Benedictionem V; Benediccionem T. — ² virginis] sanctarum virginum T V.

2. ¹ virgo] om. C. — ² cum] *suprascr.* C. — ³ consecratione D. — ⁴ episcopi ³⁵ B D G V. — ⁵ professione D.

3. ¹ misse] om. T. — ² sollempni D. — ³ inponatur T V.

4. ¹ Ante evangelium vero] om. D et *Hittorp.* — ² observationem perpetuam D. — ³ largitorem D T.

5. ¹ imponat V; inponat T.

6. ¹ eadem V. — ² dicat T V. — ³ praefationem T V. ⁴⁰

7. Oremus¹, fratres karissimi, misericordiam domini, ut illud² donum tribuat huic puellae, quae Deo votum vovit, vestem candidam perferre cum integritate coronae in resurrectione vitae aeternae, quae futura est nobis.

5 8. Sequitur¹ benedictio.

Famulam tuam, domine, tuae custodia muniat pietatis, ut virginitatis suae² propositum, quod te inspirante suscepit, te protegente illesum³ custodiat. Per.

9. Alia¹. Te invocamus, domine sancte pater omnipotens, aeternae
10 Deus, super hanc famulam tuam, quae tibi vovit servire pura mente mundoque corde, ut eam sociare digneris inter illa centum quadraginta quatuor milia infantum, qui virgines permanserunt et se cum mulieribus non coinquinaverunt, in quorum ore dolus inventus non est; et ita hanc² famulam tuam facias permanere immaculatam³ usque in
15 finem, per immaculatum Iesum Christum dominum nostrum cum quo vivis et regnas⁴.

10. Benedictione¹ expleta, mittat episcopus velamen super caput ipsius² virginis dicens:

Accipe velum sacrum, puella, quod³ perferas sine macula ante tribunal domini nostri Iesu Christi, cui flectitur omne genu celestium, terrestrium et infernorum, in secula seculorum. R.⁴ Amen.

B G

C D T V

11. Sequitur oratio. Preces famulae tuae
N.¹, quaesumus, domine, benignus exaudi, ut
25 sumptam² castitatis gratiam te auxiliante custodiat. Per.

7. ¹ <Tunc dicatur haec praefatio.> Oremus B G; <Praefatio.> Oremus T V. — ² illum, corr. illud C; illa D.

8. ¹ Sequitur benedictio] Oremus B G; om. D. — ² suae] sanctae D. — ³ illesa
30 D; inlesa C; illaesum: Hittorp.

9. ¹ Alia.] om. D. — ² facias hanc famulam tuam G. — ³ immaculatam D G. — ⁴ regnas < Deus per omnia secula seculorum > T; < Deus in unitate spiritus sancti > B G; < Deus in secula seculorum > V.

10. ¹ Benedictione expleta] Finita benedictione G. — ² ipsius] eiusdem
35 T. — ³ quod ... macula] om. D. — ⁴ R.] om. B; R. Amen.] om. V.

11. ¹ N.] om. T. — ² assumptam: Hittorp.

B G

C D T V

12. Ad communionem¹. *Deus qui habitaculum tuum in corde pudico fundasti, respice super hanc famulam tuam N.² et³ quae castigationibus assiduis postulat, tua consolatione percipiat. Per.* 5

13. Sequitur¹ benedictio². *Benedicat te Deus, pater et filius et spiritus sanctus, in omni benedictione spirituali³, ut maneat sine macula sub vestimento sanctae Mariae matris domini nostri Iesu Christi. Qui vivit⁴.* 10

14. Ad¹ missam. *Preces famulae tuae, quaesumus domine, <benignus² exaudi ut assumptam castitatis gratiam, te auxiliante, custodiat. Per>.*

15. Secreta¹. *Votivis, quaesumus, domine, famulae tuae N.² adesto muneribus, ut te custode³ servata, hereditatem benedictionis eternae percipiat. Per.* 15

16. Infra¹ actionem. *Hanc igitur oblationem famulae tuae N.² quam tibi offerimus ob diem natalis sui, quo eam sacro velamine protegere dignatus es, quaesumus, domine, placatus accipias, pro qua maiestati tuae supplices fundimus preces, ut in numerum sanctarum virginum eam transire praecipias, quatenus³ tibi sponso suo venienti cum lampade inextinguibili⁴ possit occurrere atque intra regna⁵ caelestia gratias tibi referat, choris sanctarum virginum sociata⁶, diesque⁷.* 20

17. Ad communionem. *Deus qui habitaculum tuum¹ <in² corde pudico fundasti, respice super hanc famulam tuam N.³ et quae castigationibus assiduis postulat, tua consolatione percipiat. Per>.* 25

12. ¹ Ad communionem] Alia T V. — ² N.] om. T. — ³ et] ut T.

13. ¹ Sequitur] om. B G. — ² benedictio] oratio V. — ³ spiritali B V. — ⁴ Qui vivit] om. V; vivit <Ut supra> T.

14. ¹ Ad missam.] Missa in natale virginis consecratae B G. — ² benignus ... Per.] soli codd. B G. 30

15. ¹ Secreta.] om. B. — ² N.] om. T. — ³ custode] donante V.

16. ¹ Infra actionem] Infra agenda: *Hittorp*; Infra canonem B G. — ² N.] om. G V. — ³ quatenus T. — ⁴ inextinguibili C. — ⁵ caelestia regna T. — ⁶ sociata V. — ⁷ diesque] Per B G. 35

17. ¹ tuum <ut supra> C D T V. — ² in corde ... Per.] soli codd. B G. — ³ N.] om. G.

12. *Pontif. rom. XIIe s., XII, 16 et 47 (ANDRIEU 159 et 164).*

13. *Ibid., XII, 13 (ANDRIEU 158).*

14. *Ibid., XIV, 5 (ANDRIEU 168).*

18. Prephata¹ ancilla Dei inter alias velatas ad manus episcopi offerat et ad missam communicet et post peracta mysteria² episcopalis banni signaculo cum³ omnibus suis insignita regrediatur ad sua.

5 **XXIV. Ad¹ diaconam² faciendam³.**

1. Episcopus cum diaconam benedicit¹, orarium in collo² eius ponit³. Quando autem ad ecclesiam⁴ procedit⁵, portat⁶ illud super collum suum, sic vero ut summitas orarii ex utraque parte sub tunica sit.

10 C D T V

B G K L

Oratio. *Exaudi, domine, preces nostras et super hanc famulam tuam ... praeberere. Per.*
(ut infra n. 7)

2. Item¹ missa ad diaconam consecrandam².

15 ^a *Deus in nomine tuo salvum*³. Ps. ^b *Quoniam*⁴ *alieni.*

3. Oratio¹. *Deus castitatis amator et continentiae conservator, supplicationem nostram benignus exaudi et hanc famulam tuam propitius intueri, ut quae² pro timore tuo continentiae pudicitiam³ vovit, tuo auxilio conservet et sexagesimum fructum continentiae et vitam*
20 *aeternam te largiente percipiat. Per.*

18. ¹ Praefata <vero> T V et Hittorp. — ² mysteria T. — ³ cum omnibus suis] om. Hittorp.

XXIV. Mss.: B, f. 22^r-23^r; C, f. 14^r-15^r; D, f. 11^v-12^v; G, f. 21^r-21^v; K, f. 24^v-25^v; L, f. 32^r-33^v; T, f. 94^v-95^r; V, f. 12^r-13^r.

25 Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 144-145; éd. 1610, col. 161-162; éd. 1677, pp. 736 E-737 C.

Titulus. ¹ <Ordo> ad T. — ² diaconissam B. — ³ faciendam L.

1. ¹ benedicat V. — ² collum B. — ³ ponat D V. — ⁴ aecclesiam B. — ⁵ procedat V. — ⁶ portet V.

30 2. ¹ Item] om. B. — ² consecrandam] faciendam G; consecrandam. <Antiphona.> Deus B D T. .. ³ salvum < me fac> D; Deus. in nomine tuo salvum] Deus exaudi orationem T et Hittorp. — ⁴ Ps. Quoniam alieni] om. KL.

3. ¹ Oratio] om. D G K L V; Oremus T. — ² quae L. — ³ pudicitiam L.

XXIV. 2-6. *Pontif. rom. XIIe s., XIV, 1-4 (ANDRIEU 168).*

35 2. ^a Ps. LIII, 3. — ^b Ps. LIII, 5.

4. Lectio¹. Require² in dominica post pentecosten, feria IIIa.
^a *Fratres*³, nescitis quoniam corpora vestra⁴.

5. Graduale. *De necessitatibus meis*¹. Versus. *Ad te, domine. Al-leluia*. Versus. *Amavit eam dominus et*² ornavit.

C D T V

6. Deinde prostrata illa ante altare, imponatur² letania.

7. Qua finita, dicit¹ episcopus super illam hanc orationem:

*Exaudi, domini, preces nostras et super hanc famulam tuam*² spiritum tuae benedictionis emitte, ut caelesti munere ditata³, et tuae gratiam⁴ possit maiestatis acquirere et bene vivendi⁵ aliis exemplum praebere. Per.

B G K L

5

6. Letania. *Kyrie*¹ [*eleison*].

10

15

7a. *Preces*¹ famulae tuae, quaesumus, domine, benignus exaudi, ut assumpta castitatis² gratiam, te auxiliante, custodiat. Per.

8. Sequitur¹ consecratio in² modum praepositionis³. *Deus qui Annam filiam Phanuelis vix*⁴ per annos septem sortitam iugale⁵

4. ¹ Lectio <epistolae beati Pauli apostoli. Fratres. Nescitis quoniam corpora vestra G K L V; Lectio. <Fratres nescitis quia corpora vestra. Require in dom. XII post Pentecosten feria III> T. — ² Require ... pentecosten] om. B L. — ³ Fratres ... vestra] om. D; *supraser*. C. — ⁴ vestra. <Require in dominica post pentecosten feria III> L.

5. ¹ meis ... domine] om. D. — ² et ornavit] om. D.

30

6. ¹ Kyrie] <Postea fiat letania, consecranda prostrata. Finita letania dicit episcopus hanc orationem> in codice L *supraser. cursive*. — ² inponat laetaniam V.

7. ¹ dicat T V. — ² tuam <N.> T V. — ³ ditati, corr. ditata C. — ⁴ gratiae, corr. gratiam C. — ⁵ bivendi, corr. vivendi C.

7a. ¹ <Oratio.> Preces G.

35

8. ¹ Sequitur] Item B G. — ² in modum praepositionis] om. B G K L. — ³ praefationis T V. — ⁴ vix] vim B. — ⁵ iugalem B C D G T V. —

4. ^a 1 COR. VI, 15.

7. Pontif. G. Durand, l. I, XX, 28 (ANDRIEU 408).

8. Pontif. rom. XIIe s., XIV, 6 (ANDRIEU 168-169).

40

coniugium ita annos ⁶ octoginta quatuor ⁷ in sancta et intemerata viduitate servasti, ut noctibus ac diebus orationes ieiuniaeque miscentem ⁸, usque ad prophetiae gratiam sub circumcisione ⁹ Christi tui, iustus remunerator adduceres, quique ¹⁰ deinceps per apostolicam intentionem ¹¹,
⁵ sanctarum huius ordinationis manibus feminarum sexum ¹² ipsius adolescentulas ac iuniores instrui cum sancti chrismatis visitatione iussisti, suscipere dignare, omnipotens, piissime rerum omnium Deus, huius famulae tuae arduum et laboriosum, nec satis discrepans a perfecta virginitate propositum, quia tu, creaturarum omnium conditor,
¹⁰ probe nosti mundiales ¹³ illecebras non posse vitari ¹⁴, sed cum ad ¹⁵ te venit per te, numquam animas semel vivificatas vel terribiles passionibus ¹⁶ vel deliciarum ¹⁷ blandimenta sollicitant; nam sensibus quibus ipse dignaris infundi nihil ¹⁸ est desiderabilius quam regnum tuum, nihil ¹⁹ terribilius quam iudicium tuum. Da ergo, domine, ad petitionem
¹⁵ nostram huic famulae tuae inter coniugatas tricesimum ²⁰, cum viduis sexagesimum fructum. Sit in ea cum misericordia districtio, cum libertate honestas, cum humanitate sobrietas. Opus tuum die ac nocte meditetur, ut in ²¹ die vocationis suae talis esse mereatur quales ²² per spiritum prophetiae esse voluisti presta ²³. Per dominum.

20

C D T V

B G K L

9. Tunc ponat episcopus orarium in collo eius, dicens ¹: *Stola iocunditatis* ² induat te dominus ³.

10. Ipsa ¹ autem imponat ² velamen capiti
²⁵ suo palam omnibus de altari acceptum cum ³ antiphona: *Ipsi sum desponsata* ⁴.

⁶ <in> annos D G K L T V. — ⁷ quattuor K V. — ⁸ miscentes, corr. miscentem C. — ⁹ circumcissionem D. — ¹⁰ quinque, corr. quique C. — ¹¹ intentionem, suprascer. institutionem C. — ¹² sexus B T. — ¹³ mudiales T; munales D. — ¹⁴ visitari T. — ¹⁵ ad te venit per te] pervenitur ad te G. — ¹⁶ passionis K. — ¹⁷ delitiarum T V. — ¹⁸ nihil D K T. — ¹⁹ nihil K T. — ²⁰ trigesimum K L T. — ²¹ in] om. T et Hiltorp. — ²² quales] corr. qualem illam C. — ²³ praesta] om. G K V et Hiltorp; hoc suprascer. C.

9. ¹ dicens <ipsa autem> C; dicens] dicendo ita D. — ² iocunditatis T. — ³ dominus] add. D in margine: omnipotens.

10. ¹ Ipsa autem] om. C. — ² inponat T V. — ³ cum] om. T; cum <antiphona> Antiphona V. — ⁴ desponsata <cui angeli> T.

C D T V

B G K L

11. Oratio¹. *Preces famulae tuae, quaesumus, domine, benignus exaudi, ut assumptam² castitatis gratiam te auxiliante custodiat. Per.*

12. Ad¹ anulum dandum.

5

Accipe anulum fidei, signaculum spiritus² sancti, ut sponsa Christi³ voceris, si fideliter⁴ ei servieris.

13. Ad torquem.

Accipe signum Christi in capite, ut¹ uxor eius² efficiaris et si in eo permanseris, in perpetuum coroneris, prosequentibus³ illis⁴ que circumstant antiphonam⁵. Anulo suo⁶.

C D T V

B G K L

14. *Famulam¹ tuam, quaesumus, domine, pia devotione² iuvante³, perducatur ad veniam, quatenus⁴ mereatur a cunctis mundari sordibus delictorum et reconciliatam tibi per Christum sereno vultu respicias et omnia eius peccata dimittas, severitatem⁵ quoque iudicii tui ab⁶ ea clementer suspendas et miserationis tuae clementiam super eam benignus infundas. Per⁷.*

15

20

15. Tunc¹ imponat² evangelium secundum Mattheum³. *In illo tempore, respondit⁴ Iohannes⁵ et dixit: Non potest homo accipere⁶.*

11. ¹ Oratio.] *om.* D; <Sequitur> oratio V. — ² assumptam T.

12. ¹ Ad anulum ... Anulo suo (n. 13, *in fine*)] *om.* V. — ² spiritus ... servieris] ut supra G. — ³ Christi] Dei B K. — ⁴ fideliter ei] ei fideliter D L. 25

13. ¹ ut uxor ... coroneris] require supra G. — ² eius] *om.* D. — ³ prosequentibus ... antiphonam] Deinde dicat T *et Hittorp*; prosequentibus ... Anulo suo] *om.* B G K L. — ⁴ illis] his D. — ⁵ antiphonam] *om.* D. — ⁶ suo <subarravit> D; <subarravit me> T.

14. ¹ <Sequitur oratio.> Famulam T *et Hittorp*; <Alia.> Famulam V. — ² devotione] devotio te T V *et Hittorp*. — ³ adiuvente T. — ⁴ quatinus D T V. — ⁵ severitatem, *corr.* severitatem V. — ⁶ ab ea] habea C. — ⁷ Per <eundem.> T.

15. ¹ Tunc ... evangelium] *om.* B G K L. — ² imponat T V. — ³ Matheum] *corr.* recte *Hittorp* Ioannem. — ⁴ R̃. C. — ⁵ Iohannes] Ihs (Iohannes? Ihesus?) T V. — ⁶ accipere]. *In codice C adscr. in margine: usque me autem minui (cf. IOAN., III, 27-30).* 35

11. *Pontif. rom. XIIe s., XIV, 5 (ANDRIEU 168).*

12-13. *Ibid., XIV, 14-15 (ANDRIEU 169).*

15-19. *Ibid., XIV, 7-11 (ANDRIEU 169).*

C D T V

B G K L

16. Post evangelium in ordine velatarum¹ ad manus episcopi offerat, choro imponente² offertorium³.

5 17. Offertorium. *Miserere mei*¹, domine.

18. Secreta. *Munera, quaesumus*¹, domine, famulae et sacratae tuae², quae tibi ob³ consecrationem sui corporis offert, simul ad eius⁴ animae medelam proficiant. Per.

19. <Praefatio¹. Vere dignum², aeterne Deus. Per ipsum te deprecamur, omnipotens Deus, ut haec oblatio quam tibi pro famula tua offero, sit in oculis tuis semper³ accepta et sicut sanctis tuis eorum fide recta pervenit ad coronas, ita eam devotio te iuvante perducatur ad veniam, ut mereatur per hoc sacrificium a cunctis emundari sordibus delictorum et reconciliata⁴ tibi per Christum sereno vultu respicias et
15 omnia eius peccata dimittas, severitatem quoque iudicii tui ab ea clementer suspendas et miserationis tuae clementiam super eam benignus infundas. Per⁵ Christum dominum>.

20. <Infra agendam>. Hanc¹ igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus, domine, quam tibi offero pro
20 incolomitate famulae tuae, ob devotionem mentis suae pius ac propitius clementi vultu suscipias², tibi vero supplicantes libens protege, dignanter exaudi, diesque.

21. Benedictio. Benedic, domine, hanc famulam tuam pretioso¹ filii tui sanguine comparatam. R[esp]o.² Amen.

25 Benedictionis tuae gratiam quam desiderat consequatur et, sine ulla offensione, maiestati³ tue dignum exhibeat⁴ famulatum. R[esp]o.⁵ Amen.

Cursum vitae suae impleat sine ullis maculis delictorum et superet in bonis actibus inimicum. R[esp]o.⁶ Amen. Quod ipse praestare⁷.

16. ¹ velarum, corr. velatarum C; velamentorum D. — ² inponente T. — ³ offertorium.] om. D.

17. ¹ michi K; mihi G L V.

18. ¹ quaesumus, domine] domine, quaesumus D. — ² tuae quae] quae tuae T. — ³ ob consecrationem] obsecrationem D. — ⁴ eius animae] animae eius V.

19. ¹ Praefatio ... infundas. Per Christum dominum]. Prefationem hanc
35 habent soli codices B G K L. — ² Vere dignum <usque> aeterne G. — ³ semper] om. G. — ⁴ reconciliata G. — ⁵ Per <eundem> Christum G.

20. ¹ <Infra agendam> Hanc K L T V; <Infra canonem> Hanc B; <Infra actionem> Hanc G. — ² suscipias] respicias V.

21. ¹ pretioso G L V. — ² R[esp]o.] om. B G K L T V. — ³ maiestatis D. — ⁴ exhibeat] exhibeat C D V. — ⁵ R[esp]o.] om. B G K L T. — ⁶ R[esp]o.] om. B G K T V. — ⁷ praestare <digneris qui cum patre> G; praestare <digneris qui cum> L.

22. Communio ¹. *Servite domino in timore* ².

23. *Bonorum* ¹, *Deus* ² *operum institutor, famulae tuae cor purifica, ut nihil* ³ *in ea quod punire, sed quod coronare possis invenias. Per.*

C D T V

B G K L

5

24. Diacona vero illa inter misteria ¹ sacra communicet et post missam episcopus ei pastorali banno pacem confirmet, ut sua cum securitate et ² quiete possideat.

XXV. Consecratio viduae que fuerit castitatem professsa ¹.

10

1. Viduae ¹, post lectum evangelium debent velari, quia ² decet eas ³ per evangelium predicare ⁴.

2. Vidua autem ¹ quia ² soluta est a lege viri, se ³ ipsam si ⁴ vult Deo dare, debet et a presbitero velari, vel etiam ⁵ consecratum ab episcopo velamen de ⁶ altari accipere et ⁷ ipsa sibi, non episcopus, ¹⁵ illud ⁸ debet imponere ⁹.

3. Presbiteris vero licet viduas velare, solis episcopis virgines, et ¹ hoc ante evangelium.

22. ¹ Communio ... timore] *om.* G; Communio] *om.* T. — ² timore <et exultate ei cum tremore> K. 20

23. ¹ <Ad complendum.> Bonorum B G K L T. — ² Deus operum] operum Deus V. — ³ nichil D K T.

24. ¹ mysteria V. — ² et quiete] *om.* V.

XXV. Mss.: B, f. 23^r-23^v; C, f. 15^r-16^r; D, f. 12^v-13^r; G, f. 21^v-22^v; T, f. 97^r-97^v; V, f. 13^r-13^v. 25

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 98 (d'après *Vindob.* 1830); PL, CXXXVIII 1099-1100. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 149; éd. 1610, col. 167-168; éd. 1677, p. 739 D-H.

1. ¹ Viduae ... predicare.] *om.* T et *Hittorp.* — ² qui C. — ³ eas <et> per G. — ⁴ predicari B G V. 30

2. ¹ autem] *om.* T. — ¹ quia] quae: *Hittorp.* — ² se ipsam si] si seipsam T. — ⁴ si] *om.* D. — ⁵ etiam] *om.* V. — ⁶ de altari accipere et] *om.* B G. — ⁷ et] *om.* D. — ⁸ illud] *om.* B. G. — ⁹ imponere V.

3. ¹ et hoc ante evangelium] *om.* B G.

22. *Pont. rom. XIIe s.*, XIV, 12 (ANDRIEU 169).

23. *Ibid.*, XIV, 13 (ANDRIEU 169).

XXV. 2-3. *Ibid.*, XIII, 1 (ANDRIEU 165).

35

4. Benedictio vestimentorum viduae que fuerit¹ castitatem professā. *Dominus*² vobiscum. *R.*³ *Et cum spiritu. Oremus. Visibilium et invisibilium*⁴ creator Deus, adesto propitius, ut haec indumenta sanctitatis effigiem ostendentia, desuper gratia tua irrigante,
5 *benedicere et sanctificare digneris. Per.*

5. Alia¹. *Aperi, quaesumus, domine, oculos maiestatis*² tuae ad benedicendam hanc viduitatis vestem, ut quae in ordinatis vestibus viri sui usibus³ placuit, in⁴ sacris indumenta benedictionis tuae servare mereatur. *Per.*

10 6. Tunc induatur¹ ipsius² vestimentis et agatur letania, ea³ ante altare prostrata.

7. Post letaniam cum¹ se erexerit, sequitur haec² prephatio³: *Incorruptum aeternitatis Deum*⁴, *inviolabilis*⁵ naturae dominum⁶, fratres carissimi, suppliciter deprecemur, poscentes pro sorore nostra
15 *N.*⁷, quae corpore ac mente perfectae continentiae et pudicitiae se⁸ servitutam domino devovit, ut petenti famulae suae, ipse qui est iudex viduarum perfectam⁹ tribuat continentiam¹⁰.

8. Benedictio¹ propria viduae.

Consolare, domine, hanc famulam tuam viduitatis laboribus con-
20 *strictam, sicut consolari dignatus es sareptenam viduam per Heliam prophetam. Concede ei pudicitiae fructum, ut antiquarum non meminerit voluptatum. Nesciat etiam*² *incentiva vitiorum desideria, ut soli tibi subdat propria colla, quo*³ *possit pro laboribus tantis sexagesimo gradu percipere munus delectabile sanctitatis. Per.*

25 9. Alia¹. *Da, quaesumus, omnipotens*² *Deus, ut haec famula tua N.*³ *que pro spe retributionis aeternae se tibi domino desiderat consecrari, plena fide animoque in sancto proposito permaneat. Tu eam, omnipotens*⁴, *sanctificare et benedicere et in perpetuum conservare digneris.*

4. ¹ fuerit castitatem] castitatem fuerit G. — ² Dominus ... Oremus] om. B
30 G. — ³ R.] om. D V. — ⁴ invisibilium C D T.

5. ¹ Alia <oratio.> D. — ² maiestatis tuae] tuae maiestatis G. — ³ visibus D V. — ⁴ in sacris] sacra V.

6. ¹ induatur ... vestimentis et] om. B G; induantur C. — ² ipsis T V et Hittorp. — ³ ea ... prostrata] om. B G.

35 7. ¹ cum se erexerit] om. B G. — ² haec] om. G. — ³ prefatio G T V. — ⁴ Deum] om. D. — ⁵ <et> inviolabilis B D G T V et Hittorp. — ⁶ dominum] deum D. — ⁷ N.] om. D G T V. — ⁸ se suprascr. C. — ⁹ perfectam <sibi> D. — ¹⁰ continentiam. <Per.> G T.

8. ¹ Benedictio propria viduae] om. D; adscr. in margine C. — ² etiam]
40 ergo B; etiam suprascr. C. — ³ quae D.

9. ¹ Alia.] om. D V. — ² omnipotens Deus] domine T. — ³ N.] om. B G T. — ⁴ omnipotens <pater> B D G T V. —

Tribue ei humilitatem, castitatem⁵, obedientiam⁶, caritatem⁷ et omnium bonorum operum quantitatem. Da ei, domine, pro operibus gloriam, pro pudore reverentiam, pro pudicitia sanctitatem, ut ad meritum possit gloriae pervenire. Per.

10. Tunc imponat¹ ipsa² velamen capiti suo.

5

11. Oratio¹ post assumptum indumentum² et velamen³.

Famulam tuam, domine, tuae custodia muniat pietatis, ut continentiae sanctae propositum, quod te inspirante suscepit, te⁴ protegente inlesum⁵ custodiat. Per.

12. Alia¹. Domine Iesu Christe, omnium Deus, qui inter cetera virtutum documenta ad salutem nostram vigorem castitatis et pudicitiae reparasti, te supplices exoramus ut hanc sororem² nostram viduam N.³ ad gratiam pietatis tuae ex toto⁴ corde conversam, ab omnibus temptationibus inimicorum tutam defensamque⁵ custodias et⁶ haec capitis velamina ad interioris hominis tutamen perseverare facias. Per.

15

13. Alia¹. Confirma hoc, Deus, quod operatus es in² vidua, ut fideles³ valeat⁴ custodire promissiones, quas promiserat tibi, ut castitatem corporis et animae exhibere Deo valeat⁵ et digna occurrat, ut sexagesimum fructum cum electis sociis eius⁶ participare mereatur. Per.

14. Domine¹ Deus, virtutum caelestium dominator², tibi supplices³ effundimus⁴ preces, ut hanc famulam tuam N.⁴ consecrare digneris, quam de pristina conversatione ad novitatem vitae, expolians veterem hominem et⁵ induens novum, converti⁶ fecisti, ut sicut Anna prophetissa multis temporibus vestibis viduitatis induta, in templo gloriae tuae ieiuniis et orationibus fideliter deservivit⁷, sic et haec⁸ famula tua²⁵ tibi soli Deo in ecclesia tua devota mente deserviat. Per.

⁵ castitatem] om. T. — ⁶ oboedientiam B G. — ⁷ karitatem B.

10. ¹ inponat T V. — ² ipsa velamen] velamen ipsa D.

11. ¹ Oratio.] om. G. — ² indumentum et] om. G T V. — ³ velamen <et indumentum. Sequitur oratio> G. — ⁴ te protegente] adscr. in margine G. — ⁵ illesum B G V; illesa D.

35

12. ¹ Alia.] om. D. — ² sororem nostram] suprascr.: famulam tuam C. — ³ N.] om. B G T V. — ⁴ toto] om. B G. — ⁵ defensamque] Codex C adscr. in margine: et in tua voluntate (lacuna) mentis sincere (lacuna) te perseverare concedas. Qui cum patre. — ⁶ et] om. Hittorp.

13. ¹ Alia <oratio> D. — ² in <haec> vidua G. — ³ fideles] fideliter Hittorp. — ⁴ valeat custodire] custodire valeat B G T V. — ⁵ baleat, corr. valeat C. — ⁶ eius] suis V.

14. ¹ <Alia.> Domine B T; Domine] om. D. — ² dominator <aeterne> B; <aeterne> dominator D G T V. — ³ fundimus G. — ⁴ N.] om. B G T V. — ⁵ et⁴⁰ induens] induensque T. — ⁶ convertire D. — ⁷ servivit D. — ⁸ haec] om. D.

10. Pontif. rom. XIIe s., XIII, 7 (ANDRIEU 166).

11. Ibid., XII, 10, 17, 27 (ANDRIEU 157, 159, 161).

12-14. Ibid., XIII, 7-9 (ANDRIEU 166).

B G

C D T V

15. Postea episcopus auctoritate¹ pastorali denuntiet ei pacem et omnibus quae illa possidet; et illa ad missam inter velatas offerat et communicet.

5

16. Oratio¹ ad missam in natalis² viduae. *Deus castitatis*. Require³ ut⁴ supra, in consecratione diaconissae.

XXVI. Ordinatio¹ abbatis.

1. Capitulum¹ ex canone Theodori. In ordinatione abbatis episcopus debet missam complere² et eum benedicere inclinato capite cum duobus vel tribus³ fratribus suis, et dat⁴ ei⁵ baculum et pedules.

2. Post antiphonam ad introitum et datam orationem annuntiat¹ episcopus in populo² dicens:

Allocutio³. *Aecclesiae nostrae, fratres karissimi, pater electus suum⁴ adest ordinem ad suscipiendum. Unde apostolica prius eum⁵ censemus auctoritate examinandum, suum propositum et sancti Benedicti regulam si velit ipse observare, sibi que subiectos, ut ipsum⁶ faciant, diligenter instruere, res quoque aecclesiae ubique locorum hactenus⁷ dispersas iniuste, quantum prevalet, congregare, easque in usus aecclesiae et fratrum pauperum etiam et peregrinorum observare, sicque dignum esse ad⁸ ordinem accipere⁹.*

3. Eo autem profitente pro viribus se haec adimplere, proster-

15. ¹ auctoritatem D.

16. ¹ Oratio ... viduae.] *om.* G; Alia B. — ² natali T. — ³ Require] *om.* B T V. — ⁴ ut] *om.* G.

XXVI. Mss.: A, f. 13^v-15^v (*incipit cum* n. 5: <Concede> Quaesumus, omnipotens Deus, *ut infra*); B, f. 25^v-26^r; C, f. 16^r-17^v; D, f. 13^r-14^r; G, f. 23^v-24^r; K, f. 28^r-29^r; L, f. 36^r-38^r; T, f. 91^v-92^v; V, f. 17^v-18^v.

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 104-105 (d'après *Vindob.* 1830); PL, CXXXVIII, 1109-1111. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 139-141; éd. 1610, col. 156-157; éd. 1677, pp. 734 B-735 A.

Titulus, ¹ Ordinatio] Ordo T.

1. ¹ Capitulum ... Theodori] *adscr. in margine* G; <Incipit> capitulum T. — ² complere] celebrare V. — ³ tribus <de> fratribus D L. — ⁴ dat ei] det ei D V; — ⁵ ei] *om.* D.

2. ¹ annuntiat L T. — ² populum K T V. — ³ Allocutio] *om.* G. — ⁴ suum adest] adest suum G. — ⁵ eum] enim T. — ⁶ ipsum] idipsum: *Hittorp*; ipsi T. — ⁷ hactenus] *corr.* actenus V; actenus D. — ⁸ ad] *erasum* T. — ⁹ accipere] suscipere: *Hittorp*; accedere G K L V.

40 16. *Pontif. rom. XIIe s.*, XIV, 2 (ANDRIEU 168).

XXVI. 1. *Paenitentiale Theodori*, l. II c. III n. 5 (WASSERSCHLEBEN 204; SCHMITZ II, 568).

nat se episcopus ante altare et abbas sacris vestibus indutus, fiant-
que ibi letaniae.

4. Sequitur dominica¹ oratio *Pater noster*. *Et*² *ne nos inducas*³. *Et*
preces:

*Salvum fac servum tuum domine*⁴. *R.*⁵ *Deus meus sperantem*⁶. 5

*Dominus conservet eum et*⁷ *vivificet eum*. *R.*⁸ *Et beatum faciat eum*⁹.

*Dominus custodiat introitum*¹⁰ *et*¹¹ *exitum tuum*. *R.*¹² *Ex hoc nunc et*.

Dominus custodiat te ab omni malo. *R.*¹³ *Custodiat*¹⁴.

*Mittat*¹⁵ *tibi Deus*¹⁶ *auxilium de sancto*. *R.*¹⁷ *Et de Syon*¹⁸.

*Nihil*¹⁹ *proficiat inimicus in eo*. *R.*²⁰ *Et filius*²¹. 10

*Esto illi*²², *domine, turris fortitudinis*²³. *R.* *A facie*.

*Exurge, domine, adiuva*²⁴ *nos*²⁵. *R.*²⁶ *Et redime nos*.

Domine, exaudi orationem. *R.*²⁷ *Et clamor*.

5. Sequitur¹ oratio². *Concede, quaesumus, omnipotens Deus, af-*
*fectui nostro tuae miserationis*³ *effectum et famulum tuum*⁴, *quem*¹⁵
*ad regimen animarum elegimus*⁵, *gratie tuae dono proseguere*⁶, *ut, te*
largiente, cum ipsa tibi nostra electione placeamus. *Per*.

B G K L

A C D T V

6. *Cunctorum*¹ *operum*² *institutor*³ *Deus, qui*
*per Moysen famulum tuum ad gubernandas*²⁰
aeclesias prepositos instituisti, tibi supplices
*effundimus*⁴ *preces teque devotis mentibus exo-*

4. ¹ dominica oratio] om. B G K L V. — ² Et ne nos inducas] pleniter G.
— ³ inducas <in temptationem> T. — ⁴ domine ... sperantem] om. G. — ⁵ R.] om.
B T et sic deinceps. — ⁶ sperantem <in te> T. — ⁷ et vivificet ... faciat eum] om. G. 25
⁸ R.] om. V et sic deinceps; R] ... eum] om. K L. — ⁹ eum <in terra> T. — ¹⁰ introi-
tum <tuum> B L T. — ¹¹ et exitum ... nunc et] om. G. — ¹² R] ... et] om. K L.
— ¹³ R] Custodiat] om. G K L. — ¹⁴ custodiat <animam tuam dominus> T. —
¹⁵ Mittat ... Syon.] om. D. — ¹⁶ Deus] om. G; dominus B K L V. — ¹⁷ R] ... Syon.]
om. G K L. — ¹⁸ Syon <tueatur te> B. — ¹⁹ Nichil D K. — ²⁰ R] ... filius] om. 30
G K L. — ²¹ filius <iniquitatis> B T. — ²² illi] ei G. — ²³ fortitudinis. R] A facie]
om. G; R] A facie] om. K L; R] A facie <inimici> B T. — ²⁴ adiuva nos] adiuva
eum D. — ²⁵ nos] eum D. — ²⁶ R] ... nos] om. G K L. — ²⁷ R] Et clamor] om.
B G K L.

5. ¹ Sequitur oratio] om. T; Sequitur] om. G; Sequitur oratio ... effectum 35
et] orationes ad abbatem faciendum vel abbatissam. Quaesumus omnipotens
Deus A. — ² oratio] om. T. — ³ miserationis ... placeamus. Per.] Require supra de
abbatissa G. — ⁴ tuum <N.> A. — ⁵ eligimus A V. — ⁶ proseguaris A.

6. ¹ <Consecratio abbatis.> Cunctorum T V. — ² operum] om. A; operum
<bonorum> suprascr. C. — ³ constitutor: Hittorp. — ⁴ fundimus V. — 40

B G K L

A C D T V

5 *ramus, ut hunc famulum tuum*⁵ *quem cohiben-*
*tia*⁶ *et*⁷ *electio famulorum tuorum abbatem*⁸
*hodie ovium tuarum instituit*⁹, *protectionis*¹⁰
*tuae gratia munire digneris, sicque regere*¹¹ *sub-*
*ditos commendatasque*¹² *oves concedas, ut cum*
*illis omnibus regna celorum adeptus*¹³ *et te, do-*
*mine*¹⁴ *opitulante, apostolicis iugiter fultus doctri-*
10 *nis, centesimo cum fructu letus introeat por-*
*tis paradisi, atque te, domine, collaudante*¹⁵,
*audire mereatur:*¹⁶ *Euge, serve bone et fidelis, quia*
*in pauca fuisti fidelis*¹⁶, *super multa te constituam,*
intra in gaudium domini tui. Quod ipse praestare
*digneris*¹⁷. *Qui*¹⁸ *in trinitate*¹⁹.

15 7. Tunc imponat ei manum super caput¹,
*dicens orationem*² *hanc in modum praefatio-*
*nis*³: *Omnipotens sempiterne Deus, affluentem*
*spiritum tuae benedictionis famulo*⁴ *tuo N.,*
nobis orantibus, propitiatus infunde, ut qui per
20 *manus nostrae hodie impositionem*⁵ *abbas con-*
*stituitur*⁶, *sanctificatione tua digne a te electus*
permaneant, ut numquam postmodum de tua gratia
*separetur indignus. Suscipiat, te, domine*⁷, *lar-*
*giente, hodie*⁸ *in bono opere perseverantiam*⁹, *in*
25 *adversis constantiam, in tribulationibus tole-*
*rantiam*¹⁰, *in ieiuniis desiderium, in impieta-*
tibus misericordiam, in humilitate principatum,
in superbia odium, in fide dilectionem, in doctrina
pervigilantiam, in castitate continentiam, in
30 *luxuria abstinentiam, in varietatibus modera-*
*tionem, in moribus doctrinam. Te munerante*¹¹,

⁵ tuum <N.> A T. — ⁶ cohibentia et] locus erasus T; communis A; cohibentia] co-
niventia V. — ⁷ et] om. A. — ⁸ abbatem hodie] hodie abbatem A. — ⁹ <esse>
constituit A. — ¹⁰ protectionis ... digneris (l. 5)] om. A. — ¹¹ regere] regat A. —
35 ¹² commendatasque oves concedas] commendatos A. — ¹³ adeptus et te] adipisci
mereatur teque A. — ¹⁴ domine] Deum A. — ¹⁵ collaudans A. — ¹⁶ quia ... fi-
delis] om. A. — ¹⁷ digneris ... trinitate] om. A. — ¹⁸ Qui in trinitate] cancell. C;
om. D. — ¹⁹ trinitate <perfecta vivis et regnas> V.

7. ¹ caput <eius> D. — ² orationem hanc] om. A. — ³ praefationis C. —
40 ⁴ famulo tuo] super famulum tuum Ill. A. — ⁵ inpositionem V. — ⁶ constitui-
tur] instituitur A. — ⁷ domine] om. A. — ⁸ hodie <domine> A. — ⁹ perseveran-
tia A C V. — ¹⁰ tolerantiam A D. — ¹¹ munerante] suprascr. tribuente C; moderan-
te A. —

B G K L

A C D T V

*domine, talis in hoc*¹² *ministerio perseveret, qualis levita electus ab apostolis sanctus*¹³ *Stephanus meruit perdurare. Totam ab hodie diabolicam conversationem despiciat, tua*¹⁴, *domine, benedictione largiente, contempnat praesentia, diligat*¹⁵ *caelestia praemia, desideret sempiterna*¹⁶. *Sit exemplum et forma iustitiae*¹⁷, *ad gubernandam regendamque aecclesiam tuam*¹⁸, *ut speculator idoneus inter suos collegas semper*¹⁹ *efficiatur*¹⁹. *Sit magni*²⁰ *consilii, industriae, censurae*²¹, *efficaciae, disciplinae. Ita te*²², *domine, tribuente, in*²³ *omnibus mandatis tuis, sine reprehensione tibi mundo corde deserviat*²⁴, *ut*²⁵ *ad bravium supernae vocationis, multiplicato*²⁶ *faenore*²⁷ *cum centesimo fructu coronaue iustitiae et*²⁸ *ad caelestium thesaurorum donativa*²⁹ *perveniat, praestante*³⁰.

8. *Alia*¹. *Deus omnium fidelium pastor et rector, famulum tuum quem ecclesiae tuae praeesse voluisti, propitius respice, da ei, quaesumus verbo et*² *exemplo quibus praestit proficere, ut ad vitam una cum grege commisso*³ *perveniat sempiternam. Per.*

9. Tunc det¹ ei regulam, dicens:

*Accipe regulam a sanctis patribus nobis*² *traditam, ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo creditum, quantum Deus ipse te*³ *confortaverit ac fragilitas humana permiserit.*

¹² hoc] om. A. — ¹³ sanctus] beatus A. — ¹⁴ tua, domine, benedictione] te, domine, benedictionem A. — ¹⁵ diligat] om. A. — ¹⁶ <et> sempiterna A. — ¹⁷ iustitiae T V. — ¹⁸ tuam] fideliter A T; om. D V et Hittorp; suprascr. C. — ¹⁹ efficiatur] proficiat A. — ²⁰ magni] imago: Hittorp. — ²¹ censurae ... disciplinae.] om. D. — ²² te, domine] domine, te A V. — ²³ <ut> in A. — ²⁴ deserviens A. — ²⁵ ut] om. A. — ²⁶ multiplicata A. — ²⁷ faenore V. — ²⁸ et] om. A. — ²⁹ donativa] dona tua A. — ³⁰ praestante <domino nostro Iesu Christo qui vivit> T V; praestante] Per. A.

8. ¹ Alia. Deus ... sempiternam. Per.] om. A; Alia] om. D. — ² et] suprascr. C. — ³ <sibi> commisso: Hittorp.

9. ¹ dat G. — ² nobis ... permiserit] in eodem invenies G. — ³ te] om. V.

8. Pontif. cur. rom. XI, 39 (in apparatu) (ANDRIEU 367). — Pontif. G. 40 Durand, lib. I, XIV, 63 (ANDRIEU 391).

9. Pontif. rom. XIIe s., XV, 8 (ANDRIEU 172).

A B G K L

C D T V

5 10. Aliter¹. *Accipe monasticae conversationis regulam, ad quam propriam et subditorum corrigere debes vitam, et vide ut non solum auditor², sed etiam satagas esse illius operator³.*

10 11. Sequitur oratio¹. *Te, omnipotens et piissime deprecamur, domine, hunc famulum tuum propitius intueri, ut, gratia tua auxiliante, in sua subiectorumque conversatione praecepta sanctae regulae efficaciter studeat adimplere, ut² transacto villicationis³ suae tempore, una cum commisso grege perpetua potiatur beatitudine. Per.*

15 12. Tunc tradat¹ ei² baculum, dicens: *Accipe baculum pastoralitatis, quem praeferas catervae tibi commissae ad exemplum iuste severitatis et correptionis³.*

B G K L

C D T V

20 13. Aliter¹. *Accipe praelationis virgam, pastoralis custodiae curam significantem et diligentiam, quatenus² in commissis tibi ovibus³ tam in coercendis⁴ earum⁵ errantibus, quam in omnibus praevidendis⁶ utilitatibus omnino sis sollicitus⁷.*

25 14. Sequitur oratio. *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur, da famulo tuo N. prospere*

10. ¹ Aliter. Accipe ... beatitudine. Per. (n. 11, in fine)] om. A B G K L. — ² adiutor C D V. — ³ operator. <Per.> D.

11. ¹ Sequitur oratio] om. D. — ² ut ... tempore] om. V. — ³ villicationis D.

12. ¹ tradat] det V. — ² ei <chirothecas et> baculum: Hittorp; ei <et> baculum T; ei] om. D. — ³ correptionis. <Per.> D; Post n. 12 explicit ordo in codice A.

13. ¹ Aliter. Accipe ... contendat. Per. (n. 14, in fine) om. B G K L. *Hi codices loco orationum n. 13 et 14, habent textum ut infra n. 14a; Aliter] om. D. — ² quatenus D T V. — ³ ovibus, corr. ovibus C. — ⁴ coercendis T V. — ⁵ earum] om. D. — ⁶ providendis D et Hittorp. — ⁷ sollicitus. <Per.> D.*

35 11. Pontif. rom. XIIe s., XV, 9 (ANDRIEU 172). — Pontif. G. Durand, l. I, XX, 22 (ANDRIEU 407).

12. Ibid., XV, 10 (ANDRIEU 173).

14. Ibid., XV, 12 (ANDRIEU 173).

B G K L

C D T V

*rum suae dignitatis effectum, in qua te¹ semper timeat tibi*que* iugiter placere contendat. Per.*

<14a. Consecratio¹ quando abbas vel abbatisa ordinatur in monasterio.

*Cunctorum operum institutor, Deus qui² per Moysen famulum³ tuum ad gubernandas ecclesias praepositos instituisti, tibi supplices fundimus preces te*que* devotis mentibus exoramus, ut hunc famulum tuum N.⁴ quem conibentia⁵ et electio famulorum tuorum abbatem hodie ovium tuarum instituit, protectionis tuae gratia munire digneris, sic*que* regere subditos concedas, ut cum illis omnibus regna caelorum adeptus et, te, domine, opitulante, apostolicis iugiter fultus doctrinis, centesimo cum fructu laetus introeat portas paradisi, at*que*, te, domine, conlaudante, audire mereatur: ²Euge serve bone et fidelis quia in pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui. Quod ipse¹⁵ prestare digneris qui in trinitate perfecta vivis et regnas.*

Tunc imponat⁶ ei⁷ manum super caput⁸ dicens orationem hanc in modum prefationis: *Omnipotens sempiterne Deus, affluentem spiritum tuae benedictionis famulo⁹ tuo N. nobis orantibus propitiatus infunde¹⁰, ut qui per manus nostrae hodie impositionem abbas constituitur, sanctificatione tua digne a te electus permaneat, ut nunquam postmodum de tua gratia separetur indignus. Suscipiat, te, domine, largiente, hodie in bono opere perseverantiam, in adversis constantiam, in tribulationibus tolerantiam, in ieiuniis desiderium, in impietatibus misericordiam¹¹, in humilitate principatum, in superbia odium¹², in fide dilectionem, in doctrina pervigilantiam, in castitate continentiam, in luxuria abstinentiam, in varietatibus moderationem, in moribus doctrinam. Te munerante, domine, talis in hoc ministerio perseveret, qualis levi-*

14. ¹ te] *suprascr.* C; te semper] semper te V.

14a. ¹ Consecratio ... perveniat sempiternam. Per. (n. 14b. *in fine*)] *Hic.* ³⁰ *in solis codd.* B G K L; cf. *supra* 6-7. — ² qui] In abbatisae consecratione habetur us*que* Abbas constituitur, quod hic dicitur et Euge serve bone et fidelis G. — ³ famulum <Ut *supra* in ordinatione abbatisae> B; famulum tuum ... perfecta vivis et regnas, *in solis codicibus* K L. — ⁴ N.] *suprascr.* L; om. K. — ⁵ conibentia, *suprascr.* L. — ⁶ inponat L. — ⁷ ei] om. G. — ⁸ caput <eius> G. — ⁹ famulo] us*que* Ut speculator idoneus inter suos collegas semper efficiatur. Cetera in eodem habes G. — ¹⁰ infunde <Ut *supra* in ordinatione abbatisae> B; infunde <ut qui ... praestante domino nostro. (n. 14a. *in fine*)> *in solis codicibus* K L. — ¹¹ misericordiam] *suprascr. cursive*: teneat te, domine, annuente L. — ¹² hodium K. ⁴⁰

14a. Cf. ci-dessus XXVI, n. 6-8. — *Pontif. rom. XIIe s.*, XV, 6-7 (ANDRIEU 171-172). — ² MATTH. XXV, 21-23.

ta electus ab apostolis sanctus Stephanus meruit perdurare. Totam ab hodie diabolicam conversationem despiciat, tua, domine, benedictione largiente, contempnat praesentia, diligat caelestia, praemia desideret sempiterna. Sit exemplum et forma iusticiae ad gubernandam regendam-
 5 *que ecclesiam fideliter, ut speculator idoneus inter suos collegas semper efficiatur, sit magni consilii, industriae, censurae, efficaciae, disciplinae; ita te, domine, tribuente, in omnibus mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviat, ut ad bravium supernae vocationis multiplicato fenore cum centesimo fructu coronaque iusticiae et ad celestium*
 10 *thesaurorum donativa perveniat, praestante domino nostro.*

14b. *Alia. Deus omnium fidelium pastor et rector, famulum tuum quem ecclesiae tuae praeesse voluisti, propitius respice, da ei, quaesumus, verbo et exemplo quibus praestit proficere, ut ad vitam una cum grege sibi¹ commisso perveniat sempiternam. Per>.*

15 15. *Oratio pro adepta¹ dignitate.*

Omnium Deus fons bonorum iustorumque provectuum munerator², tribue, quaesumus Ill.³ famulo tuo adeptam bene gerere dignitatem et a te sibi praestitam bonis operibus comprobare. Per.

20 <15a. Item¹ alia. *Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur, da famulo tuo N. prosperum suae dignitatis effectum in qua te semper timeat tibi*que* iugiter placere contendat. Per>.*

16. *Sequitur¹ Te Deum laudamus, populo² acclamante³ Kyrieleyson⁴.*

17. <Postea dicatur¹ oratio> *Deus aeternae lucis inventor, omni-*
 25 *potentiam tuam supplici prece deposcimus, ut famulum tuum N.², quam ad regimen animarum elegimus³, gratiae tuae dono prosequaris, ut, te largiente, cum ipsa tibi nostra electione placeamus. Per unigenitum tuum dominum nostrum Iesum Christum, cum quo et spiritu sancto unus⁴ et verus es Deus, vivens et regnans per omnia secula⁵ seculorum⁶.*

30 14 b. ¹ sibi] *om.* K.

15. ¹ adeptam dignitatem V. — ² munerator ... comprobare. Per.] Deus cui omnis potestas et dignitas famulatur. Ut supra B; iustorumque provectuum munerator ... comprobare. Per.] usque da famulo. Reliqua super invenies G. — ³ Ill.] *om.* T; N. V.

35 15a. ¹ Item alia ... contendat. Per.] *in solis codicibus* K L.

16. ¹ Sequitur] Tunc G. — ² <personant> populo G. — ³ acclamari, *corr.* acclamante C. — ⁴ Kyrie eleyson K V.

17. ¹ dicatur] *om.* G; dicatur <haec> B; <Postea dicatur oratio> *om.* C D V; <Postea oratio> Deus G. — ² N.] *om.* G T. — ³ eligimus T V. — ⁴ unus ... seculorum] vivis et regnas B. — ⁵ secula. <Amen> V. — ⁶ seculorum] *om.* V.

15. *Pontif. rom. XIIe s., XV, 14 (ANDRIEU 173-174).*

15a. *Ibid., XV, 12 (ANDRIEU 173).*

18. Et peragatur missa ordine suo.

<18a. Item¹ benedictio proprie ad abbatissam. Domine, Deus omnipotens, qui sororem Moysi Mariam pereuntem cum caeteris mulieribus inter aequoreas undas cum timpanis et choris laetam ad litus maris venire fecisti, te supplices deprecamur pro fidei famula tua N. 5 quae hodie materna in cathedra super universas subditas sibi abbatissa esse constituitur, ut ita monastica norma tueatur cunctas famulas tuas, quatenus ad aeternam gloriam, te auxiliante, cum omnibus illis introeat laeta, ibique exultans cum angelis canens cantica nova sequatur agnum quocumque ierit Christum dominum nostrum qui tecum vivit>. 10

XXVII. Missa¹ pro abbate.

1. Antiphona¹. Protector noster. Ps². Quam dilecta³.

2. Oratio¹. Concede, quaesumus, domine, famulo tuo abbati², ut praedicando et exercendo quae recta sunt, exemplo bonorum operum animos suorum instruat subditorum et³ aeternae remunerationis mercedem 15 a te piissimo pastore percipiat. Per.

3. Secreta¹. Munera nostra, quaesumus, domine, suscipe placatus et famulum tuum N.² semper et ubique misericorditer protege. Per.

4. Benedictio¹. Benedicat te Deus caeli, adiuvet te Christus filius Dei², corpus tuum in servitio suo custodire et conservare dignetur. Rl.³ Amen. 20
Mentem tuam illuminet et⁴ sensum tuum custodiat, gratiam suam ad profectum⁵ animae tuae tibi porrigat. Rl.⁶ Amen.

Ab omni malo te liberet, dextera sua te defendat, et qui sanctos suos semper adiuvat⁷ ipse te adiuvet et ad caelestia regna perducatur. Rl.⁸ Amen. 25
Quod ipse prestare dignetur⁹.

18a. Item benedictio ... qui tecum vivit] in solis codicibus K L.

XXVII. Mss.: B, f. 26v; C, f. 17v; D, f. 14r-14v; G, f. 24r; K, f. 29r-29v; L, f. 38r; T, f. 92v; V, f. 18v-19r.

Éd.: MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. II, c. I, ordo VI (d'après un manuscrit de Reims du XIIe/XIIIe s.); t. II, p. 157. — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 105 30 (d'après Vindob. 1830); PL, CXXXVIII, 1111-1112.

Titulus. ¹ <Item> missa G.

1. ¹ Antiphona] om. B C D G K L. — ² Ps. Quam dilecta] om. B G. — ³ dilecta] amabilia sunt D.

2. ¹ Oratio] om. B C D L V. — ² abbati] om. C K. — ³ et] om. Gerbert. 35

3. ¹ Secreta] om. C V. — ² N.] om. G.

4. ¹ Benedicco T; Benedictio <episcopi> B. — ² Dei <vivi> B. — ³ Rl.] om. B G K L. — ⁴ et] om. B D G K L T V. — ⁵ perfectum C D G K T. — ⁶ Rl.] om. B G K L. — ⁷ adiuvat, corr. adiuvat C. — ⁸ Rl.] om. B G K L T; Rl. Amen] om. C D V. — ⁹ dignetur. <Benedictio Dei patris> B. 40

18a. Pontif. rom. XIIe s., XV, 13 (ANDRIEU 173).

XXVII. 2-3. Pontif. G. Durand, l. I, XX, 30-31 (ANDRIEU 408).

5. Ad complendum¹. *Haec nos communio, domine², purget a crimine et famulum tuum³ benigna pietate conservet. Per.*

XXVIII. Ordo ad faciendum¹ monachum.

1. Conveniente universo coetu¹ monachorum in aecclesia² ubi
5 ordinatio celebranda³ est, prostrato illo⁴ in⁵ terram qui ordinandus est, prior scolae ad nutum abbatis imponet⁶ antiphonam cum⁷ psalmo: *Hic accipiet⁸. Ps. Domini est terra.*

Antiphona. *Cor mundum⁹. Ps. Miserere mei Deus.*

Antiphona. *Dicam Deo: Susceptor¹⁰. Ps. Qui habitat.*

10 Deinde letania¹¹ et¹² *Pater noster.*

2. Tunc abbas¹ imponat² benedictionem³ vestimentorum, dicens⁴: *Deus aeternorum bonorum⁵ <fidelissime⁶ promissor, certissime persolutor qui vestimentum salutare et indumentum aeternae iucunditatis tuis fidelibus promisisti, clementiam tuam suppliciter exoramus, ut*
15 *haec indumenta humilitatem cordis et contemptum mundi significantia quibus famulus tuus sancto visibiliter est informandus proposito propicius benedicas, ut beatae castitatis habitum quem te aspirante susceperit te protegente custodiat et quem vestibus venerandae promissionis induis temporaliter beata iubeas⁷ immortalitate vestiri. Per dominum nostrum>.*

20 5. ¹ Ad complendum.] Postcommunio V. — ² communio, domine] domine communio L T V. — ³ tuum <Ill.> D.

XXVIII. Mss.: B, f. 26v-27r; C, f. 17v-19r; D, f. 14v-16r; G, f. 24v-25r; K, f. 29v-30r; L, f. 38r-39r; T, f. 90r-90v; V, f. 15v-16r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eocl. off.*, éd. 1568, pp. 137-138; éd. 1610, col. 153-154; éd. 1677, pp. 732 H-733 C (incomplet; chez Hittorp, cet Ordo ne forme qu'un avec le suivant; cf. XXIX, ci-dessous).

Titulus. ¹ faciendum monachum] monachum faciendum B G K L T V.

1. ¹ coetu] cetu C G. — ² aecclesiam T V; ecclesiam G K L. — ³ caelebranda T. — ⁴ illo] eo G. — ⁵ in terram qui ordinandus] qui ordinandus in terra
30 G. — ⁶ imponat G; inponet L T. — ⁷ cum psalmo] om. B G K L T. — ⁸ accipiet <benedictionem> G T; accipiet <benedictionem a Deo> B K L V. — ⁹ Cor mundum <cum psalmo> Ps. K L; Cor mundum <cum psalmo> Miserere B G; mundum <crea in me Deus> B G T. — ¹⁰ susceptor <meus es, Deus meus, sperabo in eum> B G K L T V. — ¹¹ laetaniam B K L T V. — ¹² et] om. B G K L.

35 2. ¹ abbas imponat] imponat abbas V. — ² imponet V; imponit G T; inponit B K L. — ³ benediccionem T. — ⁴ dicens <hanc orationem. Oremus> T. — ⁵ bonorum <Require in consecratione virginis.> B C T V. — ⁶ fidelissime promissor ... vestiri. Per dominum nostrum] in solo codice T; Require in consecratione virginum (Virginis V) B C T V. — ⁷ iubeas, suprascr T.

40 5. Pontif. G. Durand., I, XX, 32 (ANDRIEU 408).

XXVIII. 2-3. Pontif. rom. XIIe s., XII, 3-4 (ANDRIEU 155-146). — L'Ordo ad monachum faciendum qui figure dans le Pontif. rom. XIIe s. (XVI; ANDRIEU 174-176) est différent de l'Ordo ad faciendum monachum du Pontif. Romano-germanique.

3. Alia. Domine¹ Deus bonarum virtutum dator et² omnium benedictionum largus infusor³, <te⁴ subnixis precibus deprecamur, ut has vestes quas famulus tuus N. pro inditio cognoscendae religionis induere vult, benedicere et sanctificare digneris, ut inter reliquos viros tibi cognoscatur dicatus. Per dominum>.

5

4. Tunc exuatur¹ ipse² novitius propriis vestimentis et interroget eum si propria voluntate abrenuntiet mundo et omnibus quae sunt mundi, et, quod maius est, etiam³ propriis voluntatibus⁴, et si paratus est ad omnem iniuriam et obprobrium sustinendum pro amore domini nostri Iesu Christi.

10

5. Et si omnia ista¹ gratuito animo promiserit, abbas dicat illi: *Expoliare² veterem hominem cum actibus suis et indue novum³ dominum Iesum Christum. Rj. Amen.*

6. Et adiciens dicit¹:

Accipe hoc salutare indumentum, quod venerabilis² pater Benedictus³ illaesum custodivit⁴, ut per eius imitationem ipsius coetui⁴ aggregatus ante tribunal Christi valeas perenniter⁵ pervenire.

7. Et indutus ipsam¹ melotem, toto corpore prostratus² ante altare dicit³ hunc versum: *Suscipe me⁴ secundum eloquium tuum et vivam et non confundas me ab expectatione mea.* Per⁵ tres vices omnibus eundem versum repetentibus.

8. Et aspersa aqua¹ super eum benedicta, dicatur haec oratio²:

Omnipotens³ sempiternae Deus, cuius caritatis ardore succensus hic famulus tuus stabilitatem suam⁴ in hoc monasterio promittendo, legis tuae iugo colla submittit⁵, concede propitius ut in ultimo⁶ die examinationis⁷ cum sanctis omnibus⁸ in dextera iudicis locatus, cuncta suae devotionis promissa se⁹ adimplere¹⁰ laetetur. Per.

3. ¹<Alia Oratio> Domine K L; <et aliam> Domine V. — ²et ... infusor] om. G V. — ³infusor <Ut supra in ordinatione sacrae virginis> C K L; infusor <Require in consecratione virginis> D; dator <Require in ordinatione sacrae virginis> G; dator <Ut supra> V; infusor <Ut supra in consecratione virginis> B. — ⁴te ... dicatus. Per dominum] in solo codice T.

30

4. ¹exuatur <ab abbate> K L T V; exuatur <abbati> D. — ²ipse] suprascr. G. — ³etiam ... ad omnem] om. T. — ⁴voluntatibus] voluptatibus G K.

5. ¹ista gratuito] gratuito ista G. — ²Expoliare, corr. expolia T; Expolia te B G K L; Expolia <te> T. — ³nobum C. — ⁴Rj. Amen.] om. B G K L.

6. ¹dicat K L T V. — ²benerabilis C. — ³custodiat C. — ⁴coetui] cetui C D. — ⁵perhenniter K.

7. ¹ipsum V. — ²prostrato C D. — ³dicat K L T V. — ⁴me <domine> B G. — ⁵Per] Et C D T.

40

8. ¹aqua super eum] super eum aqua G; benedicta super eum aqua V. — ²oracio T. — ³<Oratio> Omnipotens K L. — ⁴suam <tibi> B D G T V. — ⁵submittit G. — ⁶ultimi G L. — ⁷examinis G L T; examinationis die B V. — ⁸omnibus] ovibus B L V. — ⁹se] sed B C D G V. — ¹⁰adimplere C.

9. *Deus*¹ qui hunc famulum tuum, a saeculi vanitate conversum ad supernae vocationis amorem accendis, pectori eius purificando inlabere² et gratiam in eum qua in te perseveret infunde, ut protectionis tuae munitus praesidio, quod, te donante, promisit, impleat, ut suae promissionis³ exsecutor⁴ effectus, ad ea, quae perseverantibus in te dignatus es promittere, dona⁵ pertingat. Per⁶.

10. *Alia*¹. *Deus* qui beatissimum Benedictum electum tuum² abstractum a mundi turbinibus tibi soli militare³ iussisti, tribue, quaesumus, huic famulo tuo sub eiusdem monasterio ad tuum servitium
10 festinanti et perseverandi instantiam et perfectionis⁴ usque in finem victoriam. Per⁵.

XXIX. Ordinatio¹ monachi².

1. In¹ ordinatione monachi abbas debet missam cantare et tres orationes complere² super caput eius et septem dies velet caput suum
15 et septimo die abbas tollat velamen. Sicut in baptismo presbiter septimo die velamen infantum tollit³, ita⁴ abbas⁵ monacho debet, quia secundus⁶ baptismus est, vel, iuxta⁷ iudicium patrum, ei omnia peccata dimittuntur⁸ sicut in baptismo.

2. Oratio prima. *Dignare, domine, quaesumus, famulo*¹ tuo *Ill.*²
20 *renuntianti*³ *secularibus pompis gratiae tuae ianuas aperire, qui, despecto diabolo, confugit*⁴ *sub titulum Christi, et venientem ad te sereno vultu suscipe, ne de eo inimicus valeat triumphare. Tribue ei brachium*

9. ¹ <Item alia oratio> Deus K L; <Alia> Deus B G T V. — ² illabere B G K L T V. — ³ promissionis] professionis G. — ⁴ exsecutor G K L V. — ⁵ dona] *supraser.* G. — ⁶ Per.] *om.* K L.

10. ¹ Alia] *om.* D; Alia <oratio> K. — ² tuum] *om.* K L. — ³ militari: *Hittorp.* — ⁴ perfectionis usque in finem] usque in finem perfectionis G. — ⁵ Per <dominum nostrum Iesum Christum> L.

XXIX. Mss.: B, f. 27^r-28^r; C, f. 18^r-19^r; D, f. 15^r-15^v; G, f. 24^r-25^v; K, f.
30 30^r-30^v; L, f. 39^r-39^v; T, 90^v-91^r; V, f. 16^r-16^v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 138-139; éd. 1610, col. 154-155; éd. 1677, pp. 733 D-733 G. — Dans Hittorp cet Ordo XXIX ne forme qu'un avec le précédent, la rubrique (n. 1. *In ordinatione monachi ... baptismo*) étant omise, et l'oraison (n. 2. *Dignare, domine, quaesumus ... evasisse. Per.*)
35 simplement intitulée *Alia*, faisant immédiatement suite à l'oraison XXVIII, n. 10 (*Deus qui beatissimum Benedictum ... victoriam. Per.*).

Titulus. ¹ Ordinatio monachi] *om.* G. — ² monachi. <Ex canone Theodori> L.

1. ¹ In ordinatione ... sicut in baptismo] *om.* Hittorp; in *margin*: Theodori K L. — ² complere] *om.* K. — ³ tollat T. — ⁴ ita <et> B K L T V. — ⁵ abbas
40 <et> monacho G. — ⁶ secundum baptismum G. — ⁷ iusta D. — ⁸ dimittantur B C K L.

2. ¹ <huic> famulo V. — ² Ill.] N. B K L T V. — ³ renuncianti L. — ⁴ fugit V.

infatigabile auxilii tui, mentem eius fidei lorica circumda, ut felici muro vallatus, mundum se gaudeat evasisse. Per.

3. Oratio¹ secunda². Clementissime dominator, domine, tuam invocantes pietatem super hunc famulum N.³, quem a seculo conversum in numero sanctorum tuorum accersire dignatus es, quaesumus, ut conversionis suae fidem digne custodiat, et, quicquid pro salute animae suae fuerit deprecatus, obtineat. Sit vita probabilis, sit sapiens et humilis, sit scientia verus, obedientia⁴ clarus, conveniens in doctrina, in increpationibus immobilis, in gravitate decorus, in compassione piissimus, in operatione cautus, in dispensatione sollicitus, in temptationibus fortis, in iniuriis patiens⁵, in pace fixus, in elemosinis⁶ promptus, in orationibus frequens, in misericordia efficax, in subditis pius, nec sit inmemor quod a⁷ te de suis erit factis tuo iudicio⁸ iudicandus. Huius quoque, domine, precamur⁹, ut munera placatus¹⁰ suscipias et ei quicquid a te¹¹ petierit, clementer impertias. Per.

4. Oratio¹ tertia. Omnipotens et misericors Deus, totius sanctae² religionis origo omnisque professionis³ in te aeterna salvatio, suscipe propitius votum professionemque famuli tui N.⁴, qui de huius seculi vanitate et turbine ad te confugit. Sit, quaesumus, te adiuvante⁵, ab omni negotiorum secularium⁶ strepitu exutus, a delectationibus spectaculorum praesentium avulsus⁷, a cunctis mundi occupationibus extraneus, ab antiqui hostis insidiis ereptus, mundo⁸ huic mortuus, mundi blandientis⁹ illecebris¹⁰ crucifixus, remotus¹¹ a secularibus pompis, remotus a cunctis malorum implicamentis¹², remotus a pravis delectationibus, remotus¹³ a praesentis vitae¹⁴ contagiis, remotus ab omnibus pravorum retinaculis, remotus¹⁵ a cunctis iniqui¹⁶ hostis¹⁷ insidiis. Doce eum, domine, omnia huius vitae contempnere¹⁸ prospera, non timere adversa, iniurias non¹⁹ inferre, sed aequanimiter tolerare, inimicos diligere, pro persequentibus et calumniantibus²⁰ suppliciter deprecari, nihil²¹ concupiscere carnaliter

3. ¹ Oratio secunda.] Alia V. — ² Secunda oratio T. — ³ N.] om. D G; in codice C supraser. terminatio feminini generis: eum, eam, hunc, hanc, etc. — ⁴ obedientia B G K. — ⁵ paciens L. — ⁶ elemosinis B. — ⁷ a te] abs te B D G K L T V. — ⁸ iudicio V. — ⁹ deprecamur B G K L T V. — ¹⁰ placatus suscipias] suscipias placatus B. — ¹¹ a te] apte C.

4. ¹ Oratio tertia] om. C D; in codice C adscr. in margine: Item consecratio in modum precis. — ² sanctae religionis] religionis sanctae V. — ³ professionis, corr. profitentis C. — ⁴ N.] om. G V. — ⁵ adiuvante D; adiuvante, corr. adiuvante C. — ⁶ saeculariorum B C D V. — ⁷ evulsus B D G K T V. — ⁸ mundo huic mortuus] om. D. — ⁹ blandimentis G K L V. — ¹⁰ illecebris, corr. illecebris C; incelebris D. — ¹¹ remotus a secularibus pompis] om. K L. — ¹² implicamentis T V. — ¹³ remotus ... contagiis] om. K L. — ¹⁴ vite C. — ¹⁵ ab G. — ¹⁶ iniqui] antiqui G. — ¹⁷ ostis, corr. hostis C. — ¹⁸ contempnere G; contempnere prospera] prospera contempnere V. — ¹⁹ non ... aequanimiter] om. T et Hittorp. — ²⁰ calumpniantibus K L. — ²¹ nil B D G K L; nichil T.

vel ambire; non superborum iniuriis fatigatus deficiat, non cum superbia inflat, non ardor avaritiae succendat, non incentiva luxuriae inflamment²², non vana gloria turpiter iactet, non gula aut ebrietas praepediat, non ambitio ventosa praecipitet, non ardor animosae contentionis exagitet,
 5 non desiderium humanae opinionis²³ elevet, non diabolus auctor perditionis laedat aut perdat, sed tuae pietatis dextera²⁴, clementissime Deus, eum a cunctis eruat malis atque in praesenti et in²⁵ futuro saeculo protegat, regat atque gubernet, ut te timeat, imitetur et diligat. Aperi ei sensum, ut in²⁶ divinarum studiis litterarum te legat corde et ore²⁷ et opere,
 10 meditetur et intellegat²⁸, die noctuque tibi deserviat, caelestia et aeterna sapiat, terrena et caduca respuat. Obediens²⁹ sit, et³⁰ instructus, amicos et inimicos pro tui nominis amore amet et diligat. Humilitatem et vilitatem teneat atque exerceat. Castimoniam et pudicitiam corde et corpore amplectatur et teneat. Patientiam³¹ et longanimitatem arripiat atque custodiat. Ieiunio et abstinentiae³² studeat simul et amet gemitum
 15 et³³ orationem³⁴ desideret atque ei³⁵ invigilet. Peccata sua incessanter cum lacrimis et suspiriis accuset et diluat et te omnipotentem³⁶ corde et³⁷ ore³⁸ et opere circumferat semper atque desideret. Suscipe, quaesumus, domine³⁹, pater omnipotens, hunc famulum tuum quem de huius seculi
 20 naufragiis et periculis eruisti⁴⁰ et ad monasticam vocari⁴¹ dignatus es gratiam. Concede propitius ut arctam⁴² et angustam quam professus est viam⁴³ iugiter diligat, teneat atque sectetur, quatenus⁴⁴ ad aeternam, quam in te perseverantibus promittere dignatus es, gloriam⁴⁵ pervenire mereatur. Per.

25 XXX. Aliae¹ orationes pro² monachis.

1. De famulis¹ tuis, quaesumus, domine, spiritum veritatis et pacis,

²² inflammet B D G K L; inflammet, corr. inflamment C et T. — ²³ opinionis T. — ²⁴ dextra T. — ²⁵ in] om. G K L. — ²⁶ in] om. G. — ²⁷ hore C. — ²⁸ intelligat G K L. — ²⁹ Oboediens B G L T V. — ³⁰ et] om. C D. — ³¹ Pacientiam V. — ³² abstinentiam D; abstinentia C K T V. — ³³ et] om. V. — ³⁴ rationem, corr. orationem C. — ³⁵ ei] om. B C G K L. — ³⁶ dominum suprascr. C. — ³⁷ et] om. G K T V. — ³⁸ hore, corr. ore C. — ³⁹ domine <sancte> V. — ⁴⁰ eruisti] erui B C D G K L; exui V. — ⁴¹ vocare V. — ⁴² artam B D G K L T V. — ⁴³ viam] vitam L. — ⁴⁴ quatinus D G T. — ⁴⁵ gloria D.

35 XXX. Mss.: B, f. 28r; C, f. 19r; D, f. 16r; G, f. 25v; K, f. 30v; L, f. 39v; T, f. 91r; V, f. 16v.

Éd.: *Sacram. Gélas.*, III, 51 (WILSON 264; MOHLBERG 208) pour les oraisons nn. 2, 4, 5, 7 et 8 de la présente édition. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 139; éd. 1610, col. 156; éd. 1677, pp. 733 H-734 A.

40 Titulus. ¹ Aliae ... monachis.] Aliae orationes D V. — ² pro monachis] monachorum B G K.

1. ¹ famulis] suprascr. term. sing. (— o) C. —

et ² ut ³ te tota mente cognoscant et quae tibi sunt placita toto corde sec-
tentur. Per ⁴.

2. Alia ¹. Tu famulis tuis, quaesumus, domine, bonos mores placatus
institue ², tu eis ³ quod tibi ⁴ placitum sit clementer infunde, ut et digni
sint et tua valeant ⁵ beneficia promereri. Per. 5

3. Alia ¹. Famulos tuos, quaesumus, domine, tua semper gratia ² be-
nedicat et inculpabiles ad vitam perducat eternam. Per.

4. Alia ¹. Da famulis tuis, quaesumus, domine, in tua fide et since-
ritate constantiam, ut, in caritate ² divina firmati, nullis temptationibus
ab eius integritate vellantur ³. Per. 10

5. Alia ¹. Famulos tuos, domine, benignus intende et eis dignanter
pietatis tue impende ² custodiam. Per.

6. Alia ¹. Respice, quaesumus ², domine, famulos tuos et in tua mi-
sericordia confidentes caelesti protegas ³ benignus auxilio. Per.

7. Alia ¹. Famulis ² tuis, quaesumus, domine, sperata concede et ab 15
omnibus eos culpis excusa ³. Per.

8. <Alia> ¹. Adesto, domine, supplicationibus nostris et famulos tuos
assidua ² protectione conserva, ut qui tibi iugiter famulantur continua re-
muneratione ditentur. Per.

XXXI. Orationes ¹ et preces pro monachis ad missam. 20

1. Omnipotens sempiterne Deus, qui facis mirabilia magna solus,

² et] om. V. — ³ et ut te] ut et te B G. — ⁴ Per.] in margine adscr.: in eiusdem C.

2. ¹ Alia] om. C D; <Item> alia <oratio> L; Alia <oratio> K. — ² instituae
C D; institues B G L. — ³ eis] in suprascr. C; <in> eis V. — ⁴ tibi placitum
sit] placitum sit tibi T; sit placitum tibi G. — ⁵ baleant, corr. valeant C. 25

3. ¹ Alia. Famulos ... eternam. Per.] om. B T; Alia] om. D; <Item> alia
K L. — ² gratia] suprascr. D.

4. ¹ Alia] om. D; <Item> alia K L. — ² karitate B. — ³ evellantur B.

5. ¹ Alia. Famulos ... custodiam. Per.] om. B; Alia] om. D T. — ² inpende T.

6. ¹ Alia.] om. D T; <Item> alia L; <Item> alia <oratio> K. — ² quaesumus] 30
om. G V. — ³ protege B K L T V; protegat D.

7. ¹ Alia. Famulis ... excusa. Per.] om. B; Alia] om. G; <Item> alia L; <Item>
alia <oratio> K. ... ² Famulos tuos D. — ³ excusat C; excusat D.

8. ¹ Alia] om. B C D G. — ² asidua D.

XXXI. Mss.: B, f. 28^r; C, f. 19^r-19^v; D, f. 16^r; G, f. 25^v-26^r; K, f. 31^v; L, f. 35
40^v; T, f. 91^v; V, f. 17^r.

Éd.: Sacram. Gélas., III, 50 (WILSON 263-264; MOHLBERG 207-208); Sa-
cram. d'Angoulême (CAGIN, f. 161^v-162^r; 3 oraisons avec la secrète; Hanc igi-
tur), etc.

Titulus. ¹ <Missa pro monachis> Orationes T; Orationes et preces] Oratio 40
G; Orationes ... missam] Ad missam pro monachis V.

*praetende super famulos tuos spiritum gratiae salutaris et*¹, *ut in veritate tibi complacent, perpetuum eis rorem tuae benedictionis infunde. Per.*

2. *Secreta*¹. *Hostias, domine, famulorum tuorum placatus intende et, quas in honorem*² *nominis tui devota mente pro eis*³ *celebramus, pro-*
5 *ficere sibi sentiant ad medelam. Per.*

3. <Prefatio>¹. *Vere dignum. Per Christum dominum nostrum, qui dum confessores tuos tanta pietate glorificas, ut nullum apud*² *te sanctum propositum doceas esse sine praemio, quanto magis duriora certamina sustinentes ad tuae quoque retributionis munus invitas. Et ideo*³.

10 <4. *Infra agendis*¹. *Hanc igitur oblationem, domine, famulorum tuorum quam tibi per nos offerunt ob devotionem mentis suae, pius ac propitius clementi*² *vultu suscipias, tibi*³ *supplices libens protege, dignanter exaudi et aeterna eos protectione conserva, ut semper in tua religione lactantes instant*⁴ *in sanctae trinitatis fide catholica*⁵ *perse-*
15 *verent, nobis haec*⁶ *quoque unanimiter et crebro petentibus ipse prestabis omnipotens Deus. Per Christum dominum nostrum*>.

5. *Ad complendum. Quos caelesti*¹ *recreas munere, perpetuo, domine, comitare praesidio et, quos fovere non desinis, dignos fieri sempiterna redemptione concede. Per.*

20 XXXII. Ordinatio abbatissae monasticam¹ regulam profitentis.

1. *Capitulum*¹ *ex canone Theodori Anglorum archiepiscopi*². *In ordinatione abbatissae*³ *episcopus debet missam canere*⁴ *et eam benedicere*⁵ *hoc modo.*

25 1. ¹ et] *om.* T; et ut ... concede. Per. (n. 4)] et cetera sicut in sacramentorum libro continentur B.

2. ¹ Secreta] *om.* D. — ² honore G K L. — ³ ei D.

3. ¹ Prefatio. Vere ... Et ideo (*in fine*)] *om.* V; Prefatio] *om.* B C D G; <Prefatio> vere dignum T. — ² apud B C D K V. — ³ ideo <cum angelis> D L.

30 4. ¹ Infra agendis ... nostrum] *in solis codicibus* G K L; Infra agendis] infra actionem G. — ² <sereno ac> clementi G. — ³ tibi] tibi G. — ⁴ instant] constanter G. — ⁵ catholica G. — ⁶ haec quoque] quoque haec G.

5. ¹ celestis C.

XXXII. Mss.: B, f. 24v-25v; C, f. 19v-20r; D, f. 16r-17r; G, f. 23r-23v; K, f. 26v-28r; L, f. 34v-36r; T, f. 95v-96v; V, f. 14r-15r.

35 Ed.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 146-148; éd. 1610, coll. 164-165; éd. 1677, p. 738.

Titulus. ¹ monasticam] monachicam D G.

1. ¹ Capitulum ... archiepiscopi] *adscr. in margine* G. — ² episcopi G T; Anglorum archiepiscopi] Angelorum archiepiscopi D. — ³ abbatissae] supra habetur usque: prosternat se ante altare retro episcopum fiantque ibi letaniae] G; *in eodem codice* G *subiungitur immediate* Sequitur Pater noster (*ut infra*, n. 3). — ⁴ cantare L T V; celebrare B. — ⁵ benedicit C D.

2. Post antiphonam ad introitum et datam¹ orationem et reliquum officium missae usque ad evangelium, prosternat se electa ante altare retro² episcopum cum duabus vel tribus de sororibus suis³, fiantque ibi letaniae⁴.

3. Sequitur¹ *Pater noster* cum² precibus³: *Salvam fac ancillam* 5
*tuam domine. R.*⁴ *Deus meus*⁵.

⟨*Dominus*⁶ *conserve*t eam et *vivificet* eam. *R.*⁷ *Et beatam faciat.*

*Dominus*⁸ *custodiat introitum tuum et exitum tuum. R. Ex hoc nunc et*⁹ *usque in saeculum.*

*Dominus custodiat te ab omni malo. R.*¹⁰ *Custodiat animam tuam* 10
dominus.

*Mittat tibi dominus auxilium de sancto. R.*¹² *Et de Syon*¹³ *tueatur te.*

*Nihil*¹⁴ *proficiat*¹⁵ *inimicus in ea. R. Et filius iniquitatis*¹⁶ *non*¹⁷ *no-*
cebit eam. 15

*Esto illi domine*¹⁸ *turris fortitudinis. R. A*¹⁹ *facie inimici.*

*Exurge, domine, adiuva eam*²⁰. *R. Et libera eam*²¹ *propter nomen*²²
tuum.

*Domine exaudi orationem meam. R. Et clamor meus*²³ *ad te veniat*⟩.

4. Precibus finitis, benedicat eam episcopus inclinato capite, di- 20
cens:

*Dominus vobiscum. R.*¹ *Et cum.*

Sequitur oratio². *Concede, quaesumus, omnipotens Deus, affectui nostro* ⟨*tuae*³ *miserationis effectum et famulam tuam, quam ad regimen animarum eligimus*⁴, *gratiae tuae dono proseguere, ut, te largiente, cum* 25
*ipsa tibi nostra electione placeamus. Per*⁵⟩.

2. ¹ data D. — ² retro episcopum] om. V. — ³ suis ⟨retro episcopum⟩ V.
⁴ laetaniae B K L T.

3. ¹ Sequitur] Deinde T. — ² cum precibus] capitula C. — ³ precibus
⟨istis⟩ B D T V. — ⁴ R.] om. V et sic deinceps. — ⁵ meus. ⟨Require supra⟩ C D. 30
— ⁶ Dominus conserve... ad te veniat] om. C D. — ⁷ R. Et beatam faciat] om.
B. — ⁸ Dominus custodiat... saeculum] om. G. — ⁹ et usque in saeculum] om.
B. — ¹⁰ R. Custodiat... tuam dominus] om. G. — ¹¹ tuam dominus] om. B. —
¹² R. Et... te] om. G. — ¹³ Sion B T. — ¹⁴ Nichil K T. — ¹⁵ proficiet B L. —
¹⁶ iniquitatis non nocebit eam] om. B. — ¹⁷ non nocebit eam] om. T. — ¹⁸ domi- 35
ne] om. B G. — ¹⁹ A facie inimici] A facie B; A facie] om. G. — ²⁰ eam] nos B
G. — ²¹ eam propter nomen tuum] om. B. — ²² nomen tuum] om. T. — ²³ Et
... veniat] om. G; meus ad te veniat] om. B.

4. ¹ R.] om. V; R. Et cum] om. B G. — ² oratio. ⟨Oremus⟩ L T. — ³ tuae mi-
serationis... placeamus. Per.] om. C D. — ⁴ elegimus T. — ⁵ Per.] om. T. 40

5. *Alia. Cunctorum bonorum institutor Deus* ¹ <qui ² per Moysen famulum tuum ad gubernandas aecclesias praepositos instituisti, tibi supplices fundimus preces teque devotis mentibus exoramus, ut hanc famulam tuam N ³. quam coniventia ⁴ et electio famularum tuarum abbatissam ⁵ hodie ovium tuarum instituit, protectionis tuae gratia munire digneris sicque regere subditas commendatasque oves concedas, ut cum illis omnibus regna caelorum adepta et te, domine, opitulante apostolicis iugiter fulta doctrinis cum ⁶ fructu centesimo laeta introeat portas paradysi atque te domine collaudante audire mereatur: «^a Euge ancilla bona
10 et fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui». Quod ipse praestare dignetur ⁷>.

B G K L

C D T V

16 6. *Exaudi* ¹, quaesumus, domine ², preces humilitatis nostrae et ³ super hanc famulam tuam N. ⁴ gratiam tuae benedictionis effunde ⁵, quatinus per nostrae manus impositionem inter fideles dispensatrices ⁶ inveniatur et cum subditis sibi gregibus placere tibi mereatur. Per.

20 7. Hic ¹ excelsa voce dicit:
Per omnia saecula ², usque ³ Vere dignum. Tunc imponat ⁴ ei manum super caput, dicens hanc praepositionem ⁵

25 Vere dignum ⁶, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, domine, sancte pater, omnipotens eterne Deus. Respice, quaesumus, super hanc famulam tuam ⁷, quam in tui nominis vice custodem monacharum ⁸ ordinamus. Immitte ⁹ ei, domine, spiritum sapientiae et intellectus,

5. ¹ Deus. <Require in consecratione abbatissae> C D. — ² qui per Moysen ... praestare dignetur] in solis codicibus B G K L. — ³ N.] om. G. — ⁴ conventio K L; cohibentia G. — ⁵ abbatissam hodie] hodie abbatissam G. — ⁶ cum fructu centesimo] centesimo cum fructu G K L. — ⁷ dignetur] digneris <qui in trinitate perfecta vivis et regnas> G K L.

6. ¹ <Alia> Exaudi V. — ² domine] deus D. — ³ et] om. D. — ⁴ N.] om. T; Ill. D. — ⁵ infunde V. — ⁶ dispensatrices] ministras V.

7. ¹ Hic excelsa voce dicit] Hic exaltat (exaltet T) vocem dicens T V. — ² saecula <Dominus vobiscum. Sursum.> D; saecula <saeculorum. R. Amen>; usque vere dignum <et iustum est> T. — ³ usque ... praepositionem] saeculorum. Amen Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad dominum. 40 Gratias agamus domino Deo nostro. Dignum. V. — ⁴ inponat T. — ⁵ praefationem T. — ⁶ Vere dignum <et iustum est> T V. — ⁷ tuam <N.> V. — ⁸ monachorum D. — ⁹ Immitte T V. —

B G K L

C D T V

spiritum consilii et fortitudinis, spiritum scientiae et pietatis, et reple eam spiritu timoris tui, quatinus tua gratia praeventa nihil¹⁰ contra tuum praeceptum faciat, doceat, constituat vel iubeat¹¹,⁵ sed magis mentes¹² discipularum tam exemplis¹³ bonorum operum¹⁴ quam verbis instruat, et quae discipulabus docuerit esse contraria, in operibus suis iudicet non agenda. Sit in omnibus suis provida et considerata; sit sobria et casta; sit vita¹⁰ probabilis; sit sapiens et humilis; sit benigna et caritativa¹⁵; sit in pauperum¹⁶ peregrinorum susceptione assidua; sit in hospitalitate hilaris¹⁷; sit pia et misericors et semper misericordiam exaltet¹⁸ iudicio, et ipsa ante¹⁹ aequissimum²⁰ iudicem veniam consequatur. Fac eam, domine,¹⁵ te solum totis²¹ viribus suis diligere, ieiunium amare, corpus castigare, delicias²² non appetere, tribulantibus²³ subvenire, neminem odisse, zelum iniustum et invidiam non habere, suspicionem²⁴ omnimodo²⁵ devitare, in tuo nomine pro inimicis exorare. Fac eam²⁶ semper agnoscere quia tibi redditura est rationem villicationis²⁷ suae et quantas²⁸ sub cura sua animas habuerit, ipsas²⁹ sine dubio ante sedem maiestatis tuae²⁵ sit latura. Quapropter tibi piissimo pastori supplicamus, ut ad humilitatis nostrae orationes³⁰ cor eius gratia tua illustres, quo possit quaeque singula ita discernere atque temperare, ut fortes habeant quod cupiant et infirmas quod non refugiant. Da illi, domine, spiritum compunctionis, ut caelestia semper diligat et inextinguibilem gehennae ignem ante mentis³¹ oculos proponat, quatinus supernorum dulcedine gaudiorum et infernalium amaritudine tormentorum semetipsam³⁵

¹⁰ nichil D T. — ¹¹ iuveat D. — ¹² mente D. — ¹³ exemplis] *suprascr* actibus T. — ¹⁴ operum] *om.* T. — ¹⁵ caritatiba D. — ¹⁶ pauperum <et> peregrinorum T V. — ¹⁷ hylaris T. — ¹⁸ superexaltet D T et *Hittorp*; misericordiam exaltet] superexaltet misericordiam V. — ¹⁹ ante] a te D T V et *Hittorp*. — ²⁰ aequissimo iudice T V. — ²¹ <ex> totis D T V. — ²² delitias V. — ²³ tribulatis: *Hittorp*.⁴⁰ — ²⁴ suspicione D. — ²⁵ omnino D. — ²⁶ eam <domine> V. — ²⁷ villicationis D. — ²⁸ quanto D. — ²⁹ ipsa D. — ³⁰ orationis C D. — ³¹ mentis oculos] oculos mentis V. —

B G K L

C D T V

*inreprehensibilem custodiat, ut cum creditis sibi
ovibus in tremendo ³² examine gaudeat et cum om-
nibus sanctis tuis ³³ inmarcescibilem caelestis ³⁴
regni coronam accipiat. Per ³⁵ Christum.*

5

8. Tunc ¹ inponat ² ei manum super caput ³ dicens hanc ⁴ orationem in modum praephationis ⁵:

*Omnipotens sempiterne Deus, affluentem spiritum ⁶ <tuae ⁷ benedictionis famulae tuae N. orantibus nobis ⁸ propitiatus infunde, ut quae
10 per manus nostrae hodie impositionem abbatisa constituitur, sanctificatione tua digne a te electa permaneat, ut numquam postmodum de tua gratia separetur indigna. Suscipiat te, domine, largiente hodie in bono opere perseverantiam, in adversis constantiam, in tribulatione tolerantiam, in
ieiuniis desiderium, in impietatibus misericordiam, in humilitate principatum, in superbia odium, in fide dilectionem, in doctrina vigilantiam ⁹,
in castitate continentiam, in luxuria abstinenciam, in varietatibus moderationem, in moribus doctrinam. Te munerante, domine, talis in hoc ministerio perseveret qualis levita electus ab apostolis sanctus Stephanus meruit perdurare. Totam ab hodie diabolicam conversationem despicat, tua, domine, benedictione largiente contempnat ¹⁰ praesentia, diligat
20 caelestia, praemia desideret sempiterna. Sit exemplum et forma iustitiae ad gubernandam regendamque ecclesiam fideliter, ut speculatrix idonea inter suas collegas semper efficiatur. Sit magni consilii, industriae, censurae, efficaciae, disciplinae. Ita te, domine, tribuente in omnibus
25 mandatis tuis sine reprehensione tibi mundo corde deserviat, ut ad bravium supernae vocationis multiplicato foenore cum centesimo fructu coronaque iustitiae et ad caelestium thesaurorum dona ¹¹ tua perveniat. Praestante domino>.*

9. Tunc det ei regulam, dicens: Accipe regulam a sanctis patribus
30 nobis traditam ¹, ad regendum custodiendumque gregem tibi a Deo creditum, quantum Deus ipse te confortaverit ac fragilitas humana permiserit.

³² tremendi D. — ³³ tuis] om. T. — ³⁴ caelesti D. — ³⁵ Per Christum.] om. V.

8. ¹ Tunc ... Praestante domino] om. T et Hittorp. — ² inponat G; inponat
35 ei] imponit C D T. — ³ caput <eius> G. — ⁴ hanc orationem] orationem hanc B G K L. — ⁵ praefationis B G K L V. — ⁶ spiritum <Require retro in ordinatione abbatisae> C D; spiritum <Require in ordinatione abbatisae> V. — ⁷ tuae benedictionis ... Praestante domino] in solis codicibus B G K L. — ⁸ nobis] om. G K L. — ⁹ pervigilantiam G K L. — ¹⁰ contempnat G. — ¹¹ dona] donativa G K.

40 9. ¹ creditam C G T.

10. Sequitur ¹. Domine Deus omnipotens qui ² sororem Moysi Mariam ³ <pereuntem ⁴ cum ceteris mulieribus inter aequoreas undas, cum tympanis ⁵ et choris laetam ad litus maris venire fecisti, te supplices deprecamur pro fideli famula tua N. quae hodie materna in cathedra super universas subditas sibi abbatisa constituitur, ut ita monastica ⁵ norma tueatur cunctas famulas tuas, quatinus ⁶ ad aeternam gloriam, te auxiliante, cum omnibus illis introeat laeta ibique exultans cum angelis canens cantica nova, sequatur agnum quocumque ierit Christum dominum nostrum. Qui tecum>.

11. Alia ¹. Concede, quaesumus, omnipotens Deus, famulae tuae abbatisae, ut ostendendo et ² exercendo quae ³ recta sunt, exemplo ⁴ bonorum operum animos ⁵ suarum instruat subditarum ⁶ et aeternae remunerationis mercedem a te piissimo pastore percipiat. Per. ¹⁰

12. Alia ¹. Omnium ², domine, fons bonorum ³, <iustorumque ⁴ pro-
vectum munerator, tribue, quaesumus, famulae tuae adeptam bene ¹⁵
gerere dignitatem et a te sibi praestitam bonis operibus comprobare. Per>.

13. Quod si ordinatio abbatisae ¹ infra monasterium suum ² facta fuerit, imponatur ³ Te Deum laudamus, populo acclamante Kyrie ⁴.

14. Postea ¹ dicatur hec oratio pro ² adepta dignitate: ²⁰

Deus cui omnis potestas <et ³ dignitas famulatur ⁴, da famulae ⁵
tuae N. ⁶ prosperum suae dignitatis effectum in qua te semper timeat
tibi iugiter placere contendat. Per ⁷>.

10. ¹ Sequitur] oratio G T; Sequitur <oratio> K L V. — ² qui sororem ... tecum] usque monastica norma G. — ³ Mariam <Require retro> C D. — ⁴ pereuntem ... Qui tecum] in codicibus B K L T V. — ⁵ tympanis K L. — ⁶ quatenus B.

11. ¹ Alia] om. C D T. — ² et exercendo] om. T. — ³ quae L. — ⁴ <et> exemplo T. — ⁵ animas V. — ⁶ subditas V.

12. ¹ Alia] om. D T; <Item> alia L. — ² Omnium, domine, fons bonorum] ³⁰
omnium bonorum, domine, fons V. — ³ bonorum <Require retro> C D. — ⁴ iustorumque ... comprobare. Per.] in codicibus B K L T V; iustorumque ... Per.] Supra lege G.

13. ¹ abbatisae T. — ² suum] om. G. — ³ imponatur L T V; imponat D. — ⁴ Kyrie] supraser. C; Kyrieleison D K T; Kyrie eleyson B L V. ³⁵

14. ¹ Postea dicatur haec oratio] om. G. — ² pro adepta dignitate] post adeptam dignitatem B. — ³ et dignitas ... contendat. Per.] in codicibus B K L T V. — ⁴ famulatur <adesto famulae tuae et> G. — ⁵ famulae tuae N.] om. G. — ⁶ N.] om. T. — ⁷ Per. <Item si alibi consecrata fuerit abbatisa, regressae cetera supra habentur. Oratio ut supra: Omnium domine fons.> G. ⁴⁰

10. Pontif. rom. XIIe s., XV, 13 (ANDRIEU 173).

11. Pontif. G. Durand, l. I, XXI, 3 (ANDRIEU 409).

12. Pontif. rom. XIIe s., XV, 14 (ANDRIEU 173-174).

14. Ibid., XV, 12 (ANDRIEU 173).

15. Item ¹ si alibi consecrata ² fuerit abbatissa, regressae ³ ad monasterium, omnis chorus monacharum honorifice ⁴ obviam ⁵ procedat cum crucibus, aqua benedicta, incenso et evangelio. Et in ipso introitu ecclesiae ⁶ imponant *Te Deum laudamus*, turba acclamante *Kyrieleyson* ⁷ et presbitero prosequente orationem ut supra: *Deus cui omnis potestas et dignitas* ⁸.

XXXIII. Ordo romanus ad dedicandam ecclesiam.

1. Primitus vadit ¹ episcopus indutus vestimentis ² sacris ad ecclesiam ³ vel ad locum ubi reliquiae repositae ⁴ sunt et facit ⁵ letaniam et dat orationem hanc:

Aufer a nobis, domine, quesumus.

Fac ⁶ *nos sanctorum tuorum domine.*

2. Postea ponit reliquias in patenam et porrigit eas presbitero ¹ in ulnas ² suas super sindonem quam habet in collo ligatam ³ et cooperit ⁴ ipsas, et exeunt psallendo antiphonam: *Cum iocunditate exhibitis* ⁵ et ⁶ *cum gaudio* ⁷.

3a. Et pergunt ad ecclesiam novam ubi recludi debent reliquiae et

3b. antequam pontifex introeat in aecclesiam, diaconus recludatur in ipsa et illuminentur ¹ XII kandelae ² in circuitu aecclesiae et ³ induat se vestimentis sacris.

15.] *om.* G. — ¹ Item] Quod V. — ² consecrata fuerit] fuerit consecrata V. — ³ regressa C D. — ⁴ onorifice D. — ⁵ obviam] *om.* B K. — ⁶ introitu ecclesiae] ecclesiae introitu B K L T. — ⁷ Kyrieleyson D T; Kyrie eleyson B K V; Kirie eleison L. — ⁸ et dignitas] *om.* B L T; *vide text. orat., qui hic deest in codd., supra* n. 14.

XXXIII. Mss.: C, f. 20^r-22^r; D, f. 17^r-18^v; G, f. 26^v-28^r; K, f. 32^v-34^v; L, f. 41^v-43^v; T, f. 63^r-64^r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 128-131; éd. 1610, coll. 144-146; éd. 1677, pp. 728 D-729 E. — Cf. M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, pp. 22-23 (*Ordo XLI* et *Ordo XLII*) et t. IV, pp. 309-402 (texte des *Ordines*).

1. ¹ vadat T. — ² vestimentis] vestis C D. — ³ aecclesiam G K T. — ⁴ repositae sunt] sunt repositae G K L T. — ⁵ facit letaniam] facta letania D. — ⁶ Fac ... domine] *om.* G K L T. —

2. ¹ presbiteros D. — ² ullas, *corr.* ulnas C. — ³ ligata C. — ⁴ coeperit T. — ⁵ exhibetis D; exhibitis G K L. — ⁶ et <Antiphona> Cum K. — ⁷ et cum gaudio] *om.* T; et cetera K.

3b. ¹ illuminentur K L. — ² candelae G K L T. — ³ et induat ... sacris] *om.* G.

XXXIII. Le présent ordo est une combinaison entre l'*Ordo XLI* et l'*Ordo XLII* (cf. M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, I, p. 22; l'*Ordo XLI* est édité dans M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, IV, pp. 339-347, l'*Ordo XLII*, *ibid.*, pp. 397-402).

1. *Ordo XLII* 2.

2. *Ordo XLII*, 2.

3a. *Ordo*, XLII, 3.

3b. *Ordo XLI*, II, 1.

4. Et cum venerit ad ostium ¹ aecclēsiae ², percutiens ter super ³ liminare cum cambuta ⁴ sua ⁵, dicit ⁶ antiphonam istam ⁷: *Tollite portas*, <*principes* ⁸ *vestras et* ⁹ *elevamini, portae aeternales, et introibit rex gloriae*>. Responsum ¹⁰ det diaconus infra ¹¹ aecclēsiam: *Quis est iste* ¹² *rex gloriae*? Iterum pontifex similiter dicat ¹³ et diaconus, ⁵ ut supra, usque tertio ¹⁴ dicit ¹⁵: *Dominus virtutum ipse est rex gloriae*. R[esp]. ¹⁶ *Deo gratias*.

5a. Et aperto ostio ¹, intrans

5b. aecclēsiam ¹ cum ministris duobus vel tribus

5c. dicat ¹: *Pax huic domini*. R[esp]. *Amen*.

10

5d. Et clauditur ¹ ostium ² aecclēsiae ³.

6. Deinde incipit ¹ clerus let[aniam] et, cum venerit sacerdos ante altare, prosternat se cum ministris super stramenta usquedum ² dicit ³ scola: *Agnus Dei qui* ⁴ *tollis*.

7. Ut autem surrexerit ¹ ab oratione dicit ² pontifex excelsa ¹⁵ voce: *Oremus*. Et dicit ³ diaconus: *Flectamus genua*. Postquam ⁴ oraverint, dicit ⁵: *Levate*. Et tunc ⁶ sequatur oratio ⁷: *Magnificare, domine Deus noster* ⁸.

8. Deinde incipit ¹ pontifex a sinistro angulo ab oriente scribere per pavementum cum cambuta ² sua alfabetum ³ usque in dextrum angulum ²⁰ occidentalem ⁴; incipiens ⁵ igitur similiter de dextro angulo orientali alfabetum ⁶ scribat usque in sinistrum ⁷ angulum occidentalem ⁸.

4. ¹ hostium K T. — ² ecclesiae L. — ³ super liminare] sublimare T; om. G. — ⁴ cambutta G K L T. — ⁵ sua] sua super liminare G. — ⁶ dicat K L T. — ⁷ istam. <Antiphona.> K. — ⁸ principes ... gloriae.] in solis codicibus G K L T. — ⁹ et elevamini ... gloriae.] om. T. — ¹⁰ Responsum det] Respondet G T; Et D. — ¹¹ infra] intra T. — ¹² iste] om. D. — ¹³ dicat] om. D. — ¹⁴ tertio] III° C D. — ¹⁵ dicat G K L. — ¹⁶ R[esp.] Respondet T.

5a. ¹ hostio K; hostio, corr. ostio C.

5b. ¹ ecclesiam L.

30

5c. ¹ dicatur T.

5d. ¹ claudatur K L T. — ² hostium C K T. — ³ ecclesiae L.

6. ¹ incipiat G K T. — ² usquedum] sup[er]scr. C; usque D. — ³ dicat K L T. — ⁴ qui tollis] om. G T.

7. ¹ surrexerint K L T. — ² dicat K L T. — ³ dicit] om. D G T; dicat K L. — ³⁵ ⁴ Postquam oraverint] Posteaquam oraverit D. — ⁵ dicat K L. — ⁶ tunc] om. D. — ⁷ oratio <ista> K L T; oratio <Oratio> T. — ⁸ noster <in sanctis tuis> G K L T.

8. ¹ incipiat G K L T. — ² cambutta G K L T. — ³ alfabetum K; alfabetum C; alfatum D. — ⁴ occidentalem] orientalem C D G K L. — ⁵ incipit D. — ⁴⁰ ⁶ alfabetum K; alfabetum C D. — ⁷ dextrum T. — ⁸ occidentis (?) C.

4. Ordo XLI, II, 2.

5a. Ordo XLI, II, 2. — 5b. Ordo XLII, 3 (var. 9). — 5c. Ordo XLI, II, 2.

5d. Ordo XLII, 3.

6-7. Ordo XLI, II, 3-4.

9. Deinde veniens ante altare dicit ¹: *Deus in adiutorium meum intende, cum Gloria, absque Alleluia.*

10. Inde benedicit ¹ salem et aquam cum cinere ² mixtam et dicit ³ hanc orationem: *Exorcizo* ⁴ te, creatura aquae ⁵.

5 11. Oratio ¹. *Deus qui ad salutem humani generis* ².

12. Sequitur exorcismus salis:

Exorcizo ¹ te, creatura salis, per Deum vivum, per Deum sanctum, per Deum totius creaturae, qui te per Heliseum prophetam in aquam mitti iussit, ut sanaretur sterilitas ² aquae, qui per apostolum Paulum dicere dignatus est: « ² Sit cor vestrum sale conditum ». Ideoque efficere sal exorcizatum ³ ad evacuandum et expellendum inimicum omnemque virtutem et putredinem eius, in nomine domini nostri Iesu Christi, qui venturus ⁴.

13. Et miscet salem ¹ cum cinere ², faciens inde ³ crucem super
15 ipsam aquam, dicens ⁴, *Exorcizo* ⁵ te creatura aque ⁶.

14. Deinde ponat vinum in ipsam ¹ aquam ² benedictam ³ dicens ⁴: *Omnipotens sempiterne Deus, creator* ⁵ et conservator ⁶.

15. Inde faciat ¹ crucem digito suo cum ipsa aqua in dextera ² parte altaris et per quatuor ³ cornua.

20 16. Inde cum ysopo ¹ aspergat ² altare in circuitu septem vicibus ³, canendo antiphonam istam ⁴: *Asperges* ⁵ me ⁶ ysopo ⁷, cum psalmo *Miserere mei, Deus.*

17. Tunc eat in circuitu ecclesiae per parietes spargendo ¹ de dextra ² parte incipiens usquedum, veniens ante altare, spargat
25 iterum in circuitu aeclesiae antiphonam canendo: *Exurgat Deus* ³ et

9. ¹ dicat K L T.

10. ¹ benedicat K L T. — ² cynere T. — ³ dicat K L T. — ⁴ Exorcizo G. — ⁵ aquae <in nomine dei patris omnipotentis> K L.

11. ¹ Oratio] om. C G. — ² generis <maxima quaeque sacramenta> K L;

30 12. ¹ Exorcizo G. — ² sterelitas C D. — ³ exorzizatum G. — ⁴ venturus <est> K L T; venturus] cum patre G.

13. ¹ sale C D. — ² cynere T. — ³ inde] om. G. — ⁴ <inde> dicens G. — ⁵ Exorcizo G. — ⁶ aque <per Deum vivum, per Deum verum> G K L.

14. ¹ ipsa C D. — ² aqua C. — ³ benedictam] om. G; benedicta C. — ⁴ di-
35 cens <orationem> K. — ⁵ creator] om. C. — ⁶ conservator <humani generis> G K L.

15. ¹ faciens K. — ² dextra G K. — ³ quattuor K; IIII^{or} G.

16. ¹ isopo D. — ² asspergat L. — ³ vices C D. — ⁴ istam] om. G. istam <Antiphona> K. — ⁵ Asperge D. — ⁶ me <domine> ysopo et <mundabor> G. — ⁷ ysopo] domine K L.

40 17. ¹ aspergendo G. — ² dextera G T. — ³ Deus] om. C; Deus <et deus> T. —

8-10. Ordo XLI, II, 5-7.

11. Ordo XLI, II, 7.

12. Ordo XLI, II, 8.

13-15. Ordo XLI, II, 9-11.

45 16-17. Ordo XLI, II, 12.

dissipentur ⁴, cum ipso ⁵ psalmo. Iterum veniens ante altare, spargat in circuitu aecclisiae antiphonam canendo ⁶: *Qui habitat* ⁷, cum ipso psalmo.

18. Et mittat ex ministris et ¹ clericis duos vel tres, qui extrinsecus aecclisiae parietes una vice psallentes spargant ². 5

19. Iterum ipse ¹ pontifex eat de altari spargendo per medium aecclisiae in longum et in latum, crucem faciendo et per omne pavementum spargendo, cum antiphona: *Domus mea* ², cum versu: *Narrabo nomen tuum*, et cum *Gloria*.

20. Et cum ¹ veniens in medium aecclisiae, dicit ²: *Oremus* et ³ 10
diaconus: *Flectamus genua. Levate*. Et dicit ⁴ pontifex orationem ⁵:
Deus qui loca ⁶ *nomini tuo* ⁷.

21. Iterum dicit ¹ excelsa voce: *Oremus*, et diaconus ut supra. Consecratio ²: *Deus sanctificationum omnipotens dominator. Per* ³.

22. Tunc eat 15

22a. ante altare, canendo antiphonam ¹: *Introibo ad altare Dei*, cum psalmo *Iudica me Deus*. Tunc

22b. faciat maltam de calce et tegula cum aqua benedicta

22c. et postea ipsam aquam quae remanet fundat ad basim altaris. Et extergatur ¹ altare de linteo ². 20

23. Postea offerat incensum et mittat oleum super altare in medio, crucem faciens, et super IIIIor ¹ cornua ². Antiphona ³.
Erexit Iacob lapidem ⁴. *Quam dilecta* ⁵.

24. Et unguat ¹ manu ² sua totum ³ illud altare. Alius vero sacerdos faciat incensum in circuitu altaris. 25

25. Expleto psalmo, mittat iterum oleum sicut prius, canendo antiphonam: *Edificavit* ¹ *Moses*, cum psalmo *Deus noster refugium*.

⁴ dissipentur <inimici> K L; dispergentur T. — ⁵ ipso] om. T. — ⁶ canendo <Antiphona> L. — ⁷ habitat <in adiutorio> G K L T.

18. ¹ et clericis] om. G. — ² spargat, corr. spargant K. 30

19. ¹ ipse] se D. — ² mea <domus orationis> G K L.

20. ¹ cum] om. G K L T. — ² dicat G K L T. — ³ et diaconus] om. D. — ⁴ dicat K L. — ⁵ orationem <hanc> G. — ⁶ loco D. — ⁷ tuo <dicata> G K T.

21. ¹ dicat K L. — ² Consecratio.] Oratio G K L. — ³ Per.] om. G. 35

22a. ¹ antiphonam. <Antiphona.> K.

22c. ¹ extergat C. — ² lintheo T.

23. ¹ quattuor K. — ² cornua <altaris cum> antiphona T. — ³ antiphonam <canendo> G K L. — ⁴ lapidem <cum psalmo> G K L. — ⁵ Quam dilecta] om. T; dilecta <sunt> D.

24. ¹ ungat D T. — ² manus C. — ³ totum] om. G K L. 40

25. ¹ Aedificavit K L.

18-21. *Ordo* XLI, II, 13-16.

22a. *Ordo* XLI, II, 17. — 22b. *Ordo* XLII, 5. — 22c. *Ordo* XLI, II, 17.

23. *Ordo* XLI, II, 18.

24-27. *Ordo* XLI, II, 19-22. 45

26. Et mittat chrisma ¹ super altare cum ² antiphona: *Ecce odor filii mei*. Psalmus ³: *Fundamenta*.

27. Deinde in circuitu aeclesiae ¹ per parietes de dextro usque ² in dextrum ³ faciat cruces cum pollice de chrismate in duodecim ⁴ locis, dicens:

Sanctificatur hoc templum in nomine patris et filii et spiritus sancti.

28. Inde faciens crucem incensi super altare, dicat ¹ hanc orationem super altare: *Dei patris omnipotentis misericordiam*.

29. Iterum dicit ¹: *Oremus*; diaconus ut supra ². *Deus omnipotens in cuius honore altare hoc sub invocatione* ³.

30. Deinde dicit ¹ antiphonam istam ²: *Confirma hoc, Deus, adiungens* ³ *Gloria Patri* ⁴.

31. Inde benedicit ¹ tabulas his verbis super altare dicens:

Singulare per illud propiciatorium ², *quod se in altari* ³ *crucis pro nobis redimendis obtulit* ⁴ *immolandum, cuius figuratione patriarcha Iacob lapidem unxit* ⁵ *et erexit in tumulum* ⁶, *quo fieret sacrificium et portae caeli desuper aperiretur oraculum, suppliciter tibi, domine* ⁷, *preces fundimus, ut metalli huius expolitam materiem, supernis sacrificiis imbuendum* ⁸, *ipse suae dotare sanctificationis ubertate praeci-*
piat, qui quondam lapideis legem scripsit in tabulis. Per ⁹.

32. Alia ¹. *Deus omnipotens, universarum rerum rationabilis* ² *artifex, <qui* ³ *inter caeteras creaturarum formas lapideum metallum ad obsequium tui sacrificii condidisti, ut legis libatione pararetur altare, annue dignanter, ut, quicquid hic oblatum sacratumque fuerit nomini*
tuo, assurgat religioni, proficiat spei, invitatur fidei, sit honori. Per ⁴.

26. ¹ crisma L. — ² cum antiphona] canendo antiphonam G K L T. —

³ Psalmus] cum psalmo G K L; om. D.

27. ¹ ecclesiae L. — ² usque] om. G K L. — ³ dextrum] sinistrum G K L. — ⁴ duodecim] XII G K L.

28. ¹ dicat <Oremus. Et diaconus ut supra>. Dicat orationem super altare <Dei> K L G.

29. ¹ dicat K L T. — ² supra. <Sequitur benedictio> G K L. — ³ invocatione <tui nominis> K.

30. ¹ dicat T; dicant G K L. — ² istam. <Antiphona> K. — ³ adiungentes G L. — ⁴ Patri] om. G K.

31. ¹ benedicat G K L T. — ² repropitiatorium G K L. — ³ altare T. — ⁴ optulit D. — ⁵ huncxit C. — ⁶ titulum D G K L. — ⁷ domine] om. G. — ⁸ imbuendum K. — ⁹ Per.] om. D K T.

32. ¹ Alia. om. C D. — ² rationalis C. — ³ qui inter ... honori. Per.] om. C D K L T.

33. Alia¹. Domine sancte, pater omnipotens, eterne Deus, clemens et propitius, <preces² nostras³ humiliter⁴ exaudi et⁵ praesta, ut⁶ in hac mensa sint tibi libamina accepta, sint grata, sint pingua et sancti spiritus tui semper rore perfusa, ut omni tempore hoc in loco supplicantis familiae tuae anxietates releves, egritudines cures, preces exaudias, vota suscipias, desideria confirmes, postulata concedas. Per >.

34. Post Amen, dicat praepositionem¹ excelsa voce: Sursum corda. R. ² Habemus³. Gratias agamus domino Deo⁴. R. ⁵ Dignum et iustum⁶. Vere⁷ dignum⁸, usque: eterne Deus, qui post offendicula lapsus primi hominis instituisti offerri propitiatorii delinimenta⁹ libaminis, ut culpa quae praecesserat per superbiam, futuris temporibus expiaretur per munera, quibus honorarentur¹⁰ altaria, honorificaretur et templum; quod tibi primus Noe praeparavit officio, rursus Abraham immolaturus filium, dehinc electus Iacob erexit et unxit¹¹ in titulum. Adsit¹² igitur redemptionis tuae ineffabilis pietas et super hos lapides opem tuae benedictionis infunde, ut, te largiente, referat praemium quisquis intulerit votum, qui te ergo¹³ angularem lapidem et saxum sine manibus excisum nominari ipse voluisti, tu lapides istos divinis cultibus apparatus benedic atque sanctifica et sacri huius mysterii¹⁴ sicut institutor, ita etiam sanctificator appare¹⁵.

35. Deinde, tenentibus subdiaconis vel acolitis lintheamina¹ vel omnia ornamenta aeclesiae, seu vasa sacra, quaecumque ad cultum Dei et aeclesiae pertinere videntur, benedicat² ea³ pontifex sicut in Sacramentorio⁴ continetur.

36. Ipsis completis, egreditur¹ episcopus et dat orationem² ante³ ostium⁴: Deus qui in omni loco dominationis tuae dedicator assistis⁵.

33. ¹ Alia] om. D K. — ² preces ... concedas. Per.] om. C D T. — ³ nostrae G K. — ⁴ humilitatis G K. — ⁵ et praesta ... concedas. Per.] om. K L. — ⁶ ut ... concedas. Per.] om. G.

34. ¹ prepositionem] om. D G K L T. — ² R.] om. T. — ³ Abemus C D G T; Habemus <ad dominum> G K T. — ⁴ Deo <nostro> D K L T. — ⁵ R.] om. T. — ⁶ iustum <est> K L. — ⁷ <Prephatio> Vere dignum D; <Prefatio> Vere dignum K; <prefacio> Vere dignum T. — ⁸ dignum <et iustum est aequum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere domine sancte pater omnipotens aeterne Deus> K L; dignum <et iustum est aequum et salutare, usque aeterne Deus> T. — ⁹ delinimenta C; delinimenta G K L. — ¹⁰ honoraretur D; honorentur, corr. honorarentur C. — ¹¹ unxit D. — ¹² Assit G. — ¹³ ergo] om. G K L. — ¹⁴ misterii D K L. — ¹⁵ appare. <Per.> K L.

35. ¹ lintheamina T. — ² benedicat G K. — ³ ea] om. D. — ⁴ Sacramentario G; Sacramentorium C.

36. ¹ egrediatur D. — ² orationem <hanc> T. — ³ ante] ad C. — ⁴ ostium C K. — ⁵ assistis K L.

35. Ordo XLI, II, 27.

36. Ordo XLII, 8.

37a. Ipsa finita, suscipit ¹ ipsas reliquias a presbitero et portat eas

37b. cum honore, laudes decantando, cum cruce et turibulis et luminibus multis

37c. ad altare intus in aeccliesiam et ponit super altare novum.

5 38. Et extenso velo inter eas et populum, recondit ipse pontifex manu ¹ sua ipsas reliquias in loco altaris canendo antiphonam: *Exultabunt sancti in gloria*, cum psalmo: *Cantate Domino* ².

39. Et antequam recludantur, ponit chrisma ¹ intus in confessionem ² per angulos IIIor in ³ crucem ⁴ ita dicendo: *In nomine patris*
10 *et filii et spiritus sancti. Pax tibi. Rj.* ⁵ *Et cum spiritu tuo.*

40. Deinde ponit tres portiones corporis domini intus in confessionem ¹ et tres de incenso et recluduntur reliquie ² intus in confessione.

41. Et dum recluduntur, cantatur ¹ antiphona: *Sub altare* ² *Dei* ³
15 *sedes accepistis* ⁴, *intercedite pro* <nobis ⁵ *ad dominum qui vos elegit*>.

42. Et accipiens tabulam, quae super reliquias poni debet, antea confirmat eam subtus cum chrismate ¹, dicendo ut supra: *In nomine patris* ².

43. Et ponit tabulam super reliquias et dat orationem hanc ¹:
20 *Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum.*

44. Deinde linit eam cum calce que ante ¹ fuerat praeparata et, postquam fuerit linita, facit crucem desuper cum crismate ², dicendo ut supra.

45. Et facit crucem ¹ similiter cum crismate ² per IIIIor angulos
25 altaris desuper, dicendo ut supra.

37a. ¹ suscepit C D.

38. ¹ manus, corr. manu C. — ² Cantate Domino] ipso G K L.

39. ¹ crisma G. — ² confessione G. — ³ in ... dicendo] ita dicendo in crucem G. — ⁴ cruce C D. — ⁵ Rj.] om. D T.

30 40. ¹ confessione G. — ² reliquiae G K; reliquiae ... dum recluduntur (n. 41)] om. D.

41. ¹ cantatur antiphona] canunt antiphonam G K L T. — ² altari L. — ³ Dei] domini D L. — ⁴ accepistis intercedite pro] om. T. — ⁵ nobis ad dominum qui vos elegit.] in codicibus G K L.

35 42. ¹ crismate G. — ² patris <et filii et spiritus sancti> D G K L.

43. ¹ hanc <Oremus> G.

44. ¹ ante] om. C D. — ² chrismate D K L.

45. ¹ crucem] terminus crucem exprimitur cruce depicta C. — ² chrismate D K L T.

40 37a. Ordo XLII, 9. — 37b. Ordo XLI, II, 28. — 37c. Ordo XLII, 9.

38. Ordo XLI, II, 29.

39-41. Ordo XLII, 10-12.

42. Ordo XLII, 18.

43-46. Ordo XLII, 13-16.

46. Et tunc velat altare et dat orationem hanc ¹: *Descendat, quaesumus, domine Deus noster.*

47. Inde vero revertitur pontifex in sacrarium cum ordinibus sacris et induit se vestimentis aliis solemnibus ¹ et interim ² vestiuntur altaria vel aecclesia et accenduntur luminaria. 5

48a. Hoc peracto, canit scola antiphonam ad introitum.

48b. Et procedit pontifex ¹ de sacrario ² cum ordinibus sacris sicut consuetudo est.

48c. Et post *Kyrie* ¹ dicit: *Gloria in excelsis* ². Et complet ³ missam ⁴ ordine suo sicut in sacramentario ⁵ continentur. 10

49. Et per totam ebdomadam missa publica in ipsa aecclesia ¹ celebretur, usquedum octo dies completi sunt.

XXXIV. Item benedictio basilicae novae ¹.

Deus qui super mysticam ¹ *petram apostolicae potestatis aedificatae principaliter ecclesiae tuae* <*portas* ² *infernus nunquam praevalituras esse promisisti, cunctos ab eadem remove placatus errores, ut quod adversus eam praesumptio falsitatis extollit, spiritus veritatis evincat. Dirige, quaesumus, eam dispensatione coelesti, ut quae ante mundi principium in tua semper est praesentia praeparata, usque ad plenitudinem gloriamque promissam, te moderante, permaneat et in tuorum cordibus fidelium perpetuum tibi construe mansionem, ut plebs haec quae deiecto in terram vultu benedictionis tuae postulat domum, aeternum a te percipiat praemium. Praesta, quaesumus, domine, ut haec basilica cuius hodie nunciamus in caenia quae tua dedicatione subsistit solemnis, tua semper fiat habitatione praeclara. Per>.* 25

46. ¹ hanc. <Oremus> G K L.

47. ¹ sollempnibus D. — ² inveterim D.

48b. ¹ pontifex ... sacris] om. T. — ² sacrario] corr. C.

48c. ¹ Kyrie eleyson G K L T. — ² excelsis <Deo> D G K L. — ³ completur G K L T. — ⁴ missa G K L T. — ⁵ sacramentario D K L. 30

49. ¹ ecclesia L.

XXXIV. Mss.: C, f. 22^r; D, f. 18^v; T, f. 64^v.

Éd.: HIRTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 116; éd. 1610, col. 129; éd. 1677, p. 720. — GERBERT, *Monum. t. II*, p. 63b (d'après Vindob. 1817); PL, CXXXVIII, 1039-1040. 35

Titulus. ¹ nove C D.

¹ mysticam D. — ² portas ... praeclara. Per.] in solo codice T.

47. *Ordo* XLI, II, 30.

48a. *Ordo* XLII, 29. — 48b. *Ordo* XLI, II, 31. — 48c. *Ordo* XLII, 19.

49. *Ordo* XLII, 20. 40

XXXV. Quid¹ significant duodecim candelae.

1. Morem¹, quem sancta ecclesia tenet in sollempni² domus dominicae³ consecratione, non esse cuiuscumque dignitatis ille cognoscit qui, antiquae⁴ reminiscens historiae, meminit cum quanta celebritate
 5 tabernaculum testimonii et templum a Salomone⁵ constructum, domino iubente, dedicatum sit. Nam cum duodecim duces in significatione⁶ duodenorum apostolorum uno⁷ die munera sua ad tabernaculum detulissent, domino sanciente, iussi sunt singuli singulis diebus oblationem suam offerre, quatinus⁸ et festivitatis⁹ splendor
 10 augesceret¹⁰, et¹¹ significationis futurae ipsa veritatis¹² historia arderet.

2. In eo namque quod singuli duces per singulos dies munera sua obtulerunt, iam tunc praefigurabatur quod non confuse apostoli in una gente evangelizaturi manerent, sed singulis singulas¹ pluresve²
 15 gentes, per distributionem sancti spiritus evangelizaturi sortirentur. In eo vero quod omnes eadem munera <obtulerunt³>, praefigurabatur quod apostolorum⁴ doctrina unanimis et concors in aecclesiae edificationem concurreret⁵ sanctificationemque eius non scismatum⁶ diversitas sed potius unita⁷ confessio veritatis adornaret.

20 3. Ista sunt et ligna¹, spiritus sancti fonte² irrigante³ quorum fructus est ad esum⁴, sicut in Ezechiele et in Apocalipsi legitur, et folia eorum ad medicinam per singulos menses afferentia primitiva⁵, in quorum figura antequam pontifex basilicam consecraturus

XXXV. Mss.: B, f. 44^r-56^r; C, f. 22^r-33^v; D, f. 18^v-27^v; G, f. 28^r-31^r (desunt initium et finis = n. 1-14 et 38 [var. 18]-63 ut in PL, CXXXI, 850-857 D); K, f. 34^v-39^r (= G); L, f. 44^r-49^v (= G); T, f. 64^v-71^v.

Éd.: MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. II, c. XIII; t. II, pp. 276-282; PL, CXXXI, 845-866 (d'après un ms. de Rouen 1343, du XIIe s., f. 1-9, provenant de Saint-Evrul). — Explication des cérémonies de la dédicace, attribuée à Rémy d'Auxerre († 908) par Martène.

Titulus. ¹ <Incipit expositio dedicationis aecclesiae> Quid B; Quid ... candelae] om. G K L.

1. ¹ Morem ... peragendum festinet (n. 14, *in fine*)] om. G K L. — ² sollempne, corr. sollempni C; sollempni B. — ³ dominicae] domini C. — ⁴ antiquae T.
 35 — ⁵ Salemon T. — ⁶ significationem B T. — ⁷ una B. — ⁸ quatenus B. — ⁹ festivitatis C. — ¹⁰ agnosceret B. — ¹¹ et] om. C. — ¹² veritatis historia] veritas historiae: Martène.

2. ¹ singulas] plurimas: Martène. — ² pluresve] plurae suae T. — ³ obtulerunt] om. B C D T. — ⁴ apostolis: Martène. — ⁵ concurrerunt B. — ⁶ scismatum C D. — ⁷ unita] unitate C; unica: Martène.

40 3. ¹ ligna] signa: Martène. — ² fonte] fronte B. — ³ irrigata B T et Martène. — ⁴ aesum T; usum: Martène. — ⁵ primitiva <sua> Martène. —

ingrediatur, duodecim candelae in circuitu accenduntur. Ipsi sunt enim quibus veritas ait ⁶: ^a *Vos estis lux mundi*. Itemque exortans ⁷ eos ad praedicationis verbum fidelibus suis erogandum ⁸: ^b *Nemo, inquit, accendit lucernam et in abscondito ponit, neque sub modio, sed supra candelabrum, ut qui ingrediantur ⁹ lumen videant*. Isti sunt qui ut alios calere caritate docerent et verbo splendere, prius linguas accipere ¹⁰ igneas, ut insinuarentur ¹¹ et amore fervere et verbo lucere. Dum ¹² ergo in circuitu domus dedicandae duodena fulgent lumina, demonstratur quod in ea praedicanda sit lucens et ardens apostolica doctrina. 5
10

4. Domus autem ipsa dominica abusive vel metonimice aecclesia dicitur, non proprie; nam ¹ metonimice ² aecclesia dicitur, ut per id quod continetur id quod continet significetur. Aecclesia namque Convocatio interpretatur, sed, sicut diximus, non propriae ³ aecclesia vocatur domus, que convocari non potest. Dicit tamen prophetia ⁴: ^a *Coadunate senes ⁵, sanctificate ecclesiam*. Sed sciendum hunc usum ab antiquo populo sumptum esse, qui indifferenter synagogam ⁶ et populum et locum, ubi ad adorandum ⁷ et legendum convenire consueverunt ⁸, uno nomine vocitabant. De populo enim dictum est: ^b *Dixit Moyses ad omnem synagogam filiorum Israel ⁹*. De loco autem in quo ¹⁰ adoraturi et lecturi conveniebant, dicitur in evangelio quod cum centurio misisset ad dominum principes Iudeorum pro pueri ¹⁰ sui sanitate roganda, venerunt ad dominum principes ¹¹ et deprecati sunt eum sollicite, dicentes: ^c *Dignus est ut hoc illi praestes; diligit enim gentem nostram et synagogam ipse nobis edificavit ¹²*. Itemque ¹³ in Actibus apostolorum: ^d *Et introeuntibus ¹³ in synagogam ¹⁴ sederunt*. Post lectionem autem legis et prophetarum ¹⁵ miserunt ad eos principes dicentes: *Viri fratres, si quis ¹⁶ est in vobis sermo exortationis ad plebem, dicite*. 15
20
25

5. Claret ergo ¹ quia, sicut et alia plurima, ita et hunc usum ² a 30

⁶ dicit: Martène. — ⁷ exhortans B T. — ⁸ erogandum T. — ⁹ ingrediuntur B D et Martène. — ¹⁰ acceperunt: Martène. — ¹¹ insinuarent C. — ¹² Dum] Deum Martène.

4. ¹ nam ... dicitur] om. D. — ² metonimice B. — ³ propriae B. — ⁴ propheta B T. — ⁵ senex C D. — ⁶ synagoga B C. — ⁷ orandum D et Martène. ³⁵ — ⁸ consueverant B. — ⁹ Israhel B. — ¹⁰ puri, corr. pueri C. — ¹¹ <idem> principes B T. — ¹² edificavit B; aedificabit D. — ¹³ introeuntes B T et Martène. — ¹⁴ sinagoga D. — ¹⁵ prophetiam C. — ¹⁶ qui C T.

5. ¹ ergo quia] om. B. — ² husum, corr. usum C. —

XXXV. 3. ^a MATTH. V, 14. — ^b LUC. XI, 33.

4. ^a IOEL, II, 16. — ^b NUM. XXVII, 20. — ^c LUC. VII, 4-5. — ^d ACT. XIII, 14-15. 40

veteribus suscepimus, ut indifferenter uno nomine et populus ecclesia et domus quo populi conveniunt similiter ecclesia nuncupatur³. Sed magna differentia apparet inter ista duo nomina, synagogae⁴ scilicet et aecclesiae. Synagoga⁵ namque Congregatio dicitur, quae
 5 et lapidum et brutorum animalium⁶ dici potest. Aecclesia vero, que Convocatio nuncupatur⁷, nonnisi eorum est qui intellegentiae dignitate⁸ praepollent, ut monstretur quantum distat christiana dignitas⁹ a iudaica vilitate. Beatus vero¹⁰ Augustinus in libro De origine de hac re ita dicit: ^a *Sicut ergo appellamus*¹¹ *aecclesiam basilicam*
 10 *qua continetur populus, qui*¹² *vere appellatur aecclesia ut nomine aecclesiae, id est populi qui continetur, significemus*¹³ *locum qui continet, ita, quia animae corporibus continentur, intellegi corpora filiorum Israel*¹⁴ *per nominatas animas possunt.* Proprie autem greco vocabulo basilica dicitur, quod¹⁵ latine regia interpretatur, ut habitaculum
 15 regis eterni monstretur.

6. Qualiter¹ super liminare percutitur et *Pax huic domni* dicitur², et reliqua. Sane illuminatis candelis mos³ est pontificem⁴ ad ostium accedere basilicae, clero <et⁵> populo subsequente, et percutere ter super liminare cum virga, quam antiquitas cambuta⁶
 20 vocat⁷ et canere⁸ antiphonam *Tollite portas principes vestras*⁹. Et¹⁰ haec quidem nequaquam, ut pueris vel¹¹ pueriliter intellegentibus videtur, quasi¹² ludus accipienda sunt, subtiliter¹³ discutiendum¹⁴, quare ita a veteribus instituta sunt¹⁵. Haec namque et talia¹⁶ per doctrinam apostolorum eorumque discipulorum ad nos credimus
 25 devoluta. Scimus autem sacros pontifices domini nostri Iesu Christi gestare personam¹⁷, sicut ipse eis dicit: ^a *Sicut misit me pater et ego mitto vos.* Itemque: ^b *Qui vos audit me audit et qui vos spernit, me spernit.* Beatus etiam Paulus huic sensui astipulatur¹⁸ cum vice

³ nuncupetur B D T. — ⁴ synagoga D. — ⁵ Synagota C; Sinagoga T. — ⁶ animalium] animantium B C D. — ⁷ nuncupetur T. — ⁸ dignitate] om. Martène. — ⁹ dignita D. — ¹⁰ vero] autem B D T. — ¹¹ apellamus B. — ¹² qui] quae B. — ¹³ significemus locum qui continet] in margine infer. cum signo relativo B. — ¹⁴ Israhel T. — ¹⁵ quae: Martène.

6. ¹ Quare: Martène. — ² dicitur] om. T. — ³ mons D. — — ⁴ pontificem] pontificum: Martène. — ⁵ et] om. C D. — ⁶ cambutta T; cambutam: Martène. — ⁷ bocat, corr. vocat C. — ⁸ cantare B T et Martène. — ⁹ principes vestras] om. D; vestras <et elevamini portae aeternales> B. — ¹⁰ Et] Ut T. — ¹¹ vel] velut B. — ¹² quasi ludus] om. Martène. — ¹³ <sed> subtiliter B et Martène. — ¹⁴ discutiendum B. — ¹⁵ sint B. — ¹⁶ talia] alia: Martène. — ¹⁷ persona D.
 40 — ¹⁸ astipulatur T. —

5. ^a Ep. OXO de origine animae; CSEL, LVII, 154 (GOLDBACH); PL, XXXIII, 864.

6. ^a Ioh. XX, 21. — ^b Luc. X, 16. —

Christi sese fungi testatur, dicens: ^c *Pro Christi legatione fungimur, obsecramur* ¹⁹ *pro Christo, reconciliamini Deo* ²⁰.

7. Virga autem sacerdotis potestas intellegitur ¹ sacerdotalis, quam eis contulit, cum apostolos ad praedicationem mittens, nihil ² aliud ferre permisit, evangelio dicente quod non permisit eis ut quicquam ³ tollerent in via nisi virgam ⁴ tantum. Quia virga sancti sacerdot-
 5
 es et solantur ⁵ humiles et terrent superbos, ac feriunt inpenitentes. Est ⁶ eadem virga ⁷ recurva ⁸, quod ⁹ sollicitudinis et pietatis ¹⁰ prae-
 figurat compassionis. Ne etiam ¹¹ aliqua ovium aberret, habena praecepti et caritate utuntur ¹² affectionis, imitantes eum qui et per ¹³ ¹⁰
 prophetam olim clamat: ^a *Convertimini, filii, revertentes et sanabo adversiones vestras*. Et per evangelium salubriter ac pie vocat dicens:
^b *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati* ¹⁴ *estis et ego vos requiescere faciam*. Quam potestatem a patre Dei ¹⁵ filius accepit cum caelestium vel ¹⁶ terrestrium et infernorum dominatum promeruit, di-
 15
 cente apostolo: ^c *Propter quod Deus exaltavit illum* ¹⁷ *et donavit illi nomen quod est super omne nomen et in nomine Iesu omne genu flectitur* ¹⁸ *caelestium, terrestrium* ¹⁹ *et infernorum*. Unde ²⁰ et inferi patuerunt descendenti, dicente psalmista: ^d *Quia contrivit portas ereas* ²¹
et vectes ferreos confregit. Et caeli novo obsequio susceperunt ad pa-
 20
 trem ascendentem. Sed et corda mortalium dura prius per obstinationem ²², postea patefactae ²³ sunt per humilem confessionem. Eandem ergo potestatem salvator suis largitur praesulibus cum Petro, ut ²⁴ in eo aecclesiae principibus potestatem suam ²⁵ largiatur dicendo:
^e *Tu es Petrus et super hanc petram edificabo ecclesiam meam et por-
 25
 tae inferi non praevallebunt adversus eam et quodcumque ligaveris super terram erit ligatum et in caelo et quodcumque solveris super terram erit solutum et in caelo* ²⁶. Cui ergo dicitur: Portae inferi non praevale-

¹⁹ obsecramus B et Martène. — ²⁰ Deo] domino: Martène.

7. ¹ intellitur T. — ² nichil D T; nihil <eis> B D. — ³ quicquam] aliquid: ³⁰ Martène. — ⁴ virga C. — ⁵ consolantur B D et Martène. — ⁶ Est <etiam> B D T. — ⁷ In codice C, in parte infer. f. 22^v, habetur alphabetum ABΓΔΕΣΗΘΙΚΑΜ ΝΕΟΠΡΟΤΥΦΧΩ. — ⁸ recurva C. — ⁹ quod sollicitudinis et pietatis] quae sollicitudinem et pietatem: Martène. — ¹⁰ pietatis, corr. pietatem C. — ¹¹ etiam] enim: Martène. — ¹² utantur B. — ¹³ per] om. T; su-
 35
 praser. B. — ¹⁴ honerati D. — ¹⁵ Dei] om. Martène. — ¹⁶ vel] om. B T; et D. — ¹⁷ illum] om. B. — ¹⁸ flectatur B. — ¹⁹ <et> terrestrium D. — ²⁰ Unde <ei> Martène. — ²¹ aereas T. — ²² obstitionem, corr. obstinationem C. — ²³ patefacta B T et Martène. — ²⁴ ut in eo] et loco: Martène. — ²⁵ suam] om. Martène. —
 40
²⁶ caelo B. —

^c 2 COR. V, 20.

7. ^a IER. III, 22, — ^b MATTH. XI, 28. — ^c PHIL. II, 9-10. — ^d Ps. CVI, 16. — ^e MATTH. XVI, 18-19.

bunt, et ei ligandi in caelo et solvendi in terra simul privilegium traditur, constat nimirum quia et caelo et terre et inferno ²⁷ principetur ²⁸. Cum ergo pontifex virga sua super liminare futurae aecclēsia ter percutit, ostendit quia ²⁹ sibi et caeli et terrae et inferi potestas cedit ³⁰.

8. Unde et post percutionem ostium ¹ aperitur, videlicet quia sibi potestate ² sua digne conservanti pars adversa resistere non potest. Nam ipsa domus, antequam pontifex eam ingrediatur, populi ignorantis et perfidie repagulis inclusi figuram tenet, antequam ³ dominus venit ut educeret vinctos ⁴ de tenebris, cui pater dixerat: ^a *Ego ante te ibo et gloriosos terrae humiliabo; portas ereas ⁵ conteram ⁶ et vectes ferreos confringam*. Itemque post aliqua ei pater dicit: ^b *Ut dicerēs his qui vincti sunt: Exite, et his qui in tenebris ⁷, revelamini*. Quod et per seipsum dominus in carne veniens peregit et usque in finem saeculi per vicarios suos agere non desistit.

9. Cantatur autem ¹ antiphona a pontifice dicente: *Tollite portas, principes ²*, et cetera. Cum auctoritate divina imperat pontifex demonibus ³ sive vitiis diversis, ut tollant portas suas, quatinus ⁴ portae caelestes eleventur et introeat rex gloriae. Portae enim mortis ⁵ sunt peccata, de quibus propheta gloriatur ad dominum, dicens: ^a *Qui exaltas me de portis mortis*. Portae autem sunt ⁶ eternales per quas ingredimur ad vitam, de quibus sequitur ⁷ idem psalmista: ^b *Ut annuntiem ⁸ omnes laudes ⁹ tuas in portis filiae Syon*. Sunt autem portae istae quae elevantur in aecclēsia vel maxime tres, baptismatis ¹⁰ gratia, chrismatis ¹¹ honor et sacri verbi praedicatio, per quas ²⁵ rex glorie introit ¹² cum Christus per sancta opera in ecclesia sua sui praesentiam notam facit ¹³. Gloria enim regis nostri ¹⁴ est cum in ecclesia eius potestas et misericordia atque iustitia praedicatur, dicente scriptura: ^c *Quia gloria regum sit celare verbum et gloria domini ¹⁵ investigare sermonem*.

³⁰ ²⁷ inferi T. — ²⁸ principentur C. — ²⁹ que] *rasura* C; quia B D T et Martène. — ³⁰ caedit B.

8. ¹ hostium, *corr.* ostium C. — ² potestatem suam: B T et Martène. — ³ antequam] ad quem: Martène. — ⁴ vinctos] cunctos: Martène. — ⁵ aereas T. — ⁶ conteras, *corr.* conteram C. — ⁷ tenebris <sunt>: Martène.

³⁵ 9. ¹ autem] *om.* B D T. — ² principes <vestras et elevamini portae aeternales> B T. — ³ daemonibus B D; doemonibus T. — ⁴ quatenus B T. — ⁵ morti T. — ⁶ sunt] *om.* B D T. — ⁷ subsequitur B D. — ⁸ Ut annuntiem] Et annuntiem T; annuntient D. — ⁹ laudationes B. — ¹⁰ baptismi B D T. — ¹¹ crismatis B; chrismati D. — ¹² introitus C; introivit T et Martène. — ¹³ faciat: Martène. — ¹⁴ nostri] *om.* D. — ¹⁵ domini] Dei B T.

8. ^a Is. XLV, 2. — ^b Is. XLIX, 9.

9. ^a Ps. IX, 15. — ^b Ps. IX, 15. — ^c Cf. Prov. XXV, 2 (*Gloria Dei est celare verbum et gloria regum investigare sermonem*).

10. Aperto vero ostio ¹, intrat pontifex cum clero et populo, dicens ter: *Pax huic domui*, quia dominus ingrediens mundum, genus humanum per carnis suae assumptionem ² Deo reconciliavit, pacemque illam, quam discordia per peccatum disciverat ³, ipse ⁴ adventus sui miseratione conscivit. Hinc est enim quod angeli eo nato clamaverunt: *a Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis.* Hinc est quod ipse princeps sacerdotum praedicatoribus, quos ecclesiae praeficiebat, praecepit dicens: *b Intrantes autem in domum, salutate eam dicentes: Pax huic domui.* Sed et ipse ingressus domum Zachei dixit: *c Quia hodie huic ⁵ domui facta ⁶ est, eo quod et ⁷ ipse* ¹⁰ *filius sit Habrahae* ⁸. Idemque ⁹ post resurrectionem apparens discipulis ait: *d Pax vobis.*

11. Pontifex vero ¹ ecclesiam ingrediens *Pax huic domui* clamat quia sancti doctores ad hoc satagunt, ut populus, qui a Deo discordaverat per peccata, ei reconcilietur per bonorum operum exercitia. Hoc ² Paulus agit ³ pene per omnes epistolas suas, scribendo ad discipulos ⁴: *a Gratia vobis et pax a Deo patre et domino Iesu Christo.* Item Petrus: *b Gratia vobis et pax multiplicetur.* Clamat autem ⁵ ter ut patris et filii et spiritus sancti, quorum est una divinitas, sit reconciliationis eque ⁶ parilitas. Unus est enim Deus ⁷, una fides, unum baptisma ⁸. In his reconciliationem et ⁹ pacem ad Deum per dominum nostrum Iesum Christum meruimus, dicente apostolo: *c Quia pacificavit per sanguinem suum non solum quae in caelis sed etiam quae in terris sunt in ipso.* ²⁵

12. Quod vero, intrante pontifice ecclesiam, clerus cum letania, sacerdotes et levitae prostrati in terram ad Deum ¹ clamant pro sanctificatione ² ipsius ³ domus, hoc est quod et dominus ante passionem egit pro discipulis et pro cunctis qui post secuntur fidelibus, patrem exorans ⁴, dicendo: *a Pater, sanctifica eos in nomine tuo, quos dedisti* ³⁰

10. ¹ hostio, corr. ostio C. — ² assumptionem D; adsumptionem B. — ³ disciderat: Martène. — ⁴ ipsa D. — ⁵ <pax> huic B; <salus> huic D. — ⁶ <pax> facta: Martène. — ⁷ et] om. B. — ⁸ Abrahæ B T. — ⁹ Itemque B.

11. ¹ vero] ergo B et Martène. — ² Hoc] Hinc D. — ³ ait, corr. agit B. — ⁴ discipulos <suos> D T. — ⁵ autem] om. D. — ⁶ aequae T; euae B; aequa D. ³⁵ — ⁷ Deus] dominus: Martène. — ⁸ baptisma D. — ⁹ et pacem] suprascr. C.

12. ¹ Deum] dominum C D et Martène. — ² sanctificationem D. — ³ istius T. — ⁴ exorat D. —

10. ^a LUC. II, 14. — ^b MATTH. X, 12. — ^c LUC. XIX, 9. — ^d LUC. XXIV, 36; IOH. XX, 21, 26.

11. ^a 1 COR. I, 8. — ^b 1 PETR. I, 2. — ^c Cf. COL. I, 20.

12. ^a Cf. IOH. XVII, 17-20. —

*mihi*⁵. *Non pro his rogo tantum, sed*⁶ *qui credituri sunt per verbum eorum in me.* Sed et apostoli in epistolis suis discipulis suis⁷ scribunt orare se sine intermissione ad Deum⁸ pro ipsis et memoriam eorum facere in orationibus. Necnon et ecclesiae⁹ mos inolevit per traditionem apostolorum ut non solum pro fidelibus¹⁰ sed et pro hereticis et scismaticis, necnon et pro Iudeis et paganis domini misericordiam conveniant. Nam beatus Paulus apostolus tamquam ingressus ad¹¹ ecclesiam coortatur¹² omnes ad orationem, dicens: *Obsecro primum omnium fieri orationes, postulationes, gratiarum actiones*¹³ *pro omnibus hominibus, pro regibus et his qui in sublimitate sunt.*

10 13. Pontifex ergo, dum ecclesiam novam sanctificaturus eam ingreditur, et statim ad orationem se confert¹, apostoli vocem complet, qui primum omnium orationem fieri poscit pro omnibus hominibus, scilicet et² pro credentibus et necdum³ credentibus. Attamen eorum adhuc tipum⁴ tenet, qui rudem plebem instituere incipiunt.

15 14. Inde est quod surgens ab oratione¹ non salutat populum adhuc dicendo: *Dominus vobiscum*, sed ad orationem cunctos ortatur². Necdum enim populus novellus ad eam dignitatem venit, ut sacerdotis salutatione dignus videatur. Adhuc enim faenum tectorum est, de quo non implet manum suam qui metit, nec sinum suum qui manipulos colligit³, ut eis possit <dici>⁴ a praetereuntibus: *Benedictio domini super vos, benediximus vos*⁵ *in nomine domini.* In quorum figura Booz ille fortissimus, dum messores suos inviseret⁶ dixit: *Dominus vobiscum.* Quia videlicet dominus noster veraciter fortis, quod nomen Booz sonat, dum messores suos in⁷ sacra messe viderit⁸ laborare, benedictionis suae ubertate eos accumulat et tamen⁹ praepositis quam subiectis implet promissionem suam dicens: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.* Eis vero qui necdum in fidei societate ecclesiae adunari meruerunt, non solum necdum¹⁰ benedicit, sed etiam misceri rennuit¹¹ dicendo

30 ⁵ michi T. — ⁶ sed <pro eis> qui: Martène. — ⁷ suis] om. Martène; discipulis suis] om. D. — ⁸ deum] dominum C et Martène. — ⁹ aecclesiae T. — ¹⁰ fedelibus C. — ¹¹ ad] om. Martène; in B. — ¹² cohortantur B; coartantur T. — ¹³ gratiarum actiones] om. D.

13. ¹ conferat C. — ² et] om. T. — ³ necdum] necnon D. — ⁴ typum T.
35 14. ¹ orationem T. — ² hortatur B T. — ³ collegit C. — ⁴ <dici> in solo codice T. — ⁵ vobis B T. — ⁶ inviserit C. — ⁷ in sacra messe] intra messem: Martène. — ⁸ viderit laborare] laborare viderit T. — ⁹ tamen] tam: Martène. — ¹⁰ necdum] non: Martène. — ¹¹ rennuit T; prohibet: Martène. —

^b 1 Tim. II, 1-2.

40 14. ^a Ps. CXXVIII, 8. — ^b Ruth II, 4. — ^c Matth. XXVIII, 20. —

per¹² apostolum: ^d *Quae communicatio Christi ad Belial? Qui conventus templo Dei cum idolis?* Itemque per prophetam: ^e *Separamini, dicit dominus, et immundum ne tetigeritis.* Itemque per beatum Iohannem: ^f *Si quis venit ad vos et hanc doctrinam non affert, Aec ave ei dixeritis.* Orandum est ergo pro talibus, qui necdum initiati sunt, nec tamen salutandi sunt, quia non est eis vel¹³ consentiendum vel adu-
landum, quia ipsis praedicatoribus dominus dicit ut euntes ad prae-
dicandum neminem salutant in via. Hinc¹⁴ est etiam quod Heliseus
verus cum puerum mitteret ad resuscitandum mortuum praecepit ut
neminem in via salutaret, videlicet neminem fluxa vitae huius gratia¹⁵ 10
requirerem et haec cum alacritate appetentem spe cassa vel adu-
latione demulceat, sed ad ministerium¹⁶ sibi iniunctum tota intentio-
ne peragendum festinet.

15. Quid significet pontifex scribendo alfabetum¹ in pavimento?
His rite completis, incipit pontifex de sinistro angulo ab oriente scribe- 15
re per pavimentum alfabetum² usque in dextrum angulum occidentis,
atque iterum similiter a dextro angulo orientis usque in sinistrum
angulum occidentalem³ basilicae. Quae res puerilis ludus videtur, nisi
a magnis utpote⁴ spiritualibus⁵ et apostolicis viris instituta⁶ cre-
deretur⁷. Atque ideo tanto magis sacratius quid in tali facto sit⁸ 20
reconditum requirendum est, quanto minus intellegentibus⁹ vile
videri¹⁰ potest. Sciendum¹¹ tamen, sicut¹² supra iam dictum est,
omnia que in talibus fiunt domini exemplum praecessisse et quod
in illo praecessit in¹³ successoribus imitabile¹⁴ remansisse. Supe-
rius namque pontifex tantummodo orationem fudit¹⁵, nunc vero 25
iam alfabeti¹⁶ ordinem per futuram aecclesiam sub certae signifi-
cationis mysterio¹⁷ describit.

16. Quid¹ autem per alfabetum nisi initia et rudimenta doctri-
nae sacrae intellegi² convenit? Unde³ Hebreis exprobens dicit:

¹² per] *suprascr.* C. — ¹³ vel] *om.* T. — ¹⁴ Hic C D. — ¹⁵ gratia] gaudia: *Martène*; 30
vitae huius gratia] huius vitae gratia B T. — ¹⁶ misterium D; mysterium C;
ad *om.* C D.

15. ¹ alfabetum C D. — ² alfabetum D; alfabetum K. — ³ occidentale C.
— ⁴ utpote] et B et *Martène*. — ⁵ spiritalibus B G; spiritualibus et] spiritali-
bus utpote B. — ⁶ instituta] statuta B. — ⁷ crederetur] videretur G. — 35
⁸ sit reconditum] reconditum sit G K L. — ⁹ intelligentibus G K L; <non> intel-
legentibus B. — ¹⁰ videri potest] potest videri B. — ¹¹ Sciendum <est> B D G K
L T. — ¹² sicut supra iam] iam supra B T. — ¹³ in successoribus] *om.* G. —
¹⁴ imitabile] immutabile: *Martène*. — ¹⁵ fundit D. — ¹⁶ alfabetum D. — ¹⁷ mi-
sterio K. 40

16. ¹ Quod B D; Quod, *corr.* Quid C. — ² intelligi G K L. — ³ Unde <et
Paulus>: *Martène*. —

^a *Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus rursum indigetis ut vos instruamini quae sint elementa mundi et exordia sermonum Dei.* Scribit ergo pontifex alfabeti ⁴ ordinem, cum fidei docet simplicitatem et dicit cum Paulo apostolo: *Lac* ^b *potum* ⁵ *dedi vobis, non escam.*
⁵ *Nondum enim poteratis, sed nec adhuc quidem potestis.* Sicut ⁶ enim parvulorum eruditioni ⁷ congruit ⁸ primum litterarum ⁹ elementa cognoscere, deinde ad ¹⁰ sillabas, ac post verba paulatim ad sententiarum ¹¹ cognitionem pervenire, sic quidam gradus sunt intellectus in ¹² familia sanctae ecclesiae, quorum primus est eorum qui simpliciter
¹⁰ *viventes, non* ¹³ *tamen ad robor doctrinae proficientes quasi primis elementis contenti sunt.*

17. Sed quomodo eadem elementa scribi debeant attendamus ¹. Non passim, sed distincto ordine ab angulo sinistro orientali in ² angulum occidentalem pervenit ³ scribendo et inde a dextro angulo
¹⁵ orientali usque in sinistrum angulum occidentalem. Ac primum sciendum quod quattuor anguli basilice quattuor ⁴ designant ⁵ plagas mundi ad quas pervenit doctrina ecclesiastica, quae per litteras significatur in terra descriptas. Quod autem alfabetum ⁶ ibidem describitur praedicatio evangelii ⁷ simplex et pura insinuat. In alfabeto
²⁰ enim nihil ⁸ duplicitationis, nihil falsitatis incurrit, quia evangelica puritas nihil fuscum ⁹, nihil ¹⁰ appetit falsum, sed simplici ¹¹ veritate subnixam aeternam ¹² prorsus respuit ¹³ falsitatem. Quod autem ab angulo orientali in ¹⁴ angulum occidentalem prior ¹⁵ versus desinit, iterumque orientalis ¹⁶ angulus in sinistrum angulum occidentalem
²⁵ duplici ¹⁷ figura ¹⁸ aggaudet, quarum ¹⁹ prima est quia in tali schemate crux figuratur, ut doctrinae evangelicae mors Christi semper inferatur.

18. In crucis enim effigie litterae ¹ figurantur, cum simplicibus qui-

^a alfabeti C. — ^b potum dedi vobis] vobis potum dedi B G T; potum dedi K
³⁰ L. — ^c Sicut] Sic K L. — ^d eruditioni B. — ^e <non> congruit B. — ^f litterarum D G. — ^g ac] C K L. — ^h ad sententiarum] adsentiarum T. — ⁱ in] *suprascr.* C. — ^j non] adhuc: *Martène*.

17. ¹ attendamus G K L T. — ² in <dextrum>: *Martène*. — ³ pervenit ... occidentalem] *om. Martène*. — ⁴ quattuor B T; IIII^{or} L. — ⁵ designare B C D.
³⁵ — ⁶ alfabetum B. — ⁷ evangelii K. — ⁸ nichil D K T. — ⁹ fuscum G; fuscum, *suprascr.* fuscum B. — ¹⁰ nil B; nichil K. — ¹¹ simplici veritate] simplicitate D. — ¹² aeternam] externa B; externam D. — ¹³ respuit] rapuit G. — ¹⁴ in angulum occidentalem prior] prorsus G. — ¹⁵ prior] prorsus B. — ¹⁶ orientalis angulus] ab orientali angulo: *Martène*; orientalis] orientali D. — ¹⁷ duplici
⁴⁰ B D. — ¹⁸ figurae D K. — ¹⁹ quorum B.

18. ¹ litterae G.—

busque mors Christi simpliciter intuitur². Unde Paulus quibusdam talibus ait: *ⁱ Nihil me*³ *iudicavi scire inter*⁴ *vos, nisi Christum Iesum et hunc crucifixum*. Quod vero⁵ ab angulo sinistro orientali scribere incipit usque in angulum occidentalem, angulus⁶ sinister iudaicus intellegitur⁷ populus. Unde et idem angulus orientalis est, ex quo ortus⁸ est dominus noster. Pervenit autem usque in angulum occidentalem pontifex scribendo, quia cum dominus noster a Iudeis ortus sit⁹, mors tamen eius a gentibus est suscepta. Sive angulus orientalis natiuitas, occidentalis ascensio⁹ in qua occidit, id est postea nobis non apparuit. Scribit¹⁰ enim Lucas ab angulo orientali sinistro usque in angulum occidentalem dextrum, quando *ⁱ primum sermonem fecit de omnibus quae cepit*¹¹ *Iesus facere et docere usque in diem quo*¹² *praecipiens apostolis per spiritum sanctum quos elegit assumptus est*. Sed cum versus idem ab angulo orientali dextro revertitur¹³ ad angulum occidentalem sinistram, hoc indicare videtur quod¹⁴ cum plenitudo gentium introierit, tunc omnis Israel salvus fiet¹⁵. Utriusque ergo populi collectionem duo versus isti significant, in una¹⁶ tamen crucis compage¹⁷. Hinc est quod Iacob, cum filiis¹⁸ Ioseph benediceret, cancellatis manibus effigiem crucis faciens, dextram¹⁹ manum super Efrain minoris, sinistram autem²⁰ super caput Manassae maioris posuit, significans quia populus dexter quondam in sinistram reverteretur²¹, sinisterque in dextrum. Sed neque ab re agitur, ut idem ordo vel scriptura cum virga sacerdotali peragatur. Premonstratur namque, quia eadem permutatio²² quae a Iudeis ad gentes venit per ministerium praedicatorum celebrata sit, et ea denuo conversio²³ quae in fine seculi in Iudeis consummanda erit²⁴ per opus nihilominus²⁵ sacerdotale perficiatur²⁶, id est per praedicationem.

19. Quare¹ non dicatur in primo versu *Alleluia* et benedictio² aquae³ et salis et cyneris quid⁴ significet.

² innuitur G K. — ³ Nihil me] Nihil <enim> me B; Nichil me D K; me iudicavi] iudicavi me G. — ⁴ inter vos] vos inter K. — ⁵ ergo] B C D T. — ⁶ angulum D. — ⁷ intelligitur G K L. — ⁸ sit] est T. — ⁹ <eius> ascensio B K L T. — ¹⁰ Scripsit G K. — ¹¹ coepit B. — ¹² qua B D G K. — ¹³ revertitur] om. T. — ¹⁴ quod] quia B G L. — ¹⁵ fiet] erit G. — ¹⁶ unam G K L. — ¹⁷ compagem G K L. — ¹⁸ filius C G L T. — ¹⁹ dexteram B. — ²⁰ sinistram autem] sinistram <manum, cancell.> autem D. — ²¹ verteretur G K L et Martène. — ²² per mutationem D. — ²³ quae G. — ²⁴ est G K L et Martène. — ²⁵ nihilominus C; nichilominus D K T. — ²⁶ perficiet: Martène.

19. ¹ Quare ... significet] Cur aqua sali miscetur et super aquam ex sale et cinere crux figitur: Martène. — ² benedictione B. — ³ aquae et salis et cyneris] aquae et salis et cyneris B. — ⁴ quid significet] om. B G K L; quod significet T. —

Post hec vero ad altiora iam⁵ sacerdos subit⁶ cum ante altare
astans⁷ Deum in adiutorem⁸ sibi invocat, velut qui tunc inchoet ope-
rari. Nam praeterita⁹ velut quedam¹⁰ prohemia¹¹ fuere. Dicit enim:
Deus in adiutorium meum intende, et cet., adiungens *Gloria patri et filio*
et *spiritui sancto*, absque *Alleluia*. Hic namque versus martirum¹²
est Deum¹³ invocantium in sui adiutorium, dum ad martirium¹⁴ pro-
perant, sed¹⁵ et doctorum cum contra aereas¹⁶ potestates pro sanc-
ta ecclesia duos incertosque sumunt¹⁷ conflictus¹⁸, scientes quod
non sit eis conluctatio adversus carnem¹⁹ et sanguinem, sed adver-
sus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum ha-
rum, contra spiritualia nequitia²⁰ in celestibus. Quanto ergo infirmiores
se ex sua cognoscunt inbecillitate²¹, tanto adiutorium Dei amplius
implorant ex illius benignitate²². Necdum tamen laudes²³ dicunt²⁴.
Alleluia namque vox est exultationis ad laudem Dei solummodo per-
tinens. Sancti autem doctores quamdiu in afflictione sunt, utpote
qui necdum de discipulorum profectu gloriari²⁵ possunt, deprecari
domini adiutorium non desinunt. Lectum autem *Alleluia* tunc canta-
bunt, cum discipulorum²⁶ vitam in domino crescere viderint, ut Pau-
lus: *Nunc vivimus si vos statis in²⁷ domino*. Et iterum²⁸: *Scio autem*
quod veniens ad vos, in abundantia²⁹ benedictionis Christi veniam.
Perfectum tamen *Alleluia* tunc resonabunt, quando fiet quod scrip-
tum est: *Beati qui habitant in domo tua, domine, in secula seculo-
rum laudabunt te*.

20. Unde et mos increbuit¹ ut per dies afflictionis, qui sunt
25 quadragesimae ante pascha, *Alleluia* non cantetur², quia dies sunt

⁵ iam sacerdos] sacerdos iam G. — ⁶ subiit B D. — ⁷ adstans B; astans G; assistans T. — ⁸ adiutorium G K L. — ⁹ praeterita] preter ista: *Martène*. — ¹⁰ quedam] *om.* B; velut quedam] quedam G K L; veluti quedam D T. — ¹¹ proemia B L; praemia D K. — ¹² martirum] martyr B; animarum G K L. — ¹³ Deum invocantium] invocantium Deum B G. — ¹⁴ martyrium B G T. — ¹⁵ sed et doctorum] *om.* B. — ¹⁶ aeries B; aerias G K L. — ¹⁷ summunt B. — ¹⁸ conflictus T. — ¹⁹ carnem ... sed] *om.* T. — ²⁰ nequitiae: *Martène*; nequitie T; nequitiarum D; spiritualis nequitia] spiritualia nequitia B G. — ²¹ imbecillitate G L. — ²² benignite, *suprascr.* benignitate C. — ²³ laudes] cum laudibus B; lau-
des dicant] laudibus Dei *Alleluia* adiungunt, quia adhuc in laboribus atque
35 sudoribus se esse conspiciunt: *Martène*. — ²⁴ dicunt] Dei B; dicant B C. —
²⁵ gloriari possunt <affligi possunt> B D G K L T. — ²⁶ discipulorum <suorum>
B G K L et *Martène*. — ²⁷ in] *om.* *Martène*. — ²⁸ iterum] item B. — ²⁹ habun-
dantia D K L T.

40 20. ¹ increbuit T; increbuit, *suprascr.* increbuit B. — ² cantetur B G K
LT et *Martène*. —

luctus et penitentiae. Resurrectione autem domini³ peracta, sine intermissione cantetur. Pontifex ergo, qui cum⁴ discipulorum imperitia⁴ repugnatione et contradictione⁵ adhuc certat, adiutorium quidem domini ad⁶ ea devincenda flagitat, *Alleluia* autem adhuc plene⁷ cum eis non cantat, quia, secundum scripturam, non est speciosa⁸ laus in ore peccatoris. Neque enim⁹ primis adhuc inherentes⁹ rudimentis possunt eorum officium subire, quorum perfectus animus in laude omnipotentis se solummodo novit occupare. Propter¹⁰ quod David bene psalmos VII, quos in laude domini composuit¹¹, et *Alleluia* titulo prae-notavit et in finem¹² conclusit, non in capite psalterii,¹⁰ non in medio, vel alia qualibet¹³ regione, sed in fine posuit; aperte innuens quia eorum est *Alleluia* veraciter cantare, qui iam vicia¹⁴ evadere et in perfectionis¹⁵ culmine perseveranter norunt consistere. Econtra autem a laude Dei coibentur¹⁶ qui adhuc vitiis¹⁷ enerviter subcumbant¹⁸, dicente eodem psalmista: *Peccatori autem*¹⁵ *dixit Deus: Quare*¹⁹ *tu enarras iustitias meas et assumis testamentum meum per os tuum.* Hinc est quod apostolus quosdam ortatur²⁰ ut cum praepositis suis plenum *Alleluia* cantare possint, dicens²¹: *Obedite*² *praepositis vestris et subiace*³ *eis; ipsi enim pervigilant quasi rationem pro vobis reddituri, ut cum gaudio hoc faciant*²² *et non*²⁰ *gementes.*

21. Post haec vero benedicatur aqua, commixto¹ sale et cynere. Et² aquam³ quidem significare populum testatur Apocalipsis Iohannis dicendo: *Aquae enim populi sunt.* Sal autem doctrinam⁴ verbi⁵ divini significat⁶. Unde in lege praecipitur ut⁷ in omni sacrificio sal offeratur, dicente legislatore: *In omni sacrificio tuo offeres*⁸ *sal, nec*⁹

³ domini] dominica: Martène. — ⁴ imperitia B L. — ⁵ contradictione B. — ⁶ ad ea devincenda] eadem vincenda T. — ⁷ pleniter: Martène. — ⁸ enim] om. Martène. — ⁹ inherentes rudimentis] inherentes fundamentis C D. — ¹⁰ Propter ... bene] Quod bene sciens propheta David B; Propter ... posuit] om. G K L. — ¹¹ composuit B. — ¹² fine B T. — ¹³ quaelibet T. — ¹⁴ vicia] vicina C D; vitia G K T et Martène. — ¹⁵ perfectionum G K L. — ¹⁶ cohibentur G K L T; cohibetur, *supraser.* cohibentur D; cohibenter, *supraser.* cohibentur B. — ¹⁷ viciis L. — ¹⁸ succumbant B G; succubunt K; succubuerunt T. — ¹⁹ Quare] om. B. — ²⁰ hortatur B G K T. — ²¹ dicentes] diebus eis: Martène; dicentes B C D T. — ²² facient T.

21. ¹ commixto sale et cinere] cum commixtione salis et cineris: Martène. — ² Et] om. Martène. — ³ aqua C. — ⁴ doctrina: Martène. — ⁵ verbi] ubi T. — ⁶ significat] om. B et Martène. — ⁷ ut ... legislatore] in *marginē adscr.* C. — ⁸ tuo] om. B et Martène. — ⁹ offere D. — ⁹ nec auferes sal] om. T. —

*auferes*¹⁰ *sal federis domini Dei tui de sacrificio eius*. Quod est aperte dicere: Omnia que Deo offerre volueris opera et¹¹ auctoritate divina¹² condiantur, nec aliquid Deo putes¹³ gratum, quod non fuerit illius lege sancitum. Cinis¹⁴ autem consummationem significat dominicae passionis, quam¹⁵ significabat cinis illius vitulae quae mac-
 5 *tari iussa est in lege ad expiationem populi*. Cinis namque vitulae rubeae carnem¹⁶ salvatoris rubra per sanguinem crucis et exusta igne tribulationis. Hinc ipse salvator, cum quasi quidam torris exu-
 rendus quodam¹⁷ modo ad ignem duceretur passionis ait¹⁸: *c Si in*¹⁹
 10 *viridi ligno hec faciunt, in arido quid fiet?* Hinc²⁰ cinerem apostolus ad Hebreos interpretans ait: *d Si enim sanguis hyrcorum*²¹ *aut*²²
vitulorum et cinis vitulae aspersus inquinatos sanctificat ad emunda-
tionem carnis, quanto magis sanguis Christi qui per spiritum sanctum
*semetipsum obtulit immaculatum*²³ *Deo emundabit conscientiam no-*
 15 *stram ab operibus mortuis ad serviendum Deo viventi.*

22. Aqua ergo benedicitur et¹, ut sanctificari possit, sal² ei cum cinere³ miscetur, cum populi per pontificis officium⁴, ut⁵ sanctifi-
 cari possint, et verbo Dei inbuuntur⁶ et, qualiter Christo tamquam
 capiti corpus per eius passionem coniunguntur⁷ et sanctificentur,
 20 sufficienter instruuntur⁸. Fit⁹ autem crux ter super aquam ex sale
 et cinere cum docentur populi sanctae trinitati¹⁰ gratias referre pro
 sua eruditione atque redemptione.

23. Huic vero mixturae additur vinum cum aqua, que duo ge-
 minam in domino Iesu Christo praeferunt¹ naturam in una persona.
 25 Aqua enim humanitatem, vinum vero significat divinitatem. Dum
 ergo mixturae superiori miscetur vinum cum aqua mixtum, insinuat
 quia populus per os² praedicatoris instrui debet quod dominus noster
 et salvator Deus est et homo et, quamquam³ vinum mixtum sit
 aqua, non tamen eius est divinitas conversa in humanitatem aut⁴
 30 humanitas in divinitatem, sed, manentibus in integritate naturis,

¹⁰ *auferas* G K; *auferes sal federis*] *auferes sal foederis* B. — ¹¹ *et*] *om.* B *et Martène*; *opera et*] *ope et* D G K L T. — ¹² *divina condiantur*] *condiantur divina* B. — ¹³ *putes*] *supraser.* B. — ¹⁴ *Cynis* T. — ¹⁵ *quam*] *quia* B. — ¹⁶ *caro est*] *carnem* C L. — ¹⁷ *quadam* T. — ¹⁸ *ait* <enim> D. — ¹⁹ *Si in ... ait*] *om.*
 35 *Martène.* — ²⁰ *Hunc* K. — ²¹ *hyrcorum* B; *ycorum* C. — ²² *aut*] *et* B. —
²³ *immaculatum* B K L.

22. ¹ *et*] *om.* G K L. — ² *sal ei ... possint*] *om.* B. — ³ *cynere* T. — ⁴ *offi-*
cium] *supraser.* C. — ⁵ *ut*] *om.* D. — ⁶ *imbuuntur* K T. — ⁷ *coniunguntur* C.
 — ⁸ *instruuntur*] *om.* C D T. — ⁹ *Fiat* T. — ¹⁰ *trinitatis* D; *trinitatis, corr.*
 40 *trinitati* C.

23. ¹ *praeferant* T. — ² *os praedicatoris*] *hos praedicatores* C D. — ³ *quam-*
quam] *tamquam*: *Martène.* — ⁴ *aut humanitas in divinitatem*] *om.* K L. —

divinitas ⁵ assumpsit humanitatem, unam personam ⁶ efficiens, non naturarum proprietatem commutans.

24. Et intuentus ¹ ordo quam gradatim pergat. Primum ² pontifex ostium ³ aperit, deinde pro ⁴ populo orat. Post haec alfabetum ⁵ scribit. Deinde ⁶ aquam cum cinere et sale ⁷ benedicit, cui vinum ad-
miscet, quia ⁸ unusquisque primum per confessionem sibi ⁹ portam ¹⁰
salutis ¹¹ aperit. Deinde officium est sacerdotis pro ¹² eo orare, post ¹³
hec autem primordia salvationis ei contradere et quasi catecuminum ¹⁴
efficere; deinde qualiter uniri ¹⁵ possit corpori sui salvatoris per sacram
doctrinam docere; deinde qualiter Deus et homo ¹⁶ sit Christus stu-
diose contradere; ad ultimum sacro fonte purificari ¹⁷. Quem ordinem
dominus ¹⁸ tenuit et tenendum suo exemplo dedicavit. Cui cum
mutus et surdus oblatu est ¹⁹ sanandus, eduxit eum de turba seorsum
et misit digitos suos in auriculas ²⁰ et expuens tetigit linguam eius
et susiciens in caelum ingemuit et ait illi: *Effeta, quod est adaperire.* ¹⁵
De turba namque quis educitur, cum prioribus vitiis ²¹ per confes-
sionem et abdicationem abrenuntiat. Digi in auriculas mittuntur
cum, auditō verbo Dei, cathecizatur ²². Suspexit autem ²³ et inge-
muit ²⁴, ut sacerdotes Dei ²⁵ doceat domini misericordiam cum gemitu
petere pro eis quibus illos contigit praeesse. De saliva ²⁶ autem do-
mini lingua tangitur ²⁷ muti, ut divino verbo instruatur ²⁸ qui sacris
mysteriis ²⁹ initiatur ³⁰.

25. Quid fit ¹ quod ² digito crucem facit sacerdos per IIII^{or} cornua
altaris, et reliqua ³.

⁵ <qui> divinitas D. — ⁶ persona D.

25

24. ¹ intueris G K L. — ² Primum pontifex] Pontifex primum B. — ³ hos-
tium K. — ⁴ pro] *superscr.* C. — ⁵ alfabetum] alphabetum K; alfavetum C;
alvetum, *corr.* alfavetum C. — ⁶ Deinde] Inde B. — ⁷ salem C D. — ⁸ quo-
niam B. — ⁹ sibi] *om.* Martène. — ¹⁰ portas B. — ¹¹ salutis] *om.* Martène; sa-
lutas, *suprascr.* salutis B. — ¹² pro eo orare] pro eorare D. — ¹³ post ... contra-
dere] *om.* Martène. — ¹⁴ catecumenum B; cathecumenum D K, — ¹⁵ uniri] ve-
niri D. — ¹⁶ homo sit] homit T. — ¹⁷ purificare G K L. — ¹⁸ dominus] *om.* Mar-
tène. — ¹⁹ esset G K L T. — ²⁰ auriculas <eius> G. — ²¹ viciis L T. — ²² catezi-
zatur G K L T; catezizantur B. — ²³ autem <in caelum> B G K L; autem] *om.*
D. — ²⁴ ingemuit, *corr.* B. — ²⁵ Dei] *om.* B. — ²⁶ saliba C D. — ²⁷ tangitur] ³⁵
panditur B. — ²⁸ instruatur B et Martène. — ²⁹ mysteriis G T. — ³⁰ initian-
tur B et Martène; iniciatur G L.

25. ¹ fit] sit T. — ² quod] *suprascr.* C; quod digito crucem facit sacerdos
per IIII^{or} cornua] quod digito ✠ facit sacerdos per IIII^{or} cornua C; quod digito
crucem facit pontifex per quattuor cornua K; quod digito crucem facit sacer-
dos per quatuor cornua B T. — ³ reliqua <pone crocum> *nota scriptori desti-*
nata? D. —

Post haec tinguat ⁴ digitum ⁵ sacerdos ⁶ in aqua et facit ☩ ⁷ per quattuor ⁸ cornua altaris ⁹. Altare namque ecclesiae figura ¹⁰ praefert. Quod quattuor ¹¹ cornua habet, quia per ¹² quattuor ¹³ mundi cardines dilatatur ¹⁴, sicut olim Abrahae repromissum a domino est: ⁵ *a Dilataveris ad ¹⁵ orientem et occidentem, et meridiem. Et bene de aqua crux fit super altare per quattuor ¹⁶ cornua, ut demonstretur omnem ecclesiam mundandam esse a sordibus peccatorum per lavacrum ¹⁷ aquae et per crucis passionem. Bene per quattuor ¹⁸ cornua, ut demonstretur nullum excipiendum a salvatione. Sed, sicut dicit apostolus: ¹⁰ b In Christo Iesu non est Iudeus neque Grecus, nec ¹⁹ servus neque liber, nec ²⁰ est masculus neque femina, sed omnes in Christo unum sumus.*

26. Inde venit ante altare et aspergit illud septem vicibus. Septenario numero plenitudo significatur spiritus sancti, testante Esaia ¹⁵ qui de domino ait: *a Et requiescet super eum ¹ spiritus domini, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et pietatis et replevit ² eum spiritu timoris domini.* Ut ergo demonstretur quia spiritus sanctus baptizatis ³ tribuitur, iure septem vicibus altare sanctificata aqua respergitur. Ysopus autem cum quo ²⁰ eadem aqua ⁴ spargitur ⁵ herba est humilis, quae ⁶ radicibus suis saxorum dicitur penetrare duritiam ⁷ et interioribus pectoris ⁸ medetur incommodis, cuius etiam aspersione ⁹ immunditiae delabantur ¹⁰ in lege, significans ¹¹ humilitatem Christi, quae duritiam ¹² nostrae obstinationis confringit passionesque atque immunditias ¹³ interiores curare novit. Aqua ergo cum ysopo aspergitur, cum baptismus Christi humilitate ¹⁴ sanctificatus aecclesiae traditur ¹⁵.

27. Circuit ¹ autem ² altare spargendo eandem ³ aquam, ut significet ⁴ doctores non debere otio indulgere, sed eorum semper

⁴ tinguat T. — ⁵ digitum sacerdos] sacerdos digitum B. — ⁶ sacerdos] pontifex 30 G. — ⁷ crucem B G K L T. — ⁸ quattuor L; IIII^{or} G T. — ⁹ altaris] om. B. — ¹⁰ figura] om. G K L; figuram B D T. — ¹¹ quattuor B; IIII^{or} L T. — ¹² per] om. K. — ¹³ quattuor] quattuor B; IIII^{or} T. — ¹⁴ dilatantur C T. — ¹⁵ Dilataberis ad B G K L T et Martène. — ¹⁶ quattuor B; IIII^{or} G K L T. — ¹⁷ labacrum C. — ¹⁸ quattuor B; IIII^{or} G L. — ¹⁹ nec] non est B D G K L T. — ²⁰ nec] non 35 B D G K L T.

26. ¹ eum] om. D. — ² replebit K T et Martène. — ³ baptizatus B. — ⁴ aqua] superscr. K. — ⁵ aqua spargitur] spargitur aqua B. — ⁶ quaeque B. — ⁷ duriciam G L. — ⁸ pectoris] peccatoris: Martène. — ⁹ aspergione D; aspergine B G K L T. — ¹⁰ delabantur T et Martène; deleantur, corr. delabantur B; delavantur D. — ¹¹ significat humilitatem G K L; significans humilitatem, corr. humilitatem B. — ¹² duriciam L. — ¹³ immunditias L. — ¹⁴ humilitate] passione: Martène. — ¹⁵ tribuitur B D G K L T.

27. ¹ Circumit B. — ² autem] ergo T. — ³ eadem aqua G K L. — ⁴ significant C D. —

45 25. ^a GEN. XXVIII, 14. — ^b GAL. III, 28.

26. ^a Is. XI, 2-3.

quos domino initiaverint ⁵ curam gerere et eorum mundationi ⁶ operam dare, et ⁷, ut dominus mittat angelum suum ⁸ in circuitu eorum et ⁹ eripiat eos, continuatim orare.

28. Circuit autem totam ecclesiam ¹ et aspergit ² parietes illius ³, ut demonstret se omnem curam impendere ⁴ utrique sexui, omni etati ⁵ 5 omni dignitati.

29. Deinde iterum ¹ veniens ante altare iterum respergit illud secundo et omnem ecclesiam, docens non solum mundatum esse debere ² quempiam cessando ³ a peccato operis sed etiam cogitationis. Quod ostendit dominus ⁴ in evangelio, dicens: *Audistis* ⁵ *quia dictum est an-* 10 *tiquis: Non occides; ego autem dico vobis quia omnis* ⁵ *qui irascitur fratri suo reus erit iudicio.* Gemina ergo aquae ⁶ respersio, ut dictum est ⁷, duplicem significat mundationem ⁸, exteriorem scilicet et interiorem.

30. Cum autem tertio eadem ecclesia aqua lustratur, a tertio genere peccatorum emundari debere ¹ decernitur, id est locutionis. 15 Quod qui facere neglexerit ², audiet prophetam terribiliter comminantem: *a Et erit clamor* ³ *a porta piscium et ululatus a secunda et contritio magna a collibus.*

31. Canitur autem ¹ antiphona vel psalmus: *a Exurgat Deus* ², qui ³, quamquam de Iudeis scriptum credatur et intellegatur, tamen ab 20 eis qui istud ordinaverunt officium et diabolo et ministris eius convenire posse ⁴ intellectus est. Canunt autem ⁵ antiphonam: *Qui habitat in adiutorio altissimi* ⁶, asserentes non ⁷ protegi a Deo, nisi eum qui in eius adiutorio habitaverit, id est ipsum adiutorem sibi esse assidue ⁸ deprecatus fuerit. 25

32. In eo vero quod mittit ¹ pontifex ministros, qui in circuitu

⁵ iniciaverint L. — ⁶ mundationis D; mondationi C. — ⁷ et] *suprascr.* C. — ⁸ suum] *suprascr.* C. — ⁹ et eripiat eos] *om.* C.

28. ¹ aecclesiam T *et sic-a deinceps.* — ² aspargit B. — ³ illius] eius B. — ⁴ impendere] impedere T. — ⁵ aetati K T. 30

29. ¹ iterum] *om.* B D G K L T. — ² debere] *om.* B C D. — ³ cessando] *om.* B G K L *et Martène*; cessare, *corr.* cessando C; cessare T. — ⁴ dominus in evangelio] in evangelio dominus B. — ⁵ omnis] *om.* B G K L *et Martène.* — ⁶ aquae ... duplicem] *om.* T. — ⁷ est] *om.* D. — ⁸ emundationem D.

30. ¹ debere] *om.* T. — ² neglexeris D. — ³ clamor] tribulatio: *Martène.* 35

31. ¹ autem <interim> B D G K L. — ² Deus <et dissipentur inimici eius> B G K L T *et Martène.* — ³ qui] quia D; qui quamquam de Iudeis scriptum credatur] qui quamquam de Iudeis conscriptus credatur B K L; qui quamquam de Iudeis conscriptis credatur T. — ⁴ possent, *corr.* posse C. — ⁵ autem] etiam B G K L T; Canunt autem] Canitur autem: *Martène.* — ⁶ altissimi <in 40 protectione Dei celi commemorabitur> B. — ⁷ non] nullum posse B *et Martène.* — ⁸ assiduae B C D G L.

32. ¹ mittat L. —

29. ⁵ MATTH. V, 21-22.

30. ⁵ SOPH. I, 10.

31. ⁵ PS. LXVII, 1.

basilicae psallant et aspergant, ipse autem per mediam ecclesiam vadit spargendo in ² utraque parte faciens crucem, apertum dat ³ indicium ⁴, quia pontifex adiutores sibi debet asciscere ⁵, qui ecclesiae excubias adiuvent ⁶ custodire. Unde et beatus Moyses LXX ⁵ presbiteros elegit, qui populi necessitatibus concurrerent ⁷. Dominus ⁸ quoque ⁹ ipse post XII apostolorum electionem ¹⁰, LXX duos ¹¹ misit ad explendam praedicationem.

33. Ipse tamen nullo modo securitati ¹ aut torpori ² aliquatenus ³ debet indulgere, sed per mediam ecclesiam conspicuus incedere, ¹⁰ re, omnes exemplo suo informare, omnibus sacramenta crucis ⁴ ac mortis domini tam voce quam opere ingerere ⁵, dicendo cum apostolo: *a Semper mortificationem Christi circumferentes in corporibus nostris, ut et ⁶ vita Iesu manifestetur in nobis*, et cantare domino ⁷: *b Domus mea domus orationis vocabitur*, ut scilicet talem ecclesiam ⁸ ¹⁵ Dei praeparet quae non sit spelunca latronum, sed domus orationis, id est ne ⁹ fures et latrones demones in corporibus pectoribusque ¹⁰ sibi subiectorum exerceant dominatum, sed potius se tales praeparent, ut ^c aliud ¹¹ quid sive ¹² manducant sive bibant, sive faciant ¹³, in gloria ¹⁴ Dei faciant ¹⁵, et benedicant dominum in tempore et semper ²⁰ sit ¹⁶ laus eius in ore eorum qualiter versum subsequentem libera possit voce ¹⁷ cantare: *d Narrabo nomen tuum fratribus meis et ¹⁸ in medio ecclesiae laudabo te*, imitans dominum, qui resurgens ¹⁸ a mortuis dixit mulieribus: *e Ite, nuntiate ²⁰ fratribus meis ut eant in Galileam*.

34. Hec ¹ autem tunc bene agit ² pontifex, cum omne quod bona ²⁵ deliberatione inchoat ³, per divinam invocationem et orationem, ut consummare ⁴ possit, impetrat ⁵. Unde, his peractis, ad orationem se confert ⁶ pontifex ⁷, petens ut omnes qui <in> ⁸ eandem ⁹ domum

² in] om. T. — ³ dat] om. K L. — ⁴ iuditium G T. — ⁵ asciscere K. — ⁶ adiuvent C D. — ⁷ concurrent D; concurrent, corr. concurrerent C. — ⁸ <Et> dominus: ³⁰ Martène. — ⁹ quoque] om. G K L et Martène. — ¹⁰ electiones D. — ¹¹ duo B. — 33. ¹ securitate T. — ² torpori] corpori G K L. — ³ aliquatenus B G K L. — ⁴ <tam> crucis <quam> Martène. — ⁵ ingerere] predicare G. — ⁶ et] om. Martène. — ⁷ domino] dicendo; Martène. — ⁸ aecclesiam T. — ⁹ ne] non B. — ¹⁰ pectoribusque] peccatorum: Martène; pectoribus C D T. — ¹¹ aliud quid] aliquid C D. — ¹² sibe D; sibi corr. sive C. — ¹³ facient, corr. faciant C. — ¹⁴ gloriam G K L T; gloria Dei] gloriam Domini: Martène. — ¹⁵ faciunt B. — ¹⁶ sit] om. G K et Martène. — ¹⁷ voce] om. B. — ¹⁸ et] om. D G K. — ¹⁹ refugiens C G L. — ²⁰ nunciate L; dicite B et Martène. — 34. ¹ Haec T. — ² ait B. — ³ inchoat ... invocationem] om. D. — ⁴ consummare D. — ⁵ imperat G. — ⁶ conferat D. — ⁷ pontifex] episcopus T. — ⁸ <in> soli codices B G K L et Martène. — ⁹ <in> eadem K. —

orationis ¹⁰ venerint, orationes suas exauditas gaudeant. Utrumque namque ¹¹ Paulus agebat ¹² apostolus, qui, sicut dicit, ³ sollicitudinem cotidianam ¹³ habebat ¹⁴ omnium ecclesiarum, cum infirmantibus infirmabatur, cum scandalizantibus urebatur et nocte et die memoriam se discipulorum in orationibus suis habere fatebatur. 5

35. Quid significet aquae ¹ effusio ad ² basim altaris, et reliqua ³. Completa expiatione ⁴ et cantibus et orationibus atque omnibus ⁵ quae superius dicta sunt, convertitur pontifex ad altare, incipiens antiphonam *Introibo ad altare* ⁶, et cum psalmo canendo ⁷ vadit ante altare et fundit quod remansit de aqua purificationis ad basim altaris. Quid significet aqua ista ex qua purificatur aecclesia, iam superius dictum est, doctrinam scilicet aecclesiasticam quae maxime continetur in sacra eruditione verbi, quae significatur per sal et in praedicatione mortis salvatoris et redemptionis nostrae, quae significatur per cineres ⁸, atque in commendatione ipsius geminae ⁹ naturae, que significatur per aquae vinique ammistionem ¹⁰. Per hanc ergo sacerdos, sequens ¹¹ vestigia salvatoris sui, ecclesiam purificat ¹², cum populum se audientem, quantum sibi possibile est, erudit ¹³, castigat, consolatur et ¹⁴ fovet et contra omnes inimici ¹⁵ insidias armari docet. 15

36. Quod autem superest aquae purificatoriae ad basim fundit altaris, quia quod ipse nequit, humiliter domino committit, purificationem scilicet discipulorum, cui utique ¹ ipse tamquam homo cooperari et collaborare ² potest. Perfecta autem mundatio illius est solius ³ qui quos praescivit et praedestinavit conformes fieri imagini ⁴ filii sui. Hinc est quod, in lege veteris testamenti, ⁵ sanguis hostiarum, sicut iussum erat, vel ⁶ in cornibus altaris ponebatur, ex aliquibus hostiis digito sacerdotis et contra ⁶ domum septies spargebatur ⁷ et quod reliquum erat ad basim altaris fundebatur. Sacerdotum enim est, quicquid possunt, ad utilitatem ⁸ gregis sibi commissi la- 20

¹⁰ orationes] oraturi B G K L T. — ¹¹ namque Paulus] Paulus namque B. —

¹² agebat] agebat B. — ¹³ cotidianam B G T. — ¹⁴ habebat] agebat: Martène.

35. ¹ aquae] om. K. — ² ad] in: Martène. — ³ reliqua <pone crocum> nota scriptori destinata? D. — ⁴ expiatione] oratione G.¹ — ⁵ omnibus] his G K L. — ⁶ altare <Dei ad Deum qui laetificat (letificat T) inventutem meam> B G K L T. — ⁷ canendo] cantando B et Martène. — ⁸ cyneres] C T. — ⁹ ipsius geminae] geminae ipsius B. — ¹⁰ admixtionem G K L. — ¹¹ sequitur G K L. — ¹² purificat] significat B. — ¹³ erudit] eruit D. — ¹⁴ et] om. B. — ¹⁵ inimici insidias] inimicos B. 35

36. ¹ utique] itaque T; utique ipse] ipse itaque B. — ² conlaborare B K L T. — ³ solius] solicius D. — ⁴ imaginis D K L T. — ⁵ vel] ut B; om. D; cancell. C. — ⁶ et om. C T; contra domum] contra dominum D G K L T. — ⁷ spargebatur] aspergebatur B. — ⁸ hutilitatem C. 40

34. ³ Cf. 2 Cor. XI, 28-29.

36. ³ Cf. Exod. XXIX, 12.

borare, quod autem vires suas excedit, domino devotissime commendare.

37. Quam formam ipse primus pastorum dominus et salvator noster impressam¹ eis reliquit; qui, cum passioni iam² iamque propinquaret, discipulos quos in³ terra relinquere videbatur, patri dignatus est ad prorogandum⁴ exemplum pastoribus commendare⁵, dicens: *“Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, quia tui sunt. Et⁶ mea omnia tua sunt et tua mea sunt et clarificatus sum in eis, et iam non sum in mundo et hi in mundo sunt et ego*
 10 *ad te venio. Pater sancte, serva⁷ eos in nomine tuo quos dedisti mihi, ut sint unum sicut et nos. Cum essem cum eis, ego servabam eos in nomine tuo, et reliqua. Quae in⁸ eadem oratione misericorditer veluti fons pietatis⁹ pro discipulis orare dignatus est. Sic et Paulus cum iam relicturum se discipulos nosset et eis quod amplius eum iam visuri*
 15 *non essent indicasset, quasi aquam quae residua erat purificationis ad basim altaris perfudit¹⁰, cum domino fidelium¹¹ vitam in articulo suae¹² vitae praesentis commendavit dicens: “Et nunc commendo vos domino et verbo gratiae eius, qui potens¹³ est vobis aedificare et dare hereditatem¹⁴ in sanctis omnibus, quod¹⁵ etiam antiphona ipsa innuit.*
 20 *Dicit enim se introitum ad altare Dei, id est ad illud altare quod significat istud visibile, illud scilicet quod spirituale¹⁶ est, ad quod videndum non penetrat¹⁷ oculus carnalis, quod Iohannes in Apocalypsi¹⁸ vidit, de quo ascendebat¹⁹ fumus aromatum, quae sunt²⁰ orationes²¹ sanctorum in conspectu domini offerente²² angelo²³. Hoc*
 25 *enim significat quod subsequitur: ad Deum qui letificat iuventutem meam. Iuventus enim ista est quae in procinctu belli²⁴, quod²⁵ contra diabolum susceptum²⁶ est, fortem se reddit, audiens a²⁷ Iohanne: Scribo^d vobis, iuvenes, quoniam fortes estis et vicistis²⁸ malignum²⁹.*

37. ¹ inpressam L. — ² iam iamque propinquaret] iam appropinquaret:
 30 *Martène; iam] om. G K L. — ³ in terra relinquere] relinquere in terra B. — ⁴ prorogandum] praerogandum B et Martène; propagandum G K L. — ⁵ commendare] commodare B. — ⁶ Et mea ... mea sunt] om. D. — ⁷ serva] conserva: Martène. — ⁸ in eadem] eadem in G. — ⁹ pietatis] bonitatis: Martène. — ¹⁰ perfudit] profudit B G K L; profundit D. — ¹¹ fidelium] fidelibus: Martène.
 35 — ¹² suae] om. Martène. — ¹³ potens est] potest B. — ¹⁴ hereditate C. — ¹⁵ quod ... innuit] Dicitur etiam antiphona ipso innuente G K L. — ¹⁶ spiritale G; spirituale est] spiritaliter B. — ¹⁷ penetra] C. — ¹⁸ Apokalypsi D; Apocalypsi G. — ¹⁹ ascendebat] ascendit: Martène. — ²⁰ sunt] suprascr. C. — ²¹ orationes] oratione D. — ²² offerente] offerentes B. — ²³ angelo] om. B; angelo, corr. evangelio
 40 T. — ²⁴ belli] om. G K L et Martène. — ²⁵ quod] qui G K L. — ²⁶ susceptus G K L. — ²⁷ ab B G T. — ²⁸ vicisti C D. — ²⁹ malignum] malum K L.*

37. ^a Ioh. XVII, 9-12. — ^b Act. XX, 32. — ^c Cf. Apoc. VIII, 4. ---
^d Ioh. II, 14.

38. Quid significet, quod altare linteo¹ extergitur².

Postea vero extergitur altare de³ linteo⁴. Quid intelligitur⁵ per lintheum nisi dominicae passionis exemplum? Linum namque de terra oritur⁶ et magno⁷ labore ad⁸ candorem perducitur. Sic et caro nostri salvatoris ex⁹ terra orta est, utpote de beata virgine⁵ Maria, sed variis tribulationibus exercitata pervenit ad candorem gloriamque¹⁰ resurrectionis. Extergitur ergo¹¹ altare de linteo, cum tribulationes sanctae ecclesiae inter pressuras mundiales leniuntur¹² salvatoris¹³ exemplo. Unde et ipse discipulis ait¹⁴: *Non est discipulus super¹⁵ magistrum.* Itemque: *Si me persecuti sunt¹⁶, et vos persequentur.* Hoc linteo beatus Petrus discipulorum sudores extergere curabat, cum laborantibus discipulis exemplum domini praerogabat, dicens: *Christo igitur passo in cruce¹⁷, et vos eadem cogitatione armamini¹⁸ †.* Itemque¹⁹: *Christus passus est pro vobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius.* Et Paulus: *Si enim²⁰ compatimur et conregnabimus.* Iterumque: *Non sunt condignae passionibus²¹ huius temporis ad futuram gloriam quae revelabitur in nobis²².* Dum ergo doctor talia et huius modi aecclesiae sibi commissae ad roborandos discipulorum animos apponit, altare madidum labore²³ humanitatis linteo abstergit dominicae imitationis.²⁰

39. Deinde offertur¹ incensum. Per incensum virtutes significari orationum testis est psalmista qui ait: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo.* Et Apocalipsis² Iohannis de angelo³ dixit quod *data sunt illi incensa multa*, ut daret de orationibus sanctorum super altare quod est in conspectu domini. Iure ergo ille sacerdos orationis⁴ vota persolvit, qui discipulorum vitam cum tanto

38. ¹ lintheo T *et sic deinceps.* — ² extergitur] tergitur G K L; extergitur <pone crocum> nota scriptori destinata? D. — ³ de] superscr. B. — ⁴ lintheo T. — ⁵ intellegitur T. — ⁶ oritur] nascitur B. — ⁷ <a> magno B. — ⁸ ad] et D; ad candorem perducitur] om. D. — ⁹ ex] de: Martène. — ¹⁰ gloriamque] gloriae B. — ¹¹ ergo] om. G K L. — ¹² leniuntur: Martène. — ¹³ salvatoris exemplo] exemplo salvatoris T. — ¹⁴ ait] dicit B G K L. — ¹⁵ super] supra: Martène. — ¹⁶ sunt] fuerint G K L. — ¹⁷ cruce] carne B *et* Martène. — ¹⁸ armamini] *Hic expl. codices G K L in quibus immediate sequitur XXXVI (ut infra).* — ¹⁹ Itemque] Itaque C D. — ²⁰ enim] om. Martène. — ²¹ passionis D. — ²² nobis] vobis D. — ²³ labore humanitatis] laborare humanitius D.

39. ¹ offertur] offert: Martène. — ² Apocalypsis T. — ³ angelo] angulo T; *in margine cum signo rel.* B. — ⁴ orationis] orationibus D; per orationes: Martène. —

38. ^a MATTH. X, 24. — ^b IOH. XV, 20. — ^c I PETR. IV, 1. — ^d I PETR. 40 II, 21. — ^e ROM. VIII, 17. — ^f ROM. VIII, 18.

39. ^a Ps. CXL, 2. — ^b Apoc. VIII, 3. —

amore quo ⁵ superius praemissum est custodit. Ille namque et ⁶ pro se et pro his ⁷ bene ac ⁸ fiducialiter orat, quem ab utilitate proximi nullus amor ⁹, nullum otium segne revocat. Post effusionem ergo aquae ad basim altaris extergitur altare de linteo et offertur incensum, quia necesse est ut sacerdos, qui salutem populi sibi commissi domino commendat, et per afflictionem corporis et intentionem illud agat pie ¹⁰ intercessionis. Unde dominus, postquam patri discipulos commendavit, mox passionem subiturus, pro eis orationem pia intercessionis effudit. Sed ¹¹ beatus Paulus cum sociis sibi ¹² praedicatoribus idem ¹³ legitur egisse. Scriptum est ¹⁴ enim ¹⁵ in libro Actuum ¹⁶ apostolorum: ^c *Et cum constituissent eis per singulas urbes ¹⁷ presbiteros et diaconos et orassent cum ieiunationibus ¹⁸, commendaverunt domino in quem crediderunt.*

40. Quid ¹ significetur ² in varia unctione altaris, et ³ reliqua ⁴.
 15 Interea mittit pontifex oleum super altare et ⁵ in medio altaris crucem ex ⁶ oleo faciens et super IIII^{or} ⁷ cornua altaris. Et quidem satis congrue ordo servatur ⁸, ut post emundationem per aquam et reliqua que dicta sunt, perfundatur ⁹ altare oleo, quia ¹⁰ sancta ecclesia prius aqua mundatur in fonte baptismatis et sic unctione insi-
 20 gnitur pontificis ¹¹ manu, ut spiritus sancti in se mereatur adventum, nam oleum gratiam significat spiritus ¹², et ¹³ dum oleum corporibus adhibetur exterius, adventus ¹⁴ sancti spiritus significatur interius: Unde per Isaiam olim ¹⁵ promissum est: ^a *Et computrescet ¹⁶ iugum a facie olei.* Iugum enim dominicae ¹⁷ incarnationis ¹⁸ putruit ¹⁹ in genere humano per adventum sancti spiritus.

41. Sed querendum cur in medio altaris crux fiat ex ¹ oleo et

⁵ quo] quod: Martène. — ⁶ et] om. B. — ⁷ his] aliis D T. — ⁸ ac] et: Martène. — ⁹ amor <privatus> Martène. — ¹⁰ pie intercessionis] per intercessionem B. — ¹¹ Sed <et> beatus B et Martène. — ¹² sibi] om. Martène. — ¹³ idem] id est C D. — ¹⁴ est] om. B. — ¹⁵ enim] om. T. — ¹⁶ Actuum] Actus B. — ¹⁷ urbes] civitates: Martène. — ¹⁸ ieiunationibus] ieiunationibus: Martène.

40. ¹ Quid ... reliqua] om. T. — ² significet B D. — ³ et reliqua] et ceteris B. — ⁴ reliqua <pone croco> nota scriptori destinata? D. — ⁵ et] om. B et Martène. — ⁶ ex oleo] om. B. — ⁷ quatuor B. — ⁸ servator, corr. servatur B. — ⁹ perfundantur D. — ¹⁰ quia <et> Martène. — ¹¹ pontificis manu] per manus pontificis: Martène. — ¹² spiritus <sancti> B et Martène. — ¹³ et] ut C D. — ¹⁴ adventus ... interius] om. T. — ¹⁵ olim] om. Martène. — ¹⁶ computrescet B; computrescet B. — ¹⁷ dominicae] daemonicae B. — ¹⁸ incarnationis] dominationis B. — ¹⁹ putruit <putruit> T.

40 41. ¹ ex] de C. —

^c Act. XIV, 22.

40. ^a Is. X, 27.

sic per IIII^{or} angulos eius. Ad quod² respondendum, quia ecclesiae fundamenta atque initia in Hierusalem primo surrexerunt, quam in medio mundi scimus positam, teste Ezechiele, qui dixit: *“Ista est Hierusalem; in medio gentium posui eam et in circuitu eius terras”*³. Itemque psalmista: *“Deus autem rex noster ante secula operatus est salutem in medio terrae”*⁴. In medio ergo altaris oleum funditur in modum ✠⁴ et sic per IIII^{or} angulos eius, quia⁵ primum in Hierusalem positae supervenit aecclesiae domus⁶ sancti spiritus et sic in ceteras mundi partes derivata⁷ est. Scriptum est enim: *“De Syon exiit lex et verbum domini de Hierusalem”*. Hinc salvator cum discipulis praecipisset⁸: *“Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus sancti”*, praecepit eis tamen ut adventum sancti spiritus Hierusalem expectarent et sic ad docendum properarent, dicens: *“Vos autem sedete in civitate quoadusque induamini virtute ex alto”*.¹⁵

42. Recordatur¹ autem pontifex veteris historiae simul et misterii² cum canit: *“Erexit Iacob lapidem in titulum, fundens oleum desuper”*. Iacob namque cum exularet lapidem sibi sub capite posuit in Bethel et dormivit. In domo domini quae est aecclesia ipsius, sicut Paulus ad Timotheum: *“Si autem tardavero, ut³ scias qualiter te oporteat conversari in domo Dei, quae est aecclesia ipsius”*. Lapis autem ille, quem Iacob⁴ sub capite habuit, typum⁵ salvatoris expressit. Iacob ergo fundamenta domus Dei contemplari meretur, dum lapidem ad caput habuit⁶, qui⁷ ille veraciter ea que sunt divina compescit⁸, qui caput, id est mentem, in Christo fixam habet. Unxit⁹ autem eundem lapidem, quia praevidit lapidem illum esse¹⁰ unguentum¹¹ qui reprobatus est a Iudeis edificantibus et unctus a Deo patre oleo exultationis prae participibus suis. Unde et Petrus: *Sicut¹² unxit eum Deus spiritu¹³ et virtute; a qua unctione¹⁴ Christus, id est unctus, dicitur*.³⁰

43. Unguit autem¹ pontifex manu sua ipsum lapidem, quia in po-

² quod] quos C. — ³ terras] gentes T. — ⁴ crucis B T. — ⁵ quia] quoniam B D T. — ⁶ domus] donum B T. — ⁷ derivata C T. — ⁸ exivit D. — ⁹ precepisset B.

42. ¹ Recordatur] Recordatus C. — ² misterii] ministerii: Martène. — ³ ut] inquit: Martène. — ⁴ Iacob] ille: Martène. — ⁵ tipum B. — ⁶ habet: Martène. — ⁷ qui] quia B T. — ⁸ compescit] conspicit: Martène. — ⁹ Unxit D. — ¹⁰ esse] et B D. — ¹¹ unguentum] unguendum: Martène. — ¹² Deus] om. B. — ¹³ spiritu <sancto> B et Martène; <de> spiritu B. — ¹⁴ hunctione C G K L.

43. ¹ autem] om. Martène. —

41. ^a Ez. V, 5. — ^b Ps. LXXIII, 12. — ^c Is. II, 3. — ^d MATTH. XXVIII, 19. — ^e LUC. XXIV, 49.

42. ^a GEN. XXVIII, 18. — ^b I TIM. III, 15. — ^c ACT. X, 38.

testate veri sacerdotis nostri fuit, quando spiritum paraclitum ² super ecclesiam misit. Unde dicit ad eundem lapidem quem primum manu sua unxit: ^a *Si non abiero* ³, *paraclitus* ⁴ *non veniet ad vos*. Dum ergo quando voluit spiritum sanctum aecclesiae primitivae adtribuit ⁵, utique manu sua lapidem unxit ⁶, quia quando et quomodo voluit oleum sancti spiritus contribuit ⁷. Manus enim eius ⁸ potestas ipsius intellegitur, sicut scriptum est: ^b *Factum est verbum domini in manu Aggei*, vel cuiuslibet alterius prophetae. Hinc Petrus: ^c *Dextera igitur Dei exaltatus* ⁹ *et promissione spiritus sancti accepta, effudit in nos qui credimus* ¹⁰. Quod vero in circuitu ipsius altaris alius sacerdos incensum ponit, congruit illi ¹¹ tempori, quando spiritus sanctus missus est super apostolos, de quibus scriptum est quod ante adventum spiritus sancti ^d *erant in templo semper laudantes Deum et benedicentes dominum*. Cum ergo pontifex altare ungit ¹², ¹³ alius ¹³ incensum ponit, quia cum dominus et salvator spiritum sanctum super ecclesiam missurus est, ipse ¹⁴ apostolorum chorus, qui secundus sacerdos noster est, virtutem orationis ad dominum mittebat. Simulque ostenditur neminem dignum esse adventus sancti spiritus ¹⁵ nisi quem virtus sacrae commendat orationis.

44. Queri autem potest cur ter ¹ altare ungitur et bis ex oleo simplici, tertio autem crismate, sed respondendum ², quia, cum sancti spiritus dona sint multiplicia, tres tamen virtutes ipsius sancta aecclesia pernecessarias habet, sine quibus salvari nequit, fidem scilicet, spem et caritatem. Quia ergo tribus ³ his virtutibus ²⁵ genus humanum ditatur, tribus ⁴ unctionibus sacrum altare decoratur. Quod autem prius ex ⁵ oleo viliori ⁶, tertio autem crismate ⁷, id est pretiosiori inpinguatur unguento, significat, quia cum ⁸ fides et spes valde sint nobis ⁹ necessariae ¹⁰, pretiosior his tamen caritas habetur. Unde ¹¹ Paulus apostolus in epistola sua dicit: ^a *Nunc autem* ³⁰ *manent* ¹² *fides, spes, caritas, tria haec; maior autem horum caritas*. Maior enim ¹³ caritas fide et spe est ¹⁴, quia istis deficientibus cari-

² paraclitum B C T. — ³ abiere B C T. — ⁴ paraclitus T. — ⁵ attribuit B T. —

⁶ unxit D. — ⁷ contribuit] attribuit: Martène. — ⁸ eius] om. Martène. —

⁹ exaltata: Martène. — ¹⁰ credidimus B. — ¹¹ illi tempori] illo tempore B. —

³⁵ ¹² ungit] iungit T. — ¹³ alius <sacerdos> Martène. — ¹⁴ <et> ipse: Martène. — ¹⁵ sancti spiritus] spiritus sancti B.

44. ¹ ter] om. Martène. — ² respondendum] respondemus: Martène. —

³ tribus his] his tribus T. — ⁴ <a> tribus B D T. — ⁵ ex oleo] om. Martène. —

⁶ viliori] violari D. — ⁷ crismate D T. — ⁸ cum] eum T. — ⁹ nobis] om. Martène. —

⁴⁰ ¹⁰ necessaria D. — ¹¹ Unde <et> Paulus T. — ¹² manet C D. — ¹³ enim] autem T. — ¹⁴ est] om. Martène. —

43. ^a Ioh. XVI, 7. — ^b Agg. II, 2. — ^c Act. II, 33. — ^d Luc. XXIV, 53.

44. ^a I Cor. XIII, 13.

tas¹⁵ manet; sive quia caritatis initium, qua Deum diligimus, hic inchoatur, cum per speculum¹⁶ et in enigmate, consumabitur¹⁷ autem cum viderimus¹⁸ faciem¹⁹ ad faciem.

45. Canit autem sacerdos, fuso crismate¹ super altare, antiphonam *Ecce odor*², reminiscens olim prophetiam Iacob pronuntiatam nunc compleri in ecclesiae glorificatione³, cuius filius dominus noster Iesus Christus secundum carnem existit, quem ille⁴ iam tunc multa⁵ per tempora⁶ nasciturum praevидit; cuius ager est tota latitudo mundi per quem diffusa est aecclēsia. Hic ergo ager⁷ diversos flores odoris protulit optimi⁸, cum rosas in martiribus⁹, lilia in virginibus, fialas¹⁰ in seculi¹¹ contemptoribus, virides erbas¹² in insipientibus¹³, floridas in proficientibus, plenas fructibus¹⁴ in consummatis¹⁵ atque perfectis animabus¹⁶ proferre non desistit. Odor ergo filii odor est agri pleni, cum campus sanctae aecclēsiae diversis resplendet virtutibus et suavem¹⁷ Christo confert odorem. Unde erba¹⁸ illa aromatica de se et suis similibus aiebat¹⁹: *Christi bonus odor sumus Deo in omni loco.*

46. Deinde in circuitu ecclesiae¹ per parietes crucem cum² pollice³ de ipso crismate⁴ pontifex facit, incipiens a dextro latere usque in sinistrum. Altare quidem totum perlinitur sacra unctione, parietes autem signantur pontificis pollice⁵, quia per altare signantur illi qui potiori sancti spiritus debriantur⁶ munere, quorum scilicet mens in Dei⁷ amore fervet semper, atque ideo quo⁸ magis delectantur⁹, eo maiore¹⁰ illius munere inpinguantur¹¹. Per parietes autem minoris quique¹² ordinis, quibus sufficit quod lapides

¹⁵ caritas <autem suprascer.> C. — ¹⁶ speculum <videmus> Martène. — ¹⁷ consummabitur B T. — ¹⁸ videmus T. — ¹⁹ facie T et Martène.

45. ¹ chrismate] D T. — ² odor <filii mei sicut odor agri pleni quem benedixit dominus> B T. — ³ glorificatione] aedificatione: Martène. — ⁴ ille] om. T. — ⁵ multa per] multo post B D T. — ⁶ tempora] tempore B D T. — ⁷ ager] 30 om. Martène. — ⁸ optimi] optimi B D et Martène; optulit T. — ⁹ martyribus B T. — ¹⁰ fialas] fiolas B; violas: Martène. — ¹¹ seculi] seculis C D. — ¹² herbas B. — ¹³ insipientibus] incipientibus B et Martène. — ¹⁴ fructibus] om. Martène; <plena> fructibus D. — ¹⁵ consummatibus D. — ¹⁶ animabus] animalibus: Martène. — ¹⁷ suave D; suabem, corr. suavem C. — ¹⁸ herba B D T. — 35 ¹⁹ aiebat] agebat B.

46. ¹ aecclēsiae T. — ² cum] om. Martène. — ³ police B. — ⁴ chrismate B D T. — ⁵ police B. — ⁶ deebriantur T; deebriantur corr. B. — ⁷ Dei] domini B. — ⁸ <in> quo: Martène. — ⁹ <eo> delectantur B. — ¹⁰ maiori D T. — ¹¹ inpin- 40 guatur D. — ¹² quique] quoque B et Martène. —

sunt ¹³ aecclesiae et in compagis ¹⁴ ipsius ¹⁵ manent unione, atque ideo per fidem passionis ac resurrectionis et per caritatem fraternitatis donum ¹⁶ merentur spiritus. A dextro autem latere ¹⁷ usque in sinistrum ¹⁸ crux pingitur, cum recta intentione intrat quis in aecclesiam et in ¹⁹ eius societate persistens, passionesque sui salvatoris reminiscens, terminat hanc vitam.

47. Canit interea antistes ¹ antiphonam: *Sanctificavit dominus* ². Tabernaculum Dei ³ aecclesia est ⁴ et ⁵ tabernaculo in expeditione ⁶ utimur, id est in itinere, ideoque hac gemina ratione tabernaculum Dei aecclesia est, quia et in praesenti vita ⁷ quasi in itinere est ⁸ pergens ad patriam, vel quia suscepit bellum contra aerias ⁹ potestates; quam dominus sanctificavit, sicut apostolus dicit: Faciens ^a eam non habere maculam aut rugam. Canit etiam *Lapides pretiosi omnes muri tui*. Muri Hierusalem munitiones sunt scripturarum, quibus arcentur Iudei, heretici atque pagani. Qui muri de lapidibus pretiosis edificantur ¹⁰, quia valde pretiosi Deo fuerunt qui scripturas sacras ¹¹ ipso ¹² auctore condiderunt et nobis legendas reliquerunt, lapides autem dicti propter invincibilem firmitatem, quorum uni dictum est ¹³: ^b *Tu es Petrus et super hanc petram edificabo* ¹⁴ aecclesiam meam.

48. Quod vero iterum crucem incensi super altare facit pontifex indicat quia, antequam gratiam divinam ¹ mereamur, eam ² oratione ³ instanti a Deo poscere debemus. Sed neque post acceptam eius ⁴ bonitatem ⁵, remissi et negligentes esse debemus, quin potius grates illi innumeras pro beneficiis collatis exsolvere convenit, ne, ingrati muneri ⁶ suscepto, indigni reddamur accipiendo, simulque privemur accepto, sicut ille negligens et indevotus servus, qui, accepto domini talento, non modo indevotus apparuit, sed etiam ad calumniam domino inferendam procax et malivolis ⁷ extitit.

²⁰ ¹³ sunt] sint: Martène. — ¹⁴ compages B. — ¹⁵ ipsius] illius B; ecclesiae: Martène. — ¹⁶ dona: Martène. — ¹⁷ latere] om. Martène. — ¹⁸ sinistrum] dextrum B C D T. — ¹⁹ in] om. B.

47. ¹ antistites B. — ² dominus <tabernaculum suum> B T et Martène. — ³ Dei] om. T; Tabernaculum Dei] Tabernaculum <enim> B T; Tabernaculum Dei <enim> D. — ⁴ est] suprascr. C. — ⁵ et tabernaculo ... aecclesia est] om. Martène. — ⁶ expeditione] protectione C. — ⁷ vitam D. — ⁸ est] om. T. — ⁹ aeries, corr. aerias B. — ¹⁰ aedificantur B. — ¹¹ sacras] sanctas B. — ¹² ipso auctore] ipsos auctores C D. — ¹³ est] om. D. — ¹⁴ edificabo] om. T; aedificabo B.

40 48. ¹ divinam] om. Martène. — ² etiam C D. — ³ oratione] orationi D T; oratione instanti] instantia orationum: Martène. — ⁴ eius] om. Martène. — ⁵ bonitate C G K L. — ⁶ munere D et Martène. — ⁷ malibolus, corr. malivolis C.

49. Quod vitans pontifex, postquam altare domini spirituali¹ crismate² linit, ad orationem gratiarumque actionem sese devotus submittit, sciens scriptum: *“Ad locum unde exeunt, flumina revertuntur, ut iterum fluant.* Neque enim fluere valent, immo siccantur omnia flumina, nisi ad matricem redeant abyssum³, quia nisi perceptores divi-⁵ norum munerum sese humiliter eius potentiae subdere studuerint⁴, a quo ut fluant acceperunt, eorum et⁵ velle et posse ariditate perpetua marcescet⁶. Nam quibusdam talibus Paulus⁷ exprobrans ait: *“Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?”* Sed et pontifex pontificum dominus¹⁰ et⁸ salvator noster, qui sedet in dextera paternae maiestatis, crucem incensi super altare tunc ponit, cum pro nobis, sicut Apostolus dicit, patrem intervenit. Crucem enim incensi facere est passionem suam patri ostendere ac pro nobis interpellare. Dicit enim Paulus⁹ apostolus: *“Christus Iesus qui mortuus est, qui et resurrexit¹⁰, qui¹⁵ et ascendit in caelos, et ad dexteram patris sedet, qui etiam interpellat pro nobis.*

50. Post¹ orationem incipit pontifex antiphonam *Confirma hoc Deus²*, cum *Gloria patri³*. Postquam enim⁴ pene⁵ peractum est ministerium salvationis humanae, praecatur velut⁶ ipse dominus²⁰ patrem exorans ut confirmet quod⁷ operatus est, ut ei omnis terra subiciatur, propter cuius redemptionem ipse mori non dubitavit, sicut enim⁸ ante incarnationem promiserat: *“Postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam⁹.”* Vel omnis pontifex vice illius fungens obsecrat, ut, quod ipsius¹⁰ dono exercetur, eius²⁵ munere usque in finem perducatur, ut, secundum apostolum, *“neque tribulatio, neque angustia, neque nuditas, neque periculum, neque ulla creatura possit nos separare a caritate Dei, que est in Christo Iesu domino nostro¹¹. Quid sit autem illud quod Deus operatus est in nobis, unde scilicet¹² illud donum emergerit, adiecit: 30*

49. ¹ spiritali B. — ² chrismate B. — ³ abyssum B. — ⁴ studuerit B. — ⁵ et] om. Martène; supraser. C. — ⁶ marcescent: Martène. — ⁷ Paulus] Apostolus: Martène. — ⁸ et] om. Martène. — ⁹ Paulus apostolus] apostolus Paulus B D. — ¹⁰ resurrexit] surrexit T.

50. ¹ <Item> post T. — ² Deus <quod operatus es in nobis a templo sancto tuo quod est in Hierusalem> B T. — ³ patri <et filio et spiritui sancto> B T. — ⁴ enim] supraser. C. — ⁵ pene] om. D; poene B. — ⁶ velut] ut C D; om. B. — ⁷ quod] ut C D. — ⁸ enim] ei: Martène. — ⁹ tuam <et reliqua> D T; tuam <terminos terrae> B. — ¹⁰ ipsius] illius: Martène. — ¹¹ nostro] om. B. — ¹² scilicet ... A templo] adscr. in margine C. — 40

49. ^a ECCLI. I, 7. — ^b I COR. IV, 7. — ^c ROM. VIII, 34.

50. ^a PS. II, 8. — ^b Cf. ROM. VIII, 35. —

^c A ¹³ templo sancto tuo quod est in Hierusalem. A templo enim illius quod est in Hierusalem processit quod operatus est in nobis, quia ab aeclesia illius processerunt qui in nobis bonum ¹⁴ operati sunt predicationis ¹⁵ et signa exercuere virtutis, quia ¹⁶ omnia ad gloriam ⁵ refert aeclesia ¹⁷ patris et filii et spiritus sancti, quoniam ¹⁸ cognoscit unum et verum Deum in trinitate et unitate consistentem.

51. Post haec autem subdiaconi vel acoliti lintheamina, vasa et omnia ornamenta ¹ aeclesiae pontifici benedicenda offerunt. Qui ² per hos ministros intelleguntur, nisi qui ecclesiae servitio vel ornatui delegantur ³, quos necesse est ad decorem aeclesiae multa conferre et varia propriae possibilitati congruentia? Sicut enim in ⁴ populo israelitico ⁵ cum tabernaculum iussu Dei construendum ⁶ esset, varia oblata sunt donativa ⁷, sic ⁸ nunc ⁹ sanctae ecclesiae decore diversa conferuntur ¹⁰ dona per ministros eius duo offerenda. Alii namque ¹⁵ lintheamina ¹¹ offerunt, corpora scilicet diversis virtutum exercitiis ad candorem ¹² castitatis perducta. Alii rubra indumenta quondam ¹³ ad martirium ¹⁴ praeparata. Alii iacinthina ¹⁵, qui dicere norunt: ^a *Nostra autem conversatio in caelis est*. Alii coccinea ardore caritatis flagrantia. Alii scutulata ¹⁶ federe ¹⁷ pacis inseparabiliter ²⁰ unita. Alii autem vasa aurea et argentea, sensus et eloqui venustate fulgentia. Quae omnia considerans psalmista ab ecclesia vero regi debito ¹⁸ cum honore ¹⁹ referri, acclamat ei dicens: ^b *Astitit regina a dextris tuis* ²⁰ *in vestitu deaurato circumdata varietate*. Hinc est ²¹ quod idem ²² ipse propheta tanta ordinatione videns honorem Deo exhiberi ²³ debere, hortatur angelos sive apostolos dicens: ^c *Congregate illi sanctos eius, qui ordinaverunt testamentum eius super sacrificia* ²⁴. Sed et ipse dominus gratissime benedictionem talibus impertiri dignatur, dicente eodem ²⁵ psalmista: ^d *Benedixit dominus omnes* ²⁶ *timentes se, pusillos cum maioribus*.

³⁰ ¹³ A templo ... Hierusalem] *om.* T. — ¹⁴ bonum] *om.* Martène. — ¹⁵ praedicationes: Martène. — ¹⁶ quia] quae: Martène. — ¹⁷ aeclesiam D. — ¹⁸ quoniam] quam B.

51. ¹ ornamenta] lintheamina: Martène. — ² Qui] Quid: Martène. — ³ delegantur] intelleguntur T. — ⁴ in] a B D T. — ⁵ israhelitico B T. — ⁶ construendum esset] construeretur: Martène. — ⁷ donativa] donaria D T. — ⁸ sic] sicut T. — ⁹ nunc] et: Martène. — ¹⁰ conferunt T. — ¹¹ lintheamina B D. — ¹² candore D. — ¹³ quondam] id est corda: Martène. — ¹⁴ martyrium B T. — ¹⁵ iacinctina B; iachintina T. — ¹⁶ scutulata T. — ¹⁷ foedere B. — ¹⁸ debita B C. — ¹⁹ debito cum honore] cum honore debito T. — ²⁰ tuis] tui D. — ²¹ est quod] *om.* T. — ²² idem] *suprascr.* C. — ²³ exhibere D. — ²⁴ sacrificium C. — ²⁵ eadem B. — ²⁶ omnes] *om.* D.

^c Cf. Ps. LVII, 29-30.

51. ^a PHIL. III, 20. — ^b Ps. XLIV, 10. — ^c Ps. XLIX, 5. — ^d Ps. XCIII, 13.

52. Quid ¹ innuat ² translatio reliquiarum et conditio ³ eorum in altari.

His rite peractis, vadit pontifex ad eum locum in quo reliquie praeterita nocte cum vigiliis fuerunt et elevat eas. Quid in his innuitur, nisi quod verus pontifex noster, postquam ^a praeparavit nobis, ⁵ sicut Apostolus ait, civitatem, revertitur, ut sanctos quoque ⁴ qui ⁵ in nocte ⁶ praesenti morantur, et semetipsos cum magna circumspectione ⁷ custodiunt, vigilantes sicut ⁸ dominus dicit: ^b *Vigilate et orate, ut ⁹ non intretis in temptationem*, assumit eos de locis suis, ut perducatur eos in domum patris sui? 10

53. Postquam enim ¹ praeparavit pontifex aram in qua reliquiae conderentur ², assumit eas et portat ³ ad locum praeparatum, quia ipse pontifex pontificum, cuius ⁴ vicem tenet ⁵, promisit apostolis suis et ⁶ per eos cunctis fidelibus suis: ^a *Vado parare vobis locum et si abiero et praeparavero vobis locum, iterum veniam et assumam vos ¹⁵ ad meipsum, ut ubi sum ego et vos sitis*. Sancta autem sanctorum sunt quo nulla iniquitas vel foeditas accedere potest, que non sunt in terra ⁷ sed ⁸ in celis, quo orat pontifex se pervenire debere, cum sanctorum in significatione ⁹ animarum elevat reliquias. Elevantur autem cum magno honore et cantationibus ¹⁰ divinis, quia ministri ²⁰ illi, qui animarum doctores ¹¹ sunt ¹² et rectores ¹³, valde congaudent eorum dignitati, quos ¹⁴ vident in supernis sibi coniungi.

54. Cantant ¹ autem: *Ambulate, sancti Dei, ingredimini in civitatem domini*, id est in caelestem Hierusalem. Unde dicit apostolus: ^a *Quae autem sursum est Hierusalem libera ² est, quae est mater nostra*. ²⁵ Quod autem subsequitur ³: *Aedificata est vobis aecclesia nova*, ipsa ⁴ eadem aecclesia quae et civitas quam Apostolus ^b ecclesiam primitivorum ⁵ nominat. Cantantur enim ⁶ diversae antiphonae eidem

52. ¹ Quid innuat ... in altari] *om.* C G K L. — ² intuat T. — ³ condicio T. — ⁴ quoque] quosque B C D. — ⁵ qui] *in solis codd.* B T. — ⁶ nocte, ³⁰ *suprascr.* C. — ⁷ circumspectio, *corr.* circumspectione B. — ⁸ sicut] *om.* D. — ⁹ ut non] *ne: Martène.*

53. ¹ enim] autem D; eum T. — ² conderentur] reconderentur B. — ³ portat] adportat B. — ⁴ cuius <iste> vicem B D T. — ⁵ <iste> tenet: *Martène.* — ⁶ et per ... suis] *om.* T. — ⁷ terras, *corr.* terris B. — ⁸ sed] et B. — ⁹ significatione] sanctificatione: *Martène*; significationem B. — ¹⁰ cantationibus] cantationibus T; cantibus; *Martène.* — ¹¹ doctores] doctores B et *Martène.* — ¹² sunt] ³⁵ *suprascr.* C. — ¹³ rectores] vectores B D T. — ¹⁴ quos] quod: *Martène.*

54. ¹ Cantant] Canit D. — ² libera] *suprascr.* C. — ³ subsequitur] subsecuntur B. — ⁴ ipsa <est> eademque: *Martène*; ipsa <est> eadem B. — ⁵ primitivam] primitivorum B D; primitivorum, *corr.* primitivorum C. — ⁶ enim] ⁴⁰ etiam B et *Martène.* —

52. ^a Cf. HEBR. XI, 16. — ^b MATTH. XXVI, 41; MARC. XIV, 38.

53. ^a IOH. XIV, 2-3.

54. ^a GAL. IV, 26. — ^b Cf. HEBR. XII, 23.

sensui congruentes, tripudium scilicet et exultationem imitantes angelicorum virtutum, quae exeuntes de corpore comitantur ⁷ usquequoque pro meritis in ⁸ sibi debitis mansionibus recipiantur.

55. Ingressus autem pontifex ecclesiam ¹ dicit orationem, postulans ut domum suam ² clementer ingrediatur et in suorum cordibus fidelium perpetuam constituat mansionem. Domus enim ³ fuerunt et sunt sancti, dum corpore ⁴ manent, sicut ipse promittit: ^a *Inambulabo in eis et inhabitabo*. Itemque in evangelio: ^b *Ego et pater* ⁵ *veniemus et mansionem apud eum faciemus*. Item ⁶ in Apocalypsi: ^c *Ecce ego sto ad ostium et pulso. Si quis aperuerit mihi* ⁷, *intrabo ad eum et cenabo cum ipso et ipse mecum*. Sed tunc permaxime perpetuam in eis mansionem constituit, cum, non dicam aliquod ⁸ malum opus, sed nec levis indignationis ⁹ cogitatio eum a corde iam expellit ¹⁰ fidelium. Nunc enim non perpetim in nobis manet, utpote quorum cogitatio ¹⁵ in diversa vacillat ¹¹, et nunc hac nunc illac fluitans ¹², non potest perpetim eum qui omnem fugit pollutionem habere perpetuo ¹³ mansorem.

56. Venit autem pontifex ad altare ubi recondendae ¹ sunt reliquiae et extendit velum inter se et populum et recondit ipse eas ²⁰ in loco altaris, quia pontifex noster, sicut Paulus apostolus ² ait, ^a assistit pontifex futurorum bonorum et assistit vultui Dei pro nobis, ut de ergastulo praesentis seculi liberatos ³ collocet in habitaculis arce ⁴ caelestis, sub qua vidit eos beatus Iohannes in Apocalypsi ⁵ sua ^b clamantes et vindictam expectantes ⁶ de his qui eos tribulaverunt ⁷ ²⁵ sive certe conversationem ⁸ eorum in meliora petentes. Extendit autem velum inter se et populum, quia nunc et ipse et loca sanctorum animarum secreta sunt a visione mortalium. Beatus autem ⁹ Paulus apostolus in epistola ad Hebraeos ^c pontificem veteris testamenti

⁷ comitentur B T; comitentur, corr. comitantur C. — ^a in sibi debitis] sibi indebitis: *Martène*.

55. ¹ aecclesiam T. — ² suam <dominus> *Martène*. — ³ enim <illius> *Martène*. — ⁴ <in> corpore D T. — ⁵ pater <unum sumus et ad eum> D; Ego et pater] Et: *Martène*. — ⁶ Item] Itemque B et *Martène*. — ⁷ mihi D. — ⁸ aliquid B. — ⁹ indignationis] iniquationis: *Martène*; indignationis <et iniquationis> B. ³⁵ — ¹⁰ expellat C. — ¹¹ vacillat] facillat B. — ¹² fluitans] fluitas D; fluttans T. — ¹³ perpetuo] om. *Martène*.

56. ¹ recondendae] reconditae B. — ² apostolus] om. *Martène*. — ³ liberatis B D; liberatis, corr. liberatos C. — ⁴ arce] arae; *Martène*. — ⁵ Apocalypsi T. — ⁶ expectantes] expetentes B T. — ⁷ tribulaverant: *Martène*. — ⁸ conversatione D. — ⁹ autem] enim B T. —

55. ^a 2 COR. VI, 16. — ^b IOH. XIV, 23. — ^c APOC. III, 20.

56. ^a Cf. HEBR. IX, 11 et 24. — ^b Cf. APOC. VII. — ^c Cf. HEBR. IX.

sancta sanctorum ingredientem tipum ¹⁰ dicit tenuisse veri aeterni ¹¹ pontificis domini nostri Iesu Christi. Velum autem caelum interpretatur, ultra quod filius Dei ingrediens, cotidie patrem ¹² pro nobis interpellat et ad se veniens ¹³ in sancta ara, id est in requie ¹⁴ aeternam collocat, in qua veraciter cantatur: ^d *Exultabunt sancti in gloria, letabuntur in cubilibus suis.* Gloria enim est ¹⁵ illa qua eos glorificans filius ¹⁶ dicit ¹⁷: ^e *Venite benedicti patris mei percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* Ibi letantur in cubiculis ¹⁸ suis, id est in cordibus sive in mansionibus diversis, cum, sicut beatus Iohannes in Apocalipsi dicit: ^f *Absterget Deus omnem lacrimam ab oculis eorum et amplius non erit neque mors neque luctus, quae prima abierunt.* ¹⁰

57. Cui rei concinit ¹ oratio pontificis dicens: *Domine Deus, qui ex omni coaptatione sanctorum eternum tibi condis habitaculum.* In ² caelis ³ namque aeternum sibi ⁴ habitaculum ex omni coaptatione ¹⁵ condit, quia illuc omnes sanctos suscipiens aeterna mansione in eis habitat. Istud enim habitaculum quod ⁵ videmus terrenum est atque transitorium, sed nec ⁶ de coaptatione sanctorum edificatur, sed lapidum atque lignorum. Illud vero habitaculum aeternum est ⁷, quia nulli obnoxium ⁸ mutationi et de sanctis fit, qui sunt ²⁰ veri lapides participatione ⁹ illius lapidis angularis, in quo templum aeternum compactum et constructum crescit ¹⁰ in augmentum ¹¹ Dei, modo in spiritu sancto; tunc ¹² perfectum ¹³ erit, cum omnis numerus sanctorum collectus fuerit et capiti suo aeternaliter adheserit. ²⁵

58. Post haec vestitur altare. Si altare aecclesiam intellegimus vel peregrinantem ¹ in terris vel assumptam ² in caelis, vestimenta eius corpora sanctorum non incongrue intellegimus. Nudum ³ est ⁴ enim altare, dum animae corporibus exutae et in caelis collocatae

¹⁰ typum D T. — ¹¹ <et> aeterni: Martène. — ¹² patrem] om. Martène. — ¹³ veniens] venientes D T. — ¹⁴ requiem aeternam C D. — ¹⁵ est] om. Martène. — ¹⁶ filios B. — ¹⁷ dicet B. — ¹⁸ cubiculis] cubilibus B D.

57. ¹ concinit] convenit D. — ² In caelis ... habitaculum] adscr. in margine C. — ³ caelis] ecclesiis: Martène. — ⁴ sibi <condit> B. — ⁵ quod ... habitaculum] om. D. — ⁶ ne C T. — ⁷ est] suprascr. C. — ⁸ obnoxium <est> D T. — ⁹ participatio D. — ¹⁰ cressit C. — ¹¹ augmentum] agmentum D. — ¹² tunc <auctem> B et Martène. — ¹³ perfectum] perceptum T. ³⁵

58. ¹ peregrinantem] peregrinationem: Martène. — ² assumptim B D; assumptam T; assumpta: Martène. — ³ Nudum] Nondum T. — ⁴ est enim] enim est T. — ⁴⁰

diem resurrectionis expectant⁵. Vestietur altare⁶ quando, sicut dominus dicit, *a mittet filius hominis angelos suos cum tuba et voce magna et colligent eos⁷ a quattuor angulis terrae*. Vestietur altare quando, sicut Apostolus dicit, *b oportet corruptibile hoc induere incorruptionem et mortale hoc induere immortalitatem⁸*.

59. Benedicit¹ post² haec pontifex ipsum altare cum unumquemque fidelium dominus et salvator digna congratulatione fovet, eo quod in his quae quisque a³ domo illius accepit, digna⁴ sese conversatione tractaverit, dicens ei: *a Euge, serve bone et fidelis, quia*
 10 *in⁵ modico fidelis fuisti⁶, intra in gaudium domini tui*. Haec sunt enim dona quae per pontificem unum sanctificantur et sumenda ipsis⁷ suis fidelibus traduntur, dicente scriptura quod comedat unusquisque fructum⁸ laborum suorum et operibus suis saturetur.

60. Quod vero pontifex revertitur in sacrarium cum ordinibus suis
 15 et induit se vestimentis aliis post vestitum altare, intimatur nobis, quia pontifex noster ad iudicium veniens non sollemnibus¹ induetur² vestibus, quia nequaquam³ eternitatis⁴ suae gloriam demonstrabit⁵ cunctis, sed in forma servi tam electis quam reprobis apparebit, resurrectione vero peracta fidelibus suis aeternitatis gloria demonstrabitur⁶. De
 20 quibus scriptum est: *a Regem in decore⁷ suo videbunt oculi eius*. Nam de separatione reproborum a sorte iustorum, ne videant quod solis servatur electis, scriptum est: *b Tollatur impius ne videat gloriam Dei*. Hinc est quod de servis vigilantibus et adventum eius expectantibus dominus ait: *c Amen dico vobis, quod praecinget se et faciet illos dis-*
 25 *cumbere et transiens ministrabit illis*. Praecinget enim se, quando ad mercedem electis reddendam praeparat⁸. Facit autem illos discumbere, cum eos in aeterna beatitudine quasi in quadam ara facit requiescere. Transiens autem ministrat, quia de iudicio ad regnum properat.

61. Ornatur autem ecclesia et accenduntur luminaria multa, cum
 30 virtutum ornamenta¹ quae in corpore positus gessit unusquisque in re-

⁵ expectent, corr. expectant C. — ⁶ altare] autem: Martène. — ⁷ eos] electos eius: Martène. — ⁸ immortalitatem D T.

59. ¹ Benedicit] Benedici D. — ² post haec] om. Martène. — ³ a domo] dono: Martène. — ⁴ digne D. — ⁵ in modico] super pauca: Martène. — ⁶ fuistis D. —
 35 ⁷ ipsi D. — ⁸ fructus D.

60. ¹ sollempnibus T. — ² induitur: Martène. — ³ nequequam] om. C. — ⁴ aeternitatis B. — ⁵ demonstravit D. — ⁶ demonstravit D; demonstrabit T. — ⁷ decorem T. — ⁸ <se> praeparat: Martène

61. ¹ ornamenta] om. C D T. —

40 58. ^a MATTH. XXIV, 31. — ^b 1 COR. XV, 53.

59. ^a MATTH. XXV, 21.

60. ^a IS. XXXIII, 17. — ^b IS. XXXIII, 17. — ^c LUC. XII, 37.

surrectione demonstrabit². Unde Apostolus: ^a *Nolite, inquit³, ante tempus iudicare, quoadusque⁴ veniat dominus, qui et illuminabit⁵ abscondita tenebrarum et manifestabit⁶ consilia cordium et tunc laus erit unicuique a Deo.* Resplendet aecclesia multis luminaribus, cum sicut ait Apostolus, ^b *stella a stella differt in claritate, sic et in resurrectione mortuorum.* Et dominus in evangelio: ^c *Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.* Itemque Daniel⁷: ^d *Qui docti fuerint in populo fulgebunt sicut splendor firmamenti et qui ad iustitiam erudiunt multos quasi stellae⁸ in perpetuas aeternitates.*

62. Incipit autem cantor dicere: *Terribilis est locus iste.* Quid¹⁰ enim terribilius die iudicii, de quo dominus dicit ad Iob, cum de damnatione¹ diaboli ageret²: ^a *Cum sublevatus³ fuerit, timebunt angeli et territi purgabuntur.* At vero post separationem⁴ nequaquam terrorem⁵ sustinebunt electi paenalem, sed solummodo creatoris sui ammirabuntur potentiam in dampnatione⁶ malorum et clementiam in liberatione⁷ bonorum. Neque vel⁸ nunc in sanctis angelis terror est excrucians, attamen Ezechiel conspiciens agmina caelestia dicit de his: ^b *Cum fierit vox super firmamentum, stabant animalia et dimittebantur⁹ pennae eorum.* Quis¹⁰ enim sensus cogitare potest substantiam Dei sine magno orrore¹¹ mentis, cum dicat Apostolus: ^c *Pax Dei que exsuperat¹² omnem sensum.* Quem ergo nullus sensus praevallet cogitare, restat ut qui de eo cogitat non sit prorsus liber ab omni terrore.

63. Procedit etiam¹ pontifex sollemniter² et fit officium cum omni³ letitia, quia iudicio peracto, videbitur Deus⁴ facie ad faciem, ²⁵ non per speculum in⁵ enigmate sicut⁶ nunc; erit enim Deus omnia in omnibus et sicut per prophetam dicitur: ^a *Letitia erit⁷ eis.*

Explicit⁸. Deo gratias.

² demonstrabitur D. — ³ inquit] inquit D. — ⁴ quoadusque] quousque D. — ⁵ illuminavit D. — ⁶ manifestavit D. — ⁷ Danihel D. — ⁸ stellas C D.

62. ¹ dampnatione T. — ² ageret] aieret B. — ³ sublevatus] sublatus: Martène; exaltatus T. — ⁴ separationem <multorum> Martène. — ⁵ terrore T. — ⁶ damnatione B D. — ⁷ liberationem D. — ⁸ vel] enim: Martène. — ⁹ demittebantur B. — ¹⁰ Quis] Qui: Martène. — ¹¹ horrore B T. — ¹² exuperat D T.

63. ¹ etiam] deinde: Martène. — ² sollempniter T. — ³ omni] om. Martène. — ⁴ Deus] om. Martène. — ⁵ <et, supraser.> in B. — ⁶ sicut ... omnibus et] om. Martène. — ⁷ Laetitia <sempiterna> erit B et Martène. — ⁸ Explicit. Deo gratias] om. T.

61. ^a 1 COR. IV, 5. — ^b 1 COR. XV, 41-42. — ^c MATTH. XIII, 43. — ^d DAN. XII, 3.

62. ^a IOB. XLI, 16. — ^b EZ. I, 25. — ^c PHIL. IV, 7.

63. ^a IS. LXI, 7.

XXXVI. Canon¹ de aedificanda aeclesia.

1. Nemo ecclesiam¹ aedificet, antequam civitatis episcopus illuc veniat et ibidem crucem figat publice, et² ante praefiniat qui edificare vult, quod³ ad luminaria⁴ et ad custodiam et stipendia custodum et ad suppletionem necessitatum⁵ presbiteri dotemque ecclesiae⁶ sufficiat atque pertineat, et facta⁷ donatione, sic domum aedificet⁸.

2. Postquam ergo episcopus crucem in loco in quo altare fabricandum est fixerit, tunc aspergat¹ aqua² locum benedicta, hanc canendo antiphonam³: *Signum salutis pone* <domine⁴, Iesu Christe, in loco illo et non permittas introire angelum percutientem>, cum psalmo *Quam dilecta*, usque⁵ in finem.

3. Psalmo finito¹ cum *Gloria*, dicat episcopus hanc orationem pro consecratione loci: *Domine Deus, qui licet caelo et terra non capiaris, domum tamen² tibi in terra fieri iussisti, in qua nomen tuum iugiter invocaretur, hunc locum, quaesumus, beate Mariae semper virginis omniumque sanctorum tuorum intercedentibus meritis, sereno tuae pietatis intuitu visita et vide et illum ad fabricandum elige, perque³ infusionem gratiae celestis ab omni inquinamento purifica⁴, purificatumque conserva, ut⁵ qui dilecti⁶ tui David devotionem in filii sui Salomonis⁷ opere complesti, tu famuli tui N. in hoc opere, ita precamur, vota⁸ perface, ut illud te inspirante incipiat, te⁹ adiuvante perficiat, suique laboris praemium in terra consequatur viventium. Effugiant ergo¹⁰ hinc, iubente¹¹ te, domine, omnes nequitiae spirituales¹² et cum fraudibus suis cuncta diaboli turba, tua virtute depulsa. Resurgat¹³ hic aeclesiae tuae pura simplicitas et amabilis tibi innocentiae¹⁴*

XXXVI. Mss.: C, f. 33v; D, f. 27v-28r; G, f. 31v; K, f. 39r-39v; L, f. 49v; T, f. 49v-50r; V, f. 25r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. ecel. off.*, 1568, pp. 107-108; éd. 1610, coll. 118-119; éd. 1677, pp. 715 C-D.

Titulus. ¹ <Incipit> canon V.

1. ¹ aeclesiam G. — ² et <atrium designet> et ante V. — ³ quod] quid V. — ⁴ luminariam D. — ⁵ necessitati G. — ⁶ aeclesiae K T et sic deinceps. — ⁷ <ostensa vel> facta V. — ⁸ aedificet K T.

35 2. ¹ aspergit G K L. — ² aqua locum] locum aqua K L T V. — ³ antiphonam] om. C D V. — ⁴ domine ... percutientem] om. C D. — ⁵ usque in finem] om. T.

3. ¹ finito] om. D. — ² tuam C D T. — ³ quae T; quem D. — ⁴ purifica] om. D; add. in marg. T. — ⁵ ut] et D L V. — ⁶ dilecti <filii> tui G. — ⁷ Salomonis V. — ⁸ vota] voluntatem V. — ⁹ <et> te T. — ¹⁰ ergo] om. T. — ¹¹ iubente te] te iubente V. — ¹² spirituales G. — ¹³ Refulgeat C. — ¹⁴ nocentiae, corr. innocentiae T. —

candor, sicque hunc locum per unigeniti filii¹⁵ tui domini nostri Iesu Christi dilectionem, coeterni tibi spiritus paracliti¹⁶ rore fecunda¹⁷ gratissimo, ut, quicumque hic pro suis necessitatibus auribus tue benignitatis ingerit vota, votorum suorum consequatur effectum. Per¹⁸.

XXXVII. De¹ oratorio.

5

1. Qui in domo¹ sua oratorium habuerit, orare ibi potest; tamen non audeat in eo sacras² facere missas³ sine permissione⁴ episcopi loci illius.

2. Quod si fecerit, domus illius fisci iuribus¹ addicatur² et ab episcopo districta penitentia³ coerceatur⁴.

10

3. Comes qui hoc, episcopo¹ narrante, cognovit et non prohibuit, libra auri multabitur et ab episcopo loci illius canonicam suscipiat excommunicationem et exclusionem.

XXXVIII. Denuntiatio cum reliquiae sanctorum ponendae sunt in¹ atrium.

15

Dilectissimi fratres, inter caetera virtutum sollemnia¹ quae ad gloriam pertinent Christi domini nostri, hoc quoque suis praestitit martiribus², qui, pro nominis eius confessione morte suscepta, caelestia praemia meruerunt, ut fidelium votis eorum praeclaris reliquiis collocatis, integritas³ sancti corporis esse credatur. Et ideo commonemus

20

¹⁵ filii tui] tui filii G. — ¹⁶ paracliti G T. — ¹⁷ foecunda T. — ¹⁸ Per <eundem> L.

XXXVII. Mss.: C, f. 34^r; D, f. 28^r; G, f. 31^v; K, f. 39^v; L, f. 50^r; T, f. 50^r; V, f. 25^v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 108; éd. 1610, col. 119; éd. 1677, p. 715 D-E.

25

Titulus. ¹ De oratorio] *om.* V.

1. ¹ domo sua] domum suam D. — ² sacras] *om.* V; sacra D. — ³ missa D. — ⁴ permissione] permissio D G.

2. ¹ iuribus] viribus L. — ² adducatur D. — ³ poenitentia T. — ⁴ coerceatur K L T V.

30

3. ¹ <ab> episcopo: *Hittorp*.

XXXVIII. Mss.: C, f. 34^r; D, f. 28^r; G, f. 31^v; K, f. 39^v; L, f. 50^r-50^v; T, f. 50^r.

Éd.: MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. II, c. XIII, *Ordo* I; éd. cit., t. II, p. 244 (d'après le sacramentaire de Gellone). — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 108-109; éd. 1610, col. 119; éd. 1677, p. 715 F.

Titulus. ¹ in atrium] martirum G K L; martyrum ab episcopo ad populum facienda: *Hittorp*.

1. ¹ sollemnia T. — ² martiribus K L. — ³ integritas] integritatis D. —

dilectionem vestram quoniam illa ⁴ feria N., in ⁵ loco N., reliquie sancti N. ⁶ martyris ⁷ collocandae sunt, ut vestram praesentiam nobis ammonentibus ⁸ non negetis.

XXXIX. [Preparatio episcopi ad divinum officium].

- 5 1. In praeparando se ad divinum officium episcopus dicat hanc ¹ orationem:

2. *Virtutum caelestium Deus, de cuius gratiae rore descendit, ut ad ministeria tua purgatis sensibus accedamus, praesta, quaesumus, ut in eorum traditione sollempniter ¹ celebranda ², tibi placitum defera-*
10 *ramus obsequium. Per.*

3. Item de ¹ eodem.

Deus ², qui ad ineffabilis observantiam sacramenti famulorum tuorum praeparas voluntates, donis tuis corda nostra purifica, ut quod sancta est devotione tractandum, sinceris mentibus exequamur. Per.

- 15 XL. Ordo ¹ ad benedicendam ² ecclesiam.

1. Primum veniat episcopus indutus vestimentis ¹ sacris, similiter et clerus ad tentorium ² in quo reliquie praeterita nocte cum ³ vigiliis fuerunt, fiantque ibi letanie ⁴.

⁴ illa feria] feria illa D. — ⁵ in] illo K L. — ⁶ N.] om. D. — ⁷ martiris T; <il-
20 lius> martiris G K L. — ⁸ admonentibus G.

XXXIX. Mss.: C, f. 34r; D, f. 28r-28v; G, f. 31v; K, f. 39v; L, f. 50r; T, f. 50r; V, f. 25r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 108; éd. 1610, col. 119; éd. 1677, p. 715 F.

- 25 *Titulus deest in codicibus.*

1. ¹ hanc orationem] om. V.

2. ¹ sollempniter K; sollempniter D G. — ² caelebranda K.

3. ¹ de eodem] alia G V. — ² <Oratio.> Deus T.

XL. Mss.: B, f. 29v-42v; C, f. 34r-45r; D, f. 28r-39v; G, f. 31v-42r; K, f.
30 40r-54r; L, f. 50v-67v; T, f. 50r-59r; V, f. 25v-39v. *Codez* A, f. 29r et 35v, *incipiens cum n. 79, tantum excerpta continet* (nn. 79-85, 105-106, 108, 111, 114-121).

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 108-125; éd. 1610, col. 119-139; éd. 1677, pp. 715 G-725 G. — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 54-61 (à partir du n. 74: *benedictio linteaminum*, tantôt d'après le ms. de Vienne 1830,
35 tantôt d'après le ms. de Vienne 1817); PL, CXXXVIII, 1027-1038.

Titulus. ¹ <Incipit> ordo G K L. — ² benedicendam] dedicandam D G K L.

1. ¹ vestimentibus D. — ² tentorium] eum locum B. — ³ cum vigiliis] om. V. — ⁴ laetaniae T; letanie <Kyrie eleyson> B.

XXXIX. 3. *Pontif. G. Durand*, l. II, I, 26 (ANDRIEU 455).

- 40 XL. Dans l'Ordo ad benedicendam ecclesiam est enchassée une série de benedictiones de vêtements liturgiques et d'ustensiles sacrés: *benedictio tabu-*

2. *Kyrieleyson* ¹. *Christe* ².

Christe audi nos ³.

Salvator mundi, adiuva nos ⁴.

S. Maria ⁵, *ora pro nobis*.

S. Michahel ⁶, *ora*.

5

S. Gabrihel ⁷, *ora*.

S. Raphahel ⁸, *ora*.

Omnes sancti angeli et archangeli, orate ⁹.

S. Iohannes Baptista, ora.

S. Petre, ora.

10

S. Paule, ora.

S. Andrea, ora.

S. Iacobe, ora.

S. Iohannes ¹⁰, *ora*.

S. Thoma, ora.

15

S. Iacobe, ora.

S. Philippe, ora.

S. Bartholomee, ora.

S. Mathee, ora.

S. Symon ¹¹, *ora*.

20

S. Tathee, ora.

S. Luca, ora.

2. ¹ *Kyrieleyson* ... *Kyrie eleison* (i. e. *integrae litaniae*)] *omittuntur hic in codicibus B K L, sed exstant infra post n. 23. Datur hic, sub numero 2, lectiones codicum B K L; Kyrieleyson] Kyrie eleyson B G V; <Laetania> Kyrieleyson K. — ² *Christe <eleyson> B G T V; Christe <Kyrieleyson> D. — ³ nos <tribus vicibus> D. — ⁴ adiuva nos <S. Andrea, ora, usque: Propitius esto. Parce.> C; adiuva nos <S. Petre, ora, usque: Propitius esto. Parce.> D. — ⁵ S. Maria ... Propitius esto. Parce] *om.* C D. — ⁶ S. Michahel ... S. Paule] *om.* T; S. Michahel] S. Michael L. — ⁷ S. Gabrihel] S. Gabriel L. — ⁸ S. Raphahel] S. Raphael L. — ⁹ orate <pro nobis> B L; post *Omnes sancti angeli et archangeli, orate, codices B G add. S. Iohannes Baptista, ora, codices K L add. S. Iohannes, ora, ut supra notavimus. — ¹⁰ S. Iohannes ... S. Luca] *om.* K L. — ¹¹ Symon] Simon T. —***

lae (n. 66-70), *item benedictio basilicae novae* (n. 72), *benedictio linteaminum* (n. 74), *item benedictio linteaminum et aliorum quae opus fuerit sacro ministerio* (n. 75-76), *bened. ad omnia vasa, linteamina et instrumenta in usum ecclesiae* (n. 77), *ben. ad omnia ornamenta in usum eccl. vel. altaris* (n. 78), *item bened. vestimentorum sacerdotalium sive levitarum atque sequentis ordinis ministrantium* (n. 79), *bened. ad albas, planetas, stolas et cingulos* (n. 80), *bened. stolarum* (n. 81-82), *bened. corporalis* (n. 83-85), *bened. patenae* (n. 88-91), *praephatio calicis* (n. 92-95), *bened. crucis (lignae)* (n. 96-104), *bened. crucis metallizatae* (n. 105), *bened. turibuli* (n. 106-107), *bened. incensi vel thimiamatis* (n. 108-109), *praephatio consecrationis capsarum* (n. 111-115), *praeph. ciborii i. e. umbraculi altaris* (n. 116-117), *item praeph. minoris vel itinerarii cyborii* (n. 118-119), *praephatio tabulae itinerariae* (n. 120-122). — Comparer le présent Ordre ad benedicendam ecclesiam avec l'Ordo romanus ad dedicandam ecclesiam (supra n. XXXIII).

35

40

45

- S. Marce, ora.*
Omnes sancti apostoli et evangelistae, orate pro nobis.
S. Stephane
S. Line
5 *S. Clete*
S. Clemens ¹²
S. Sixte ¹³
S. Corneli, ora.
S. Cipriane ¹⁴
10 *S. Laurenti* ¹⁵
S. Chrisogone
S. Dionisi ¹⁶
S. Maurici ¹⁷
S. Gereon ¹⁸
15 *S. Kiliane* ¹⁹
Omnes sancti martires ²⁰, *orate pro nobis.*
S. Silvester ²¹
S. Hilari ²²
S. Martine
20 *S. Leo*
S. Ambrosi ²³
S. Gregori
S. Germane
S. Remigi
25 *S. Hieronime* ²⁴
S. Benedicte ²⁵
Omnes sancti confessores, orate.
S. ²⁶ *Felicitas*
S. Perpetua ²⁷
30 *S. Petronella.*
S. Agatha ²⁸
S. Lucia

¹² S. Clemens ... Omnes sancti martires, orate pro nobis] *om.* K L — ¹³ Sixte] Sixiste T. — ¹⁴ Cypriane T. — ¹⁵ Laurenti <S. Yppolite> B. — ¹⁶ Dionisi <cum sanctis> G. — ¹⁷ Maurici <cum sanctis> G. — ¹⁸ Gereon <cum sanctis> G. — ¹⁹ Kiliane] Khiliane <S. Georgi, S. Landberte, S. Vincenti> B. — ²⁰ martyres B. — ²¹ S. Silvester ... S. Gregori] *in codicibus* K L *nomina ponuntur ordine diverso*: S. Silvester, S. Gregori, S. Leo, S. Urbane, S. Martine, *omisso* S. Ambrosi. — ²² Hylari T. — ²³ Ambrosii T. — ²⁴ Hieronime G. — ²⁵ Benedicte <S. Willibalde, ora, S. Wunnebalde, ora> *et in margine ead. manu* S. Willivorde, S. Nicolae, *in codice* G. — ²⁶ S.] Sancta G B *et sic deinceps.* — ²⁷ Perpetua <S. Petronella> G K L; S. Petronella] *om.* B T V. — ²⁸ S. Agatha ... S. Agnes] S. Agnes, S. Agatha, S. Lucia K L. —

<i>S. Cecilia</i>	
<i>S. Agnes</i> ²⁹	
<i>S. Anastasia</i> ³⁰	
<i>S. Eufemia</i> ³¹	
<i>S. Susanna</i>	5
<i>S. Brigida</i>	
<i>S. Columba</i> ³²	
<i>Omnes sanctae virgines, orate</i>	
<i>Omnes sancte vidue, orate pro nobis</i> ³³ .	
<i>Omnes sancti innocentes et</i> ³⁴ <i>paenitentes</i> ³⁵	10
<i>Omnes sancti, orate pro[nobis].</i>	
<i>Propitius esto. Parce</i> ³⁶ .	
<i>Ab omni malo. Libera</i> ³⁷ .	
<i>Ab insidiis diaboli. Libera.</i>	
<i>Ab</i> ³⁸ <i>omni temptatione diabolica. Libera.</i>	15
<i>Ab ira tua. Libera.</i>	
<i>Ab omni iniquitate. Libera.</i>	
<i>Ab omni immunditia</i> ³⁹ <i>cordis</i> ⁴⁰ <i>et corporis. Libera.</i>	
<i>Per nativitatem tuam. Libera.</i>	
<i>Per</i> ⁴¹ <i>crucem tuam. Libera.</i>	20
<i>Per passionem tuam. Libera.</i>	
<i>Per</i> ⁴² <i>mortem tuam. Libera.</i>	
<i>Per</i> ⁴³ <i>resurrectionem tuam. Libera.</i>	
<i>Per ascensionem tuam. Libera.</i>	
<i>Per</i> ⁴⁴ <i>adventum spiritus sancti paracleti</i> ⁴⁵ . <i>Libera.</i>	25
<i>In die iudicii. Libera.</i>	
<i>Peccatores. Te rogamus</i> ⁴⁶ .	
<i>Ut pacem nobis dones. Te.</i>	
<i>Ut sanitatem nobis dones. Te.</i>	
<i>Ut</i> ⁴⁷ <i>aeris temperiem bonam nobis dones. Te.</i>	30

²⁹ Agnes] Agna B G. — ³⁰ S. Anastasia ... S. Columba] *om.* K L. — ³¹ Eufemia <S. Petronella> B T V. — ³² S. Columba <S. Waldburga> G. — ³³ Omnes ... nobis] *om.* V. — ³⁴ et paenitentes] *om.* B; Omnes sancti innocentes et paenitentes] *om.* K L; Omnes sancti innocentes, orate, Omnes sancti paenitentes orate G. — ³⁵ paenitentes <Omnes sancti poenitentes, orate> B. — ³⁶ Parce] libera nos domine B G T V; Parce <Propitius esto, libera nos domine, (bis)> B L K — ³⁷ libera <nos, domine> B et sic deinceps. — ³⁸ Ab omni temptatione... cordis et corporis, libera.] *om.* K L. — ³⁹ immunditia B V. — ⁴⁰ cordis] mentis B G. — ⁴¹ Per crucem ... passionem tuam, libera] Per crucem et passionem tuam. Libera nos domine K L. — ⁴² Per mortem tuam. libera] *om.* D K L. — ⁴³ Per resurrectionem ... ascensionem tuam. Libera] Per resurrectionem et ascensionem tuam Libera. K L. — ⁴⁴ Per adventum ... iudicii. Libera.] *om.* K L. — ⁴⁵ paraclyti B G T. — ⁴⁶ rogamus <audi> B L V. — ⁴⁷ Ut aeris ... ut fruges terrae nobis dones. Te.] *om.* K L. —

Ut fruges terrae nobis dones. Te.

Ut spatium ⁴⁸ *paenitentiae nobis dones. Te.*

Ut ⁴⁹ *remissionem peccatorum* ⁵⁰ *nostrorum nobis dones. Te.*

Ut gratiam spiritus sancti ⁵¹ *nobis* ⁵² *clementer infundere digneris*
5 *Te.*

Ut domnum apostolicum et omnem ordinem ⁵³ *ecclesiasticum in*
sancta religione conservare digneris. Te.

Ut ⁵⁴ *ecclesiam* ⁵⁵ *tuam sublimare digneris. Te.*

Ut ⁵⁶ *domum istam ad honorem nominis tui* ⁵⁷ *factam, regalem*
10 *aulam tibi Deo* ⁵⁸ *nostro* ⁵⁹ *consecrare* ⁶⁰ *digneris.*

Ut nos exaudire digneris.

Ut ⁶¹ *nobis peccatoribus propitiari* ⁶² *digneris. Te.*

Ut ad promissum gloriae tuae praemium nos perducere digneris. Te.

Fili ⁶³ *Dei, te rogamus audi nos.*

15 *Agnus* ⁶⁴ *Dei qui tollis peccata mundi parce nobis domine* ⁶⁵.

Agnus ⁶⁶ *Dei qui tollis peccata mundi miserere nobis.*

Christe ⁶⁷ *audi nos.*

Kyrie ⁶⁸ *eleison. Christe eleison. Kyrie eleison.*

3. Et ¹ det orationem ² hanc episcopus ante tentorium dicens:

20 *Oremus. Aufer a nobis, domine, quaesumus, iniquitates nostras,*
ut ad sancta sanctorum puris mereamur ³ *mentibus introire. Per.*

⁴⁸ spatium] spacium G V; spacium <et locum> paenitentiae B K L. — ⁴⁹ Ut remissionem ... in sancta religione conservare digneris. Te.] om. K L. — ⁵⁰ <omnium> peccatorum B G. — ⁵¹ spiritus sancti <paraelyti> G. — ⁵² nobis] cordibus
25 nostris B G T V et Hittorp (nostris cordibus); nostris, corr. nobis C. — ⁵³ ordinem ecclesiasticum] aeclesiasticum ordinem V. — ⁵⁴ Ut ecclesiam ... exaudire digneris] codex V ordine mutato. — ⁵⁵ aeclesiam T. — ⁵⁶ Ut domum ... Deo nostro] ecclesiam istam benedicere et K L. — ⁵⁷ tui] om. T. — ⁵⁸ <a> Deo D; <domino> Deo G. — ⁵⁹ nostro <benedicere et> consecrare G. — ⁶⁰ Ut nobis peccatoribus ...
30 perducere digneris. Te.] om. L; Ut nobis peccatoribus ... propitiari digneris. Te.] om. G. — ⁶¹ propitiari] propitiare D; propitius, corr. propitiare C. — ⁶² Fili ... nos] om. B D T. — ⁶³ Agnus Dei ... domine] om. L K V; Agnus] Agne G. — ⁶⁴ domine. <Agne Dei qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem> G. — ⁶⁵ Agnus] Agne G; C suprascr.: Agnus Dei qui tollis peccata mundi exaudi nos
35 domine. — ⁶⁶ Christe audi nos] ter in codicibus K L. — ⁶⁷ Kyrie eleison Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison] Kyrie eleison D.

3. ¹ Et] Deinde V. — ² orationem hanc episcopus] episcopus orationem hanc B; episcopus hanc orationem T. — ³ mereamur] om. K; mereamur mentibus] mentibus mereamur V.

4. Item ¹ alia ² post ingressum tentorii.

Fac nos, domine, sanctorum tuorum tibi specialiter dicata membra contingere, quorum cupimus patrocinia incessanter habere. Per.

5. Sequitur ¹ exorcismus salis.

Exorcizo te, creatura salis, per Deum vivum, per ² Deum verum, ⁵ per Deum sanctum, per ³ Deum qui te per Heliseum prophetam in aquam mitti iussit, ut sanaretur sterilitas ⁴ aquae, ut efficiaris sal exorcizatum ⁵ in salutem credentium, et sis omnibus te ⁶ summentibus sanitas animae et corporis, et effugiat atque discedat ab eo loco quo aspersus fueris ⁷ omnis fantasia ⁸ et nequitia vel versutia ⁹ diabolicae fraudis ¹⁰ omnisque spiritus immundus ¹⁰ adiuratus. Per eum qui venturus ¹¹.

6. Benedictio ¹ salis.

Immensam ² clementiam tuam, omnipotens eterne Deus, humiliter imploramus, ut hanc creaturam salis, quam in usum generis ³ humani tribuisti, benedicere ⁴ et sanctificare ⁵ tua pietate digneris, ut sit ⁶ omni- ¹⁵ bus summentibus salus mentis et corporis, et quicquid ex ⁷ eo tactum vel aspersum ⁸ fuerit, careat omni ⁹ immunditia ¹⁰ omnique inipugnatione spiritualis ¹¹ nequitiae. Per ¹².

7. Exorcismus aque ¹.

Exorcizo ² te, creatura aquae, in nomine Dei ³ patris ⁴ omnipoten- ²⁰ tis et in nomine Iesu Christi filii eius domini nostri, et ⁵ in virtute spiritus sancti, ut fias aqua ⁶ exorcizata ⁷ ad effugandam ⁸ omnem potestatem inimici et ipsum inimicum eradicare et explantare cum angelis suis apostaticis, per virtutem domini nostri Iesu Christi ⁹.

4. ¹ Item alia post ingressum tentorii] *om.* C. — ² alia <oratio> D. — ²⁵ ³ <Oremus> Fac K L T.

5. ¹ Sequitur exorcismus salis] Et benedicat salem his verbis B. — ² per Deum verum] *om.* K. — ³ per Deum] *om.* T. — ⁴ sterelitas C D V. — ⁵ exorcizatus B K L T; exorzizatus G. — ⁶ te] *om.* B; te summentibus] summentibus te T. — ⁷ fuerit] fueris B D G L T. — ⁸ phantasia K L. — ⁹ versucia L T. — ¹⁰ in- ³⁰ mundus B K L T. — ¹¹ venturus <est iudicare vivos et mortuos per ignem> G K L.

6. ¹ <Alia> benedictio B; Benedictio salis.] Item alia V. — ² Immensam] Inmensam B K L V; <Oremus> Immensam K L T; Immensam clementiam ... Exorcismus aque] *om.* T. — ³ generis humani] humani generis K. — ⁴ benedi- ³⁵ cere] bene-~~f~~di cere C. — ⁵ sanctificare] sancti-~~f~~i care C. — ⁶ sit] sis K. — ⁷ ex] *om.* G K L. — ⁸ aspersum] respersum B. — ⁹ omni] *om.* B. — ¹⁰ inmunditia B. — ¹¹ spiritualis B G. — ¹² Per <virtutem domini nostri Iesu Christi> G K L.

7. ¹ aquae K. — ² Exorcizo G. — ³ Dei patris ... nomine] *om.* T. — ⁴ pas, *corr.* patris C. — ⁵ et in virtute spiritus sancti] *om.* B. — ⁶ aquas D. — ⁷ exor- ⁴⁰ zizata G. — ⁸ effugandam] efugandam C. — ⁹ Christi <qui venturus est> B G K L V.

8. Benedictio ¹ aquae.

Oremus ². *Deus qui ad salutem humani generis maxima* ³ *quaeque sacramenta in aquarum substantia condidisti, adesto* ⁴ *invocationibus nostris et elemento huic multimodis purificationibus praeparato virtutem*
⁵ *tue benedictionis* ⁵ *infunde, ut creatura* ⁶ *tua* ⁷ *myteriis* ⁸ *tuis* ⁹ *serviens* ¹⁰, *ad abiciendos* ¹¹ *demones* ¹² *morbosque pellendos divinae gratiae sumat effectum, et* ¹³ *quicquid in domibus vel in locis fidelium hec unda resperserit, careat immunditia* ¹⁴, *liberetur a noxa* ¹⁵, *non illic resideat spiritus pestilens, non aura corrumpens; discedant omnes insidiae latentis inimici et, si quid est quod aut* ¹⁶ *incolumitati* ¹⁷ *habitantium invidet* ¹⁸ *aut quieti, aspersione* ¹⁹ *huius aquae effugiat, ut salubritas, per invocationem sancti* ²⁰ *tui nominis expetita, ab omnibus* ²¹ *sit impugnationibus* ²² *defensa. Per* ²³.

9. Hic mittatur sal in aquam ¹.

¹⁵ Benedictio ² salis et aquae pariter ³. *Oremus* ⁴. *Deus invictae virtutis auctor et insuperabilis* ⁵ *imperii rex, ac semper magnificus triumphator, qui adversae dominationis vires reprimis, sui inimici rugientis sevitiam* ⁶ *superas, qui hostiles nequitias potenter expungnas, te, domine, trementes et supplices deprecamur ac petimus, ut hanc creaturam salis et aquae* ⁷ *dignanter aspicias* ⁸, *benignus illustres, pietatis tuae more* ⁹ *sanctifices, ut, ubicumque* ¹⁰ *fuerit aspersa, per invocationem sancti tui* ¹¹ *nominis omnis infestatio immundi* ¹² *spiritus abigatur, terrorque venenosi serpentis procul pellatur et praesentia sancti spiritus nobis misericordiam tuam poscentibus ubique adesse dignetur. Per. Eiusdem* ¹³.

²⁵ 8. ¹ <Item> benedictio B. — ² Oremus.] om. G T V. — ³ maxime D. — ⁴ adesto <propitius> G. — ⁵ benedictionis] *signum crucis intercal.* C. — ⁶ creatura tua ministeriis] *creara, corr. creatura, tua superscr., mysteriis, suprascr. ministeriis* C. — ⁷ tua] om. B G V. — ⁸ misteriiis K L; misterii D. ministeriis C. — ⁹ tuis] tui <tibi> D. — ¹⁰ <tibi, erasum> serviens C. — ¹¹ abiciendos] *abigendos* K L T V *et Hittorp.* — ¹² doemones B G L T. — ¹³ et] ut: *Hittorp.* — ¹⁴ immundicia L. — ¹⁵ noxa] *noxia* D. — ¹⁶ aut] om. C; quod aut] om. D. — ¹⁷ incolomitati, *corr. incolomitati* V; *incolomitati* B. — ¹⁸ invidet, *corr. invideat* V. — ¹⁹ asspersione T. — ²⁰ sancti] om. B. — ²¹ omnibus] *omni* T *et Hittorp.* — ²² impugnatione K L T *et Hittorp*; *impugnatione, corr. impugnationibus* C; ³⁵ *inpugnationibus* B D. — ²³ Per <virtutem> K L; Per <virtutem domini nostri Iesu Christi qui venturus> G.

9. ¹ aquam <dicendo> Haec commixtio salis et aquae per virtutem individuae trinitatis et signum sanctae crucis salutifera efficiatur. Per.] V; aquam] aqua D. — ² Benedictio ... Oremus.] Sequitur oratio V. — ³ pariter] om. B G. — ⁴⁰ ⁴ Oremus.] om. B G. — ⁵ inseparabilis C D L. — ⁶ seviciam L; saevitiam B. — ⁷ aquae K. — ⁸ aspicias V. — ⁹ more] *mores* D. — ¹⁰ ubicumque] *ubi* B. — ¹¹ tui nominis] *nominis* tui V. — ¹² immundi B L V. — ¹³ Per. eiusdem] *Per dominum. In unitate eiusdem spiritus sancti* G K L T; Per. B; Per dominum T; eiusdem, *adser. in margine* C.

10. Tunc elevent¹ ipsas reliquias in feretro cum honore et laudibus, cum cruce² et turibulis ac luminaribus et exeant psallentes³ antiphonam istam⁴: *Surgite sancti de mansionibus vestris*, <loca⁵ sanctificate, plebem benedicite et nos homines peccatores in pace custodite>. Alia⁶ antiphona. *Cum iocunditate⁷ exhibitis⁸ <et⁹ cum gaudio⁵ deducemini, nam et montes et colles exilient expectantes vos cum gaudio, alleluia>*, donec perveniant ad ostium¹⁰ aecclesiae.

11. Primitus vero antequam introeat pontifex aecclesiam, diaconus recludatur¹ in ipsa et illuminentur² duodecim³ candelae per circuitum eius⁴, stante episcopo una cum cetero clero pro⁵ foribus¹⁰ aecclesiae et imponant⁶ antiphonam hanc⁷: *Tollite portas <principes⁸ vestras et elevamini portae aeternales>* cum⁹ psalmo *Domini est terra*.

12. Et circumeant¹ aecclesiam², eandem antiphonam per singulos versus repetentes, usquedum pontifex primo³ aqua⁴ benedicta aspergat⁵ forinsecus parietes aecclesiae. 15

13. Tunc veniens ante ostium¹ dicit²: *Oremus*.

Diaconus³: *Flectamus genua*. Postea: *Levate*.

Sequatur⁴ oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui in omni loco dominationis tuae totus assistis, totus operaris, adesto supplicationibus nostris et huius domus, cuius es fundator, esto protector; nulla hic nequitia contrariae potestatis obsistat, sed, virtute spiritus sancti operante, fiat hic tibi semper purum servitium⁵ et devota libertas. Per.* 20

14. Hoc¹ finito, accedat pontifex ad ostium², percutiens cum cambuta³ sua super liminare⁴ semel et dicat⁵ versum: *Tollite portas*

10. ¹ eleve C T; elevent <presbiteri> V. — ² crucibus V; *signum crucis* C. — ³ psallentes] psallendo B G K T. — ⁴ istam] *om.* B G L V. — ⁵ loca ... custodite] *om.* C D. — ⁶ <Item> alia T; <Quam sequatur> alia <antiphona> G K L; <Qua sequatur> alia B. — ⁷ iucunditate T. — ⁸ exhibitis] exhibitis D T. — ⁹ et cum ... alleluia] *om.* C D. — ¹⁰ ostium] hostium K T.

11. ¹ recludatur] recludatur B G K. — ² illuminet, *corr.* illuminentur 30 C. — ³ duodecim] XII B K L. — ⁴ eius] ipsius V. — ⁵ pro] prae V. — ⁶ imponant] imponente C et *Hittorp*; inponente T V; imponens D; inponant L. — ⁷ hanc] *om.* B G K L. — ⁸ principes ... aeternales] *om.* C D. — ⁹ cum psalmo] Psalmus C.

12. ¹ circumeant] circueant B G K. — ² aecclesiam <cum crucibus et reliquiis sanctorum> V. — ³ primo] primum V. — ⁴ aquam C. — ⁵ aspergat] aspergat B K L; spargat V. 35

13. ¹ hostium K. — ² dicat B G K T V. — ³ <Et> diaconus B D G K T V. — ⁴ Sequitur D G. — ⁵ servitium L.

14. ¹ Hoc finito] Oratione finita V. — ² hostium D K T. — ³ cambutta 40 B D G K; cambuta, *corr.* cambutta T; ambuta, *corr.* cambuta V. — ⁴ liminare] limare T. — ⁵ dicat versum] dicens C D; versum] *om.* T. —

10. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 44 (ANDRIEU 185).*

11-12. *Ibid., XVII 8 et 10 (ANDRIEU 178).*

13-14. *Ibid., XVII, 9-11 (ANDRIEU 178-179).*

<vestras⁶ et elevamini portae aeternales et introibit rex gloriae>, cui diaconus deintus respondit⁷ dicens: *Quis est⁸ iste rex⁹ gloriae?* Econtra pontifex respondens addat¹⁰ haec: *Dominus fortis¹¹, dominus potens in praelio¹².*

- 15 15. Et recedens ab ostio¹ iterum² circumeat³ ipsam⁴ ecclesiam⁵ cum⁶ clero⁷, aquam spargendo et canendo⁸ resp.: *In⁹ circuitu tuo, domine, <lumen¹⁰ est quod nunquam deficiet¹¹, ubi constituisti lucidissimas mansiones ibi requiescunt sanctorum animae>.* Versus. *Magnus dominus <et¹² laudabilis¹³ nimis in civitate Dei nostri in monte*
10 *sancto eius¹⁴>.*

16. Tunc iterum veniens ante ostium¹, dicat: *Oremus.* Et diaconus: *Flectamus genua.* Postea²: *Levate.* Ac³ sequatur oratio:

- Omnipotens sempiterne Deus, qui per filium tuum angularem scilicet lapidem, duos e diverso venientes ex circumcissione et paeputio pa-*
15 *rietes duosque greges ovium sub uno eodemque pastore unisti, da famulis tuis per haec nostrae devotionis officia indissolubile vinculum caritatis, ut nulla divisione⁴ mentium nullaue perversitatis varietate sequestrentur, quos sub unius regimine pastoris unus grex continet, uniusque, te custode, ovilis septa concludunt. Per eundem⁵.*

- 20 17. Post hoc¹ accedens² percutiet secundo super³ liminare et dicat⁴: *Tollite portas⁵ et diaconus respondit⁶: Quis est iste rex gloriae, ut⁷ supra⁸.* Ac deinde pontifex: *Dominus fortis⁹, dominus potens in praelio.*

⁶ vestras ... gloriae] in codicibus G K L V; adscr. in margine in codice C: vestras, portae eternales. — ⁷ respondit] respondens dicat B G K L T V. — ⁸ est] om. D. — ⁹ rex gloriae] suprascr. C. — ¹⁰ addat haec] ad hec addat T. — ¹¹ fortis <et> potens dominus G. — ¹² proelio B G.

15. ¹ hostio C K T. — ² iterum] suprascr. C; om. B G L T V. — ³ circueat B G V. — ⁴ ipsam] om. V. — ⁵ aecclesiam B. — ⁶ cum] suprascr. C. — ⁷ cloero B. — ⁸ canendo] cantando responsum B G K T V. — ⁹ In] suprascr. C: Benedic domum istam. — ¹⁰ lumen ... animae] in codicibus B G K L T V. — ¹¹ deficiat T. — ¹² et ... eius] in codicibus B G K L T V. — ¹³ laudabilis] om. G. — ¹⁴ eius. <Ibi requir[as]> T.

16. ¹ hostium C D K. — ² Postea] om. B T V; Postea. Levate] om. K L. — ³ Ac sequatur] Assequatur L; Sequitur D V; Ac ... oratio] om. C. — ⁴ divisiones, cum littera s eras. C. — ⁵ Per eundem.] om. V; eundem.] om. B K.

17. ¹ hoc] haec B et Hittorp. — ² cedens, corr. accedens C. — ³ super liminare] sublimare T. — ⁴ dicit C. — ⁵ portas <principes vestras> B. — ⁶ respondit] R. C D; respondit ... rex gloriae] deintus B G K L. — ⁷ ut ... deinde] cui V. — ⁸ supra <Quis est iste rex gloriae> B. — ⁹ fortis <et potens, dominus potens> C D.

18. Deinde circumeat¹ iterum ecclesiam aquam spargendo et responsum² canendo³: *Fundata⁴ est domus⁵ domini <super⁶ verticem montium et exaltata est super omnes colles et venient ad eam omnes gentes et dicent: Gloria tibi, domine>*.

Versus⁷. *Benedic⁸ domine domum istam <quam⁹ aedificavi nomini tuo. Et venient>*.

19. Et cum venerit ante hostium¹, dicat *Oremus*. Et diaconus *Flectamus*. Post²: *Levate*. Et³ sacerdos dicat orationem⁴ hanc⁵:

Omnipotens et misericors Deus, qui sacerdotibus tuis tantam⁶ prae ceteris gratiam contulisti, ut quicquid in tuo nomine digne per-¹⁰fecteque ab eis agitur, a te fieri credatur, quaesumus, immensam⁷ clementiam tuam, ut quicquid modo visitaturi sumus, visites, quicquid⁸ benedicturi⁹, benedicas; sitque ad nostrae humilitatis introitum, sanctorum tuorum meritis¹⁰, fuga demonum¹¹, angeli pacis ingressus. Per.

20. Tunc¹ accedens ad ostium² percutiat III^o³ super⁴ liminare¹⁵ ecclesiae ac repetat praedictum versiculum⁵: *Tollite portas*. Et diaconus: *Quis est iste⁶*. Et respondit⁷ pontifex: *Dominus virtutum ipse est, adiciens: Aperi.*

21. Tunc statim ostio¹ aperto intrans in² ecclesiam cum ministris³ duobus vel tribus et cum mansionario et acolito dicat: *Pax huic²⁰ domui, tribus⁴ vicibus*. R⁵. *Amen*. Et clauditur ostium⁶ aecclesiae.

18.¹ circumeat] circueat C; circumeat iterum] iterum circumeat K T V; iterum circueat B G L — ² responsum] responsorium L T et *Hittorp*. — ³ canendo] cantando B G T V; responsorium canendo] cantando responsorium G. — ⁴ Funda, corr. Fundata C. — ⁵ domus] *supraser.*: Tu domine universorum C. — ⁶ super verticem ... domine] in *codicibus* B G K L T. — ⁷ Versus] *om.* T. — ⁸ Benedic ... venient] Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos. Et dicent B G K L. — ⁹ quam ... venient] in *codicibus* B G K L T V. —

19. ¹ ostium B D G L T. — ² Post] *om.* B D L T V; Post ... levate] *om.* G; Postea: *Hittorp*. — ³ Et ... hanc] Sequitur oratio V. — ⁴ orationem hanc] hanc orationem B T. — ⁵ hanc] *om.* D. — ⁶ tantam prae ceteris] prae ceteris tantam V; prae caeteris gratiam] gratiam prae ceteris B. — ⁷ inmensam B D L T V. — ⁸ <et> quicquid B. — ⁹ benedicturi <sumus> B V. — ¹⁰ meritis] meriti D. — ¹¹ demonum B L.

20. ¹ <Et> tunc G K L. — ² hostium, corr. ostium C. — ³ III°] tertio B 35 K V; tercio G L T. — ⁴ super liminare] sublimare T. — ⁵ versiculum: Tollite portas] versum: Tollite portas: *Hittorp*; portas <principes vestras et elevamini portae aeternales> B K L. — ⁶ iste <rex gloriae> G K L V. — ⁷ respondet G K L; respondens T.

21. ¹ ostio K. — ² in] *om.* V et *Hittorp*. — ³ ministris] *expunct.*; *supraser.* ⁴⁰ clericis dicat K; ministris ... dicat] *expunct.* C. — ⁴ tribus vicibus] *expunct.* C; *om.* *Hittorp*. — ⁵ R.] Respondent B G K L T V. — ⁶ hostium K; ostio D.

22. Deinde incipiat clerus foris¹ letaniam², sacerdotibus fere-
trum tenentibus, usquedum pontifex³ altare et⁴ omnia instru-
menta altaris sanctificet.

23. Et cum venerit¹ pontifex² ante altare, prosternat se cum
5 ministris super stramenta et³ fiat ibi letania⁴.

〈Kyrie⁵ eleyson. Christe eleyson. Christe audi nos.

Salvator mundi adiuva nos.

S. Maria ora.

S. Michahel ora.

10 S. Gabriel ora.

S. Raphahel.

Omnes sancti angeli et archangeli orate.

S. Iohannes ora.

S. Petre ora.

15 S. Paule ora.

S. Andrea ora.

S. Iacobe ora.

S. Luca ora.

S. Marce ora.

20 Omnes sancti apostoli et evangelistae orate.

S. Stephane ora.

S. Line ora.

S. Clete ora.

Omnes sancti martyres orate.

25 S. Silvester ora.

S. Gregori ora.

S. Leo ora.

S. Urbane ora.

S. Martine ora.

30 Omnes sancti confessores orate.

S. Felicitas

S. Perpetua ora.

S. Petronella ora.

S. Agnes ora.

35 22. ¹ foris] *suprascr.* B. — ² laetaniam T. — ³ pontifex] consecratur: *Hit-*
torp. — ⁴ et] *om.* C.

23. ¹ verit, *corr.* venerit C. — ² pontifex] sacerdos G K L. — ³ et fiat ibi
letania] *om.* B G K L; fiat] fiant V. — ⁴ letania] letaniae V; letania] usquedum
dicat scola (*om.* B): Agnus Dei qui tollis peccata, *add.* B: mundi, miserere no-
40 bis] B C D V; in *codicibus* B K L incipiunt *litaniae*, ut *supra* n. 2; in *codicibus*
vero G T *litaniae novae* ut *supra*. — ⁵ Kyrie eleyson ... Kyrieleyson (*i. e. lita-*
niae integrae et novae) in *solis codicibus* G T. —

S. Agatha ora ⁶.

S. Lucia ora.

Omnes sanctae virgines, orate.

Omnes sancti, orate pro nobis.

Propitius esto. Parce ⁷.

5

Propitius esto. Libera ⁸.

Ab omni malo, libera nos.

Ab insidiis diaboli, libera.

Per nativitatem tuam, libera.

Per crucem et passionem tuam, libera.

10

Per resurrectionem et ascensionem tuam, libera.

Peccatores, te rogamus, audi nos.

Ut ⁹ *pacem nobis dones, te rogamus.*

Ut sanitatem nobis dones, te.

Ut spacium et locum paenitentiae nobis dones, te ¹⁰.

15

Ut aecclesiam tuam sublimare digneris, te rogamus.

Ut aecclesiam istam benedicere et consecrare digneris, te.

Ut nos exaudire digneris, te rogamus.

Fili Dei, te rogamus, audi nos.

Agnus Dei qui tollis peccata mundi, miserere nobis.

20

Christe audi nos. Kirie eleyson. Christe eleyson. Kyrieleyson >.

24. Finita vero ¹ letania ², cum surrexerit ³ pontifex ab oratione, veniens ⁴ ante altare non dicat ⁵ *Dominus vobiscum*, sed tantum *Oremus* ⁶ excelsa voce. Et ⁷ diaconus: *Flectamus. Levate* ⁸. Et dicat ⁹ episcopus orationem ¹⁰ hanc ¹¹:

25

Magnificare, domine Deus noster, in sanctis tuis et ¹² *hoc in* ¹³ *templo tibi edificato dedicator* ¹⁴ *appare, ut qui cuncta* ¹⁵ *in filiis adoptionis operaris, ipse semper in tua hereditate lauderis. Per.*

25. Deinde ¹ incipiat ² pontifex de sinistro angulo ecclesiae ³ ab

⁶ S. Agatha, ... S. Lucia, ora.] om. G. — ⁷ Parce <nobis domine> G. — ⁸ Libera ³⁰ <nobis domine> G. — ⁹ Ut pacem nobis dones, te rogamus] om. G. — ¹⁰ Ut aecclesiam tuam sublimare digneris, te rogamus] om. T.

24. ¹ vero] om. Hittorp; autem B. — ² letania L. — ³ surrexerit] resurrexerit T. — ⁴ veniens] suprascr.: stans in medium aecclesiae C. — ⁵ dicit C D. — ⁶ Oremus excelsa voce] excelsa voce Oremus G. — ⁷ Et diaconus] om. K. — ³⁵ ⁸ <Postea> Levate B. — ⁹ dicit C D. — ¹⁰ orationem hanc] hanc orationem B G K L. — ¹¹ hanc] om. D; istam V. — ¹² et hoc in] et in hoc T. — ¹³ in templo] templum D. — ¹⁴ dedicator] om. B G K L et Hittorp. — ¹⁵ cuncta] multa T V; cunc, corr. cuncta C.

25. ¹ Deinde] His rite completis B. — ² incipit C D. — ³ ecclesiae] om. ⁴⁰ V. —

oriente scribere per ⁴ pavimentum cum ⁵ cambuta ⁶ sua totum alfabetum ⁷ usque in dextrum angulum ⁸ occidentalem ⁹ <A. ¹⁰ B. C. D. E. F. G. H. I. K. L. M. N. O. P. Q. R. S. T. V. X. Y. Z>. Incipiensque ¹¹ similiter iterum de dextro angulo orientali alfabetum ¹² scribat ¹³ usque in sinistrum angulum occidentalem ¹⁴.

26. Interim cantant ¹ qui ² cum eo sunt antiphonam hanc ³: *O quam metuendus est* <locus ⁴ iste, vere non est hic aliud nisi domus Dei et porta celi>, cum psalmo ⁵. Psalmus ⁶. *Benedictus dominus, deus Israel, cum* ⁷ *Gloria.*

10 <Incipiensque ⁸ similiter iterum de dextro angulo orientali alfabetum scribat grecum usque in sinistrum angulum occidentalem ita: A. B. Γ. Δ. E. Σ. ⁹ Ζ. Η. Θ. Ι. Κ. Λ. Μ. Ν. Ξ. Ο. Π. Q. Ρ. C. Τ. Υ. Φ. Ψ. Ω. X.

Interim cantant qui cum eo sunt antiphonam ut supra>.

15 ⁴ per pavimentum] in pavimento ecclesiae V. — ⁵ cum cambuta ... Antiphonam hanc (n. 26)] *adscr. in margine infer. cum signo relativo* C. — ⁶ cambutta B D G K L T; ambuta, *corr.*, cambuta V. — ⁷ alfabetum] alphabetum K; alfabetum <grecum> *Hittorp*; alfabetum <latinum> B. — ⁸ angulum occidentalem] occidentalem angulum G. — ⁹ occidentalem <A. B. Γ. Δ. etc> *Hittorp*. — ¹⁰ A ... Z.] <ita> A. B. C. etc. B; *alphabetum latinum integre scriptum in solis codicibus* B L V *in textu; in codice* K *ponitur hic, in textu, alphabetum graecum.* — ¹¹ Incipiensque ... occidentalem.] *om.* V; Incipiensque] Incipiens G. — ¹² alphabetum K. — ¹³ scribat <latinum> *Hittorp*; scribat <grecum> B. — ¹⁴ occidentalem <A. B. C. etc> B K L.

25 26. ¹ cantant] canant B G K L T. — ² qui cum eo sunt] *om.* G. — ³ hanc *om.* G K L T V. — ⁴ locus ... celi] *in codicibus* B K L T V. — ⁵ cum psalmo] cum cantico C K L T. — ⁶ Psalmus.] Canticus B. — ⁷ cum] et B K L; <et> cum T; cum Gloria] *om.* V. — ⁸ Incipiensque ... ut supra.] *in solo codice* V. *In codice* L, *alphabetum graecum ascribitur in margine dextera folii 53^r, a summo in* 30 *inum paginae. In codice* T *alphabetum graecum ascribitur in margine sinistra folii 51^v, a summo in inum paginae; alphabetum vero latinum, in margine dextera folii 52^r, a summo in inum paginae. In codice* G *alphabetum latinum ascribitur in margine inferiori foliorum 33^v-34^r; alphabetum graecum, in iisdem foliis, in margine superiori, hoc modo:*

35	Alfa	Beta	Gamma	Delta	E brevis	Episimon	Zeta	Heta	Theta	Iota
	A	B	Γ	Δ	E	Σ	Z	H	Θ	Ι
	I	II	III	IIII	V	VI	VII	VIII	VIIII	X
	Kappa	Lanta	Moy vel	antisimeni	Ny O brevis	Py	Chofe	Ro	Symma	Tau
	K	Λ		)-(	O	Π	ϛ	P	Ϟ	T
40	XX	XXX		XL	LXX	LXXX	XC	C	CC	CCC
	Oy	Fi vel	Phi	Chi	Psi	Omega	Eneacosis.	—		
	Υ	Φ		Χ	Ψ	Ω	↑			
	CCC	D	DC	DCC	DCC	DCCCC				

— ⁹ *Hoc signo episimon figuratur.*

27. Deinde veniat¹ ante altare et² dicat: *Deus in adiutorium*³ cum *Gloria*, absque *Alleluia*. Deinde benedicat⁴ aquam⁵ et salem dicens⁶:

Exorcismus⁷ salis. *Exorcizo te, creatura salis, in nomine domini nostri Iesu Christi qui apostolis suis ait: a Vos estis sal terre, et per apostolum dicit: b Cor vestrum sale sit c conditum, ut sanctificeris ad consecrationem huius aeclesiae, ad expellendas d omnes demonum e temptationes, et omnibus qui ex te sumpserint, sis f animae g et corporis tutamentum et sanitas et protectio et confirmatio salutis. Per eundem. Qui h venturus.*

28. Benedictio¹ salis. *Rogamus et obsecramus te, domine, sancte pater omnipotens aeternae Deus, ut hanc creaturam salis, quam in usum generis humani tribuisti, in signum sapientiae tuae commutare digneris, ut quicumque ex hac acceperint, omni fetore i fatuitatis carentis, ad te redeant et in te roorentur atque donum gratiae tuae invenire mereantur k.*

29. Alia¹. *Virtutis tuae invictam fortitudinem deprecamur, domine, sancte, pater, omnipotens aeternae Deus, qui inter omnia necessaria que per Iesum Christum dominum nostrum procreari l iussisti, non minimam gratiam conferre dignatus es sali m, ut ex illo possent universa n condiri, quae omnibus ad escam per eundem filium tuum dominum nostrum procreasti, ideo te supplices exoramus, ut hoc o sal aspicere digneris, quatenus p ex maiestatis tuae virtute contra omnes spiritus immundos q vigorem possit accipere, expellat ab omni loco, ubi tua fuerit invocatione aspersum, quicquid potest esse pestiferum, et exhibeat plenum salutis effectum; deterreat omnes praestigias inimici et omnia monstruosorum genera longius faciat fugari r, gravedines omnes fantasiasque compescat et per signum crucis filii tui domini nostri Iesu Christi tutelam fidelissimam desiderantibus praestet. Qui s tecum.*

27. ¹ veniat] veniens <ipse> B G K L T V; veniens: *Hittorp.* — ² et] om. B G K T V. — ³ adiutorium <meum intende> B G K L T. — ⁴ benedicat C D. — ⁵ aquam et salem] salem et aquam G K L T V et *Hittorp.* — ⁶ dicens] om. V. — ⁷ Exorcismus salis] om. B C D L T. — ⁸ sit conditum] conditum sit V. — ⁹ expellendos D. — ¹⁰ demonum B G. — ¹¹ sis] si D. — ¹² <et> animae T. — ¹³ Qui venturus] om. V; Qui vivit K.

28. ¹ Benedictio salis ... desiderantibus praestet. Qui tecum (n. 29 in fine)] om. G K L T; Benedictio salis] Alia B V; *adscr. in margine* C. — ² foetore B V. — ³ mereantur. <Per.> V et *Hittorp.*

29. ¹ Alia. Virtutis ... creatura aquae. Per eundem. (n. 31, in fine)] om. B. — ² procreare D. — ³ salis D. — ⁴ <I>] *suprascr.* C. — ⁵ quatinus V. — ⁶ immundos V. — ⁷ effugari: *Hittorp.* — ⁸ Qui tecum.] Per V.

27. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 22 (ANDRIEU 181).* — ² MATTH. V. 13. — ³ Cf. COL. IV, 6.

30. Item¹ alia. *Domine Deus, pater omnipotens, benedic hanc creaturam salis ad effugandum² inimicum, et ei salubrem medicinam immitte³, ut ad⁴ animae et corporis se⁵ sumentium⁶ proficiat sanitatem. Qui⁷ tecum.*

5 31. Exorcismus aquae. *Exorcizo¹ te, creatura aquae, in nomine Dei patris et in nomine Iesu Christi filii eius et spiritus sancti, omnis virtus adversarii et omnis incursio diaboli, omne fantasma omnisque inimici potestas, eradicare et effugare ab hac² creatura aquae. Per eundem³.*

10 32. Alia¹. *Exorcizo te, creatura aquae, in nomine Dei patris omnipotentis² et filii et spiritus sancti, ut repellas diabolum³ a termino iustorum, ne sit in umbraculis huius aeclesiae, et tu, domine Iesu Christe, infunde⁴ spiritum sanctum in hanc⁵ ecclesiam tuam, ut proficiat sanitatem corporum animarumque adorantium te, ut magnificetur nomen tuum in⁶ gentibus et increduli corde convertantur ad te et non habeant alium Deum praeter te solum⁷ dominum. Qui vivis⁸ et regnas cum patre⁹.*

33. Alia¹. *Exorcizo te, creatura aque, per Deum vivum, per Deum verum, per Deum sanctum et per dominum nostrum Iesum Christum, ut efficiaris aqua sancta, aqua benedicta, et ubicumque effusa fueris vel aspersa, sive in agro, sive in domo, effuges omnem fantasiam omnemque inimici potestatem, ut spiritus sanctus habitet in domo hac. Praestante².*

34. Benedictio¹ aquae. *Domine Deus, pater omnipotens, statutor omnium elementorum, qui per Iesum Christum filium tuum dominum*

25 30. ¹ Item alia.] Benedictio salis. Oremus G K L; Benedictio salis T; Item] om. D V. — ² effugandam D. — ³ inmitte D K L T. — ⁴ ad] *suprascr.* C. — ⁵ se] om. G. — ⁶ sumentium] sensus mentium D. — ⁷ Qui tecum.] Per K V; Per dominum, *suprascr.* C; Per dominum. Qui tecum L.

31. ¹ Exorcizo ... creatura aquae. Per eundem.] om. G K L T et Hittorp. — ² ab hac] abane D; ab hanc C. — ³ eundem.] om. V.

32. ¹ Alia.] om. Hittorp; Benedictio aquae B. — ² omnipotentis *suprascr.* C. — ³ diabolum] inimicum B. — ⁴ infunde] effunde V. — ⁵ hanc] *suprascr. corr.* T. — ⁶ in] om. C. — ⁷ solum dominum] dominum solum B K. — ⁸ vivis ... patre] venturus es D T V. — ⁹ patre <in unitate eiusdem.> G; patre <in unitate eiusdem spiritus sancti. Per.> K L.

33. ¹ Alia. Exorcizo ... domo hac. Praestante.] om. B G K L T; Alia.] Exorcismus V. — ² Praestante <eodem domino nostro> V.

34. ¹ Benedictio aquae.] om. C; Oratio V; Alia D; <Alia> benedictio aquae B. —

30. *Pontif. rom. XII° s., XVII, 23 (ANDRIEU 181).*

40 32. *Ibid., XVII, 24 (ANDRIEU 181).*

33. Cf. *Pontif. G. Durand, Appendix V, 3 (ANDRIEU 682).*

34. *Pontif. rom. XII° s., XVII, 25 (ANDRIEU 181).*

nostrum² elementum hoc aquae in salutem humani generis esse voluisti, te supplices deprecamur, ut, exauditis orationibus nostris, eam tuae pietatis respectu sanctifices atque ita omnium spirituum immundorum³ ab ea recedat incursio, ut ubicumque fuerit in nomine tuo aspersa, gratia⁴ tuae benedictionis adveniat et mala omnia, te propitiante⁵, procul⁵ recedant. Per eundem⁶.

35. Deus¹ qui ad salutem humani [generis]. Require retro².

36. Benedictio¹ cineris².

Omnipotens sempiternae Deus, parce metuentibus, propitiare³ supplicibus et mittere digneris sanctum angelum tuum de caelis, qui benedicat et sanctificet cineres⁴ istos⁵, ut sint remedium salutare omnibus nomen tuum humiliter⁶ implorantibus ac semetipsos pro conscientia delictorum suorum accusantibus atque ante conspectum clementiae⁷ tuae facinora sua deplorantibus vel serenissimam pietatem tuam suppliciter obnixequae flagitantibus, praesta, quaesumus, per invocationem¹⁵ sanctissimi nominis tui, ut quicumque eos⁸ super se asperserint pro redemptione peccatorum, corporis sanitatem et animae tutelam percipiant. Per.

37. Tunc¹ misceatur² sal et cinis et faciat episcopus ter³ inde crucem super aquam et⁴ dicat⁵.²⁰

Haec commixtio salis et cineris⁶ cum aqua benedicta sit sanctificata ad consecrationem huius aecclesiae et altaris, in nomine patris et filii et spiritus sancti⁷.

37a. <Benedictio¹ aquae.

Exorcizo te, creatura aquae, per Deum vivum, per Deum verum,²⁵ per Deum sanctum, ut efficiaris aqua sancta, aqua benedicta et ubicumque fueris aspersa sive in domo, sive in agro, effuges omnem fantasiam omnemque potestatem inimici. Prestante domino >.

² nostrum] *add. corr. in margine* V. — ³ inmundorum B K L T V. — ⁴ gratiae D. — ⁵ propiciante L. — ⁶ endem.] *om.* B G K L.³⁰

35. ¹ Deus ... retro.] *om.* B G K L T. — ² retro] *Vide sub* XL, 8.

36. ¹ Benedictio cineris ... percipiant. Per.] *om.* G K L T et *Hittorp.* — ² cyneris B. — ³ propitiare] parce B. — ⁴ cyneres B. — ⁵ istos] istas D. — ⁶ humiliter implorantibus] suppliciter invocantibus V. — ⁷ <divinae> clementiae B; divinae, *suprascr.* C. — ⁸ eos] ea D.³⁵

37. ¹ Tunc] Hic M. — ² miscetur, *corr.* misceatur C. — ³ ter inde crucem super aquam] ter de cruce per aquam D. — ⁴ et dicat] *om.* G. — ⁵ dicit C D G. — ⁶ cyneris B. — ⁷ sancti <Resp. Amen.> *Hittorp.*

37a. ¹ Benedictio aquae ... inimici. Prestante domino.] *in solo codice* B; *cf. supra n.* 33.⁴⁰

35. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 6 (ANDRIEU 177).*

36. *Ibid., XVII, 26 (ANDRIEU 181-182).*

37. *Ibid., XVII, 27 (ANDRIEU 182).*

38. Alia¹. Oremus². Deus invicte virtutis³ <auctor⁴ et insuperabilis⁵ imperii rex ac semper magnificus triumphator, qui adversae dominationis vires reprimis, qui inimici rugientis sevitiā⁶ superas, qui hostiles nequitias potenter expungas, te, domine, trementes et supplices deprecamur ac petimus, ut hanc creaturam salis et cyneris⁷ et aquae dignanter aspicias, benignus⁸ illustres, pietatis tuae more⁹ sanctifices, ut ubicumque fuerit aspersa per invocationem sancti tui nominis omnis infectatio inmundi spiritus abigatur terrorque venenosi serpentis procul pellatur et praesentia sancti spiritus nobis misericordiam tuam poscentibus ubique adesse dignetur¹⁰. Per>.

39. Deinde ponat¹ vinum in ipsa² aqua et dicat³:

Fiat commixtio aque et vini ad consecrationem huius aeclesiae⁴ et altaris, in nomine patris et filii et spiritus sancti.

40. Praephatio¹ aquae cum vino mixtae. Deum omnipotentem, fratres karissimi, in cuius domo mansiones multae sunt, supplices deprecemur, ut habitaculum² istud benedicere et custodire dignetur per aspersionem³ huius aquae cum vino mixtae, ut tenebras ab eo repellat et lumen infundat, nullam⁴ sevienti adversario tribuat⁵ potestatem, sed propria⁶ sit domus Dei, ut nullam in ea inimicus habeat licentiam⁷ nocendi⁸.

41. Benedictio¹ aquae cum vino mixtae. Oratio². Omnipotens sempiternae Deus, creator et conservator humani generis, et dator gratiae spiritualis³, atque largitor aeternae salutis, mitte spiritum tuum⁴ sanctum super hoc vinum cum aqua mixtum, ut armatum caelestis defensione virtutis ad consecrationem huius ecclesiae et altaris tui proficiat. Per dominum. In⁵ unitate eiusdem.

38. ¹ Alia.] om. K L V; Oratio D; Item benedictio B; Alia. Oremus.] Oratio G. — ² Oremus] *suprascr.* C. — ³ virtutis. <Require retro (cf. n. 9)> C D; virtutis <usque ut hanc creaturam salis cineris et aquae> G; virtutis <auctor hanc creaturam salis et aquae et cineris. Require retro ubi facta est commixtio salis et aquae> V. — ⁴ auctor ... dignetur. Per.] in *codicibus* B K L T — ⁵ insuperabilis] inseparabilis T. — ⁶ serviciam L T. — ⁷ cineris K. — ⁸ benignus ... dignetur. Per.] et cetera ut supra T. — ⁹ mores, *corr.* more B. — ¹⁰ dignetur] om. K L.

39. ¹ ponit D; ponat] *suprascr.* C. — ² ipsa aqua] ipsam aquam B G K L T V. — ³ dicit C D G T. — ⁴ ecclesiae L.

40. ¹ Praefatio G L; Praefatio B K V; Praefatio T. — ² habitaculum istud] hoc habitaculum G. — ³ aspersionem] assionem T. — ⁴ nulla D. — ⁵ tribue D. — ⁶ propriae D. — ⁷ licentiam] potestatem C. — ⁸ nocendi. <Per.> D.

41. ¹ Benedictio ... Oratio.] *adscr. in margine* C. — ² Oratio.] Oremus B K L T; om. G. — ³ spiritualis B G. — ⁴ tuum sanctum] sanctum tuum B D G. — ⁵ In unitate eiusdem.] *adscr. in margine* C; om. B K V.

42. Tunc ingrediens episcopus ad altare primo ¹ cum pollice suo de ipsa aqua sancta faciat ² crucem ³ in medio altaris, dicens: *Sanctificetur hoc altare in nomine patris et filii et spiritus sancti. R. Amen. Pax tecum. R. Et cum spiritu tuo.*

Deinde in dextra ⁴ parte, tunc ⁵ in sinistra, per IIII^{or} ⁶ cornua ⁵ altaris ⁷.

43. Et cum ysopo aspergat ipsum altare septem vicibus in circuitu, canendo antiphonam *Asperges me* ¹, cum psalmo *Miserere mei Deus* ².

44. Deinde ¹ circumeat ² ipsam ecclesiam tribus vicibus aqua ¹⁰ sancta conspargendo ³ parietes, incipiens a dextra ⁴ parte orientis usquedum ⁵ redeat in orientem ⁶. Et primo circuitu canit ⁷ eandem antiphonam *Asperges me. Ps.* ⁸ *Miserere. Alia* ⁹ antiphona ¹⁰: *Similabo eum viro sapienti qui aedificavit domum suam supra petram* ¹¹. Secundo autem circuitu antiphona *Exurgat* ¹² *Deus et dissipentur inimici* ¹³, cum ipso ¹⁴ psalmo. Alia ¹⁵ antiphona ¹⁶: *Tu domine universorum* ¹⁷, cum versu *Tu, domine, cui humilium semper et mansuetorum placuit deprecatio. Tertio* ¹⁸ circuitu antiphona: *Qui habitat* ¹⁹, cum ipso ²⁰ psalmo. *Hec* ²¹ *est domus domini* ²².

45. Deinde aspergat per medium ecclesiae, in longum et latum, faciens crucem ¹ super omne pavementum, canendo antiphonam *Domus mea* ², cum versu *Narrabo nomen tuum* ³, et cum *Gloria patri* ⁴ et cetera.

42. ¹ primo] primum K. — ² facit C D. — ³ crucem] ✠ C D. — ⁴ dextera B T. — ⁵ tunc] et: *Hittorp.* — ⁶ IIII^{or}] quattuor K V; quatuor B L T. — ⁷ altaris <eadem repetens quae supra, videlicet Sanctificetur hoc altare> *Hittorp.* ²⁵

43. ¹ me <ysopo> D; me <domine ysopo et mundabor; lavabis me et super nivem dealbabor> G T V. — ² Deus <secundum misericordiam> B V.

44. ¹ Deinde ... Ps. *Miserere. Alia*] *om.* G. — ² circueat B L. — ³ conspargendo] spargendo V; conspergendo T. — ⁴ dextera B K T. — ⁵ usquedum] usque D. — ⁶ oriente D. — ⁷ canit eandem antiphonam] cantatur eadem antiphona B K L T V. — ⁸ Ps.] cum psalmo B D K L T V; *Miserere*] *om.* D. — ⁹ <Deinde> alia T. — ¹⁰ antiphona] *om.* K L. — ¹¹ petram. <Ps. *Exurgat Deus*> *Hittorp.* — ¹² *Exurgat* T V. — ¹³ inimici <eius> G K. — ¹⁴ ipso psalmo] psalmo ipso G K T V. — ¹⁵ Alia antiphona] *om.* G; R. B. — ¹⁶ antiphona] *om.* L. — ¹⁷ universorum <qui nullam habes indigentiam voluisti templum tuum fieri in nobis; conserve domum istam immaculatam in aeternum domine.> B G K L T V. — ¹⁸ Tertio <vero> B G K L et *Hittorp.* — ¹⁹ Qui habitat ... psalmo.] *om.* B G K L; habitat <in adiutorio altissimi in protectione Dei caeli commorabitur> T V. — ²⁰ ipso] *om.* T. — ²¹ <Alia antiphona.> Haec V; <Alia> Hec D T. — ²² domini <firmiter aedificata; bene fundata est supra firmam petram> B G T V; domini <firmiter aedificata; bene fundata est supra firmam petram, cum psalmo Qui habitat> K L. ³⁵

45. ¹ crucem] ✠ D. — ² mea <domus orationis vocabitur> B G K L T V. — ³ tuum <fratribus meis, in medio aeclesiae laudabo te> B G L K T V. — ⁴ patri et cetera.] *om.* B T. ⁴⁰

42-44. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 33-35* (retouches et changements) (AN- ⁴⁵ DRIEU 182-183).

45. *Ibid., XVII, 36* (ANDRIEU 183).

46. Qua finita, in medio ecclesiae pontifex dicat¹ *Oremus*. Et diaconus: *Flectamus*². Post³ paululum⁴: *Levate*. Et sic pontifex dicat⁵ orationem⁶:

*Deus qui loca nomini tuo dicanda sanctificas*⁷, effunde super hanc orationis domum gratiam tuam, ut ab omnibus hic invocantibus nomen tuum auxilium tuae misericordiae sentiatur. Per.

47. Iterum dicat¹ *Oremus*. Et diaconus ut supra. Et² sic sequatur haec³ oratio in consecratione⁴ basilicae:

*Deus*⁵ sanctificationum⁶, omnipotens dominator, cuius pietas sine fine sentitur, *Deus qui caelestia simul et terrena complecteris*⁷, servans misericordiam tuam populo tuo ambulanti ante conspectum gloriae tuae, exaudi preces servorum tuorum, ut sint oculi tui aperti super domum istam die ac⁸ nocte. Hanc quoque basilicam in honore sanctae et victoriosissimae crucis et sancti Ill. sacris mysteriis⁹ institutam¹⁰ clementissimus¹¹ dedica, miseratus [illustra, proprio splendore clarifica, omnemque hominem venientem¹² adorare te in hoc¹³ loco placatus admitte¹⁴, propitius respicere dignare¹⁵ et propter nomen tuum magnum et manum fortem et brachium excelsum¹⁶, in hoc¹⁷ habitaculo supplicantes libens protege, dignanter exaudi, aeterna defensione conserva, ut semper felices semperque in tua religione letantes, constanter in sanctae trinitatis confessione fide catholica perseverent. Per¹⁸.

48. Inde¹ dicat² excelsa voce: *Per omnia secula seculorum*. R.³ Amen. Dominus⁴ vobiscum. R. Et cum spiritu tuo. Sursum⁵ corda⁶, et⁷ cetera. Sequitur⁸ haec⁹ praephatio¹⁰:

25 46. ¹ dicit C D. — ² Flectamus <genua> D. — ³ Post paululum] om. T; Atque V; Paululum D. — ⁴ paululum B. — ⁵ dicit C D. — ⁶ orationem <hanc> B G; <hanc> orationem K L T V et Hittorp; orationem. <Oratio> K L. — ⁷ sanctifices, corr. sanctificas B.

30 47. ¹ dicit C D. — ² Et sic ... basilicae] adscr. in margine C. — ³ haec] om. V. — ⁴ consecrationem B. — ⁵ <Oremus.> Deus T. — ⁶ sanctificationum omnipotens] omnipotens sanctificationum G. — ⁷ complecteris K. — ⁸ ac] hac C; ac] suprascr. T. — ⁹ misteriis D K L T. — ¹⁰ instituta D. — ¹¹ clementissime D. — ¹² venientem] om. V. — ¹³ hoc] suprascr. T. — ¹⁴ amitte, corr. admitte C. — ¹⁵ dignare] om. K. — ¹⁶ exelsum C T. — ¹⁷ hoc] suprascr. T; in coarce D, in margine inferiori folii 31^r adscribitur alphabetum graecum: A. B. Γ. Δ. E. Z. H. Θ. I. K. A. M. N. Ξ. O. Π. P. O. T. Y. Φ. X. Ψ. Ω. — ¹⁸ Per <dominum nostrum Iesum Christum filium tuum qui tecum vivit et regnat deus in unitate spiritus sancti> K L.

40 48. ¹ Inde] Deinde B V. — ² dicit B C D. — ³ R.] om. V et sic deinceps. — ⁴ Dominus ... et cetera] om. K L T; Dominus ... praephatio] om. G. — ⁵ Sursum ... praephatio] adscr. in margine C. — ⁶ corda <R. Habemus ad> D. — ⁷ et cetera] Habemus ad dominum. Gratias agamus Domino deo nostro. Dignum et iustum est] B V. — ⁸ Sequitur haec] om. V; Sequitur haec praephatio] om. B. — ⁹ haec] om. T. — ¹⁰ praephatio <pone crocum> D; praephatio] Praefatio K L V. —

*Domine*¹¹, *sancte pater*, *omnipotens aeternae Deus*, *adesto precibus nostris*, *adesto*¹² *sacramentis*, *adesto etiam piis famulorum tuorum laboribus*, *nobisque*¹³ *miserericordiam tuam poscentibus*. *Descendat quoque in hanc ecclesiam tuam, quam sub invocatione*¹⁴ *sancti*¹⁵ *nominis tui in honore sanctae crucis, in qua coeternus tibi filius tuus*⁵ *dominus noster Iesus Christus pro redemptione mundi pati dignatus est, et sancti martyris*¹⁶ *tui N.*¹⁷ *indigni consecramus, sanctus spiritus tuus septiformis gratiae ubertate*¹⁸ *redundans, ut quotiescumque*¹⁹ *in hac*²⁰ *domo tua sanctum nomen tuum fuerit invocatum, eorum qui te invocaverint a te pio domino preces exaudiantur. O beata et*²¹ *sancta trinitas, quae omnia purificas, omnia mundas, et*²² *omnia exornas*²³. *O beata maiestas Dei*²⁴, *quae cuncta implet, cuncta continet*²⁵ *cunctaque*²⁶ *disponis. O beata et sancta manus Dei*²⁷, *quae omnia santificas, omnia benedicis*²⁸, *omnia locupletas. O sancte sanctorum Deus, tuam clementiam humillima devotione deposcimus, ut hanc ecclesiam per nostrae*¹⁵ *humilitatis famulatum in honore sanctae et victoriosissime crucis et*²⁹ *sancti martyris*³⁰ *tui N.*³¹, *purificare, benedicere, consecrareque perpetua sanctificationis tuae ubertate digneris. Hic quoque sacerdotes sacrificia laudis offerant; hic fideles populi vota persolvant; hic peccatorum onera solvantur*³² *fidelesque*³³ *lapsi reparentur*³⁴. *In hac ergo, quaesumus, domine, domo tua, spiritus sancti gratia egroti*³⁵ *sanentur, infirmi recuperentur, claudi curentur, leprosi mundentur, caeci illuminentur*³⁶, *daemonia*³⁷ *eiciantur; cunctorum*³⁸ *hic debiliū incommoda, te, domine, annuente, pellantur omniumque vincula*³⁹ *peccatorum absolvantur, ut omnes qui hoc templum beneficia iusti*⁴⁰ *deprecaturi*⁴¹ *ingrediuntur cuncta se impetrasse letentur*⁴² *ut, concessa misericordia, quam precantur, perpetuo miserationis tuae munere glorientur. Per.*

49. *Hac expleta, eat ante altare dicente scola antiphonam*¹: *Introibo ad altare*² *cum*³ *psalmo*⁴ *Iudica me Deus.*

¹¹ <Vere dignum et iustum est aequum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere> domine B V. — ¹² adesto sacramentis] *adscr. corr. in margine* T. — ¹³ nobisque] — que *add. corr.* T. — ¹⁴ invocationem D K. — ¹⁵ sancti] *om.* D. — ¹⁶ martiris D K L T. — ¹⁷ N.] *om.* G. — ¹⁸ ubertatae C D. — ¹⁹ quotienscumque T. — ²⁰ hanc domum tuam, *corr.* hac domo tua C; domum tuam D. — ²¹ et] *om.* D. — ²² et omnia exornas] *om.* B. — ²³ exornaris C. — ²⁴ Dei] *om.* D; Dei que <cuncta disponis> T. — ²⁵ continet] continens K. — ²⁶ cunctaque disponis] *om.* hic T. — ²⁷ Dei] domini: *Hittorp.* — ²⁸ benedicis D. — ²⁹ et] vel V. — ³⁰ martiris D K L T. — ³¹ N.] Ill. G K. — ³² solvantur] salvantur D. — ³³ fidelesque] fideles D T; fidelesque, *superscr.* C. — ³⁴ reparantur B. — ³⁵ aegroti B. — ³⁶ illuminentur K. — ³⁷ daemonia B T. — ³⁸ cunctorumque B; cunctorumque *supra-* *scr.* C. — ³⁹ vincula peccatorum] peccatorum vincula V. — ⁴⁰ iusti] *om.* V et *Hittorp.*; iuste B G T; iustae K. — ⁴¹ deprecaturi] petitori: *Hittorp.* — ⁴² letentur B.

49. ¹ antiphonam. <Antiphona.> B K L. — ² altare <Dei, ad Deum qui letificat iuventutem meam> B T V; altare <Dei mei, ad Deum qui letificat iuventutem meam> G K L. — ³ cum] *om.* V. — ⁴ psalmo] psalmus V.

50. Tunc faciat ¹ maltam de calce et tegula cum ipsa aqua benedic-
ta ad ocludendas ² sanctorum reliquias in locum ³ altaris et reserve-
tur ad tempus et postea ipsam aquam quae remanet fundat ⁴ ad ba-
sim altaris et a ⁵ diaconibus ⁶ vel presbiteris extergatur altare de lintheo ⁷.

5 51. Postea pontifex deferat incensum super altare et dicat ¹
scola hunc ² versiculum ³ *Dirigatur, domine* ⁴.

52. Tunc de oleo sanctificato faciat ¹ pontifex crucem ² in medio alta-
ris et per IIII ^{or} ³ altaris ⁴ angulos, ut supra, dicendo: *Sanctificetur*
hoc altare in nomine patris et filii et spiritus sancti. R. Amen. Pax
10 *tecum. R. Et cum spiritu tuo. Et dicat* ⁵ antiphonam ⁶ *Erexit Iacob*
lapidem ⁷ *in titulum, fundens oleum desuper, cum* ⁸ psalmo *Quam di-*
lecta. Item ⁹ alia antiphona ¹⁰ *Mane surgens Iacob* ¹¹ *erigebat lapidem*
in titulum, fundens oleum desuper, votum ¹² *vovit domino; vere locus*
iste sanctus est et ego nesciebam. Ps ¹³ *Fundamenta* ¹⁴.

15 53. Et unguat manu ¹ sua totum illud altare de ² oleo sancto ³
semper incensum in circuitu ipsius altaris alio ⁴ sacerdote ferente.

54. Post expletum psalmum mittat iterum ¹ oleum, similiter ²
sicut prius, canendo ³ antiphonam *Edificavit Moyses altare* ⁴ *domino*
Deo cum ⁵ psalmo *Deus noster refugium*.

20 55. Hoc facto, sumat chrisma ¹ et faciat similiter crucem ² sicut
supra, canendo ³ antiphonam *Unxit te* ⁴ *dominus oleo leticiae pre con-*
sortibus tuis ⁵ cum psalmo *Eructavit* ⁶.

50. ¹ facit C D. — ² ocludendas] concludendas D; recludendas G. — ³ loco: *Hittorp.* — ⁴ fundet K. — ⁵ a] *om.* D T. — ⁶ diaconis C. — ⁷ lintheo T.

25 51. ¹ dicit C D. — ² hunc] *om.* B G K V. — ³ versiculum] *versum: Hittorp.* — ⁴ domine <oratio mea> G; domine <ad te oratio> V.

52. ¹ facit C D. — ² crucem] ✠ C D. — ³ IIII^{or} quatuor B L; quattuor D V. — ⁴ altaris angulos] angulos altaris B G K L V. — ⁵ dicant K L. — ⁶ antiphonam <istam> T; <aliam> antiphonam D. — ⁷ lapidem ... desuper] *om.* C D. — ⁸ cum psalmo] psalmus V. — ⁹ Item alia] *om.* V. — ¹⁰ antiphona. <Antiphona.> B; alia antiphona] aliam antiphonam G K L. — ¹¹ Iacob ... Fundamenta] *om.* C D. — ¹² votum *om.* B. — ¹³ Ps.] cum psalmo B G K L; *om.* T. — ¹⁴ Fundamenta] *om.* T.

53. ¹ manu ... altare] item B G K L V. — ² <et> de D. — ³ sancto <ipsum altare dicendo: Sanctificetur hoc altare in nomine, ut supra> B V; sancto <ipsum altare dicendo ut supra> G K L. — ⁴ alio sacerdote ferente] alii sacerdotes ferentes D.

54. ¹ iterum] tertio: *Hittorp.* — ² similiter] *supraser.* C. — ³ canendo] cantando V. — ⁴ altare ... Deo] *om.* C D. — ⁵ cum ... refugium] *adscr. in margine C.*

40 55. ¹ crisma D T; crisma, *corr.* chrisma C. — ² crucem] ✠ C D. — ³ canendo] cantando B G L T V. — ⁴ te ... tuis] *om.* C D. — ⁵ tuis <Ecce odor filii mei sicut> C D T. — ⁶ Eructavit] Fundamenta C D T.

52-55. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 55-57 (retouches et changements) (ANDRIEU 190).*

45 50. *Ibid., XVII, 40 (ANDRIEU 184).*

56. Et interea alius sacerdos in circuitu altaris semper faciat incensum.

57. Deinde in circuitu ecclesiae¹ vadat pontifex et faciat crucem² per parietes cum pollice³ suo de ipso chrismate⁴ in duodecim locis, primo in dextera⁵ parte et sic in circuitu, dicens per singulas cruces: 5
Sanctificetur hoc templum in nomine patris et filii et spiritus sancti. Rf. Amen. Pax tecum. Rf. Et cum spiritu tuo. Scola⁶ interim dicat antiphonam *Sanctificavit dominus tabernaculum suum*⁷; *haec*⁸ *est domus Dei*⁹, in qua¹⁰ invocatur¹¹ nomen eius, de quo¹² scriptum est: *Erit nomen meum ibi, dicit dominus.* Alia¹³ antiphona. *Lapides pretiosi,* 10
*omnes*¹⁴ *muri tui et turres Hierusalem gemmis aedificabuntur*¹⁵, cum psalmo *Lauda Hierusalem*¹⁶.

58. Tunc iterum redeat ad altare et offerat ibidem¹ incensum² super³ illud et dicat⁴ antiphonam *Ecce odor filii*⁵ *mei sicut odor agri pleni quem benedixit dominus, cum*⁶ psalmo *Fundamenta.* 15
Post haec dicat pontifex praefationem in consecrationem altaris.

59. Praephatio¹ in consecratione² altaris.

*Dei Patris omnipotentis misericordiam deprecemur, dilectissimi fratres, ut hoc altare sacrificiis spiritalibus*³ *consecrandum, vocis nostrae exoratus officio, praesenti benedictione sanctificet et in eo sem-* 20
*per oblationes famulorum*⁴ *suorum studio suae*⁵ *devotionis inpositas*⁶ *benedicere et sanctificare dignetur*⁷, *ut spiritali*⁸ *placatus incenso, precanti familiae suae promptus exauditor*⁹ *assistat*¹⁰.

60. Inde dicat¹: *Oremus. Et diaconus: Flectamus. Levate*².

Deinde³ sequitur altaris⁴ consecratio.

*Deus*⁵ *omnipotens, in cuius honore altare hoc sub invocatione tui*

57. ¹ aecclesiae B. — ² crucem] ✝ C D. — ³ police K. — ⁴ crismate B D L T. — ⁵ dextera T. — ⁶ <Et> scola B D G K T V. — ⁷ suum] om. D. — ⁸ haec est ... dicit dominus] suprascr. C. — ⁹ Dei] domini D. — ¹⁰ quo D. ¹¹ invocetur B V. — ¹² qua G K L V — ¹³ <Item> alia T; Alia antiphona] om. K L; 30
Alia] om. B V. — ¹⁴ omnes ... aedificabuntur] om. C D. — ¹⁵ aedificantur T. — ¹⁶ Hierusalen <dominum> B L V.

58. ¹ ibidem] ibi D. — ² incensum <crucem> D; incensi <crucem> suprascr. C; crucem incensi T. — ³ super ... antiphonam] suprascr. C. — ⁴ dicat <clerus> B G K L. — ⁵ filii ... altaris] om. C D T. — ⁶ cum ... Fundamenta] om. B G K L. 35

59. ¹ Praefatio T. — ² consecrationem T. — ³ spiritalibus K L. — ⁴ famulorum] om. G. — ⁵ sanctae C D T. — ⁶ inpositas B D G. — ⁷ digneris D. — ⁸ spiritali K L. — ⁹ exauditor] auditor T V. — ¹⁰ assistat] existat. Per. D G V.

60. ¹ dicit C D T. — ² Levate] suprascr. C. — ³ Deinde] om. D. — ⁴ altaris consecratio] consecratio altaris G. — ⁵ <Oremus> Deus K. — 40

nominis indigni ⁶ *consecramus, clemens et propitius preces* ⁷ *nostrae humilitatis exaudi et praesta, ut in hac mensa sint tibi libamina accepta, sint grata, sint pingua et sancti spiritus tui semper rore perfusa, ut omni tempore in hoc loco supplicantis tibi* ⁸ *familiae tuae anxietates*
⁵ *releves* ⁹, *egritudines* ¹⁰ *cures, preces exaudias, vota suscipias, desiderata confirmes, postulata concedas, ut ad donum gratiae tuae sani illibatique pervenire mereamur* ¹¹. *Per dominum. In* ¹² *unitate eiusdem.*

61. *Deinde* ¹ *dicat* ² *excelsa voce: Per omnia secula seculorum. R.* ³ *Amen. Dominus vobiscum. R. Et cum spiritu tuo. Sursum* ⁴ *corda. R. Habemus ad dominum. Gratias agamus domino Deo nostro. R. Dignum* ⁵. *Deinde* ⁶ *praefatio.*

Vere, usque ⁷ *eternae Deus. Et ut propensiori cura et attentiori famulatu* ⁸ *tibi servitutis officia deferamus, hoc praesertim in tempore quo religiosarum mentium habitum* ⁹ *ultra parietum ornatum delegisti, et in quo sanctorum tuorum Ill. mentio habetur, per quorum sacram reverentiam et honorem sacratissimo nomini tuo hoc altare dedicamus. Horum igitur, domine, efflagitatus* ¹⁰ *precibus dignare hoc altare caelesti sanctificatione perfundere et benedicere. Assistant angeli claritatis et sancti spiritus illustratione praefulgeat. Sit illius quoque* ¹¹ *apud*
²⁰ *te gratia, cuius fuit illud quod Abraham pater fidei in nostrae figuram redemptionis filium immolaturus extruxit* ¹², *quod Isaac* ¹³ *in conspectu tuae maiestatis instituit, quod Iacob dominum magna videns* ¹⁴ *visione erexit, ut hic orantes exaudias, hic oblata sanctifies, hique superposita* ¹⁵ *benedicas, hinc quoque benedicta distribuas. Sit ergo ecclesiae*
²⁵ *tuae titulus sempiternus, sit mensa caelestis spiritualique* ¹⁶ *convivio praeparata. Tu ergo, domine, proprio ore tuo hostias super eam* ¹⁷ *impositas* ¹⁸ *benedicito et benedictas suscipito, atque nobis omnibus tribue, ut participatione earum vitam acquiramus sempiternam* ¹⁹. *Per* ²⁰.

³⁰ ⁶ *indigni]* *om.* B G K L V. — ⁷ *preces nostrae]* *nostrae preces* B. — ⁸ *tibi familiae]* *om.* G. — ⁹ *releves]* *adscr. corr. in margine* T. — ¹⁰ *aegritudines* B. — ¹¹ *mereamur]* *om.* B V. — ¹² *In unitate eiusdem]* *om.* B.

61. ¹ *Deinde dicit]* *om.* T. — ² *dicit* C D G T; *dicat]* *om.* B. — ³ *R.]* *om.* G. *et sic deinceps.* — ⁴ *Sursum ... praefatio]* *adscr. in margine* C. — ⁵ *Dignum* <et iustum est> B L. — ⁶ *Deinde praefatio]* *om.* B G K L V; *Deinde]* *om.* D T. — ⁷ *usque]* *om.* B; *et iustum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, domine sancte pater omnipotens* G K L T V. — ⁸ *famulatu]* *om.* G. — ⁹ *habitum]* *om.* G. — ¹⁰ *efflagitatus]* *flagitatus* T. — ¹¹ *quoque]* *quaeque* T. — ¹² *extruxit* K. — ¹³ *Ysaac* K. — ¹⁴ *videns]* *suprascr.* C. — ¹⁵ *superpositas*
⁴⁰ C. — ¹⁶ *spiritalique* V. — ¹⁷ *eam]* *illud* C D. — ¹⁸ *inpositas* V. — ¹⁹ *sempiternam]* *aeternam* D. — ²⁰ *Per.]* *om.* B G.

62. Sequitur oratio¹. Oremus.

Domine, sancte pater, omnipotens aeterne Deus, clemens et² propitius, preces nostrae³ humilitatis exaudi et respice ad huius altaris holocaustum, quod non igne⁴ visibili probetur, sed infusum sancti spiritus gratia in odorem tuae⁵ suavitatis⁶ ascendat, et legitime se sumentibus eucharistia medicabilis fiat et ad vitam proficiat sempiternam. Per dominum. In⁷ unitate eiusdem.

63. Alia¹. *Maiestatem tuam, domine, humiliter imploramus, ut altare hoc, sacrae unctionis libamine ad suscipienda² populi tui munera inunctum, potenter benedicere et³ sanctificare⁴ digneris, et quod nunc a nobis indignis sub tui nominis invocatione, in honore et nomine sancti martyris⁵ tui N. sacrosancti⁶ chrismatis unctione est delibutum, placeat tibi atque⁷ altare maneat⁸ perpetuum, ut quicquid deinceps super eo oblatum sacratumve fuerit, dignum tibi fiat holocaustum atque omnium hic⁹ offerentium sacrificia a te pio domino benigne suscipiantur et per ea peccatorum nostrorum vincula absolvantur, maculae delegantur, veniae impetrentur, gratiae acquirantur¹⁰, quatenus¹¹ una cum sanctis tuis vitam percipere mereantur¹² eternam. Per.*

64. Deinde dicatur¹ antiphona ista² *Confirma hoc Deus quod³ operatus es in nobis a templo sancto tuo quod est in Hierusalem. Alleluia cum Gloria.*

65. Deinde inunguat¹ oleo sancto et² benedicto³ tabulam⁴ super altare, dicens hanc praefationem⁵:

Lapidem hunc, fratres dilectissimi, in quo unguentum sacrae unctionis effunditur ad suscipienda populi sui munera et sacrificia, oremus, ut dominus consecret atque benedicat, et quod est unctum a nobis

62. ¹ <alia> oratio V. — ² et propitius] *suprascr.* T. — ³ nostrae humilitatis] humilitatis nostrae G. — ⁴ ignem D. — ⁵ tuae] *om.* V. — ⁶ suavitatis, *corr.* suavitatis C. — ⁷ In unitate eiusdem] *om.* D G T V.

63. ¹ Alia <oratio. Oremus.> Maiestatem B K L; Alia. <Oremus> Maiestatem G T. — ² suscipiendam D. — ³ et] *om.* K. — ⁴ consecrare C. — ⁵ martiris K L. — ⁶ sacrosancti] sacrosancti D. — ⁷ atque] *om.* T. — ⁸ maneat, *corr.* remaneat C T. — ⁹ nium hic] omnium hic B G K L T V. — ¹⁰ acquirantur] adquirantur C D. — ¹¹ quatinus G T V. — ¹² mereantur] mereamur G K.

64. ¹ dicit antiphonam C D V. — ² istam] antiphonam C D V. — ³ quod ... Alleluia] *om.* C D.

65. ¹ inungat T; inungeat V. — ² et benedicto] *om.* B G K L et Hittorp. — ³ benedicto] benedicat T V. — ⁴ tabula D. — ⁵ praephationem D. —

62. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 61 (ANDRIEU 190).*

63. *Ibid., XVII, 64 (ANDRIEU 191).*

64. *Ibid., XVII, 65 (ANDRIEU 192).*

65. *Ibid., XIX, 13 (ANDRIEU 200).*

sit unctum in nomine eius, ut plebis oblata suscipiat et altari⁶ per sacram unctionem perfecto dum propitiationem sacrorum imponimus⁷, ipsi propitiatores Dei esse mereamur⁸.

66. *Benedictio¹ tabulae.*

- 5 *Oremus. Deum² omnipotentem, fratres dilectissimi, votis exultantibus deprecemur, ut qui per omnem mundum fidem sparsit et ecclesiam congregavit, qui et lapis excisus sine manibus angularem compagem solidavit, hanc³ petram serenus illustret eamque aeterno lumine irrigatam ita multiplicibus ac diversis chrismatibus⁴ locupletet, ut super illam*
 10 *administrandam corporis sui hostiam benedicat et suscipiat consecratam. Qui cum Deo patre.*

67. *Alia¹. Exaudi nos, Deus salutaris noster, et precumstrarum libenter² accipe votum, et hoc altare ad celebranda mysteria³ praeparatum odore unguenti caelestis asperge⁴ et aromata illi divinae sanctificationis infunde et, sicut lapidem Iacob patriarchae unguenti perfusione dicasti⁵, sic super hunc quoque lapidem altari coaptandum caelestis gratiam benedictionis inmitte, ut dum tibi super eum sacri corporis mysteria⁶ consecrentur, petentibus peccata deleantur, merentibus influat gratia sempiterna. Per.*

- 20 68. *Oratio¹. Supplices tibi, domine Deus, pater omnipotens, preces effundimus, ut metalli huius expolitam materiem supernis sacrificiis inbuendam², ipse tuae dotare sanctificationis ubertate digneris, qui quondam scripsisti lapideis legem in tabulis. Per.*

69. *Postea extollens vocem publice proclamet:*

- 25 *Per omnia secula seculorum. R[esp].¹ Amen.*

Dominus vobiscum. R[esp]. Et² cum spiritu tuo.

⁶ altario G K L T V; altaris D. — ⁷ imponimus L. — ⁸ mereamur. <Per.> G V et Hittorp.

30 66. ¹ Benedictio tabulae. Oremus. Deum ... sempiterna. Per. (n. 67, in fine)] om. B (n. 66 sequitur n. 70) G K L T. — ² Deum ... consecratam. Qui cum Deo patre (n. 66, in fine)] om. V, sed idem codex V textum orationis habet infra n. 70, in fine. — ³ <et> hanc: Hittorp. — ⁴ chrismatibus] charismatibus: Hittorp; karismatibus B V.

35 67. ¹ Alia] om. C D; codex V habet orationes n. 67 et 68 modo inverso: n. 68 et 67. — ² libenter ... sempiterna. Per.] om. Hittorp. — ³ mysteria D. — ⁴ asperge] resperge V. — ⁵ dicasti] dedicasti D. — ⁶ mysteria D.

68. ¹ Oratio.] Benedictio tabulae B G K L; om. D V; Benedictio tabulae. Oremus T. — ² inbuendam B G K L V.

40 69. ¹ R[esp].] om. G V. — ² Et cum ... secula seculorum. Amen.] adscr. in margine C. —

66. Pontif. rom. XIIe s., XIX, 2 (ANDRIEU 197).

67. Ibid., XIX, 5 (ANDRIEU 198).

68. Ibid., XIX, 14 (ANDRIEU 200).

69. Ibid., XIX, 15 (ANDRIEU 200).

Sursum corda. Rj. Habemus³ ad dominum.

Gratias agamus domino Deo nostro. Rj. Dignum et iustum est.

Vere⁴ dignum usque⁵ eterne Deus. Qui post offendicula lapsus primi hominis instituisti tibi offerri propitiatorii⁶ delinimenta⁷ libaminis, ut culpa que praecesserat per superbiam, futuris temporibus⁸ expiaretur per munera, quibus honorarentur⁹ altaria, honorificaretur et templum. Assit⁹ igitur¹⁰ misericordiae tuae ineffabilis pietas et super hunc lapidem opem tuae benedictionis infunde, ut, te largiente, referat praemium¹¹ quisquis intulerit votum. Per eum qui se angularem¹² lapidem et saxum sine manibus excisum nominari voluit, dominum nostrum Iesum¹³ Christum filium tuum, qui tecum vivit¹⁴ et regnat Deus in unitate spiritus sancti per¹⁵ omnia secula seculorum. Amen.

70. Alia.¹ Oremus. Deus omnipotens² universarum rerum rationabilis artifex, qui inter ceteras creaturarum formas lapideum metallum ob obsequium tui sacrificii condidisti, ut legis libationi³ pararetur altare, annue dignanter, ut quicquid hic oblatum sacratumque fuerit nomini tuo assurgat, religioni proficiat, spei innitatur, fidei sit honori. Per⁴.

71. His expletis, sequitur oratio¹ in medio ecclesiae².

Habitator sanctarum mentium Deus, cui anima fidelis hospitium³, cui mens⁴ pia templum est, tibi preces effundimus⁵, tibi supplicamus, ut hanc domum tuam, quam per invocationem nominis tui pio⁶ sanctificamus officio⁷, misericordia tua et protectione custodias. Dona habitatoribus illius, id est sacerdotibus, clero atque omni plebi bonae voluntatis⁸ studium et pii operis effectum. Sint in ea semper viri gravidine⁹ insignes, feminae castae, prudentes pueri, probae virgines, pro sexu suo atque etate¹⁰ laudabiles¹¹, ut dum sanctificatam per invocationem tuam domum habitant, ipsi¹² te habitatorem mereantur habere. Per¹³.

³ Abemus D. — ⁴ [Prefatio] Vere K T; Vere dignum [et iustum est] G K L. — ⁵ usque] om. B V. — ⁶ propitiatori G L. — ⁷ delinimenta C D; delinimenta B G K L. — ⁸ honorentur D. — ⁹ Adsit D. — ¹⁰ igitur] ergo: Hittorp. — ¹¹ premium D. — ¹² singularem C. — ¹³ Iesum ... Amen.] om. D T. — ¹⁴ vivit ... Amen.] om. C V. — ¹⁵ per ... Amen.] om. B K L.

70. ¹ Alia [oratio] B G K L T; Alia] om. D; Alia. Oremus] om. C; Oremus] om. V. — ² omnipotens] eras. C. — ³ libationi] oblationi V; libationis D. — ⁴ Per.] om. G; in codicibus B et V sequitur hic [Alia. Deum omnipotentem] ut supra n. 66.

71. ¹ oratio] om. D. — ² aecclesiae B. — ³ ospicium L; hospicium K; ospitium C L D. — ⁴ mens pia] pia mens G. — ⁵ effundimus] fundimus G. — ⁶ pio] superscr. C. — ⁷ officio] obsequio T. — ⁸ voluntatis C D. — ⁹ gravidine] gravidine D; gravitate V et Hittorp. — ¹⁰ aetate B G K L T. — ¹¹ laudabilis D. — ¹² ipse D. — ¹³ Per.] Qui vivit G.

72. Item ¹ benedictio basilicae novae.

Deus, qui super mysticam² petram apostolicae potestatis edificatae³ principaliter ecclesiae⁴ tuae portas inferni numquam praevalituras esse promisisti, cunctos ab eadem⁵ remove⁶ placatus errores, ut quos⁵ adversus eam praesumptio falsitatis extollit, spiritus veritatis evincat. Dirige, quaesumus⁷, eam dispensatione⁸ caelesti, ut quae ante mundi principium in tua semper est⁹ prescientia praeparata¹⁰, usque ad plenitudinem gloriamque promissam, te moderante, permaneat et in tuorum cordibus fidelium perpetuam tibi construe¹¹ mansionem, ut plebs haec, que, deiecto in terram vultu, benedictionis tuae¹² postulat donum¹³, aeternum a te percipiat praemium. Praesta, quaesumus, domine, ut haec basilica cuius hodie initiamus¹⁴ encenia¹⁵, quae¹⁶ tua dedicatione subsistit sollempnis¹⁷, tua semper fiat¹⁸ habitatione praeclara. Quod¹⁹ ipse praestare dignetur qui cum patre. Per²⁰.

73. Deinde teneant¹ subdiaconi² et³ acoliti⁴ lintheamina⁵ vel omnia⁶ ornamenta aecclisiae seu vasa sacra quaecumque ad cultum Dei et ecclesiae pertinere videntur⁷.

74. Et benedicat¹ ea pontifex iuxta hunc morem:

Benedictio² lintheaminum³.

Domine Deus omnipotens, qui ab initio hominibus utilia et necessaria creasti, vestimenta quoque pontificalia et⁴ sacerdotibus et levitis tuis et⁵ ornamenta et lintheamina⁶ facere famulum tuum Moysen⁷ per XL⁸ dies docuisti, sive etiam ea⁹ quae Maria texuit¹⁰ et fecit in usum

72. ¹ Item] *suprascr.* C; Item ... novae] Alia V. — ² mysticam B D G T V. — ³ aedificata B T. — ⁴ aecclisiae B T; ecclesiae] *suprascr.* C; om. D. — ⁵ eodem B. — ⁶ remove] remote C. — ⁷ quaesumus, eam] eam, quaesumus V. — ⁸ dispensatione caelesti] caelesti benedictione G. — ⁹ <est> prescientia B G K L; prescientia] praesentia D V et Hittorp; praesentia, corr. praescientia C. — ¹⁰ praeparatam D. — ¹¹ construae C. — ¹² tuae] om. D et Hittorp; *suprascr.* C. — ¹³ donum] domum T. — ¹⁴ iniciamus V. — ¹⁵ enchenia G. — ¹⁶ quae] *suprascr.* C: ut haec plops quae ad eius convenit. — ¹⁷ sollempnis] sollempnis B G; sollempnia C. — ¹⁸ fiat habitatione] habitatione fiat V. — ¹⁹ Quod ... patre] om. D; *suprascr.* C. — ²⁰ Per] om. C D.

73. ¹ tenent, corr. teneant C. — ² subdiacones C. — ³ et] vel B K L. — ⁴ accoliti V. — ⁵ lintheamina C T. — ⁶ omnia] om. B. — ⁷ videntur.] *Sequitur in codice V: Benedictio corporalis. Omnipotens sempiterne Deus, benedic lintheamen istud ad tegendum involvendumque corpus et sanguinem filii tui domini nostri Iesu Christi. Qui tecum (cf. infra n. 83).*

74. ¹ benedicat C D. — ² Benedictio lintheaminum] *adscr. in margine* C. — ³ lintheaminum T. — ⁴ et] om. B V. — ⁵ et] om. B D G K L T et Hittorp; *suprascr.* C. — ⁶ lintheamina C T V. — ⁷ Moyses D. — ⁸ XL] quadraginta D V. — ⁹ ea quae] equae D. — ¹⁰ texui D. —

*ministerii tabernaculi federis*¹¹ *sanctificare*¹², *benedicere consecrareque digneris haec lintheamina*¹³ *in usum altaris tui ad tegendum*¹⁴ *involvendumque sacrosanctum*¹⁵ *corpus et sanguinem filii tui domini nostri Iesu Christi. Qui tecum.*

75. Item benedictio¹ lintheaminum et² aliorum quae opus fuerit³ 5
sacro ministerio⁴.

*Exaudi*⁵, *domine, preces nostras et lintheamina*⁶ *hec aliaque indumenta necnon*⁷ *et vasa sacri altaris atque aecclesiae tuae cunctaque sacri*⁸ *ministerii usui praeparata benedicere et sanctificare digneris. Per.*

76. Alia¹. *Deus qui tibi*² *digne servientium desideras famulatum,*¹⁰ *respice propitius ad humilitatis nostrae servitutem et haec lintheamina*³ *tuae servitutis usibus praeparata caelestis virtutis benedictione sanctifica et consecra, quatinus*⁴ *super ea spiritus sanctus tuus descendat, qui et populi tui oblationem*⁵ *benedicat et corda sive corpora sumentium benignus reficiat. Per.* 15

77. Benedictio ad omnia vasa¹, lintheamina² et instrumenta in usum aecclesiae.

*Omnipotens*³ *sempiternae Deus, rex regum et dominus dominantium, sacerdos omnium, pontifex universorum, per quem una cum patre sanctoque*⁴ *spiritu facta sunt universa, Christe Iesu*⁵, *benedicere*⁶, *consecrare*⁷ *et sanctificare*⁸ *digneris vasa haec cum his altaris lintheaminibus*⁹, *ceterisque instrumentis*¹⁰, *et quemadmodum officia tabernaculi testimonii olim cum archa*¹¹ *oraculi, scilicet cherubin*¹² *clausa velis, columnas, candelabra, altare aureum, argenteas bases, tabulas deauratas, holocausta*¹³, *hostias, aeneum altare cum basibus*¹⁴ *aeneis, tentoria, funes, oleum unctionis et caetera, in figuram nostri temporis per manus sanctorum sanctificasti sacerdotum, ita nunc manens in* 25

¹¹ foederis B G L V. — ¹² <instituisti adscr. in marg. sed cancell.> santificare C. — ¹³ lintheamina T. — ¹⁴ tegendum involvendumque] substernendum D T. — ¹⁵ sacrosanctum] om. B G K L V. 30

75. ¹ Item benedictio ... digneris. Per.] om. T; Item ... ministerio] adscr. in margine C; Item benedictio ad (om. G K L.) lintheamina et alia] B G K L. — ² et aliorum ... ministerio] om. D. — ³ fuerint B K L. — ⁴ ministerio] ministerii K. — ⁵ <Oremus.> Exaudi D. — ⁶ lintheamina hec] haec lintheamina B G K V. — ⁷ necnon] om. D; suprascr. C. — ⁸ sacri ministerii] sacris misterii D. 35

76. ¹ Alia. Deus ... reficiat. Per.] om. B G K L; Alia.] om. D. — ² tibi digne] digne tibi T. — ³ lintheamina T. — ⁴ quatinus ... descendat] om. V. — ⁵ oblatione D.

77. ¹ vasa] basa D. — ² lintheamina] lintheamina T; suprascr. L; om. K. — ³ <Domine Deus, adscr. in marg.> omnipotens C. — ⁴ sanctique D. — ⁵ Christe Iesu] Iesu Christe T. — ⁶ benedicere, cum signo crucis C D. — ⁷ <et> consecrare V; consecrare] cum signo crucis C; om. D. — ⁸ sanctificare] cum signo crucis C D. — ⁹ lintheaminibus T. — ¹⁰ instrumentis] cunctis B G K L. — ¹¹ arca B D G L V. — ¹² cherubim G K L. — ¹³ holocausta] olocausta V. — ¹⁴ basis, corr. vasis C. — 40

*eternum*¹⁵ *summe sacerdos sacerdotum secundum ordinem Melchisedech*,¹ *vasa hec et*¹⁶ *omnia instrumenta altaris*¹⁷ *huius ecclesiae, que inter nostras*¹⁸ *palmas habentur, benedicas, purifies, consecres et consummes*¹⁹, *quibus inter nos aeternam unitatem in supremo*²⁰ *meatu*⁵ *sine fine constare credimus, per te, Christe Iesu*²¹, *qui*²² *cum patre*²³.

78. *Benedictio ad omnia ornamenta in usum ecclesiae*¹ *vel altaris.*

*Omnipotens*² *et misericors Deus, qui ab initio utilia et necessaria hominibus creasti, templaque*³ *manu hominum facta nomini tuo sancto dicari tuaeque habitationis loca vocari*⁴ *voluisti, quique per Moysen*¹⁰ *famulum tuum vestimenta pontificalia et sacerdotalia seu levitica et alia quequae*⁵ *diversi generis ornamenta ad cultum et decorem*⁶ *tabernaculi et altaris tui fieri decrevisti, exaudi propitius*⁷ *preces nostras et omnia haec diversarum specierum*⁸ *ornamenta, in usum huius basilicae vel altaris, ad honorem et gloriam tuam praeparata, purificare*¹⁵ *et sanctificare*⁹, *benedicere et consecrare per*¹⁰ *nostrae humilitatis servitutem digneris, ut divinis cultibus sacrisque ministeriis apta existant, hisque in confectione*¹¹ *corporis et sanguinis Iesu Christi filii tui domini nostri dignis tibi pareatur*¹² *famulatibus. Qui*¹³ *tecum.*

79. *Item*¹ *benedictio vestimentorum sacerdotalium sive leviticorum atque sequentis ordinis ministrantium.*²⁰

*Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum pontificalia atque levitica vestimenta*² *ad explendum*³ *in conspectu tuo ministerium*⁴ *eorum et ad decorem seu laudem nominis tui fieri decrevisti, adesto propitius invocationibus nostris, et haec indumenta*²⁵ *sacerdotalia*⁵ *famuli et sacerdotis tui, desuper gratia tua irrigante, tua ingenti benedictione per nostrae humilitatis servitutem purificare*⁶,

¹⁵ aeternum B K L; in aeternum ... sacerdotum] om. V; adscr. in margine C. — ¹⁶ et] om. D. — ¹⁷ altaris <vel superscr.> C; altaris huius ecclesiae] huius aecclisiae et altaris V. — ¹⁸ nostras palmas... inter nos] adscr. corr. in margine T. — ¹⁹ consumes D. — ²⁰ supremo K L. — ²¹ Christe Iesu] Iesu Christe V. — ²² qui cum patre] om. B. — ²³ patre <in unitate eiusdem> G; patre <in unitate spiritus sancti> K L T V.

78. ¹ aecclisiae B K T. — ² <Quaesumus> omnipotens D. — ³ templaque] templa quoque T. — ⁴ vocare, corr. vocari C. — ⁵ quequae] quaeque L. — ⁶ decore D. — ⁷ propitius L. — ⁸ specierum] speciarum D. — ⁹ sanctificare, benedicere, et consecrare] cum signo crucis in cod. C. — ¹⁰ per ... servitutem] om. V. — ¹¹ confectione] confessione D; confectione T. — ¹² pareatur V. — ¹³ Qui tecum.] Per. V.

79. ¹ Item] om. K L; cum n. 79 incipit codex A, f. 29^r. — ² vestimenta] om. A. — ³ explendam D. — ⁴ ministerium] misterium C. — ⁵ sacerdotalia] om. A. — ⁶ purificare, benedicere, consecrare] cum signo crucis C D. —

et ⁷ benedicere et consecrare ⁸ digneris, ut divinis cultibus et sacris ministeriis ⁹ apta et benedicta existant. His quoque sacris vestibus sacerdotes vel levitae tui induti, defensi ab omnibus impulsionibus ¹⁰ seu temptationibus malignorum spirituum esse mereantur, tuisque eos ¹¹ ministeriis apte et condigne servire et inherere, in hisque placide et ⁵ devote ¹² tribue perseverare. Per.

80. Benedictio ad ¹ albas, planetas, stolas et cingula ².

Domine Deus, pater omnipotens, rex et magnificus triumphator, qui per sanctos patres nostros, qui tibi in sacerdotali ordine placuerunt, diversi generis ornamenta et vestimenta sacerdotalia fieri ³ et his ornari ¹⁰ sacerdotes tibi servientes iussisti⁴, exaudi propitius orationem nostram et hanc planetam famuli tui N. ⁵ seu poderem ⁶ ac <stolam ⁷>, cingulum, <casulam ⁸>, orarium ⁹ dextera tua sancta benedicere, consecrare sanctificareque ¹⁰ et purificare digneris, quatinus ¹¹ hec vestimenta ministris et ¹² levitis ac sacerdotibus tuis ¹³ ad divinum cultum ornandum ¹⁴ ¹⁵ explendumque proficiant, sanctisque altaribus tuis munde ¹⁵ et ornate in his sacris vestibus ministraturi, irreprehensibiles ¹⁶ in actu et victu ¹⁷ interius exteriusque appareant ¹⁸, tibi que soli Deo puro corde et mundo corpore omnibus diebus vitae suae irreprehensibiliter ¹⁹ sanctorum patrum exempla sequentes servire valeant, hisque sacris ministeriis ²⁰ secundum tuam voluntatem quando tibi placuerit expletis, caelestis regni gloriam cum omnibus sibi ²⁰ commissis percipere mereantur. Per.

81. Benedictio stolarum.

Deus ¹ invictae virtutis triumphator et omnium ² creator atque ³ sanctificator, intende propitius ⁴ preces nostras, et has ⁵ stolas ⁶ sive ²⁵ mappulas ⁷ vel planetas ⁸ leviticae ac sacerdotalis gloriae ministris

⁷ et] om. B G K L T V. — ⁸ consecrare] sanctificare G. — ⁹ ministeriis] misteriis D. — ¹⁰ impulsionibus A B L T V. — ¹¹ eos] om. A V. — ¹² debote, corr. devote C.

80. ¹ ad] om. D. — ² cingula, corr. cingulos C; cingula <Benedictio> B. — ³ fieri <iussisti> G. — ⁴ iussisti] om. G. — ⁵ N.] om. A T V. — ⁶ poderem] ponderem, corr. poderem T; podera D. — ⁷ stolam] om. A B D G K L T V et *Hittorp*; *adscr.* in *margin* C. — ⁸ casulam] om. A B D G K L T V et *Hittorp*; *suprascr.* C. — ⁹ orariumque B D G K L T V. — ¹⁰ sanctificareque] sanctificare A V; — que, *cancell.* C. — ¹¹ quatenus B. — ¹² et] tuis G K L et *Hittorp*. — ¹³ tuis] om. G K L. — ¹⁴ ornandum] om. D; ordinandum: *Hittorp*. — ¹⁵ munde et ³⁵ ornate] corr. mundi et ornati C. — ¹⁶ inreprehensibiles A B D G K L T V. — ¹⁷ <in> victu: *Hittorp*; victu] corr. vestitu A. — ¹⁸ apareant D. — ¹⁹ inreprehensibiliter A B D G K L T. — ²⁰ sibique C.

81. ¹ Deus ... dignare. Per.] om. B G K L T. — ² omnium creator] rerum creator A V. — ³ adque] *suprascr.* C; ac A V et *Hittorp*; atque sanctificator] ⁴⁰ omnium rerum ac, quaesumus, sanctificator D. — ⁴ propitius] om. A D V; *adscr.* in *margin* C. — ⁵ hanc, corr. has C. — ⁶ has stolas] hanc stolam A D V. — ⁷ mappulam AV; mapulam D. — ⁸ planetam A D V. —

tuis fruendas tuo proprio ore benedicere⁹ ac sanctificare, consecrare-
que¹⁰ digneris, omnesque eis utentes tuisque ministeriis a nobis indi-
gnis consecrandos, aptos et tibi cum eis devote et amabiliter servientes, gra-
tos efficere dignare. Per.

- 5 82. Domine¹ Deus omnipotens, qui ab initio² hominibus utilia
et necessaria creasti et vestimenta pontificalia aliaque ornamenta et
lintheamina³ sacerdotibus ac levitis in usum tabernaculi federis⁴ fieri
Moysi famulo tuo iussisti, eumque spiritu⁵ sapientiae ad id pera-
gendum replesti, hoc ornamentum in usum ministerii tui sanctificare,
10 benedicere et⁶ consecrare digneris⁷, atque ministros⁸ altaris tui, qui
illud portaverint, septiformi⁹ spiritu sancto dignanter replere di-
gneris, atque castitatis stola et indumento letitiae sempiternae, et bea-
ta facias cum bonorum operum fructu ministeriis¹⁰ congruenti¹¹ im-
mortalitate¹¹ vestiri. Per. In¹³ unitate eiusdem.

- 15 83. Benedictio¹ corporalis².

Oremus³. Omnipotens sempiternae Deus, benedic lintheamen⁴ istud
ad tegendum involvendumque corpus et sanguinem⁵ filii tui domini no-
stri Iesu Christi. Qui tecum.

84. Alia¹. Domine Deus, qui iam sanctificare dignatus es hoc
20 genus specierum, quando eo dignatus es involvi corpus domini nostri²
Iesu Christi unigeniti tui in beata passione, concede, quaesumus, per
eundem dominum nobis quamquam indignis famulis tuis, ut praesens
lintheum³ caelesti benedictione sanctum et aptum fiat dominico sepul-
chro⁴, altari videlicet tuo, ut placabiliter possit in eo imponi⁵ corpus
25 et sanguis eiusdem domini nostri Iesu Christi, qui est vita omnium
fideliter sumentium, et vivit et regnat tecum⁶ Deus, in unitate eius-
dem⁷ spiritus⁸ sancti.

⁹ benedicere, sanctificare, consecrare] cum signo crucis in cod. C. — ¹⁰ consecra-
reque] et consecrare A V.

- 30 82. ¹ <Benedictio stolarum.> Domine: Hittorp; Domine Deus ... vestiri.
Per. In unitate eiusdem.] om. A; <Alia> Domine V. — ² inicio B. — ³ linthea-
mina T. — ⁴ foederis B K L V. — ⁵ spiritu] om. V. — ⁶ et consecrare] adscr.
in margine C. — ⁷ digneris] om. B G K V. — ⁸ atque ministros] ministrosque
V. — ⁹ septiformis D. — ¹⁰ ministeriis, corr. misterii C. — ¹¹ congruenti, corr.
35 congruenta C. — ¹² immortalitate K L V. — ¹³ In unitate eiusdem] om. B D T V;
suprascr. C.

83. ¹ <Item> benedictio A V. — ² corporali D. — ³ Oratio C D; Oremus
... Qui tecum. Alia.] om. A V, sed codex V textum orationis habet sub n. 73, ut su-
pra. — ⁴ lintheamen T. — ⁵ sanguinem D K L.

- 40 84. ¹ Alia.] om. T; Alia. Domine ... eiusdem spiritus sancti] om. B. — ²
nostri] om. D. — ³ lintheum T. — ⁴ sepulchro D. — ⁵ inponi L T; poni A V; poni
suprascr. imponi C. — ⁶ tecum ... spiritus sancti] om. D. — ⁷ eiusdem spiritus
sancti] om. V. — ⁸ spiritus sancti] om. L.

82. Pontif. rom. XIIe s., XVII, 66 (ANDRIEU 192).

45 83. Ibid., XXI, 2 (ANDRIEU 202).

85. Alia¹. Clementissime domine, cuius inenarrabilis virtus, cuius mysteria² archanis mirabilibus celebrantur, tribue, quaesumus, ut hoc³ lintheamen⁴ tuae propitiationis benedictione sanctificetur, ad consecrandum super illud corpus et sanguinem Dei et domini nostri Iesu Christi filii tui. Qui⁵. 5

86. Praephatio¹ eucharistialis, id est vasculi² in quo eucharistia reconditur³.

Oremus, fratres dilectissimi, ut⁴ Deus omnipotens hoc vasculum corporis filii sui domini nostri Iesu Christi gerulum suae benedictionis tutamine suique filii domini nostri⁵ munere ac sancti spiritus⁶ virtute implere dignetur⁶. 10

87. Sequitur benedictio.

Oremus¹. Omnipotens Deus, trinitas inseparabilis, manibus nostris opem tuae benedictionis infunde, ut per nostram benedictionem hoc vasculum² sanctificetur et corporis Christi³ novum sepulchrum⁴ 15 spiritus sancti⁵ gratia perficiatur. Per eundem⁶. In unitate.

88. Benedictio¹ patinae.

Consecramus² et sanctificamus hanc patinam³ ad conficiendum in ea corpus domini nostri Iesu Christi patientis⁴ crucem pro salute omnium nostrum. Qui cum⁵ patre. 20

89. Praephatio¹ ad patinam² consecrandam.

Oremus, fratres karissimi, ut divinae gratiae benedictio³ consecret et sanctificet⁴ hanc patinam⁵ ad conficiendum in ea corpus domini nostri Iesu Christi patientis⁶ crucem pro salute omnium nostrum. Qui cum⁷.

85. ¹ Alia <oratio> D. — ² mysteria A K L T. — ³ <in> hoc D. — ⁴ lintheamen T. — ⁵ Qui <tecum> A B G L T V; Qui <vivit> D.

86. ¹ Praefatio G K L; Praefatio T; Praefatio B; Praephatio eucharistialis ... animae sanitatem. Per omnia secula seculorum. H. Amen (*infra*, n. 104 in fine] om. A. — ² vasculi] basculi D; basculi, corr. vasculi C. — ³ reconditur] om. G. — ⁴ ut <et> T. — ⁵ nostri <Iesu Christi> G. — ⁶ dignetur. <Per. in unitate. te. > Hittorp; dignetur <Per eum qui venturus> V; dignetur <Per. > G K. 30

87. ¹ Oremus.] om. G T. — ² basculum D. — ³ Christi] nostri T. — ⁴ sepulchrum D T. — ⁵ spiritus sancti] sancti spiritus V. — ⁶ eundem. In unitate.] om. B V; suprascr. C; eundem.] om. G; textum orationis om. Hittorp.

88. ¹ Benedictio patinae. Consecramus ... nostrum. Qui cum patre.] om. B G K L T. — ² Consecramus] cum signo crucis C. — ³ patenam D. — ⁴ patientis V. — ⁵ cum patre] tecum V. 35

89. ¹ Praefatio B G K L V. — ² patenam K L. — ³ benedictio] benedictionis D; benedictio, suprascr. benedictionis C. — ⁴ et sanctificet] om. B. — ⁵ patenam G. — ⁶ patientis L T. — ⁷ cum <patre et spiritu sancto vivit et regnat Deus> B K L; cum <patre et spiritu sancto vivit et regnat Deus per omnia saecula saeculorum. Amen (saecula saeculorum. Amen. om. G)> G K. 40

85. Pontif. rom. XIIe s., XXI, 1 (ANDRIEU 202).

86-87. Ibid., XXIII, 1-2 (ANDRIEU 203).

88. Ibid., XXII, 1 (ANDRIEU 202).

90. Sequitur ¹ oratio.

Oremus ². Omnipotens sempiterne Deus, qui legalium inter ³ libatoria hostiarum ⁴ conspersam similaginem deferri in pateniis ⁵ aureis et argenteis ad altare tuum iussisti, benedicere et sanctificare ⁵ digneris et hanc patinam in amministrationem ⁶ eucharistiae Iesu Christi filii tui, qui pro nostra omnium salute se ipsum tibi Deo patri in patibulo crucis elegit immolari. Qui tecum vivit.

91. Inde faciat ¹ signum crucis de chrismate ² sancto super patenam ³ dicens ⁴: Consecrare et sanctificare digneris, domine, patenam ⁵ hanc ⁶ per istam unctionem et nostram benedictionem, in Christo Iesu domino nostro. Qui tecum ⁷.

92. Praeaphatio ¹ calicis.

Oremus, dilectissimi fratres, ut Deus et dominus noster hunc calicem, in usum ministerii sui consecrandum, caelestis gratiae inspiratione sanctificet et ei ad humanam benedictionem plenitudinem divini favoris accomodet ².

93. Sequitur benedictio.

Dignare ², domine, calicem istum, in usum ministerii tui pia devotione ³ formatum, ea sanctificatione perfundere, qua ⁴ Melchisedech ²⁰ famuli tui sacratum calicem perfudisti et quod arte vel metalli ⁵ officio non potest altaribus ⁶ tuis esse dignum, tua fiat benedictione pretiosum ⁷ atque sanctificatum. Per.

94. Et faciat ¹ crucem de chrismate ² super ipsum calicem per latera ³.

²⁵ Omnipotens sempiterne Deus, manibus nostris, quaesumus, operam tuam benedictionis infunde, ut per nostram benedictionem hoc vascu-

90. ¹ Sequitur oratio ... immolari. Qui tecum vivit.] *om.* B G K L. — ² Oremus.] *om.* V. — ³ inter] in, *suprascr.* inter C; inter libatoria] institutor es V. — ⁴ hostiarum <quique inter eas> V. — ⁵ patinis D T. — ⁶ administrationem ³⁰ V.

91. ¹ faciat signum crucis] facit signum ✠ C D; faciat crucem G V. — ² crismate G L. — ³ patinam D G K L T V. — ⁴ dicens] et dicat B G K L T V; et dicit D. — ⁵ patinam D G K L T V. — ⁶ hanc] istam B. — ⁷ tecum] vivit et regnat in secula seculorum G K L.

³⁵ 92. ¹ Praefatio B G K L T V. — ² accomodet <Per.> D G V.

93. ¹ Sequitur] *om.* K L. — ² <Oremus.> Dignare B T. — ³ <famuli tui> devotione B G K L. — ⁴ que C T V. — ⁵ metalli officio] metallo effici C. — ⁶ altaribus tuis esse dignum] esse dignum altaribus tuis V. — ⁷ preciosum B G L T V.

⁴⁰ 94. ¹ faciat crucem] facit ✠ C D; faciat crucem cum V. — ² crismate G L. — ³ per latera] *in margine* C; perlata B; per latera <et dicat> T V. —

lum sanctificetur et corporis et ⁴ sanguinis domini nostri Iesu Christi novum sepulchrum ⁵ spiritus ⁶ sancti gratia perficiatur ⁷. Per eundem ⁸.

95. Alia ¹. Deus, qui Moysi famulo tuo in Oreb ² monte servanda populo tuo praecepta disponens, templum sanctum tuum qualiter aedificaret instituisti ³, sacra quoque vasa, quae inferri altari tuo deberent instar vasorum caelestium fieri docuisti ⁴, precamur, ut hunc calicem, in quo celebraturi sumus sacrosancta mysteria ⁵, emissionem sancti spiritus tui celesti benedictione sanctifices, gratumque et acceptabilem habeas atque benedicas, ut digne sociatus vasculis tuis et acceptabilem tibi deferat famulatum et digne tuis mysteriis ⁶ consecratur. Per. In ⁷ 10 unitate eiusdem spiritus sancti.

96. Benedictio crucis.

Primitus fiat benedictio salis et aque. Postea ¹ letania ². Deinde ³ sequitur oratio.

97. Oremus ¹. Benedic, domine Iesu Christe hanc crucem tuam, 15 per quam eripuisti mundum a potestate demonum ² et superasti passionem tua suggestorem peccati, qui gaudebat in praevaricatione primi hominis per ligni vetiti praesumptionem ³. Qui cum Deo patre.

98. Alia ¹. Rogamus te, domine sancte, pater omnipotens, aeternae Deus, ut digneris benedicere hoc lignum crucis ut sit ² remedium salutare ³ generi humano, sit soliditas fidei, profectus bonorum operum, redemptio animarum, sit solamen et protectio ac tutela contra secula inimicorum. Per ⁴ dominum ⁵. 20

99. Deinde dicat alta voce: Per omnia saecula seculorum. R. Amen. 25

Dominus ¹ vobiscum. Et ² cum.

Sursum. Habemus.

⁴ et] ac V. — ⁵ sepulchrum T. — ⁶ spiritus sancti gratia] om. V; spiritus sancti] sancti spiritus B. — ⁷ perficiatur] efficiatur V. — ⁸ eundem] om. D G; eundem <in unitate> B K L. 30

95. ¹ Alia. Deus ... consecratur. Per. In unitate eiusdem spiritus sancti] om. B; Alia] om. D. — ² Oreph, corr. Oreph C. — ³ instituisti] constituisti D. — ⁴ docuisti] voluisti D. — ⁵ misteria K. — ⁶ misteriiis D K. — ⁷ In ... sancti] om. D G K L V; suprascr. C.

96. ¹ Postea letania] om. B. — ² letania ... oratio.] lectiones (?) sequuntur. Deinde orationes K L. — ³ Deinde] om. D. 35

97. ¹ Oremus.] om. G K L V. — ² demonum B. — ³ presumptionem L.

98. ¹ Alia] om. D. — ² sit] suprascr. C; ut sit ... illud sanctae crucis (n. 100, circa initium)] om. V. — ³ salutare et <singulare suprascr.> C. — ⁴ Per dominum.] om. D. — ⁵ dominum. <In unitate.> L; dominum] omnia secula seculorum. 40 Amen. G.

99. ¹ Dominus vobiscum ... et salutare] Consecratio D G K L T. — ² Et cum ... Dignum.] ut supra. Consecratio B. —

Gratias ³ *agamus. Dignum* ⁴.

Vere dignum et iustum est equum et salutare. Domine, sancte pater, omnipotens aeternae Deus, cuius sanctum et terribile nomen inter ceteras visibiles creaturas ligna quoque fructifera laudare ac benedicere
⁵ *non cessant, qui in figuram* ⁶ *unigenitae* ⁷ *sapientiae tuae ligno* ⁸ *vitae a principio paradysum* ⁹ *voluptatis ornasti, ut eiusdem fructus* ¹⁰ *sacro-sancto mysterio* ¹¹ *protoplastos* ¹² *parentes* ¹³ *nostri generis* ¹⁴ *mortem* ¹⁵ *cavere et vitam ammoneres* ¹⁶ *custodire* ¹⁷ *perpetuam, quique nos vetitae arboris attactu* ¹⁸ *iuste morti* ¹⁹ *addictos, eiusdem coeternae tibi sapientiae tuae dei et domini nostri Iesu Christi innoxia morte* ²⁰ *ad vitam misericorditer revocare dignatus es, te supplices exoramus, ut hoc singulare* ²¹ *signum, quod, ad exemplum primi illius sacratissimique vexilli de pretioso* ²² *fili tui sanguine triumphalis, fidelium tuorum devotione* ²³ *compactum est, caelesti tua benedictione sanctificare*
²⁴ *digneris, ut omnibus hic genu flectentibus, ac tuae maiestati supplicantibus, largior et cordis compunctio* ²⁵ *et indulgentia concedatur admissorum, atque, intercedente ipsa victoriosissima unigeniti tui* ²⁶ *fili passionem et tibi placita postulare et citius valeant postulata percipere. Da, quaesumus, clementissime pater, in quo vivimus, movemur et*
²⁷ *sumus, ut quotiens* ²⁸ *triumphum divinae humilitatis, quae superbiam nostri hostis deiecit, oculis intuemur, quotiens* ²⁹ *mente recolimus et contra hostem ipsum fiduciam fortitudinis et maiorem devotae tibi humilitatis gratiam* ³⁰ *consequamur, quatenus* ³¹ *in illo tremendo tuae maiestatis examine, cum* ³² *paventibus elementis caelorumque virtutibus commotis, signum illud glorificum redemptionis* ³³ *nostrae apparuerit in caelo, ipsi* ³⁴ *de morte ad vitam transire ac perpetua beatae resurrectionis gaudia videre mereamur. Per eundem.*

100. *Alia* ¹. *Rogamus te, domine, suppliciter invocantes, ut signum illud* ² *sanctae crucis sit* ³ *salus credentium* ⁴ *in te, per passionem crucis tuae et per signum sanctitatis* ⁵ *tuae, signum Dei vivi,*

³ Gratias ... salutare] *adscr. in margine C.* — ⁴ Dignum ... omnipotens] *om. B.* —

⁵ figura C. — ⁶ unigenitae] unigeniti T; unigeniti tui K L. — ⁷ lignum D. — ⁸ paradysum K L T. — ⁹ fructus] *om. D.* — ¹⁰ misterio B K T. — ¹¹ protoplasti B G K L. — ¹² parentis L. — ¹³ generis] genus B G K L. — ¹⁴ morte D. — ¹⁵ admoneres B G K L. — ¹⁶ custodire] *suprascr. optinere C.* — ¹⁷ adtactu D. — ¹⁸ mortis C. — ¹⁹ mortem D. — ²⁰ singulare] *signaculare D.* — ²¹ precioso B G L. — ²² devotionem D. — ²³ sanctificare] *cum signo crucis suprascr. C.* — ²⁴ compunctio B. — ²⁵ tui filii] filii tui D. — ²⁶ quoties L. — ²⁷ quoties G. — ²⁸ gratia D. — ²⁹ quatinus G D T. — ³⁰ cum paventibus] *compaventibus D.* — ³¹ redemptionis nostrae] *redemptio nostra T.* — ³² ipse C D T.

100. ¹ Alia.] *om. D;* <Item> alia K L. — ² illud] *istud B G K; suprascr. istud C.* — ³ sit] *Abhinc prosequitur codex V ut supra n. 98.* — ⁴ credentium] *credentibus G.* — ⁵ sanctitatis ... vivi, signum] *om. D.* —

signum salutis, signum beate⁶ trinitatis, signum caelestis gloriae, signum salvatoris nostri⁷ domini Iesu Christi, hoc est crux salvatoris Christi⁸, crux patriarcharum, crux⁹ prophetarum, crux apostolorum suorum, crux martyrum¹⁰ Christi, crux aecclesiae Dei, crux omnium¹¹ credentium in sanctam et perfectam trinitatem. Amen¹². 5

101. *Alia¹. Te, domine, quaesumus, qui das animabus² salutem per signum crucis tuae, ut in locis ac domibus ubi ista fixa³ maneat⁴, fugentur⁵ demones⁶ et immundi⁷ spiritus ac pestifer expellatur inimicus, morbisque careant et immunditiis⁸, ac omnes adversae potestates cognitione tua sint⁹ procul depulsae et virtute benedictionis tuae sit¹⁰ benedicta haec crux et sanctificata et mundata¹⁰ dignanter, et¹¹ in¹² quocumque loco manserit¹³, in tuo nomine omnes timores¹⁴ meridiani atque nocturni et omnes terrores livoresque¹⁵ serpentis excludantur, abscedantque insidiae inimici¹⁶ et fantasmata pereant. Per.* 10

102. *Alia¹. Deus, qui beatae crucis patibulum, quod prius erat scelestis¹⁵ ad paenam, convertisti redemptis ad vitam, concede plebi tuae eius vallari praesidio cuius est armata vexillo; sit ei crux fidei² fundamentum, spei suffragium, in adversis defensio, in prosperis iuvamentum³, sit ei in hoste victoria, in civitate custodia, in campis protectio, in domo futura, ut pastor per eam in futuro gregem⁴ serves incolumem⁵, quae²⁰ nobis, agno vincente, conversa est ad⁶ salutem. Per eundem⁷.*

103. *Alia¹. Sanctifica, domine Iesu Christe, istud² signaculum passionis tuae, ut sit inimicis tuis obstaculum³ et credentibus in te perpetuum efficiatur victoriae vexillum. Qui⁴ cum Deo patre.*

⁶ beatae] sanctae V. — ⁷ nostri domini Iesu Christi] Iesu Christi domini nostri B G K L. — ⁸ Christi] nostri: *Hittorp.* — ⁹ crux prophetarum] *om.* T. — ¹⁰ martirum K L V. — ¹¹ omnium credentium] credentium omnium B. — ¹² <Respondetur> Amen V; <R.> Amen T.

101. ¹ Alia. Te domine ... ad salutem. Per eundem. (*n.* 102, in fine)] *om.* B; Alia.] *om.* D. — ² animabus salutem] salutem animabus V. — ³ fixa 30 maneat] fuerit fixa: *Hittorp.* — ⁴ maneret, *corr.* maneat C. — ⁵ fugientur D. — ⁶ demones G T. — ⁷ immundi D K L T. — ⁸ immunditiis K L T V. — ⁹ sit D. — ¹⁰ mundata dignanter] mundignanter D. — ¹¹ et] ut G K L. — ¹² in] *om.* V. — ¹³ manserit] maneat D G L T V. — ¹⁴ timores] terrores G K L; *suprascr.* C. — ¹⁵ liboresque D; libores, *corr.* livores C. — ¹⁶ inimici] *suprascr.* latensis C. 35

102. ¹ Alia.] Oratio D. — ² fidei] nostra Dei: *Hittorp.* — ³ iuvamen G V. — ⁴ grege D. — ⁵ incolomem, *corr.* incolumem V. — ⁶ ad] in L; ad *suprascr.* C. — ⁷ eundem.] *om.* V.

103. ¹ Alia.] Oratio D; <Item> alia L. — ² istud signaculum] signaculum istud V. — ³ ostaculum D. — ⁴ Qui ... patre] Per. G. 40

104. Hic aspergat eam aqua sancta addens¹ odorem incensi, dicens²:

Sanctificetur istud lignum in nomine patris et filii et spiritus sancti et benedictio illius ligni sit in loco isto, in quo sancta³ membra saluatoris suspensa sunt, ut orantes inclinantesque se propter dominum ante istam crucem, inveniant corporis et animae sanitatem. Per omnia⁴ secula seculorum. R[esp]o[ndens].⁵ Amen⁶.

105. Benedictio crucis¹ metallizatae².

Deus gloriae, excelsae³ Sabaoth⁴, fortissime Emmanuel⁵, Deus pater veritatis, pater sapientiae, pater⁶ beatitudinis et pulchritudinis, pater illuminationis⁷ atque vigilationis nostrae, qui mundum regis, qui cuncta regna disponis, qui es bonorum collator munerum et bonorum omnium attributor⁸, cui⁹ omnes gentes, populi, tribus et linguae serviunt, cui omnis legio¹⁰ angelorum famulatur¹¹, qui largiris famulis tuis fidem et laudem nominis tui, ut debita tibi oblata persolvant; cui prius fides offerentium complacet, deinde sanctificatur oblatio, quaesumus exorabilem misericordiae tuae pietatem, ut sanctifices tibi hoc signum crucis atque consecres, quod tota mentis devotione famuli tui religiosa fides construxit, trophaeum scilicet victoriae tuae ac redemptionis nostrae, quod in amorem Christi triumphalis¹² gloria consecravit; aspice hoc signum crucis insuperabile, quo¹³ diaboli est exinanita¹⁴ potestas, mortalium restituta libertas, quae licet fuerit aliquando in penam¹⁵, sed nunc versa est in honorem¹⁶ per gratiam et quae quondam reos puniebat supplicio, nunc innoxios absolvit a debito. Et tibi quid per hoc placere potuit, nisi id per quod tibi placuit nos redimere? Nullum tibi debitum amplius munus est quam quod tibi tunc¹⁷ corporis¹⁸ dedicavit affixio, nec tibi est magis familiaris oblatio¹⁹ quam quae familiari manuum tuarum extensione sacrata est. Illis ergo manibus hanc crucem accipe, quibus illam amplexus es, et de sanctitate illius hanc sanctifica, ac sicut²⁰ per illam mundus expiatus est a reatu, ita offerentium famulo-

104. ¹ addens] ardens K. — ² dicens] om. G; dicendo D T V; dicat K L. — ³ sancta membra] membra sancta V. — ⁴ omnia ... Amen.] om. G V; *suprascr.* C. — ⁵ R[esp]o[ndens].] om. B D T. — ⁶ Amen] om. B.

105. ¹ crucis] ✝ A D. — ² metallizatae A L K V. — ³ <Deus> excelsae: *Hit-torp.* — ⁴ Sabaoth B D. — ⁵ Emmanuhel B D. — ⁶ <et> pater G. — ⁷ illuminationis K L. — ⁸ adtributor C D V. — ⁹ cui omnes ... serviunt] om. T. — ¹⁰ legio angelorum] angelorum legio A B D G K L V. — ¹¹ famulantur D; famulatur <cui omnes gentes tribus et linguae serviunt> T. — ¹² triumphalis gloria] gloria triumphalis T. — ¹³ quo] quod A V. — ¹⁴ exinanita B. — ¹⁵ poenam B D G K L T V. — ¹⁶ honore C D. — ¹⁷ nunc C G V; *suprascr.* A. — ¹⁸ corporis] temporis T. — ¹⁹ oblatio] ollacio T. — ²⁰ sicuti B G K T V. —

rum tuorum animae²¹ devotissimae huius²² crucis merito et obsecrationibus huius sancti martyris²³ tui N.²⁴, cuius reliquiae in presenti aeclesia continentur, omni careant perpetrato peccato et tuae vere crucis oblectu enitescant successibus assiduis triumphatores. Radiet hic unigeniti tui filii splendor divinitatis in auro, emicet gloria passionis eius in ligno, in cruce rutillet nostrae mortis redemptio, in splendore christalli²⁵ nostrae vite²⁶ purificatio. Sit suorum protectio, spei certa²⁷ fiducia, eos²⁸ simul cum gente et plebe fide confirmet, spe et pace consociet, augeat triumphis, amplificet in seculis²⁹, proficiat eis ad perpetuitatem temporis, ad vitam aeternitatis, ut eos temporali florentes gloria muniat, et ad perpetuam redemptos coronam et ad regna caelestia potenti virtute perducatur. Presta³⁰ per propitiationem³¹ sanguinis eius, per ipsum datorem, qui seipsum dedit redemptionem pro multis, qui se hostiam pro delictis offerre dignatus est, qui exaltatus in ligno crucis suae³² principatus et potestates humiliavit, qui tecum sidereo³³ sedet in throno, indissolubili conexione³⁴ spiritus sancti per infinita³⁵ secula seculorum. R̃.³⁶ Amen³⁷.

106. Benedictio turibuli¹.

Domine² Deus, qui dum filios Israel³, ob rebellem sui contumaciam⁴, durum vastaret incendium, Aaron sacerdotem tuum inter vivos et⁵ mortuos orando stantem, tibique⁶ incensum offerentem exaudire dignatus es, populumque de incendio liberare, benedic hoc⁷, quaesumus, turibulum et praesta, ut quotiens⁸ tibi⁹ in eo offerimus incensum, nos ipsos Christo tuo efficias boni odoris acceptabile templum. Qui venturus¹⁰.

107. Alia¹. Domine, sancte pater, omnipotens aeterne Deus, qui, in deserto multitudinis² murmurationem flamma³ mulctante⁴, cum Aaron sacerdos tuus, repleto de altaris igne turibulo, tuae maiestati pro illius liberatione humiliter supplicaret, incenso placatus, precibus

²¹ animae] domine D. — ²² huius] om. D. — ²³ martiris K L. — ²⁴ N.] Ill. sive confessoris tui A V. — ²⁵ cristalli B D K L T. — ²⁶ vitae A. — ²⁷ certae V; certe A. — ²⁸ eos] eo D. — ²⁹ seculis] secundis A V. — ³⁰ Presta] om. T; suppraser. C; Prestante K. — ³¹ propitiationem sanguinis eius] invocationem nominis tui A V. — ³² suae] om. A V. — ³³ sidereo B G. — ³⁴ conexione A. — ³⁵ infinita ... Amen.] om. A; infinita] omnia V. — ³⁶ R̃.] om. B K L. — ³⁷ R̃. Amen] om. G.

106. ¹ turibulis D. — ² <Oremus.> Domine T. — ³ Israhel B T. — ⁴ contumaciam L; sui contumaciam] audaciam V; audaciam sui A V. — ⁵ et] ac B L. — ⁶ tibique] tibi D. — ⁷ hoc, quaesumus] quaesumus, hoc A B V. — ⁸ quoties G. — ⁹ tibi] vel A V. — ¹⁰ venturus] tecum A V.

107. ¹ Alia. Domine sancte ... accepta. Per.] om. A B; Alia <oratio> D. — ² <prophanae> multitudinis L et Hittorp; <profanae> multitudinis G K L. — ³ flammam D. — ⁴ mulctante] multante D G L T V. —

eius clementer annuisti, benedic hoc, quaesumus, turibulum tua maiestate et praesta, ut quod in eo tibi offertur⁵ incensum sit fuga demonum⁶, repulsio fantasmatum, immundarum abscessio cogitationum, sitque in illius odore nostra tibi oratio semper accepta. Per.

5 108. Benedictio¹ incensi vel thimiamatis.

Deus omnipotens, Deus Abraham, Deus Isaac² et Deus³ Iacob, immitte⁴ in hanc creaturam incensi vel thimiamatis⁵ vim odoris tui atque⁶ virtutem, ut sit servis vel⁷ ancillis tuis munimentum, tutelaque defensionis, ne intret hostis in viscera eorum, nec habitum ibi vel sedem
10 *possit habere. Per.*

109. Alia¹. Domine Deus omnipotens, cui astat² exercitus angelorum, dignare respicere et benedicere hanc creaturam incensi, ut omnes languorum daemonumque³ insidiae odorem ipsius sentientes fugiant⁴ et separentur a plasmate tuo, quod filii tui pretioso⁵ sanguine redemisti, ut numquam ledantur a morsu serpentis antiqui. Per⁶.

110. Alia¹. Deus qui Moysi famulo tuo per spiritum sanctum revelare dignatus es quae ad cultum sanctuarii necessaria² decrevisti, ex quibus thimiama boni odoris ad³ opus ecclesiae tuae ob causam religionis iugiter permanere iussisti, ut mystice⁴ nobis significatione
20 *spiritualium⁵ virtutum fragrans⁶ ostenderet odorem suavitatis, tua ergo, quaesumus, omnipotens Deus immense⁷ maiestatis, dextera hanc creaturam benedicere ex⁸ diversarum rerum commixtione⁹ imperfecta¹⁰ dignare, ut virtute sancti nominis tui omnes immundorum¹¹ spirituum phantasmaticos incursus effugare omnesque morbos reddita¹²*
25 *sanitate expellere, ubicumque fumus aromatum eis¹³ effluerit, mirabiliter possit, atque in odorem fragrantissimum¹⁴ tibi domino perpetua redoleat suavitate¹⁵. Per¹⁶.*

⁵ offertur] offerunt V. — ⁶ daemonum L.

108. ¹ <Item alia> benedictio K L. — ² Ysahac C D K A B G L T V; 30 Ysaac D K. — ³ Deus] om. C. — ⁴ inmitte A B D K L T — ⁵ timiamatis L. — ⁶ atque ... ancillis tuis] om. T. — ⁷ vel] et A.

109. ¹ Alia. Domine ... suavitate. Per. (n. 110, in fine)] om. A; Alia.] om. D. — ² asstat L. — ³ daemonumque B T. — ⁴ fugant C. — ⁵ precioso G L T V. — ⁶ Per. <eundem> G K.

35 110. ¹ <Item> alia K L; Alia] om. D. — ² necessaria decrevisti] decrevisti necessaria K. — ³ ad] om. D. — ⁴ mystice D G K. — ⁵ spiritualium G T. — ⁶ fragrans B; flagrans V. — ⁷ immense K L; imensa V. — ⁸ ex] et D V. — ⁹ commixtione D. — ¹⁰ imperfecta] infecta V; infectam G K L; confectam: Hittorp. — ¹¹ immundorum D K T V. — ¹² redditas C. — ¹³ eis] eius] D. — ¹⁴ fragrantissimum: Hittorp. — ¹⁵ suavitatem D; suabitate, corr. suavitate C. — 40 ¹⁶ Per <Iesum Christum dominum nostrum qui tecum> G K L.

111. Praephatio¹ consecrationis capsarum.

Oremus, dilectissimi nobis, Deum patrem omnipotentem, ut qui omnia per unigenitum filium suum in virtute sancti spiritus valde bona creavit, ipse nobis indignis, ad consecrationem² harum capsarum reliquiis sanctorum suorum condendis paratarum, rorem gratiae³ 5
suae clementer⁴ fundere⁵ dignetur. Per.⁶

112. Consecratio¹ in modum praephationis².

Deus inestimabilis³, Deus ineffabilis, Deus misericordiarum et totius consolationis, qui Moysi famulo tuo praecepisti, ut iuxta exemplar quod ei in monte demonstrasti, arcam⁴ de lignis⁵ imputribilibus⁶ 10
construeret, et eam auro mundissimo circumdaret, in qua urna aurea, manna caelesti plena, cum tabulis⁷ testamenti, digito maiestatis⁸ tuae conscriptis, in testimonium futuris generationibus servare⁹ deberet, quique nostris seculis eadem sacratius intellegenda¹⁰ manifestasti, dum corpus unici filii tui, opere spiritus sancti de incorrupta virgine 15
conceptum et anima rationali vivificatum, omni plenitudine divinitatis referstisti¹¹, te suppliciter imploramus, omnipotens Deus, pater domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis paternitas in caelis et in terra nominatur, ut haec¹² vascula sanctorum tuorum pigneribus¹³ praeparata, eisdem sanctis tuis intercedentibus, caelesti benedictione perfundere 20
digneris, quatinus¹⁴ qui eorum patrocinia requirunt¹⁵, ipsis intervenientibus¹⁶, cuncta sibi adversantia, te adiuvante, superare et omnia commode profutura habundantia¹⁷ largitatis tuae mereantur invenire.

111. ¹ Praefatio B K L T V; Praephatio consecrationis capsarum.] Praefatio in consecratione capsarum A V; Capsarum praefatio consecrationis G. — ²⁵
² consecrationem] consecrandum D T; consecrandum, corr. consecrationem C. —
³ gratiae] om. C V. — ⁴ clementiae C V. — ⁵ fundere] infundere A B D L T. —
⁶ Per <dominum nostrum Iesum Christum filium suum qui cum eo vivit et regnat Deus una cum eodem spiritu sancto. Per omnia secula seculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum. Habemus. Gratias agamus. Dignum est. Vere dignum et iustum est aequum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, domine sancte, pater omnipotens, aeterne Deus> adscr. in margine C; Per <eundem dominum nostrum Iesum Christum filium suum qui cum eo vivit et regnat Deus una cum eodem spiritu sancto per omnia secula seculorum. Amen> G K L; Per. <In unitate eiusdem.> A V; Per <eundem> B; Per.] om. T. ³⁰

112. ¹ Consecratio ... fiducialius animentur. Per. (n. 113, in fine)] om. A. —
² praefationis B G K L T V. — ³ inaestimabilis B. — ⁴ archam K. — ⁵ lignis] lingnis D. — ⁶ imputribilibus B L T V. — ⁷ tabulis] talibus B. — ⁸ maiestatis tuae] tuae maiestatis G. — ⁹ servire C V. — ¹⁰ intellegendam B; intelligenda G ⁴⁰
K L V. — ¹¹ refercisti C; implesti: Hittorp. — ¹² haec] suprascr. T. — ¹³ pigneribus sic omnes codices. — ¹⁴ quatenus B. — ¹⁵ requirant. — ¹⁶ intervenientibus] intercedentibus V. — ¹⁷ abundantiam B G K L V. —

*Et, sicut illi, domine, te inspirante spiritualium¹⁸ nequitiarum¹⁹ ver-
sutias cavere et humanitus²⁰ exquisita²¹ tormenta non solum contem-
nere²², sed etiam penitus²³ evincere, Christo domino confortante, potue-
runt, ita ipsorum merita²⁴ venerantibus et reliquias humiliter am-
5 plectentibus contra diabolum et angelos eius, contra fulmina et tem-
pestates, contra grandines et varias pestes, contra corruptum aerem et
mortes²⁵ hominum vel animalium, contra fures et latrones sive genti-
lium incursiones, contra malas bestias²⁶ et serpentium²⁷ atque reptan-
tium diversissimas formas, contra malorum hominum²⁸ adinventio-
10 nes pessimas, eorumdem sanctorum tuorum precibus complacatus²⁹,
dexteram invictae potentiae tuae ad depulsionem nocuorum³⁰ et de-
fensionem proficuorum semper et ubique propitius extende. Per eun-
dem. In³¹ unitate eiusdem.*

113. Alia¹. Domine Deus omnipotens, qui, ut murmur insani po-
15 puli compesceres et sacerdotium Aaron tibi placitum comprobares,
virgam eius aridam germinare et flores fructiferos producere fecisti,
eandemque in arca² testamenti pro signo virtutis tuae poni iussisti, sed
nobis eodem presagio Christum in ara crucis arefactum citissima re-
surrectione florescere³ et in ecclesia novissimo tempore suscitanda, sive
20 per vitam⁴ sive per mortem, die ac nocte fructificare demonstrasti, te
quaesumus, indulgentissime generis humani provisor, ut haec vascula
sanctorum tuorum receptaculo praeparata⁵ ita⁶ gratuita gratia⁷ sanc-
tifies, ut⁸ ubicumque in tuo nomine perlata fuerint, intercedentibus
habitorum⁹ eorum meritis, cuncta adversa repellas et nullifies, et
25 omnia utilia multiplices atque custodias, quatenus¹⁰ fideles tui, magni-
tudine sive numerositate beneficiorum tuorum, in parte¹¹ modica reliquia-
rum integra sanctorum corpora se percepisse gratulentur et per tempo-
ralia loca ipsorum precibus impensa¹² ad aeterna cum eis gaudia pos-
sidenda fiducialius animentur. Per.

30 ¹⁸ spiritualium B G; spiritualium, corr. spiritualium C V. — ¹⁹ nequiciarum L. —
²⁰ humanitus] humanitatis V. — ²¹ exquisita] exquesita T. — ²² contempnere
B D K L T V. — ²³ penitus] plenitus C D. — ²⁴ merita] om. D T V. — ²⁵ mor-
tes] mores K. — ²⁶ bestias] vestias C. — ²⁷ serpentium D. — ²⁸ homine, corr.
hominum B. — ²⁹ complacatus T. — ³⁰ nocuorum et defensionem] om.
35 D G T V et Hittorp; add. in margine C. — ³¹ In unitate eiusdem] om. B D T
V; adscr. in margine C.

113. ¹ Alia. Domine ... animentur ... Per.] om. B; Alia] om. D; <Item>
alia <oratio> G L; <Item> alia K. — ² arcam G L T V; archam K. — ³ floresce-
re] refflorescere G L K T V. — ⁴ vitam sive per] om. D. — ⁵ praeparata ... sanc-
40 tifies] add. corr. in margine T. — ⁶ ita] om. D G K L V et Hittorp; suprascr.
C. — ⁷ gratia] om. K. — ⁸ ut] et K. — ⁹ habitorem D. — ¹⁰ quatinus D G K L
T. — ¹¹ partes D. — ¹² impensa L V.

114. Oratio¹ ad accelerandum.

Domine, sancte pater, omnipotens eterne² Deus, qui per unigenitum tuum beatum Paulum apostolum vas electionis appellari³ voluisti, et ipso evangelizante ac dicente fidelibus: ^a Vos estis templum Dei vivi et spiritus Dei habitat ⁴ in vobis, et, ^b Sciat unusquisque vestrum suum ⁵ vas possidere in sanctificatione et honore, omnibus domini nostri Iesu Christi membris ⁵ eandem spem concessisti, te humiliter imploramus, ut in hanc capsam, capiendis sanctorum tuorum membris ⁶ vel exuviis ⁷, vel pigneribus ⁸ artificiose compactam et ornâtam, rorem ⁹ divinae sanctificationis infundas et non solum ad illorum praesentiam venientes et ibidem suppliciter exorantes exaudias, sed et quippiam de memoriis eorum pro benedictione reportantes aut fideliter accipientes immense¹⁰ pietatis tuae gratia consolari, refovere, tutari ac remunerare digneris. Per¹¹.

115. Unde¹ supra in transcurso.

Quaesumus, omnipotens Deus, indefectivam clementiam tuam, ut hoc² instrumentum, sanctorum tuorum reliquiis honorificum³, dextera maiestatis tuae dignanter⁴ extensa, misericors et placitus⁵ benedicas, ut quicumque illorum patrocina vel comminus expetentes⁶, vel eminus recolentes, pietati tuae fidei devotione de quacunque necessitate supplicaverint, optata citius consolatione ac iuvamine potiantur⁷. Per.

116. Praephatio¹ cyborii², id est umbraculi altaris.

Oremus, fratres karissimi, Deum rectorem ac³ gubernatorem⁴ omnium saeculorum, ut, immemor⁵ omnium delictorum et facinorum, iuventutis et ignorantiae sive temerariae praevaricationis meae, istud instrumentum, ad honorificentiam nominis sui compactum, placitus⁶ ac misericors illustratione vultus sui benedicere et⁷ sanctificare dignetur. Per⁸.

114. ¹ Oratio ad accelerandum.] Item alia oratio: *Hittorp*; Alia A V; Oratio] Alia K L; Item alia B G T. — ² aeternae A B G V; aeternae K L. — ³ appellari K. — ⁴ habibet V. — ⁵ menbris T. — ⁶ menbris T. — ⁷ exubiis D; exubiis, corr. exucis C. — ⁸ pigneribus sic omnes codd. — ⁹ rore A. — ¹⁰ immense A K L V. — ¹¹ Per <eundem. In unitate eiusdem spiritus sancti> B K L.

115. ¹ Unde supra ... potiantur. Per.] om. A; Unde ... transcurso] Alia V; <Item> unde G K L T. — ² hoc] *suprascr.* T. — ³ horificum D. — ⁴ dignanter] om. V. — ⁵ placitus] placatus T; placidus B G K L. — ⁶ expetentes] expetes D. — ⁷ pociantur L.

116. ¹ Praefatio K L V; Praefatio G; Prephationis D. — ² ciborii A K L V. — ³ as] et K. — ⁴ gubernatorem C. — ⁵ inmemor K L T V. — ⁶ placidus B K L. — ⁷ et] om. A. — ⁸ Per.] om. A V.

114. ^a 2 COR. VI, 16. — ^b 1 THESS. IV, 4.

116-117. *Pontif. G. Durand*, l. II, XIX, 1-2 (ANDRIEU 531-532).

117. Consecratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui fidei famulo tuo Moysi prae-
cipisti ut duos Cherubin super archam¹ testamenti collocaret, quam exten-
sis ad alterutrum alis² protegerent versi vultibus in propitiatorium³,
5 quaesumus ineffabilem clementiam tuam, ut hoc tegimen⁴ venerandi alta-
ris tui, in quo ipse unigenitus filius⁵ tuus dominus noster Iesus Christus
qui est propitiatio pro peccatis nostris, fidelium manibus iugiter im-
molatur et sub quo sanctorum tuorum corpora, quae veraciter fuerunt
archa⁶ testamenti tui, recepta videlicet spiritus sancti⁷ <requiescunt>⁸,
10 per eundem consubstantialem tibi filium, qui⁹ factus est nobis a te
sanctificatio et redemptio, in virtute eiusdem spiritus veritatis, universa
antiqui hostis falsitate cum satellitibus suis depulsa, cum omnibus orna-
mentis ad ipsum umbraculum pertinentibus, vel ab illo dependentibus, aut
eisdem¹⁰ suppositis¹¹, tua sancta benedictione perfundere et consecrare
15 atque ad tuitionem pignorum¹² sanctorum ac roboranda sive multiplicanda
vota fidelium tuorum, diutino tempore conservare di gneris, annuente eo-
dem¹³ domino nostro Iesu Christo filio tuo, qui tecum¹⁴. In¹⁵ unitate¹⁶.

118. Item¹ praephatio² minoris vel³ itinerarii⁴ cyborii⁵.

Oremus, dilectissimi, indulgentiam omnipotentis Dei, ut, postpositis
20 humanae fragilitatis admissis, consuetae misericordiae suae munere,
hoc repositorium sacris usibus praeparatum per unigenitum verbum,
virtutem scilicet et sapientiam suam, in spiritu sanctificationis conse-
crare dignetur. Per⁶.

119. Consecratio¹.

Consecrare² et sanctificare dignare, quaesumus, sancte pater om-
25 nipotens, aeternae Deus, hoc conditorium sacrorum³ pignorum⁴, ad
recondenda in eo tuorum munera pretiosa⁵ sanctorum, in Christo Iesu
domino nostro. Qui tecum⁶.

117. ¹ arcam A D G L V. — ² alis] aliis D. — ³ propiciatorium G L. —
 30 ⁴ tegmen G. — ⁵ filius] om. A. — ⁶ archa A B D G L V; archam K. — ⁷ sancti]
suprascr. mand (?) C. — ⁸ requiescunt] om. A B D G K L T V *et Hittorp; su-*
prascr. C. — ⁹ qui] quia D. — ¹⁰ eisdem] eidem B G V; eiusdem D. — ¹¹ subposi-
tis A G L T V. — ¹² pignorum B D G. — ¹³ eodem] om. A. — ¹⁴ tecum <vivit
et regnat <Deus> K L. — ¹⁵ In unitate.] vivit A B V. — ¹⁶ unitate <eiusdem spi-
 35 *ritus sancti per infinita secula seculorum. Amen. (secula sec. Amen. om. K)> K L.*

118. ¹ Item] om. A V. — ² praefatio V; praefacio T; praephatio] consecra-
 tio B G K L. — ³ vel] om. A V. — ⁴ itinerarii cyborii] ciborii itinerarii A V; iti-
 nerariae tabulae G. — ⁵ ciborii K. — ⁶ Per.] om. B K V.

119. ¹ Consecratio ... nostro. Qui tecum] om. B G K L; Consecratio] Oratio
 40 A V; consecratio] Alia. Quaesumus omnipotens Deus indefectivam clementiam
 (clementiam tua B), ut supra B G K L. — ² Consecrare ... pater] om. A V. —
³ sacrorum] sanctorum: *Hittorp.* — ⁴ pignorum A D V. — ⁵ pretiosa U. — ⁶ tecum.
 <Alia. Quaesumus omnipotens Deus indefectivam clementiam ut supra> V.

120. Praephatio¹ tabulae itinerariae.

Deum omnipotentem, fratres dilectissimi, votis exultantibus deprecemur², ut qui per omnem mundum fidem sparsit et ecclesiam congregavit, qui et lapis excisus de monte sine manibus angularem compagem solidavit, hanc petram serenus illustret³, eamque aeterno lumine irrigatam, ita multiplicibus ac diversis karismatibus⁴ locupletet, ut super illam administrandam⁵ corporis sui hostiam benedicat et suscipiat consecratam⁶.

121. Consecratio.

Exaudi nos, Deus noster, et precum nostrarum libenter accipe vota, et hoc altare, ad celebranda divina mysteria¹ praeparatum, odore unguenti² celestis asperge et aromata illa divinae³ sanctificationis infunde, et sicut lapidem Iacob patriarchae erectum unguenti perfusione distasti, et angelicis visionibus per scalam gradus aecclesiae⁴ figurasti, super⁵ hunc quoque lapidem altari coaptandum⁶ caelestis⁷ gratiam benedictionis inmitte⁸, ut, dum tibi super eum sacri corporis et sanguinis unigeniti tui mysteria⁹ consecrantur¹⁰, petentibus¹¹ peccata deleantur, merentibus influat gratia sempiterna. Per¹².

122. Et accipiens tabulam, aspergat eam aqua benedicta, addens odorem incensi, et confirmet eam¹ cum² chrismate³ in crucem, ita dicendo:

In nomine patris et filii et spiritus sancti. R[esp].⁴ Amen⁵. Pax tecum. Et⁶ cum spiritu.

123. Deinde vadant ad eum locum in quo reliquiae praeterita¹ nocte² cum vigiliis fuerunt³ et ibi mutet pontifex, si voluerit, vestimenta sua⁴ et praeparet se ad⁵ missam vestimentis aliis sollemnibus⁶.

120. ¹ Prefatio B K L V; Prefacio T. — ² deprecemur] delectemur D. — ³ illustret T. — ⁴ karismatibus] carismatibus D K L T; charismatibus C; chrismatibus A V. — ⁵ amministrandam B D T. — ⁶ consecratam. <Qui cum Deo patre> B G K L et Hittorp; consecratam. <Per.> D. 30

121. ¹ mysteria D K T. — ² ungenti G. — ³ divinae A B L. — ⁴ ecclesiae A V. — ⁵ <sic> super B G K L T V. — ⁶ coaptandam D. — ⁷ caelestis ... ut dum] adscr. in margine T. — ⁸ immitte D. — ⁹ mysteria A G K T. — ¹⁰ consecrantur celebrantur G. — ¹¹ petentibus] paenitentibus A V. — ¹² Per.] in codice A sequitur XLIII (In dedicatione novae ecclesiae ad missam pro conditoribus) ut. infra. 35

122. ¹ ea D. — ² cum] om. D. — ³ crismate D G T. — ⁴ R[esp.] om. B G V. — ⁵ Amen.] om. B. — ⁶ <R[esp.]> Et D T.

123. ¹ qua C D. — ² nocte] suprascr. C. — ³ fuerant V. — ⁴ sua] om. D. — ⁵ ad missam] om. B K L. — ⁶ sollempnibus T; sollempnis D. 40

120-122. *Pontif. rom. XIIe s., XIX, 2 et 5-6 (ANDRIEU 197-198)*

123. *Ibid., XVII, 41 (ANDRIEU 185).*

124. Deinde redeant ¹ ad ostium ² ecclesiae ubi letaniae vel laudes circa feretrum celebrantur et dicat prae foribus hanc orationem ³, signans ostium ⁴ et ⁵ ecclesiam <cum ⁶ chrismate signum faciat crucis super liminare dicens:

5 *In nomine patris et filii et spiritus sancti, porta sis benedicta, consecrata, sanctificata, consignata et domino Deo commendata. Porta sis introitus salutis et pacis. Porta sis ostium pacificum, per eum qui se ostium et ostiarium appellavit, Iesus Christus dominus noster qui cum patre et spiritu sancto.*

10 125. Deinde hanc orationem: > *Deus* ¹ *qui sacrandorum tibi auctor es munerum, effunde super hanc orationis domum benedictionem* ² *tuam, ut ab omnibus hic invocantibus nomen tuum defensionis tuae auxilium sentiatur Per* ³.

126. Tunc ¹ portantes feretrum magno honore cum reliquiis
15 simul et crucibus et luminaribus circumeant ² ecclesiam ³, sequente clero ⁴ has ⁵ antiphonas vel responsoria psallendo et populo cum ⁶ mulieribus et parvulis *Kyrieleyson* ⁷ decantando ⁸:

127. *Ambulate* ¹, *sancti Dei, ad locum destinatum* <qui ² vobis preparatus est ab origine mundi>.

20 *Antiphona. Plateae Hierusalem gaudebunt* <et ³ omnes vici eius canticum leticiae dicent>.

Antiphona. Custodit dominus animas ⁴ <sanctorum ⁵ suorum, de ⁶ manu peccatorum liberabit eas, lux orta est iustis et rectis corde laetitia>.

Antiphona. In sanctis gloriosus es ⁷ *deus noster, <quis* ⁸ *similis*
25 *tibi. Sanctimonium tuum, domine, quod firmaverunt* ⁹ *manus tuae. Domine, qui regnas in aeternum et in seculum adhuc* ¹⁰>.

124. ¹ redeant] redeat <pontifex> B G K L. — ² hostium K T; hostium, corr. ostium C. — ³ orationem] om. G. — ⁴ hostium C D K; ostium <ecclesiae> T V et Hittorp. — ⁵ et] om. D. — ⁶ cum chrismate ... hanc orationem] in solo codice G.

125. ¹ <Item alia oratio.> Deus K L. — ² benedictionem] cum signo crucis suprascr. K L. — ³ Per.] om. C T V.

126. ¹ <Et> tunc B G K L T V. — ² circueant B G T. — ³ aecclesiam K. — ⁴ cloero B. — ⁵ has] as D; as, corr. has C. — ⁶ cum mulieribus et parvulis] om. V. — ⁷ Kyrieleyson B; Kyrieleyson D T; Kyrieleyson G K. — ⁸ decantante B G K L T; decantate: Hittorp.

127. ¹ <Antiphona> Ambulate T. — ² qui ... mundi] in codicibus B G K L T V. — ³ et ... dicent] in codicibus B G K L T V. — ⁴ animam D. — ⁵ sanctorum ... laetitia] in codicibus B G K L T V. — ⁶ de manu peccatorum] et G. — ⁷ es, corr. est C. — ⁸ quis ... adhuc] in codicibus B G K L V. — ⁹ firmaverunt] preparaverunt B G K L T. — ¹⁰ <et> adhuc K L T. —

125. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 81 et LII, 13* (ANDRIEU 194 et 288).

127. *Ibid., XVII, 44* (ANDRIEU 185).

Antiphona. *Ambulate, sancti Dei, <ingredimini¹¹ in civitatem domini, aedificata est enim vobis aecclesia nova ubi, populus adorare debeat maiestatem domini>.*

Antiphona. *Sanctificavi¹² Iherusalem, dicit dominus <et¹³ dabo sanctis meis regnum et tabernaculum electum quae preparavi in odorem unguenti, alleluia, alleluia>.*

R. *Sancti tui, domine¹⁴.*

V. *Quoniam¹⁵ percussit.*

R. *Tradiderunt corpora¹⁶.*

V. *Isti sunt¹⁷.*

10

R. *Sancti mei qui in isto seculo¹⁸.*

V. *Venite benedicti patris¹⁹.*

R. *Exultabunt sancti²⁰.*

V. *Epulentur et letentur.*

R. *Fulgebunt iusti sicut²¹ lilium.*

15

V. *Iusti autem in²² perpetuum.*

128. His ita per ordinem gestis, cum redierit¹ iterum² ad ostium³ aecclesiae, facto silentio, habeat pontifex⁴ verbum ad plebem de honore ecclesiastico et de⁵ pace venientium ac⁶ redeuntium et de decimis vel oblationibus aecclesiarum, ac de anniversaria ipsius aecclesiae⁷ dedicatione, et annuntiet⁸ tam clero⁹ quam populo, in cuius honore constructa et dedicata sit aecclesia vel etiam nomina sanctorum ibi quiescentium¹⁰.

129. Ipse autem dominus et constructor ipsius ecclesiae amoneatur¹ de dote² illius et qualem honorem vel³ curam ecclesiae²⁵ et presbitero exhibere debeat.

130. Illo autem profitente in omnibus ita se velle agere, pontifex hec confirmari¹ a domino postulans, antequam intret ecclesiam dicat hanc orationem:

¹¹ ingredimini ... domini] in codicibus B G K L V. — ¹² Sanctificabit C D. — ¹³ et ... alleluia] in codicibus B G K L V. — ¹⁴ domine <mirabile consecuti> K V. — ¹⁵ V. Quoniam percussit] om. V. — ¹⁶ corpora <sua> V. — ¹⁷ sunt <qui venerunt> G K L. — ¹⁸ seculo] om. C D. — ¹⁹ patris] om. B G K L T V. — ²⁰ sancti <in gloria> K L. — ²¹ sicut lilium] om. B. — ²² in perpetuum] in perpetuo T.

128. ¹ redierint V; redieris D. — ² iterum] om. G V. — ³ hostium C D K. — ⁴ pontifex] om. G. — ⁵ de] suprascr. C. — ⁶ ac redeuntium] suprascr. C. — ⁷ aecclesiae dedicatione] dedicatione ecclesiae V. — ⁸ annuntiet] annunte G; annunciet L. — ⁹ cloero B. — ¹⁰ quiescentium] requiescentium D G.

129. ¹ admoneatur G V. — ² dote] domo D. — ³ vel curam ecclesiae] aecclesiae vel curam B.

130. ¹ confirmari] om. Hittorp; confirmari a domino] a domino confirmari G.

128-129. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 46 (ANDRIEU 186).*

130. *Ibid., XVII, 46 (ANDRIEU 186).*

131. *Domum*¹ tuam, quaesumus, domine, clementer ingredi et in tuorum cordibus fidelium perpetuam² tibi constitue³ mansionem, et praesta, ut domus haec, quae⁴ tua subsistit dedicatione sollemnis⁵, tua fiat habitatione sublimis. *Per.*

- 5 132. Tunc accipiat pontifex feretrum cum presbiteris et ingrediendo dicit¹ scola antiphonam².

*Ingredimini*³, benedicti Dei, <parata⁴ est vobis a domino habitatio sedis vestrae, sed et populus fidelis cum gaudio insequitur iter vestrum ut oretis pro nobis maiestatem domini>.

- 10 Antiphona⁵. *Sancti Dei, dedit vobis* <dominus⁶ locum istum ut faciatis in eo mirabilia>.

Antiphona⁷. *Benedicta gloria domini de loco sancto*⁸ suo⁹.

133. Et cum intraverint, extenso velo inter populum et altare, pontifex recondat reliquias in altari¹ et presbiteri qui cum eo sunt
15 cantent² antiphonam: *Exultabunt sancti in gloria*, <laetabuntur³ in cubilibus suis> cum psalmo: *Cantate domino canticum novum, laus* <eius⁴ in aecclesia sanctorum>.

134. Et antequam recludantur reliquiae dicat pontifex hanc orationem:

- 20 *Deus*¹, qui in² omni loco dominationis tuae clemens ac benignus dedicator assistis, exaudi nos, quaesumus, et concede, ut inviolabilis³ huius⁴ loci permaneat consecratio et beneficia tui muneris universitas sanctae aecclesiae, que supplicat, mereatur⁵. *Per.*

135. Hac¹ expleta, ponat chrisma per confessionem, per² angulos
25 IIII^{or}³ in cruce⁴, dicendo:

*In nomine patris et filii et spiritus sancti. R.*⁵ *Amen.*

*Pax tecum. R.*⁶ *Et cum spiritu tuo.*

136. Deinde ponat tres portiones corporis domini intro in confessione¹ et tres de incenso.

- 30 131. ¹ <Oremus.> Domum B G K L; <Oratio.> Domum T. — ² perpetuum D. — ³ constitue] construe B D G K V. — ⁴ quaesumus, corr. quae C. — ⁵ sollemnus D T V; sollemnis K.

132. ¹ dicat L T. — ² antiphonam] om. D; superscr. C. — ³ <Antiphona.> Ingredimini B G K L T V. — ⁴ parata ... domini] om. C D. — ⁵ Antiphona.] cum responsorio. R. B G K L; R. T. — ⁶ dominus ... mirabilia] om. C D. — ⁷ Antiphona.] Versus B G L. — ⁸ sancto] om. C D. — ⁹ suo <Ut faciatis> B G K L.

133. ¹ altare B. — ² cantant T V. — ³ laetabuntur ... suis] om. C D. — ⁴ eius ... sanctorum] om. C D.

134. ¹ <Oremus.> Deus G T; <Oratio.> K L. — ² in] om. G; superscr. C. — ³ inviolabilis] superscr.: in posterum C. — ⁴ huius <hoc> D. — ⁵ mereatur]
40 mereamur D.

135. ¹ Hac] Hanc C. — ² per] in B G K L et Hittorp. — ³ IIII^{or}] quatuor B G; quatuor V. — ⁴ crucem B G K L T V. — ⁵ R. Amen.] om. G K L. — ⁶ R.] om. G.

136. ¹ confessionem G L T V.

137. Et tunc recludantur¹ reliquiae in confessione. Et dum recluduntur², cantatur antiphona³: *Sub altare domini sedes accepistis*⁴, cum⁵ psalmo *Exultabunt sancti in gloria, letabuntur*⁶ in cubiculis⁷.

138. Oratio ad dedicandum altare post impositas¹ reliquias.

*Deus*² qui altaria nomini tuo dicanda sanctificas, praesta, quaesumus, ⁵ ut quod nostra fragilitas non meretur³, intercessione beati Ill. huc spiritus tui plenitudo descendat, qui et munera nostra sanctificet et indulgentiam nobis tuae pietatis obtineat⁴. Per dominum⁵. Eiusdem⁶.

139. Et accipiens tabulam de subtus¹ confirmet eam cum chrismate in crucem² ita dicendo: 10

*In nomine patris et filii et spiritus sancti*³.

*Pax tecum. Et*⁴ *cum spiritu tuo.*

140. Tunc ponat tabulam super reliquias et det orationem¹.

*Deus qui ex omni coaptatione sanctorum aeternum maiestati tuae condis habitaculum, da edificationi*² *tuae incrementa caelestia et praesta,* ¹⁵ *ut quorum hic reliquias pio amore complectimur, eorum semper meritis adiuvemur. Per.*

141. Deinde liniat eam cum calce que ante¹ fuerat praeparata et postquam² linita fuerit, faciat crucem desuper cum chrismate³, dicendo sicut⁴ supra: 20

*In nomine patris, et filii et spiritus sancti. R.*⁵ *Amen.*

*Pax tecum. R.*⁶ *Et cum spiritu tuo.*

142. Et mittat chrisma¹ per quattuor² cornua altaris, ipsa suprascripta verba dicendo et crucem³ faciendo et cantent⁴ antipho-

137. ¹ recluduntur C L; recluduntur V. — ² recludantur B K L T V. — ²⁵ ³ cantatur antiphona] cantetur antiphona V; canant antiphonam B G K L T. — ⁴ accepistis <intercedite pro nobis ad dominum qui vos elegit> B G L T V. — ⁵ cum psalmo] om. V. — ⁶ letabuntur in cubiculis] om. D. — ⁷ cubiculis] om. D; cubiculis] cubilibus < suis > B G L T V.

138. ¹ inpositas L T V. — ² <Oremus.> Deus T. — ³ mereatur D. — ⁴ op- ³⁰ tineat D T. — ⁵ dominum] suprascer. C. — ⁶ <In unitate> eiusdem B L V; Eiusdem] om. K.

139. ¹ suptus] C D. — ² crucem] ✠ C D. — ³ sancti. <Resp. Amen.> T V et Hittorp. — ⁴ <R.> Et D K L T V.

140. ¹ orationem <hanc> B D G K L T et Hittorp. — ² edificationem D; ³⁵ aedificationi L; hedificationi K.

141. ¹ ante] antea B G L et Hittorp. — ² postquam] postea cum C D. — ³ crisma B D G L T. — ⁴ sicut supra] om. L V. — ⁵ R. Amen.] om. B G K L V. — ⁶ R.] om. G K T V.

142. ¹ crisma D T. — ² quatuor B G; IIII^r C D T. — ³ et crucem faciendo] ⁴⁰ om. T; crucem] ✠ C. — ⁴ cantant V. —

137. Pontif. rom. XIIe s., XVII, 52 (ANDRIEU 188).

138. Ibid., XIX, 9 (ANDRIEU 199).

140. Ibid., XVII, 53 (ANDRIEU 188).

141. Ibid., XVII, 54 (ANDRIEU 188).

142-144. Ibid., XVII, 68 (ANDRIEU 192).

nam ⁵ *Corpora sanctorum* <in ⁶ *pace sepulta sunt, et vivent nomina eorum in aeternum*>, adiungens ⁷ *Gloria patri*.

143. Tunc diaconi vestiant altare et scola dicat ¹ antiphonam ² *Circumdate Syon* ³, *levitae altare* ⁴ <domino ⁵, vestiti vestimentis albis, ⁵ *estote et vos canentes ymnum* ⁶ *novum dicentes*> *Benedictus es* ⁷ *Deus cum* ⁸ psalmo *Mirabilis Deus* ⁹ et cum *Gloria*. Item ¹⁰ alia antiphona. *In velamento clamabunt sancti tui, domine* ¹¹, *alleluia, alleluia, alleluia*.

144. Postea quoque offeratur incensum versusque dicatur: *Omnis* ¹ *terra adoret te, Deus*. Et ² ita *Kyrieleyson* ³ et oratio dominica et ¹⁰ preces:

Bene fundata est domus domini ⁴.

R. *Bene fundata* ⁵ *est super omnes colles*.

Dominus in templo sancto suo.

R. *Dominus in caelo sedis eius*.

15 *Domus mea dicit dominus*.

R. *Domus orationis vocabitur*.

Exultabunt sancti in gloria.

R. *Letabuntur* ⁶.

Exultent iusti in conspectu Dei.

20 R. *Et delectentur in* ⁷ *letitia*.

Pretiosa ⁸ *in conspectu domini*.

R. *Mors sanctorum eius*.

Letamini in domino et exultate iusti.

R. *Et gloriamini* ⁹.

25 *Iusti confitentur* ¹⁰ *nomini tuo*.

R. *Et habitabunt recti* ¹¹.

Fiat misericordia tua, domine.

R. *Quemadmodum speravimus* ¹².

⁵ antiphonam. <Antiphona.> B K L T. — ⁶ in pace ... aeternum] om. C D. — ⁷ adiungens] om. T; cum G; adiungentes B K L V.

143 ¹ dicit C. — ² antiphonam <Antiphona.> V. — ³ Sion K T. — ⁴ altare <domino, vestiti ... dicentes> Hittorp. — ⁵ domino ... dicentes] om. C D; domino] domini B L. — ⁶ hymnum K. — ⁷ es] om. V; Benedictus es Deus] supraser. C; Benedictus ... psalmo] cum psalmo Bened. es Deus D. — ⁸ cum psalmo] versus V; supraser. C; Benedictus es Deus. — ⁹ Deus <in sanctis suis. Et gloria patri> B G K L; Deus <Gloria Patri> T. — ¹⁰ Item alia] om. V. — ¹¹ domine] om. C D.

144. ¹ <Versus.> Omnis K V. — ² Et ita] Deinde: Hittorp. — ³ Kyrieleyson B G K L; Kyrieleyson D T. — ⁴ domini <super ve'ticem montium> B G K L T V. — ⁵ fundata] firmata B. — ⁶ Letabuntur <in cubilibus suis> B G K L T. — ⁷ in letitia] om. V. — ⁸ Pretiosa <est> K L T. — ⁹ gloriamini <omnes recti corde> B G K L. — ¹⁰ confitentur] confitebuntur D V. — ¹¹ recti <cum vultu tuo> G K L. — ¹² speravimus <in te> G K L T. —

Exurge, domine, adiuua nos.

Rj. *Et libera* ¹³.

Domine Deus virtutum ¹⁴.

Rj. *Et ostende* ¹⁵.

Domine exaudi ¹⁶.

5

Rj. *Et clamor* ¹⁷.

Dominus vobiscum.

Rj. ¹⁸ *Et cum* ¹⁹.

145. Oratio ¹. *Descendat, quaesumus, domine Deus noster, spiritus tuus* ² *sanctus super hoc altare, qui et populi tui* ³ *dona sanctificet* ¹⁰ *et sumentium corda purificet. Per.*

146. Alia ¹. *Omnipotens sempiterne Deus, altare hoc nomini tuo dicatum* ² *caelestis virtutis benedictione sanctifica et omnibus in te sperantibus auxilii* ³ *tui munus ostende, ut hic et sacramentorum vir-* ¹⁵ *tus et votorum obtineatur* ⁴ *effectus. Per.*

147. Deinde revertatur pontifex in sacrarium, donec ornetur ecclesia ¹ et accendantur luminaria.

148. Et incipiunt ¹ cantores antiphonam ad ² introitum *Terribilis est locus* ³. Psalmus ⁴. *Quam dilecta.*

149. Et procedat pontifex cum ordinibus suis, sicut consuetudo ²⁰ est in festiuitatibus ¹, et celebretur sollempniter ² missa sicut in Sacramentorio ³ continetur, cum *Gloria in excelsis Deo.*

150. Et postea per totam ebdomadam ¹ fiant missae publicae in ipsa ecclesia usque ad dies octo completos.

¹³ libera <nos propter nomen tuum> G K L V. — ¹⁴ virtutum <converte nos> B ²⁵ G K L T V. — ¹⁵ ostende <faciem tuam et salvi erimus> G K L T. — ¹⁶ exaudi <orationem> D; exaudi <orationem meam> B G K L V. — ¹⁷ clamor <meus ad te veniat> G K L.] — ¹⁸ Et cum] om. B. — ¹⁹ cum <spiritu tuo> G K L.

145. ¹ Oratio.] Et dicat orationem hanc B; Et dicat pontifex orationem hanc G K L. — ² tuus sanctus] sanctus tuus G. — ³ tui] *suprascr.* C. ³⁰

146. ¹ Alia.] Oratio D. — ² dicatum, *corr.* dedicatum C. — ³ auxilii] axilii D. — ⁴ optineatur B D.

147. ¹ aecclesia T.

148. ¹ incipiunt cantores] incipit cantor G K L T; incipiat cantor V *et Hittorp.* — ² ad introitum] om. V. — ³ locus <iste> V. — ⁴ Psalmus. Quam di- ³⁵ lecta] om. B G K L V.

149. ¹ festiuitatibus B C K; festibus D. — ² sollempniter D T V. — ³ Sa-
cramentorio] Sacramentorum C V; Sacramentario G T.

150. ¹ ebdomadem T.

145. *Pontif. rom. XIIe s., XVII, 69 (ANDRIEU 192).*

146. *Ibid., XVII, 70 (ANDRIEU 192).*

147-149. *Ibid., XVII, 71 (ANDRIEU 193).*

XLI. Orationes¹ ad missam in dedicatione².

1. *Deus qui sacrandorum tibi auctor es munerum, effunde super hanc orationis domum benedictionem tuam, ut ab omnibus hic invocantibus nomen tuum defensionis tuae auxilium sentiat. Per¹.*

5 2. *Secreta¹. Descendat, quaesumus², domine Deus noster, spiritus tuus sanctus super hoc altare, qui et populi tui dona sanctificet et sumentium corda purificet. Per.*

3. *⟨Praefatio¹. Vere dignum et iustum est, usque per Christum dominum nostrum. Per quem te supplices deprecamur, ut altare hoc sacris usibus preparatum caelesti benedictione sanctifices, et sicut Melchisedech sacerdotis praecipui oblationem dignatione mirabili suscepisti, ita inposita² huic novo altari munera semper acceptare digneris. Ut populus tuus qui in hanc ecclesiae domum sanctam convenit per haec pura libamina caelesti sanctificatione salvatus animarum quoque suarum*
15 *perpetuam salutem consequatur. Per eundem filium tuum dominum nostrum per quem maiestatem tuam³ laudant angeli⟩.*

4. *Benedictiones in¹ dedicatione aecclesiae².*

Benedicat et custodiat vos omnipotens Deus, domumque hanc sui muneris praesentia illustrare atque suae pietatis oculos super eam
20 *die ac nocte dignetur aperire. R³. Amen.*

Concedatque propitius, ut omnis⁴ qui ad dedicationem huius basilicae devote⁵ convenistis, intercedente beato N. et ceteris sanctis suis, quorum reliquiae hic pio venerantur amore, vobiscum hinc⁶ veniam peccatorum vestrorum reportare valeatis. R⁷. Amen.

25 *Quatenus⁸ [eorum interventu ipsi templum sancti spiritus, in quo sancta trinitas⁹ iugiter habitare dignetur, efficiamini et, post*

XLI. Mss.: C, f. 45^r-45^v; D, f. 39^v; G, f. 42^r; K, f. 54^v-55^r; L, f. 68^r; T, f. 59^r-59^v; V, f. 39^r-40^r.

30 Éd.: *Sacram. Gelas.*, I, 89 (WILSON 137-138; MOHLBERG 110-111, avec variantes). — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 49 (d'après ZÜRICH, *cod.* 102); PL, CXXXVIII, 1019. — RICHTER, *Sacram. Fuld.*, p. 244 (avec variantes).

Titulus. ¹ Orationes ad missam] Missa G K L V. — ² dedicatione <ecclesiae> G K L T.

1. ¹ Per. <Epistola. In diebus illis> *adscr. in margine C*:

35 2. ¹ Secreta.] Super oblata D G K L; Super oblata, *adscr. in. margina C*. — ² quaesumus] *om.* D.

3. ¹ Praefatio ... angeli] *in codicibus* G K L; Praefatio] Prefatio G. — ² inposita G K. — ³ tuam laudant angeli.] *om.* G.

4. ¹ in dedicatione aecclesiae.] *om.* K L V. — ² aecclesiae] *om.* T. — ³ R³.] *om.* G K L. — ⁴ omnes G L. — ⁵ devotae G L. — ⁶ hinc] hunc D. — ⁷ R³.] *om.* G K L. — ⁸ Quatinus D G T V. — ⁹ trinita D. —

XLI. 1. *Pontif. rom. XIIe s.*, XVII, 81 (ANDRIEU 194).

2. *Ibid.*, XVII, 69 (ANDRIEU 192).

*istius*¹⁰ *vitae*¹¹ *labentis excursus, ad gaudia aeterna feliciter pervenire mereamini. R̃. Amen. Quod ipse praestare*¹².

5. Ad complendum¹. *Effunde, quaesumus, domine, super hunc locum gratiam tuam et omnibus in te sperantibus auxilii tui*² *munus impende. Per.*

6. Super¹ *populum. Copiosa beneficia, quaesumus, domine, christianus populus assequatur, ut qui honore*² *sanctorum sacrandis tibi liminibus devote*³ *occurrit, et vitae subsidia praesentis accipiat et gratiam sempiternae redemptionis inveniat. Per.*

XLII. Item alia missa.

1. *Deus, qui invisibiliter omnia continet*¹ *et tamen pro salute generis humani signa tuae potentiae visibiliter ostendis, templum hoc potentia*² *tuae inhabitationis illustra et*³ *concede, ut omnes qui huc deprecaturi conveniunt, ex quacumque tribulatione ad te clamaverint, consolationis tuae beneficia consequantur. Per.*

2. Secreta¹. *Omnipotens sempiternae Deus, altare hoc nomini tuo dicatum*² *caelestis virtutis benedictione sanctifica et omnibus in te sperantibus auxilii tui munus ostende, ut hic sacramentorum*³ *virtus et votorum obtineatur effectus. Per*⁴.

3. Benedictio¹ *episcopalis*².

*Omnipotens sempiternus*³ *Deus, qui vos hodierna die ad dedicationem istius aulae dignatus est adunare, ipse vos caelesti benedictione dignetur locupletare*⁴. *Per*⁵. *R̃.*⁶ *Amen.*

¹⁰ istius] huius V. — ¹¹ vitae] om. V. — ¹² praestare <dignetur cuius regnum et imperium sine fine. Amen.> G..

5. ¹ Ad complendum.] In codicibus G K L oratio Super populum praecedit orationem Ad complendum. — ² tui] om. D.

6. ¹ Super] Supra L. — ² honorem T. — ³ devote] om. T; devotus D V; debote, corr. devote C.

XLII. Mss.: C, f. 45v; D, f. 39v-40r; G, f. 42v; K, f. 55r; L, f. 68v; T, f. 59v; V, f. 40r.

1. ¹ continens K. — ² potentiae D. — ³ et concede] om. D G K L T.

2. ¹ Secreta <oratio.> D. — ² dicatum] corr. dedicatum C; dedicatum T. — ³ <et> sacramentorum G K L. — ⁴ Per.] Vere dignum. per Christum dominum nostrum. Te suppliciter deprecamur ut altare adscr. C in margine.

3. ¹ Benediccio T; Benedictiones G. — ² episcopalis] om. G K L V. — ³ sempiternus] om. T. — ⁴ <et> locupletare D. — ⁵ Per.] om. G K L V. — ⁶ R̃.] om. G K L T. —

XLII. 1. Pontif. rom. XIIe s., XVII, 72 (ANDRIEU 193).

2. Ibid., XVII, 77 (ANDRIEU 193).

3. Ibid., XVII, 79 (ANDRIEU 194).

Concedatque vobis fieri templum suum et habitaculum spiritus sancti qui proprium filium suum dominum nostrum Iesum Christum pro vobis elegit immolari. R[.]⁷ Amen.

Quatenus⁸ mente et corpore purificati habitatorem⁹ Deum¹⁰ in vobismetipsis semper habere possitis et eternae beatitudinis hereditatem cum sanctis et electis possidere valeatis. R[.]¹¹ Amen¹².

4. Postcommunio¹. *Quaesumus, omnipotens Deus, ut in hoc loco quem nomini tuo indigni dedicavimus², cunctis petentibus aures tuae pietatis accomodes. Per.*

10 **XLIII. In dedicatione novae ecclesiae ad¹ missam pro conditoribus.**

1. *Deus¹, qui sacrandorum auctor² es munerum, ad sanctificationem loci huius propitius adesse dignare, ut qui haec in honorem tui nominis condiderunt, protectorem te habere in omnibus mereantur. Per.*

2. Super¹ oblata². *Omnipotens sempiternae Deus, qui legalium differentias hostiarum unius sacrificii perfectione sanxisti, respice propitius de throno gloriae tuae et super hoc altare benedictionis tuae munus effunde, ut in hoc sic temporales³ hostiae consecrentur, ut perpetuae vitae sumentibus procurent substantiam. Per.*

3. <Infra¹ actionem. *Hanc igitur oblationem famuli vel famulae² tuae Ill. quam tibi offerunt hanc dedicantes ecclesiam, quaesumus, domine, placatus accipias, nostrasque preces dignanter exaudias, ut sint oculi tui aperti super domum istam die ac nocte templumque hoc in honore beatorum martirum³ tuorum sacris mysteriis⁴ institutum*

⁷ R[.] om. G K L T. — ⁸ Quatinus G T V. — ⁹ habitatore D. — ¹⁰ Deum] *supra* scr. C. — ¹¹ R[.] om. G K L. — ¹² Amen <Quod ipse praestare.> D K T; Quod ipse praestare dignetur. Qui cum patre *adscr.* C in *margin*e.

4. ¹ Postcommunio.] Ad complendum G L T V; *adscr. in margine* C. — ² dedicabimus C D; dedicavimus indigni G.

XLIII. Mss.: A, f. 35^r; C, f. 45^v; D, f. 40^r; G, f. 45^r; K, f. 58^v-59^r; L, f. 73^r-73^v; T, f. 59^v; V, f. 40^r-40^v.

Éd.: *Sacram. Gélas.*, I, 90 (WILSON 139-140; MOHLBERG 111-113, avec variantes).

Titulus. ¹ ad missam] om. A V.

1. ¹ <Oremus.> Deus D. — ² <tibi> auctor A G K L T V.

2. ¹ Super oblata.] *Secreta* A G T V. — ² oblatam K L. — ³ per (?) temporales D.

3. ¹ Infra actionem ... inveniat. Per.] *in codicibus* G K L. — ² famulae] familiae K. — ³ martyrum G. — ⁴ misteriiis K. —

4. *Pontif. rom. XIIe s.*, XVII, 80 (ANDRIEU 194).

40 XLIII. 1. *Ibid.*, XVII, 81 (ANDRIEU 194).

clementissimus dedica, miseratus inlustra ⁵, *proprio splendore clarifica, cunctamque familiam tuam ad aulae huius suffragia concurrentem benignus exaudi, eiusdemque conditorum omnia desideria cordis complacita tibi pius adimple, votis responde. Augmenta eis annos vitae et temporum felicitatem, ut per spacia* ⁶ *longa* ⁷ *viventibus melioribus ornamentis studio eorum locus iste refulgeat, diesque nostros.* 5

4. *Ad complendum. Copiosa beneficia, quaesumus, domine, christianus populus adsequatur* ¹ *ut qui in honore sanctorum sacrandis tibi liminibus devotus occurrit, et vitae subsidia praesentis accipiat, et gratiam sempiternae redemptionis inveniet. Per>.* 10

5. *Postcommunio* ¹. *Quaesumus* ², *domine* ³, *deus noster, familiam tuam ad aulae* ⁴ *huius suffragia concurrentem benignus exaudi, eiusdemque conditorum omnia desideria cordis complacita tibi pius adimple, votis responde, augmenta* ⁵ *eis annos vitae et temporum felicitatem, ut per spatia longeva* ⁶ *viventibus, melioribus ornamentis studia* ⁷ *eorum locus iste refulgeat. Per.* 15

XLIV. *Missa* ¹ *in dedicatione basilice quam conditor non* ² *dedicatam* ³ *reliquit* ⁴.

1. *Deus, qui loca nomini tuo dicata sanctificas, et benedictionibus tuis dicanda praecedis* ¹, *praesta, quaesumus, ut quod beato apostolo* ²⁰ *tuo Ill.* ² *et sanctis martyribus* ³ *Ill. famulus tuus in hoc loco aedificium deputavit, digno praeparetur officio. Per.*

2. *Secreta. Concede, quaesumus, domine, ut sicut famulus tuus N.* ¹ *oblatis optavit muneribus, beatorum martyrum* ² *tuorum Ill.* ³ *hic semper merita celebrentur. Per.* 25

⁵ illustra G. — ⁶ spatia K. — ⁷ longa] longeva G K.

4. ¹ assequatem G.

5. ¹ Postcommunio.] Ad complendum A T V. — ² Quaesumus] om. D. — ³ domine] *suprascr.* C. — ⁴ aulae] om. C G K L. — ⁵ augmenta D. — ⁶ longeva, *corr.* longeva C. — ⁷ studio A T V. 30

XLIV. Mss.: C, f. 45^v-46^r; D, f. 40^r; G, f. 45^v; K, f. 59^r; L, f. 73^v; T, f. 59^v-60^r; V, f. 39^v.

Éd.: *Sacram. Gélas.*, I, 91 (WILSON 140-141; MOHLBERG 112-113).

Titulus. ¹ Missa in dedicatione... devota veneretur. Per, (n. 3, in fine)] om. A. — ² non] om. C D T V. — ³ dedicatam] indedicatam T. — ⁴ reliquid D. 35

1. ¹ praecedis L T. — ² Ill.] N. T. — ³ martiribus D L T V.

2. ¹ N.] Ill. G K L. — ² martirum D K L. — ³ Ill.] N. T.

3. Ad ¹ complendum. *Da, quaesumus, omnipotens Deus, divino munere satiatis* ², *ut sicut famulus tuus* ³ *pro suae animae requie* ⁴ *deputavit in huius consummationis* ⁵ *requiem beati apostoli tui N.* ⁶ *et sanctorum martyrum* ⁷ *Ill. gloriam tuam* ⁸ *hic* ⁹ *plebs devota veneretur.*
 5 *Per.*

XLV. Missa pro ¹ dedicatione loci illius ubi prius fuerit synagoga ².

1. *Deus, qui absque ulla temporis mutabilitate cuncta disponis, et ad meliora* ¹ *perducis quae elegis* ² *esse mutanda, respice super hanc basilicam in honore beati Ill. nomini tuo dedicatam, ut vetustate* ³
 10 *iudaici erroris* ⁴ *expulsa, huic loco sanctus* ⁵ *spiritus per novitatem aecclesie conferat veritatem. Per* ⁶.

2. *Secreta. Deus, vita credentium et origo virtutum, reple, quaesumus, hoc templum tuae gloria maiestatis, in honore* ¹ *beati Ill.* ², *ut fiat domus orationis quod perditum fuerat ante latibulum et quia infidelium*
 15 *turba in isto loco inveniebat adversa, populus tuus orationibus* ³ *suis te hic semper mereatur invenire propitium. Per.*

3. Ad ¹ complendum. *Gratias tibi deferimus, domine, sacro munere vegetati, tuam misericordiam deprecantes, ut dignos eius* ² *nos participatione perficias. Per.*

20 4. Super ¹ populum. *A* ² *plebe tua, quaesumus, domine, spirituales nequitiae repellantur et aeriarum discedat malignitas potestatum* ³.
Per.

3. ¹ Ad complendum] *adscr. in margine C*; Postcommunio D. — ² sociatis G L V. — ³ tuus <N.> T. — ⁴ requie] requiae T; reliquie C D. — ⁵ consummationis D. — ⁶ N.] Ill. G K L V. — ⁷ martirum D K L. — ⁸ tuam] tua K L V. — ⁹ hic] hec G.

XLV. Mss.: A, f. 35v-36r; C, f. 46r; D, f. 40r-40v; G, f. 45v; T, f. 60r; V, f. 39v.

Ed.: *Sacram. Gelas.*, I, 93 (WILSON 141-142; MOHLBERG 113-114).

30 *Titulus.* ¹ pro] in A D G T V. — ² sinagoga A; synagogae D.

1. ¹ meliora] melioranda G. — ² eligis G. — ³ vetustate iudaici] vetustatem iudaicam D. — ⁴ erroris] errores T. — ⁵ sanctus spiritus] spiritus sanctus A G V. — ⁶ Per. <In unitate eiusdem> A V.

2. ¹ honore] hore D. — ² Ill.] N. T. — ³ orationibus] oblationibus G *et Sacram. Gelas.*

3. ¹ Ad complendum] Ad co(m)munionem? T V. — ² eius nos] nos eius A V.

4. ¹ Super populum ... potestatum. Per.] *om.* A; Super populum] Alia T. — ² A] *om.* T. — ³ potestatum] tempestatum D G.

XLVI. Missa in agenda conditoris ecclesiae.

1. *Deus fidelium receptor animarum, praesta, quaesumus, ut famulus tuus* ¹ *et* ² *perpetua luce quiescat et quod de hoc loco desideravit obtineat.* Per.

2. *Secreta. Pro anima famuli tui Ill.* ¹ *domine, tibi* ² *sacrificium* ⁵ *offerentes, supplices exoramus, ut ad tuam misericordiam conferendam* ³ *perpetuam dignanter eius vota perficias.* Per.

3. *Infra* ¹ *canonem. Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus pro anima famuli tui Ill.* ² *domine, quaesumus, placatus intendas, ut* ³ *et fructum boni operis consequatur, et* ⁴ *que in his locis christiana* ¹⁰ *promisit mente perficias, diesque.*

4. *Post* ¹ *communione. Largire, quaesumus, omnipotens Deus, ut anima famuli tui* ² *plenam capiat de huius aecclisiae perfectione mercedem.* Per.

XLVII. In ¹ dedicatione altaris.

15

1. *Introitus* ¹. *Dicit dominus: Sermones meos.*

2. *Oremus* ¹. *Omnipotens sempiterne Deus, altare hoc tuo* ² *nomi-*
ni ³ *dedicatum caelestis virtutis benedictione sanctifica* ¹ *et omnibus in*
te sperantibus auxilii tui munus ostende, ut hic et sacramentorum vir-
tus et votorum optineatur ⁴ *effectus.* Per. ²⁰

3. *Gradualis. Exultate* ¹ *sancti in gloria* ². *Alleluia* ³.

XLVI. Mss.: C, f. 46r; D, f. 40v; T, f. 60r; V, f. 39v.

Ed.: *Sacram. Gelas.*, I, 92 (WILSON 141; MOHLBERG 113).

1. ¹ tuus <N.> T. — ² et] in T V.

2. ¹ Ill.] om. T V. — ² tibi] om. D. — ³ conferenda V. ²⁵

3. ¹ Infra canonem.] In fractione V. — ² Ill.] N. D T V. — ³ ut et] et ut:
Sacram. Gelas. — ⁴ et] om. *Sacr. Gelas.*

4. ¹ Post] Ad T V. — ² tui <Ill.> D; tui <N.> T.

XLVII. Mss.: A, f. 36r-36v; C, f. 46r-46v; D, f. 40v; G, f. 42v; K, f. 59r;
L, f. 73v; T, f. 60r; V, f. 39v. ³⁰

Titulus. ¹ In dedicatione altaris.] om. K; Missa in dedicatione altaris A V.

1. ¹ Introitus. <Antiphona.> G K L T V.

2. ¹ Oremus ... effectus. Per.] om. G K L; Oremus] om. A T V. — ² tuo
nomini] nomini tuo A T V; tuo] *superscr.* C. — ³ nomine D. — ⁴ obtineatur
A T V. ³⁵

3. ¹ Exultabunt A L V. — ² gloria] om. C D K L T. — ³ Alleluia] om. K. —

Versus ⁴. *Vox exultationis.*

4. Offertorium. *Stetit angelus* ¹.

5. Secreta ¹ *Descendat, quaesumus, domine Deus noster, spiritus tuus sanctus super hoc altare, qui et populi tui dona sanctificet et su-*
 5 *mentium corda purificet. Per.*

6. Communio. *Passer invenit sibi* ¹.

7. Ad ¹ complendum. *Omnipotens sempiterne Deus, qui legalium differentias hostiarum unius sacrificii perfectione sanxisti* ², *respice propitius de throno gloriae tuae et super hoc altare benedictionis tuae*
 10 *munus effunde, ut in* ³ *hoc sic temporales hostiae consecrentur, ut perpetuae vitae summentibus procurent substantiam. Per.*

XLVIII. Benedictio super munus quod quis ecclesie offert ¹ honori ².

Deus ¹, *cuius verbo et potentia facta sunt omnia, cuius dono percipimus quae ad vitae remedium possidemus, te supplices obnixis pre-*
 15 *cibus exoramus, ut de sede maiestatis tuae huic oblationi fidelium sanctificator accedas. Suscipe de manu famulorum tuorum munus oblatum, quod, a tua clementia benedictum, in usum huius sanctuarii maneat consecratum. Sint hec* ² *in conspectu tuo libenter accepta, sicut quondam Abel alumni tui vel Melchisedech munera tibi placuerunt oblata,*
 20 *et quia ob honorem tui amoris ecclesiam* ³ *tuam summis nituntur decorare obsequiis, tu eis, domine, magna pro parvis recompensa, ut, devotionem eorum accipiens, peccata dimittas, fide eos repleas, indul-*

⁴ Versus. *Vox exultationis*] *om.* G K L.

4. ¹ angelus <iuxta aram templi> A G V.

25 5. ¹ Secreta ... purificet. *Per.*] *om.* G K L.

6. ¹ sibi <domum.> D.

7. ¹ Ad complendum ... substantiam. *Per.*] *om.* G K L. — ² sanxisti A; sancxisti C D V. — ³ in] *suprascr.* T.

XLVIII. Mss.: B, f. 68v; C, f. 46v; D, f. 40v-41r; G, f. 43v; K, f. 56v-57r;
 30 L, f. 70v; T, f. 60r-60v; V, f. 42v.

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 63 b (d'après Vindob. 1817); PL, CXXXVIII, 1040. — *Pontifical de Guillaume Durand*, l. II, c. XXIII, n. 2 (M. ANDRIEU, *Le Pontifical romain*, t. III, p. 537).

Titulus. ¹ offerat D. — ² honori] *onoris suprascr.* C.

35 ¹ <Oremus.> Deus V. — ² haec L. — ³ aecclesiam B K T. —

gentia foveas, misericordia protegas, adversa destruas, prospera concedas; habeant in hoc seculo bonae actionis documentum, caritatis⁴ studium, sancti amoris affectum⁵ et in futuro cum sanctis angelis adipiscantur perpetuum regnum. Per.

XLIX. Missa in anniversario dedicationis ecclesiae¹.

5

1. *Deus qui nobis¹ per singulos annos <huius² sancti templi tui consecrationis reparas diem et sacris semper misteriis³ representas incolumes, exaudi preces populi, tui, et praesta, ut quisquis hoc templum beneficia petiturus ingreditur, cuncta se impetrasse laetetur. Per>.*

2. *Secreta. Annue, quaesumus, domine, precibus nostris, <ut¹ quicumque intra templi² huius, cuius anniversarium dedicationis diem celebramus, ambitum continemur, plena tibi atque perfecta corporis et animae devotione placeamus, ut, dum haec praesentia vota reddimus, ad aeterna praemia, te adiuvante, pervenire mereamur. Per>.*

3. *Benedictiones¹ pontificales².*

15

Omnipotens Deus, qui vos³ annua huius templi dedicatione dignatus est letificare, ipse vos eterna⁴ benedictione dignetur sanctificare. R̃.⁵ Amen.

Concedatque vos mente et corpore castificatos⁶ fieri proprium templum et habitaculum spiritus sancti sempiternum. R̃.⁷ Amen.

20

Quatinus tali habitatore⁸ gaudentes⁹ et spiritu sancto ferventes, inter mundana discrimina semper caelestia desideretis et ad haec quandoque possidenda pervenire possitis. R̃.¹⁰ Amen. Quod ipse.

4. *Ad¹ complendum. Deus, qui ecclesiam tuam sponsam vocare dignatus es, ut quae haberet² gratiam per³ fidei devotionem, haberet etiam ex nomine pietatem, da, ut omnis haec plebs, nomini tuo serviens, huius vocabuli⁴ consortio digna esse mereatur et ecclesia tua in templo, cuius*

⁴ karitatis B L. — ⁵ effectum L G.

XLIX. Mss.: A, f. 36^v-37^v; C, f. 46^v; D, f. 41^r; G, f. 42^v-43^r; K, f. 55^r-55^v; L, f. 68^v-69^r; T, f. 60^v; V, f. 40^v-41^r.

30

Ed.: RICHTER, *Sacram.²Fuld.*, pp. 244-245.

Titulus. ¹ ecclesiae] om. A G V; aecclesiae K T.

1. ¹ nobis] nos G K L. — ² huius sancti ... laetetur. Per.] in codicibus A G K L T V. — ³ mysteriis G V.

2. ¹ ut quicumque ... mereamur. Per.] in codicibus A G K L T V. — ² templi] om. T.

3. ¹ Benedictio K. — ² pontificales] om. A G K L T V. — ³ vos] nos A D. — ⁴ eterna benedictione dignetur] dignetur aeterna benedictione A V. — ⁵ R̃.] om. G K L. — ⁶ castificatos] castigatos L. — ⁷ R̃.] om. G K L. — ⁸ habitatori T. — ⁹ gaudente A. — ¹⁰ R̃.] om. G K L.

40

4. ¹ Ad complendum.] Postcommunio A. — ² habet G. — ³ per ... etiam] adser. in margine T. — ⁴ vocabulo T. —

anniversarius dedicationis ⁵ *dies celebratur, tibi collecta te timeat, te diligat, te sequatur, ut, dum iugiter per vestigia tua graditur, ad caelestia promissa, te ducente, pervenire mereatur. Qui* ⁶ *vivis.*

5. Super ¹ *populum. Deus qui de vivis et electis lapidibus aeternum maiestatis* ² *tue condidit habitaculum, auxiliare populo supplicanti, ut, quod ecclesiae tuae corporalibus proficit* ³ *spatiis, spiritalibus* ⁴ *amplificetur augmentis. Per.*

L. Reconciliatio violatae ecclesiae.

1. Primum efferantur ¹ *reliquie et veniat episcopus ante ipsam*
10 *ecclesiam cum clero* ² *et populo et dicat hanc orationem:*

Oremus ³. *Omnipotens et misericors Deus, qui sacerdotibus tuis praeter ceteris tantam gratiam contulisti, ut quicquid in tuo nomine digne perfecteque ab eis agitur, a te fieri credatur, quaesumus immensam* ⁴ *clementiam tuam, ut quod* ⁵ *modo visitaturi* ⁶ *sumus visites* ⁷, *et quicquid benedicturi* ⁸ *benedicas, sitque ad nostrae humilitatis introitum, sanctorum tuorum meritis, fuga demonum* ⁹, *angeli pacis ingressus. Per.*
15

2. Alia ¹. *Aufer a nobis, domine* ², *quaesumus, omnes iniquitates nostras, ut* ³ *ad loca tuo nomini* ⁴ *purificanda puris mereamur* ⁵ *mentibus accedere. Per.*
20

3. Tunc intret ¹ *ipse* ² *pontifex in ecclesiam cum clero* ³ *et letaniis* ⁴.

⁵ *dedicationis dies]* *dies dedicationis V.* — ⁶ *Qui vivis]* *Per. G.*

5. ¹ *Super populum ... augmentis, Per.] om. A; Super populum]* *Alia T.* —
25 ² *maiestati K V.* — ³ *proficiat C.* — ⁴ *spiritalibus K T.*

L. Mss.: A, f. 37^v-40^r; B, f. 42^v-43^v; C, f. 46^v-47^r; D, f. 41^r-42^r; G, f. 43^v; K, f. 56^r-56^v; L, f. 69^r-70^v; T, f. 60^v-61^r; V, f. 41^v-42^v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 125-126; éd. 1610, col. 139-140; éd. 1677, pp. 725 H-726 E. — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. II, c. XIII, *Ordo IV*; t. II, p. 286 (d'après *Vallicell. D. 5*). — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 63 (d'après le *Vindob.* 1817); PL, CXXXVIII, 1039.
30

1. ¹ *efferantur reliquie et]* *om. B G K L.* — ² *cloero B.* — ³ *Oremus.] om. T.* — ⁴ *imensam A B D L T V.* — ⁵ *quod]* *quicquid A V.* — ⁶ *visitari, suprascr. visitaturi C.* — ⁷ *visites]* *suprascr. B.* — ⁸ *benedicturi <sumus suprascr.> C.* —
35 ⁹ *doemonum B.*

2. ¹ *Alia <oratio.> T; <Item> alia G K L; Alia <Oremus.> B K L.* — ² *domine, quaesumus]* *quaesumus, domine A B G K L T V.* — ³ *ut ... Per.] adscr. in margine C.* — ⁴ *tuo nomini]* *nomini tuo G.* — ⁵ *mereamur mentibus]* *mentibus mereamur K.*

3. ¹ *intrat B K L.* — ² *ipse]* *om. B; ipse pontifex]* *pontifex ipse D K L.* — ³ *cloero B.* — ⁴ *laetaniis V; letanias D.*
40

4. His ¹ peractis, dicat ² Oremus. Et diaconus: *Flectamus genua* ³. *Levate*. Sequitur ⁴ oratio. Oremus ⁵. *Deus qui peccati* ⁶ *veteris hereditariam mortem, in qua posteritatis genus omne successerat, Christi filii tui domini nostri passione solvisti* ⁷, *dona propitius, ut conformes eiusdem* ⁸ *facti, sicut imaginem* ⁹ *terreni parentis naturae* ¹⁰ *necessitate* ⁵ *portavimus, ita imaginem caelestis gratiae sanctificatione portemus eiusdem Christi* ¹¹ *domini nostri. Qui tecum* ¹².

5. Et benedicat aquam et salem cum vino et cinere mixtam ¹ et circumeat ² tribus vicibus intrinsecus aecclesiam, spargendo et cantando ³ antiphonam *Asperges me* ⁴, cum psalmo *Miserere mei* ¹⁰ *Deus*, lavando ac ⁵ purificando loca contaminata.

6. Et ¹ dicat hanc orationem ²:

Deum indultorem criminum, Deum sordium mundatorem, Deum qui concretum peccatis originalibus mundum adventus sui nitore purificavit, fratres karissimi, suppliciter ³ *deprecemur, ut contra diaboli* ¹⁵ *furientis* ⁴ *insidias fortis nobis propugnator assistat* ⁵, *ut si quid eius* ⁶ *virosa calliditate* ⁷ *cotidianis* ⁸ *infectionibus maculatum in isto loco invenitur* ⁹ *atque corruptum, efficiatur caelesti miseratione purgatum, quia sicut illius est* ¹⁰ *solidum perfectumque quassare, ita auctoris nostri est lapsa restituere, nutantia stabilire et* ¹¹ *corrupta purgare. Qui* ¹² ²⁰ *cum Deo patre* ¹³.

7. Consecratio ¹. *Deus cuius bonitas* ², *ut non habuit principium, ita nec terminum habebit* ³, *qui* ⁴, *divina* ⁵ *naturalique pietate plenus, eligis* ⁶ *in nobis magis restituere perditam quam percutere peritura, et si quid aut negligentia* ⁷ *polluit, aut ira committit, aut stimulat ebrietas, aut* ²⁵

4. ¹ His peractis] Et T. — ² dicat] om. D. — ³ genua] om. C; Levate] om. B D; genua. <Postea> Levate T. — ⁴ Sequitur] om. A D; Sequitur oratio] om. G. — ⁵ Oremus.] om. B D G K L T. — ⁶ peccatis A. — ⁷ solvisti] voluisti D. — ⁸ eiusdem] quidem D. — ⁹ imaginem C. — ¹⁰ naturae] stature A. — ¹¹ Christi filii tui domini *suprascr.* C. — ¹² tecum <vivit.> G K. 30

5. ¹ mixta A B G K L V. — ² circueat A B G L T V. — ³ cantando] content V. — ⁴ me <domine ysopo.> G. — ⁵ ac] et B C.

6. ¹ Et] om *Hittorp.* — ² orationem] praefationem B G K L. — ³ suppliciter] supplices A B G K L T V. — ⁴ furientis V. — ⁵ assistat] existat G. — ⁶ eius] eis D. — ⁷ calliditate, corr. calliditas C. — ⁸ quotidianis A; cottidianis B G T. — ⁹ invenitur] perpetrarat *suprascr.*: C. — ¹⁰ est] om. T. — ¹¹ et corrupta purgare] om. B G K L. — ¹² Qui cum Deo patre] om. A D T V. — ¹³ patre <et spiritu sancto vivit et regnat Deus> B G K L. 35

7. ¹ Consecratio] om. C. <Per omnia secula seculorum. B]. Amen. Dominus vobiscum. B] Et cum spiritu tuo. Et cetera. Vere dignum, aeternae.> Deus ⁴⁰ B; Per omnia secula seculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum. Sursum corda. Habemus. Gratias agamus. Dignum et iustum est. Vere dignum et iustum est equum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, domine, sancte pater, omnipotens eterne. C *adscr. in margine*: — ² bonitas] *suprascr.* inmensa C. — ³ habebit corr. C. — ⁴ qui] quia D. — ⁵ <dum> divina C. — ⁶ e- ⁴⁵ legis T. — ⁷ negligentia A. —

libido subvertit, clementi patientia ⁸ sustines, ut hoc ante per gratiam purifices quam percutias per furorem, et operis tui providus plastes, eligis potius ⁹ erigere iacentia quam punire dampnanda, te supplices ¹⁰ deprecamur, ut in huius tabernaculi receptaculo neglegentiae ¹¹ plagas aspicias ¹² et altare tuum, quod infectantis ¹³ est inimici ¹⁴ fraude pollutum, per infusionem gratiae celestis purifices, purificatumque possideas. Absint in posterum ¹⁵ omnes nequitiae spirituales ¹⁶ et eliminentur. Extinguatur antiqui serpentis invidia et cum fraudibus suis diaboli turma propellatur. Efferat secum maculam ¹⁷ quam ingessit ¹⁸ et perennibus ¹⁹ quandoque suppliciis deputandus operum suorum semina secum ²⁰ colligat peritura. Nihil ²¹ hic ²² in posterum noceat praeteriti culpa contagii, nihil ²³ sit quod remaneat inimici fraude pollutum, quando quidem per spiritus tui infusionem constat esse purgatum. Resurgat ²⁴ aecclesiae tuae pura simplicitas, et candor innocentiae hactenus ²⁵ maculatus ²⁶, dum receperit gratiam, resurgat ad gloriam, ut ²⁷ populorum istic fidelium turba conveniens ²⁸, dum petitionis ²⁹ ingerit vota, votorum se ³⁰ sentiat obtinuisse ³¹ suffragia. Per ³¹.

8. Tunc cantetur ¹ antiphona ² Exurgat Deus, et dissipentur inimici ³ eius, cum eodem psalmo.

20 9. Et antequam reportentur ¹ reliquiae, dicat ² pontifex: Oremus. Et diaconus: Flectamus genua ³.

Sequitur ⁴ oratio:

Deus qui in ⁵ omni loco dominationis tuae ⁶ <clemens ⁷ ac benignus dedicator assistis, exaudi nos, quaesumus, et concede, ut in ⁸ posterum ²⁵ inviolabilis huius loci permaneat consecratio, et beneficia tui muneris universitas ⁹ sanctae ecclesiae quae supplicat mereatur. Per>.

⁸ patientia T V. — ⁹ potius L. — ¹⁰ supplices, *suprascr.* suppliciter C. — ¹¹ negligentiae A G; negligentiae plagas] *suprascr.* placatus C. — ¹² aspicias T. A G; negligentiae plagas] *suprascr.* placatus C. — ¹³ infectantis] infectatus D; infectandi A; insectantis T; insectandi V. — ¹⁴ inimicis C. — ¹⁵ in posterum] imposterum K. — ¹⁶ spiritales B G. — ¹⁷ macula D. — ¹⁸ perennibus] perhennibus C K L; perhinnis A. — ¹⁹ secum] *om.* A V. — ²⁰ Nichil A D K T; — ²¹ hic] *om.* A B D K L T et *Hittorp*; *suprascr.* C. — ²² Nichil A D K T. — ²³ Resurgeat C K L T V. — ²⁴ actenus A D. — ²⁵ maculatus] immaculatus A; immaculatus D V; — ²⁶ ut] et A V. — ²⁷ conveniunt, *corr.* conveniens C. — ²⁸ petitionis L V. — ²⁹ se] *superscr.* B. — ³⁰ optinuisse D. — ³¹ Per <dominum nostrum. In unitate.> G K L.

8. ¹ cantetur] cantent A V; canant B G L; canat K. — ² antiphonam A B G K L V. — ³ inimici eius] *om.* A.

40 9. ¹ reportentur] recludantur B G K L. — ² dicit A. — ³ genua <Levate.> A G V; genua] *om.* D. — ⁴ Sequitur oratio] *om.* A V. — ⁵ in] *om.* G. — ⁶ tuae <Require retro.> C D. — ⁷ clemens ... mereatur. Per.] *om.* C D. — ⁸ in posterum] imposterum K; in posterum inviolabilis] inviolabilis in posterum G. — ⁹ universita A.

10. Tunc reliquiae reportentur¹ et² canitur antiphona *Confirma hoc*³, eum versu *Narrabo nomen tuum et Gloria*. Deinde⁴ oratio:

*Deus qui aecclesiam*⁵ *tuam sanctam, de omnibus mundi finibus congregatam, per tui lateris admirabile*⁶ *sacramentum cunctarum gentium matrem esse dixisti perfectam, quam etiam populorum va-*⁵
*rietate depictam*⁷, *martyrum*⁸ *tuorum meritis decorasti, benedic, quae-*
*sumus, sanctorum*⁹ *tuorum opitulante suffragio, tam altare, quod*¹⁰
*eorum exornatur, te iubente*¹¹, *reliquiis, quam ecclesiam, atque fidelium*
*tuorum tibi pie*¹² *offerentium vota in illa sanctifica. Qui cum Deo*¹³.

LI. Ordo ad benedicendum¹ aecclesiae signum.

10

1. In primis dicatur laetania, postea VI psalmi veniales¹: *Miserere*² *mei Deus secundum; Deus in nomine tuo; Miserere mei Deus, miserere mei; Deus misereatur nostri et benedicat; Deus*³ *in adiutorium*⁴; *Inclina domine*.

2. Sequitur¹ exorcismus salis.

15

*Exorcizo te, creatura salis, per Deum vivum*², *per*³ *Deum*⁴ *sanctum, per Deum totius creaturae, qui divina voce oris sui locutus est ad di-*

10. ¹ reportentur] reponantur. <Require caetera in dedicatione aecclesiae.>

B G K L. — ² et canitur antiphona] canendo antiphonam A V; et cantent antiphonam B G K L. — ³ hoc <Deus> A B G K V. — ⁴ Deinde] Sequitur A T²⁰ V; Deinde oratio] Tunc dicat episcopus (episcopus dicat G) hanc orationem B G K L. — ⁵ ecclesiam A. — ⁶ ammirabile T. — ⁷ depicta D. — ⁸ martirum A D K L. — ⁹ sanctorum tuorum <N.> A B G K L T V. — ¹⁰ quod] quam D. — ¹¹ iuveniente C D. — ¹² pia A. — ¹³ Deo <patre> A.; Deo <patre et spiritu sancto vis et regnas (per omnia secula seculorum G) (R. Amen K L)> B G K L T.²⁵

LI. Mss.: A, f. 41^v-45^v; B, f. 62^r-63^r; C, f. 47^v-48^v; D, f. 42^r-43^v; G, f. 43^v-45^r; K, f. 57^r-58^v; L, f. 70^v-73^r; T, f. 61^r-62^v; V, f. 43^v-45^v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 126-128; éd. 1610, col. 140-143; éd. 1677, pp. 726 E-727 F. — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 61-63 (d'après le *Vindob.* 1830); PL, CXXXVIII, 1039-1042 (en désordre, il faut dans la³⁰ PI, rattacher immédiatement l'exorcismus salis, col. 1139 D, au verset *Inclina, Domine, aurem tuam*, col. 1139 A).

*Titulus.*¹ benedicendum aecclesiae signum] signum ecclesiae benedicendum B.

1. ¹ viniales T. — ² <Psalmus.> Miserere K L, et sic deinceps ante quemque *titulum psalmi*. — ³ <Domine> Deus C D. — ⁴ adiutorium <meum> B L.³⁵

2. ¹ Sequitur] om. A K L V. — ² vivum <Require retro, cum alia benedictione> C, sed idem codex C habet orationes Exorcismus salis. Exorcizo te ... venturus est, et Benedictio salis. Virtutis tuae ... desiderantibus praestet. Per eundem (n. 2 et 3) scriptas in fragmento membranaceo, inserto in fronte folii 47^v. — ³ per ... venturus est] om. C. in textu, sed adscr. in fragm. membranaceo,⁴⁰ manu paululum recentiori. — ⁴ Deum] om. D. —

LI. 1-15. *Pontif. curiae rom.*, XXV, 1-11 (ANDRIEU 441-443).

2. *Pontif. rom. XIIe s.*, XVII, 22 (début) (ANDRIEU 181).

scipulos suos dicens: « ^aVos estis sal terrae », et qui per apostolum suum Paulum dignatus est dicere: « ^bSit sermo vester sapientiae sale conditus », ut efficiaris ^c sal exorcizatum ^d ad evacuandum et expellendum ab ^e hoc ecclesiae signo inimicum omnemque virtutem putredinis eius et
 5 omnes qui ^f ex te sumpserint sint sanctificati animis atque corporibus et ubicumque fueris aspersum, praestes ^g omnibus remissionem peccatorum, sanitatem mentis, protectionem salutis, in nomine domini nostri Iesu Christi qui ^h venturus est.

3. <Benedictio ¹ salis. Virtutis ² tuae fortitudinem ³ deprecantes, domi-
 10 ne sancte, pater omnipotens aeternae Deus, qui inter omnia necessaria quae per Iesum Christum dominum nostrum procreari iussisti, non minimam gratiam conferre dignatus est sali ⁴, ut ex illo possint universa condiri, quae ad escam ⁵ hominibus per eundem filium tuum dominum nostrum procreasti, te supplices exoramus, ut hunc ⁶ salem digneris aspicere,
 15 quatinus ⁷ ex maiestatis tuae virtute contra omnes spiritus inmundos valorem possit accipere. Expellat ab hoc ecclesiae signo et ab omni loco ubi fuerit tua invocatione aspersum ⁸ quicquid potest esse pestiferum, exhibeat ⁹ plenum salutis effectum, deterreat omnia praestigia inimici et omnia monstrorum genera longius faciat effugari, gravedines omnes
 20 fantasiasque compescat et per signum crucis filii tui domini nostri Iesu Christi tutelam fidelissimam desiderantibus praestet. Per eundem>.

4. Exorcismus ¹ aquae.

Discede, immunde ² spiritus, ab omnibus quibus fides nostra ³ usura est religiosi ⁴ officii sacramentis, nec praetendas culpam crimi-
 25 nis qui agnoscis potentiam salvatoris. Non est meriti confidentia ⁵ sed praecepti, licet ⁶ ipsa potestas mysterii ⁷ dignitas sit ministri. Te igitur, per communem dominum, aquae creatura, convenio, ut, conservare motum sensibilitatis intellegens ⁸, subici servitio, quo placare Deum nitimur, non recuses, omnem a te demonum ⁹ communionem, omne colle-

30 ^a efficiaris] officialis V. — ^b exorcizatus V. — ^c ab hoc ecclesiae signo] om. B. — ^d qui] om. D. — ^e prestes D K. — ^f qui venturus est] om. A B D L.

3. ¹ Benedictio] om. A; <Item> benedictio B. — ² Virtutis ... venturus est iudicare (n. 4, in fine)] om. A; Virtutis ... desiderantibus praestet. Per eundem (n. 3, in fine)] om. D K L. — ³ fortitudinem] suprascr. C in fragmento membranaceo; <invictam> fortitudinem D T V. — ⁴ deprecantes ... praestet. Per eundem.] in solis codicibus B G T V; in codice C adscr. in fragmento membranaceo. — ⁵ salis D. — ⁶ aescam K L. — ⁷ hunc salem] hoc sal G T. — ⁸ quatenus B. — ⁹ asspersum T. — ¹⁰ <et> exhibeat B L.

4. ¹ Exorcismum D. — ² inmunde B K V. — ³ nostrae B. — ⁴ religiosi] religionis B G K L. — ⁵ confidentia T. — ⁶ licet <et> D. — ⁷ mysterii] ministerii K; ministerii T V et Hittorp. — ⁸ intelligens K L V. — ⁹ doemonum B T V. —

2. ^a MATTH. V, 13. — ^b COL. IV, 6.

4. Pontif. G. Durand, l. II, II, 56 (ANDRIEU 465-466).

gium iniquitatis expurges, totam fantasmatis labem capax divine¹⁰ protectionis extermines, ut, gratia¹¹ sanctificationis adepta, tuo nostro-que pariter creatori deserviens, omnem spirituum pravorum nequitiam ab hoc ecclesiae signo, et in quocumque loco fueris aspersa¹², deicias et sanctae copiam benedictionis inducas. Praestante ipso¹³ domino⁵ redemptore¹⁴ nostro Iesu¹⁵ Christo, qui cum Deo¹⁶ patre et¹⁷ spiritu sancto¹⁸ venturus¹⁹ est iudicare.

5. Benedictio¹ aquae.

Benedic, domine, hanc aquam benedictione caelesti², et assistat super eam virtus³ spiritus sancti, ut, cum hoc vasculum ad invitandos⁴ ¹⁰ filios aecclesiae⁵ praeparatum in ea fuerit tinctum, ubicumque sonuerit hoc tintinnabulum, longe recedat virtus inimicorum, umbra fantasmatum, incursio turbinum, percussio fulminum, lesio tonitruorum, calamitas tempestatum, omnis spiritus⁶ procellarum et⁷, cum clangorem illius audierint filii christianorum, crescat in eis devotionis augmentum, ¹⁵ ut, festinantes ad piae matris ecclesiae gremium⁸, cantent ibi in aecclesia sanctorum canticum novum, deferentes in sono praeconium tubae, modulationem psalterii, suavitatem⁹ organi, exultationem¹⁰ tympani¹¹, iocunditatem cymbali¹², quatinus¹³ in templo sancto¹⁴ gloriae tuae suis obsequiis et precibus invitare valeant multitudinem exercitus¹⁵ ange- ²⁰ lorum. Per.

6. Hic mittatur¹ sal in aquam².

7. Oratio¹ post commixtionem.

Aeterne² omnipotens Deus, qui nobis a te conditam creaturam aquae bifide³ distinxisti⁴, ut liquorem simplicem ad lavacrum⁵, ²⁵

¹⁰ divine] dominicae D G L T V. — ¹¹ gratiam T. — ¹² aspersas D; asspersa T. — ¹³ ipso domino] domino ipso V; ipso] om. B T et Hittorp. — ¹⁴ redemptore] om. G T et Hittorp. — ¹⁵ Iesu Christo] suprascr. C. — ¹⁶ Deo] om. G. — ¹⁷ et spiritu ... iudicare] om. D. — ¹⁸ sancto <vivit et regnat> B K L. — ¹⁹ venturus est iudicare.] om. B G K L. 30

5. ¹ Benedictio aquae.] Alia B. — ² caelestis D. — ³ virtus] virtute D. — ⁴ invitandos] vistantos, corr. invitandos A; invisitandos, corr. invitandos V. — ⁵ ecclesiae A. — ⁶ spiritus] om. C K; spiritus procellarum] procellarum spiritus T. — ⁷ et] ut B. — ⁸ graemium A. — ⁹ suavitatem D; suabitatem, corr. suavitatem C. — ¹⁰ exultatione] D. — ¹¹ tympani K L. — ¹² cimbali A K. — ¹³ quatenus B. — ¹⁴ sancto] om. A V. — ¹⁵ exercitus angelorum] angelorum exercitus G. 35

6. ¹ mittitur D. — ² aquam. <Fiat commixtio salis et aquae in nomine patris et filii et spiritus sancti.> Hittorp.

7. ¹ Oratio post commixtionem.] om. A T V. — ² Aeterne omnipotens Deus] Omnipotens aeterne Deus: Hittorp. — ³ bifidem C V; vividae B G; ⁴⁰ vivae fide D; vivide K L. — ⁴ distinxisti C G. — ⁵ lavachrum K L. —

salsam soliditatem ⁶ praeberes ⁷ ad condimentum, quatinus ⁸ et sordida possent ablui et fatua inbui, quo et noxia tolleretur ⁹ originalis ¹⁰ et corrigeretur ¹¹ error ad viam salutis ¹², te ¹³ officii nostri functione immeriti ¹⁴ deprecamur, ut haec salis et aquae ¹⁵ in tuo nomine facta permixtio ¹⁶ cle-
 5 mentiae tuae dono sanctificetur ad purificandum hoc aecclesiae ¹⁷ si-
 gnum, quodque misterialiter ¹⁸ baptismo commodum, culpa^e ¹⁹ traduci inimicum, sapientiae aptum, errori praestas adversum, sancti spiritus tui sanctitate reddas sanctificatum, nec ullo contagio reddatur ²⁰ immun-
 dum ²¹, quod tua ²² fieri credimus maiestate beatum, sed ita per te ple-
 10 num ²³ praebeat sanctificationis effectum, ut ubicumque, invocato tuo nomine, manu fuerit emissum, vel modo quolibet assumptum, expulsis et explosis omnibus insidiis contrariae potestatis, non solum diabolica machinamenta ex eodem loco fugata deficient, sed etiam sanctorum an-
 gelorum custodia semper inibi mansura consistat, te praestante omni-
 15 potente ²⁴ Deo, qui cum filio tuo et eodem ²⁵ spiritu sancto regnas in ²⁶ secula seculorum ²⁷. Amen.

8. Post ¹ hec canuntur ² psalmi isti ³: *Lauda anima mea domi-
 num. Alius* ⁴: *Laudate dominum quoniam bonus; Lauda* ⁵ *Hierusa-
 lem* ⁶; *Laudate dominum de caelis; Cantate domino canticum* ⁷; Lau-
 20 *date dominum in sanctis eius.*

9. Qui dum canuntur, lavet ¹ signum de aqua benedicta et sale benedicto cum oleo sancto, cruces ² in eo faciendo et dicendo ³ hanc orationem:

10. *Deus* ¹ *qui per beatum Moysen legiferum tubas argenteas fieri*
 25 *praecepisti quas dum levitae* ² *tempore sacrificii clangarent, sonitu* ³ *dulcedinis populus monitus ad te adorandum fieret praeparatus, qua-*

⁶ soliditatem] om. A V. — ⁷ praeberes A V. — ⁸ quatenus B. — ⁹ tollerentur B G K L et Hittorp. — ¹⁰ originalis et] et originalis B G K L et Hittorp; originali et D. — ¹¹ corrigitur, corr. corrigeretur C. — ¹² salutis] salvus V. —
 30 ¹³ te] suprascr. T. — ¹⁴ immeriti A B L K V. — ¹⁵ aqua D. — ¹⁶ permixtio] com-
 mixtio A V. — ¹⁷ aecclesiae < tuae > D. — ¹⁸ mysterialiter B G L V. — ¹⁹ culpe A. — ²⁰ redatur, corr. reddatur V. — ²¹ inmundum B K L V. — ²² tuae D. —
 23 plenum] om. D. — ²⁴ omnipotenti A L T V. — ²⁵ eodem] om. G K L. — ²⁶ in
 secula seculorum. Amen.] om. C. — ²⁷ seculorum. Amen.] om. D; seculorum
 35 < R. > T.

8. ¹ Post hec] Postea, et suprascr. haec C. — ² canentur G; canantur K L T; cantantur A V. — ³ isti] om. A G L V. — ⁴ alius] om. B D G T V; psalmus K L, et sic in initio cuiusque psalmi. — ⁵ < Psalmus > Lauda B. — ⁶ Iherusa-
 40 lem A; Hierusalem < dominum > D. — ⁷ canticum < novum, laudate > B G T.
 9. ¹ lavet < pontifex > B G K L. — ² crucem A V; signum crucis, cum verbo cruces suprascr. C. — ³ dicendo] dicat A B G T V.

10. ¹ < Oremus. > Deus T. — ² laevite A. — ³ sonitus A. —

rumque clangore⁴ etiam hortatus ad bellum tela⁵ prosterneret adversantium, praesta, ut hoc vasculum tuae aeclesiae preparatum sanctificetur a sanctificatore omnium spiritu sancto, ut per illius⁶ tactum et sonitum fideles invitentur ad praemium et cum melodia illius auribus insonuerit⁷ populorum, crescat in eis devotio fidei, procul pellantur omnes insidiae inimici, fragor grandinum, procella turbinum, impetus tempestatum, temperentur infesta tonitrua⁸, ventorum flabra fiant salubriter ac moderate suspensa, prosternat aereas⁹ potestates dextera tuae virtutis, ut hoc audientes tintinnabulum contremescant¹⁰ et fugiant ante sanctae crucis in eo¹¹ depictum vexillum. Per dominum. In¹² unitate eiusdem,

11. Tunc extergat illud cum linteo¹ mundo et canatur² antiphona Vox³ domini super aquas⁴, Vox domini in virtute, usque in⁵ finem psalmi⁶ cum Gloria.

12. Post haec tangat illud¹ de chrismate² a foris septies, intus¹⁵ quater et dicat³ hanc orationem:

13. Omnipotens¹ sempiternae Deus², qui ante arcam³ federis per clangorem tubarum muros lapideos, quibus adversantium⁴ cingebatur exercitus, cadere⁵ fecisti, tu hoc tintinnabulum caelesti benedictione perfunde, ut ante sonitum eius longius effugentur ignita iacula inimici, percussio fulminum, impetus lapidum, lesio tempestatum, ut ad interrogationem prophetica: «^a Quid est tibi mare quod fugisti?», suis motibus cum Iordanico retroactis fluendo⁶ respondeant: «^b A facie domini mota⁷ est terra, a facie Dei Iacob, qui convertit solidam petram in stagnum aquae et rupem⁸ in fontes aquarum. Non ergo nobis⁹, domine, non nobis sed nomini tuo da gloriam super misericordia tua», ut cum praesens vasculum¹⁰ sicut reliqua¹¹ altaris vasa sacro¹² chrismate tangitur, oleo sancto ungitur¹³, quicumque ad sonitum eius

⁴ clangorem C; clamgore K. — ⁵ tela] tale A. — ⁶ illius] illis: Hittorp — ⁷ sonuerit C T. — ⁸ thonitrua T. — ⁹ aereas] aerias A B G L K V. — ¹⁰ contremiscant B G L T; contremescant, corr. contremiscant C. — ¹¹ in eo depictum] in eodem pictum C D. — ¹² In unitate eiusdem] om. B G K.

11. ¹ cum linteo] linteo G; linteo mundo] linteamina D. — ² canatur] dicat A V. — ³ <Psalmus.> Vox B G K L. — ⁴ aquas <Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas> A B G K L T V. — ⁵ in] ad B K L. — ⁶ psalmi cum Gloria] om. A V.

12. ¹ illut K. — ² crismate G L. — ³ dicit D.

13. ¹ <Oremus.> Omnipotens T. — ² Deus] om. C. — ³ archam B K L T. — ⁴ adversantium <tibi> B D G T V. — ⁵ cadere] caedere D. — ⁶ fluendo] fluendo B G K L et Hittorp. — ⁷ commota B D G K L. — ⁸ rupes D; rupes, corr. rupem C. — ⁹ <a> nobis: Hittorp; ergo nobis] nobis ergo G; nobis domine] domine nobis B. — ¹⁰ vasculum] basculum C. — ¹¹ reliqua] reliquia A. — ¹² sacra D. — ¹³ ungitur A.

13. ^a Ps. CXIII, 5. — ^b Ibid. 7-10.

convenerint, ab omnibus inimici temptationibus liberi semper fidei catholicae documenta sectentur. Per.

14. Tunc ponatur in incensorio ignis et¹ thimiama², thus³ et myrra⁴ et erigatur signum super incensorium, ut totum illum fumum⁵ colligat et dicatur antiphona *Deus in sancto via tua, quis Deus*⁶. *Viderunt⁷ te aquae Deus*, usque⁸ ad⁹ finem psalmi¹⁰ cum Gloria.

15. Omnipotens¹ dominator Christe, quo secundum assumptionem carnis dormiente in navi, dum oborta² tempestas maria conturbasset, te protinus excitato³ et imperante dissiluit⁴, tu necessitatibus populi tui⁵ benignus succurre, tu hoc tintinnabulum sancti spiritus rore perfunde, ut ante sonitum illius semper fugiat inimicus, invitetur ad fidem populus christianus, hostilis terreatur exercitus, confortetur in⁶ domino per illud⁷ populus evocatus, atque sicut super daviticam⁸ citharam⁹ delectatus, desuper descendat spiritus sanctus, atque ut Samuele¹⁰ crinigero¹¹ agnum mactante in holocausto tuo, rex eterni¹² imperii, fragor aurarum turbam repulit¹³ adversantium¹⁴, ita, dum huius vasculi sonitus transit per nubila, ecclesiae tuae conventum manus servet¹⁵ angelica, fruges credentium, mentes et corpora salvet protectio sempiterna. Per te, Iesu¹⁶ Christe, qui¹⁷ cum Deo patre. In unitate eiusdem¹⁸.

LII. Ordo in dedicatione baptisterii.

1. Primitus fiat aqua benedicta cum letania¹.

14. ¹ et] *suprascr.* C. — ² timiama L; himiana C. — ³ thus]tus D K L. — ⁴ mirra A G L K. — ⁵ fumum] *om.* T. — ⁶ Deus <magnus sicut Deus noster> 25 A B G K L T V. — ⁷ <Versus.> Viderunt B G K L. — ⁸ usque ad] usquedum, *corr.* usque ad C. — ⁹ ad] in A V. — ¹⁰ psalmi] *om.* A V et *Hittorp.*

15. ¹ <Oremus.> Omnipotens: *Hittorp*; <Oratio.> Omnipotens B G L. — ² oborta] orta A V; aborta C D. — ³ excitato D G L T V. — ⁴ dissiluit] dissolvit C D. — ⁵ tui] *om.* D. — ⁶ in domino] *suprascr.* C. — ⁷ illud] eum B K L. — 30 ⁸ dabiticam, *corr.* daviticam C. — ⁹ cytharam A B D G L T V. — ¹⁰ Samuele C D V. — ¹¹ grinigero D. — ¹² aeterni G L V. — ¹³ reppulit K L. — ¹⁴ adversantium] adversantem G L. — ¹⁵ conservet G. — ¹⁶ Iesu ... eiusdem.] salvator mundi G. — ¹⁷ qui ... eiusdem.] salvator B; salvator mundi K L. — 35 ¹⁸ eiusdem.] *in codice V, in margine inferiori, manu XIV. saeculi:* Post hec fiunt quattuor (*corr.*: septem) cruces de foris cum crismate et deintus cum crismate IIII^{or} dicendo in qualibet cruce ut sequitur: Consecratur et sanctificetur signum istud in honore sancti N. in nomine patris et filii et spiritus sancti. ✠ Pax tibi. Amen.

LII. Mss.: A, f. 40^r; B, f. 41^r; C, f. 48^v-49^r; D, f. 43^v; G, f. 40^v; K, f. 52^v; 40 L, f. 65^v; T, f. 62^v; V, f. 42^v.

Ed.: HITTORF, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 128; éd. 1610, col. 143; éd. 1677, p. 727 G (variantes dans l'éd. de HITTORF). — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 59 b (d'après les mss. 1817 et 1830 de Vienne); PL, CXXXVIII, 1035.

1. ¹ laetania L V.

2. Deinde dicatur ¹ oratio ².

Omnipotens sempiterne Deus, fons omnium virtutum et plenitudo gratiarum, dignare hoc vasculum ³, sacro baptismati praeparatum, maiestatis tuae praesentia consecrare, ut, qui ubique ⁴ totus es, etiam hic adesse te ⁵ nostris precibus sentiamus. Per.

5

3. *Alia. Propitiare ¹, domine, familiae tuae et benignus humilitatis nostrae vota sanctifica et omnes in ² hoc fonte ³ regenerandos universali adoptione custodi. Per.*

4. *Tunc aspergat ipsum baptisterium aqua benedicta, addens odorem incensi.*

10

LIII. Missa in dedicatione baptisterii.

1. *Omnipotens sempiterne Deus, hoc baptisterium, caelesti visitatione ¹ dedicatum, spiritus tui illustratione ² sanctifica, ut quoscumque fons iste loturus ³ est, trina ablutione purgati, indulgentiam omnium delictorum tuo munere ⁴ consequantur. Per.*

15

2. *Secreta ¹. Suscipe, quaesumus, domine, preces nostras cum oblationibus supplicantium ² et concede propitius, ut quicquid hic novum regenerandi per spiritum sanctum acceperint, tua gratia fiat aeternum. Per.*

3. *Infra ¹ actionem. Hanc igitur oblationem, quam tibi offerimus in huius consecratione baptisterii, quaesumus, domine, placatus ² accipias et tua pietate concedas, ut quoscumque fons iste loturus ³ est ⁴ omnium criminum ablutione purgentur, atque famulis tuis conditoribus mercedem tanti operis promissaeque retributionis impendas. Per ⁵.*

4. *Post ¹ comunione. Multiplica, domine, benedictionem tuam et spiritus tui munere fidem nostram corrobora, ut qui ² in hec fluenta*

25

2. ¹ dicatur oratio] dicat hanc orationem A V; dicantur hae orationes B. — ² <haec> oratio G. — ³ vasculum] *supraser.* baptisterium L. — ⁴ ubique] A V. — ⁵ te] *om.* C T.

3. ¹ Propiciare G. — ² in] *om.* D. — ³ fonte ... Per.] *adscr. in margine* T.

LIII. Mss.: A, f. 40^v-41^r; C, f. 49^r; D, f. 43^v; G, f. 45^v; K, f. 59^r-59^v; L, f. 73^v-74^r; T, f. 62^v; V, f. 42^v-43^r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 128; éd. 1610, col. 143; éd. 1677, p. 727. — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 59 b (d'après les mss. 1817 et 1830 de Vienne); PL, CXXXVIII, 1035.

1. ¹ benedictione, *supraser.* visitatione C. — ² inlustratione K. — ³ loturus] locuturus A D. — ⁴ munere] *om.* C.

35

2. ¹ Secreta.] *om.* C. — ² supplicantum A C.

3. ¹ Infractionem A; In fractione D; Infra actionem] *om.* C T V. — ² <ut> placatus A V. — ³ loturus] locuturus A D. — ⁴ est] es D. — ⁵ Per.] *om.* V; diesque nostros K L.

40

4. ¹ Post communionem.] Ad complendum G T V. — ² qui <de> C; *forse legendum* de [inde]. —

descenderint ³, *eos in libro vitae ascribi* ⁴ *iubeas, in regno tibi* ⁵ *Deo* ⁶ *patri in resurrectione tradendos. Per.*

LIV. Consecratio cymiterii ¹.

1. Primitus canantur ¹ VII psalmi paenitentiae et in circuitu
5 *illuminentur* IIII^{or} candelae.

2. Postea aspargatur ¹ cimiterium ² aqua sancta et dicatur oratio:
Deus qui es totius orbis conditor et humani generis redemptor,
cunctarumque ³ *creaturarum visibilium et invisibilium perfectus dis-*
positor, te supplici voce ac puro corde exposcimus, ut hoc cymiterium ⁴
10 *sive poliandrium, in quo famulorum famularumque tuarum corpora*
requiescere debent, post curricula huius vitae labentia, sanctificare,
purgare atque ⁵ *benedicere digneris, quique peccatorum remissionem*
per tuam magnam misericordiam in te fidentibus ⁶ *praestitisti, corpo-*
ribus quoque eorum in hoc cymiterio ⁷ *quiescentibus et tubam primi*
15 *archangeli hic expectantibus consolationem perpetuam largiter imper-*
tire ⁸. *Per.*

3. Alia ¹. *Domine, sancte pater, omnipotens, trina maiestas et una*
deitas, pater et filius, necnon ² *et spiritus sanctus, iustitiae auctor, ven-*
niae largitor, bonorum dator, sanctitatis origo, charismatum distribu-
20 *tor, omniumque ad te venientium pius receptor, praesta propitius, ut hoc*
cymiterium ³ *in honore nominis tui compositum benedicere et sanctifi-*
care digneris, qui Abrahae beati patriarchae famuli tui terram, a fi-
liis Ebreon ⁴ *comparatam causa sepulturae, benedixisti et qui populo*
Israhelitico promissionis ⁵ *tellurem in evum* ⁶ *durantem concessisti, famu-*
25 *lorum famularumque tuarum corporibus in hoc cymiterium* ⁷ *intranantibus*

³ descenderint T. — ⁴ ascribi G K L T V. — ⁵ tibi] om. A V. — ⁶ Dei A.

LIV. Mss.: A, f. 41^r-41^v; C, f. 49^r-49^v; D, f. 43^v-47^r; T, f. 62^r-63^r; V, f. 43^r-43^v.

Ed.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 128-19; éd. 1610, col.
30 143-144; éd. 1677, pp. 727-728. — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 58-59 (d'après le
ms. 1817 de Vienne); PL, CXXXVIII, 1033-1034.

Titulus. ¹ cimiterii A T.

1. ¹ canatur D.

2. ¹ spargatur, corr. aspargatur C; aspergatur T. — ² cymiterium D. —
35 ³ cunctarumque] cunctarum A V. — ⁴ cimiterium A D V. — ⁵ atque] om. T. —
⁶ fidentibus] confidentibus V. — ⁷ cimiterio A V. — ⁸ impertiri: Hittorp.

3. ¹ Alia. Domine ... percipiant. Per (n. 4, in fine)] om. A. — ² necnon]
om. V. — ³ cimiterium V. — ⁴ Ebron T V et Hittorp. — ⁵ promissionis < tuae >
D. — ⁶ aevum V. — ⁷ cimiterium V. —

quietis sedem et ab omni incursione malorum spirituum tutelam benignus largitor tribuas, ut post animarum corporumque resurrectionem coadunatam, te donante⁸ atque concedente, beatitudinem sempiternam percipere mereantur. Per.

4. Alia. Domine Deus¹, pater eterne gloriae, lux et honor sapientiae, custos et vigor prudentiae², salus egrotantium, valitudo potentium, mestorum solamen, vita iustorum, gloria humilium, te flagitamus, ut hoc sanctorum tuorum cymiterium ab omni spurcitiae inquinamento spirituum inmundorum custodire, mundare, benedicere³ digneris, atque corporibus humanis huic loco advenientibus sinceritatem perpetuam tribuere non desinas, et quicumque baptismi sacramentum perceperint, et in fide catholica usque ad vitae terminum perseverantes fuerint, atque, decurso huius evi⁴ termino, corpora sua in hoc cymiterio requiei commendaverint, angelicis tubis concrepantibus, materia corporis et animae unita, praemia caelestium gaudiorum sempiterna⁵ 15 percipiant. Per.

LV. Consecratio loculi vel sepulcri¹.

1. Rogamus te, domine, sante pater, omnipotens aeternae¹ Deus, ut digneris benedicere et sanctificare hoc supulchrum et loculum in eo collocatum, ut sit remedium salutare in eo quiescenti et redemptio animae eius atque tutela et munimen contra seva iacula inimici. Per. 20

2. Alia¹. Sanctificetur istud habitaculum, domine Deus, per² nostram supplicationem, et³ fugetur ab eo inmundus spiritus per virtutem domini nostri Iesu Christi, ut sit placida requies corporis, quod postmodum in eo collocabitur, te protegente et conservante maiestate 25 tua, Iesu Christe. Qui cum patre.

3. Alia. Adesto, domine, supplicationibus nostris et nihil¹ de

⁸ donante] adunante C.

4. ¹ Deus] sancte T. — ² prudentiae] sapientiae T. — ³ benedicere] D V. — ⁴ aevi V. — ⁵ sempiterna percipiant] percipiant sempiterna V. 30

LV. Mss.: A, f. 41v; C, f. 49v; D, f. 44r; T, f. 63r; V, f. 43v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 129; éd. 1610, col. 144; éd. 1677, p. 728 C. — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 59 (d'après le ms. 1817 de Vienne); PL, CXXXVIII, 1034.

Titulus. ¹ sepulchri A V. 35

1. ¹ eternae A.

2. ¹ Alia. Sanctificetur ... donorum. Per. (n. 3, in fine)] om. A. — ² per] om. D. — ³ et fugetur] effugetur D.

3. ¹ nichil D T.

nostra conscientia praesumentibus ineffabili miseratione tua nobis succurre, ut quod non habet nostrorum fiducia meritorum, tuorum conferat largitas invicta donorum. Per.

LVI. Decretum quod clerus¹ et populus firmare debet de² electo
5 episcopo.

1. Dominis patribus Ill., venerabilibus scilicet episcopis diocesos metropolis, clerus, ordo et plebs huic¹ sanctae aecclesiae specialiter obsequentes.

2. Vestrae paternitati¹ est cognitum quantum temporis est,
10 ex quo accidentibus variis evenientibus² haec sancta ecclesia³ metropolis nostra⁴ sit viduata pastore ac destituta rectore, quod⁵ non solum ad nostrum, verum⁶ ad⁷ vestrum, ac omnis huius⁸ diocesos detrimentum pertinere noscitur⁹, cum totius provinciae¹⁰ sollicitudinem metropolitano constet esse commissam.

15 3. Propterea elegimus¹ huius dioceseos Ill. aecclesiae presbiterum² nomine³ Ill. nobis sufficientissime cognitum, natalibus⁴ et moribus nobilem, apostolica et ecclesiastica disciplina inbutum⁵, fide catholicum, natura prudentem, docibilem, patientem⁶, moribus temperantem⁷, vita castum, sobrium, humilem, affabilem,
20 misericordem, literatum⁸, in lege Dei instructum, in scripturarum sensibus cautum, in dogmatibus ecclesiasticis exercitatum et secundum scripturarum tramitem traditionemque⁹ orthodoxorum¹⁰ et canonum ac decretorum sedis apostolicae, praesulum¹¹ constitutiones, sano sensu ecclesiasticas¹² regulas intellegentem¹³ sanoque sermone docentem atque servantem, amplectentem¹⁴ eum qui secundum doctrinam
25 est fidelem sermonem et cum modestia corripientem eos qui re-

LVI. Mss.: B, f. 3r; C, f. 49v-50r; D, f. 44r-44v; G, f. 45v-46r; J, f. 121r-121v; K, f. 59v-60r; L, f. 74r-74v; T, f. 43 v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 95; éd. 1610, col. 104-
30 105; éd. 1677, p. 708B-D.

Titulus. ¹clerus B. — ²de electo] dilecto J.

1. ¹huic] huius (?) C.

2. ¹paternitatis C G. — ²eventibus B J K L. — ³aecclesia J. — ⁴no-
stro B G J K L T et Hittorp. — ⁵quod] *suprascr.* C. — ⁶verum ad vestrum]
35 *suprascr.* C. — ⁷<et> ad G J K L. — ⁸huius] *om.* T et Hittorp; *suprascr.* C. —
⁹noscitur] dinoscitur B D G J L T. — ¹⁰provinciae J.

3. ¹eligimus B G J K L. — ²prespiterum J. — ³nomine] *om.* B J. — ⁴ta-
libus, *corr.* natalibus C. — ⁵imbutum B T. — ⁶pacientem J L T. — ⁷temperan-
tem] temperatum D G L. — ⁸litteratum B D J K L. — ⁹tradicionemque T. —
40 ¹⁰orthodoxorum J. — ¹¹presulum] *suprascr.* G. — ¹²aecclesiasticas J. — ¹³in-
tellegentem] intellegentes, *corr.* intellegentem C D; intelligentem G K L; in-
tellegentem, *corr.* intelligentem J. — ¹⁴amplectentemque: Hittorp. —

sistunt et, si ¹⁵ qui sanae doctrinae advertantur, eis resistere et redarguere praevalentem ¹⁶, hospitalem, modestum, suae ¹⁷ domui bene praepositum, non neophytum ¹⁸, habentem testimonium bonum, in gradibus singulis secundum traditionem aecclesiasticam ministrantem, ad omne opus bonum et ad ¹⁹ satisfactionem omni poscenti rationem de ea, quae in illo est spe, paratum. 5

4. Quem nobis quantotius ¹ petimus ordinari pontificem, quantinus ² auctore domino regulariter nobis praeesse valeat et prodesse et nos sub eius regimine salubriter domino militare possimus, quia integritas praesidentum salus est subditorum et ubi est incolumitas ³ 10 obedientiae ⁴, ibi sana ⁵ est forma doctrinae.

5. Ut autem omnium nostrum vota in hanc electionem convenire noscatis, huic decreto canonico promptissima voluntate singuli, manibus propriis roborantes, subscripsimus.

LVII. Item subscriptio episcoporum in electionem episcopi. 15

Ill. Ill. aecclesiae archiepiscopus ¹ in electionem domini ² N. ecclesiae Ill. episcopi subscripsi.

Isti ³ in ordinationem Ill. ecclesiae episcopi conscripserunt, Ego ⁴ Ill. aecclesiae episcopus subscripsi.

Isti Ill. in locum illius aecclesiae episcopi ipso consentiente 20 ordinari consenserunt, quod praesens eorum subscriptio manifestat.

¹⁵ si] *suprascr.* D; *om. Hittorp.* — ¹⁶ praevalente C D. — ¹⁷ suae] sive J. — ¹⁸ neophytum G. — ¹⁹ ad] *om. Hittorp.*

4. ¹ quantotius] quantocius L; quantotius *corr.* quanto citius C; quantocyus: *Hittorp.* — ² quatenus B. — ³ incolomitas B G J T. — ⁴ oboedientiae 25 B. — ⁵ sanae: *Hittorp.*

LVII. Mss.: B, f. 3^v; C, f. 50^r; D, f. 44^v; G, f. 46^r; J, f. 121^v-122^r; K, f. 60^r; L, f. 74^v; T, f. 43^v.

Ed.: HITTORP, *De, div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 95; éd. 1610, col. 105; éd. 1677, p. 708 D. 30

¹ archiepiscopus <vel episcopus> B G K L *et Hittorp.* — ² domni G L. — ³ Isti ... conscripserunt] *om. Hittorp.* — ⁴ Ego ... subscripsi] *om. T.*

LVIII. Ex concilio Africano¹ III^o². Capitulum³ I.

1. Statuta aecclesiastica docent: Qui episcopus ordinandus est ante¹ examinetur si natura prudens est, si docibilis, si moribus temperatus, si vita castus, si sobrius, si semper suis negotiis² vacans, si
 5 humilis, si affabilis, si misericors, si literatus³, si in lege domini instructus⁴, si in scripturarum sensibus cautus, si in dogmatibus ecclesiasticis exercitatus et ante omnia si fidei documenta verbis simplicibus asserat⁵, id est patrem et filium et spiritum sanctum unum Deum
 10 esse confirmans totamque trinitatis deitatem coessentialem⁶ et consubstantialem⁷ et⁸ coeternalem et coomnipotentem praedicans, si⁹ singulas quosque in trinitate personas plenum¹⁰ Deum et totas tres personas unum Deum, si incarnationem divinam non in patre¹¹ et spiritu sancto factam sed in filio tantum credat, ut qui erat in divinitate Dei patris filius, ipse fieret in homine hominis¹² matris filius, Deus verus ex patre
 15 et homo verus ex matre, carnem ex matris visceribus habens¹³ et animam humanam rationabilem; si simul in eo¹⁴ ambae naturae, di est homo et Deus, una persona, unus filius, unus Christus, unus dominus, creator et auctor et rector, cum patre et spiritu sancto, omnium creaturarum quae sunt; qui passus vera carnis¹⁵ passione, mortuus vera corporis sui morte,
 20 surrexit vera carnis suae resurrectione et vera animae resumptione, in qua veniet iudicare vivos et mortuos. Querendum¹⁶ etiam ab eo si novi et veteris testamenti, id est legis, prophetarum¹⁷ et apostolorum unum eundem¹⁸ credat¹⁹ auctorem²⁰; si diabolus non per conditionem sed per arbitrium factus sit²¹ malus. Querendum²² etiam ab eo si cre-
 25 dat huius quam gestamus et non alterius carnis resurrectionem; si

LVIII. Mss.: B, f. 3^v-4^r; C, f. 50^r-50^v; D, f. 44^v-45^r; G, f. 46^r-46^v; J, f. 122^r-122^v; K, f. 60^r-60^v; L, f. 74^v-75^r; T, f. 43^v-44^r.

Éd.: *Statuta Ecclesiae Antiqua* (prologus); cf. M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. III, p. 616; CH. MUNIER, *Les Statuta Ecclesiae antiqua*, Paris, 1960, pp. 75-78. HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 95-96; éd. 1610, col. 105-106; éd. 1677, p. 708 D-G. — PL, LVI, 879-880. — Autres éditions dans CH. MUNIER, *op. cit.*, pp. 13-28. — Le texte du pontifical romano-germanique suit la recension italienne des *Statuta* (cf. MUNIER, *op. cit.*, pp. 65-68).

Titulus. ¹ Affricanorum B J. — ² III°] III^{or} D. — ³ Capitulum I] capitulo primo J.

1. ¹ ante ... est] *adscr. in margine* T. — ² negociis L. — ³ literatus, *corr.* litteratus J. — ⁴ instructus] constructus C D T. — ⁵ asserit B G J. — ⁶ coessentialem] *om.* B; coessentialem et] *om.* J; sentialem, *corr.* coessentialem T. — ⁷ consubstantialem et <coessentialem> B. — ⁸ et coeternalem] *om.* J. — ⁹ si] *om.* B. — ¹⁰ plenum ... personas] *om.* C D T. — ¹¹ patrem D. — ¹² hominis] *adscr. in margine* G. — ¹³ habens] *om.* Hittorp. — ¹⁴ eo] *suprascr.* T. — ¹⁵ carnis] *om.* T. — ¹⁶ Querendum K. — ¹⁷ <et> prophetarum G. — ¹⁸ eundemque: Hittorp. — ¹⁹ credat] *om.* T. — ²⁰ auctorem <Deum> D G J K L T. — ²¹ est C. — ²² Querendum B K. —

credat iudicium futurum et recepturos singulos pro his, quae in hac ²³ carne gesserunt, vel paenas ²⁴ vel gloriam; si nuptias non improbet, si ²⁵ secunda matrimonia ²⁶ non damnet ²⁷; si carniū perceptionem non culpet; si penitentibus reconciliatis communicet; si in baptismo omnia peccata, id est tam illud originale ²⁸ contractum, quam illa ²⁹ quae vo-
luntarie admissa sunt, dimittantur; si extra ecclesiam catholicam ³⁰ nullus salvetur.

2. Cum ¹ in his omnibus examinatus, inventus fuerit plene instructus, tunc, cum ² consensu clericorum et laicorum et conventu totius provinciae episcoporum, maxime ³ metropolitani vel auctoritate
vel praesentia, ordinetur episcopus, suscipiens in nomine Christi
episcopatum, non suae delectationi ⁴ nec suis moribus ⁵, sed sanctorum
patrum diffinitionibus acquiescens. In cuius ordinatione etiam aetas
requiratur, quam sancti patres exemplo salvatoris, in praelegendis ⁶
episcopis constituerunt.

LIX. Epistola vocatoria.

Dilectissimis fratribus et filiis, presbiteris ¹, diaconibus ², honoratis clericis et possessoribus vel cunctae plebi Ill. aecclesiae simulque vocato episcopo Ill. N.³, auxiliante domino, metropolitanus sanctae sedis catholice ⁴ Ill. Dilectionem vestram salubriter ⁵ allo-

²³ hac] om. Hittorp. — ²⁴ poenas B. — ²⁵ si] om. D. — ²⁶ matrimonio, corr. matrimonia C. — ²⁷ dampnet B D J K L T. — ²⁸ originalem B. — ²⁹ illa] suprascr. T; ila D. — ³⁰ catholicam G.

2. ¹ Cum, in his ... praesentia, ordinetur] Invenitur etiam in ordinatione episcopi, ut infra LXIII, 17; Cum, in] Cum C. — ² cum] om. D. — ³ maximeque
B D G J K L T. — ⁴ delectatione, corr. delectationi J; delectationem D. — ⁵ moribus] motibus K L. — ⁶ praelegendis B et Hittorp; preellegendis G J.

LIX Mss.: B, f. 4r; C, f. 50v; D, f. 45r-45v; G, f. 46v; J, f. 122v-123r; K, f. 60v; L, f. 75r-75v; T, f. 44r.

Éd.: *Liber Diurnus* (éd. GARNIER, III, 2; PL, CV, 61-62; éd. DE ROZIÈRES, 30
formula CVII, pp. 247-248. Le texte du pontifical romano-germanique contient une phrase finale non reproduite dans les éditions citées: *Ob quam rem direximus ... ordinationis incurrat.* — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 96-97; éd. 1610, col. 106; éd. 1677, p. 708 H.

¹ prespiteris J. — ² <et> diaconibus D G J. — ³ N.] M. B J; M. K T. —
⁴ catholice G. — ⁵ salubriter] salubliter C. —

LIX. En indiquant parmi les éditions le *Liber diurnus* (d'après GARNIER et DE ROZIÈRES) nous ne voulons pas dire que l'*Epistola vocatoria* rapportée par le pontifical romano-germanique même amputée de la finale, soit une partie authentique du *Liber diurnus*. Notre *Epistola vocatoria* est postérieure à l'é-
poque carolingienne; elle ne figure ni dans le *cod. Vaticanus*, ni dans le *Claro-*
montanus, ni dans l'*Ambrosianus* (cf. TH. v. SICKEL, *Lib. diurnus RR. pontif.*,
Vindobonae, 1889; les textes des trois mss. dans H. FOERSTER, *Liber diurnus*
RR. pontificum, Bern, 1958).

quimur, quia praedictum talem a vobis electum episcopum, virum venerabilem, tali ecclesiae ordinare compellimur. Gaudemus⁶ et honoramus Christum Iesum, ut qui⁷ vobis hanc electionis devotionem dedit, nobis quoque perficiendi tribuat facultatem. Iam⁸ fatum⁵ virum religiosa violentia tenete et ad⁹ sanctam sedem nostram Ill. perducere festinate, qui forte magis dignior erit si se occultare voluerit. Ob quam rem hanc direximus admonitionem¹⁰, quemadmodum optime¹¹ placuit sanctae¹² synodo¹³ episcopum sine vocatoria suscipi non debere, ne obscuritas dubiae ordinationis incurrat.

10 **LX. Qualiter¹ episcopus debeat² ordinari. Ex concilio Niceno, capitulo III°.**

Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus qui sunt in provincia¹ episcopis² ordinari. Si autem hoc difficile fuerit, aut propter instantem necessitatem³, aut propter itineris⁴ longitudinem, tribus tamen omnimodis in idipsum convenientibus et absentibus quoque pari modo decernentibus et per scripta consentientibus, tunc ordinatio celebretur⁵.

LXI. Qua die ordinetur¹ episcopus².

Ecclesiasticorum¹ vero ordinum² consecratio in ieiunio quatuor³ temporum, die sabbati celebretur⁴. Episcopi autem conse-

⁶ Gaudemus G. — ⁷ qui] quod C. — ⁸ Iam fatum] praefatum G J. — ⁹ ad] *supraser.* C. — ¹⁰ ammonitionem B D. — ¹¹ obtime C. — ¹² sanctae synodo] synodo sanctae G. — ¹³ synodo B J.

LX. Mss.: B, f. 4^r; C, f. 50^v; D, f. 45^v; G, f. 46^v; J, f. 123^r; K, f. 60^v-61^r; 25 L, f. 75^v; T, f. 44^r-44^v; V, f. 19^r.

Éd.: *Concile de Nicée* (325) c. 4 (moins la dernière phrase du canon; le texte latin suit la version dite isidorienne, dans le recension gauloise abrégée); cf. HEFELE-LECLERCQ, *Histoire des conciles*, t. I, pp. 539 et 547. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 97; éd. 1610, col. 106-107; éd. 1677, p. 709 B.

30 *Titulus.* ¹ Qualiter ... Ex concilio] Ex concilio ... Qualiter B G J. — ² debet V.

¹ provintia J. — ² episcopi D. — ³ necessitatem] necessitam J. — ⁴ itineris J. — ⁵ caelebretur K.

LXI. Mss.: B, f. 4^r-4^v; C, f. 50^v-51^r; D, f. 45^v; G, f. 46^v-47^r; J, f. 123^r-123^v; 35 K, f. 61^r; L, f. 75^v; T, f. 44^v; V, f. 19^r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1468, p. 97; éd. 1610, col. 107; éd. 1677, p. 709 C.

Titulus. ¹ ordinetur episcopus.] ordinandus sit B J. — ² episcopus] *om.* G L.

40 ¹ Aecclesiasticorum T V. — ² ordinum] ordinationum D. — ³ quatuor G L; IIII T. — ⁴ celebratur G J K L V. —

cratio, qui est vicarius apostolorum immo et Christi, fit in dominica, quia eo die per donum spiritus sancti dignatus est illustrare corda apostolorum. Fieri etiam solet ⁵ aliquoties ⁶ in nataliciis apostolorum ⁷.

LXII. Ordinatio episcopi.

5

1. Primitus eligatur. Post electionem dicatur ab ¹ archiepiscopo haec ² collecta:

2. *Oremus, dilectissimi fratres, ut Deus et dominus noster Iesus Christus nos et electum nostrum gratia sancti spiritus illustrare dignetur. Per.*

10

3. Deinde dicatur iste versus ¹: *Exaltent eum in ecclesia plebis. R. Et in cathedra seniorum laudent eum* ².

4. Postea mittatur in cathedram ¹.

5. Et dicat ¹ orationem: *Omnipotens, pater sancte, Deus aeternae, tu hominem dignatus es in caelestibus sedibus ordinare ut ait psalmista: 15*
«^a Domine, in aeternum permanet verbum tuum», in caelo angelos et archangelos suo ² tibi ordine mancipari voluisti, in veteris testamenti privilegio Moysen et Aaron et Samuelem ³ inter eos in sacerdotibus suis qui invocant nomen eius ⁴ praedestinasti ⁵, patriarchas, prophetas perungi ordinasti, in novo per filium tuum Iesum Christum apostolos 20
sanctos nobis omnibus tuis servis ad solatium ⁶ elegisti, primum Petrum apostolum in cathedram ⁷ honoris et Mathiam in eiusdem consortis apostolatium atque cathedram ⁸ honoris enumerasti, et in numerum ⁹ sanctorum omnium ¹⁰ apostolorum evocasti, ut spiritus sanctus ait per prophetam: «^b In cathedra seniorum laudent dominum », in illis tem- 25

⁵ solet aliquoties] debet J. — ⁶ aliquoties] aliquotiens G. — ⁷ apostolorum. <Nullis invitis (invitus B) detur episcopus: cleri, plebis et ordinis consensus et desiderium requiratur> B G J K et Hittorp (cf. infra LXIII, 18).

LXII. Mss.: C, f. 51r; D, f. 45v; J, f. 123v-124r; V, f. 19r-19v.

Éd.: GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 44 (d'après le manuscrit 1817 de Vienne; 30
 sauf le début); PL, CXXXVIII, 1010.

1. ¹ ab archiepiscopo haec collecta] haec collecta ab archiepiscopo J. — ² haec collecta.] om. V.

3. ¹ versus] versiculus J V. — ² eum] om. C D.

4. ¹ cathedra C.

5. ¹ dicat orationem] dicatur oratio D V; dicatur oratio haec J. — ² suo] tuo V. — ³ Samuhel J. — ⁴ eius] tuum V. — ⁵ praedestinati J. — ⁶ solatium, corr. solacium C. — ⁷ cathedra D. — ⁸ cathedra D. — ⁹ numero D V. — ¹⁰ omnia, corr. omnium C. — 35

LXII. Il ne s'agit pas, dans ce titre, de l'ordination épiscopale propre- 40
 ment dite, mais de l'intronisation de l'évêque après son élection.

5. ^a Ps. CXVIII, 89. — ^b Ps. CVI, 32.

poribus divino nutu de ¹¹ aliis similibus ¹² contigerunt, et tu, domine, pro tua immensa misericordia, in nostris temporibus da similem ¹³ gratiam fratri nostro Ill. ¹⁴, ad instar sanctorum apostolorum tuorum ¹⁵ sedentium in cathedra honoris et dignitatis, ut in conspectu maiestatis ⁵ tuae dignus honore ¹⁶ appareat et in ipso honore omnibus sibi subiectis omnigenarum exempla virtutum dictis et factis omni humilitate praebendo mereatur, ut post hanc vitam inter angelicos choros eternarum sedium solio sublimetur. Per eundem ¹⁷.

LXIII. [Ordinatio episcopi].

10

B G K L

C D J T V

Incipit ¹ examinatio in ordinatione episcopi secundum Gallos.

a. (12) *Antiqua sanctorum patrum institutio docet et praecipit ut is* ¹ *qui ad ordinem epi-*

- 15 ¹¹ de] om. D. — ¹² similibus <his similia> J. — ¹³ similem gratiam] gratiam similem D. — ¹⁴ Ill.] om. V. — ¹⁵ tuorum] om. D. — ¹⁶ hore, corr. honore C. — ¹⁷ eundem.] dominum nostrum J.

LXIII. Mss.: B, f. 4^v-8^r; C, f. 51^r-55^v; D, f. 45^v-50^r; G, f. 47^r-50^v; J, f. 124^v-131^v; K, f. 62^r-66^r; L, f. 75^v-80^v; T, f. 44^v-46^v; V, f. 19^v-24^r. — Dans A, f. 20 15^v-27^v, le sacre episcopal présente des retouches notables consecutives à l'adaptation aux conditions romaines du rituel romano-germanique. Le texte en a été publié par M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, IV, pp. 99-110 (= Ordo XXXV B).

Ed.: HITTORF, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 97-103; éd. 1610, col. 107-113; éd. 1677, pp. 709 D-712 D (variantes importantes) — J. MORIN, *De sacris ord.*, pp. 263-266 (d'après le cod. *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, pp. 148-158. — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, Ordo VIII; t. II, pp. 53-64 (d'après le *Vindocinen.* 14 et le *Parisinus* 820; MARTÈNE prétend avoir utilisé le cod. *Valicell.* D. 5, mais rien n'en paraît dans son texte). — M. 30 ANDRIEU, *Les Ordines romani*, t. IV, pp. 99-110 (= Ordo XXXV B; d'après le cod. *Alexandrinus* 173).

Titulus. ¹ Incipit examinatio ... praesentia ordinetur (n. f. (17), in fine)] in codd. B G K L, a-f ponuntur in initio tituli LXIII, ut ed. supra; in codd. vero C D J T V ponuntur in medio, ut infra nn. 12-17. — Haec Examinatio secundum Gallos pendet e Statutis Eccl. Ant. ad quae alludit auctor (ut legimus in canone cartaginiensi). Notandum est quod Prologus et priora capitula Stat. Eccl. Ant. iam supra referuntur sub titulo LVIII.

a (12). ¹ is] his K. —

LXIII. a (12)-d(15). *Pontif. rom. XIIe s.*, X, 10-11 (ANDRIEU 142-144). — Parmi les sources principales de notre Ordo figurent l'Ordo XXXIV (rituel 40 romain ancien des ordinations: acolyte, sous-diacre, diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU III, 603-613) et l'Ordo XXXV (remaniement de l'ordo précédent: lecteur, acolyte, sous-diacre, prêtre, évêque: ANDRIEU IV, 33-46). — L'Ordo

B G K L

C D J T V

*scopatus eligitur, maxime, ut legimus in canone Cartaginensi*², *antea diligentissime examine- tur cum omni caritate*³ *de fide sanctae trinitatis et interrogetur de diversis causis vel moribus quae huic regimini congrunt et necessaria sunt retineri, secundum apostoli dictum: «*⁴ *Manus nemini cito imposueris*⁴ *», et ut etiam is*⁵ *qui est ordinandus antea erudiat qualiter sub hoc regimine constitutum oporteat conversari in ecclesia Dei, et ut inreprehensibiles*⁶ *sint qui ei manus ordinationis imponunt*⁷. *Eadem*⁸ *itaque auctoritate et praecepto interrogamus te, dilectissime frater, caritate*⁹ *sincera, si omnem prudentiam tuam quantum tua capax est natura, divinae scripturae sensibus accomodare volueris.*

R.¹⁰ *Ita ex toto corde volo in omnibus obedire et consentire.*

b. (13) Interrogatio. *Vis ea quae ex divinis scripturis intelligis*¹ *plebem cui ordinandus es et verbis docere et exemplis?*

R. *Volo.*

Interrogatio. *Vis traditiones orthodoxorum patrum ac decretales sanctae et apostolicae sedis*

² kartaginiensi B G L. — ³ karitate B L. — ⁴ inposueris L. — ⁵ is] his K. — ⁶ irrepraehensibiles B. — ⁷ inponunt L. — ⁸ <Interrogatio.> Eadem G. — ⁹ kari- tate B L. — ¹⁰ R.] Responsio G; Respon. B (*et sic deinceps*).

b (13). ¹ intellegis B. —

XXXV A (ordination épiscopale, d'après le *Sessorianus* 52: ROME, Bibl. naz. cod. lat. 2096, f. 128^v-131^r; fin XIe s., Italie centrale) utilise, sans le suivre par- tout, le rituel du pontifical romano-germanique (cf. M. ANDRIEU, IV, 73-75). L'*Ordo* XXXV B (ordination épiscopale) d'après le cod. *Alexandrinus* 173 utilise une recension du Romano-germanique de l'*ordinatio episcopi* dans la composition de l'*Ordo* du sacre épiscopal aménagé pour servir à un suffragant du pape (cf. M. ANDRIEU IV, 99-110). Nous avons collationné les parties com- munes avec le Romano-germanique; en appendice au titre LXIII on trouvera la structure de l'*Ordo* du sacre épiscopal de l'*Alexandrinus* 173. On remarquera que l'*Alexandrinus* 173 est entièrement composé d'extraits du pontifical romano- germanique, *sauv* en ce qui concerne l'*Ordo* du sacre épiscopal qui a une phy- sionomie spéciale.

a. (12) ^a Cf. TIM. V, 22.

B G K L

C D J T V

constitutiones veneranter suscipere, docere atque servare?

R. Volo.

- 5 *Interrogatio. Vis beato Petro, cui a Deo data est potestas ligandi atque solvendi, eiusque vicario successoribusque eius fidem et subiectionem² per omnia exhibere?*

R. Volo.

- 10 *Vis³ sanctae Mogontiensi⁴ aecclesiae, mihi⁵ et successoribus meis fidem et subiectionem⁶ exhibere?*

R. Volo.

- Interrogatio. Vis mores tuos ab omni malo*
15 *temperare et, quantum poteris, domino adiuvante, ad omne bonum commutare?*

R. Volo.

Interrogatio. Vis castitatem et sobrietatem cum Dei auxilio custodire et docere?

- 20 *R. Volo.*

Interrogatio. Vis semper in divinis esse negotiis mancipatus et a terrenis negotiis⁷ vel lucris turpibus alienus, quantum te⁸ humana haec fragilitas consenserit posse?

- 25 *R. Volo.*

Interrogatio⁹. Vis humilitatem et patientiam¹⁰ in temetipso custodire et alios similiter docere?

R. Volo.

- 30 *Interrogatio. Pauperibus et peregrinis omnibusque indigentibus vis esse propter nomen domini affabilis et misericors?*

R. Volo.

- Tunc dicatur ei: Hec omnia et cetera bona*
35 *tribuat tibi dominus et custodiat te atque corroboret in omni bonitate.*

Et respondent omnes: Amen.

² subiectionem] devotionem B; dilectionem G. — ³ <Interrogatio.> Vis B. —

⁴ Mogontiensi] Illae B. — ⁵ michi K. — ⁶ subiectionem] dilectionem G. —

40 ⁷ negociis B. — ⁸ te] om. B. — ⁹ Interrogatio.] om. L. — ¹⁰ pacientiam L.

B G K L

C D J T V

c. (14). Interrogatio ¹. *Credis secundum intelligentiam* ² *et capacitatem sensus tui sanctam trinitatem patrem et filium et spiritum sanctum unum Deum omnipotentem totamque in trinitate deitatem coessentialem et consubstantialem, coeternam* ³ *et coomnipotentem, unius voluntatis, potestatis et maiestatis, creatorem omnium creaturarum a quo omnia, in quo omnia, per quem omnia quam sunt in caelo et in terra, visibilia et invisibilia et spiritalia* ⁴?

5

10

R. Assentior ⁵ et ita credo.

Interrogatio. *Credis singulam quamque in* ⁶ *sancta trinitate personam unum verum Deum plenum et perfectum?*

15

R. Credo.

Interrogatio. *Credis ipsum filium Dei, verbum Dei aeternaliter natum de patre et* ⁷ *consubstantialem, coomnipotentem* ⁸ *et aequalem per omnia patri in divinitate, temporaliter natum de spiritu sancto et Maria semper* ⁹ *virgine, cum anima rationali duas habentem nativitates, unam ex patre aeternam, alteram ex matre temporalem, Deum verum et hominem verum proprium in utraque natura atque perfectum, non adoptivum, nec fantasmaticum, unicum et unum filium Dei in duabus et ex duabus naturis, sed in unius personae singularitate, impassibilem* ¹⁰ *et immortalem* ¹¹ *divinitate sed in humanitate pro nobis et pro salute nostra passum vera carnis passione* ¹² *et sepultum ac resurgentem a mortuis tertia die, vera carnis resurrectione, die quadragesimo post resurrectionem cum carne qua resurrexit et anima ascendisse in caelum et sedere ad dexteram patris, inde venturum*

20

25

30

35

c. (14). ¹ Interrogatio] om. L. — ² intellegentiam B G. — ³ coaeternum K; coeternam L. — ⁴ spiritalia B. — ⁵ Assentior, corr. Assentio B. — ⁶ in sancta trinitate personam] personam in sancta trinitate B. — ⁷ et] om. G K L. — ⁸ <et> coomnipotentem G. — ⁹ semper virgine] virgine semper G. — ¹⁰ impassibilem 40 L. — ¹¹ inmortalem B K. — ¹² passione] passionis K. —

B G K L

C D J T V

*iudicare vivos et mortuos et redditurum*¹³ *uniquique secundum opera sua sive bona fuerint sive mala?*

5 *R. Assentior*¹⁴ *et per omnia credo.*

Interrogatio. Credis etiam spiritum sanctum, plenum et perfectum verumque Deum, a patre et filio procedentem, coaequalem et coessentialem, coomnipotentem et coaeternum per omnia
10 *patri et filio?*

R. Credo.

Interrogatio. Credis hanc sanctam trinitatem non tres deos, sed unum Deum omnipotentem, aeternum, invisibilem et incommutabilem?

15 *R. Credo.*

*Interrogatio*¹⁵. *Credis sanctam catholicam et apostolicam unam esse veram ecclesiam, in qua unum datur baptisma et vera omnium remissio peccatorum?*

20 *R. Credo.*

Interrogatio. Anathematizas etiam omnem heresim extollentem se adversus hanc sanctam ecclesiam catholicam?

R. Facio vel anathematizo.

25 *Interrogatio*¹⁶. *Credis etiam veram resurrectionem eiusdem carnis, quam nunc gestas et vitam aeternam?*

R. Credo.

Interrogatio. Credis etiam novi et veteris
30 *testamenti, legis et prophetarum et apostolorum esse auctorem Deum ac dominum omnipotentem?*

R. Credo.

d (15). Et dicatur ei: Haec tibi fides augeatur a domino ad veram et aeternam beatitudinem,
35 *dilectissime frater in Christo.*

*Respondent*¹ *omnes: Amen.*

¹³ redditurum] reddere B. — ¹⁴ Assentior, corr. Assentio B. — ¹⁵ Interrogatio] om. L. — ¹⁶ Interrogatio.] om. G L.

40 d. (15). ¹ <Et> respondeant G K L.

B

e. (16) *Hec*¹ *sollicita mente et studio vigilantia conserva et tibi commissis nota fa cere cura, ut unanimes uno ore collaudetis Deum de suis erga vos beneficiis, cui exhibendus est honor et gloria per omnia secula seculorum.*

5

B G K L

f. (17) *Ita*¹ *quoque examinatus et plene instructus cum consensu clericorum et laicorum ac conventu totius provinciae episcoporum maximeque metropolitani vel auctoritate aut praesentia ordinetur.*

10

CDGJKLTV

CDJTV

Qualiter episcopus in romana¹ ecclesia ordinetur².

1. Episcopus cum ordinatur¹, primo progreditur² domnus metropolitani cum electo et cuncto clero et populo ad ecclesiam ubi ipsam fieri vult ordinationem.

2. Et ingressus sacrarium, induat¹ se vestimenta pontificalia.

3. Post pusillum procedat¹ e² sacrario cum diaconibus et reliquis ministris, sicut reliquis dominicis diebus mos est procedendi.

4. Et¹ electus sacris vestibus indutus procedat² una cum archiepiscopo et ceteris episcopis e sacrario ante altare.

5. Factoque¹ ibi scrutinio et² concrepantibus ecclesiae³ signis,

e. (16). ¹ *Hec ... seculorum. in margine inferiori cum signo relativo B; om. hic codd. CDGJKLTV, sed cf. infra LXIII, 16.*

f. (17). ¹ *Ita quoque ... ordinetur] Cf. supra LVIII, 2 et infra LXIII, 17 et 29 (in codd. CDJTV). — ² plene] bene K L.*

Titulus. ¹ *romana ecclesia] gallicanis aeclesiis T. — ² ordinatur G K L.*

1. ¹ *ordinetur T. — ² progrediatur J.*

2. ¹ *induit B G K T.*

3. ¹ *procedit B G L V T. — ² e] de V.*

4. ¹ *Et electus ... altare.] om. T. — ² procedit B G K L.*

5. ¹ *Factoque ibi scrutinio] om. T; Factoque ibi scrutinio ... Gloria in excelsis Deo (n. 7, in fine)] Loco nn. 5-7, habet A: Dominica vero die progreditur domnus apostolicus cum electo et clero et cuncto populo ad ecclesiam. Tunc cantores incipiunt introitum: Elegit te dominus sibi in sacerdotem magnum et aperiens thesaurum suum optimum et abundare te faciet omnibus bonis. Ps. Exaudiat te dominus. Finito introitu, non dicatur Kyrie, sed Gloria in excelsis. Cum his verbis incipit in cod. A pars ordinationis episcopi e pontificali romano-germanico deprompta; notandum vero quod in cod. A anteponitur prima pars ordinationis episcopi romana; cf. Appendicem huius tit. LXIII. — ² et concrepantibus ecclesiae signis] om. B G K L. — ³ ecclesiae signis] signis aeclesiae J. —*

e (16). *Pontif. curiae rom.*, XI, 13 (in apparatu) (ANDRIEU 356).

f (17). *Pontif. rom. XIIe s.*, X, 12 (ANDRIEU 144).

1-4. *Ibid.*, X, 8-9 (ANDRIEU 141).

domnus metropolitanus, mox ⁴ ut vult indicet ⁵ cantori et mox incipit antiphonam ⁶ ad introitum.

6. Antiphona ¹. *Benedixit* ² te hodie Deus et ³ unxit ⁴ te oleo letitiae prae consortibus tuis; memor esto nominis domini ⁵ Dei tui. Psalmus ⁶.
⁵ *Deus deorum Deus* ⁷, cum ⁸ Gloria pleniter ⁹. Item ¹⁰ alia antiphona ad introitum ¹¹. *Elegit te dominus sibi* ¹² in sacerdotem magnum et aperiens thesaurum suum optimum habundare ¹³ te faciet omnibus bonis. Psalmus ¹⁴. *Exaudiat te dominus*. Item ¹⁵ alia. *Sicut fui cum Moyse* ¹⁶, ita ero tecum, dicit dominus; conforta populum meum, neque timeas; ¹⁰ ecce dominus Deus ¹⁷ ante te est et non te derelinquet. Psalmus. *Exaudiat* ¹⁸.

7. Cumque introitum ¹ finierint, non dicitur ² tunc Kyrieleyson ³ sed dominus metropolitanus dicat ⁴: *Gloria in excelsis Deo*.

8. Quo finito dicit: *Pax vobiscum*. R. ¹ *Et cum spiritu tuo*.

¹⁵ Deinde ² dat ³ orationem ad ⁴ missam:

Adesto ⁵ supplicationibus nostris, omnipotens Deus, et quod humilitatis nostrae gerendum est ministerio, tuae virtutis impleatur effectus ⁶. Per.

⁴ mox] om. Hittorp. — ⁵ indicat B G K L. — ⁶ antiphonam] om. D.

²⁰ 6. ¹ Antiphona.] om. B G J. — ² Benedixit ... Item alia antiphona ad introitum] om. V; Benedixit] Benedicat G J K L. — ³ et unxit ... tui. Psalmus.] cum psalmo B G K L; et unxit ... Dei tui.] om. J. — ⁴ unxit T V. — ⁵ domini] suprascr. C. — ⁶ Psalmus.] om. T; cum psalmo G. — ⁷ Deus] dominus D T. — ⁸ <et> cum T; cum] et B G K L; cum Gloria pleniter] om. V. — ⁹ pleniter] om.
²⁵ T. — ¹⁰ Item alia ... Psalmus. Exaudiat.] om. B G K L T; Item alia] om. D J. ¹¹ ad introitum] om. D J. — ¹² sibi ... omnibus bonis.] om. J. — ¹³ <et> habundare C D V; habundare, corr. abundare V. — ¹⁴ Psalmus.] om. D. — ¹⁵ Item] om. V; Item alia ... Psalmus. Exaudiat.] Gloria patri J. — ¹⁶ Moysen D. — ¹⁷ Deus <tuus> D. — ¹⁸ Exaudiat.] Exaudi domine D; Exaudiat <te dominus> V et
³⁰ Hittorp; in codice V adiungitur <Alia>. Benedixit te hodie Deus et unxit te (ut supra, n. 6 in initio).

7. ¹ introitum finierint] finierint introitum J V. — ² dicitur] dicit B K L T V; dicatur C D; tunc] om. C D V. — ³ Kyrie eleison T; Kyrieleyson G; Kyrie eleison B J K L V. — ⁴ dicit B G L T.

³⁵ 8. ¹ R.] om. T V. — ² Deinde ... missam:] om. A V. — ³ dat] sequitur T; dicat, suprascr. dat C; dicat V. — ⁴ ad missam] om. T. — ⁵ Adesto ... effectus. Per.] Quaesumus omnipotens Deus ut huic viro ad utilitatem ecclesiae provehendo benignitas gratiae tuae tribuat largitatem. Per. (infra n. 29; codd. B G K L T) J; <Oratio> Adesto supplicationibus A; oratio vero integra repetitur
⁴⁰ infra (sub n. 32). — ⁶ effectus C.

A B G K L

C D J T V

9. Hac¹ oratione expleta, positaque² sella³ metropolitani ante altare, ceterae episcopales sellae ordinantur e⁴ contra, respicientes sedem⁵ ordinatoris, et ordinandi cathedra collocatur⁶ in medio ceterarum⁷. 5

10. Interim electus ille sacris vestibus indutus, hoc est alba, stola, cingulo et¹ cappa, procedit e² sacrario, ducentibus eum per manus duobus episcopis ante altare. 10

11. Sedentibusque¹ ordinabili silentio omnibus et libros ordinationis prae oculis habentibus, domnus metropolitani ita eum scrutinando alloquitur:

B G K L

A C D J T V

15

12. Incipit¹ examinatio in ordinatione episcopi secundum Gallos.

Antiqua sanctorum patrum institutio docet et praecipit, ut is² qui ad³ ordinem episcopatus eligitur, maxime, ut legimus⁴ in canone Cartaginensi⁵, antea diligentissime examinetur cum omni caritate de fide sanctae trinitatis et interrogetur de diversis causis vel moribus quae huic regimini congruunt et necessaria sunt retineri, secundum apostoli dictum: «^a Manus nemini cito in- 25
posueris⁶ », et ut etiam is⁷ qui est ordinandus

9. ¹ Hac oratione ... scrutinando alloquitur (n. 11, in fine)] om. B G K L; Finita oratione, sedeat domnus papa in sua sede; facto ibi silentio fiat examinatio talis A; Hac] Hanc D. — ² positaque] posita V. — ³ sella] selle J D. — ⁴ e] om. J. — ⁵ <ad> sedem J. — ⁶ collocetur J. — ⁷ ceterarum] ceterum T; ceterorum J. 30

10. ¹ et] om. D. — ² e] et D.

11. ¹ Sedentibusque D J T V.

12. ¹ Incipit examinatio ... praesentia ordinetur (n. 17, in fine)] in codicibus B G K L ponitur in initio titulus LXIII [a (12) — f (17)]; Incipit ... secundum Gallos (titulus)] om. A. — ² is] his, corr. is C; his J et Hittorp; is qui] si quis D. — ³ ad] suprascr. T. — ⁴ legimus] lemus, corr. legimus C. — ⁵ kartaginiensi J. — ⁶ inposueris V. — ⁷ is] his D. — 35

B G K L

A C D J T V

5

antea erudiatur qualiter sub hoc regimine constitutum oporteat conversari in ecclesia Dei, et⁸ ut irreprehensibiles⁹ sint qui ei manus ordinationis imponunt¹⁰. Eadem itaque auctoritate et praecepto interrogamus te, dilectissime frater, caritate sincera, si omnem prudentiam tuam, quantum tua capax est natura, divinae scripturae sensibus accommodare¹¹ volueris.

10

R[esp]o[nsio].¹² Ita ex toto corde volo in omnibus obedire et consentire.

13. Interrogatio.¹ Vis ea quae ex divinis scripturis intellegis plebem cui ordinandus es et verbis² docere et exemplis?

15

R[esp]o[nsio]. Volo.

Interrogatio. Vis traditiones orthodoxorum patrum ac decretales sanctae et apostolicae sedis constitutiones veneranter suscipere, docere atque servare?

20

R[esp]o[nsio]. Volo.

Interrogatio. Vis beato Petro³, cui a Deo data est potestas ligandi atque solvendi, eiusque vicario successoribusque eius fidem et subiectionem per⁴ omnia exhibere⁵?

25

R[esp]o[nsio]. Volo.

Vis⁶ sanctae Mogontinae⁷ aecclesiae, mihi⁸ et successoribus meis fidem et subiectionem exhibere?

30

R[esp]o[nsio]. Volo.

Interrogatio⁹. Vis mores tuos ab omni malo temperare et quantum poteris, domino adiuvante, ad omne bonum commutare?

R[esp]o[nsio]. Volo.

⁸ et ut *supplendum in cod.* A. — ⁹ irreprehensibiles J T; — ¹⁰ inponunt V. — ¹¹ accommodare J. — ¹² R[esp]o[nsio]. Responsio ordinandi episcopi J et Hittorp; Responsio V; R[esp]o[nsio]. om. D.

13. ¹ Interrogatio] om. C T. — ² verbis] verbo D. — ³ Petro <sueque aecclesiae> J. — ⁴ per omnia] om. A V. — ⁵ exhibere J. — ⁶ <Interrogatio.> Vis A J. — ⁷ Mogontinae] Iuvavensi (Salzburg, Austr.) A V; Illae J; Mogontinae ... 40 mihi] om. T. — ⁸ <et> mihi V; michi A J. — ⁹ Interrogatio] om. D. —

B G K L

A C D J T V

Interrogatio ¹⁰. Vis ¹¹ castitatem et sobrietatem cum Dei auxilio custodire et ¹² docere ?

R̃. Volo.

Interrogatio ¹³. Vis ¹⁴ semper in divinis esse ⁵ negotiis mancipatus ¹⁵ et a terrenis negotiis vel lucris turpibus alienus ¹⁶, quantum ¹⁷ humana haec fragilitas consenserit posse?

R̃. Volo.

Vis ¹⁸ humilitatem et patientiam ¹⁹ in temet- ¹⁰ ipso custodire et alios similiter docere?

R̃. Volo.

Pauperibus ²⁰ et peregrinis omnibusque ²¹ indigentibus vis esse propter nomen domini affabilis et misericors? ¹⁵

R̃. Volo.

Tunc ²² dicatur ei: Hec omnia et cetera bona tribuat tibi dominus et custodiat te atque corroboret in omni bonitate. Et ²³ respondent ²⁴ omnes: Amen. ²⁰

14. Credis ¹ secundum intelligentiam et capacitatem sensus tui sanctam trinitatem patrem et filium et spiritum sanctum, unum Deum omnipotentem totamque in trinitate ² deitatem coessentialem et consubstantialem co- ²⁵ ternam et coomnipotentem, uuius voluntatis, potestatis et ³ maiestatis, creatorem monium creaturarum a quo omnia, in quo ⁴ omnia, per quem omnia quae sunt in caelo et in terra, visibilia et invisibilia et spiritualia ⁵? ³⁰

R̃. Assentior ⁶ et ita credo.

¹⁰ Interrogatio.] om. D. — ¹¹ Vis castitatem] in codd. A V permutatio interrogationum hoc modo (a) Vis semper in divinis ... et (b) Vis castitatem ... — ¹² et docere] om. V. — ¹³ Interrogatio.] om. D. — ¹⁴ Vis semper ... volo. <Interrogatio>] adscr. in margine T. — ¹⁵ mancipatus] esse mancipatus: Hittorp; mancipatus et a terrenis negotiis] om. J. — ¹⁶ <esse> alienus J et Hittorp. — ¹⁷ quantum <te> J. — ¹⁸ <Interrogatio.> Vis A J V. — ¹⁹ patientiam V. — ²⁰ <Interrogatio.> Pauperibus J V. — ²¹ omnibusque] omnibus A V. — ²² Tunc dicatur ei] adscr. in margine C. — ²³ Et respondent omnes] R̃. A V. — ²⁴ respondeant J T. 35
14. ¹ <Interrogatio.> Credis A; <Item interrogatio de credulitate (crudelitate, corr. credulitate J)> Credis J et Hittorp. — ² trinitatem D. — ³ et] om. T. — ⁴ in quo omnia] om. C V. — ⁵ spiritalia D. — ⁶ Assentio A D V. — 40

B G K L

A C D J T V

Interrogatio. *Credis singulam quamque in⁷ sancta trinitate personam unum verum Deum, plenum et perfectum?*

6

R. Credo.

10

15

20

25

Interrogatio. *Credis ipsum filium Dei, verbum Dei aeternaliter natum de patre⁸ consubstantialem, coomnipotentem et aequalem⁹ per omnia patri in divinitate, temporaliter natum de spiritu sancto et ex¹⁰ Maria semper virgine, cum anima rationali, duas habentem nativitates¹¹, unam ex patre aeternam, alteram¹² ex matre temporalem, Deum verum et hominem verum¹³, proprium¹⁴ in utraque natura atque perfectum, non adoptivum¹⁵, nec fantasmaticum, unicum¹⁶, et unum filium Dei in duabus et¹⁷ ex duabus naturis, sed in unius personae¹⁸ singularitate, impassibilem¹⁹ et immortalem²⁰ divinitate, sed in humanitate pro nobis et pro salute nostra passum vera carnis passione²¹ et sepultum ac resurgentem a mortuis tertia die, vera carnis resurrectione, die quadragesimo post resurrectionem cum carne qua resurrexit et²² anima ascendisse in caelum et sedere ad dexteram Dei²³ patris, inde venturum iudicare vivos et mortuos et redditurum unicuique secundum opera sua sive bona fuerint sive mala?*

R. Assentior²⁴ et per omnia credo.

0

Interrogatio. *Credis etiam spiritum²⁵ sanctum plenum²⁶ et perfectum verumque Deum, a patre et filio procedentem, coaequalem et coessentialem²⁷, coomnipotentem et coaeternum per omnia patri et filio?*

R. Credo.

35 ⁷ in sancta trinitate personam] personam in sancta trinitate J. — ⁸ patre <et> A C. — ⁹ coaequalem A V. — ¹⁰ ex] om. D J T V. — ¹¹ nativitatem D. — ¹² alteram <perfecta> D. — ¹³ verum] om. D. — ¹⁴ proprium] et J. — ¹⁵ adoptivum] optivum J. — ¹⁶ <sed> unicum A V. — ¹⁷ et] om. D. — ¹⁸ personae singularitate] singularitate personae: Hittorp. — ¹⁹ <passibilem et> impassibilem D. — ²⁰ in-
40 mortalem T V. — ²¹ passione] passionis K. — ²² et] cum A V. — ²³ Dei] om. J et Hittorp. — ²⁴ Assentio A D J V. — ²⁵ <et> spiritum J. — ²⁶ plenum et perfectum] perfectum et plenum J. — ²⁷ quoessentialem D. —

B G K L

A C D J T V

Interrogatio. *Credis hanc sanctam trinitatem non tres deos, sed unum Deum omnipotentem, eternum, invisibilem et incommutabilem?*

R̃. Credo.

5

*Credis*²⁸ *sanctam catholicam et apostolicam unam esse veram ecclesiam, in qua unum datur baptisma et vera omnium remissio*²⁹ *peccatorum?*

R̃. Credo.

Interrogatio. *Anathematizas*³⁰ *etiam omnem*¹⁰ *heresim extollentem se adversus hanc*³¹ *sanctam ecclesiam catholicam?*

R̃. Facio vel anathematizo.

*Credis*³² *etiam veram resurrectionem eiusdem carnis quam nunc gestas et vitam eter-*¹⁵ *nam?*

R̃.³³ Credo.

Interrogatio. *Credis etiam novi et veteris testamenti, legis et prophetarum et apostolorum unum esse auctorem Deum ac dominum*³⁴ *omnipotentem?*²⁰

R̃. Credo.

15. Et¹ dicatur ei: *Haec tibi fides augeatur a domino ad veram et aeternam beatitudinem, dilectissime frater in Christo. Respondent*² *om-*²⁵ *nes*³: *Amen.*

16. Sequitur¹: *Hec sollicita mente et studio vigilantis conserva et tibi commissis nota*² *facere cura, ut unanimes*³ *uno ore collaudetis Deum de suis erga vos beneficiis, cui exhibendus*⁴ *est ho-*³⁰ *nor et gloria per omnia secula seculorum. Amen*⁵.

²⁸ <Interrogatio.> Credis A J.. — ²⁹ remissione C. — ³⁰ Anatematizas D. — ³¹ hanc] om. D. — ³² <Interrogatio.> Credis A J; <Interrogatio.> Credis etiam ... eternam. R̃. Credo] adscr. in margine T. — ³³ R̃. Credo.] om. C. — ³⁴ dominum <nostrum> C.

35

15. ¹ Et] Tunc V. — ² <Et> respondent D; <Et> respondeant J T. — ³ omnes] om. V.

16. ¹ Sequitur ... seculorum. Amen.] om. T; <Finita examinatione> sequitur J; Sequitur] Tunc dicatur ei A; Item dicatur ei: *Hittorp*; Sequitur] om. D V. — ² notas D. — ³ unanimes] unames C; unianimes D. — ⁴ exhibendus, corr. ex-⁴⁰ hibendus J. — ⁵ <Resp. > Amen A D.

B G K L

A C D J T V

17. Ita ¹ quoque examinatus ² et plene in-
structus ³ cum ⁴ consensu clericorum et laicorum
ac conventu totius provinciae episcoporum ma-
ximeque metropolitani auctoritate aut ⁵ prae-
sentia ordinetur.

18. Nullis ¹ invitis ² detur episcopus; cleri ³,
plebis et ordinis consensus et desiderium requi-
ratur.

19. His ¹ ita peractis, duo episcopi coope-
ratores ordinis sacri ² reducant ³ ipsum electum
in sacrarium.

20. Tunc ¹ egreditur archidiaconus cum aco-
litis ² et subdiaconibus et induit ³ ipsum elec-
tum cambagos, sandalia, dalmaticam, plane-
tam et manicas.

21. Interim ¹ legatur ² apostolus.

Lectio epistolae beati Pauli ad Timotheum ^a. *Karissime* ³, ^a *fidelis*
sermo: Si quis episcopatum desiderat, bonum ⁴ *opus desiderat. Oportet*
ergo ⁵ *episcopum inreprehensibilem* ⁶ *esse, unius uxoris virum, sobrium,*
prudentem, pudicum, ornatum, hospitalem, doctorem, non vinolentum,
non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non cupidum, suae do-
mui bene praepositum, filios habentem ⁷ *subditos cum omni castitate. Si*
quis autem ⁸ *domui suae praeesse nescit, quomodo ecclesiae Dei* ⁹ *dili-*

25 17. ¹ Ita quoque ... requiratur (n. 18, in fine)] Cf. supra LVIII, 2 et LXIII, f. (17) et 29; n. 17 et 18 om. Hittorp. — ² examinato J. — ³ instructo J. — ⁴ cum consensu clericorum ... planetam et manicas (n. 20, in fine)] om. J. — ⁵ aut] et, suprascr. aut C.

18. ¹ Nullis] Nullus T; Nullis nequatur] om. B G K L, sed cf. supra LXI. — ² invitis detur] detur invitis A V. — ³ <nisi> cleri A V; clerici D.

19. ¹ His ita ... planetam et manicas (n. 20, in fine)] Hittorp ponit post epistulam, cum var., post n. 21. — ² sacris, corr. sacri C; sacris D. — ³ reducant D V.

20. ¹ Tunc egreditur ... et manicas] Cf. infra n. 23. — ² accolitis A V. — ³ induat C.

35 21. ¹ Interim legitur apostolus.] om. B; Interim] Deinde G J K L. — ² legitur J; legitur apostolus apostolus legitur T. — ³ Karissime] in margine adscr. C: Require ad hoc signum (relativum). — ⁴ bonum opus desiderat] om. T; bonum opus] opus bonum G. — ⁵ ergo] om. D. — ⁶ irreprehensibilem C. — ⁷ habentes A C T V. — ⁸ autem] enim J. — ⁹ Dei] suprascr. C.

40 17. Pontif. rom. XIIe s., X, 12 (ANDRIEU 144); cf. Statuta Eccl. antiqua (Prologus, in fine) éd. MUNIER, p. 78.

21-22. Ibid., X, 16-17 (ANDRIEU 145).

21. ^a TIM. III, 1-8.

gentiam habebit? Non neophitum, ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli. Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut doctrinam Dei nostri ornet in omnibus.

22. Posthinc¹ psallitur² graduale. *Immola Deo sacrificium laudis et redde altissimo³ vota tua.* 5

¶. *Congregate illi sanctos eius qui⁴ ordinaverunt testamentum eius super sacrificia.*

Graduale⁵. *Memor sit omnis sacrificii. ¶. Mittat tibi auxilium de sancto.*

Tunc⁶ dicitur tractus. *Desiderium animae eius.* 10

Versus. *Quoniam praevenisti eum.*

Versus. *Posuisti super caput eius, aut⁷ Alleluia. Diffusa est gratia⁸.*

23. Tunc¹ egreditur arcidiaconus² cum acolitis et subdiaconibus et induit ipsum electum sandalia³, dalmaticam, planetam et cambagos. 15

22. ¹ Posthinc ... Diffusa est gratia (*in fine*) Responsorium. Memor sit omnis sacrificii tui. Versus. Mittat tibi auxilium. Resp. Ymmola deo. Versus. Congregate illi. Alleluia. Qui posuit. Alleluia. Diffusa est gratia. Tractus. Desiderium animae, *in cod. J*; Memor sit omnis sacrificii. Mittat tibi auxilium. 20 Alleluia, Diffusa est gratia. Desiderium animae eius A; Posthinc psallitur] *om. J V*; Posthinc] Post hunc B G K L T. — ² psallitur gradualis] *suprascr. C*. — ³ altissimo vota tua] *om. C D*. — ⁴ qui ... sacrificia] *om. C D T*; eius <qui ordinaverunt testamentum eius super sacrificium. Tunc dicitur Alleluia Alleluia. Diffusa est gratia in labiis tuis propterea benedixit te Deus in aeternum. 25 Aut tractus. Desiderium animae eius tribuisti ei et voluntate labiorum eius non fraudasti eum. Versus Quoniam prevenisti eum in benedictionibus dulcedinis. Posuisti super caput eius coronam del apide precioso.> T qui statim prosequitur cum n. 27 ut infra, omissis aliis. — ⁵ Graduale. Memor ... Diffusa est gratia.] *om. B G K L*; <Item> Graduale: *Hittorp*. — ⁶ Tunc ... caput eius. 30 Aut] *om. V*. — ⁷ Aut ... gratia.] *om. Hittorp qui tamen textum habet supra post versum. Mittat*. — ⁸ gratia. <Offertorium. Desiderium animae eius> V.

23. ¹ Tunc egreditur ... cambagos.] *om. A T V. Odd. C D T repetunt in n. 23 quod iam ante in 20 dictum, ut supra*; Tunc ... cambagos.] *in cod. J*: Tunc egreditur episcopus designatus ad sacrarium cum duobus episcopis et archidiacono cum 35 subdiaconibus et acolitis et induant ipsum electum cambagos, sandalia, manicas, dalmaticam, planetam. — ² archidiaconus B D G K L. — ³ sandalia] *om. B G K L*.

23. *Pontif. rom. XIIe s., X, 18 (début) (ANDRIEU 145).*

B G K L T

A C D J V

24. Quando ¹ induitur ² sandaliis ³ dicatur ab ⁴ episcopis haec ⁵ oratio:

5

Omnipotens sempiterne Deus, qui es initium et finis, fac istum famulum tuum N., fratrem scilicet nostrum, tua benedictione calciari pedulibus istis in praeparatione ⁶ evangelii pacis ⁷.

25. Quando ¹ induitur ² manicis dicatur ab episcopis:

10

Inmensam ³ clementiam tuam rogamus omnipotens et piissime Deus, ut manus istius famuli tui N., scilicet fratris nostri, sicut exterius obducuntur manicis istis, sic interius aspergantur rore ⁵ tuae benedictionis, ut quaecumque per eas sint benedicenda vel consecranda, per te benedicantur et consecrentur. Qui vivis.

15

26. Quando ¹ induitur ² dalmatica dicatur ab episcopis:

20

Deus, bonorum omnium auctor et largitor, gubernam famulum tuum ³ N., fratrem nostrum, ut sicut hoc typico ⁵ indumento, priscorum patrum ritu, latiora vestimenta praesentialiter constringuntur ⁶, ita mentis eius vanae et vagae cogitationes ne in effectum periculosum proveniant, te protegente, coerceantur ⁷. Praestante ⁸.

25

27. Episcopo ¹ vero designato sollemniter ² praeparato duo ³ episcopi casulis induti deportent ⁴ eum ⁵ superius, iuxta altare.

24. ¹ Quando induitur... Coerceantur. Praestante (n. 26, in fine)] om. B G K L T. — ² induatur D. — ³ < cambagis et > sandaliis J. — ⁴ ab episcopis haec oratio] oratio ab episcopis A V. — ⁵ haec oratio] om. J. — ⁶ praeparationem: Hittorp. — ⁷ pacis. < Per. > J et Hittorp; pacis. < Inmensam clementiam tuam. Per. > D.

25. ¹ Quando ... episcopis:] Ad manicas A D. — ² induatur J; induantur C. — ³ Inmensam clementiam tuam] om. D. — ⁴ N.] Ill. D. — ⁵ rorae J.

26. ¹ Quando ... episcopis:] Ad dalmaticam A V. — ² induatur, corr. induantur D. — ³ tuum < hunc > D J V. — ⁴ N.] Ill. D. — ⁵ tipico D. — ⁶ constringuntur] perstringuntur V. — ⁷ coerceantur A V. — ⁸ Praestante < domino Iesu Christo > J.

27. ¹ Episcopo vero ... duo episcopi] Et duo episcopi B G K L; Interim ipse electus de sacrario egreditur et duo episcopi T. — ² sollemniter V. — ³ duo] id est C; idem D J. — ⁴ deportant B G K L T. — ⁵ eum] om. A V.

28. Et convertens se ad ¹ populum ordinator

B C D G J K L T

A V

dicat ²: Exortatio ad populum cum episcopus ordnatur. *Servanda est, dilectissimi fratres, in excessu sacerdotum lex et antiqua ecclesiae ³ consuetudo, ut, decedentibus aliis, quique dignissimi subrogentur, per quorum doctrinam fides catholica ⁴ et religio christiana subsistat, ne ovile ⁵ domini praedo violentus irrumpat et dispersas absque pastore oves fur nocturnus invadat. Recepto ⁶ itaque dispensatione Dei sacerdote vestro, sollicite vobis agendum ⁷ est, ut in locum defuncti talis successor praeparetur ecclesiae cuius pervigili cura et instanti ⁸ sollicitudine ordo aecclesiae et credentium fides ⁹ in Dei timore melius convalescat, qui, praecipiente apostolo, in omni doctrina formam boni operis ipse praebeat, cuique habitus, sermo, vultus, incessus, doctrina, virtus sit, qui vos ut pastor bonus fide instruat, exemplo patientiae doceat, doctrina religionis instruat ¹⁰ et in ¹¹ omni opere bono confirmet caritatis ¹² exemplo. Secundum ergo voluntatem domini in locum sanctae memoriae Illius nomine, virum ¹³ venerabilem Ill.¹⁴, testimonio presbiterorum ¹⁵ et totius cleri et consilio civium ac consistentium, credimus eligendum, virum, ut nostis, natalibus nobilem, moribus clarum, religione probum, fide stabilem, misericordia abundantem ¹⁶, humilem, iustum, pacificum, patientem ¹⁷, caritatem ¹⁸ habentem, tenacem in cunctis quae in sacerdotibus eligenda ¹⁹ sunt, bonis ²⁰*

faciat sermonem
si velit.

5

10

15

20

25

30

28. ¹ ad populum ordinator] ordinator ad populum A G L T V. — ² <et> dicat C; dicit B K L T; dicat: Exortatio ... ordnatur] dicat J. — ³ aecclesiae K. — ⁴ katolica G. — ⁵ obile, corr. ovile C. — ⁶ Recepta, corr. Recepto D. — ⁷ agendum] augendum C D. — ⁸ instante B K L. — ⁹ fide D. — ¹⁰ instruat] instituat D G K T. — ¹¹ in] om. J. — ¹² karitatis B L. — ¹³ virum venerabilem] venerabilem virum J. — ¹⁴ Ill.] N. D. — ¹⁵ prespiterorum J. — ¹⁶ abundantem B. — ¹⁷ pacientem L. — ¹⁸ karitatem B L. — ¹⁹ elegenda K L T. — ²⁰ bonis omnibus] omnibus bonis T. —

40

B C D G J K L T

A V

omnibus exuberantem. Hunc ergo, dilectissimi
fratres, testimonio ²¹ boni operis electum, dignis-
simum sacerdotio consonantibus ²² laudibus clama-
5 te ²³ et dicite: Dignus est.

29. His ita profitentibus

B G K L T

dicat ¹ hanc praefa-
tionem ²:
10 Oremus, dilectissimi
nobis, ut huic viro,
utilitati ecclesiae pro-
videns ³, benignitas
omnipotentis Dei gra-
15 tiae tuae tribuat lar-
gitatem.

C D J

cum ⁴ consensu cle-
ricorum et ⁵ layco-
rum ⁶ et conventu
totius provinciae ep-
iscoporum, maxime-
que metropolitani
vel auctoritate vel
praesentia ordinetur.

30. Et ¹ statim incipit clerus *Kyrieleyson* ² cum ³ letania ⁴. Et
prostrnat ⁵ se ordinator electi simul cum electo et ceteris episcopis
ante altare super stramenta, usquedum dicat ⁶ scola: *Agnus Dei*.

20 31. Ut autem ¹ surrexerint, duo episcopi ponunt ² et tenent ³ evan-
geliorum codicem super cervicem ⁴ eius ⁵ et inter scapulas clausum
et, uno super eum fundente ⁶ benedictionem, reliqui omnes episcopi
qui assunt ⁷ manibus suis caput eius tangunt ⁸ et dicit ⁹ ordinator:

²¹ <a> testimonio B G L et Hittorp. — ²² consonantibus] consonantes J L et Hittorp; consonantis, corr. consonantibus C. — ²³ clamante, corr. clamate C.

25 29. ¹ dicit K. — ² praefationem K. — ³ providens] praevidens K. — ⁴ cum consensu ... ordinetur.] repetitur in codd. C D J quod iam supra, n. 17. — ⁵ et] ac J. — ⁶ laicorum D J.

30. ¹ Et statim ... cum letania] Deinde inponat clerus laetaniam A V. — ² Kyrieleyson J T; Kyrieleyson G; Kyrieleyson B K L. — ³ cum letania] om. B. — ⁴ laetania J. — ⁵ prosternit B G J K L T. — ⁶ dicit B G K L T.

31. ¹ autem] om. C. — ² ponant J. — ³ teneant J. — ⁴ cervicem] verticem A V. — ⁵ eius] om. D; eius et] et eius A. — ⁶ fundentem D. — ⁷ asunt K; ad-sunt D. — ⁸ tangant J. — ⁹ dicat A J V.

B G K L T

A C D J V

32. Oratio ¹. Adesto, domine ² supplicationibus nostris omnipotens Deus, et quod humilitatis nostrae gerendum est ministerio ³, tuae virtutis compleatur ⁴ effectus. Per.

5

33. Sequitur ¹ praephatio ². Oremus, dilectissimi nobis, ut huic viro utilitati ecclesiae providens benignitas omnipotentis Dei gratiae suae tribuat largitatem ³. Per ⁴ Christum ⁵ dominum nostrum.

34. Propitiare ¹, domine, supplicationibus nostris et inclinato super hunc ² famulum tuum N. cornu gratiae sacerdotalis, benedictionis tuae in eum effunde virtutem. Per ³ dominum ⁴.

35. Tunc ¹ dicatur ² alta voce: Per omnia secula seculorum. R. ³ Amen.

Dominus vobiscum. R. Et cum spiritu.

15

Sursum corda. R. ⁴ Habemus ⁵.

Gratias agamus domino ⁶ Deo nostro. R. Dignum et iustum est.

Praephatio ⁷. Vere ⁸ dignum usque aeternae Deus. Honor omnium dignitatum quae gloriae tuae sacratis famulantur ordinibus ⁹, Deus qui Moysen famulum tuum secreti ¹⁰ familiaris affatu, inter cetera ¹¹ caelestis documenta culturae, de habitu quoque indumenti ¹² sacerdotalis instituens, electum Aaron mystico ¹³ amictu vestiri inter sacra iussisti, ut intel-

32. ¹ Oratio. Adesto ... largitate. Per Christum dominum nostrum. (n. 33, in fine)] om.. B G K L T; in hoc n. 32 repet. oratio ut supra n. 8; Oratio.] Oremus J. — ² domine] om. A. — ³ misterio, corr. ministerio C. — ⁴ compleatur] 25 impleatur J; corr. C.

33. ¹ Sequitur praephatio.] Oratio V; om. A. — ² praefatio J. — ³ largitate C J. — ⁴ Per .. nostrum.] Per eum [qui A V. — ⁵ Christum] om. J.

34. ¹ <Oratio.> Propitiare A D J V. — ² hunc] om. D. — ³ Per dominum.] om. A J. — ⁴ dominum <nostrum Iesum Christum filium tuum qui tecum vivit et regnat deus in unitate spiritus sancti> T. 30

35. ¹ Tunc ... voce] om. J; Tunc ... R. Amen.] om. B G K L. — ² dicatur] incipit A V. — ³ R.] om. A J T (et sic deinceps in cod. T). — ⁴ R.] om. G. — ⁵ Abemus D; Habemus <ad dominum.> B K L V. — ⁶ domino Deo nostro] om. C D; domino Deo nostro. R. Dignum et iustum est] om. C D V. — ⁷ Praephatio] om. A B D V; Prefatio G J K L; Prefacio T. — ⁸ Vere dignum <et iustum est aequum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, domine, sancte pater, omnipotens aeternae Deus> Honor B G J K L T; Vere dignum usque] Vere dignum V. — ⁹ ordinibus] obsequiis G. — ¹⁰ secreti] sacrati D — ¹¹ caetera A L. — ¹² indumentis D. — ¹³ mystico A B G J L V. — 40

32. Pontif. rom. XIIe s., X, 15 (ANDRIEU 145).

33. Ibid., X, 19 (ANDRIEU 146).

34-35. Ibid., X, 23-25 (ANDRIEU 147-148).

gentiae¹⁴ sensum de exemplis priorum caperet secutura posteritas, ne eruditio doctrinae tuae ulli deesset etati¹⁵, cum et apud¹⁶ veteres reverentiam¹⁷ ipsa significationum¹⁸ species optineret¹⁹, et apud²⁰ nos certiora essent experimenta rerum quam enigmata figurarum.

5 Illius namque sacerdotii anterioris²¹ habitus nostrae mentis ornatus est et pontificalem gloriam non iam nobis honor commendat²² vestium, sed splendor animarum, quia et illa quae tunc carnalibus blandiebantur obtutibus²³, ea potius²⁴, quae in ipsis erant intellegenda²⁵, poscebant. Et idcirco²⁶ huic²⁷ famulo tuo²⁸ quem²⁹ ad³⁰ summi sacerdotii ministerium³¹ elegisti, hanc quaesumus, domine, gratiam largiaris, ut, quicquid illa velamina³² in fulgore auri, in nitore gemmarum et in multimodi operis varietate signabant, hoc in eius moribus actibusque clarescat. Comple, domine³³, in sacerdote tuo misterii³⁴ tui summam et ornamentis totius glorificationis instructum caelestis

15 unguenti³⁵ rore³⁶ sanctifica.

Hic mittat³⁷ chrisma³⁸ in caput eius in modum crucis et³⁹ dicatur:

Ungatur⁴⁰ et consecratur caput tuum caelesti benedictione in ordine pontificali, in nomine patris et filii et spiritus sancti. R[.]⁴¹ Amen.

20 Pax tibi. R[.]⁴² Et cum spiritu tuo.

Hoc, domine, copiose in eius⁴³ caput influat, hoc in oris subiecta decurrat, hoc in totius corporis extrema descendat, ut tui spiritus virtus et interiora eius repleat et⁴⁴ exteriora circumtegat. Habundet⁴⁵ in eo constantia fidei, puritas dilectionis, sinceritas pacis. Sint speciosi

25 munere tuo pedes eius ad⁴⁶ evangelizandum pacem, ad evangelizandum bona tua. Da ei, domine, ministerium⁴⁷ reconciliationis in ver-

¹⁴ intelligentiae K L V. — ¹⁵ aetati A L T. — ¹⁶ apud K. — ¹⁷ <reverentia> reverentiam A B C T. — ¹⁸ significationum] significationem D. — ¹⁹ obtineret B G K L T. — ²⁰ apud K. — ²¹ anterioris] anteriores T; interioris V. — ²² commendat K. — ²³ optutibus B D; obtutibus, corr. optutibus C. — ²⁴ potius L. — ²⁵ intellegenda A G K L V. — ²⁶ idcirco, corr. ideo C. — ²⁷ huic] om. D. — ²⁸ tuo <N.] Hittorp. — ²⁹ quem] adscr. in margine, manu contemp. correctoris, cum signo relativo: <apostolicae sedis praesulem et primatem omnium qui in orbe terrarum sunt sacerdotum ac universalis aeclesiae tuae doctorem dedisti et> ad summi (ut supra). C. — ³⁰ ad summi] assumi T. — ³¹ ministerium] misterium T. — ³² velamine D. — ³³ domine] om. A D G J K T. — ³⁴ misterii] misteri C; ministerii D G. — ³⁵ ungenti L. — ³⁶ rore] flore A B D G J K T V. — ³⁷ mittat] fundat J; mittit K L; mittet B; mittatur A. — ³⁸ crisma L; chisma, corr. chrisma C. — ³⁹ et dicatur ... spiritu tuo] dicens G; om. B L T; et dicatur] om. J K. — ⁴⁰ Ungatur] codex L, in margine dextra, manu paulo recentiori: Ungatur ... Pax tibi. R[.] Et cum spiritu tuo (ut supra n. 36). — ⁴¹ R[.] Et respondent omnes J; R[.] Amen.] om. A D V. — ⁴² R[.] om. J. — ⁴³ eius caput] caput eius G. — ⁴⁴ et] ut T; ut, supraser. et C. — ⁴⁵ Abundet B J K L. — ⁴⁶ ad evangelizandum pacem] om. J. — ⁴⁷ mysterium, corr. ministerium C. —

bo ⁴⁸ et in factis, in virtute signorum et prodigiorum. Sit sermo eius et praedicatio non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis. Da ei, domine, claves regni caelorum ut utatur, non gloriatur, potestate ⁴⁹, quam tribuis in edificationem ⁵⁰, non in destructionem. Quodcumque ligaverit super terram sit ligatum et in caelis et quodcumque solverit super terram sit solutum et in caelis. Quorum detinuerit peccata, detenta ⁵¹ sint ⁵² et quorum dimiserit, tu dimittas. Qui benedixerit ei, sit benedictus et qui maledixerit ei, maledictionibus repleatur. Sit fidelis servus et prudens quem constituas tu, domine, super familiam tuam, ut det illis cibum in tempore opportuno ⁵³ 10 et exhibeat omnem hominem perfectum. Sit sollicitudine impiger, sit spiritu ⁵⁴ fervens. Oderit superbiam, humilitatem diligat, nec eam unquam ⁵⁵ deserat, aut laudibus aut timore superatus. Non ponat lucem tenebras, nec ⁵⁶ tenebras lucem; non dicat malum bonum, nec bonum malum. Sit sapientibus et insipientibus debitor, ut fructum de profectu 15 omnium consequatur. Tribuas ei, domine, cathedram episcopalem, ad regendam ecclesiam tuam et plebem universam. Sis ei auctoritas, sis ei potestas, sis ei firmitas. Multiplices super eum benedictionem et gratiam tuam ⁵⁷, ut ad exorandam ⁵⁸ misericordiam tuam, tuo munere semper ⁵⁹ idoneus, tua gratia semper possit esse devotus. Per. 20

Et ⁶⁰ respondent ⁶¹ omnes: Amen.

B G K L T

A C D J V

36. Consecratio ¹ manuum.

Unguantur ² manus istae de oleo sanctificato et chrismate sanctificationis; sicut unxit ³ 25 Samuel David in regem et prophetam, ita unguan-

⁴⁸ berbo, corr. verbo C. — ⁴⁹ potestates D. — ⁵⁰ aedificationem G L. — ⁵¹ detenta sint] adscr. in marg. T. — ⁵² sunt D; sunt, corr. sint B. — ⁵³ oportuno A B D G J L. — ⁵⁴ spiritus D. — ⁵⁵ unquam deserat] deserat unquam T. — ⁵⁶ nec tenebras lucem] adscr. in margine T. — ⁵⁷ tuam] suprascr. C. — ⁵⁸ exorandam 30 <semper> suprascr. C. — ⁵⁹ semper] om. B C G T. — ⁶⁰ Et ... Amen.] om. A V et Hittorp. — ⁶¹ respondeant G.

36. ¹ Consecratio manuum] om. Hittorp; cod. G. formulam consecrationis habet post rubricam numeri 37. — ² Unguantur ... perduxit (circa finem n. 36)] in margine inferiori, cum signo relativo, manu paulo recentiori B, ubi cetera desunt, ima parte folii resecta. — ³ unxit A D; huncsit, corr. unxit C. — 35

B G K L T

A C D J V

5

tur et consumentur ⁴ in nomine Dei ⁵ patris et filii
et spiritus sancti, facientes imaginem sanctae
crucis salvatoris nostri ⁶ Iesu Christi, qui nos
a morte redemit et ad regna caelorum perduxit ⁷.
Exaudi nos, pie pater, omnipotens eterne Deus, et
praesta, ut quod te rogamus, exoremus. Per do-
minum.

37. Completa benedictione, confirmet ¹ pollicem ² consecrati cum
10 chrismate, dicens ³: *Deus et pater domini nostri* ⁴ *Iesu Christi, qui*
te ad pontificatus ⁵ *sublimari voluit dignitatem* ⁶, *ipse te* ⁷ *chrismate* ⁸
et mysticae ⁹ *delibationis liquore perfundat, et spiritualis* ¹⁰ *benedictio-*
nis ubertate fecundet ¹¹, *ut quicquid benedixeris benedicatur* ¹², *quic-*
15 *quid* ¹³ *santificaveris sanctificetur, et consecratae manus istius* ¹⁴ *vel*
pollicis impositio ¹⁵ *cunctis proficiat ad salutem* ¹⁶. *Amen* ¹⁷.

B G K L T

A C D J V

20

38. Benedictio ¹ anuli.

Creator et conservator humani generis, dator
gratiae spiritualis ², *largitor aeternae salutis, tu,*
domine, permitte tuam benedictionem super hunc

⁴ consumentur] consacrentur B J. — ⁵ Dei] om. V. — ⁶ <domini> nostri B. —
⁷ perduxit] in codice B, formula, in margine inferiori adscr. manu paulo re-
centiori, truncatur a glutinatore libri.

37. ¹ confirmat B G. — ² <manum et> pollicem B G K L T; pollicem conse-
25 crati] pollicem C J. — ³ dicens] dicit, corr. dicens C; dicat D; dicendo J; di-
cens <Unguatur... exoremus. Per dominum (n. 36, ut supra)> G qui adiun-
git immediate orationem ut in n. 37. — ⁴ nostri] om. J. — ⁵ pontificatum D; ad
pontificatus] pontificatus A V. — ⁶ dignitate A V. — ⁷ te] suprascr. C. — ⁸ cris-
mate D L. — ⁹ mysticae B G J L V. — ¹⁰ spiritalis T. — ¹¹ faecundet L. —
30 ¹² benedicetur V. — ¹³ <et> quicquid D. — ¹⁴ istius] istae A. — ¹⁵ inpositio L V. —
¹⁶ salutem. <Per.> G. — ¹⁷ Amen.] Per J V; <R.> Amen B K L.

38. ¹ Benedictio anuli. Creator... ubertate repleatur. Per. (n. 40, in fine)]
om. B G K L T; Benedictio anuli, Creator... consolatus gratia domini nostri (n.
39, in fine)] om. G, sed idem codex G ponit n. 38 (Benedictio anuli, cum formu-
35 la subsequenti) ante n. 44 (ut infra); Benedictio anuli. Creator... proficiat. Per.]
adscr. in margine, in codice B, a correctore, manu quasi contemporanea, cum si-
gno relativo posito post titulum n. 44; variae lectiones hic notantur. — ² spirita-
lis B J. —

37. Pontif. rom. XIIe s., X, 26 (ANDRIEU 149.)

40 38. Pontif. curiae rom., XI, 28 (in apparatu, linea 42) (ANDRIEU 362); cf.
aussi Pontif. rom. XIIe s., Appendix VIII, 5 (ANDRIEU 300).

B G K L T

A C D J V

anulum, ut quicumque hoc sacrosanctae³ fidei signo insignitus⁴ incedat, in virtute caelestis defensionis ad aeternam vitam sic⁵ proficiat. Per.

39. Quando¹ datur anulus dicatur: 5

*Accipe² anulum discretionis et honoris, fidei signum, ut quae signanda sunt, signes et, quae aperienda sunt, prodas³, quae⁴ liganda sunt, liges, quae solvenda sunt, solvas atque credentibus per fidem baptismatis, lapsis autem, sed⁵ pe- 10
nitentibus, per ministerium reconciliationis ianuas regni⁶ caelestis aperias, cunctis vero de dominico nova et vetera proferas ad aeternam salutem hominibus, consolatus⁷ gratia⁸ domini nostri⁹.* 15

B K L T

A C D G J V

40. Benedictio¹ baculi².

*Deus, sine³ quo nihil⁴ potest benedici vel consecrari, hunc baculum⁵ benedicere dignare, ut quotiescumque famulus tuus illum gestando et te in 20
corde tenendo per hunc sustentetur, tuae benedictionis ubertate repleatur. Per.*

41. Cum¹ datur baculus² episcopalis³, dicat⁴ ordinator⁵:

³ sacrosancto C J. — ⁴ insignitus] signitus A V. — ⁵ sic] sibi A B V.

39. ¹ Quando ... dicatur:] In datione anuli J. — ² Accipe <ergo> J. — 25
³ prodas] aperias J. — ⁴ <et> quae J. — ⁵ sed] et A J. — ⁶ regni caelestis] caelestis regni J. — ⁷ consolatus] consulas J. — ⁸ gratiam J. — ⁹ nostri <Iesu Christi cui cum patre et spiritu sancto est honor et gloria> J; in codice V, post n. 39 immediate sequuntur nn. 44 et 45 (ut infra); in Hittorp (op. cit., col. 112) formulae diverso modo disponuntur. 30

40. ¹ Benedictio baculi] Tituli sequentes mutato ordine leguntur in A J V sic: nn. 39, 44, 40, 42, 46 A; nn. 39, 43-45, 40-42 46 J; nn. 39, 44, 45, 40-43, 46, V; variae lectiones codicum A J V notantur locis convenientibus. — ² baculi] vaculi D. — ³ sine] superscr. C. — ⁴ nichil A D J. — ⁵ baculum] vaculum D.

41. ¹ Cum datur] Quando detur J; Cum datur ... non deserens] om. A. — 35
² baculus] vaculus D. — ³ episcopalis] om. V; pastoralis K. — ⁴ dicat] dicit B L; dicat ordinator] ordinator dicat J. — ⁵ ordinator] om. V. —

39. Pontif. G. Durand, l. I, XIV, 42 (in apparatu) (ANDRIEU 386).

41. Pontif. rom. XIIe s., X, 27 (ANDRIEU 149).

*Accipe baculum⁶ pastoralis officii⁷ et sis in corrigendis vitiis⁸ pie
seviens⁹, iudicium sine ira tenens, in fovendis virtutibus auditorum
animos demulcens, in tranquillitate severitatis censuram non deserens.*

B G K L T

A C D J V

5

42. *Alia¹. Accipe baculum² sacri regiminis
signum, ut imbecilles³ consolides, tibubantes con-
firmes, pravos corrigas, rectos dirigas in viam
salutis aeternae, habeasque potestatem eligendi⁴
dignos et corrigendi indignos, cooperante domi-
no nostro Iesu⁵ Christo⁶.*

10

A B G K L T

C D J V

15

43. *Memor¹ sponsionis² et desponsationis
ecclesiasticae et dilectionis domini Dei³ tui; in
die qua assecutus⁴ es hunc honorem cave, ne obli-
viscaris illius⁵.*

44. *Ad¹ anulum² digito imponendum³.*

*Accipe anulum, fidei scilicet signaculum, quatenus⁴ sponsam Dei
sanctam, videlicet ecclesiam⁵, intemerata fide ornatus, illibate⁶ custodias⁷.*

⁶ baculum] vaculum D. — ⁷ officii <id est potestatem ligandi atque solvendi> G
20 J; officii <potestatem ligandi atque solvendi> Hittorp. — ⁸ viciis L. — ⁹ se-
viens] serviens D.

42. ¹ Alia Accipe ... Iesu Christo] *om. hic. J V, sed ponent post n. 45; Alia.]*
om. J. — ² baculum] vaculum D. — ³ imbecilles D. — ⁴ eligendi] erigendi J; eligen-
25 *dignos D. — ⁵ Iesu Christo] om. A V. — ⁶ Christo <qui cum patre et spiritu sancto*
vivit et regnat.> J; codices A J immediate prosequuntur cum n. 46 (ut infra).

43. ¹ Memor sponsionis ... illius] Hittorp (col. 112), formulam dat ad traditionem
anuli; nn. 43-45 ponuntur post n. 39 in cod. J. — ² sponsionis, corr. sponsionis
C. — ³ Dei] suprascr. C. — ⁴ assecutus J. — ⁵ illius.] *in codice C, in margine,*
30 *manu contempor. adscr.: Ad librum evangeliorum dandum: Accipe evange-*
lium et vade, praedica populo tibi commissio. Potens est enim Deus augere ti-
bi gratiam. Qui vivis et regnas in secula seculorum. Amen; codex V post n. 43,
immediate prosequitur cum n. 46 (ut infra).

44. ¹ Ad anulum] *in codice G ponitur hic, in initio n. 44, formula benedic-*
tionis anuli (n. 38, ut supra); nn. 44-45 ponuntur post n. 39 in codice V; n. 44
35 *ponitur post n. 39 in cod. A. Ad anulum ... imponendum] Alia J. — ² anu-*
lum] ananulum C. — ³ inponendum D V T; post imponendum, in codice B,
signum relativum ad formulam benedictionis anuli (n. 38, ut supra) spectans. —
⁴ quatinus A G J T V. — ⁵ aecclesiam K. — ⁶ illibatus D. — ⁷ custodias <coope-
40 *rante domino nostro memor sponsionis et desponsationis ecclesiasticae et di-*
lectionis domini dei tui in die qua assecutus es hunc honorem cave ne obli-
viscaris illius (cf. n. 43)> G. Cod. A post n. 44, immediate prosequitur cum n. 40.

43. Pontif. curiae rom., XI, 29 (in apparatu) (ANDRIEU 363).

44. Pontif. rom. XIIe s., X, 28 (ANDRIEU 149).

45. Alia¹. *Accipe anulum pontificalis honoris, ut² sis fidei integritate ante omnia munitus, misericordiae operibus insistens, infirmis compatiens, benivolentibus³ congaudens, aliena damna⁴ propria deputans, de alienis gaudiis tamquam⁵ de propriis exultans⁶.*

46. Tunc¹ dat² osculum pontifici et diaconibus omnibus et³,⁵ tenens eum⁴ archidiaconus, deportat in presbiterium⁵ et dat osculum episcopis et presbiteris⁶.

47. Et¹ tunc iubet² eum dominus pontifex in capite sedium episcoporum sedere³.

48. Dominus vero pontifex redit ad sedem.

10

B G K L

49. Dum enim sederit, dicitur¹ *Alleluia* aut tractus. *Alleluia. Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in aeternum. Tractus. Desiderium animae eius tribuisti ei et voluntate labiorum eius non fraudasti eum.*

Versus. *Quoniam praevenisti² eum in benedictione dulcedinis.*

Versus. *Posuisti super caput eius coronam de lapide pretioso.*

Deinde evangelium³ legitur.

A C D J T V

49. Dum autem sederit, lavat manus et, ponens incensum in thimiamaterio⁴, inclinanti⁵ archidiacono dat benedictionem et ille

20

imponit⁶ evangelium⁷.

45. ¹ Alia]om. D T; Item aliter K L; <Item> alia J; Alia. Accipe ... exultans.] om. A. — ² ut sis fidei] fidei ut sis T. — ³ benivolis B G J K L. — ⁴ dampna J K L T V. — ⁵ tanquam G. — ⁶ exultans] gaudens T; *codices* A J V *prosequuntur cum n.* 40.

46. ¹ Tunc ... et presbiteris] *in codice C, scriptura tenuiori sed contemporanea; in codd.* A J n. 46 post n. 42, *in cod. V post n. 43 legitur.* — ² det: *Hittorp.* — ³ et] om. A V. — ⁴ eum] om. G. — ⁵ prespiterium J. — ⁶ prespiteris J.

47. ¹ Et tunc] Deinde: *Hittorp.* — ² iubet] om. J. — ³ sedere <iubet> J.

49. ¹ dicitur] cantet K; cant. L. — ² praevenisti G. — ³ evangelium legitur] legitur evangelium G. — ⁴ thiamaterio D. — ⁵ inclinanti] inclinati, *corr.* inclinatio C; inclinatio D; inclinanti archidiacono] om. A V. — ⁶ inponat J V. — ⁷ evangelio D.

46. *Pontif. rom. XIIe s., X, 30 (ANDRIEU 150).*

49. *Ibid., X, 31 (ANDRIEU 150).*

50. Sequentia ¹ sancti evangelii secundum Marcum.

^a In illo tempore circuibat Iesus in civitate docens. Et convocavit ² duodecim et cepit ³ eos mittere binos et dabat illis potestatem spirituum immundorum ⁴. Et praecepit eis ⁵ ne quid tollerent in via nisi virgam ⁶ tantum, non peram, non panem, neque in zona aes ⁶, sed calciatos sandaliis et ne induerentur duabus tunicis. Et dicebat eis: Quocumque introieritis ⁷ in ⁸ domum, illic manete donec exeatis ⁹ inde; et quicumque non receperint vos, nec audierint ¹⁰ vos, exeuntes ¹¹ inde excutite pulverem de pedibus vestris in testimonium illis. Et exeuntes praedicabant ut penitentiam ¹² agerent et demonia ¹³ multa eiciebant et ungebant ¹⁴ oleo multos egros ¹⁵ et sanabant ¹⁶.

51. Aliud ¹ evangelium secundum Lucam. ^a In illo tempore facta est contentio.

52. Offertorium. Benedic anima mea.

15 Aliud ¹ offertorium. Inveni David.

53. Secreta ¹. Suscipe, domine, munera quae tibi offerimus pro famulo tuo Ill. ², ut ³ propitius in eodem tua dona custodias. Per. ⁴

54. Item ¹ alia secreta. Hec hostia, domine, quaesumus, emundet nostra delicta et ad sacrificium celebrandum subditorum tibi corpora ²⁰ mentesque sanctificet. Per.

55. Infra ¹ agendum ². Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quam tibi offerimus etiam ³ pro famulo tuo Ill. ⁴ quem ad episcopatus ⁵ ordinem promovere dignatus es, quaesumus, domine, placatus ⁶ accipias et propitius in eo tua dona custodias, ²⁵ ut quod divino munere consecutus est, divinis effectibus exsequatur ⁷, diesque nostros.

50. ¹ Sequentia sancti] *supraser.* C; *om.* Hittorp; Sequentia sancti evangelii] *om.* A B G J K L T V. — ² vocavit, *corr.* convocavit C. — ³ coepit A B J K L T V. — ⁴ inmundorum A B D J K L T V. — ⁵ eis] illis G. — ⁶ es A K L. — ⁷ introieritis] intraveritis G. — ⁸ in] *om.* C. — ⁹ exeatis inde] inde exeatis V. — ¹⁰ audierint] exaudierint G. — ¹¹ exeuntes] exuentes D. — ¹² poenitentiam B L T; poenitentiam J. — ¹³ daemonia T. — ¹⁴ ungebant G. — ¹⁵ aegros B L. — ¹⁶ sanabant] sanabuntur A V et Hittorp.

51. ¹ Aliud ... contentio.] *om.* B G J K L T et Hittorp; <Item> aliud A V. ³⁵ 52. ¹ Aliud.] *om.* D V; Aliud ... David.] *om.* B G J K L T.

53. ¹ Secreta.] *om.* B T. — ² Ill.] N. T. — ³ ut] et *corr.* L. — ⁴ Per.] *om.* D.

54. ¹ Item alia ... sanctificet. Per.] *om.* B G J K L T; Item alia secreta.] Alia A V.

55. ¹ Infra agendum.] *om.* B; Infractionem D V. — ² agendum] actionem ⁴⁰ A G J K L et Hittorp. — ³ etiam] *om.* Hittorp. — ⁴ Ill.] N. J T. — ⁵ episcopatum D. — ⁶ <ut> placatus A B D J K T. — ⁷ exequatur G K; essequatur C.

50. Pontif. rom. XIIe s., X, 31 (ANDRIEU 150) — ^a Mc. VI, 6-13.

51. ^a LUC. XXII, 24 ss.

52-55. Pontif. rom. XIIe s., X, 33-35 (ANDRIEU 151).

56. Benedictio ¹ episcopalis ².

Benedicat tibi dominus custodiensque ³ te ⁴, sicut voluit super populum suum constituere pontificem, ita in praesenti seculo felicem ⁵ et ⁶ aeternae felicitatis faciat ⁷ esse consortem. R[.] ⁸ Amen.

Clerum ⁹ ac populum, quem sua voluit opitulatione in ¹⁰ tua sanctione ¹¹ congregari, sua dispensatione et ¹² tua administratione per diuturna tempora faciat feliciter ¹³ gubernari ¹⁴. R[.] ¹⁵ Amen.

Quatinus divinis ¹⁶ monitis parentes, adversitatibus carentes, bonis omnibus ¹⁷ exuberantes, tuo ministerio fide obsequentes et in presenti seculo pacis tranquillitate fruantur et tecum aeternorum civium consortio potiri mereantur. Amen ¹⁸. Quod ipse praestare.

ABGJKLT

C D V

57. Alia ¹ benedictio. *Deus qui populis tuis indulgendo consulis et amore dominaris, da spiritum sapientiae quibus tradidisti regimen disciplinae, ut de profecto* ² sanctorum ovium fiant gaudia aeterna pastorum ³. R[.] Amen.

Et qui dierum nostrorum ⁴ numerum temporumque mensuras maiestatis tuae potestate ²⁰ dispensas, propitius ad humilitatis nostrae [respice ⁵] servitutem et pacis tuae habundantiam ⁶ temporibus nostris pretende perfectam. R[.] Amen.

Collatis quoque in me per gratiam tuam propitiare muneribus et quem fecisti gradu episcopali ²⁵ sublimem, fac operum perfectione tibi placentem ⁷ atque in eum affectum dirige cor plebis, et praesulis, ut nec pastori obedientia gregis nec gregi desit unquam ⁸ cura pastoris. R[.] Amen. Quod ipse praestare.

30

58. Cum autem venerit ad communicandum, domnus pontifex

56. ¹ Benedictio episcopalis ... mereantur. Amen. Quod ipse praestare.] *om. Hittorp.* Benedictio] Benediccio T. — ² episcopalis] *om.* A V. — ³ custodiensque] et custodiens C; custodiens A V. — ⁴ <qui> te A C L T. — ⁵ felice D. — ⁶ et] *om.* D. — ⁷ facit D. — ⁸ R[.] *om.* B G J L V. — ⁹ Clerum A B C; Claerum L. — ¹⁰ in] *om.* B G J K. — ¹¹ sancione T. — ¹² et tua administratione] ad imitationem D. — ¹³ feliciter] *om.* T. — ¹⁴ guvernari C. — ¹⁵ R[.] *om.* B D G J L. — ¹⁶ divinis] *supraser.* C. — ¹⁷ omnibus] operibus A V. — ¹⁸ Amen.] *supraser.* C; <R[.]> Amen D K V.

57. ¹ Alia benedictio] Alia V. — ² profectu V et *Hittorp.* — ³ pastori C D. — ⁴ nostrorum numerum temporumque] nostrorumque temporum V. — ⁵ respice] *om.* C D V. — ⁶ habundantiam. *corr.* abundantiam V. — ⁷ placentem] placabilem: *Hittorp.* — ⁸ unquam V.

porrigit ei formatam atque sacratam oblationem integram; suscipiensque eam episcopus, ipse ex ea communicet¹ super altare. Quod vero residuum fuerit, sibi reservat² denuo ad communicandum unoquoque die usque³ quadraginta⁴ dies expletos.

5 59. Et postmodum, iussus a domno pontifice, communicat populum cum ceteris episcopis.

60. Communio. *Messis quidem multa, operarii autem pauci. Rogate ergo dominum messis, ut mittat¹ operarios in messem suam.*

61. Alia¹ communio. *Letabimur². Communio³. Beatus servus.*

10 62. Ad¹ complendum². *Plenum, quaesumus, domine, in nobis remedium tuae miserationis operare, et tales nos esse perfice propitius et sic foveri, ut³ tibi⁴ in omnibus placere valeamus. Per.*

63. <Alia¹ oratio. *Plenum, quaesumus, domine, in nobis remedium tuae miserationis operare et tales nos esse perfice, ut propitius*
15 *nos ubique ubique² digneris. Per*>.

LXIII. Appendix. In Christi nomine, incipit ordo ad vocandum et examinandum seu consecrandum electum episcopum (= Ordo XXXV B)

[*Prima pars Ordinis romana: sabbato circa vesperam.*]

1. Sabbati die circa vesperam, sedente domino apostolico in atrio
20 iuxta ecclesiam, venit archipresbiter indutus casula cum clericis illius ecclesiae cui electus consecrandus est, et flectens genua ante apostolicum, benedictionem petit dicendo: *Iube, domine, benedicere*. Resp. apostolicus: *Nos regat et salvet caelestis conditor aulae*. Archipresbiter autem surgens procedit paululum et, iterum petens benedictionem, genua flectit et dicit: *Iuve, domne*. Resp.: *Nos dominus servet, custodiat atque gubernet*. Tertia vice benedictionem simili modo petit, dicens: *Iuve, domne*.
25 Resp.: *Gaudia caelorum det nobis rector eorum*.

2. Benedictione completa, interrogat eos dominus apostolicus:

Omnia recte, quod vos fatigastis, fratres? Resp.: *Ut Deus et dominus*
30 *noster concedat nobis pastorem*.

58. ¹ communicat A B D J T V. — ² reservet: *Hittorp*. — ³ usque] *om.* B. — ⁴ quadraginta dies expletos] XL diebus expletis A V.

60. ¹ mittat] *eiciat* B G K L.

61. ¹ Alia ... servus.] *om.* B G J K L T et *Hittorp*; Alia] *om.* A V. — ² Letabimur] *Laetabitur* D. — ³ Communio. Beatus servus.] *om.* A V.

62. ¹ Ad complendum.] Postcommunio J et *Hittorp*. — ² complendum] communionem K. — ³ uti, corr. ut J. — ⁴ tibi in omnibus] in omnibus tibi J.

63. ¹ Alia oratio. Plenum ... digneris. Per.] in *solis codd.* C D (*formula orationis quasi eadem ac formula n. 62*); Alia oratio] *om.* D. — ² foveri D.

40 58-62. *Pontif. rom. XIIe s.*, X, 36-38 (ANDRIEU 151).

LXIII. Appendix. Structure de l'Ordo du sacre épiscopal dans le *cod. Alexandrinus* 172. — Édition par H. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, IV, 99-110. Bien que ce manuscrit (*cod.* A) ait été collationné dans sa partie romano-germanique pour l'édition du pontifical, il a semblé utile d'en donner ici une vue d'ensemble, en
45 raison de l'originalité et de la disposition complexe de certains de ses éléments.

Interr.: *Habetis vestrum?* Resp.: *Habemus.*

Interr.: *Est de ipsa ecclesia an de alia?* Resp.: *De ipsa.*

Interr.: *Quo honore fungitur?* Resp.: *Presbiteratus.*

Interr.: *Quot annos habet in presbiteratu?* Resp.: *Decem.*

Interr.: *Habuit coniugium?* Resp.: *Minime.*

5

Interr.: *Disposuit domui suae?* Resp.: *Disposuit.*

Interr.: *Quid vobis complacuit in ipso?* Resp.: *Sanctitas, castitas, humilitas, benignitas et omnia quae placabilia sunt.*

Interr.: *Habetis decretum?* Resp.: *Habemus.*

Et dicit apostolicus: *Legatur.*

10

3. Tunc profertur decretum et legitur hoc modo:

Beatissimo papae A.^a apostolicae sedis dignitate conspicuo, clerus et populus Illius ecclesiae totius devotionis famulatum.

Credimus non latere apostolatus vestri celsitudinem quod nostra ecclesia suo sit viduata pastore ac propter hoc, solacio proprii sit destituta rectoris. Quapropter, ne, pastore absente, grex dominicus perfidorum luporum morsibus pateret et ne improbi raptoris fieret praeda, communi voto atque consensu elegimus nobis in pontificem illum presbiterum nostrae ecclesiae, virum utique prudentem, hospitalem, ornatum moribus, castum, sobrium et mansuetum, Deo et hominibus per omnia placentem, quem ad apostolatus vestri dignitatem mittere curavimus, unanimiter postulantes et obsecrantes a vestra maiestate nobis illum ordinari pontificem, quatenus, auctore domino, nobis velut idoneus pastor praeesse valeat et prodesse, nosque sub sacro eius regimine domino semper militare possimus. Ut autem omnium nostrum vota in hanc electionem convenire noscatis, huic canonico decreto propriis manibus roborando subscripsimus. Ego Ill. subscripsi. Ego Ill. subscripsi.

15

20

25

4. Hoc lecto, prosequitur apostolicus: *Videte ne aliquam vobis promissionem fecerit. Sciatis quia simoniacum est et contra canones.*

Resp.: *Absit.*

5. Et dicit: *Ducatur.* Tunc venit ipse electus, planeta indutus, et ter benedictionem petit sicut superius.

30

6. Benedictione expleta, interrogat eum apostolicus: *Omnia recte quod te fatigasti frater?* Resp.: *Quod ego dignus non fui, isti confratres mei elegerunt me sibi praeesse pasotrem.*

Interr.: *De ipsa ecclesia es, an de alia?* Resp.: *De ipsa.*

35

Interr.: *Quo honore fungeris?* Resp.: *Presbiteratus.*

Interr.: *Quot annos habes in presbiteratu?* Resp.: *Decem.*

Interr.: *Habuisti coniugium?* Resp.: *Minime.*

Interr.: *Disposuisti domui tuae?* Resp.: *Disposui.*

Interr.: *Qui libri leguntur in ecclesia tua?* Resp.: *Eptaticus, prophetarum, evangelium, apochalipsis, epistolae Pauli et reliqui.*

40

7. Interr.: *Nosti canones?* Resp.: *Doce nos, domine.* Et dicit apostolicus: *Vide, ordinationes si feceris, ut certis temporibus facias, i. e. primi, quarti, septimi et decimi mensis. Bigamos aut curiales, aut de servili conditione ad sacrum ordinem non promoveas. A simoniaca vero heresi te om-*

45

^a A] Il s'agit très probablement du pape Agapet II (946-955).

nino custodias. Tamen dabitur tibi edictum de scrinio nostro qualiter de-beas conversari. Vide autem ne aliquam promissionem pro hac causa feceris, quia simoniacum est et contra canones.

Resp.: *Absit.*

- 5 8. Et dicit papa: *Tu videris. Quia ergo omnium in te vota conveniunt, hodie abtinebis et cras, Deo annuente, consecraberis.*

[*Secunda pars Ordinis romano-germanica: dominica die*].

9. Dominica vero die progreditur domnus apostolicus cum electo et clero et cuncto populo ad ecclesiam.

- 10 Tunc cantores incipiunt introitum: *Elegit te dominus sibi in sacerdotem magnum et aperiens thesaurum suum optimum et abundare te faciet omnibus bonis. Ps. Exaudiat te dominus (Cf. supra LXIII, 5-6).*

10. Finito introitu, non dicatur *Kyrie*, sed *Gloria in excelsis Deo* (cf. supra LXIII, 7).

- 15 11. Quo finito dicit ... *impleatur effectus. Per.* = LXIII, 8.

12-13. Finita oratione sedeat domnus papa in sua sede; facto ibi silentio, fiat examinatio talis (cf. supra LXIII, 9-11):

Antiqua sanctorum patrum institutio ... omnipotentem. Rj. Credo (n. 13, in fine) = LXIII, 12-14.

- 20 14. Tunc dicatur ei: *Haec tibi ... Resp. Amen.* = LXIII, 15.

15. *Haec sollicita mente ... Resp. Amen.* = LXIII, 16.

15-17. Ita quoque examinatus ... et manicas. = LXIII, 17-20.

18. Interim legitur apostolus ... *ornet in omnibus.* = LXIII, 21.

- 25 *Memor sit omnis sacrificii. Mittat tibi auxilium. Alleluia. Diffusa est gratia. Desiderium animae eius (Cf. LXIII, 22).*

19. Quando induitur sandaliis dicatur oratio ab episcopis: *Omnipotens sempiterne Deus ... evangelii pacis.* = LXIII, 24.

20. Ad manicas. *Inmensam ... et consecrentur. Qui vivis.* = LXIII, 25.

21. Ad dalmaticam. *Deus, bonorum ... cohereantur. Prestante.* = LXIII, 26.

- 30 22. Episcopo vero designato ... iuxta altare. = LXIII, 27.

et convertens se ordinator ad populum faciat sermonem, si velit. = LXIII, 28 (*exhortatione omissa*).

Deinde imponat clerus letaniam et prosternat se ordinator ... *Agnus Dei.* = LXIII, 30.

- 35 24. Ut autem surrexerint ... tangunt. = LXIII, 31.

25-26. Et dicat ordinator: Oratio. *Adesto ... effectus. Per. Oremus, dilectissimi ... largitatem. Per eum qui.* = LXIII, 32-33.

27-32. Oratio. *Propitiare domine ... ad salutem. Per.* = LXIII, 34-37.

33. Benedictio anuli. *Creator et conservator ... proficiat. Per.* = LXIII, 38.

- 40 34. Quando datur anulus, dicatur: *Accipe anulum discretionis ... gratia domini nostri.* = LXIII, 39.

35. Ad anulum digito imponendum. *Accipe anulum, fidei scilicet ... illibate custodias.* = LXIII, 44.

36. Benedictio baculi. *Deus, sine quo ... ubertate repleatur. Per.* = LXIII, 40.

- 45 37. Cum datur baculus dicit: *Accipe baculum ... cooperante domino nostro.* = LXIII, 42.

38-40. Tunc dat osculum ... dat benedictionem. = LXIII, 46-49.

41-47. Et ille imponat evangelium ... mereantur. Resp. Amen. Quod ipse prestare. = LXIII, 50-56.

48-52. Cum autem venerit ... Placere valeamus. Per. = LXIII, 58-62.

LXIV. Orationes istae dicendae sunt a domno papa super archiepiscopum ante pallium.

1. *Domine Deus, omnipotens pater, qui non propriis suffragantibus meritis, sed sola ineffabili gratiae tuae largitate, istum famulum tuum N. populo tuo praeesse iussisti, tribue ei, per gratiam spiritus sancti tui, digne tibi persolvere ministerium¹ sacerdotalis officii et ecclesiasticis convenienter servire misteriiis² plebemque commissam ad gloriam nominis³ tui, te in omnibus protegente, gubernare concede. Per.*

2. *Alia¹ oratio². Deus innocentiae restitutor et amator, dirige hunc famulum tuum N. spiritus tui fervore, ut in fide inveniat stabilis³ et in operibus tuis efficax; illumina eum lumine sapientie; munda eum et sanctifica; da ei concilium rectum, doctrinam sanctam, ut qui eum inter summos⁴ sacerdotes voluisti numerare, concede, ut quod humano ore eum voluisti vocari⁵, hoc in conspectu tuo per gratiam tuae pietatis possit esse⁶, ut cum electis tuis aeternae vitae⁷ beatitudinem percipere mereatur. Per⁸.*

3. Dato pallio, dicitur haec oratio.

Domine, sancte pater, omnipotens aeternae Deus, rex regum et dominus dominantium, clementiam tuam humiliter exoramus, necnon et unigeniti filii tui domini nostri Iesu Christi, qui omnes aeterno pontificatu supereminens, solus sine macula sacerdotale¹ ministerium² implevit, simulque sancti spiritus, cuius septiformis gratia³ caelesti virtute cuncta sanctificat⁴, ut hunc famulum tuum N., divinae providentiae gratia⁵ largiente, a minoribus usque ad maiora⁶ per gradus⁷ ascendentem, supernae pietatis tuo gremio gratanter suscipias et quia nobis indignis, quos sedis apostolicae summaeque ministros servitutis, non exigentibus meritis, sed dono clementiae tuae constituisti, sa-

LXIV. MSS.: C, f. 55^v-56^r; D, f. 50^r-50^v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 107; éd. 1610, col. 118; éd. 1677, pp. 714 H-715 C. — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 43 (d'après Vindob. 1817); PL, CXXXVIII, 1009-1010.

1. ¹ misterium, corr. ministerium C. — ² misteriiis] ministeriis D. — ³ nominis tui] tui nominis D.

2. ¹ Alia oratio.] *adscr. in margine* C. — ² oratio] *om.* D. — ³ stabiles, corr. stabilis C. — ⁴ summo D. — ⁵ vocare: *Hittorp.* — ⁶ esse] fieri D. — ⁷ vitae, corr. vitae C. — ⁸ Per.] *om.* C.

3. ¹ sacerdotali D. — ² misterium, corr. ministerium C. — ³ gratiae C D. — ⁴ sanctifica, corr. sanctificat C. — ⁵ gratiae D. — ⁶ maiore D. — ⁷ gradu D. —

lutaribus indumentis ad sacri⁸ altaris officium foras vestitus in praesenti⁹ apparet, ab omnibus criminum contagiis castigatus, perpetua spiritus tui sanctificatione intus impleri¹⁰ mereatur vivique fontis fluentis irrigatum virtutum fructibus crescere et coram omnibus clarescere concedas, ut eius vita aliis possit¹¹ exempla praebere. Sit ei honor pallii ornamentum animae et, unde advenit fastigium visibile, inde florescat amor invisibilis¹². Tua divina potentia eum corroboret; tui filii virtus viscera eius fecundet; tui spiritus gratia interiora¹³ impleat; per te firmitatem fidei catholicae non solum sibimet servandi, sed etiam
 10 alios docendi causa conservet; per te cathedrae¹⁴ episcopalis ecclesiae universalis scutum, non solum a spiritualibus sed etiam a corporalibus¹⁵ huius seculi adversitatibus, habere mereatur; per te apostolicae dignitatis in caelis et in terris solvendi et ligandi non solum corpora sed et¹⁶ animas¹⁷ divina ditatus¹⁸ gratia dominium suscipiat, ut ita, dignis¹⁹
 15 successibus devote degens, ad destinata sanctus per omnia perveniens, aeternam accipiat beatitudinem. Per.

LXV. Formata¹ episcopo danda.

Dilectissimis fratribus et filiis, presbiteris¹, diaconibus, honoratis² clericis et possessoribus vel cunctae plebi Ill. ecclesiae N.³, auxiliante domino, archiepiscopus sanctae sedis catholice⁴ Ill. Electionem vestram Deo acceptissimam comprobantes, virum venerabilem N. in primo ordine vobis consecravimus sacerdotem. Ideoque dilectionem vestram sollicite commonemus, ut praedictum tali venera-

⁸ sacris, corr. sacri C. — ⁹ praesentis D. — ¹⁰ impleri] repleti D. — ¹¹ possit] om. D. — ¹² invisibilis, corr. invisibilis C. — ¹³ interiora <eius> D. — ¹⁴ cathedra: Hittorp. — ¹⁵ corporibus, corr. corporalibus D. — ¹⁶ et animas] anima C. — ¹⁷ anima D. — ¹⁸ ditatus] deitatis: Hittorp. — ¹⁹ digni D.

LXV. Mss.: B, f. 8r; C, f. 56r; D, f. 50v; G, f. 50r; J, f. 131v; K, f. 65r; L, f. 80v; T, f. 46v.

³⁰ Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 103; éd. 1610, col. 113; éd. 1677, p. 712 G. — ZEUMER, MGH, *Formulae*, p. 556 n. 9 (d'après cod. Monacen. lat. 3917); DE ROZIÈRE, *Recueil général*, n. 525; PL, CV, 76 D. — Autres éditions plus anciennes dans ZEUMER, *op. cit.*, p. 556.

Titulus. ¹ Formata] Forma mata C.

³⁵ ¹ <et> presbiteris J. — ² honeratis C D. — ³ N.] M. G J L; m. C D K T. — ⁴ catholice G. —

LXV. Le texte de la *Formata episcopo danda* du Pontifical romano-germanique est entièrement différente, dans la signification et dans les termes, de la *Formata quam accipit episcopus* qui figure dans le *Liber diurnus* (FOERSTER, 81-82).

tione colatis qua eum vobis ⁵ voluistis ⁶ consecrari pontificem. Quamobrem talem missum sedis nostrae direximus, ut optime ⁷ placuit ⁸ sanctae synodo ⁹ episcopum sine formata suscipi non debere, ne obscura aut dubia nota ordinationis incurrat. Ego N. recognovi, isti N. in ordinatione Ill. aecclēsiae episcopi conscripserunt. Ego N.¹⁰ illius aecclēsiae episcopus subscripsi.

LXVI. Edictum quod dat pontifex episcopo cui benedicit.

Dilecto ¹ nobis fratri Ill. episcopo Ill. pontifex.

1. Dum ¹, ut credimus, te, divino nutu vocante, clerus ² vel ³ populus civitatis illius ⁴ una cum subiectis parrochiis ⁴ unanimes ¹⁰ unoque ore ⁵ sibi elegerunt rectorem et ad nos usque perducentes petierunt ⁶ consecrari episcopum, quoniamque ⁷, ⁸ auxiliante domino, testimonium illis reddentibus de conscientia tua vel castitate, seu de reliquis bonis quae Deo acceptabilia sunt, ob utilitatem ipsius

⁵ vobis voluistis] voluisti vobis G. — ⁶ voluisti C D G. — ⁷ obtime D J. — ¹⁵ ⁸ placuit sanctae synodo] sanctae synodo placuit J. — ⁹ synodo G. — ¹⁰ N.] *supraser.* C.

LXVI. Mss.: B, f. 8^v-11^v; C, f. 56^r-59^r; D, f. 50^v-53^r; G, f. 50^r-52^v; J, f. 131^v-136^r; K, f. 65^r-68^r; L, f. 80^v-85^r; T, f. 46^v-48^v.

Ed.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 103; éd. 1610, coll. 113- 20 117; éd. 1677, pp. 712 H-714 F.

Titulus. ¹ Dilecto ... pontifex] Dilecto nobis fratri ill. pontifex D; *om.* C D.

1. ¹ Dum] Quoniam C. — ² clerus L. — ³ vel] et C D L T; *supraser.* et C. — ⁴ parrochiis D. — ⁵ hore, *corr.* ore C. — ⁶ pecierunt L. — ⁷ quoniamque] *adscr. in margine* C cum signo relativo — 25

LXVI. L'*Edictum quod dat pontifex episcopo cui benedicit*, figure dans un ms. de LONDRES, Br. Museum, *cod. addit.* 15222, f. 17^v-27^v (env. 1000; en provenance de Besançon; ce ms. contient une collection d'*Ordines*, mais n'appartient pas à la famille des pontificaux romano-germaniques). Il y fait suite au sacre épiscopal de l'*Ordo XXXV* (éd. M. ANDRIEU, IV, 47-57). Le compilateur 30 mayençais avait sous les yeux un texte de l'*Edictum* dans une recension semblable à celle du *Lond.* 15222, mais dépourvu très probablement de deux interpolations majeures qui ne figurent pas dans les exemplaires du Romano-germanique. L'*Edictum* dans la recension romano-germanique, passa à Rome dans la seconde moitié du Xe s. avec l'ensemble du pontifical, mais n'y fut pas 35 adopté. A Rome, la chancellerie pontificale disposait du texte primitif; celui-ci figure dans le *Pontif. rom. XIIe s.*, XI (ANDRIEU 152-153).

Nous donnons ci-dessous les variantes rédactionnelles du ms. de LONDRES *cod. add.* 15222 (cité *Lond.*), et celles du *Pontif. rom. XIIe s.*

1. Début différent dans *Lond.* (ANDRIEU IV, 49): Dilecto nobis fratri Illi 40 episcopo, Ille pontifex. Dum etenim credimus te (*ut supra*). — *Pontif. rom. XIIe s.*, XI, 1 (ANDRIEU 152). — ¹ una cum ... ore sibi] *om.* *Pontif. rom. XIIe s.* — ² auxiliante domino ... ob utilitatem Illius aecclēsiae] *om.* *Pontif. rom. XIIe s.* —

aeclesiae per manus nostrae ^c impositionem te episcopum consecra-
vimus: amodo, frater karissime, scias te maximum pondus suscepisse
laboris, quod est sarcina regiminis animarum et commodis servire ⁸
multorum omniumque fieri minimum atque ministrum et, pro credito
⁵ tibi ⁹ talento, in die examinis et ¹⁰ iudicii ¹¹ rationem redditurum ¹².
Nam si ¹³ salvator noster dixit ¹⁴: ^a *Non veni ministrari sed ministrare*,
et animam suam posuit pro ovibus suis, quantum ¹⁵ magis nos ¹⁶ desi-
diosi servi summi patris familias debemus maximo sudore incum-
bere, oves dominicas, nobis a summo pastore consignatas, ad ovile
¹⁰ dominicum, suffragante divina gratia, absque morbo vel macula
perducere?

2. ^a Denique exhortari ¹ volumus ² dilectionem tuam ut fidem,
quam breviter ³ lucideque digessimus, illibatam ⁴ et inviolabiliter ⁵
^b custodias, quae ⁶ est ita in his verbis deprompta ⁷:

¹⁵ 3. Credimus ¹ in unum Deum omnipotentem, visibilium omnium
et invisibilium factorem, et in unum dominum nostrum Iesum
Christum filium Dei vivi et spiritum sanctum domini; non tres deos sed
patrem et filium et spiritum sanctum unum Deum colimus, confi-
temur et adoramus. Patrem credimus ingenitum, filium genitum ²,
²⁰ spiritum vero sanctum non genitum, non creatum neque factum,
sed de patre et filio procedentem, patri ³ et filio coaeternum et coe-
qualem ⁴ et cooperatorem. Et in hac trinitate nihil ⁵ est prius aut
posterius, nihil ⁶ est minus aut maius, sed coaeterni sibi sunt et
coequales ⁷. Itaque pater et filius et spiritus sanctus, hi tres unum
²⁵ sunt; tres non ⁸ confusi nec divisi, sed distinctim coniuncti ⁹ et con-

^a servire] deservire B D G J. — ⁹ tibi] sibi, corr. tibi L. — ¹⁰ et] om. B C D G J L T. — ¹¹ iudicii] cancell., in margine adscr. divini C; suprascr. divini L. — ¹² red-
diturus, corr. redditurus D. — ¹³ si] om. T. — ¹⁴ <sic> dixit T. — ¹⁵ quanto
D J K L. — ¹⁶ nos] non: Hittorp.

³⁰ 2. ¹ exortari, corr. exortamur C; exortari C D — ² volumus] cancell., su-
prascr.: itaque C. — ³ breviter] suprascr.: in exordio tuae consecrationis C —
⁴ illibata D. — ⁵ inviolabiliterque D — ⁶ quae] adscr. in margine: quia fides
est omnium virtutum C. — ⁷ deprompta D.

3. ¹ <Sermo de fide.> Credimus J. — ² genitum] unigenitum J. — ³ patre
³⁵ D. — ⁴ coaequalem J L. — ⁵ nichil D J K T. — ⁶ nichil D J K T. — ⁷ coae-
quales B J L. — ⁸ non] nec G K. — ⁹ coniuncti et coniunctim distincti] om. D. —

^c impositionem <ad iussionem vel imperium domini nostri Ill. excellentissimi
regis, Christo cooperante> Lond. — ^d MATH. XX, 28.

2. Lond. (ANDRIEU IV, 49) et Pontif. rom. XIIe s., XI, 1 (in fine, cum
⁴⁰ variant.) (ANDRIEU 152). — ^a Denique exortari volumus] Exhortamur ita-
que: Pont. rom. XIIe s. — ^b quae est ... deprompta] quia fides est fundamen-
tum omnium virtutum: Pontif. rom. XII. s.

3. Lond. (ANDRIEU IV, 50-51); Credimus ... et vitam aeternam. Amen.
(n. 3, in fine)] om. Pontif. rom. XIIe s. —

iunctim distincti, aequi divinitate, consimiles maiestate, qui ita uniti sunt, ut tres quoque non dubitemus, ita tres sunt, ut separari a se non posse fateamur. Dividitur ¹⁰, ut ita dicam, haec sancta trinitas indivisibiliter et iungitur ¹¹ divisibiliter, quemadmodum ipse Dei filius Iesus Christus affatus ¹² est dicens: *a Ego et pater unum sumus.* ⁵ Unum ¹³, quod dixit, pluralitatem exclusit. Sumus ¹⁴, quod addidit, personas manifeste ostendit.

Credimus ¹⁵ et in novissimis temporibus, propter nos homines et propter nostram salutem, Dei filium descendisse de caelis et assumpsisse humanam ¹⁶ carnem ex Maria semper virgine. In qua vero ¹⁰ carne, quam veraciter assumpsit, passus est et flagellatus ¹⁷ colaphis, sputis ¹⁸ illitus ¹⁹, spineam coronam in capite gestans, cruci cum impiis latronibus affixus, ut et illud impleretur, quia *b cum iniquis deputatus est*, felle ²⁰ et aceto potatus, sicut praedictum fuerat: *c et dederunt in escam meam fel et in siti mea potaverunt me* ¹⁵ *aceto*. Mortuus est et ²¹ descendit ad inferos et animas quas voluit, quae ex Adam vinculo ibi astrictae ²² tenebantur, ad superos revocavit. Tertia die resurrexit a mortuis et per XL ²³ dies post resurrectionem suam in terris conversatus et cum discipulis suis loquens atque ²⁴ convescens, locutus ²⁵ est dicens: *d Videte manus meas et pe-* ²⁰ *des meos quia ego ipse* ²⁶ *sum*, et cetera. Post hec in montem Oliveti conscendens, vocatis ²⁷ discipulis suis, ait illis ²⁸: *e Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus sancti, docentes eos servare omnia quaecumque praecepi vobis. Et ecce ego vobiscum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.* Tunc videntibus ²⁵ illis ascendit ²⁹ in caelos ³⁰, sedet ad dexteram Dei patris omnipotentis, inde venturum expectamus eum ad iudicium, iudicaturum vivos et mortuos et reddere unicuique aut vitam aeternam, praemium ³¹ boni meriti, aut sententiam pro ³² peccatis aeterni supplicii. 30

¹⁰ <Sequitur.> Dividitur J. — ¹¹ iungitur] coniungitur B D G J T. — ¹² affatus] afflatus D; effatus: Hittorp. — ¹³ <In> unum D G J K L T. — ¹⁴ <In> sumus B D G J K L T. — ¹⁵ <Unde supra.> Credimus J. — ¹⁶ humanam K. — ¹⁷ flagellatus <est> J. — ¹⁸ sputis] spinis: Hittorp. — ¹⁹ illitis K. — ²⁰ <et> felle D. — ²¹ et] om. B D J K L. — ²² astrictae T. — ²³ quadraginta B D G J T. — ²⁴ atque] et T. — ²⁵ loquutus K L. — ²⁶ ego ipse] ipse ego J. — ²⁷ vocati D. — ²⁸ illis] om. B. — ²⁹ ascendit] ascendens T. — ³⁰ caelis, corr. caelos T. — ³¹ <aut> praemium D. — ³² pro peccatis aeterni supplicii] aeterni supplicii pro peccatis J.

^a Ioh. X, 30. — ^b Is. LIII, 12 et Lc. XXII, 37. — ^c Ps. LXVIII, 22. — ^d Lc. 40 XXIV, 39. — ^e Mt. XXVIII, 19-20.

Credimus unum baptisma. Credimus carnis resurrectionem et in triginta annorum aetate ad iudicium venturos. Credimus sanctam ecclesiam catholicam, toto orbe diffusam. Credimus remissionem omnium peccatorum, communionemque sanctorum et vitam
 5 aeternam. Amen.

4. Scimus namque quod ab infantia sacris es¹ litteris eruditus et canonum institutis² ad liquidum edoctus. Attamen, ³ non prolixo, sed breviter² ⁴ quidem strictimque³ ad te nobis dirigendus⁴ est sermo:

10 5. Ordinationes si quas feceris, secundum canones atque apostolicam aecclesiam aptis temporibus fac, id est mensis primi, quarti et septimi atque decimi. Vide ut cito nemini manum¹ imponas², ne communices peccatis alienis. Bigamos aut³ curiales aut servum cuiuslibet ad sacrum ordinem nequaquam promoveas, nec neophi-
 15 tum, ne⁴, secundum Apostoli⁵ sententiam, ⁶ elatus in laqueum vel voraginem incidat diaboli, sed eos in sacrosancta⁶ ecclesia ordinare stude, qui etatem⁷ habeant maturitatis et apud Deum et homines fideliter vixerint et deinceps vivere studeant.

6. Et hoc cavendum est tibi, quasi¹ venenum pestiferum reiciendum, ne avaritia subripiat cor tuum, ut per quodlibet munus acceptum manus impositionem² alicui tribuas et in³ symoniacam⁴ heresim, quam salvator noster omnimodis detestatur, in preceptis⁵ ruas. Memento quia ⁶ gratis accepisti, gratis et da. Secundum enim ⁶ vatis alloquium: ⁷ Qui eicit avaritiam et excutit manus suas ab omni
 25 munere, hic in excelsis habitabit⁷ et munimenta saxorum sublimitas eius. Panis ei datus est, aquae ipsius fideles sunt, regem in decore⁸ videbunt oculi eius.

4. ¹ es litteris] literis es G. — ² brebiter D; brebiter, corr. breviter C. — ³ strictimque: *Hittorp.* — ⁴ dirigendus est sermo] sermo dirigendus est G.

30 5. ¹ manus K. — ² imponas L. — ³ aut] vel B D G J T. — ⁴ ne] nec D. — ⁵ Apostoli] apostolica D; Apostoli sententiam] sententiam Apostoli B J. — ⁶ sacrasancta B D. — ⁷ aetatem B G K L.

6. ¹ quasi <quae> D; quasique J L. — ² inpositionem L. — ³ in] per B G J — ⁴ simoniacam D. — ⁵ preces, corr. praeceps J. — ⁶ enim] vero J. — ⁷ habitavit
 35 D. — ⁸ decore <suo> D.

4. *Lond.* (ANDRIEU IV, 51) et *Pontif. rom. XIIe s.*, XI, 2 (ANDRIEU 152). — ² ad liquidum ... prolixo sed] *om. Pontif. rom. XIIe s.* — ³ quidem ... nobis] *noster Pontif. rom. XIIe s.*

5. *Lond.* (ANDRIEU IV, 51) et *Pontif. rom. XIIe s.* XI, 2 (ANDRIEU 152) —
 40 ² Cf. 1 TIM. III, 6-7.

6. *Lond.* (ANDRIEU IV, 51) et *Pontif. rom. XIIe s.*, XI, 3 (ANDRIEU 153). — ² Mt. X, 8 — ³ Is. XXXIII, 15-17.

7. <Confirmatio¹> Temetipsum mitem castumque custodi. In habitaculum tuum aut raro, aut numquam mulieri sit ingressus. Omnes² puellas aut virgines Christi aut aequanimiter³ ignora, aut aequanimiter dilige. Nec de praeterita castitate confidas, quia nec Samsone fortior neque Salomone poteris esse sapientior. Quando⁵ autem ob animarum lucrum, visitationis causa⁴, in⁵ collegium vel infra septa ingressus fueris ancillarum Dei, non solus introeas, sed tales tecum adhibe socios, de quorum contubernio ne⁶ diffameris⁷, quia oportet^a episcopum irreprehensibilem⁸ esse et^b testimonium habere bonum ad omnes ut ne quis ex eo scandalum sumat. Scandalizanti videlicet unum ex pusillis scimus quanta animadversio⁹ a domino comparetur.

8. Predicationi insta. Verbum Dei plebi tibi¹ commissae affluenter mellifluaeque atque distincte, in quantum rore celesti² perfusus³ fueris, praedicare non desinas. Scripturas divinas sepius lege,¹⁵ immo, si potest fieri, lectio sancta in manibus tuis maximeque in pectore semper inhereat⁴. Ipsam vero lectionem oratio interrumpat. Ad vicem namque speculi anima tua in ipsam sedule respiciat, ut vel que incorrecta⁵ sunt corrigat, vel que⁶ pulchra amplius exornet. Disce quod sapienter doceas eum, qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, ut possis exhortari⁷ in doctrina⁸ sana et contradicentes⁹ revincere.

9. Permane in his que didicisti et credita sunt tibi eloquia dominicae dispensationis. Paratus semper esto ad satisfactionem, nec confundant opera tua sermonem tuum, ne, cum in aecclesia¹ loqueris,²⁵ tacitus quislibet respondeat: Cur ergo ipse non facis quod iubes? Recognosce, magister, qui turgidum ventrem ferre videris ne² de ieiuniis³

7. ¹ <Confirmatio.> Temetipsum G J K L. — ² <Confirmatio.> Omnes B. — ³ aequanimiter, *suprascr.* aequaniliter C. — ⁴ causam D. — ⁵ in] *om.* G. — ⁶ ne] non: *Hittorp.* — ⁷ difameris J. — ⁸ inreprehensibilem B J K T. — ⁹ animadversio-³⁰ ne C; animadversionem D.

8. ¹ tibi] tuae D T. — ² caelesti K L T; caeli D. — ³ perfusa, *corr.* perfusus C. — ⁴ inereat C; inhaereat J T. — ⁵ incorrecta] incorrupta C; incorruptae D; incorrecta sunt corrigat vel que] *om.* J. — ⁶ que] *om.* D. — ⁷ exortari C D J K; exhortari, *corr.* exhortari J. — ⁸ doctrina sana] sana doctrina D. — ⁹ contra-³⁵ dicentes] contra *superscr.* C.

9. ¹ <aecclesia> tua T. — ² ne] me C D J K T. — ³ ieiunus, *corr.* ieiuniis C. —

7. *Lond.* (ANDRIEU IV, 52-53) et *Pontif. rom. XIIe s., XI, 4* (ANDRIEU 153). — ^a 1 TIM. III, 2. — ^b 1 TIM. III, 7. 40

8. *Lond.* (ANDRIEU IV, 53) et *Pontif. rom. XIIe s., XI, 5* (ANDRIEU 153).

9. *Lond.* (ANDRIEU IV, 53) et *Pontif. rom. XIIe s., XI, 6* (ANDRIEU 153).

praedicas. Furta atque periuria possunt etiam detestari latrones et avaritiam cupidi. Vita scilicet tua inreprehensibilis fiat. In ipsa filii tui regulam⁴ sumant. In ipsa quicquid in ipsis minus correctum fuerit⁵ corrigant. Ex ipsa videant quod diligant, cernant quod imitari⁵ festinent, ut ad exemplum tuum omnes fidei studio vivere compellantur.

10. Sit erga subiectos tuos sollicitudo laudabilis. Exhibeatur¹ cum mansuetudine disciplina, cum discretione correptio. Iram benignitas mitiget, benignitatem² zelus exacuat³ et ita alterum ex⁴ altero condat, ut nec immoderata⁵ ultio ultra quam oportet affligat, nec iterum frangat rectorem disciplinae remissio. Itaque boni te dulcem, pravi asperum sentiant correptorem. In qua videlicet correptione hunc esse ordinem noveris observandum, ut personas⁶ diligas⁷ et vitia persequaris, ne, si aliter agere fortasse volueris, trans-
15 eat in crudelitatem⁸ correptio et perdas per remissam iram quos emendare per discretionem debueras⁹. Sic enim vulnera te convenit abscidere¹⁰, ut non possis¹¹ ulcerare quod sanum esse videtur, ne, si plus quam res exigit ferrum incisionis impresseris¹², noceas cui prodesse festinas¹³.

20 11. Nec¹ dicimus ut in te delinquentibus non te ostendas ultorem et vitia² nutrire permittas, sed hortamur³ ut in iudicio semper misericordia misceatur, ut possis cum propheta fiducialiter dicere: *Misericordiam et iudicium cantabo tibi, domine*. Sit in te pastoris pietas amabilisque⁴ dulcedo⁵ et secundum canonum⁶ regulas severa districtio, videlicet ut innocenter viventes leniter foveas et inquietos perfidosque feriendo a pravitate compescas. Nullius faciem in iudicio aspicias⁷, ut, nec divitem potentia sua apud te extollere se⁸ possit,

⁴ regula D. — ⁵ fuerint D.

10. ¹ Exhibeatur J. — ² benignitate D. — ³ exacuet C D G K L T; exacuet, ³⁰ corr. exacuat B. — ⁴ es] *adscr. in margine* G. — ⁵ immoderata K T. — ⁶ personam G. — ⁷ diligat, corr. diligas D. — ⁸ crudelitatem, corr. ex credulitatem C; credulitatem: *Hittorp*. — ⁹ debueris C. — ¹⁰ abscidere] abscindere: *Hittorp*. — ¹¹ possit D. — ¹² inpresseris J. — ¹³ festinas] festinans D.

11. ¹ Ne, corr. Nec C. — ² vicia L. — ³ ortamur C. — ⁴ animabilisque T. — ³⁵ ⁵ dulcedo] dilectio G. — ⁶ canones, corr. canonum C. — ⁷ aspicias T. — ⁸ se] om. G K T; se possit] possis D. —

10. *Lond.* (ANDRIEU IV, 53-54) et *Pontif. rom. XIIe s., XI, 7* (ANDRIEU 153-154).

11. *Lond.* (ANDRIEU IV, 54) et *Pontif. rom. XIIe s., XI, 8* (ANDRIEU 40 154). — ^a Ps. C, 1.

nec pauperem, propter paupertatem humilitatemque ipsius, exasperatio⁹ tua de re quam suggeret humiliorem reddat.

12. Substantiam aecclesiae, quam ad dispensandum suscipis fideliter atque discrete erogare ne dissimules¹. Scias te alienum esse dispensatorem, ut in te dominicum impleatur eloquium dicens: 5
^a *Fidelis servus et prudens, quem constituit dominus super familiam suam, ut det illis*² *escam*³ *in tempore*⁴. Hospitalitatem sectare, misericordem⁵, prout vires suppetunt⁶, pauperibus te exhibe, quia: ^b *Qui obturat*⁷ *aurem ad clamorem eorum ut*⁸ *non exaudiat, ipse clamabit*⁹ *et non exaudietur*, Viduae, orphani¹⁰ pupillique¹¹ te benignis- 10
 simum pastorem atque tutorem se habere congaudeant¹². Oppressis¹³ defensio tua subveniat. Illis autem qui opprimunt vigor tuus efficaciter contradicat. Et ita cuncta¹⁴, Deo adiuvante, praemunias¹⁵, ut lupus seviens sequacesve illius, adhuc in carne vitam agentes, huc¹⁶ illucque debachantes et animas¹⁷ innocentium laniare cupientes, 15
 in ovile¹⁸ dominicum ingrediendi ad perdendas animas locum non habeant.

13. Nullus te favor¹ extollat, nulla adversitas atterat, id² est ut nec in prosperis cor tuum elevetur, nec in adversis in aliquo deiciatur, sed omnia et³ in omnibus caute et cum discretione agere te 20
 volumus, ut absque reprehensione ab omnibus vivere comprobe-
 ris.

14. Exhortatio¹. Eia, dilectissime frater, satage atque elaborare² non desinas ad perficiendum opus quod acturus³ es, ut oves 25
 tibi traditas tandem aliquando ad ovile⁴ dominicum⁵ salubri refec-
 tionis pabulo educatas representare una tecum merearis. Perpen-

⁹ exasperatio] et asperatio T; exasperacio L.

12. ¹ dissimules] dissimiles D. — ² illis] *om.* J. — ³ aescam B T. — ⁴ tempore] tempore D. — ⁵ misericordem] *suprascr.* C. — ⁶ subpetunt G. — ⁷ obturat D G K L T. — ⁸ ut] *suprascr.* C. — ⁹ clamavit D. — ¹⁰ orphani pupillique] orphanique et pupilli G. — ¹¹ pupillique] et pupilli G. — ¹² congaudeant] gaudeant: *Hittorp.* — ¹³ oppressi K L. — ¹⁴ cuncta, Deo adiuvante] Deo adiuvante cuncta T. — ¹⁵ praemunias K. — ¹⁶ huc] hunc D. — ¹⁷ animas innocentium] innocentium animas J. — ¹⁸ obile, *corr.* ovile C.

13. ¹ fabor, *corr.* favor C. — ² id est ut] ut id est K. — ³ et] *om.* D; *suprascr.* C. 35

14. ¹ Exortatio C D J. — ² labore, *corr.* elaborare C. — ³ acturus] accepturus G. — ⁴ obile, *corr.* ovile C. — ⁵ dominicum] domini B D G J L T. —

12. *Lond.* (ANDRIEU IV, 54-55) et *Pontif. rom. XIIe s.*, XI, 9 (ANDRIEU 154). — ^a *Mt.* XXIV, 45. — ^b *Prov.* XXI, 13.

13. *Lond.* (ANDRIEU IV, 55) et *Pontif. rom. XIIe s.*, XI, 10 (*prima pars*) (ANDRIEU 154). 40

14. *Lond.* (ANDRIEU IV, 55); *om.* *Pontif. rom. XIIe s.*

- damus ⁶ communiter, frater karissime, nos ⁷ qui pastores ovium dominicarum ⁸ indigne dicimur. Pastores sunt ovium brutorumque animalium qui die noctuque pervigiles existunt et greges, a dominis ⁹ suis sibi commissos, cum maxima instantia fideliter custodiunt.
- 5 Fugit sommus ab oculis eorum, pervigiles ¹⁰ in noctibus plurimis existunt, aestu uruntur et siti ¹¹, conscendunt cacumina montium, colles vallesque perscrutare ¹² non desinunt, perquirentes pascua ovium alendarum apta. Quae dum invenerint ¹³, in eis collocare gregem festinant. Quem cum in agmine suo omnia virentia ac quae-
- 10 que delectabilia carpere conspiciunt, assumptis musicorum fistulis, dulci modulamine iuxta ingenium sui ¹⁴ sensus auribus ¹⁵ gregum suorum demulcent et semper undique oculis intensis ¹⁶ inspiciunt, ne quaelibet bestia ex ipsis aliquam de manibus illorum rapiat, ut ad caulas dominorum suorum numerum sibi traditum perducant.
- 15 Et si qua ex illis erraverit, aut in densitate veprium inhererit ¹⁷, perquirendo ad ¹⁸ ovile proprium reducunt; aut si fessa ex ipsis in via defecerit, in humeris propriis imponunt et gestant; et quod morbidum ¹⁹ fuerit tangere vel redintegrare ²⁰ non dedignantur et maximum laborem plurimumque ²¹ adhibent ²² sudorem, ut ne una quidem ex
- 20 ovibus eorum pereat.

15. Si enim pastores ovium atque animalium pro commodo temporali tanto semetipsos ¹ labore afficiunt, ut oves dominorum suorum absque damno ² custodiant et lucrum acquirere ³ possint, quid nos ⁴ e contra in die districti ⁵ iudicii dicturi sumus, quando apparuerit

25 pastor pastorum, iudex ⁶ vivorum, et ceperit ⁷ cum servis de talentis quae tradidit rationem ponere, qui curam alendarum ovium dominicarum suscepimus, sed animabus ⁸ ad imaginem Dei conditis, pro quibus Christus semetipsum tradidit, pascua virentia non perquirimus, id est, eas praedicatione sancta atque verbis delectabili-

30 ⁶ Perpendamus] Perdamus K. — ⁷ nos] pastores hominum sumus. *supra*scr. J. — ⁸ dominicarum ... ovium] *om.* J. — ⁹ dominis] domibus B. — ¹⁰ pervigiles] perviles D. — ¹¹ siti <et gelu, fame afficiuntur et> conscendunt B G J K L. — ¹² perscrutari G K L T. — ¹³ invenerint] venerint T; verint, *corr.* invenerint C. — ¹⁴ suis D. — ¹⁵ aures J. — ¹⁶ intensis] intentis B D G J L T. —

35 ¹⁷ inhererit] inhaeserit B D. — ¹⁸ ad] *om.* D. — ¹⁹ morbidum] dum, *corr.* claudum J. — ²⁰ integrare C D. — ²¹ plurimumque] primumque D. — ²² adhibent sudorem] sudorem adhibent G.

15. ¹ semetipsos] semet J. — ² dampno D J T. — ³ acquirere J. — ⁴ nos] *om.* J. — ⁵ districti iudicii] iudicii districti J. — ⁶ iudex] iudexque G L T. —

40 ⁷ caeperit L; coeperit G. — ⁸ animabus] *adscr. in margine* G. —

bus non instruimus, neque montium iuga aeternalium conscendimus, hoc est, exempla sublimium patrum non ostendimus, nec dulcibus eloquiis blandimur, et errantes in peccatis veprium⁹ spinarumque non perquirimus, nec laboramus ut ad ovile¹⁰ proprium eas¹¹ reducamus, nec lassiss¹² manum porrigimus atque in peccatis¹³ veprium lassescentes¹⁴ et inclinantes sublevare non¹⁵ conamur? Quod fractum est non alligamus neque malagma imponimus¹⁶, sed calamum quassatum et linum fumigans, quod redintegrare et illuminare¹⁷ debueramus, extinguimus. Bestiis lupisque spiritualibus¹⁸ atque carnalibus murum non obicimus, ut infra septa ovium¹⁹ ingredi non valeant, sed, quod peius est, nosmetipsos magis quam oves pascimus; quod crassum est iugulamus; lanas quoque ac mollia¹⁹ quaeque induimus; aquam limpidissimam bibimus et oves, quae pedibus nostris conculcata²⁰ est, turbulentam sitientes²¹ bibant; commensationibus et potationibus die noctuque insistimus et, cum venter noster replebitur, eructantes dicimus: «Benedictus dominus, quia usque ad satietatem²² ditati sumus²³». Et²⁴ quid²⁵ aliud est, nisi nos, qui pastores dici debuimus, mercenarii sumus?

16. Imploranda est itaque, frater karissime, cum gemitibus crebrisque suspiriis domini misericordia exoranda, ut opem ferat²⁰ nobis miseris, quatinus¹ oves, quas nobis ad regendum tradidit, iuxta illius voluntatem in procella huius seculi regere atque ad² ovile³ ipsius, per viam rectam incedentes, quae via Christus est, una nobiscum perducere valeamus.

17. Haec, amabilis frater, inter multa alia, quae sacra continet lectio, sacerdotii¹ dignitati² congrua nobis videntur, quid³ agendum, quid⁴ respuendum sit. Quod si implere non desiveris⁵, credimus⁶, adiuvante domino, navim, quam in huius pelagi fluctibus gubernare inchoas, ad litus tutissimi portus extrahere poteris et hac fiducialiter in directum, spretis ventorum et aqua-

⁹ veprium] C G J. — ¹⁰ obile, *corr.* ovile C. — ¹¹ eas ... veprium] *om.* C. — ¹² lassiss] lapsis D G. — ¹³ in peccatis] impeccatiss K — ¹⁴ lassescentes D; lassescentes, *corr.* lassescentes C. — ¹⁵ non] *om.* D. — ¹⁶ inponimus L. — ¹⁷ inluminare K L. — ¹⁸ spiritualibus B. — ¹⁹ mollia] mellia D. — ²⁰ conculcata est] conculcatae sunt T. — ²¹ sicientes L. — ²² sacietatem B L T. — ²³ sumus] simus D. — ²⁴ Et quid ... sumus?] *om.* K. — ²⁵ quid] quod D.

16. ¹ quatenus B. — ² ad] *suprascr.* K. — ³ obile, *corr.* ovile C.

17. ¹ sacerdocii L. — ² dignitatis D. — ³ quid] quod D T. — ⁴ quid] quodve D; quidve respuendum B G K L T. — ⁵ desiveris] desieris B G. — ⁶ credimus <quod> J. —

16. *Lond.* (ANDRIEU IV, 56); *om. Pontif. rom. XIIe s.*

17. *Lond.* (ANDRIEU IV, 56-57); *om. Pontif. rom. XIIe s.*

rum ictibus, navigaveris, si duobus gubernaculis utraque manu sustenteris, id es, humilitate quae fundamentum dumtaxat est virtutum, atque caritate⁷, quae vinculum est perfectionis.

18. Sancta trinitas fraternitatem tuam sua protectione incolomem¹ custodiat, ut dum tali moderamine in Deo nostro onus, quod suscepisti, peregeris, in die aeternae retributionis, eo dicente, audire merearis: *⁴ Euge serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti*² *fidelis, super*³ *multa te constituam, intra in gaudium domini tui.*

LXVII. Missa in ordinatione episcopi.

10 1. *Elegit*¹ *te dominus.*

2. Oratio¹. *Deus qui populis tuis indulgentia*² *consulis, et amore dominaris, da spiritum sapientiae quibus dedisti regimen disciplinae, ut de propectu*³ *sanctarum ovium fiant gaudia aeterna pastorum. Per.*

3. Graduale¹. *Memor sit.*

15 Versus. *Mittat tibi.*

Versus². *Alleluia.*

Versus³. *Mittat.*

4. Offertorium. *Memor sit.*

5. Secreta. *Hostias tibi, domine, laudis*¹ *exsolvo*², *suppliciter*
20 *implorans, ut, quod mihi*³ *inmerito*⁴ *contulisti, intercedente beato Petro apostolo tuo, propitius exequaris*⁵. *Per.*

⁷ karitate B L.

18. ¹ incolomem B; incolomem T. — ² fuisti fidelis] fidelis fuisti T. — ³ super] supra D.

25 LXVII. Mss.: A, f. 27^v-28^r; B, f. 11^v-12^r; C, f. 59^r; D, f. 53^r-53^v; G, f. 52^v; T, f. 48^v; V, f. 24^r.

Éd.: MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, Ordo VIII; t. II, p. 54 (d'après le *Parisinus* 820);

1. ¹ <Antiphona.> Elegit T; Elegit te dominus.] om. A V.

30 2. ¹ Oratio.] om. A B D. — ² indulgentia] indulgentiae D; indulgendo A; indulgentia ... pastorum. Per.] ut supra V. — ³ profectu A.

3. ¹ Gradualis ... Offertorium. Memor sit (n. 4)] om. A V. — ² Versus.] om. B D G. — ³ Versus.] om. T. — ⁴ Mittat <tibi.> B D.

5. ¹ laudes T. — ² exsolvo A. — ³ michi A. — ⁴ immerito G. — ⁵ exsequaris V.

18. *Lond.* (ANDRIEU IV, 57) et *Pontif. rom. XIIe s. XI*, 10 (*pars ultima*) (ANDRIEU 154). — ² Mt. XXV, 23.

LXVII. 2. *Sacr. Hadrianum* 198 (LIETZMANN 109). — *Pontif. rom. XIIe s.*, XXXVI, 21 (ANDRIEU 258).

40 5. *Sacr. Hadrianum* 198 (LIETZMANN 109). — *Pontif. G. Durand*, l. I, XV, 3 (ANDRIEU 394).

6. Praephatio ¹. Aeterne ² Deus. Qua ³ in manu tua dies nostri vitae consistunt, da ut, sicut honorem nobis indignis largiris sacerdotalis ministerii ⁴, sic quoque tribuas rationabilis obsequii propitius incrementum, ut tua dona in nobis custodias et eius suffragiis apud te semper reddar acceptus cuius me vice hodie aecclesiae tuae praeesse ⁵ fecisti. Et ⁶ ideo ⁶.

7. Benedictio ¹. Deus qui hodierna die vice apostolica aecclesiae ² suae sanctae me praeesse constituit, concedat mihi ³ viam ⁴ vobis iustitiae demonstrare et faciat vos gratuita bonitate iter vitae subintrare. R. ⁵ Amen. 10

Et qui me infula ⁶ pontificali dignatus est sublimare, inpollutos ⁷ vos dignetur conservare et per diuturna tempora dies nostros in sua pace consolidare. R. ⁸ Amen.

Sit nobis ⁹ fides ¹⁰ recta, spes firma, caritas ¹¹ perfecta, ut de profectu ¹²strarum ¹³ animarum crescant nobis aeterna gaudia in collegio ¹⁵ civium supernorum. R. ¹⁴ Amen. Quod ipse ¹⁵.

8. Communio ¹. Unguentum.

Alia communio ². Mensis ³.

9. Ad ¹ complendum. Tui, domine, perceptione sacramenti et nostris ² mundemur occultis et ab ³ hostium liberemur insidiis. Per. ²⁰

6. ¹ Praephatio.] Prefatio T; Infra actionem G; Praephatio... Et ideo (in fine)] om. A V. — ² <vere dignum.> aeterne B D G T. — ³ Qua] Quia B G; Qui D. — ⁴ ministerii] ministris D. — ⁵ Et ideo.] om. G. — ⁶ ideo <cum angelis.> T.

7. ¹ Benediccionem T; Benedictiones G. — ² aecclesiae] om. D. — ³ michi A T. — ⁴ viam] vobis] vobis viam B. — ⁵ R.] om. B G V. — ⁶ infula] infusa A. — ⁷ inpollutos A G. — ⁸ R.] om. B G. — ⁹ nobis] vobis T. — ¹⁰ fides recta] recta fides D. — ¹¹ karitas B. — ¹² profectu] provectu G. — ¹³strarum] suprascr. corr. V;strarum animarum] animarumstrarum G. — ¹⁴ R.] om. G. — ¹⁵ ipse <praestare dignetur.> A B D V. 25

8. ¹ Communio... Mensis.] om. A V. — ² communio.] om. G T. — ³ Mensis] Messis quidem B; Messis T. 30

9. ¹ Ad complendum.] om. D T. — ² <a> nostris B T V. — ³ ab hostium] abstium, corr. ab hostium C.

LXVIII. Missa episcopi pro se in die ordinationis suae anniversario.

1. *Deus qui, non propriis suffragantibus meritis, sed sola inef-*
fabilis gratiae largitate, me familiae tuae praeesse voluisti, tribue me
tibi digne persolvere ministerium sacerdotalis officii et ecclesiasticis
 5 *convenienter servire ministeriis plebemque commissam, te in omnibus*
protegente, gubernare concede. Per.

2. *Deus¹ mundi creator et rector, ad humilitatis meae preces pla-*
catus adtende² et me famulum tuum, quem, nullis suffragantibus me-
ritis, sed immensa³ largitate clementiae tuae, caelestibus misteriis⁴
 10 *servire tribuisti, dignum sacris altaribus fac ministrum, ut⁵ quod mea*
celebrandum voce depromitur, tua sanctificatione confirmetur⁶. Per.

3. *Super¹ oblata². Ad gloriam, domine, tui nominis annua festa*
repetentes sacerdotalis exordii, hostiam tibi laudis offerimus, suppli-
citer exorantes, ut cuius ministerii³ vice tibi servimus immeriti⁴, suf-
 15 *fragiis eius reddamur accepti⁵.*

4. *Infra¹ agendum². Hanc igitur oblationem quam tibi offero*
ego tuus famulus ob diem in quo³ me dignatus es in ministerio sacro
constituere sacerdotem, obsecro, domine, placatus accipias⁴ et quod
in me largiri dignatus es, propitius custodire digneris, diesque⁵.

20 LXVIII. Mss.: A, f. 28^r-29^r; B, f. 12^r-12^v; C, f. 59^r-59^v; D, f. 53^r-54^v;
 G, f. 52^v-53^r; K, f. 68^v-69^r; L, f. 85^r-85^v; T, f. 48^v-49^r; V, f. 24^v-25^r.

Éd.: *Sacram. Gelas.*, I, 100 (WILSON 153-154; Mohlberg 122-123). Du sacra-
 mentaire gélasien la messe est passée notamment dans les *Gélasiens du VIIIe*
s. (p. ex.; *Sacram. d'Angoulême*, éd. CAGIN, f. 152^v-153^r) et dans le sacramen-
 25 taire de Ménard (PL, LXXVIII, 225-226) où elle présente, conformément
 aux usages gallicans, les trois formules de la bénédiction épiscopale (ci-des-
 sous n. 5).

2. ¹ *Deus mundi ... confirmetur. Per.] om.* A; <Alia> *Deus B G K L T V.* —
² *adtende]* *intende, corr. adtende C; intende V; attende B G.* — ³ *inmensa*
 30 *B D K T.* — ⁴ *mysteriis B G L T V.* — ⁵ *ut]* *om.* K L. — ⁶ *confirmetur]* *firmetur*
B K L T.

3. ¹ *Super oblata.] Secreta A B G T V.* — ² *oblata* K L. — ³ *ministerii]*
misterii T. — ⁴ *inmeriti B K L T V; inmeritis D.* — ⁵ *accepti]* *acceptis C D;*
accepti. <Per.> B G T V.

35 4. ¹ *Infra agendum.] adscr. in margine C; In fractionem A D; Infra ac-*
tionem V; Infra canonem B. — ² *agendum.] agenda K L.* — ³ *quo]* *qua D.* —
⁴ *accipias]* *suscipias B G K L.* — ⁵ *diesque <nostros.> A D.*

LXVIII. 1. *Pontif. G. Durand*, I, I, XVI, 2 (ANDRIEU 393-394).

2. *Ibid.*, I, XVI, 6 (ANDRIEU 394).

3. *Ibid.*, I, XVI, 5 (ANDRIEU 394).

4. *Ibid.*, I, XVI, 7 (ANDRIEU 394).

5. Benedictio¹. *Omnipotens Deus, qui in populo suo ministerio utitur sacerdotum, conferat vobis suae propitiationis et benedictionis donum. R.*² Amen.

*Quique*³ me indignum, nullis existentibus meritis, sed gratuita sua pietate huic aecclesiae praeesse voluit, suffragiis sanctorum suorum me ab omnibus vinculis peccatorum absolvat sanctisque suis altaribus strenuum dignumque ministrum efficiat. Amen⁴.

*Quatinus*⁵ per exempla⁶ sanctorum sacerdotum, qui in hac sede et in hoc ministerio ei placuerunt gradientes gregemque commissum secundum suam voluntatem⁷, eo opitulante, regentes ab omnium pastorum pastore⁸ Christo domino praemia sanctis promissa una cum subditis percipere et in electorum⁹ numero mereamur adiungi. R.¹⁰ Amen. Quod ipse¹¹.

6. Ad¹ complendum. *Repleantur consolationibus tuis, domine, quaesumus, corda fidelium, pariterque et de² aecclesiae praesule et de suorum votorum plenitudine gratiarum referant³ actionem. Per.*

LXIX. In natalicio episcopi, si infirmus aut absens fuerit, qualiter presbiter missam¹ celebrare² debeat pro eo.

1. *Praesta, quaesumus, omnipotens¹ Deus², ut fidelibus tuis ordinatum praebeamus affectum eisque nos similiter diligendi spiritum sanctum benignus infunde. Per.*

2. *Secreta. Da, quaesumus, omnipotens Deus, ut in¹ tua spe et caritate² sincera sacrificium tibi placatum deferamus et plebis et praesulis³. Per.*

5. ¹ Benedictio <episcopalis.> B K L; Benediccio T. — ² R.] om. B G L. — ³ Quique] Cuique A V; <Alia.> Quique D. — ⁴ <R.> Amen D K T V. — ⁵ Quatenus B L. — ⁶ exemplo D. — ⁷ voluntatem, corr. voluntatem C. — ⁸ pastores, corr. pastore D. — ⁹ electorum <tuorum> B. — ¹⁰ R.] om. G L. — ¹¹ ipse <praestare> A; ipse <prestare dignetur.> K.

6. ¹ Ad complendum.] Ad communionem T. — ² de] om. G. — ³ <tibi> referant B D T V.

LXIX. Mss.: B, f. 13v; C, f. 59v; D, f. 54r; G, f. 53r; K, f. 69r; L, f. 85v; T, f. 49r.

Éd.: *Sacram. Gelas.*, I, 101 (WILSON 154-155; MOHLBERG 123-124). — *Sacramentaires Gélasiens du VIIIe siècle p. ex.*: *Sacram. d'Angoulême*, éd. CAGIN, f. 153r-153v.

Titulus. ¹ missas B G K L. — ² caelebrare K L.

1. ¹ omnipotens <sempiternus> *Sacram. Gelas.* — ² Deus] *suprascr.* C.

2. ¹ in] om. B D G K L T. — ² karitate B L. — ³ praesulis L.

3. Infra¹ agendum. *Hanc igitur oblationem sancti patris nostri Ill.² episcopi quam tibi offerimus ob diem quo eum pontificali benedictione ditasti, quaesumus³, domine, placatus accipias. Praebe ei, quaesumus, etatis⁴ spatia⁵ prolixiora, cuius sacerdotii nobis tempora di-*
 5 *gnatus es donare praecipua⁶, diesque nostros.*

4. Ad complendum. *Deus qui nos sacramentis tuis pascere non desistis, tribue, quaesumus, ut eorum nobis indulta refectio vitam conferat sempiternam¹.*

LXX. Item¹ alia missa² in natalicio episcopi.

10 1. *Deus qui dierum nostrorum numeros mensurasque temporum maiestatis tuae potestate dispensas, ad humilitatis nostrae propitius respice servitute[m], et tuae pacis habundantia¹ tempora nostra et episcopi nostri² tua gratia benignus accumula. Per.*

2. Secreta¹. *Respice, quaesumus, domine, nostram propitius servitute[m] et haec oblatio nostra sit tibi accepta², sit fragilitatis nostrae subsidium sempiternum. Per.*

3. Infra¹ agenda. *Hanc igitur oblationem famuli et antistitis tui Ill.², quam tibi offerimus³ ob devotionem mentis suae, quaesumus, domine, placatus accipias tuaque in eo munera ipse custodias donesque*
 20 *ei annorum spatia⁴, ut ecclesiae tuae feliciter praesidendo, te per⁵ omnia et⁶ in omnibus operante, sic utatur temporalibus⁷ ut praemia mereatur aeterna. Per⁸.*

4. Ad complendum. *Da, quaesumus, domine, ut tanti misterii¹ munus indultum non condemnatio² sed sit medicina sumentibus. Per.*

25 3. ¹ Infra agendum.] Infra canonem B; Infractionem D. — ² Ill.] N. G T. — ³ quaesumus] om. B G K L T. — ⁴ aetatis L T. — ⁵ spatia G; spatiali D. — ⁶ precipue, corr. precipua D.

4. ¹ sempiternam. <Per.> B T.

LXX. Mss.: B, f. 12^v-13^r; C, f. 59^v-60^r; D, f. 54^r; G, f. 53^r; K, f. 69^r-69^v;
 30 L, f. 85^v-86^r; T, f. 49^r.

Ed.: Sacram. Gelas. I, 102 (avec le titre: *Item missa pro alio sacerdote*; WILSON 155; MOHLBERG 123-124). — Sacramentaires «Gélasiens du VIIIe s.», (p. ex.: Sacram. d'Angoulême, éd. CAGIN, f. 153^v).

Titulus. ¹ Item] om. B. — ² missa] om. B.

35 1. ¹ abundantia B. — ² nostri <N.> T.

2. ¹ Secreta.] Ad communionem B. — ² accepta] munus acceptum G K L T.

3. ¹ Infra agenda.] Infractionem D; Infra canonem B. — ² Ill.] om. T; N. G. — ³ offerimus] offert: Sacram. Gelas. — ⁴ spatia B L. — ⁵ per] om. Sacram. Gelas. — ⁶ et] suprascr. C. — ⁷ temporalibus] temporalia B L T. —
 40 ⁸ Per.] diesque B G K L.

4. ¹ misterii] mysterii G L; ministerii D. — ² condemnatio K.

LXXI. Ordo qualiter ordinetur romanus pontifex (= Ordo XL B).

Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppeditetur, exhibemus hic textum Ordinis XL B prout a M. Andrieu evulgatus est (M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. IV, pp. 307-308), *omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quas studiosum remittimus lectorem.* 5

1. In ordinatione romani pontificis psallunt secundum consuetudinem. Procedit electus de secretario cum cereostatis septem et venit ad confessionem.

2. Et post letaniam ascendunt ad sedem simul episcopi et presbiteri. 10

3. Tunc episcopus Albanensis dat orationem primam super pontificem: *Adesto supplicationibus nostris.*

4. Deinceps episcopus Portuensis dat orationem secundam: *Propitiare, domine, supplicationibus nostris.*

5. Postmodum adducuntur evangelia et aperiuntur et tenentur super 15 caput electi a diaconibus!

6. Tunc episcopus Ostiensis consecrat pontificem ita: *Deus honorum omnium.* In qua oratione haec addi debent ad locum: *Et idcirco famulo tuo N. quem apostolicae sedis presulem et primatem omnium qui in orbe terrarum sunt sacerdotum ac universalis aeclesiae doctorem dedisti et ad 20 summi sacerdotii ministerium elegisti, hanc, quaesumus, domine, gratiam largiaris.* Item post pauca: *Tribuas ei cathedram pontificalem ad regendam aeclesiam et plebem universam.*

7. Post hoc archidiaconus mittit ei pallium.

8. Deinde ascendit ad sedem et dat pacem omnibus sacerdotibus <et 25 diaconibus> et dicit: *Gloria in excelsis Deo.*

LXXI. Mss.: B, f. 13r; C, f. 60r; D, f. 54r-54v; G, f. 53r-53v; K, f. 69v; L, f. 86r; T, f. 49r-49v. — Autres manuscrits dans M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, IV, p. 306.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 106-107; éd. 1610 col. 30 117; éd. 1677, p. 764. M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. IV, pp. 303-308 (Ordo XL B).

LXXII. Incipit ordo ad regem benedicendum quando novus a clero¹ et populo sublimatur in regnum.

1. Primum¹ exeunte illo² thalamum unus³ episcoporum⁴ dicit⁵ orationem hanc⁶:

5 *Omnipotens sempiterne Deus⁷, qui famulum tuum⁸ regni fastigio dignatus es sublimare, tribue ei, quaesumus, ut ita⁹ in huius¹⁰ seculi cursu cunctorum in commune salutem disponat, quatinus¹¹ a tuae veritatis tramite non recedat. Per.*

2. Postea suscipiant illum duo episcopi dextera¹ levaque honorifice parati, habentes sanctorum² reliquias collo pendentes; ceteri autem clerici sint³ casulis adornati⁴, praecedente⁵ sancto evan-

LXXII. Mss.: B, f. 13^v-16^r; C, f. 60^r-63^r; D, f. 54^v-57^v; G, f. 53^v-55^v; K, f. 69^v-72^v; L, f. 86^v-90^r; R (= WOLFENBÜTTEL cod. 603), f. 141^v-145^v; T, f. 86^r-89^r; V, f. 45^v-49^r.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 131-136; éd. 1610, col. 15 147-152; éd. 1677, pp. 729 E-732 H. — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 105-109 (d'après le *Vindob.* 1817); PL, CXXXVIII, 1111-1118. — WAITZ, *Die Formeln*, pp. 33-34 (d'après les mss.: COLOGNE 139; PARIS, B. N. 820; MÜNICH 3909; BAMBERG, *Lit.* 54); pp. 70-75 (d'après les mss.: IVRÉE, Bibl. capit. 86; BERLIN, *Lat.* 324). — EICHMANN, *Die sog. Römische Königskrönungsformel*, pp. 527-538. — 20 SCHRAMM, *Die Krönung in Deutschland*, pp. 309-332. C. A. BOUMAN, *Sacring and Crowning*, Groningen-Djakarta, 1957, pp. 176-187 (texte abrégé des cinq recensions différentes en parallèle). — Voir aussi les appendices I et II, à la fin du titre LXXII.

Titulus. ¹ cloero B; clæro L.

25 1. ¹ Primum] Primo D. — ² illo thalamum] illo de thalamo V. — ³ unus episcoporum] pontifex V. — ⁴ episcoporum] archiepiscopus R T. — ⁵ dicit] dicat V. — ⁶ hanc] om. C D V. — ⁷ Deus] *suprascr.* C. — ⁸ tuum <Ill.> D R et Hittorp; tuum <N.> T. — ⁹ ita] *superscr.* K. — ¹⁰ huius seculi cursu] praesenti collecta multitudo R T et Hittorp. — ¹¹ quatenus B R.

30 2. ¹ dextra G K L R T. — ² sanctorum] om. R T et Hittorp. — ³ sint casulis] sollemni apparatu R T Hittorp. *eras. in* C; — ⁴ ornati R; ornanti T. — ⁵ <et> praecedente G K L. —

LXXII. Sur les sources de notre *Ordo ad regem benedicendum* (sacre du roi allemand), voir en plus des travaux fondamentaux de G. WAITZ, E. EICHMANN, P. E. SCHRAMM, C. A. BOUMAN, *Sacring and Crowning*, Groningen — 35 Djakarta, 1957, pp. 27-37; C. ERDMANN, *Forschungen Zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*, Berlin, pp. 54-70; P. L. WARD, *The Coronation Ceremony in Medieval England*, dans *Speculum*, 14, 1939, pp. 171-173.

Les sources de notre *Ordo* sont, d'après les recherches de WARD et de 40 ERDMANN, deux *Ordines* antérieurs du sacre royal, donnés ci-dessous en Appendice (App. I et II); ces deux *Ordines*, à leur tour, utilisent des formules provenant de divers sacramentaires et d'un *Ordo* franc du sacre royal (*Ordo* de 877; MGH, *Capitularia* II, p. 461, n. 304); cf. les travaux cités ci-dessus.

gelio et duabus crucibus cum incenso boni odoris, ducant illum ad ecclesiam canentes ⁶ responsorium; *Ecce* ⁷ mitto angelum meum, cum ⁸ versu: *Israel* ⁹ si me audieris, cuncto ¹⁰ eum vulgo sequente.

3. Ad ostium ¹ autem ecclesiae ² clerus subsistat et archiepiscopus ³ dicat ⁴ hanc sequentem ⁵ orationem: 5

Deus qui scis genus humanum nulla virtute posse subsistere, concede propitius, ut famulus tuus N.⁶, quem populo tuo voluisti praefferri, ita tuo fulciatur adiutorio, quatinus ⁷ quibus ⁸ potuit praeesse, valeat et ⁹ prodesse. Per.

4. Introeuntes autem praecedentes ¹ clerici ² decantent ³ antiphonam: *Domine salvum fac regem* ⁴ usque ⁵ in introitum chori. 10

5. Tunc episcopus ¹ metropolitanus ² dicat ³ hanc ⁴ subsequentem ⁵ orationem:

Omnipotens sempiternae Deus, caelestium terrestriumque moderator, qui famulum tuum N.⁶ ad regni ⁷ fastigium dignatus es provehere, concede, quaesumus, ut a cunctis adversitatibus liberatus et ecclesiasticae ⁸ pacis dono muniatur et ad aeternae pacis gaudia, te donante, pervenire mereatur. Per. 15

6. Ibi ¹ autem ante chorum designatus princeps pallium et ² arma deponat atque inter manus episcoporum perductus ³ in chorum 20 usque ad altaris gradus incedat, cunctoque pavimento tapetibus ⁴ et palliolis contecto, ibi humiliter totus in cruce prostratus iaceat,

⁶ canentes responsorium] responsorium canentes R T. — ⁷ Ecce <ego> D. — ⁸ cum] *suprascr.* C. — ⁹ Israel B D R T; Israel ... sequente] om V. — ¹⁰ cuncto eum vulgo] cuncta eum plebe R T et *Hittorp*. 25

3. ¹ ostium] ostium D K; ostium autem ecclesiae] ecclesiae autem ostium R. — ² aecclisiae T. — ³ archiepiscopus dicat] dicat alius archiepiscopus R T et *Hittorp*; — ⁴ dicat] dicit D; dicat hanc sequentem] hanc sequentem dicat B. — ⁵ sequentem] om. R T et *Hittorp*; se sequentem K L. — ⁶ N.] ill. R. — ⁷ quatinus B R. — ⁸ quibus] om. C D V. — ⁹ et] om. C D V. 30

4. ¹ praecedentes] om. R T et *Hittorp*; procedentes V. — ² clerici] clerici B; clerici <ecclesiam> R T et *Hittorp*. — ³ <hanc> decantent R T et *Hittorp*. — ⁴ regem <et exaudi nos in die qua invocaverimus te. Psalmus. Exaudiat te dominus, totum> R T et *Hittorp*. — ⁵ usque ... chori] om. T.

5. ¹ episcopus] dominus: *Hittorp*; dominus R T. — ² metropolitanus <in introitu chori> T. — ³ dicit C D. — ⁴ hanc subsequentem orationem] sequentem hanc orationem G. — ⁵ subsequentem] sequentem D; om. R T V. — ⁶ N.] Ill. R; om. V. — ⁷ regni] om. R. — ⁸ aecclesiasticae B D R T. — ⁹ Per <Christum> R. 35

6. ¹ Ibi ... chorum] Tunc R T et *Hittorp* (qui sequitur recensionem R T). — ² et arma] om. R T. — ³ perductus] ductus C. — ⁴ tapetibus] tapecebus V; tape- 40 timus D. —

6. (C D R T V) Cf. *Pontif. cur. rom.*, LIV, 5 (ANDRIEU 521).

una ⁵ cum episcopis ⁶ et presbiteris hinc inde prostratis, ceteris ⁷ in choro letaniam ⁸ breviter ⁹ psallentibus, id est XII apostolos ac ¹⁰ totidem ¹¹ martyres ¹², confessores et virgines,

B G K L

5 et cetera usque in finem huic benedictioni convenientia.

10

Finita autem letania erigant se.

15

7. Sublatus autem princeps interrogetur ab episcopo metropolitano si sanctas Dei aecclesias ¹ ac rectores ecclesiarum
20 necnon et cunctum populum sibi subiectum iuste ac religiose regali providentia ² iuxta morem patrum suorum defendere ac regere velit. Illo autem profiten-
25 te in quantum divino fultus adiutorio ac solatio ³ omnium fidelium suorum valuerit, ita se per omnia fideliter acturum esse ⁴,

C D R T V et HITTORP

et inter cetera inserenda sunt ista: *Ut hunc famulum tuum N.¹³ in regem eligere digneris Te rogamus ¹⁴.*

Ut eum benedicere et ¹⁵ sublimare digneris. Te rogamus ¹⁶.

Ut ¹⁷ eum ad imperii fastigium perducere digneris. Te ¹⁸.

C D V

R T et HITTORP

7. Sublatus autem princeps interrogetur ab episcopo metropolitano hoc modo:

7. Finita letania erigant se episcopi sublevatumque principem interroget dominus metropolitane his verbis:

30 ⁵ una] *om.* R T. — ⁶ episcopis et presbiteris] presbiteris et episcopis T. — ⁷ caeteris K L; ceteris <autem> T et Hittorp. — ⁸ letaniam B G R V. — ⁹ brebiter C. — ¹⁰ ac] *om.* R T. — ¹¹ totidem] totidemque R T. — ¹² martires D K L. — ¹³ N.] Ill. R. — ¹⁴ rogamus <audi.> D; rogamus <audi nos.> R T. — ¹⁵ et] *om.* D. — ¹⁶ rogamus <audi nos.> V; rogamus] *om.* D T. — ¹⁷ Ut eum ... perducere digneris. Te.] et cetera huic benedictioni convenientia T. — ¹⁸ Te <roga-

35 mus audi nos.> V; Te.] et cetera huic benedictioni convenientia R.
7. ¹ ecclesias L. — ² providentia] potentia B. — ³ solacio L. — ⁴ esse] *om.* B. — ⁵ episcopi C D. —

B G K L

C D R T V et HITTØRP

8. ipse episcopus affatur populum, si tali principi ac rectori se subicere ipsiusque regnum firma fide stabilire atque iussionibus illius obtemperare velint ¹

Vis sanctam fidem a⁶ catholicis viris tibi traditam tenere et⁷ operibus iustis observare?
R⁸. Volo. 5

Vis sanctis aeclesiis aecclesiarumque ministris tutor ac⁹ defensor esse? R⁸. Volo.

Vis regnum tibi a Deo concessum secundum iustitiam¹⁰ 10
patrum tuorum regere et defendere?

R⁸. Volo ¹¹ et ¹² in quantum divino fultus adiutorio ac solacio ¹³ omnium fidelium ¹⁴ suorum 15
valuero, ita me per omnia fideliter acturum ¹⁵ esse ¹⁶ promitto.

8. Deinde ipse ² dominus metropolitani affatur ³ populum his verbis: 20

Vis⁴ tali principi ac rectori te⁵ subicere ipsiusque regnum firmare⁶ firma fide⁷ stabilire atque⁸ iussionibus illius obtemperare, 25

iuxta Apostolum:

^a *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit quasi prae-cellenti?*

⁶ a] *om.* C D. — ⁷ et] *om.* C D. — ⁸ R.] Respondeat R T. — ⁹ ac] *suprascr.* C; et V. — ¹⁰ iusticiam R T. — ¹¹ Volo] *adscr.* C; *om. Hittorp*; Volo et] *om.* R T. — ¹² et] *om. Hittorp*. — ¹³ solatio R T V. — ¹⁴ fidelium] *om.* C D V. — ¹⁵ acturum] 30
aucturum V. — ¹⁶ esse] et C D; et esse V.

8. ¹ Velint] *om.* B. — ² ipse] *suprascr.* C. — ³ affetur R; affetur, *corr.* affatur C. — ⁴ Vis] *om.* C D. — ⁵ te] se C D. — ⁶ firmare] *om.* R T. — ⁷ fide] *om.* C. — ⁸ atque iussionibus illius optemperare] *adscr. corr. in margine* R.

9. Tunc ergo a circumstante clero et populo ¹ unanimiter dicatur: *Fiat, Fiat. Amen.*

10. Postea vero, eo devote inclinato, dicatur ab ¹ uno ² episcopo hec ³ oratio:

5 *Benedic, domine, hunc ⁴ regem nostrum ⁵, qui regna omnium ⁶ moderaris a seculo et tali eum benedictione ⁷ glorifica, ut Davidicae ⁸ teneat sublimitatis sceptrum et glorificatus in eius protinus reperitur ⁹ merito. Da ei tuo inspiramine ¹⁰ cum mansuetudine ita regere populum, sicut Salomonem ¹¹ fecisti regnum obtinere ¹² pacificum. Tibi*
 10 *semper cum timore sit subditus tibi que militet cum quiete. Sit tuo clipeo ¹³ protectus cum proceribus et ubique tua gratia victor existat. Honorifica eum pre cunctis regibus ¹⁴ gentium; felix populis dominetur et feliciter eum ¹⁵ nationes adornent ¹⁶. Vivat inter gentium catervas magnanimus ¹⁷. Sit in ¹⁸ iudiciis ¹⁹ equitatis ²⁰ singularis. Locupletet eum tua*
 15 *praedives ²¹ dextera. Frugiferam optineat ²² patriam, et eius liberis tribuas ²³ profutura ²⁴. Presta ei proximitatem vitae per tempora et in diebus eius orietur ²⁵ iustitia ²⁶. A te robustum teneat regiminis solium et cum iocunditate ²⁷ et iustitia ²⁸ aeterno gloriatur in regno ²⁹. Per ³⁰.*

11. Alia ¹. Omnipotens aeternae Deus, creator omnium, imperator angelorum, rex regnantium, dominusque ² dominantium, qui Abraham ³ fidelem famulum tuum de hostibus triumphare fecisti, Moysi et Iosuae populo praelatis ⁴ multiplicem victoriam tribuisti, humilemque David puerum tuum regni fastigio sublimasti, et Salomonem ⁵ sapientiae pacisque ineffabili ⁶ munere ditasti, respice, quaesumus, ad
 25 *preces humilitatis nostrae et super hunc famulum tuum N. ⁷, quem supplici devotione in regem elegimus ⁸, benedictionum ⁹ tuarum dona ¹⁰ multiplica, eumque dextera tuae ¹¹ potentiae semper et ubique circumda,*

9. ¹ <a> populo B K L V.

10. ¹ ab uno ... oratio] hec oratio ab episcopo R. — ² uno] om. T. — ³ hec oratio] om. V; hec] haec B. — ⁴ hunc] *suprascr.* C. — ⁵ nostrum <N.> T; nostrum <ill.> R. — ⁶ omnia R T. — ⁷ benedictione T. — ⁸ Davidicae V et Hittorp. Dabiticae C. — ⁹ reperitur K T V. — ¹⁰ inspiramine] spiramine V. — ¹¹ Salomone D; Salemonem T V. — ¹² optinere D T. — ¹³ clypeo G; clipeo B. — ¹⁴ regibus gentium] gentium regibus B. — ¹⁵ eum] om. Hittorp. — ¹⁶ adorent, corr. adornent G; adornet D. — ¹⁷ magnanimis B K L. — ¹⁸ in iudiciis] inviduus C D. — ¹⁹ iuditiis T. — ²⁰ aequitatis B L T V. — ²¹ praedives] R. — ²² obtineat B D L. — ²³ tribuas] om. C D. — ²⁴ profuturam R. — ²⁵ oritur D; oriatur iustitia] iusticia oriatur R. — ²⁶ iusticia T. — ²⁷ iocunditate T R. — ²⁸ iusticia B G L R T. — ²⁹ regno. <Per dominum.> Hittorp. — ³⁰ Per.] om. C D; in cod. L
 40 *adscr. in margine, script. curs.: Profiteor et promitto.*

11. ¹ Alia.] om. C D R T. — ² dominusque] dominator C. — ³ Habraham T. — ⁴ perlati: Hittorp. — ⁵ Salemonem B R; Salaemonem T. — ⁶ ineffabilis D. — ⁷ N.] ill. R. — ⁸ eligimus T V. — ⁹ benedictionum T. — ¹⁰ dona] *adscr. in margine* R. — ¹¹ tuae potentiae] potentiae tuae G. —

quatinus ¹² praedicti ¹³ Abrahæ ¹⁴ fidelitate firmatus, Moysi mansuetudine fretus, Iosue ¹⁵ fortitudine munitus, David humilitate exaltatus, Salomonis ¹⁶ sapientia ¹⁷ decoratus, tibi in omnibus ¹⁸ placeat et per tramitem ¹⁹ iustitiæ ²⁰ inoffenso ²¹ gressu ²² semper incedat ecclesiamque ²³ tuam deinceps cum plebibus sibi annexis ²⁴ ita enutriet ac doceat, muniat et instruat, contraque omnes visibiles et ²⁵ invisibiles ²⁶ hostes eidem potenter ²⁷ regaliterque tuæ virtutis regimen administret ²⁸ et ad veræ fidei pacisque concordiam eorum animos, te opitulante, reformet, ut, horum populorum debita subiectione ²⁹ fultus, condigno amore glorificatus, ad paternum decenter solium tua miseratione conscendere mereatur; tuæ quoque protectionis ³⁰ galea munitus et scuto insuperabili iugiter ³¹ protectus armisque caelestibus circumdatus, optabilis ³² victoriae triumphum feliciter capiat terroremque ³³ suæ potentiae infidelibus inferat et pacem tibi militantibus laetanter reportet, per dominum nostrum qui virtute sanctæ ³⁴ crucis tartara destruxit, regnoque diaboli ³⁵ superato, ad caelos victor ascendit, in quo potestas omnis regumque consistit ³⁵ victoria, qui est gloria humilium et vita salusque populorum, qui tecum vivit ³⁶.

12. Deinde ab altero ¹ episcopo hec ² dicatur oratio:

Deus, inenarrabilis auctor mundi, conditor generis ³ humani, gubernator imperii, confirmator regni, qui ex utero fidelis ⁴ amici tui patriarchæ nostri Habrahe ⁵ praelegisti ⁶ reges ⁷ seculis profuturos, tu ⁸ presentem ⁹ regem hunc ¹⁰ cum exercitu suo, per intercessionem omnium sanctorum, ubere ¹¹ benedictione ¹² locupleta et in solium regni firma stabilitate connecte ¹³. Visita eum sicut Moysen in rubo ¹⁴, Iesu ¹⁵ Nave in praelio, Gedeon in agro, Samuelem ¹⁶ in templo, et illa eum benedictione ¹⁷ ac sapientiae tuæ rore perfunde, quam beatus David in psalterio, Salomon ¹⁸ filius eius ¹⁹, te remunerante ²⁰, percepit e ²¹

¹² quatenus B R. — ¹³ predicti R. — ¹⁴ Habrahae K. — ¹⁵ Iosuae R. — ¹⁶ Salomonis B R T; Solomonis D. — ¹⁷ sapientiae D. — ¹⁸ omni D. — ¹⁹ tramite D. — ²⁰ iustitiæ G R. — ²¹ inoffenso B. — ²² gressu] gradu R T. — ²³ ecclesiamque B T. — ²⁴ adnexis V. — ²⁵ et] om. D. — ²⁶ invisibiles, corr. invisibiles C. — ²⁷ potenter] petenter D. — ²⁸ amministret G T. — ²⁹ subiectione T. — ³⁰ protectionis] protectiones D. — ³¹ iugiter protectus] protectus iugiter G. — ³² obtabilis D. — ³³ terroremque C. — ³⁴ sanctae] om. B K L R T. — ³⁵ consistit victoria] victoria consistit G. — ³⁶ vivit] om. D V; vivit <et regnat.> B; vivit <et regnat Deus per omnia secula (seculorum. Amen. R T)> G K L R T.

12. ¹ altero] alio R T. — ² haec K L T. — ³ generi D. — ⁴ fideles D. — ⁵ Abrahæ D G K R T V. — ⁶ praelegisti K; praelegisti R. — ⁷ reges seculis profuturos] regem seculis futurum R T et Hittorp; reges ... presentem] om. D. — ⁸ tu] om. B. — ⁹ praesentem B. — ¹⁰ hunc <ill.> R T. — ¹¹ uberi C D V. — ¹² benedictione T. — ¹³ connecte C. — ¹⁴ rubo] rubro B. — ¹⁵ Hiesu] Iesu B G K L R T V. — ¹⁶ Samuelem D G K L; Samulem, corr. Samuelem T. — ¹⁷ sidera] sidera: Hittorp; sydere B G R; sydera, corr. sydere T. — ¹⁸ Salemon B T. — ¹⁹ eius] om. Hittorp. — ²⁰ remunerante] munerante K L. — ²¹ e] om. K. —

caelo. *Sis ei contra* ²² *acies inimicorum* ²³ *lorica, in adversis galea, in prosperis* ²⁴ *patientia* ²⁵, *in protectione clipeus* ²⁶ *sempiternus, et praesta ut gentes illi teneant fidem, procures sui habeant pacem, diligant caritatem* ²⁷, *abstineant se a cupiditate, loquantur iustitiam* ²⁸, *custodiant* ⁵ *veritatem. Et ita populus iste sub* ²⁹ *eius imperio pullulet coalitus benedictione* ³⁰ *aeternitatis, ut semper maneat tripudiantes in pace victores. Quod ipse praestare* ³¹.

B G K L	C D V	R T et HITTORP
10	13. Tunc ¹	13. Tunc domnus metropolit- anus unguat ² de oleo sanctificato caput, pectus et scapulas ambasque compages brachiorum ipsius di- cendo ³ ita:
15		<i>Unguo</i> ⁴ <i>te in re- gem de oleo sanctifica- to in nomine patris et filii et spiritus sancti. Et dicant: Amen.</i>
20		<i>Pax tibi. R. Et cum spiritu tuo.</i>
25	ab episcopo metro- politano unguantur ⁵ manus de oleo sanc- tificato:	Deinde unguat ⁶ sibi manus de oleo sanctificato ita di- cendo:
30		<i>Unguantur</i> ⁷ <i>manus iste de oleo sanctificato unde uncti fuerunt reges et prophetae et sicut unxit</i> ⁸ <i>Samuhel</i> ⁹ <i>David in</i> ¹⁰ <i>regem, ut sis bene-</i>

C D R T V et HITTORP

²² contra acies] acies contra V. — ²³ inimicorum] inimicos V. — ²⁴ prosperi D. — ²⁵ pacientia V. — ²⁶ clipeus B; clypeus G. — ²⁷ karitatem B L R. — ²⁸ iusticiam B L T. — ²⁹ sub eius imperio] om. R T. — ³⁰ benedictione T. —
³⁵ ³¹ praestare < dignetur qui tecum vivit (et regnat B K L) > B G K L R T V.
13. ¹ Tunc ... habere mereatur. Quod ipse. (n. 14, in fine)] *Hittorp sub-
divisiones habet ut sequitur: nn. 15, 13, 14, 16, 17 < in modo praefationis repe-
titio numeri 11 > 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27. —* ² unguat R. — ³ di-
cendo ita:] ita dicendo R. — ⁴ Ungo R. — ⁵ unguatur, corr. unguantur D. —
⁴⁰ ⁶ unguat R. — ⁷ Unguantur R. — ⁸ unxit C D. — ⁹ Samuel, corr. Samuhel C;
Samuel R T. — ¹⁰ in] om. V. —

B G K L

C D R T V et HITTORP

*dictus et constitutus rex in regno isto, super populum istum quem dominus Deus tuus dedit tibi ad regendum ac gubernandum. Quod ipse*¹¹.

14. Sequitur¹: *Prospice, omnipotens Deus,*⁵
*hunc*² *gloriosum regem Ill.*³ *a serenis optutibus*
*et sicut benedixisti*⁴ *Abraham*⁵, *Isaac*⁶ *et Iacob,*
*sic illum largis*⁷ *benedictionibus*⁸ *spiritualis*
gratiae cum omni plenitudine tuae potentiae
*irrigare atque perfundere dignare. Tribue ei de ro-*¹⁰
*re caeli et de pinguedine terrae habundantiam*⁹
frumenti, vini et olei et omnium frugum opu-
lentiam, ex largitate divini muneris longa per
tempora, ut, illo regnante, sit sanitas corporum in
*patria, et pax inviolata sit in regno, et dignitas*¹⁵
gloriosa regalis palatii maximo splendore re-
giae potestatis oculis omnium fulgeat, luce
clarissima clarescat atque splendere, quasi splen-
*didissima fulgura*¹⁰, *maximo perfusa lumine*
*videatur. Tribue ei, omnipotens Deus, ut sit*¹¹²⁰
fortissimus protector patriae et consolator eccle-
*siarum*¹² *atque coenobiorum sanctorum maxime*¹³
cum pietate regalis munificentiae, atque ut sit
fortissimus regum, triumphator hostium ad op-
*primendas rebelles et paganas nationes, sitque*²⁵
suis inimicis satis terribilis prae maxima for-
*titudine regalis potentiae. Optimatibus quoque ac*¹⁴
praecelsis, proceribusque ac fidelibus sui regni
sit magnificus et amabilis et pius, ut ab omnibus
*timeatur atque diligatur. Reges quoque de lum-*³⁰
bis eius per successiones temporum futurorum
egrediantur regnum hoc regere totum et, post
gloriosa tempora atque felicia praesentis vitae
gaudia sempiterna, in perpetua beatitudine ha-
*bere mereatur. Quod ipse*¹⁵.

35

¹¹ ipse <praestare dignetur qui tecum> T; ipse <praestare> D R V.

14. ¹ Sequitur.] om. D R V. — ² hunc gloriosum ... optutibus] serenis obtutibus hunc gloriosum regem (N. add. R T) R T et Hittorp. — ³ Ill.] N. V. — ⁴ benedixisti C. — ⁵ Abram D. — ⁶ Ysaac D. — ⁷ largis] largiris D. — ⁸ benediccionibus T. — ⁹ abundantiam R. — ¹⁰ fulgore V. — ¹¹ sit] suprascr. C. — ¹² aecclesiarum R T. — ¹³ maxime] maxima R T V et Hittorp. — ¹⁴ ac] atque R T. — ¹⁵ ipse <prestare> D et Hittorp; ipse <prestare dignetur.> T.

B G K L

15. Tunc de-
 mum ab epis-
 copo sedis illius
 5 de oleo sanctifi-
 cato unguantur
 caput, pectus
 et scapulae am-
 baeque compa-
 10 ges brachiorum
 ipsius,

C D V

15. Postea¹ ab episcopo
 metropolitano unguantur²
 de oleo sanctificato caput,
 pectus et scapulae ambae-
 que compages brachiorum³.

*Unguo te in regem de
 oleo sanctificato, in nomine
 patris et filii et spiritus
 sancti.*

R T et HITTORP

C D R T V et HITTORP

16. Sequitur¹. *Spiritus sancti gratia, hu-
 militatis nostrae² officio, in te copiosa descendat,
 ut, sicut manibus nostris indignis oleo materiali
 15 pinguescis³ exterius oblitus, ita, eius invisibili
 unguine⁴ delibutus impinguari⁵ merearis
 interius, eiusque spiritali⁶ unctione⁷ perfec-
 tissime semper imbutus⁸, et illicita⁹ declinare
 tota mente et spernere discas seu valeas et utilia
 20 animae tuae iugiter cogitare, optare atque ope-
 rari queas. Auxiliante domino nostro Iesu Christo
 qui cum Deo patre¹⁰.*

17. et dica-
 tur sequens o-
 25 ratio:

17. Deinde¹ dicitur² oratio:

*Deus, qui es iustorum gloria et misericordia peccatorum, qui misisti fi-
 lium tuum pretiosissimo³ sanguine suo genus humanum redimere, qui con-
 teris bella et propugnator es in te sperantium, et sub cuius arbitrio omni-
 um regnorum continetur potestas, te humiliter deprecamur, ut praesentem
 30 famulum tuum N.⁴, in tua misericordia confidentem, in⁵ praesenti⁶*

15. ¹ Postea ... spiritus sancti] cf. n. 13 (ut supra). — ² unguatur, corr. un-
 guantur C. — ³ brachiorum] om. V.

16. ¹ Sequitur.] Alia T; om. R; Sequitur <oratio> D. — ² nostrae] suprascr.
 C. — ³ pinguescis exterius oblitus] oblitus pinguescis exterius R T et Hittorp. —
 35 ⁴ unguine, corr. unguedine T. — ⁵ impinguari D R T V. — ⁶ spiritali V. —
⁷ unctione T. — ⁸ inbutus R; imbutis, corr. imbutus C. — ⁹ illicita R T V. —
¹⁰ patre] patri D; patre <et eodem spiritu sancto vivit et regnat.> R T.

17. ¹ Deinde dicitur oratio.] adscr. in margine C; om. R; Alia T. — ² dica-
 tur D. — ³ preciosissimo G L T V. — ⁴ N.] om. R. — ⁵ in praesente sede
 40 regali] om. R T et Hittorp. — ⁶ praesente C D; om. R T et Hittorp. —

sede regali benedicas eique propitius adesse digneris, ut, qui tua expetit protectione defendi, omnibus sit hostibus fortior ⁷. Fac eum, domine, beatum ⁸ esse et victorem de inimicis suis. Corona eum corona iustitiae ⁹ et pietatis, ut, ex toto corde et tota mente in te credens, tibi ¹⁰ deserviat, sanctam ¹¹ tuam aecclesiam ¹² defendat et sublimet, populumque a te sibi commissum iuste regat, nullus ¹³ insidiantibus malis eum in iniustitiam ¹⁴ vertat. Accende, domine, cor eius ad amorem gratiae tuae per hoc ¹⁵ unctionis oleum, unde unxisti sacerdotes, reges et prophetas, quatinus ¹⁶, iustitiam ¹⁷ diligens ¹⁸, per tramitem similiter ¹⁹ iustitiae populum ducens, post peracta a te disposita in regali ¹⁰ excellentia annorum curricula, pervenire ad aeterna gaudia mereatur. Per eundem ²⁰.

18. Item ¹ alia. Deus Dei filius, Iesus Christus dominus noster, qui a ² patre oleo exultationis unctus est prae participibus suis, ipse per ³ praesentem sacri ⁴ unguinis ⁵ infusionem spiritus paracliti ⁶ super ¹⁵ caput tuum infundat benedictionem eandemque ⁷ usque ad interiora cordis tui penetrare faciat, quatinus ⁸ hoc visibili et tractabili dono invisibilia percipere et temporali regno iustis moderaminibus exsecuto ⁹ aeternaliter cum eo regnare merearis ¹⁰, qui solus sine peccato rex regum vivit et gloriatur cum Deo patre in unitate ¹¹. ²⁰

19. Postea ab episcopis ensem accipiat et cum ense totum sibi ¹ regnum fideliter ad regendum ² secundum ³ supradicta verba sciatur esse ⁴ commendatum, dicente ⁵ metropolitano:

Accipe gladium per manus episcoporum licet indignas, vice tamen

⁷ forcior T. — ⁸ beatum esse] esse beatum G. — ⁹ iustitiae G L T. — ¹⁰ tibi] vel ²⁵ V. — ¹¹ sanctam] sanctamque G. — ¹² ecclesiam L. — ¹³ nullis] corr. nullus T; nullus corr. nullis C. — ¹⁴ iniustitiam G L R T. — ¹⁵ hoc] hunc V. — ¹⁶ quatenus B R. — ¹⁷ iustitiam G L R T V. — ¹⁸ diligens] diliges, corr. diligens K. — ¹⁹ familiariter C D V. — ²⁰ eundem] om. K. Post eundem, codd. R T et *Hittorp* *prosequuntur hoc modo*: <dominum nostrum. Per omnia secula seculorum. R. Amen. Dominus vobiscum. R. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. R. Habemus ad dominum. Gratias agamus domino deo nostro. R. Dignum et iustum est. Prefacio. Vere dignum. Aeternae Deus, creator omnium, imperator angelorum ... consistit victoria, qui est gloria humilium et vita salusque populorum. Qui tecum vivit et regnat (repetitio numeri 11, ut supra). ³⁰

18. ¹ Item] om. B V; Item alia.] om. D R; Sequitur T. — ² a] cum C D. — ³ per] *suprascr.* corr. T. — ⁴ sacris, corr. sacri C. — ⁵ unguinis, corr. unguedinis T. — ⁶ paracliti B G. — ⁷ eandemque] que *suprascr.* C. — ⁸ quatenus B R. — ⁹ exsecuto B G K L R; exsecuto, corr. exsecuto T; execto, corr. exsecuto C. — ¹⁰ meris, corr. merearis T. — ¹¹ unitate <eiusdem spiritus sancti> V; unitate <spiritus sancti per omnia secula seculorum. Amen.> B G K L; unitate <eiusdem spiritus sancti Deus. Per.> R T. ⁴⁰

19. ¹ sibi] om. T. — ² regnum, corr. regendum T. — ³ secundum ... verba] om. R T et *Hittorp*. — ⁴ esse] om. R; sibi T. <se> esse D. — ⁵ dicente metropolitano] et dicatur R T et *Hittorp*. ⁴⁵

et ⁵ auctoritate sanctorum apostolorum consecratas, tibi regaliter inpositum ⁶ nostraeque benedictionis officio ⁷ in defensionem sanctae Dei ecclesiae divinitus ordinatum, et esto memor de quo psalmista prophetavit dicens: «⁸Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime», ut in hoc
 5 per eundem vim equitatis ⁸ exerceas, molem iniquitatis potenter destruas et sanctam Dei ⁹ ecclesiam eiusque fideles propugnes ac ¹⁰ protegas, nec minus sub fide falsos quam christiani nominis hostes exsecres ¹¹ ac destruas, viduas et pupillos clementer adiuves ac defendas, desolata restaures, restaurata conserves, ulciscaris iniusta ¹², confirmes
 10 bene disposita, quatinus ¹³ haec in agendo ¹⁴, virtutum triumpho gloriosus iustitiaeque ¹⁵ cultor egregius, cum mundi salvatore, cuius typum ¹⁶ geris in nomine, sine fine merearis regnare. Qui cum patre ¹⁷.

20. Accinctus autem ense, similiter ab illis armillas et pallium et anulum ¹ accipiat, dicente ² metropolitano:

15 Accipe regiae ³ dignitatis anulum et per hunc in te catholicae fidei cognosce signaculum, quia, ut hodie ordinaris caput et princeps regni ac populi ⁴, ita perseverabis ⁵ auctor ac stabilitor christianitatis et christianae fidei, ut felix in opere, locuples ⁶ in fide, cum rege ⁷ regum glorie-
 ris per eum ⁸, cui est honor et ⁹ gloria per ¹⁰ infinita secula seculorum ¹¹.

20 21. Postea sceptrum et baculum accipiat, dicente sibi ordinatore ¹:

Accipe virgam virtutis atque aequitatis, qua intellegas ² mulcere pios et terrere reprobos ³, errantibus viam pandere, lapsis manum porrigere, disperdasque superbos et ⁴ releves humiles et aperiat tibi hostium ⁵
 25 Iesus Christus dominus noster, qui de se ⁶ ipso ait: «⁷Ego sum ostium ⁷, per me si quis introierit, salvabitur», et ipse qui est clavis David et

⁵ et auctoritate sanctorum apostolorum] apostolorum sanctorum et auctoritate T. — ⁶ impositum B D G K R T. — ⁷ officium D. — ⁸ aequitatis B T. — ⁹ Dei ecclesiam] ecclesiam Dei D. — ¹⁰ atque C D V; et G. — ¹¹ exsecres D; execres, 30 corr. exsecres C. — ¹² iniusta] iniusti D. — ¹³ quatenus B. — ¹⁴ agenda D. — ¹⁵ iustitiaeque G L T. — ¹⁶ tipum K L. — ¹⁷ patre <et spiritu sancto vivit et regnat.> R; patre <et spiritu sancto vivit et regnat (vivis et regnas G) deus (add. G K L: per omnia secula seculorum)> B G K L.

20. ¹ alum, corr. anulum C. — ² dicente metropolitano] dicentibus V. — 35 ³ regiae] om. V. — ⁴ populis D. — ⁵ perseverabis] perseverabilis V. — ⁶ locuples V. — ⁷ rege] regere D. — ⁸ aevum R T et Hiltorp. — ⁹ et gloria ... seculorum] om. C D. — ¹⁰ per ... seculorum] om. V. — ¹¹ seculorum <Amen> G.

21. ¹ ordinatore] metropolitano B G V. — ² intelligas G. — ³ reprobos] superbos C. — ⁴ et] ut T. — ⁵ hostium C D K L. — ⁶ se ipso] semetipso V. — ⁷ ostium 40 G L R T V. —

19. * Ps. XLIV, 4.

21. * IoH. X, 9.

sceptrum domus Israhel, qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit. Sitque tibi auctor, qui educit vinctum de domo carceris sedentemque in tenebris et umbra mortis, et in omnibus sequi merearis eum de quo David ⁸ propheta cecinit ⁹: «^b Sedes tua, Deus, in seculum seculi, virga aequitatis ¹⁰, virga regni tui ». Et imitando ¹¹ ipsum diligas iustitiam ¹² et odio ¹³ habeas iniquitatem, quia propterea unxit ¹⁴ te Deus, Deus ¹⁵ tuus, ad exemplum illius, quem ante secula unxerat ¹⁶ oleo exultationis prae participibus suis, Iesum Christum dominum nostrum. Qui ¹⁷ vivit ¹⁸.

22. Postea metropolitanus verenter ¹ coronam capiti ² regis ¹⁰ imponat ³, dicens:

Accipe coronam regni, quae licet ab indignis episcoporum tamen manibus capiti tuo imponitur, eamque ⁴ sanctitatis gloriam et honorem et opus fortitudinis expresse ⁵ signare intellegas ⁶ et per ⁷ hanc te ⁸ participem ministerii nostri non ignores, ita ut, sicut nos in interioribus pastores rectoresque animarum intellegimur ⁹, tu quoque in exterioribus verus Dei cultor strenuusque contra omnes adversitates aecclesiae Christi defensor, regnique tibi a Deo dati et, per officium ¹⁰ nostrae benedictionis ¹¹ in ¹² vice apostolorum omniumque sanctorum, tuo ¹³ regimini ¹⁴ commissi utilis executor ¹⁵ regnatorque proficuus ²⁰ semper appareas ¹⁶, ut inter gloriosos athletas, virtutum gemmis ornatus et praemio sempiternae felicitatis coronatus, cum redemptore ac salvatore Iesu Christo, cuius nomen vicemque gestare crederis, sine fine glorieris. Qui vivit et imperat Deus, cum Deo ¹⁷ patre, in ¹⁸ unitate ¹⁹.

23. Et ab eo statim dicatur benedictio ¹ super eum, quae et tempore sinodi ² super ³ regem dicenda est:

Benedicat tibi dominus, custodiatque te et, sicut te ⁴ voluit super

⁸ David propheta] propheta David G V; David, *suprascr.* K. — ⁹ cecinit <dicens> D. — ¹⁰ equitatis T. — ¹¹ inmittendo D. — ¹² iusticiam G L R T. — ¹³ odio] hodio C. — ¹⁴ huncexit C; unexit D. — ¹⁵ Deus] *om.* Hittorp. — ¹⁶ unxerat C D. — ¹⁷ Qui vivit] *om.* R T. — ¹⁸ vivit <et regnat.> G K L; vivit <et regnat per omnia secula seculorum.> B.

22. ¹ verenter, *corr.* reverenter R. — ² capitis D. — ³ inponat L R; inponit T. — ⁴ quamque C D T V. — ⁵ expressae L. — ⁶ inteligas G. — ⁷ per] *supraser.* C. — ⁸ te participem] participem te G. — ⁹ intelligimur G R. — ¹⁰ officium T. — ¹¹ benedictionis T. — ¹² in] *om.* R et Hittorp. — ¹³ tuo] tuorum T et Hittorp. — ¹⁴ regiminis T. — ¹⁵ exsecutor D V. — ¹⁶ apareas T. — ¹⁷ Deo] *om.* D G. — ¹⁸ in unitate] *om.* D V. — ¹⁹ unitate <spiritus sancti per omnia secula seculorum. Amen (*om.* B)> B G K L R T.

23. ¹ benediccio T. — ² synodi B D G R T. — ³ super regem] *om.* V. — ⁴ te voluit] voluit te R. —

populum suum esse regem, ita in praesenti seculo felicem et aeternae felicitatis tribuat esse consortem. R̃.⁵ Amen.

*Clerum⁶ ac populum, quem sua voluit opitulatione in tua sanctione⁷ congregari, sua dispensatione et tua amministrazione⁸ per diu-
5 turna tempora faciat feliciter gubernari. R̃.⁹ Amen.*

Quatinus¹⁰ divinis monitis parentes, adversitatibus carentes, bonis omnibus exuberantes, tuo imperio fidei¹¹ amore obsequentes et in praesenti saeculo tranquillitate fruuntur et tecum aeternorum civium consortio potiri mereantur. R̃.¹² Amen.

10 *Quod ipse prestare dignetur, cuius¹³ regnum et imperium sine fine permanet in saecula saeculorum. R̃.¹⁴ Amen.*

Benedictio Dei patris et¹⁵ filii et spiritus sancti descendat super te. R̃.¹⁶ Amen.

24. Deinde coronatus honorifice per chorum ducatur de altari
15 usque ad¹ solium

B G K L

dicente sibi metropolitano:

C D R T V et HITTORP

canente clero resp. *Desiderium animae eius²*. Deinde dicat sibi³ metropolitanus:

20 25. *Sta et retine amodo¹ locum quem hucusque paterna successione tenuisti, hereditario iure tibi² delegatum per auctoritatem Dei omnipotentis et presentem traditionem nostram, omnium³ scilicet episcoporum ceterorumque Dei⁴ servorum. Et quanto clerum⁵ sacris altaribus propinquiorem perspicias, tanto ei potiore in locis congruis
25 honorem impendere memineris, quatinus⁶, mediator Dei et hominum, te mediatorem cleri⁷ et plebis*

⁵ R̃.] om. B C R T. — ⁶ Cloerum B. — ⁷ sanctione] santione, corr. sanctione T; sanctificatione G. — ⁸ administrationem K L R V. — ⁹ R̃.] om. B C R T.

¹⁰ Quatenus B V. — ¹¹ fidei amore] fideliter, sed corr. adscr. in margine: vel fidei amore R. — ¹² R̃.] om. B G R T. — ¹³ cuius regnum ... super te. R̃. Amen.] om. G V; cuius regnum ... saeculorum. R̃. Amen.] om. K L T. — ¹⁴ R̃.] om. B R. — ¹⁵ et filii ... R̃. Amen.] om. B. — ¹⁶ R̃.] om. R.

24. ¹ ad] om. R T. — ² eius <tribuisti ei> T. — ³ dicat] om. D; dicit T; dicat sibi] sibi dicat R.

35 25. ¹ amodo locum] locum amodo B. — ² tibi] om. T. — ³ omnium scilicet episcoporum] scilicet omnium episcoporum R T. — ⁴ Dei servorum] servorum Dei R T et Hittorp. — ⁵ celorum B. — ⁶ quatenus B R. — ⁷ cleri] suprascr. corr. scias R. —

<Hoc ⁸ in loco sedere ⁹ eum faciat dominus metropolitanus super sedem ¹⁰, dicendo:>

in hoc regni solio confirmet et in regno aeterno secum regnare faciat Iesus Christus ¹¹ dominus noster, rex regum et dominus dominantium. Qui cum Deo patre et ¹² spiritu sancto vivit et regnat in ¹³ saecula saeculorum. Amen.

26. Tunc ¹ det illis ² oscula ³ pacis.

27. Cunctus autem coetus ¹ clericorum ² tali rectore gratulans, sonantibus ymnis ³, alta voce concinat ⁴: *Te Deum laudamus* ⁵.

28. Tunc episcopus metropolitanus ¹ missam celebret plena ¹⁰ processione ².

LXXII. Appendix I. Incipit ordo ad regem benedicendum quando novus a clero et populo sublimatur in regnum.

1. Primum enim exeunte illo thalamum, unus episcoporum dicat hanc orationem: *Omnipotens, sempiterna Deus, qui famulum ... non recedat.* ¹⁵ *Per. = LXXII, 1.*

2. Postea suscipiant illum episcopi dextra laevaue honorifice parati, habentes sanctorum reliquias collo pendentes. Ceteri autem clerici casulis adornati, precedente sancto evangelio et duabus crucibus cum incenso boni odoris, ducant illum ad ecclesiam, turba clericorum canente responsorium cum versu. Resp.: *Ecce mitto angelum meum.* Vers. *Israhel* etc. Vulgo autem sequente. = LXXII, 2.

3. ad ostium ecclesiae clerus subsistat, et alius episcopus dicat hanc sequentem orationem: *Deus, qui scis ... prodesse.* *Per. = LXXII, 3.*

⁸ Hoc in loco] In hoc loco V; Hoc ... sedem, dicendo] om. B G K L. — ⁹ sedere eum faciat dominus metropolitanus] dominus metropolitanus sedere eum faciat R T. — ¹⁰ sedem, dicendo] solium V. — ¹¹ Christus] om. C D. — ¹² et spiritu ... Amen.] om. V. — ¹³ in secula ... Amen.] om. B G.

26. ¹ Tunc] Post haec R T. — ² illis] illi Hittorp. — ³ oscula] osculum V.

27. ¹ coetus <coetus> G. — ² cloericorum B; clauericorum L. — ³ hymnis K; campanis hymnum: Hittorp. — ⁴ concinant R T et Hittorp. — ⁵ laudamus <te dominum confitemur> R T.

28. ¹ metropolitanus missam celebret] missam celebret metropolitanus G. — ² processione <si in feria evenierit, sed melius et honorabilius die dominico. Sequitur ordo missarum.> V.

LXXII. Appendix I. Structure de l'Ordo ad regem benedicendum d'après les mss. d'IVRÉE, Bibl. capit. 86, f. 2^v-7^v (= Sacramentaire de Warmond; vv. 1001-1002), ROME, Bibl. Vat., cod. Vat. Barb. lat. 631, 155^v-159^v et 162^v-163^v (XIe-XIIe s., Mont-Cassin) et MILAN, Bibl. capit., cod. D 2.34 (ol. 53) f. 103^v-112^v (XI. s). Édition C. ERDMANN, *Forschungen z. politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*, Berlin, 1951, pp. 83-87 (sous le nom de *Frühdeutscher Ordo*). Nous renvoyons à notre édition, avec indications de la recension voulue, s'il y a lieu. Cf. C. A. BOUMAN, *Sacring and Crowning*, pp. 30 ss.

4. Introeuntes autem precedentes clerici ... introitum chori. = LXXII, 4.

5. Tunc episcopus sedis illius dicat hanc subsequentem orationem: *Omnipotens, sempiterna Deus, caelestium ... mereatur. Per.* = LXXII, 5.

5 6. Ibi enim ante chorum designatus princeps ... et cetera usque in finem huic benedictioni convenientia. = LXXII, 6 (*recensio B G K L*).

7. Finita autem letania erigant se. Sublatus autem princeps ... *Fiat, fiat. Amen.* = LXXII, 7-9 (*recensio B G K L*).

8. Postea eo devote inclinato, dicatur ab uno episcopo haec oratio:
10 *Benedic, domine, hunc regem nostrum ... glorietur in regno. Quod ipse prestare.* = LXXII, 10.

9. Deinde ab altero episcopo hec sequitur oratio: *Deus inenarrabilis, auctor mundi, ... in pace victores. Quod ipse prestare.* = LXXII, 12.

10. Tunc demum ab episcopo sedis illius ... brachiorum ipsius. =
15 LXXII, 15 (*recensio B G K L*).

11. et dicatur oratio. <*Per omnia secula seculorum. R. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad dominum. Gratias agamus domino Deo nostro. Dignum et iustum est. Vere dignum et iustum est aequum et salutare nos tibi semper et ubique gratias agere, do-*
20 *mine, sancte pater, omnipotens eterne*> *Deus, qui es iustorum gloria ... ad gaudia aeterna mereatur. Per eundem.* = LXXII, 17.

12. Postea ab episcopis ense accipiat, ut cum ense totum regnum sibi fideliter ad regendum secundum supradicta verba sciat esse commendatum. = LXXII, 19 (*initium*).

25 Accinctus autem ense, similiter ab illis armillas et pallium baculumque accipiat. = LXXII, 20 (*initium*).

Postea episcopus sedis illius verenter coronam capiti regis imponat. = LXXII, 22 (*initium*).

Et ab eo statim dicatur benedictio super eum quae tempore synodi
30 super regem dicenda est. = LXXII, 23 (*initium*).

13. *Benedicat tibi dominus ... super te. R. Amen.* = LXXII, 23.

14. Deinde coronatus honorifice de altari per chorum ducatur ab episcopis usque ad solium. = LXXII, 24 (*initium*).

dans illis oscula pacis. = LXXII, 26.

35 Cunctus autem coetus clericorum tali rectore gratulans sonantibus signis, alta voce concinant: *Te Deum.* = LXXII, 27.

Tunc episcopus sedis illius missam celebret plena processione. = LXXII, 28.

Sequitur ordo missarum, si in feria evenerit, sed melius et honorabilius
40 est die dominico. = LXXIII (*titulus; ut infra*).

15. *Deus qui miro ordine ... placere valeat. Per.* = LXXIII, 1.

16. Secreta. *Concede, quaesumus ... reddatur acceptus. Per.* = LXXIII, 2.

17. Post communionem. *Haec, domine, salutaris ... dispensatione redemptus. Per.* = LXXIII, 4.

Item alia missa. = LXXIV (titulus; ut infra).

18. *Deus cuius regnum ... regna precellant. Per.* = LXXIV, 1.

19. *Secreta. Sacrificiis, domine, ... indulge. Per.* = LXXIV, 2.

20. Post communionem. *Deus, qui diligentibus te ... inpediri. Per.* = LXXIV, 3.

LXXII. Appendix II. Ordo qualiter rex ordinari debet.

Omnipotens, eterne deus, creator omnium, imperator angelorum ... salusque populorum. Qui tecum vivit. = LXII, 11.

2. *Sacri unctio olei. Deus Dei filius Iesus Christus ... qui solus sine peccato rex regum vivit et gloriatur cum Deo patre in unitate.* = LXII, 18.

3. *Corone regalis impositio. Accipe coronam regni ... sine fine glorieris. Qui vivit et imperat Deus, cum deo patre, in unitate.* = LXXII, 22.

4. *Sceptri traditio. Accipe virgam virtutis atque equitatis ... pre participibus suis, Iesum Christum dominum nostrum, qui vivit et regnat.* = LXXII, 21.

5. *Anuli traditio. Accipe regie dignitatis anulum ... per evum. Cui est honor.* = LXXII, 20.

6. *Gladii traditio. Accipe gladium ... merearis regnare. Qui cum patre.* = LXXII, 19.

7. *Regii status designatio. Sta et retine amodo locum ... et dominus dominantium. Qui cum Deo patre.* = LXII, 25.

LXXII. Appendix II. Structure de l'*Ordo qualiter rex ordinari debet*, d'après les manuscrits de BRUXELLES, Bibl. royale, codd. 2067-73, f. 109^v-110^v (XIII s.; Stavelot, près de Liège), ROMA, Bibl. Vaticana, cod. Vat. Barb. lat., 631 (XI-XII. s.; Mont-Cassin), f. 159^v-162^v, et MILAN, Bibl. capit. D 2-34 (ol. 53) f. 112^r-119^r (XI. s.). Édition C. ERDMANN, *Forschungen für politischen Ideenwelt*, pp. 87-89 (sous le nom *Ordo der sieben Formeln*). "Order of Stavelot" d'après BOUMAN, *Sacring and Crowning*, pp. 21 ss.

LXXIII. Sequitur ordo missarum, si ¹ in feria evenerit, sed melius et honorabilius die ² dominico.

1. Oratio ¹. *Deus qui miro ordine universa disponis et ineffabiliter gubernas, praesta, quaesumus, ut famulus tuus N. haec in huius saeculi cursu implenda ² decernat, unde tibi in perpetuum placere praevaleat ³. Per.*

2. Secreta. *Concede, quaesumus, omnipotens Deus, his salutaribus sacrificiis placatus, ut famulus tuus N. ¹ ad peragendum regalis dignitatis officium inveniatur semper idoneus et caelesti patriae reddatur*
10 *acceptus. Per ².*

3. Benedictio pontificis ¹ *Omnipotens Deus, qui te populi sui voluit esse rectorem, ipse te caelesti ² benedictione sanctificans aeterni regni ³ faciat esse consortem Amen. Rj. ⁴*

Concedatque tibi contra omnes fidei christianae, hostes visibiles
15 *atque ⁵ invisibiles victoriam triumphalem et pacis et ⁶ quietis ecclesiasticae felicissimum te fieri longe lateque fundatorem. Rj. ⁷ Amen.*

Quatinus ⁸ te gubernacula regni tenente, populis tibi subiectus christianae religionis iura custodiens, undique tutus pace tranquilla perfruatur ⁹ et, te in concilio regum beatorum collocato, aeterna felicitate ibidem tecum pariter gaudere mereatur. Rj. ¹⁰ Amen. Quod ipse praestare dignetur ¹¹ cuius regnum.

4. Ad ¹ complendum. *Haec, domine, salutaris sacrificii perceptio famuli tui N, peccatorem maculas diluat et, ad regendum secundum tuam voluntatem populum, idoneum illum reddat, ut hoc salutari mi-*

25 LXXIII. Mss.: B, f. 16r-16v; C, f. 63r-63v; D, f. 57v; G, f. 55v-56r; K, f. 72v-73r; L, f. 90r-90v; R, f. 145v-145r; T, f. 89r-89v; V, f. 49r-49v.

Éd.: GERBERT, *Monument.*, t. II, p. 109 a (d'après le *Vindob.* 1817); PL, CXXXVIII, c. 1118. — WAITZ, *Die Formeln*, pp. 44-45 (d'après les *codd.* COLOGNE 139; PARIS, B. N. 820; MÜNICH 3909; BAMBERG, *Lit.* 54) et pp. 75-76 (d'après
30 les *codd.* IVRÉE, *Bibl. capit.* 86; BERLIN, *Lat.* 324). — ERDMANN, *Forschungen*, pp. 86-87. Voir aussi bibliographie indiquée sous le titre LXXII, et les appendices I et II au titre LXXII.

Titulus. ¹ si in feria ... dominico] *om.* V in hoc loco, sed habet in fine tituli LXXII, n. 28. — ² <in> die B.

35 1. ¹ Oratio.] *om.* B G K L V. — ² implenda B C. — ³ praevaleat] valeat R.

2. ¹ N.] *om.* R T. — ² Per <dominum> C.

3. ¹ pontificis] *om.* T V; episcopalis B; episcopi G. — ² caelesti benedictione sanctificans] sanctificans caelesti benedictione G. — ³ regni] *om.* D. —
40 ⁴ Rj.] *om.* B G R T; Rj Amen] *om.* C L; — ⁵ atque] et V. — ⁶ et quietis] acquitis C. — ⁷ Rj.] *om.* B G R T. — ⁸ Quatenus B R. — ⁹ perfruatur] fruatur G. — ¹⁰ Rj.] *om.* B G R T. — ¹¹ dignetur *corr.* dignetur <cuius regnum> C.

4. ¹ Ad complendum.] *om.* R. —

LXXIII. 1-4. *Sacr. Grég. Suppl.* (WILSON, 188-189).

3. Cf. SCHRAMM, *Zeitschrift für Rechtsgeschichte.* Kan. Abt. 24, 1935, p. 332.

*sterio*² *contra visibiles atque invisibiles hostes reddatur invictus, per quod mundus est divina dispensatione redemptus. Per.*

LXXIV. Item¹ *alia*² *missa*³ *pro rege.*

1. *Deus, cuius regnum regnum*¹ *est omnium seculorum, supplicationes nostras clementer exaudi et christianissimi*² *regis nostris protege principatum, ut, in tua virtute confidens*³, *et tibi placeat*⁴ *et super omnia regna precellat*⁵. *Per.* 5

2. *Secreta*¹. *Sacrificiis, domine, placatus oblatis, pacem tuam nostris temporibus clementer indulge. Per.*

3. *Ad*¹ *Complendum. Deus, qui diligentibus te facis cuncta pro-* 10
*desse, da cordi*² *regis*³ *nostri inviolabilem caritatis affectum*⁴, *ut desideria de tua inspiratione concepta nulla possint temptatione mutari*⁵.

LXXV. Incipit ordo romanus ad benedicendum imperatorem quando coronam accipit. (= Ordo XLV). 15

Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppeditetur, exhibemus infra textum Ordinis

² ministerio C D V.

LXXIV. Mss.: B, f. 16^v; C, f. 63^v; D, f. 57^v-58^r; G, f. 56^r; K, f. 73^r; L, f. 90^v; R, f. 146^r; T, f. 89^v; V, f. 49^v.

Éd.: WAITZ, *Die Formeln*, p. 76 (d'après les mss. IVRÉE, Bibl. capit. 86; 20
BERLIN, Lat. 324). — ERDMANN, *Forschungen*, p. 87. — Voir la bibliographie et les appendices I et II donnés au titre LXXII.

Titulus. ¹ Item] om. V. — ² alia] om. R T. — ³ missa] om. V; missa pro rege] om. B.

1. ¹ regnum] om. C D V. — ² christianissimi regis nostri] christianorum 25
regum nostrorum R T. — ³ confidens] confidentes R T. — ⁴ placeant R T. — ⁵ praecellant R T.

2. ¹ Secreta.] Super oblata K L.

3. ¹ Ad com. R T V; post com. G. — ² cordi] cordibus R. — ³ regis nostri] regum nostrorum R T. — ⁴ effectum C D. — ⁵ mutari. <Per.> B D G K L R T V. 30

LXXV. Mss.: B, f. 16^v-17^r; C, f. 63^v-64^r; D, f. 58^r; G, f. 56^v-56^v; K, f. 73^r-73^v; L, f. 90^v-91^r; V, f. 49^v-50^r. — Autres mss. dans M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, p. 24 et R. ELZE, *Ord. cor. imp.*, p. 1.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 136-137; éd. 1610, col. 153; éd. 1677, p. 732 D-F. (Combinaison des chapitres LXXV et LXXVI). 35
— *Archivio storico italiano. Ser. I, Append. t. V*, 1847, pp. 122-126 (variantes; d'après un ms. de Chronicon Altinate de la Bibl. de Dresde). — WAITZ, *Die For-*

LXXIV. 1-3. Cf. *Sacr. Gélas*, (MOHLBERG, 214, 202, 193). — RICHTER *Sacr. Fuld.*, n. 1946, 2036, entre autres.

LXXV. Cf. *Pont. rom. XIIe s.*, XXXV A.

40

XLV, prout a Michaele Andrieu evulgatus est (M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, IV, pp. 459-462), omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quas studiosum lectorem remittimus.

1. Promissio imperatoris. *In nomine Christi, promitto, spondeo atque*
 5 *polliceor ego N. imperator, coram Deo et beato Petro apostolo, me protectorem ac defensorem esse huius sanctae romane aecclesiae in omnibus utilitatibus in quantum divino fultus fuero adiutorio, secundum scire meum ac posse.*
2. Orationem primam det episcopus de castello Albanensi ante portam
 10 *argenteam:*
Deus, in cuius manu corda sunt regum, sicut in sacramentario habetur.
3. Orationem secundam det episcopus Portuensis intra aecclesiam
 beati Petri apostoli in medio rotae:
Deus inenarrabilis auctor mundi, ut supra in ordinatione regis.
- 15 4. Deinde vadant ante confessionem beati Petri apostoli, et proster-
 nat se pronus in terram, et archidiaconus faciat laetaniam.
5. Qua finita, episcopus Ostiensis unguat ei de oleo exorcizato bra-
 chium dextrum et inter scapulas et dicat hanc orationem:
Domine Deus omnipotens, cuius est omnis potestas et dignitas, te sup-
 20 *plici devotione atque humillima prece deposcimus, ut huic famulo tuo prosperum imperatoriae dignitatis concedas effectum, ut in tua dispositione constituto ad regendam aecclesiam tuam sanctam, nihil ei praesentia offi-*
cient futuraque non obsistant, sed, inspirante sancti spiritus tui dono, popu-
 25 *lum sibi subditum aequo iustitiae libramine regere valeat et in omnibus operibus suis tibi semper timeat, tibi iugiter placere contendat. Per. In unitate eiusdem.*
6. Pontifex vero stet sursum ante altare et imponat ei diadema in
 capite dicens:
Accipe signum gloriae in nomine patris et filii et spiritus sancti, ut,
spreto antiquo hoste spretisque contagiis omnium vitiorum, sic iudicium et
 30 *iustitiam diligas et misericorditer vivas, ut ab ipso domino nostro Iesu Christo in consortio sanctorum aeterni regni coronam percipias. Qui cum patre et spiritu sancto vivit et teganat Deus per infinita saecula saeculorum. Amen.*
7. Item missa pro eodem imperatore. *Deus regnorum omnium.*

35 *meln*, pp. 62-64 (d'après plusieurs pontificaux des XIe et XIIe s.). — DIEMAND, *Das Ceremoniell*, pp. 124-125 (d'après BAMBERG, *Lit.* 50) — EICHMANN, *Das Verhältniss von « Cencius I » zu « Cencius II »*, pp. 217-218; EICHMANN, *Die Kaiserkrönung im Abendland*, I, 135-136. — ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, IV, pp. 455-462 (*Ordo XLV*, combinaison des *Ordines I, V, VI, VII, VIII et X* de l'édition d'ELZE) — P. E. SCHRAMM, *Die Ordines der mittelalterlichen Kaiserkrönung*, dans *Archiv. f. Urkundenforschung*, XI, 1930, pp. 371-372. — R. ELZE, *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin* (*Fontes Iuris Germanici antiqui in usum schol.* IX. *Ordines coronationis imperialis*), Hannover, 1960, pp. 2-3.

LXXVI. Item benedictio ad ordinandum imperatorem secundum Occidentales. (= Ordo XLVII).

Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppeditetur, exhibemus infra textum Ordinis XLVII prout a Michaelae Andrieu evulgatus est (M. ANDRIEU 5 Les Ordines Romani, t. IV, pp. 503-505), omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quas studiosum lectorem remittimus.

1. *Exaudi, domine, preces nostras et famulum tuum N. ad regendum Ill. imperium constitue, ut per te regere incipiat et per te fideliter regnum custodiat. Per.* 10

2. *Consecratio. Prospice, omnipotens Deus, serenis obtutibus hunc gloriosum famulum tuum et sicut benedixisti Abraham, Isaac et Iacob, sic illi largiaris benedictiones spiritualis gratiae eumque omni plenitudine tuae potentiae irrigare atque perfundeere digneris, ut tribuas ei de rore caeli et de pinguedine terrae habundantiam frumenti et vini et olei et omnium fru- 15 gum opulentiam, ex largitate divini muneris longa per tempora, ut illo regnante sit sanitas corporis in patria, pax inviolata sit in regno et dignitas gloriosa regalis palatii maximo splendore regiae potestatis oculis omnium luce clarissima coruscare atque splendere, quasi splendidissimi fulgoris maximo perfuso lumine, videatur. Tribue ei, omnipotens Deus, ut sit for- 20 tissimus protector patriae et consolator ecclesiarum atque caenobiorum sanctorum, maxima pietate regalis munificentiae, atque ut sit fortissimus regum, triumphator hostium ad opprimendas rebelles et paganas nationes, sitque suis inimicis satis terribilis proxima fortitudine regalis potentiae, optimatibus quoque atque praecelsis proceribus ac fidelibus sui regni sit munificus et ama- 25 bilis et pius, et ab omnibus timeatur atque diligatur. Reges quoque de lumbis eius per successiones temporum futurorum egrediantur regnum regere Ill. et, post gloriosa tempora atque felicia praesentis vitae gaudia, in perpetua beatitudine habitare mereatur. Per.*

3. *Et mittat pontifex coronam auream super caput eius his verbis: 30 Accipe coronam a domino Deo tibi praedestinatam; habeas, teneas atque*

LXXVI. Mss.: B, f. 16^v-17^r; C, f. 64^r-64^v; D, f. 58^r-58^v; G, f. 56^v; K, f. 73^v-74^r; L, f. 91^r-92^r; V, f. 50^r-50^v. — Autres mss. dans M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, p. 25 et ELZE, *Ord. Cor. imp.*, p. 3.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 137; éd. 1610, col. 153; 35 éd. 1677, p. 732 G (combinaison des chapitres LXXV et LXXVI). — WAITZ, *Die Formeln*, pp. 64-66 (d'après plusieurs pontificaux du XIe s.). — DIEMAND, *Das Ceremoniell*, p. 142 (d'après BAMBERG, *Lit.* 50). — ERDMANN, *Forschungen zur polit. Ideenwelt d. Frühmittelalters*, pp. 89-90. ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. IV, pp. 503-505 (Ordo XLVII) combinaison des Ordines II, VII et VIII 40 de l'éd. d'ELZE).

LXXVI. 2. Cf. *Pontif. curiae rom.* XV A. 15 17.

possideas et filiis tuis post te in futurum ad honorem, Deo auxiliante, derelinquas.

4. Sequitur oratio: *Deus pater aeternae gloriae sit adiutor tuus et omnipotens benedicat tibi, preces tuas in cunctis exaudiat et vitam tuam*
 5 *longitudine dierum adimpleat, thronum regni tui iugiter firmet et gentem populumque tuum in aeternum conservet; inimicos tuos confusione induat et super te Christi sanctificatio floreat, ut, qui tibi tribuit in terris imperium, ipse in caelis conferat praemium. Per.*

LXXVII. Missa pro imperatore. (= Ordo XLVIII).

- 10 *Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppeditetur, exhibemus infra textum Ordinis XLVIII prout a Michaele Andrieu evulgatus est (M. ANDRIEU, Les Ordines Romani, t. IV, pp. 517-519), omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quas studiosum lectorem remittimus.*

- 15 1. *Deus regnorum omnium et romani maxime protector imperii, da servo tuo imperatori nostro triumphum virtutis tuae scienter excolere, ut, qui tua constitutione est princeps, tuo semper munere sit potens. Per.*

2. *Secreta. Suscipe, domine, preces et hostias ecclesiae tuae, pro salute famuli tui N. supplicantis, et in protectione fidelium populorum antiqua*
 20 *brachii tui operare miracula, ut, superatis pacis inimicis, securi tibi serviat romana libertas. Per dominum.*

3. *Benedictio episcopalis. Deus qui congregatis in tuo nomine famulis medium te dixisti assistere, corona valentem imperatorem, da gratiam sacerdotibus, quam Abraham in holocausto, Moyses in exercitu, Helias in ere-*
 25 *mo, Samuel meruit crinitus in templo; concede concordiam quam inspirasti patriarchis, praedicasti prophetis, tradidisti apostolis, mandasti evangelistis, largitus es martirum triumphis. Resp. Amen.*

- Benedic, domine, hunc principem nostrum N., quem ad salutem populi nobis cognoscimus fuisse concessum; fac annis esse multiplicem, salubri corporis robore vigentem, ad senectutem optatam pervenire felicem; sit nobis fi-*
 30 *ducia optinere gratiam pro populo, quam Aaron in tabernaculo, Heliseus in fluvio, Ezechias in lecto, Zacharias vetulus impetravit in templo. Resp.: Amen.*

Sit nobis regendi auctoritas qualem Iosue in castris, Gedeon sumpsit

- LXXVII. Mss.: A, f. 47^v-48^r; B, f. 17^v-18^r; C, f. 65^r; D, f. 58^v-59^r; G, f.
 35 56^v-57^r; K, f. 74^r-74^v; L, f. 92^r. — Autres mss. dans ANDRIEU, *Les Ordines Romani* t. I, pp. 25-26 et ELZE, *Ord. cor. imp.*, p. 3.

- Éd.: WAITZ, *Die Formeln*, pp. 66-67. — DIEMAND, *Das Ceremoniell*, p. 142 (abrégé; d'après BAMBERG, *Lit.* 50). — ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. IV, pp. 517-519 (*Ordo XLVIII*). ERDMANN, *Forschungen*, p. 90. — ELZE, *Ord.*
 40 *cor. imp.*, pp. 5-6.

4. Cf. *Pontif. curiae, rom.* XV B, 26 a = 30 γ et XV B, 28 a = 32 γ.

LXXVII. Cf. *Pont. rom. XIIe s.*, XXXV B, n. 18-20; *Pont. cur. rom.* XV B, 20-22; 27 a (= 31 γ) = XV A, 16.

in praeliis, Petrus accepit in clave, Paulus est usus in dogmate, et ita pastorum cura tuum proficiat ovile, sicut Ysaac in fruge, Iacob est dilatatus in grege. Resp.: Amen. Quod ipse prestare.

4. Ad complendum. Deus qui ad praedicandum aeterni regis evangelium romanum imperium praeparasti, praetende famulo tuo imperatori nostro arma caelestia, ut pax ecclesiarum nulla turbetur tempestate bellorum. Per dominum nostrum Iesum Christum. 5

LXXVIII. Benedictio¹ reginae.

1. In¹ ingressu aecclisiae²: Omnipotens sempiternae³ Deus, fons et origo totius⁴ bonitatis, qui feminei sexus fragilitatem nequaquam reprobando aversaris⁵, sed dignanter comprobando potius⁶ elegis⁷, et qui, infirma mundi eligendo, fortia⁸ quaeque confundere decrevisti, quique etiam gloriae virtutisque tuae triumphum in manu Iudith feminae olim Iudaicae⁹ plebi de hoste sevissimo¹⁰ resignare voluisti, respice, quaesumus¹¹ preces humilitatis nostrae et super hanc famulam tuam Ill.¹², quam supplici devotione in reginam eligimus¹³, benedictionum tuarum dona multiplica, eamque dextera tuae potentiae semper et ubique circumda¹⁴, ut, umbone¹⁵ muniminis tui undique secus¹⁶ firmiter protecta, visibilis seu invisibilis hostis nequitias¹⁷ triumphaliter expugnare valeat et una cum Sara¹⁸ atque Rebecca, Lia et Rachel, beatis reverendisque feminis¹⁹, fructu uteri²⁰ sui fecundari²¹ seu gratulari mereatur, ad decorem totius²² regni statumque sanctae 15 20

LXXVIII. Mss.: B, f. 18^r-18^v; C, f. 65^r-66^r; D, f. 59^r-59^v; G, f. 57^r-57^v; K, f. 75^r-75^v; L, f. 92^r-93^r; R, f. 146^r-146^v; T, f. 89^v-90^r; V, f. 51^r-51^v. — Autres mss. dans M. ANDRIEU, *Les Ord. rom.*, I, p. 195 et R. ELZE, *Ord. cor. imp.*, pp. 6-7. 25

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 136; éd. 1610, col. 152; éd. 1677, pp. 731 H-732 D. — GERBERT, *Monum.*, t. II, p. 109 (d'après le Vindob. 1817); PL, CXXXVIII, 1117-1119. — WAITZ, *Die Formeln*, pp. 45-48 d'après les codd. BAMBERG, *Lit.* 54, BERLIN, *Lat. Quart.* 324, COLOGNE 141, MUNICH 3909). — DIEMAND, *Das Ceremoniell*, p. 143 (en abrégé, d'après BAMBERG, *Lit.* 50). — SCHRAMM, *Z R G Kan. Abt.* 24, 1935, pp. 322-324; EICHMANN, *Kaiserkrönung im Abendland.*, I, pp. 136-138. — R. ELZE, *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*, Hannover, 1960, p. XI, 6-9. 30

Titulus. ¹Benedictio reginae.] Incipit benedictio reginae in ingressu aecclisiae R. 35

1. ¹In ingressu aecclisiae] *om.* R. — ²aecclisiae <dicatur> C D; aecclisiae <dicatur> Oremus] K; aecclisiae <dicat episcopus> V. — ³sempiternae] aeternae R T. — ⁴totius L. — ⁵aversaris D. — ⁶pocius L. — ⁷elegis B C D R. — ⁸fortia B. — ⁹Iudaice A. — ¹⁰saevissimo B R. — ¹¹<ad> preces R T. — ¹²Ill.] N. G R T V; *om.* D. — ¹³elegimus G R T. — ¹⁴circumda] *manus posterior* (XI./XII. s.) ut clippeo virtutis tuae *adscr. in margine* L: *cum signo relativo*. — ¹⁵umbone] umbonae T; ambone: Hittorp; dum bono V; vim bone B; dum bone D. — ¹⁶secus] *sexus* D. — ¹⁷nequitias L. — ¹⁸Sadra C; Sarra D. — ¹⁹faeminis L. — ²⁰uteris A. — ²¹foecundari B. — ²²totius L T. — 40

LXXVIII. 1-4. Cf. *Pont. curiae rom.*, XV A, n. 19-22 et XV B, n. 45, 47, 49, 51 (ANDRIEU, pp. 385, 401-407). 45

Dei aecclesiae regendum necnon protegendum, per Christum ²³ *dominum nostrum, qui ex* ²⁴ *intemerato beatæ Mariæ virginis alvo nasci, visitare ac renovare hunc* ²⁵ *dignatus* ²⁶ *est mundum, qui tecum vivit et gloriatur* ²⁷ *Deus, in unitate spiritus sancti per immortalia* ²⁸ *secula* ²⁹ *seculorum. Amen* ³⁰.

2. Item ¹ benedictio eiusdem ² ante altare.

Deus, qui solus habes immortalitatem ³, *lucemque habitas inaccessibilem, cuius providentia in sui dispositione non fallitur, qui fecisti quæ futura* ⁴ *sunt et vocas ea quæ non sunt tamquam* ⁵ *ea quæ sunt,* ¹⁰ *qui superbos aequo* ⁶ *moderamine de* ⁷ *principatu deicis atque humiles* ⁸ *dignanter in sublime provehis, ineffabilem misericordiam tuam supplices exoramus* ⁹, *ut sicut Hester reginam, Israhelis* ¹⁰ *causa salutis, de captivitatis suæ compede solutam, ad regis Assueri thalamum regni-que sui consortium transire fecisti, ita hanc famulam tuam.* *N., humili-* ¹⁵ *tatis nostræ benedictione* ¹¹, *christianæ plebis* ¹² *gratia salutis, ad dignam sublimemque regis nostri copulam regni-que sui participium misericorditer transire concedas, et ut, in regalis foedere* ¹³ *coniugii semper manens pudica, proximam virginitati palmam continere* ¹⁴ *queat, tibi-que Deo vivo et vero in omnibus et super omnia iugiter placere desi-* ²⁰ *deret* ¹⁵ *et, te inspirante, quæ tibi* ¹⁶ *placita sunt toto corde perficiat. Per* ¹⁷.

3. In ¹ sacri olei ² unctione ³.

Spiritus ⁴ *sancti gratia, humilitatis nostræ officio, in te copiosa descendat, ut sicut manibus* ⁵ *nostris indignis oleo materiali oblita pinguescis exterius, ita eius invisibili unguine* ⁶ *delibuta, impinguari* ⁷ *merearis interius eiusque spiritali* ⁸ *unctione perfectissime semper inbuta* ⁹, *et illicita* ¹⁰ *declinare tota mente et spernere discas seu valeas et utilia animæ tuæ, iugiter cogitare, optare atque operari queas, auxiliante domino nostro Iesu Christo, qui cum Deo* ¹¹ *patre et eodem spiritu sancto vivit et regnat Deus in secula seculorum. Amen* ¹².

³⁰ ²³ <Iesum> Christum G. — ²⁴ ex] om. V. — ²⁵ hunc] om. G. — ²⁶ dignatus <dic-natus> G. — ²⁷ gloriatur ... Amen.] regnat V. — ²⁸ immortalia B D L R. — ²⁹ secula] om. C. — ³⁰ <R.> Amen D; Amen] om. G R T.

2. ¹ Item] Alia V. — ² eiusdem ante altare] ante altare eiusdem V; eiusdem] om. G. — ³ immortalitatem G. — ⁴ futura] ventura R T et Hittorp. — ⁵ tamquam ea quæ sunt] om. B; tamquam] tanquam G D. — ⁶ equo T. — ⁷ de] om. C D V. — ⁸ humiles] humiliter V. — ⁹ exoramus] rogamus R T. — ¹⁰ Israhelis C. — ¹¹ benedictione T. — ¹² plebi C D V. — ¹³ foedere B. — ¹⁴ contineri K T. — ¹⁵ desiderat B. — ¹⁶ tibi] om. R T et Hittorp. — ¹⁷ Per.] om. C D; Per <dominum nostrum.> B.

⁴⁰ 3. ¹ In sacri ... unctione.] Sacri unctio olei R T et Hittorp. — ² olei unctione.] unctio olei T. — ³ unctione <dicendum.> V. — ⁴ Spiritus sancti] Sancti spiritus C D V. — ⁵ <in> manibus T. — ⁶ unguine] om. T. — ⁷ impinguari B K. — ⁸ spiritali K L R V. — ⁹ inbuta B G L T V. — ¹⁰ illicita] illimita; Hittorp. — ¹¹ Deo] om. D. — ¹² Amen.] om. G R T.

4. Ad¹ coronae impositionem².

Officio indignitatis nostrae seu congregationis in reginam benedicta³, accipe coronam regalis excellentiae, quae, licet ab indignis, episcoporum tamen manibus capiti tuo imponitur⁴ unde sicut⁵ exterius auro⁶ et gemmis redimita enites, ita⁷ et interius sapientie virtutum-⁵ que gemmis decorari contendas, quatinus⁸, post occasum huius saeculi, cum prudentibus virginibus sponso perenni⁹ domino nostro Iesu Christo, digne et¹⁰ laudabiliter occurrens, regiam caelestis aulae merearis ingredi ianuam¹¹, auxiliante eodem domino nostro Iesu Christo, qui cum Deo patre et spiritu sancto vivit et regnat Deus, per in-¹⁰ finita saecula seculorum. Amen¹².

LXXIX. Ordo romanus qualiter concilium agatur generale.

[Ordo primae diei].

1. Conveniente itaque universo coetu¹ sanctorum episcoporum, abbatum, presbiterorum atque diaconorum caeterorumque² aeccle-¹⁵ siasticorum³ in nomine domini, sive in civitatem metropolim, sive⁴ in eam quam metropolitanus episcopus, una cum⁵ consensu ceterorum⁶ aepiscoporum⁷, decreverit⁸, ad⁹ concilium faciendum, post orationes¹⁰ solitas venientes omnes in aecclesiam maiorem¹¹, ubi concilium celebrandum est, sedeant in ordine suo cum silentio.²⁰

4. ¹ Ad.] *om.* R T. — ² impositio] impositiōnem T; impositio R *et* Hittorp. — ³ benedictam G V. — ⁴ inponitur L R. — ⁵ sicut] velut R T *et* Hittorp. — ⁶ auro ... interius] *om.* C D V. — ⁷ ita et ... contendas] *om.* K. — ⁸ quatenus B R. — ⁹ perhenni K L. — ¹⁰ et] *om.* D. — ¹¹ ianuam ... Christo] *om.* R T *et* Hittorp. — ¹² Amen.] *om.* T.²⁵

LXXIX. Mss.: A, f. 50^v-54^v; B, f. 63^v-65^r; C, f. 66^r-68^r; D, f. 59^v-61^r; G, f. 57^v-59^r; K, f. 75^v-77^r; L, f. 93^r-95^v; T, f. 97^v-98^v; V, f. 51^v-53^v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 150-152; éd. 1610, col. 168-170; éd. 1677, pp. 740 A-741 B.

1. ¹ caetu C. — ² ceterorumque A. — ³ ecclesiasticorum A. — ⁴ sive] aut³⁰ A V. — ⁵ cum] *supraser. corr.* T. — ⁶ caeterorum A K. — ⁷ episcoporum A. — ⁸ decrevit D. — ⁹ <et> ad D. — ¹⁰ orationes] rationes D. — ¹¹ maiore D.³⁰

LXXIX. L'Ordo romanus qualiter concilium agatur generale est antérieur au Pontifical romano-germanique; il se trouve déjà dans le ms. de COLOGNE, Bibl. capit., cod. 138, f. 40^v-43^r (v. 800-850). — Une description sommaire³⁵ de l'Ordo ad concilium celebrandum que contenait le codex Rationis (brûlé en 1870), réglant le cérémonial observé en Espagne, établi par le IVe c. de Tolède (633), a été publié par D. PITRA, *Analecta novissima*, 1885, I, 87-89. Le texte de cet Ordo de concilio celebrando espagnol, figure dans MANSI, *Concil.* I, 10-14, d'après des mss. espagnols signalés par Garcia Loaisa.⁴⁰

1-27. Pontif. rom. XIIe s., XXXVI, 1-27 (ANDRIEU 255-260).

2. Tunc cantet scola antiphonam ad letaniam ¹. Antiphona ²: *Exaudi nos, domine, quoniam* ³ *benignus es* ⁴.

3. Et postea erigens se metropolitanus episcopus ¹ dicat: *Oremus*. Diaconus ²: *Flectamus genua*. Post ³ paululum: *Levate*.

5 Et ipse metropolitanus episcopus, aut alius ⁴ ex ⁵ senioribus, det ⁶ orationem ⁷:

Omnipotens sempiterne Deus, qui nos per misericordiam tuam incolumes ⁸ *in hunc locum specialiter aggregasti, mentes nostras, quae-*
sumus, *paraclitus* ⁹ *qui a te procedit illuminet et inducat in omnem,*
10 *sicut tuus promisit filius, veritatem cunctosque in tua fide et caritate* ¹⁰
corroboret, ut exercitatio corporalium conciliorum proficiat nobis ad
aeternae felicitatis augmentum. Per.

4. Post ¹ collectam dicatur letania ².

5. Ea finita, dicit ¹ episcopus: *Oremus*. Et diaconus: *Flectamus ge-*
15 *nua*. Et ² iterum: *Levate*. Sequitur oratio:

Da, quaesumus, aecclesiae tuae, misericors Deus, ut, spiritu ³ *sancto*
congregata ⁴, *secura tibi devotione servire mereatur. Per* ⁵.

6. Finita oratione et respondentibus omnibus: *Amen*, cum timore ¹ et disciplina sedeant omnes tam episcopi ² quam presbiteri
20 in silentio magno.

7. Tunc diaconus progrediens de altari, sacra veste indutus portans evangelium usque ad ambonem in medio choro ¹ ad legendum, dicat: *Dominus vobiscum*, et reliqua sicut mos est, et legat lectionem ad hoc pertinentem vel, si evangelium ² non legitur, librum aptam lectionem continentem aut canones ³.
25

8. Lectione ¹ finita, alloquatur metropolitanus episcopus concilium, dicens:

2. ¹ letaniam.] introitum T et Hittorp. — ² Antiphona.] om. B G L V. — ³ quoniam benignus es.] om. A B G K L T V. — ⁴ es] est C.

30 3. ¹ episcopus] om. A V. — ² <Et> diaconus A D K V. — ³ <Et> post B G K L T; Post paululum] om. A V. — ⁴ alius] om. D. — ⁵ ex senioribus] exenioribus D. — ⁶ det] dicat A. — ⁷ <hanc> orationem T. — ⁸ incolomes B T V. — ⁹ paraclitus B G V. — ¹⁰ karitate B L.

4. ¹ Post ... episcopus (n. 5, circa initium)] expunctum et in margine add. corr. D: Hac finita dicat episcopus. — ² laetania L V.

5. ¹ dicat V. — ² Et iterum] om. A B V. — ³ spiritu sancto] sancto spiritu A. — ⁴ congregata] hostile nullatenus incursione turbetur et suprascr. corr. D. — ⁵ Per.] dominum in unitate eiusdem suprascr. corr. D.

6. ¹ timore et disciplina] disciplina et timore A. — ² episcopus A.

40 7. ¹ coro C. — ² evangelium] evangelii D. — ³ canonem A B G K L T V.

8. ¹ Lectio C K T. —

Ecce beatissimi et venerabiles ² *consacerdotes et patres ac fratres nostri, premissis Deo precibus, sanctitatem vestram oportet, ut ea quae de divinis officiis vel sacris ordinibus aut etiam de nostris moribus et necessitatibus aeclesiasticis a nobis conferenda sunt, cum caritate* ³ *benignitate unusquisque vestrum* ⁴ *suscipiat, summaque* ⁵ *reverentia, quantum valeat, domino* ⁶ *adiuvante, percipiat, vel quae emendatione* ⁷ *digna sunt, omni devotione unusquisque fideliter studeat emendare. Et si cui forte quod dicitur displiceat, sine aliquo scrupolo contentionis* ⁸ *palam omnibus conferat, qualiter, domino mediante, et hoc ad optimum statum perveniat, ita ut nec discordans contentio ad subversionem* ⁹ *iustitiae* ¹⁰ *locum inveniat, nec item* ¹¹ *in perquirenda veritate vigor nostri ordinis vel sollicitudo tepescat.*

9. Post allocutionem tractent apud ¹ se de ² divinis misteriis ³ et ecclesiasticis ⁴ disciplinis, vel quibuslibet necessariis; canonesque ibi legantur, aut liber officiorum, nec aliquis inde antea ⁵ transeat, ¹⁵ quam ista omnia explicentur. Et ita totis tribus diebus agatur ⁶.

10. Nam de his qui foris sunt, si ¹ concilium per ² quamlibet causam appellare ³ habeant ⁴, archidiacono ecclesiae metropolitanae ⁵ causam suam ⁶ intiment et ille in ⁷ concilio proferat, et ita introeundi detur eis ⁸ licentia. Concilium autem nullus ⁹ solvere audeat ¹⁰ nisi ²⁰ fuerint finita certamina.

11. Item ordo alterius diei.

Conventionione facta, dicit metropolitanus ¹: *Oremus. Et diaconus: Flectamus genua. Et* ² *dat orationem episcopus sicut mos est:*

Mentibus nostris, quaesumus, domine, spiritum sanctum benignus ²⁵ *infunde, quatenus* ³ *in nomine tuo collecti, sic in cunctis teneamus cum moderatione pietatis* ⁴ *iustitiam* ⁵, *ut hic a te in nullo dissentiat voluntas nostra, sed, semper rationabilia meditantes, quae tibi sunt placita et dictis exequamur et factis. Per.*

² venerabilis D. — ³ et benignitate] om. D. — ⁴ vestrum] om. A. — ⁵ summaque ³⁰ K. — ⁶ domino] Deo A V. — ⁷ emendatione] emundatione T. — ⁸ contentionis C. — ⁹ subversionem C. — ¹⁰ iustitiae G. — ¹¹ item] iterum D.

9. ¹ apud A. — ² de] om. T. — ³ misteriis B G T V. — ⁴ aeclesiasticis B. — ⁵ antea transeat] transeat antea A V. — ⁶ agitur T.

10. ¹ si <qui> T. — ² per quamlibet causam] pro qualibet causa: Hittorp. — ³⁵ ³ appellare L. — ⁴ habeat C D. — ⁵ metropolitanae] metropolitano G. — ⁶ sum] suprascer. T. — ⁷ in] om. T. — ⁸ ei V. — ⁹ nulus D. — ¹⁰ audeat] audebit G K L T.

11. ¹ metropolitanus <episcopus> G. — ² Et dat ... mos est] Oratio A V. — ³ quatenus A D G T. — ⁴ pietatis] om. A. — ⁵ iustitiam G L T. ⁴⁰

12. Alia¹. *Deus qui nos iustitiam² loqui et que recta sunt praecipis iudicare, tribue nobis, ut nec iniquitas in ore, nec pravitas³ inveniatur in mente, ut puro cordi⁴ purior sermo consentiat. Ostendatur in opere iustitia⁵, nec appareat dolus in lingua, sed ex corde veritas proferatur. Per.*

5 13. Finita oratione, legatur lectio¹ sicut superius continetur.

14. Post lectionem¹, alloquatur episcopus huiusmodi:

Reverentissimi et sanctissimi nobis domni² et patres nostri, pia sollicitudine vos oportet, ut sicut hesterno <die³> ammonuimus benignam mansuetudinem vestram, de divinis officiis et sacris altaris⁴
 10 *gradibus, aut etiam de consuetudine et necessitatibus ecclesiasticis, quaecumque emendanda⁵ vel⁶ renovanda⁷ sunt, caritas omnium vestrum, ubicumque⁸ noverit aliqua emendatione condigna⁹, in medium proferre non ambigat¹⁰, ut per vestrae sanctitatis studium, domino largiente, ad optimum perveniat¹¹ statum, ad laudem et gloriam no-*
 15 *minis Christi domini nostri.*

15. Post allocutionem¹, ammoneat episcopos² ut supra, ut de divinis scripturis tractent inter se.

16. Item ordo tertiae¹ diei.

Conventionione facta, dicit² metropolitanus: *Oremus.* Et diaconus:
 20 *Flectamus genua³. Et⁴ episcopus dat⁵ orationem:*

Omnipotens sempiterne Deus, qui sacro verbi tui oraculo promissisti⁶:^a Ubi duo vel tres in nomine tuo sunt congregati te medium fore, adesto coetui nostro propitius et cor nostrum illumina misericors, ut a bono misericordiae tuae nullatenus aberremus, sed rectum iustitiae
 25 *tuae tramitem in omnibus teneamus. Per.*

17. <Alia>. *Deus¹ qui populis tuis et indulgentia consulis et amore dominaris, da spiritum sapientiae quibus dedisti regimen disciplinae, ut de profectu sanctarum ovium fiant gaudia² aeterna pastorum. Per.*

12. ¹ Alia. Deus ... proferatur. Per.] om. A; Alia] om. B; Alia <oratio> D. —
 30 ² iusticiam G L T. — ³ pravitas inveniatur] inveniatur pravitas T. — ⁴ corde V. — ⁵ iusticia B G L T V; iustia D.

13. ¹ lectio] om. D; leccio T.

14. ¹ leccionem T. — ² domni] domini D T. — ³ die] om. A B C D G K L V. — ⁴ altaris] om. Hittorp. — ⁵ emenda, corr. emendanda T. — ⁶ vel] om. T. —
 35 ⁷ renovanda] renovandaque corr. T. — ⁸ ubicumque] adscr. in margine G. —
⁹ condigna] digna B K L. — ¹⁰ ambigat D. — ¹¹ perveniat] om. K L.

15. ¹ adlocutionem D. — ² episcopus B G K L T et Hittorp.

16. ¹ tertiae G. — ² dicat V. — ³ genua.] Levate A V. — ⁴ Et ... orationem] Oratio A V. — ⁵ dat] dicat T. — ⁶ prompsisti] promissisti K. — ⁷ nullatenus ... iustitiae tuae] suprascr. corr. T.
 40

17. ¹ Deus qui ... pastorum. Per.] om. A; <Alia> Deus B G V et Hittorp. —
² gaudia aeterna] aeterna gaudia V.

16. ^a Cf. MATTH. XVIII, 20.

17. Sacram. Hadrianum 198, 2 (LIETZMANN 109).

18. Finita oratione, legatur lectio sicut¹ superius continetur.

19. Post lectionem, alloquatur episcopus huiusmodi:

Dilectissimi igitur et venerabiles patres ac domni¹ nostri, beatitudini vestrae oportet ut ea quae de ecclesiasticis² officiis et sacerdotalibus gradibus, vel etiam canonicis sanctionibus³ propter diversas occupationes, quas negare non possumus, et propter nostram aliorumque desideria, non tam pleniter ut oportet executae⁴ sunt, nostro omnium unanimi consensu et voluntate requirantur et humiliter coram sanctitate vestra recitentur, ut et quae digna sunt emendatione ad meliorem statum, auxiliante domino⁵, perducantur; et cui fortassis aliqua displiceant, quae digesta sunt, ea sanctitati vestrae cum benignitate et modestia intimare non differat, quatenus⁶ totum quod synodali⁷ conventionem nostra⁸ statutum fuerit vel renovatum, absque omni contrarietate, concordia sanctae pacis ab omnibus aequè custodiatur et teneatur, ad augmentum aeternae omnium⁹ beatitudinis nostrae¹⁰.

20. Post allocutionem¹ ammoneat episcopos² ut supra, ut de divinis scripturis tractent inter se et constituent quae necesse fuerit³ emendare.

21. Terminatis autem omnibus, ultimo die concilii, elevantibus se omnibus cum reverentia de sedibus suis, dicat metropolitanus episcopus¹: *Oremus*. Et diaconus dicat²: *Humiliate vos ad orationem*. Tunc omnes prostrati in terram³ orent non modico intervallo. Dicat⁴ diaconus: *Levate*.

22. Et¹ episcopus det orationem:

Exaudi, quaesumus², domine, supplicum preces et confitentium tibi parce peccatis, ut, si quid offensionis in hac concilii caelebritate³ contraximus, te miserante, indulgentiam sentiamus. Per.

23. Alia¹. *A cunctis nos excessibus, domine, quaesumus, propitiatus² absolve et, quia imperfectum nostrum oculi tui vident³, perfec-*

18. ¹ sicut] om. D.

30

19. ¹ domni] domini G L. — ² ecclesiasticis A. — ³ sanctionibus T. — ⁴ executae D T V. — ⁵ domino] Deo V. — ⁶ quatenus D G T V. — ⁷ synodali] synodi B; sinodali A K L; sinodalia D. — ⁸ nostra] vestra C G. — ⁹ omnium] om. B D. — ¹⁰ nostrae] nostrum C D.

20. ¹ adlocutionem C. — ² episcopus B G K L T. — ³ fuerint A G V.

35

21. ¹ episcopus] om. T. — ² dicat] om. A; dicit K. — ³ terra A. — ⁴ Dicat diaconus] Diaconus dicat G; <Et> dicat T et Hittorp; Dicat] Et tantum A; Et iterum V.

22. ¹ Et] om. T. — ² quaesumus, domine] domine, quaesumus K. — ³ ce-lebritate A D.

40

23. ¹ Alia. A cunctis ... praeoptamus. Per.] om. A; Alia <oratio> D. — ² propiciatus L. — ³ vident] viderunt: Hittorp. —

tioni⁴ deputa misericors quod perfecto aequitatis fine concludere praepotamus. Per.

24. <Alia.> Intende¹, quaesumus, domine, preces nostras, ut qui te in principiis operum nostrorum occursores adesse poposcimus²,
5 te quoque in hoc fine nostri concilii indultorem esse nostris excessibus sentiamus. Per.

25. Hac¹ oratione finita, ille episcopus², in cuius sede ipsum concilium celebratur, dicat omnibus de benedictionis³ verbis⁴:

Christus filius Dei, qui est initium et finis, complementum vobis
10 suae tribuat caritatis. R.⁵ Amen.

Et⁶ qui⁷ ad absolutionem huius fecit venire⁸ concilii⁹, absolutos vos efficiat ab omni contagione delicti. R.¹⁰ Amen.

Ut, ab omni reatu liberiores effecti, adiuti etiam per donum spiritus sancti, felici reditu vestrarum sedium cubilia repetatis¹¹ illesi.
15 R.¹² Amen.

Quod ipse praetare dignetur¹³.

26. Tunc surgentes omnes cum reverentia, incipientes a metropolitano¹, osculum pacis² sibi invicem dent, cum³ timore et⁴ amore Dei.

27. Et dicat¹ iterum pontifex²: In nomine domini nostri Iesu
20 Christi, ite in pace. Et³ respondetur⁴ ab omnibus: Deo gratias. Et ita conventus⁵ absolvitur⁶.

⁴ perfectioni] profectioni D.

24. ¹ <Alia oratio.> Intende D; <Item alia.> Intende K L; <Alia.> Intende G T V. — ² poposcimus] poscimus D.

25. ¹ Hac] Hanc C D. — ² episcopus] suprascr. corr. T. — ³ benedictionis] benedictionibus K; benedictionis verbis] benedictionibus verbum A V. — ⁴ verbis] suprascr. corr.. T. — ⁵ R.] om. B G L. — ⁶ Et] Ut T; — ⁷ qui <vos> G K L; suprascr. D. — ⁸ venire] pervenire A B G K L T V. — ⁹ concilii] sinodi suprascr. corr. D. — [¹⁰ R.] om. B G. — ¹¹ repetitis V. — ¹² R.] om. B G L. —
30 ¹³ dignetur.] digneris, corr. dignetur C; om. A V; cuius regnum et imperium sine fine permanet in secula seculorum. Amen D add. in margine inferiori cum signo relativo.

26. ¹ metropolitano] metropolinis C; metropolitano A V; metropolitano K. — ² pacis] om. T. — ³ cum ... Dei] om. A V. — ⁴ et amore] om. T.

35 27. ¹ dicat iterum pontifex] episcopus dicit A; episcopus dicat V. — ² pontifex] in pace T. — ³ Et ... omnibus] R. A V. — ⁴ respondetur K, — ⁵ conventus] eventus C D. — ⁶ absolvatur A V; absolvetur T.

LXXX. Item ordo qualiter agatur concilium provinciale¹.

1. Prima die et secunda et tertia omnes ante missam sequantur crucem¹ cum letania² et ita subscripto³ ordine⁴ ingrediantur synodum⁵.

2. Ordo primae¹ diei.

5

^a Hora convenienti, quando episcopo vel eius vicario visum² fuerit, omnes expellantur ab ecclesia; obseratis³ foribus cunctis ad unam ianuam, per quam sacerdotes ingredi oportet, ostiarii⁴ stent. Et sella⁵ ponatur in medio et supra⁶ eam sacrae reliquiae et plenarium cum stola ponantur⁷. 10

3. Deinde ^a convenientes presbiteri¹ omnes intersint² et secundum ordinationis suae tempus resident. Post hos ingrediantur diaconi probabiles, quos ordo poposcerit³ interesse. Exinde introducantur laici bonae conversationis vel qui electione⁴ coniugali⁵ interesse me-

LXXX. Mss.: A, f. 54^v-67^r; B, f. 65^v-60^r; C, f. 67^r-73^v; D, f. 61^r-65^v; G, f. 15 59^r-62^v; K, f. 77^r-82^v; L, f. 95^v-101^v; T, f. 98^v-101^v; V, f. 53^v-58^v.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 152-157; éd. 1610, col. 170-176; éd. 1677, pp. 741 B-744 D.

Titulus. ¹ provinciale] provinciae T.

1. ¹ crucem] ☩ A. — ² letania L T. — ³ subscripta D. — ⁴ ordine] om. 20 B. — ⁵ synodum D G T V.

2. ¹ prima T. — ² visum] iussum A V. — ³ obseratis] obseratisque B G V; obseratisque K L T. — ⁴ hostiarii A K V. — ⁵ sella ponatur] ponatur sella D. — ⁶ supra] super B K L. — ⁷ ponatur, corr. ponantur A.

3. ¹ presbiteri omnes] omnes presbiteri A V. — ² intersint] om. B; interim 25 assint K L; intrent T et Hittorp. — ³ poposceris D. — ⁴ eleccione T. — ⁵ coniugali] concilii: conc. Toletan. —

LXXX. Voir les remarques faites au titre LXXIX. 2. ^a Hora convenienti... ostiarii stent.] Cf. *Concilium Toletanum* IV. (an. 633) c. IV (MANSI, X, 617; BRUNS, 222-223): Hora itaque prima diei ante solis ortum eiiciantur omnes ab ecclesia, obseratisque foribus cuncti ad unam ianuam, per quam sacerdotes ingredi oportet, ostiarii stent. — HINSCHIUS, *Decretales pseudo-Isidor.*, p. 364 (c. III). 30

3. ^a Deinde convenientes... interesse meruerint.] Cf. *Conc. Toletanum* IV. (an. 633) c. IV (MANSI, X, 617; BRUNS, 222-223): Et convenientes omnes episcopi pariter introeant et secundum ordinationis suae tempora resideant. Post ingressum omnium episcoporum atque consessum, vocentur deinde presbyteri quos causa probaverit introire. Nullus se inter eos ingerat diaconorum. Post hos ingrediantur diaconi probabiles quos ordo poposcerit interesse, et corona facta de sedibus episcoporum, presbyteri a tergo eorum resideant. Diacones in 40 conspectu episcoporum stent. Deinde ingrediantur laici qui electioni concilii interesse meruerunt. — HINSCHIUS, *Decretales pseudo-Isidor.*, pp. 364-365 (c. III).

ruerint. Tunc ingrediatur episcopus si voluerit, vel si necessitas exigerit. Et si non aderit episcopus ⁶, eius vicarius eadem faciat.

4. Prima die, quando episcopus vel eius vicarius sinodum ¹ ingreditur, salutet ex omni parte non solum clerum ² sed et populum.

5 Et versus ad orientem mediocri voce dicat:

*Dominus vobiscum. R.*³ *Et cum spiritu tuo.*

5. Oratio ¹. *Deus, humilium ² visitator, qui nos fraterna dilectione ³ consolaris, pretende societati nostrae gratiam tuam, ut per eos, in quibus habitas, tuum in nobis sentiamus adventum. Per.*

10 6. Tunc procedens diaconus cum subdiacono, turibulo ¹ et cerofariis duobus, benedicente ² pontifice, legat evangelium in ³ ambone: ^a *Cum esset sero die illo ⁴.*

7. Eo autem descendente, dicat pontifex vel eius ¹ vicarius:

15 *Sancta Maria et omnes sancti et electi Dei, intercedite pro nobis peccatoribus ad dominum Deum nostrum, ut mereamur ab eo adiuvari, protegi ² et sanari ³. Qui vivit et regnat in saecula saeculorum. R.*⁴ *Amen.*

8. Postmodum duabus ¹ vicibus dicat: *Deus in adiutorium meum intende, clero ² respondente: Domine ad adiuvandum ³ me ⁴ festina.*

20 Item tertio ⁵ dicat: *Deus in adiutorium meum ⁶, clero ⁷ respondente: Domine ad adiuvandum, cum Gloria et Kyrie ⁸ eleyson et Pater noster, cum precibus istis:*

Domine, ne memineris iniquitatumstrarum ⁹.

Adiuva nos, Deus salutaris noster ¹⁰.

25 *Esto nobis, domine, turris fortitudinis ¹¹.*

Domine, exaudi orationem meam.

Dominus vobiscum.

⁶ episcopus] tempus T.

4. ¹ synodum A B D T V. — ² cloerum B. — ³ R.] om. G.

30 5. ¹ Oratio.] om. T; Oremus B G K L; <Sequitur> oratio V. — ² humilium <mentium> G. — ³ dilectione T.

6. ¹ turribulo T; <et> turibulo V. — ² benedicente pontifice] om. A V. — ³ in ambone] om. A V. — ⁴ illo] illa D; illo <una> G L; illo <una sabbatorum> K.

7. ¹ eius] om. D. — ² protegi] om. T. — ³ sanari] salari, corr. salvari V. — ⁴ R.] om. B; R. Amen.] om. G.

8. ¹ duabus vicibus dicat] dicat duabus vicibus G. — ² cloero B. — ³ adiuvandum D. — ⁴ me festina] om. D G. — ⁵ tertium D. — ⁶ meum] om. G. — ⁷ cloero B L. — ⁸ Kyrie eleyson] Kirieleison K L; Kyrieleison A G; Kyrieleyson T; Kyrieleison B. — ⁹strarum <antiquarum> K V; nostrarum] Cito anticipent B. — 40 ¹⁰ noster. <R. Propter gloriam> B V. — ¹¹ fortitudinis. <R. A facie.> A B V.

5. *Sacram. Gélas. III, 74* (WILSON 284; MOHLBERG 224).

6. ^a Ioh. XX, 19.

9. Oratio ¹. *Exaudi nos, Deus salutaris noster, et dies nostros in tua pace disponas* ², *ut, a* ³ *cunctis perturbationibus liberati, tranquilla tibi servitute famulemur. Per.*

10. Deinde pro universis ordinibus necnon pro statu papae et antistitis ¹ eiusdem sedis decantent psalmos istos ²:

^a *Miserere mei Deus* ³.

^b *Deus in nomine tuo.*

^c *Miserere mei Deus, miserere.*

^d *Deus misereatur nobis* ⁴.

^e *Deus in adiutorium meum.*

Pater ⁵ *noster, cum* ⁶ *precibus istis:*

Sacerdotes tui, domine ⁷.

Memento ⁸, *domine, congregationis tuae* ⁹.

Salvos nos ¹⁰ *fac, domine Deus noster* ¹¹.

Ut ¹² *confiteamur nomini sancto tuo.*

Adiutorium nostrum in ¹³ *nomine domini* ¹⁴.

Domine, exaudi orationem meam.

Dominus vobiscum. Oremus ¹⁵.

11. Oratio ¹. *Omnipotens sempiterne Deus, cuius spiritu totum corpus aecclesiae sanctificatur et regitur, exaudi nos pro universis ordinibus supplicantes, ut gratiae tuae munere ab omnibus tibi gradibus fideliter serviatur. Per.*

12. Deinde ¹ dicat ² orationem ³:

Deus omnium fidelium pastor et rector, famulos tuos, quos pastores aecclesiae tuae praeesse voluisti, propitius respice; da eis, quaesumus, verbo et exemplo quibus praesunt ⁴ *proficere* ⁵, *ut ad vitam una cum grege sibi credito perveniant sempiternam. Per.*

9. ¹ Oratio] Oremus B G K L T. — ² disponas] dispone D G L T V. — ³ a] om. A C D.

10. ¹ antistitis] antistis, corr. antistitis C; antistis D. — ² istos] om. A V. — ³ Deus <secundum magnam> K L. — ⁴ nobis] nostri A L; om. T V. — ⁵ <Et> Pater B K L. — ⁶ cum precibus istis] capitulum A; et preces V. — ⁷ domine] om. V; domine <induantur> G K L; domine] induantur iustitiam. R. Et sancti A V. — ⁸ Memento] Memor est A V. — ⁹ tuae <domine. R. Quam> A V. — ¹⁰ nos fac] fac nos A T V. — ¹¹ noster. <R. Et congrega> A V. — ¹² Ut ... sancto tuo] om. A V. — ¹³ in nomine domini] om. B. — ¹⁴ domini <qui fecit> A V. — ¹⁵ Oremus.] om. A V.

11. ¹ Oratio.] om. G K L T.

12. ¹ Deinde ... orationem] om. A; adscr. in margine C; Alia V. — ² dicit G. — ³ orationem om. B. — ⁴ praesint A B K L T V. — ⁵ proficere] ita praeesse: 40 Hittorp.

9. Sacram. Hadrianum 202, 55 (LIETZMANN 120).

10. ^a Ps. L. — ^b Ps. LIII. — ^c Ps. LVI. — ^d Ps. LXVI. — ^e Ps. LIX.

11. Sacram. Hadrianum 79, 6 (LIETZMANN 48).

13. His expletis, VII psalmos penitentiae ¹ pro peccatis decantent cum precibus ² istis:

Kyrie ³ *eleyson*. Et ⁴ *Pater* ⁵ *noster* ⁶.

Ego dixi, domine, miserere ⁷.

5 *Convertere, domine, usquequo* ⁸.

Fiat ⁹ *miserecordia tua, domine, super nos* ¹⁰.

Domine Deus virtutum, converte ¹¹ *nos* ¹².

Domine exaudi orationem meam.

Dominus vobiscum. Oremus ¹³.

10 14. Oratio ¹. *Dies nostros, quaesumus, domine, placatus intende, pariterque nos et a peccatis absolve propitius* ² *et a cunctis eripe benignus adversis. Per.* ³

15 15. Post haec vero egrediantur ¹ omnes, exceptis presbiteris ² et ceteris ³ idoneis ⁴ clericis. Factoque silentio, dicat pontifex vel eius ⁵

vicarius hanc ⁶ orationem ⁷ palam ⁸:

16. *Adesto* ¹ *nobis, quaesumus* ², *domine, sancte spiritus, peccati quidem inmanitate* ³ *detentis* ⁴, *sed in nomine tuo specialiter aggregatis. Veni ad nos et dignare illabi cordibus nostris. Doce nos quid* ⁵ *agamus, quo gradiamur ostende, quid* ⁶ *efficiamus operare. Esto salus* ⁷ *et suggestor et effector iudiciorum nostrorum, qui solus cum Deo patre et eius* ⁸ *filio nomen possides gloriosum. Non nos patiaris perturbatores iustitiae esse, qui summae veritatis diligis aequitatem, ut in sinistrum nos* ⁹ *non ignorantia trahat, non favor inflectat, non acceptio muneris*

13. ¹ penitentiae] paenitentiales V. — ² precibus istis] om. A. — ³ <cum> Kyrieleyson T; Kyrieleyson B K; Kyrieleyson G. — ⁴ Et] om. D T. — ⁵ Pater noster] suprascr. corr. V. — ⁶ noster <et precibus istis> A V. — ⁷ miserere <mei. R. Sana> A V. — ⁸ usquequo. <R. Et deprecabilis> A V; usquequo] om. D T. — ⁹ Fiat ... super nos] suprascr. A. — ¹⁰ nos <Quemadmodum> V; nos <Et sicut spiritus> A. — ¹¹ converte nos] om. B K. — ¹² nos. <R. Et> A; nos. <Et ostende.> V. — ¹³ Oremus] om. D T V.

14. ¹ Oratio] om. A B G K L V. — ² propicius L. — ³ Per.] om. C G T.

15. ¹ egrediatur, corr. egrediantur T. — ² prespiteris L. — ³ caeteris K. — ⁴ idoneis] om. V. — ⁵ eius] om. T. — ⁶ hanc orationem] orationem hanc A V. — ⁷ palam] om. A V.

16. ¹ <Oremus.> Adesto A B K L T. — ² quaesumus, domine] domine, quaesumus A. — ³ inmanitate A. — ⁴ detentis, corr. detenti D. — ⁵ quid] quod A B. — ⁶ quid] quod A B V. — ⁷ salus] solus A D V. — ⁸ eius filio] filio eius T. — ⁹ nos] om. A D. —

14. *Sacram. Hadrianum* 202, 16 (LIETZMANN 117).

40 15. ¹ orationem palam]. Cf. *Conc. Toletan.* IV. (an. 633) c. IV (MANSI X, 617; BRUNS, 223): Statimque omnes in terra prostrabuntur et orantes diutius tacite cum fletibus atque gemitibus unus ex episcopis senioribus surgens orationem palam fundat ad dominum. — HINSCHIUS, *Decretales pseudo-Isidor.*, p. 365 (c. III).

vel personae corrumpat, sed iunge nos tibi efficaciter solius tuae gratiae dono, ut simus in te unum et in nullo deviemus a vero¹⁰, quatinus¹¹, in nomine tuo collecti, sic in cunctis teneamus cum moderatione pietatis iustitiam¹², ut et¹³ hic a te in nullo dissentiat sententia¹⁴ nostra et in futuro pro bene gestis consequamur praemia sempiterna, per omnia¹⁵ 5 saecula saeculorum¹⁶.

17. Tacentibus¹ tunc² cunctis, ex Niceno concilio fides catholica a diacono legatur:

^a Credimus in unum Deum patrem omnipotentem, omnium visinecnon et invisibilium factorem; et in unum dominum Iesum Chri- 10 filium Dei, natum ex patre unigenitum, hoc est³ substantia patris, Deum ex Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero, natum non creatum, omousion⁴, hoc est eiusdem cum patre substantiae, per quem omnia creata sunt, caelestia et terrena⁵, qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit⁶ et incarnatus est⁷ et homo 15 factus est, passus est, et resurrexit tertia die, ascendit in caelum⁸, venturus⁹ inde iudicare vivos et mortuos. Et in spiritum sanctum. Eos autem qui dicunt: erat tempus quando non erat et prius quam nasceretur non erat et quia¹⁰ nullis subsistentibus factus est aut ex alia substantia¹¹ vel essentia, aut dicunt esse trepton, hoc est convertibilem aut mu- 20 tabilem filium¹² Dei, hos anathematizat catholica et apostolica ecclesia.

18. Tunc ^a diaconus alba indutus, codicem¹ canonum in medio proferens, capitula de conciliis agendis pronuntiet², id³ est de de concilio Toletano IIII°, aera⁴ XVIII^a: 25

¹⁰ vero] te D. — ¹¹ quatinus] quatenus B K L; qui sumus A V. — ¹² iusticiam L T V. — ¹³ et] om. A V. — ¹⁴ sententia] scientia: Hittorp. — ¹⁵ omnia saecula saeculorum.] om. A B G L V. — ¹⁶ saeculorum. <Amen.> D.

17. ¹ Tacentibus tunc] Tunc tacentibus T et Hittorp. — ² tunc] suprascr. A. — ³ ex] om. A C D T V. — ⁴ omousion] omusion B; homousion D G. — ⁵ terrena] 30 terrestria A. — ⁶ descendit <de caelis> B. — ⁷ est] om. A. — ⁸ caelum <sedet ad dexteram patris> Hittorp. — ⁹ venturus <est> Hittorp. — ¹⁰ quia <ex> Hittorp. — ¹¹ substantia] sustantia D. — ¹² filium] om. Hittorp.

18. ¹ codicem canonum] canonum codicem G; codicem] codicemque A. — ² pronuntiet G. — ³ id est ... aerea XVIII^a] om. B. — ⁴ aera XVIII^a] om. T et 35 Hittorp. —

17. ^a Credimus in unum Deum ... anathematizat catholica et apostolica ecclesia.] Cf. *Concilium Nicaenum* (an. 325) (MANSI II, 666-667; BRUNS 271). — AMALAIRE, *De ordine antiphonarii*, III, p. 271.

18. ^a Diaconus ... pronuntiet.] Cf. *Concil. Toletan.* IV. (an. 633) c. IV (MAN- 40 SI, X, 617-618; BRUNS, 223): diaconus alba indutus codicem canonum in medio proferens, capitula de conciliis agendis pronuntiet; HINSCHIUS, *Decret. pseudo-Isid.*, p. 365 (c. III). —

^b Sancta synodus ⁵ bis in anno aecclesiastica decrevit habere concilia, unum ⁶ estate ⁷, aliud ⁸ tempore autumnus ⁹. Quisquis autem clericorum ad haec ¹⁰ venire distulerit, absque necessitatis causa, anno integro missas caelebrare ¹¹ non praesumat.

5 Item ex ¹² eodem concilio:

^c Interdixit per omnia magna synodus ¹³, non episcopo, non presbitero, non diacono, nec alicui omnino qui in clero ¹⁴ est licere subintroductam habere mulierem, nisi forte matrem, aut sororem, aut amitam, vel eas tantum personas, quae suspiciones ¹⁵ effugiunt.

10 19. ^a Finitisque ¹ titulis et cunctis in ordine cum silentio sedentibus, episcopus vel, si voluerit, diaconus concilium alloquatur cum exhortatione huiusmodi:

Ecce ², sanctissimi fratres, praemissis Deo precibus, fraternitatem vestram pia exortatione ³ convenio, et per divinum nomen obtestor, ut
 15 *ea, quae a nobis de Deo et sacris ordinibus vel sanctis moribus vobis fuerint dicta, cum summa reverentia ⁴ perficere contendatis. Quod si forsitan aliquis vestrum, aliter quam dicta fuerint senserit, sin aliquo scrupulo contentionis, in nostrum omnium collationem ⁵ ea ipse ⁶ de*

⁵ synodus A B D G L T V. — ⁶ unum] unam A V. — ⁷ aestate K L V. —
 20 ⁸ aliud] aliam A V. — ⁹ autumnus K L. — ¹⁰ haec] has A V. — ¹¹ celebrare A. —
¹² ex] de T. — ¹³ synodus A G K L T V. — ¹⁴ clero B. — ¹⁵ suspiciones] suspi-
 ciones A T V; susceptiones B G K L.

19. ¹ Finitisque] Finitis itaque G. — ² <Allocutio.> Ecce B D K L. — ³ ex-
 hortatione B K L T. — ⁴ reverentia ... senserit] *suprascr. corr.* T. — ⁵ collatio-
 25 nem ea] collatione mea: *Hittorp.* — ⁶ ipse] *om.* A V; ipsae T; ipse de quibus] de
 quibus ipse A V. —

^b Sancta synodus bis anno aecclesiastica decrevit habere concilia.] *E contrario, Concilium Toletan.* V. (an. 633) *permisit unam tantum synodum in anno celebra-
 re, tempore aestivo*; cf. c. III (MANSI, X, 616-617; BRUNS, 222): Ob hoc a nobis
 30 universaliter definitum est, ut quia iuxta antiqua patrum decreta bis in anno
 difficultas temporis fieri concilium non sinit, saltem vel semel a nobis celebra-
 tur ... Quinto decimo autem Kalendarum Iuniarum congreganda est in una-
 quaque provincia synodus, propter vernale tempus, quando herbis terra vesti-
 tur et pabula germinum inveniuntur; HINSCHIUS, *Decret. pseudo-Isid.*, p. 364
 35 (c. III). — ^c Interdixit per omnia magna synodus.] Cf. *Conc. Nicaenum* (an. 325)
 c. III (MANSI, II, 670).

19. ^a Finitisque titulis ... sollicitudo tepescat.] Cf. *Conc. Toletan.* IV (an.
 633) c. IV (MANSI, X, c. 618; BRUNS 223): Finitisque titulis, metropolitani
 episcopus concilium alloquatur dicens: Ecce, sanctissimi sacerdotes, recitatae
 40 sunt ex canonibus sanctorum patrum sententiae de concilio celebrando. Si qua
 igitur quempiam vestrum actio commovet, coram suis fratribus proponat. Tunc
 si aliquis quamcumque querelam, quae contra canonem agit, in audientia sa-
 cerdotali protulerit, non prius ad aliud transeat capitulum, nisi primum quae
 proposita est actio terminetur; HINSCHIUS, *Decret. pseudo-Isidor.*, p. 365 (c. III).

quibus dubitaverit conferenda reducat, qualiter, Deo mediante, aut doceri possit aut doceat. Deinde simili vos obtestatione coniuro, ut nullus vestrum in iudicando aut personam accipiat, aut, quolibet favore vel munere pulsatus, a veritate discedat; sed cum tanta pietate, quicquid coetui nostro se iudicandum intulerit, retractate, ut, nec discordans contentio ad subversionem iustitiae ⁷ inter nos locum inveniatur, nec item in perquirenda aequitate vigor nostri ordinis vel sollicitudo tepescat. 5

20. Post hanc exhortationem ¹, quisquis clericorum velit, conferat quaerelam.

21. Et ammonendi sunt, ut nullus ad synodum ¹ veniat nisi ieiunus, vel a coetu communi secedat antequam generalis secessio adveniat. Et sic quoque synodus ² primae diei ³ solvatur. 10

22. Ordo alterius ¹ diei.

Secunda ² die, quando ingreditur synodum ³ episcopus vel eius vicarius ⁴ in ⁵ loco suo stans dicat: *Dominus vobiscum. Oremus* ⁶. 15

Deus qui nobis in ⁷ famulis tuis praesentiae tuae signa manifestas, mitte super nos spiritum caritatis, ut, in adventu ⁸ fratrum conservorumque nostrorum gratia nobis tuae largitatis augeatur. Per dominum.

23. Postea legatur evangelium, ita ¹ ut in priori die: *a Designavit dominus et alios septuaginta duos.* 20

24. Deinde dicat ¹ pontifex vel ² eius vicarius preces ³: *Sancta Maria et omnes sancti*, sicut superius ^a.

25. Tunc omnes prostrati pro peccatis decantent ¹ hos psalmos:

a Domine, ne ² in furore tuo ³.

b Benedixisti ⁴. 25

c Inclina, domine, cum ⁵ Kyrie ⁶ eleyson et ⁷ Pater noster, cum ⁸ precibus istis ⁹:

⁷ iustitiae G T.

20. ¹ exhortationem D.

21. ¹ synodum C. — ² sinodus K L. — ³ diei] om. T. 30

22. ¹ alterius] secundae A V. — ² Secunda die] Secundam A V. — ³ sinodum A K L. — ⁴ vicario A. — ⁵ in loco suo stans] stans in loco suo T. — ⁶ Oremus.] Oratio. T; om. V. — ⁷ in] om. B G. — ⁸ adventu] conventu G.

23. ¹ ita] om. V; ita ut in priori die] om. A. et Hittorp.

24. ¹ dicit A. — ² vel eius vicarius preces] om. A V. — ³ preces <et orationes> G. 35

25. ¹ decantent] cantent A V. — ² ne in furore tuo] ne in ira tua A D. — ³ tuo] om. T V. — ⁴ Benedixisti <domine> A D. — ⁵ cum Kyrie ... Pater noster] om. B G K L. — ⁶ Kyrie eleyson] Kyrieleyson T V. — ⁷ et] om. T. — ⁸ cum] et T. — ⁹ istis] om. K; his A V. — 40

22. *Sacram. Gelas. III, 74 (WILSON 285; MOHLBERG 224).*

23. ^a LUC, X, 1.

24. ^a Cf. *supra* n. 7.

25. ^a Ps. VI. — ^b Ps. LXXXIV. — ^c Ps. LXXXV.

Ego dixi, domine ¹⁰.

Convertere, domine ¹¹.

Adiutorium nostrum ¹².

Domine, exaudi orationem meam,

5 *Dominus vobiscum. Oremus* ¹³.

26. Oratio ¹.

Precibus nostris, quaesumus ², *domine aurem tuae* ³ *pietatis accommoda et orationes supplicum, occultorum cognitor, benignus exaudi, ut, te largiente, ad vitam perveniant sempiternam. Per dominum* ⁴.

10 27. Postea decantent psalmos istos pro regis nostri et reginae ¹ et aliorum sui regni primatum ² sospitate:

^a *Domine, quid multiplicati.*

^b *Exaudiat te dominus.*

^c *Deus auribus nostris, cum* ³ *Kyrie* ⁴ *eleyson et Pater noster, cum* ⁵

15 *precibus istis:*

Domine, salvum fac regem.

Esto ei, domine, turris fortitudinis ⁶.

Salvum fac populum tuum, domine.

Fiat pax in virtute tua.

20 *Exurge, domine, adiuva nos.*

Domine, exaudi orationem.

Dominus ⁷ *vobiscum. Oremus* ⁸.

28. *Quaesumus* ¹, *omnipotens Deus, ut famulus tuus rex* ² *noster, qui* ³ *tua miseratione suscepit regni gubernacula, virtutum etiam omnium percipiat incrementa, quibus decenter ornatus et vitiorum monstra devitare* ⁴ *et ad te, qui via, veritas et vita es, gratosus valeat pervenire. Per.*

29. Oratio ¹. *Deus regnorum omnium et* ² *christiani maxime pro-*

¹⁰ domine <miserere mei. Sana.> V; domine <miserere> A K. — ¹¹ domine <usquequo> B G K L. — ¹² nostrum <in nomine domini.> G K. — ¹³ Oremus.] om. T V.

26. ¹ Oratio] om. A B D G K L V. — ² quaesumus, domine] suprascr. A. — ³ tuae pietatis] tuam A V. — ⁴ dominum.] om. A V.

27. ¹ reginae] regimine A V. — ² primatum] primatum K L; primatum, corr. primatum T. — ³ cum] om. B G T. — ⁴ Kyrieleyson G T V; Kyrie eleyson et] Kyrieleyson G T. — ⁵ cum precibus istis] et capitula A; cum] et V. — ⁶ fortitudinis] om. A. — ⁷ Dominus vobiscum.] A V. — ⁸ Oremus.] Oratio A T V.

28. ¹ Quaesumus] Deus K. — ² rex] imperator T. — ³ qui tua miseratione ... Per.] om. B G K L. — ⁴ devitare] debitare D; devitare <et hostes superare> A V.

40. 29. ¹ Oratio. Deus regnorum ... potens. Per.] om. A; Oratio.] om. V; Alia B D G K L T. — ² et christiani ... potens. Per.] om. B G K L.

26. *Sacram. Hadrianum* 201, 8 (LIETZMANN 113).

27. ^a Ps. III. — ^b Ps. XIX. — ^c Ps. XLIII.

29. Cf. *Ordo XLVIII*, 1 (*supra*, tit. LXXVII, 1).

tector imperii, da servo tuo imperatori nostro triumphum virtutis tuae scienter excolere, ut qui tua constitutione est princeps, tuo semper munere sit potens. *Per.*

30. Alia¹. Guberna, domine, familiam² tuam et tuis beneficiis semper accumula, ut et³ praesentis vitae subsidiis⁴ gaudeat et aeternae. *5 Per.*

31. Praetende¹, domine, famulis tuis dexteram caelestis auxilii, ut et² te toto corde perquirant et, quae digne postulant, consequi mereantur. *Per.*

32. Deinde pro infirmis et pro¹ salute totius ecclesiae istos psalmos *10* decantent:

^a Beatus qui intellegit.

^b Domine² Deus salutis³.

^c Domine refugium, cum⁴ Kyrie⁵ eleyson et Pater noster et⁶ precibus istis: *15*

Castigans castigavit me⁷.

Nichil⁸ proficiat inimicus in eis.

Exurge, domine, adiuva nos.

Domine, exaudi orationem meam.

Dominus⁹ vobiscum. Oremus¹⁰. *2*

33. Deus infirmitatis humanae singulare praesidium, auxilii tui super infirmos famulos tuos et famulas tuas ostende virtutem, ut, ope misericordiae tuae adiuti, aecclesiae tuae sanctae representari mereantur. *Per.*

34. Ascendant¹ ad te, domine, preces nostrae et ab aecclesia tua *25* cunctam repelle nequitiam. *Per.*

30. ¹ Alia.] *om.* K V. — ² familiam] famulam C D G K L T; famulam, *corr.* familiam V; plebem: *Hadrianum*. — ³ et] *om.* A. — ⁴ subsidiis] subdiis T.

31. ¹ Praetende ... mereantur. *Per.*] *om.* A; <Alia> Praetende B G T; <Oratio.> Praetende K L. — ² et] *om.* T. *30*

32. ¹ pro] *om.* B T. — ² Domine] *Initium psalmi* Domine Deus salutis *postponitur psalmo* Domine refugium *in codicibus* B G K L. — ³ salutis <meae.> A D V. — ⁴ cum] *om.* B. — ⁵ Kyrie eleyson] Kirie eleison L; Kyrieleison G T V. — ⁶ et precibus istis] cum precibus V; et capitulis A; et] cum B D G K L T; — ⁷ me <dominus.> A B T V; me] eos dominus K L. — ⁸ Nichil B G L T V. — *35*
⁹ Dominus vobiscum.] *om.* A V. — ¹⁰ Oremus.] *Oratio* A V.

34. ¹ <Alia oratio.> Ascendant L; <Alia.> Ascendant G K L; Veni creator. *adscr. in margine* K:

30. *Sacram. Hadrianum* 202, 56 (LIETZMANN 120).

31. *Sacram. Hadrianum* 202, 12 (LIETZMANN 116: *fidelibus*). *40*

32. ^a Ps. XV. — ^b Ps. LXXXVII. — ^c Ps. LXXXIX.

33. *Sacram. Gélas.* III, 70 (WILSON, 282; MOHLBERG 222).

34. *Sacram. Hadrianum* 204, 21 (LIETZMANN 123).

35. Iterum omnes laici et mulieres egrediantur.

36. Et legatur a diacono omelia sancti ¹ Gregorii incipiente a versu isto: ^a *Messis quidem multa*, usque: *patres esse minime recognovit* ².

37. Tunc si clerici quaerelam non habeant conferendam, laici intro-
5 mittantur. Illis ¹ etiam audientibus, lectio recitetur Niceni concilii.

38. Iudices nonnisi ieiuni ¹ leges et iudicia discernant ². Quisquis ex laicis habeat quaerelam iudicibus proferat. Et sinodus ³ secundae ⁴ diei sic solvatur.

39. Ordo tertie diei.

10 Tertia ¹ die, cum episcopus vel ² eius vicarius synodum ³ post missam sicut in ceteris ⁴ diebus ingreditur, dicat: *Dominus vobiscum* ⁵. *Oremus* ⁶.

Protege, domine, quaesumus, nos ⁷ *famulos tuos subsidiis mentis et corporis et, spiritualibus* ⁸ *enutrients alimentis, propitius redde securos*
15 *ab hostibus universis* ⁹. *Per.*

40. Postea ¹ legatur ² evangelium: ^a *Circuibat Iesus civitates et castella.*

41. Deinde ¹ istos ² psalmos pro defunctis:

^a *Verba mea.*

20 ^b *Domine, ne in ira* ³ I.

^c *Ad te, domine, levavi*, cum ⁴ *Kyrie* ⁵ *eleyson* et *Pater noster* ac ⁶
precibus istis ⁷:

Requiem ⁸ *aeternam dona eis, domine* ⁹.

In memoria aeterna erunt ¹⁰ *iusti* ¹¹.

25 *A porta inferi* ¹².

Dominus vobiscum.

36. ¹ sancti] *om.* T. — ² recognovit] recognoscunt B G K L.

37. ¹ Illis] Illi D.

38. ¹ ieiuni] ieiune T. — ² discernant] decernant T. — ³ synodus A B D G
30 T V. — ⁴ secunde A.

39. ¹ Tercia G. — ² vel] *suprascr.* A. — ³ synodum K L. — ⁴ caeteris L V.
— ⁵ vobiscum. <R̃. Et cum spiritu tuo.> V. — ⁶ Oremus] *om.* V; Oratio T. —
⁷ nos] *om.* Hittorp. — ⁸ spiritualibus A B K L V. — ⁹ huniversis, *corr.* universis A.

40. ¹ Postea] Post haec B; Post hoc G L. — ² legitur T.

35 41. ¹ Deinde ... pro defunctis] Deinde pro fidelibus defunctis istos psal-
mos decantent B G K L. — ² istos psalmos] psalmi A; istos] *om.* V. — ³ ira] furore A B G K L V; furore tuo: Hittorp. — ⁴ cum] *om.* B. — ⁵ Kyrie eleyson] Kyrieleison T V. — ⁶ ac] cum B G K L. — ⁷ istis] *om.* A T V. — ⁸ Requiem ... domine.] *om.* B. — ⁹ domine] *om.* K L. — ¹⁰ erunt iusti] erit iustus A T; erit
40 iusti K; erit iustus, *corr.* erunt iusti C. — ¹¹ iusti. <Ab auditione.> V; iustus.
<R̃. Ab auditione.> A. — ¹² inferi. <Erue domine.> A V.

36. ^a GREGORIUS M., *Hom. XVII in Ev.*, n. 3 (PL, LXXVI, 1139 et ss).

39. *Sacram. Gélas.* III, 60 (WILSON 275: MOHLBERG 216).

40. ^a MATTH., IX, 35.

45 41. ^a Ps. V. — ^b Ps. VI. — ^c Ps. XXIV.

42. Oratio ¹. *Inveniant, quaesumus, domine, animae famulorum famularumque tuarum omnium in Christo quiescentium lucis aeternae consortium, qui, in hac luce positi, tuum consecuti sunt sacramentum. Per.*

43. Deinde cantentur isti psalmi pro inreligiosis: 5

^a *Ad te, domine, clamavi* ¹.

^b *Benedicam dominum* ².

^c *Deus, venerunt gentes.*

^d *Voce mea, cum* ³ *Kyrieleyson* ⁴ *et Pater noster ac* ⁵ *precibus istis* ⁶:

Fiat pax in virtute tua. 10

Ostende nobis, domine ⁷.

Deus, tu conversus vivificabis ⁸.

Domine, exaudi orationem meam.

Dominus ⁹ *vobiscum.*

44. Oratio ¹. *Deus qui infideles deseris et iuste* ² *inde votis irasce-* 15
ris, populum tuum, quaesumus, ad ³ *te converte propitius, ut qui, te*
per duritiam ⁴ *inreligiosae mentis semper offendunt, ad sancta officia*
promerenda, tuae miserationis gratia inspirante, convertas. Per.

45. *Deus* ¹ *qui errantibus ut in via* ² *possint redire iustitiae* ³ *veri-* 20
tatis ⁴ *tuae lumen ostendis, da cunctis qui christiana professione cen-*
sentur, et illa respuere quae huic inimica sunt nomini, et ea quae sunt
apta sectari. Per dominum ⁵ *nostrum* ⁶.

46. Si quae sunt ¹ quaestiones vel quaerelae, conferantur. Et
sic synodus ² tertiae diei solvatur.

47. Ordo quartae diei. 25

Quarta vero die, episcopus ante missam synodum ¹ ingrediens

42. ¹ Oratio.] Oremus B D G K L T; om. V.

43. ¹ clamavi <deus meus> D; clamavi] clamabo A B G K L T V et Hittorp.
— ² dominum] domino G T. — ³ cum] om. B. — ⁴ Kyrieleyson] Kirieleyson
L. — ⁵ ac] cum B G K L T. — ⁶ istis] om. A T V. — ⁷ domine <miserere tuam
G T. — ⁸ vivificabis <nos> G K. — ⁹ Dominus vobiscum.] om. A V.

44. ¹ Oratio.] Oremus B G K L. — ² iuste] iustae A C D G K. — ³ ad te] om. A V. — ⁴ duritiam G V.

45. ¹ Deus qui ... sectari. Per dominum nostrum.] om. A; <Oratio.> Deus
T; <Alia.> Deus G K L V; <Alia oratio.> Deus B. — ² viam B G K L T. — ³ iu- 35
sticiae L T. — ⁴ veritatis tuae] tuae veritatis T. — ⁵ dominum nostrum.] om.
V. — ⁶ nostrum.] in margine adser.: Veni Creator K.

46. ¹ sint G K L T. — ² sinodus A L.

47. ¹ sinodum A L. —

42. Sacram. Gelas. III, 100 (WILSON 308: MOHLBERG 243). 40

43. ^a Ps. XXVII. — ^b Ps. XXXIII. — ^c LXXVIII. — ^d Ps. LXXVI
vel CXLI.

44. Sacram. Gelas. III, 68 (WILSON 280: MOHLBERG 221).

45. Sacram. Gelas. I, 58 (WILSON 102: MOHLBERG 85).

sic procedat. Primum portentur ante eum duo candelabra, cum cereis incensis² quae sequantur³ duo acoliti cum turibulo et thiamaterio⁴; deinde subdiaconus⁵ portans⁶ evangelium, duae cruces hinc inde; deinde⁷ diaconus. Postremum episcopus episcopalibus vestimentis indutus et cappa ingrediatur⁸.

48. Et in sede sua stans dicat: *Dominus*¹ *vobiscum*².

*Oremus*³. *Nostrorum*⁴, domine, tibi curvantes⁵ genua cordium, quaesumus, ut bonum, quod in nobis a te requiritur, exequamur⁶, scilicet ut, prompta⁷ tecum⁸ sollicitudine gradientes, discretionis arduae
10 *subtile*⁹ *iudicium* faciamus ac, misericordiam diligentes, clareamus studiis tibi placitae¹⁰ actionis. *Per*.

49. Postea legatur evangelium solito more: *Aspiciens*¹ *Iesus* discipulos suos dixit *Simoni*² *Petro*: «^a *Si peccaverit in te*³ *frater*⁴ *tuus* ».

15 50. Sequantur septem psalmi¹ cum precibus quibus² placuerit³.

51. Quibus finitis, episcopo et caeteris in ordine sedentibus, a diacono legatur haec ammonitio:

*Fratres, presbyteri*¹ *et sacerdotes domini, cooperatores ordinis nostri estis. Nos quidem, quamvis indigni locum Aaron tenemus, vos*
20 *autem locum Eleazari et Ithamari*². *Nos*³ *vice XII^{im} apostolorum fungimur, vos ad formam septuaginta*⁴ *discipulorum estis*⁵. *Nos vero pastores vestri sumus, vos autem pastores animarum vobis commissarum. Nos de vobis rationem reddituri sumus summo pastori nostro*⁶ *Iesu Christo, vos de plebibus vobis commendatis. Et ideo, karissimi,*
25 *videte periculum vestrum. Ammonemus*⁷ *itaque et obsecramus fraternitatem vestram, ut, quae vobis suggerimus, memoriae commendetis et opere exercere studeatis. Imprimis ammonemus*⁸, *ut vita et conversatio*

² <et> incensis D. — ³ sequantur] sequuntur: *Hittorp*; secuntur B T. — ⁴ thiamaterio D. — ⁵ subdiaconus] subdiaconis C D. — ⁶ portans] *om.* C. — ⁷ deinde] 30 dein D. — ⁸ ingrediantur A.

48. ¹ Dominus vobiscum.] *om.* G. — ² vobiscum. <Et cum spiritu tuo>. V. — ³ Oremus.] *om.* A V; Oratio T. — ⁴ Nostrorum] Sanctorum C D T. — ⁵ curvantes D. — ⁶ exequamur D. — ⁷ prompta B C D V. — ⁸ tecum] tibi, *corr.* tecum A. — ⁹ subtile D. — ¹⁰ placitae] placide A.

35 49. ¹ Aspiciens] Respiciens A B G K L T V. — ² Symoni A B D G K T V. — ³ te] *om.* T. — ⁴ frater tuus] *om.* A K.

50. ¹ psalmos D. — ² quibus] *om.* A. — ³ placuerint A V.

51. ¹ <et> presbyteri T *et Hittorp*; presbyteri et sacerdotes domini] *expunct. et suprascr. corr.* D. — ² Ithamaris A V. — ³ Nos] Illos C T; Illos, *corr.* Nos D. — 40 ⁴ septuaginta] LXX AV. — ⁵ estis, *suprascr.* <electi> D. — ⁶ nostro <domino> T; nostro] domino B D G K L. — ⁷ Admonemus K L. — ⁸ admonemus K L. —

vestra irreprehensibilis ⁹ sit, scilicet ut cella vestra sit iuxta ecclesiam et in ¹⁰ domo vestra feminas ¹¹ non habeatis. Omni nocte ad nocturnas ¹² surgite ¹³. Cursum ¹⁴ vestrum horis certis decantate ¹⁵. Missarum ¹⁶ caelebrationes ¹⁷ religiose peragite. Corpus et sanguinem domini cum timore ¹⁸ et reverentia sumite. Vasa sacra manibus ¹⁹ propriis abluite ⁵ et extergite. Nullus cantet missam nisi ieiunus. Nullus ²⁰ cantet qui non communicet ²¹. Nullus cantet sine amictu, alba, stola, fanone et casula. Et haec vestimenta nitida sint et ad nullos usus alios sint. Nullus in alba, qua in suos usus utitur, praesumat missam ²² cantare ²³. Nulla femina ad altare domini accedat, nec calicem domini tangat. Corporale ¹⁰ mundissimum sit. Altare sit coopertum de mundis linteis. Super altare nichil ²⁴ ponatur nisi capsae et reliquiae aut forte quattuor ²⁵ evangelia aut pixis cum corpore domini ad viaticum infirmis. Cetera in nitido loco recondantur. Missale ²⁶ plenarium, lectionarium et antiphonarium ²⁷ unusquisque habeat. Locus in secretario aut iuxta altare sit ¹⁵ praeparatus, ubi aqua effundi possit, quando vasa sacra abluuntur, et ibi vas nitidum cum aqua dependeat, ut ibi sacerdos manus lavet post communionem. Aecclesiae sint coopertae ²⁸ bene et ²⁹ cameratae ³⁰. Et atrium sit sepe munitum. Nullus ³¹ extra aecclesiam per domos nec in locis non consecratis missam cantet ³². Omnis presbiter clericum ha- ²⁰ beat vel scolarem, qui epistolam vel lectionem legat et ad missam respondeat et cum quo psalmos cantet. Infirmos visitate et eos ³³ reconciliate et iuxta apostolum oleo sancto inungite et propria manu communicate et nullus praesumat tradere communionem laico aut feminae ad deferendum infirmo. Nullus vestrum pro baptizandis infantibus, aut infirmis ²⁵ reconciliandis, aut mortuis sepeliendis praemium vel munus exigat. Videte, ut per negligentiam vestram nullus infans sine baptismo moriatur. Nullus ³⁴ vestrum sit ebriosus et ³⁵ litigiosus, quia servum Dei non oportet litigare. Nullus arma ferat in seditione, quia arma nostra spiritualia ³⁶ debent esse. Nullus canum aut avium iocis inserviat. ³⁰ Nolite in tabernis bibere ³⁷. Unusquisque vestrum quantum sapiat ³⁸

⁹ inreprehensibilis A. — ¹⁰ in] om. K. — ¹¹ faeminas L. — ¹² nocturnas] *suprascr.* <laudes> D. — ¹³ surgite] surgere studeatis D. — ¹⁴ Cursum] Et D. — ¹⁵ decantate] cantate G; *suprascr.* <officium> D. — ¹⁶ Missarum] Missarumque D. — ¹⁷ celebrationes A. — ¹⁸ timore] *suprascr.* <magno> D. — ¹⁹ manibus propriis] ³⁵ propriis manibus T. — ²⁰ Nullus ... communicet.] om. *Hittorp.* — ²¹ communicat A. — ²²⁻²³ missam cantare] cantare missam V; missam <nullus in ligneo aut in vitreo calice audeat missam cantare.> B G K L V. — ²⁴ nihil B L. — ²⁵ quattuor B L; IIII^{er} A. — ²⁶ Missale L T. — ²⁷ antiphonarium <et antiphonarium> A. — ²⁸ coopertae bene] bene coopertae. — ²⁹ et] om. D. — ³⁰ cameratae] paratae T. — ³¹ Nullus] Nullam K L. — ³² cantet. <Nullus solus cantet missam.> A V. — ³³ eos] *suprascr.*: timore mortis D. — ³⁴ Nullus <vero> T. — ³⁵ et] vel G. — ³⁶ spiritualia debent] debent spiritualia A V. — ³⁷ bibere.] *add. in margine* nisi forte occasione itineris V. — ³⁸ sapit A B G K L V. —

plebi suae de evangelio vel apostolo die dominico vel festis diebus annuntiet ³⁹. Verbum domini debetis praedicare. Curam pauperum ⁴⁰, peregrinorum et orphanorum habete et eos ad prandium vestrum invitate. Estote hospitales ut a vobis alii exemplum ⁴¹ sumant. Omni die dominico ante missam aquam benedictam facite, unde populus aspergatur et ad hoc ⁴² solum vas ⁴³ habete. Sacra vasa et vestimenta sacerdotalia nolite in vadium dare negotiatori ⁴⁴ aut tabernario. Nullus vestrum minus digne paenitentem, cuiuscumque rei gratia, ad reconciliationem adducat et ei testimonium reconciliationis ferat. Nullus vestrum usuras exigit et conductor sui feneratoris ⁴⁵ existat. Res et facultates, quas post diem ordinationis vestrae acquiritis ⁴⁶, sciatis ad aecclesiam ⁴⁷ pertinere. Nullus ⁴⁸ sine scientia et consensu vestro ⁴⁹ aecclesiam ⁵⁰ acquirat ⁵¹. Nullus ⁵² per potestatem ⁵³ secularium aecclesiam optineat ⁵⁴. Nullus per pecuniam alterius aecclesiam supplantet ⁵⁵.
 15 Nullus aecclesiam ad quam titulatus est, dimittat et ad aliam questus ⁵⁶ gratia migret. Nullus plures aecclesias teneat sine ⁵⁷ adiutorio aliorum presbiterorum. Nullatenus ⁵⁸ una aecclesia inter plures dividatur. Nullus alterius parrochianum nisi in itinere, vel si ibi ⁵⁹ placitum fuerit, ad missam recipiat. Nullus in alterius parrochia ⁶⁰ missam cantet absque
 20 proprii ⁶¹ presbiteri voluntate et rogatu. Nullus decimam ad alium ⁶² pertinentem recipiat. Nullus paenitentem invitet carnem manducare et bibere vinum, nisi pro eo ad praesens elemosinam ⁶³ faciat. Nullus praesumet baptizare nisi in ⁶⁴ vigilia paschae ⁶⁵ et pentecostes, nisi pro ⁶⁶ periculo mortis. Unusquisque fontes lapideos habeat, et si non
 25 potest habere lapideos, habeat vas ⁶⁷ aliud ad hoc paratum, in quo nichil ⁶⁸ aliud fiat. Videte, ut omnibus parrochianis ⁶⁹ vestris symbolum ⁷⁰ et orationem dominicam insinuetis. Ieiunium IIII^{or} ⁷¹ temporum et rogationum et letaniae maioris ⁷² plebibus ⁷³ vestris omnimodis observandum insinuate. Feria quarta ante quadragesimam plebem ad confessionem

30 ³⁹ annunciet G L. — ⁴⁰ pauperum, peregrinorum] peregrinorum, pauperum T. — ⁴¹ exemplum <bonum> G K L T V. — ⁴² hoc] om. T. — ⁴³ vas]vo s: Hittorp. — ⁴⁴ negotiatori L. — ⁴⁵ faeneratoris A; feneratoris B K L. — ⁴⁶ acquiratis B G L T V et Hittorp; acquiritis D. — ⁴⁷ aecclesiam <vobis commissam> D. — ⁴⁸ Nullus T. — ⁴⁹ vestro] nostro B K; erasum, add. episcopi sui D: — ⁵⁰ ecclesiam A et sic deinceps. —
 35 ⁵¹ acquirat] acquiratis T. — ⁵² Nullus] Nullam V. — ⁵³ potestatem] potenciam T. — ⁵⁴ obtineat B G K L V. — ⁵⁵ subplantet G K L. — ⁵⁶ quaestu C G L T V. — ⁵⁷ sine] nisi K L. — ⁵⁸ Nullatenus ... dividatur.] cancellatum a corr. D. — ⁵⁹ vel si ibi placitum fuerit] cancell. D; ibi] sibi: Hittorp. — ⁶⁰ parrachia, corr. parrochia B. — ⁶¹ proprii] om. A V. — ⁶² aliam B. — ⁶³ elymosinam B; helemosinam K. — ⁶⁴ in] pro: Hittorp. — ⁶⁵ pascae G. — ⁶⁶ pro] in: Hittorp; suprascr. B; om. D. — ⁶⁷ vas] om. D. — ⁶⁸ nihil B L V. — ⁶⁹ parrochianis] parrochiis A; parrochiaris B C K. — ⁷⁰ symbolum B G T. — ⁷¹ IIII^{or}] quatuor B G L. — ⁷² maiores: Hittorp. — ⁷³ plebibusque A. — ⁷⁴ ante quadragesimam] cancell.; suprascr. D: que dicitur caput quadragesimae. —

invitate et ei iuxta qualitatem delicti penitentiam ⁷⁵ iniungite, non ex corde vestro, sed sicut in penitentiali scriptum est. Tribus temporibus in anno, id est in natali domini, pascha, et pentecoste ⁷⁶, omnes fideles ad communionem corporis et sanguinis domini accedere ammonete ⁷⁷. Certis temporibus in ⁷⁸ anno coniugatos ⁷⁹ ab uxoribus abstinere exhortamini ⁸⁰. Eulogias ⁸¹ post missam in diebus festis plebi tribuite. Nullus vestrum induatur vestibus laicalibus ⁸². Nullus rem aut possessionem aut mancipium aecclesiae vendere aut commutare, aut quocumque ingenio ⁸³ alienare praesumat. Diem dominicum et alias festivitates absque opere servili a vespera in vesperam ⁸⁴ celebrare docete. Cantus et choros mulierum in atrio aecclesiae ⁸⁵ prohibete ⁸⁶. Carmina diabolica quae super mortuos nocturnis horis vulgus facere solet et cachinnos ⁸⁷ quos exercet sub contestatione Dei omnipotentis vetate ⁸⁸. Cum excommunicatis nolite communicare. Nullus illis presumat missam cantare, sed et plebibus commissis ⁸⁹ vobis hoc ⁹⁰ annuntiate ⁹¹. Ad nuptias nullus vestrum eat. Omnibus denuntiate ⁹², ut nullus uxorem accipiat, nisi publice celebratis nuptiis. Raptum omnimodis prohibete, et ut nullus ⁹³ ad proximam sanguinis ⁹⁴ sui accedat et ut alterius sponsam nemo ducat. Porcarios et alios pastores vel ⁹⁵ dominica die ad missam facite venire. Patrini filiis suis symbolum ⁹⁶ et orationem dominicam insinuent ⁹⁷ aut insinuari ⁹⁸ faciant. Chrisma semper sub sera sit aut sub sigillo, propter quosdam infideles ⁹⁹. Volumus autem, fratres karissimi, quatinus ¹⁰⁰ quae nostra percepistis ¹⁰¹ traditione, quantum humana patitur infirmitas, bonis studeatis operibus adimplere. Prestante domino nostro ¹⁰² Iesu Christo, qui cum patre et ¹⁰³ spiritu sancto ¹⁰⁴ vivit et ¹⁰⁵ regnat in secula seculorum ¹⁰⁵.

52. Nam ¹ tunc, si est synodus ² in vernali ³ tempore, ab episcopo vel archidiacono denuntiandum ⁴ est qualiter officia decantanda

⁷⁵ penitentiam ... sicut in] *adscr. in margine* C. — ⁷⁶ pentecosten G; pentecostes B T. — ⁷⁷ admonete G K L. — ⁷⁸ in anno] *om.* B D G K L T. — ⁷⁹ coniugatos] *add. in margine*: videlicet in adventu domini, in quadragesima, in omnibus vigiliis sanctorum, in ieiuniis quatuor temporum, in noctibus sabbatorum. D. — ⁸⁰ exortamini A. — ⁸¹ Eulogias ... tribuite.] *expunct.* D. — ⁸² laicalibus] laycalibus C. — ⁸³ ingenio] *suprascr.* D: inconsulto episcopo. — ⁸⁴ vesperum A. — ⁸⁵ ecclesiae A. — ⁸⁶ prohibete C; proibite D. — ⁸⁷ cachinos B. — ⁸⁸ vetate] vetite T. — ⁸⁹ commissis vobis] <illis> vobis commissis T; *corr.*, vobis commissis D. — ⁹⁰ hoc ... eat.] *suprascr.* C T. — ⁹¹ annunciate G L. — ⁹² denunciate L; nuntiate: *Hittorp*; annuntiate T. — ⁹³ nullus accedat] *om.* K. — ⁹⁴ sanguinis sui] sui sanguinis G. — ⁹⁵ vel] *om.* T et *Hittorp*: *erasum* G. — ⁹⁶ symbolum B D G K T. — ⁹⁷ insinuent aut] *om.* V. — ⁹⁸ insinuare T. — ⁹⁹ infideles] *suprascr.*: et mulieres D. — ¹⁰⁰ quatenus B. — ¹⁰¹ percipistis A C D. — ¹⁰² nostro ... seculorum.] *om.* A B V. — ¹⁰³ et spiritu ... seculorum.] *om.* G. — ¹⁰⁴ et regnat ... seculorum.] *om.* K L T. — ¹⁰⁵ seculorum. <Amen.> D.

52. ¹ Nam] *Iam* B G L T et *Hittorp*. — ² synodus <illa> G K L T V; *sino-* dus K L. — ³ vernalis D. — ⁴ denuntiandum G T. —

sint usque in aliam synodum⁵ autumnalem. Et, si est autumnalis, denuntiandum⁶ est, quantae ebdomadae de nativitate domini usque initium⁷ XL^{me}⁸, vel qualiter officia sint cantanda⁹ et indictum ieiunium et IIII^{or} tempora quibus temporibus¹⁰ sint observanda, et in quos fines episcopus causa¹¹ officii¹² sui sit hoc anno iturus, vel qui anathematizati vel anathematizandi sint¹³.

53. His omnibus rite peractis, letania voce excelsa a duobus¹, synodo² respondente, cantetur. Ea finita, dicant *Pater noster* cum precibus.

54. Et tunc episcopus dicturus est hanc orationem:

Nulla¹ est, domine, humanae conscientiae virtus, quae inoffense² possit³ tuae voluntatis iudicia expedire. Et ideo, quia imperfectum⁴ nostrum⁵ viderunt⁶ oculi tui, perfectioni, quaesumus, deputa quod perfecto aequitatis fine concludere preoptamus. Te in nostris princi-
15 piis occursores poposcimus, te quoque in hoc fine iudiciorum nostrorum pro excessibus indultorem speramus, scilicet ut ignorantiae parcas, errori indulgeas, perfectis votis perfectam⁷ operis efficaciam⁸ largiaris et, quia, conscientia remordente, tabescimus⁹, ne aut¹⁰ ignorantia¹¹ nos traxerit in errorem, aut praeceps forsitan voluntas impulerit¹² iustitiam¹³ declinare, ob hoc te poscimus, te rogamus, ut, si quid
20 offensionis in hac concilii caelebritate¹⁴ adtraximus¹⁵, te condonante, remissibile¹⁶ habeamus¹⁷, ut in eo, quod soluturi sumus aggregati concilio, a cunctis primum absolvamur nostrorum nexibus delictorum, qualiter et transgressores veniam¹⁸ et confitentes tibi subsequatur¹⁹
25 remuneratio sempiterna. Per.

55. Deinde gregorianam¹ orationem dicat²:

Oremus³. Deus, qui nos pastores in populo vocari voluisti, presta, quaesumus, ut hoc, quod humano ore dicimur⁴, in tuis oculis esse valeamus. Per.

30 ⁵ sinodum K L. — ⁶ denunciandum G L T. — ⁷ <in> initium: Hittorp. — ⁸ XLme me] quadragesimae G L. — ⁹ cantandae D. — ¹⁰ temporibus] om. A¹V. — ¹¹ causa] om. A C D T V et Hittorp. — ¹² officii sui] sui officii K. — ¹³ sunt B D K.

53. ¹ duobis C. — ² synodo respondende, cantetur.] cantetur, synodo respondente B.

35 54. ¹ <Oratio> Nulla K L. — ² inoffensae D. — ³ possint D. — ⁴ imperfectum A L V. — ⁵ nostrum] meum A. — ⁶ vident G. — ⁷ perfectam] perfecti A V. — ⁸ efficiam, corr. efficaciam C. — ⁹ tabescimus] talia scimus A T V. — ¹⁰ aut] vis A V. — ¹¹ ignorantiae A V. — ¹² inpulerit A T. — ¹³ iusticiam L T. — ¹⁴ caelebritate A. — ¹⁵ attraximus A B G K L T. — ¹⁶ remissibilem B G K L. —
40 ¹⁷ habeamus <veniam> B G K L. — ¹⁸ veniam C D. — ¹⁹ subsequantur C.

55. ¹ gregorianam] gregorialem G K L. — ² dicat] om. A. — ³ Oremus.] om. B G K L T V. — ⁴ dicimus, corr. dicimur V.

56. Finitis istis, pontifex inde procedat et, quia omnes¹ clerici in laude² Dei conveniunt, de omnibus sanctis missa erit³ sollempniter⁴ celebranda.

57. Et pontifex plena processione procedens more solito, moneat¹ clerum et doceat populum atque in fine praedicationis remissionem peccatorum faciat, quia dies illa secunda dies indulgentiae habetur.

58. Completa vero missa, signis consonantibus, in laudem Dei cantor alta voce *Te Deum laudamus* imponat¹ et cum ea laude decantetur *Kyrieleyson*² a populo.

59. Finita ea laude, dicat cantor antiphonam excelsa voce: *In viam pacis*, cum¹ psalmo *Benedictus dominus*² *Deus Israhel*.

60. Antiphona¹ finita, diaconus², stolam in humero habens, dicat alta³ voce: *Humiliate vos ad benedictionem. R. Deo gratias.*

61. Sequitur¹ benedictio.

*Christus filius Dei, qui est initium et² finis, complementum vobis tribuat caritatis*³. *R. Amen.*

Et⁵, qui nos ad expletionem huius fecit pervenire concilii, absolutos vos efficiat ab omni contagione delicti. R.⁶ Amen.

*Ut ab omni reatu liberiores effecti, absoluti etiam per donum spiritus sancti, felici reditu vestrarum cubilia sedium repetatis illaesi*⁷. *R.⁸ Amen.*

Quod ipse praestare⁹ dignetur. R.¹⁰ Amen.

Benedictio¹¹ Dei patris et filii et spiritus sancti descendat super vos semperque maneat vobiscum. R.¹² Amen.

62. Quibus expletis, dum dictum fuerit ab archidiacono: *In nomine domini nostri Iesu Christi eamus cum pace*, omnes ilico¹, ab ipso primum incipiente² episcopo, osculum sibi invicem pariter³ dabunt. Sicque data⁴ sibi invicem pace, conventus concilii absolvetur⁵.

56. ¹ omnes clerici] clerici omnes A. — ² laudem K L T. — ³ erit] om. K. — ⁴ sollempniter B G.

57. ¹ moneat] ammonet A V.

58. ¹ inponat L. — ² Kyrieleyson] Kyrieleison G T V.

59. ¹ cum psalmo] om. T. — ² dominus Deus Israhel.] om. B G K L.

60. ¹ Antiphona finita] Quo finito A V. — ² diaconus ... voce] dicit diaconus A; dicat diaconus V. — ³ alta] excelsa D.

61. Sequitur benedictio.] om. A. — ² et finis ... praestare dignetur. R. Amen.] ut supra T. — ³ <suae> caritatis G; karitatis A B L. — ⁴ R.] om. G. — ⁵ Et qui ... vobiscum. R. Amen.] ut supra B. — ⁶ R.] om. G L. — ⁷ illesi A D G K L V. — ⁸ R.] om. G L. — ⁹ praestare ... Amen.] om. A. — ¹⁰ R. Amen.] om. G K L V. — ¹¹ Benedictio ... R. Amen.] om. G. — ¹² R.] om. L.

62. ¹ illico D. — ² incipientes A G K L V. — ³ pariter] om. T et Hittorp. — ⁴ data sibi invicem] sibi invicem data A V. — ⁵ absolvetur C.

LXXXI. Expositio octo¹ vestium Aaron primi pontificis.

1. Locutus est dominus ad Moysen, dicens: «^a *Facies vestem sanctam fratri tuo in gloriam et decorem et loqueris cunctis sapientibus corde, quos replevi spiritu prudentiae, ut faciant vestes Aaron, in quibus sanctificatus ministret¹ michi²* ». Quid designatur per vestes sanctas, quas Moyses³ fecit Aaron fratri suo, nisi opera misericordiae ac iustitiae et sanctitatis? Quas vestes maxime rectores aecclesiarum debent habere, ut illud: «^b *Sacerdotes tui induantur iustitia⁴* ». Per sapientes vero, quos Deus replevit spiritu sapientiae ad faciendas vestes, prophetae et apostoli et ceteri sancti doctores intelleguntur⁵, qui suo exemplo cunctos ministros altaris docent, qualiter et ipsi vivere et alios docere debeant. Ex quibus unus ait: «^c *Oportet episcopum sine crimine esse, ut Dei dispensatorem, hospitalem, benignum, sobrium, iustum, sanctum⁶* », et reliqua. Haec vero⁷ vestimenta illi nobis preparaverunt, qui nos in Christo precesserunt, quorum vitam et doctrinam ideo sequi debemus, ut non nudi et deformes, sed potius⁸ variis⁹ ornati virtutibus in conspectu Dei appareamus.

2. Notandum vero quod prius nominat sex genera^a vestium, id est rationale¹, et superhumerales, tunicam et lineam strictam, cidarim² et baltheum³, quibus inferius iungit duo, id est^b feminalia et^c laminam⁴ auream super cidarim⁵. Rationale⁶ itaque est pectoris habitus; superhumerales vero humerorum operimentum; tunica quoque et linea stricta, id est camisia, totum corpus operit, et cidaris⁷ totum caput⁸ ornat. Balteus⁹ vero utramque tunicam et superhumerales artius ad corpus aptat. Feminalia, sane linea, carnis turpitudinem¹⁰ operiunt et lamina aurea, in qua nomen Dei erat sculptum¹¹, ceteris omnibus altius eminebat.

LXXXI. Mss.: B, f. 56^r-59^r; C, f. 73^v-77^r; D, f. 65^v-68^r; G, f. 62^v-65^r; K, f. 82^v-89^v; L, f. 101^v-105^v; T, f. 72^r-74^r.

30 Titulus. ¹ octo] VIII *suprascr.* B; *om.* T.

1. ¹ ministrat C D. — ² mihi B L; mi D G T. — ³ Moyses fecit] fecit Moyses G. — ⁴ iusticia L. — ⁵ intelliguntur G. — ⁶ <et> sanctum G. — ⁷ vero] ergo G K L. — ⁸ pocius L. — ⁹ variis] *suprascr.* B.

2. ¹ rationale G. — ² cydarim T; cidarin C D; *suprascr.*: id est mitra D. — 35 ³ balteum B D G K L. — ⁴ laminam B G K L T. — ⁵ cidarim B G L; cidarium D. — ⁶ Rationale G. — ⁷ cydaris T. — ⁸ capud, *corr.* caput D. — ⁹ Baltheus T. — ¹⁰ turpitudines T. — ¹¹ scultum C D; *praescultum* D.

LXXXI. 1. ^a Ex. XXVIII, 2-3. — ^b Ps. CXXXI, 9. — ^c Tit. I, 7.

2. ^a vestium] Cf. Ex. XXVIII, 4: Haec autem erunt vestimenta quae facient: Rationale et superhumerales, tunicam et lineam strictam, cidarim et balteum. — ^b feminalia] Cf. Ex. XXVIII, 42: Facies et feminalia linea ut operiant carnem turpitudinis tuae, a renibus usque ad femora. — ^c laminam auream] Cf. Ex. XXVIII, 36: Facies et laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere caelatoris: Sanctum Domino.

3. His octo¹ generibus vestium pontifex tempore sacrificii solebat ingredi, ex quibus erant quatuor concessa minoris ordinis sacerdotibus, id est feminalia linea et tunica et baltheus² atque cidaris³. Oportet enim ut, quo⁴ in maiori gradu est aliquis, eo plurimis virtutum ornamentis decoretur. Notandum vero quod omnia de auro et pretiosis⁵ coloribus fiunt, quia nichil⁶ vile, nichil sordidum in sacerdotis ore vel opere debet apparere, sed cuncta quae agit⁷ et loquitur atque⁸ cogitat in conspectu Dei et hominum oportet esse praeclara.

4. Antequam vestium sensus exponatur, videndum est, ex quibus coloribus fiant¹, et quid² ipsi colores significant dicendum. Ex auro fiunt omnia, ex iacinto³ ac⁴ purpura coccoque bis tincto et bisso⁵ retorta. In veste quoque sacerdotis ideo ante⁶ omnia aurum fulget ut in eo spiritalis⁷ intellectus luceat. Cui adiungitur iacintus⁸, qui⁹ aereo colore resplendet, ut per hoc quod intellegit¹⁰ non humanam laudem sed caelestem patriam requirat. Auro vero et iacinto¹¹ purpura iungitur, quae regis habitus erat¹², ut sacerdos, cum summa praedicat et sperat, suggestiones vitiorum¹³ reprimat, ut velut ex regia potestate eis contradicat caelestisque regni habitum sibi moribus defendat. Auro quoque iacinto¹⁴ ac purpurae bis tinctus coccus adiungitur, ut nec¹⁵ propter amorem proximi¹⁶ Deus, nec propter amorem Dei proximus neglegatur¹⁷. Nam qui Deum sic diligit ut proximorum curam neglegat¹⁸, vel sic proximorum¹⁹ exequitur²⁰ ut a divino amore cor²¹ compescat, coccum²² bis tinctum in mente habere neglegit²³. Quibus²⁴ bene byssus²⁵ retorta coniungitur, id est castitatis candor, quae torta ideo dicitur quia tunc castimonia ad perfectum candorem ducitur, cum per abstinentiam caro affligitur et quia coccus ignis speciem habet et ignis

3. ¹ octo generibus] octogenariis C. — ² balteus B D G K L. — ³ cydaris T. — ⁴ quo] quomodo T. — ⁵ preciosis G L. — ⁶ nihil B G L et *deinceps*. — ⁷ agit] agit B. — ⁸ atque] et G.

4. ¹ fiant] fiunt G L. — ² quid] quod T. — ³ iacincto T; iacinctho K L. — ⁴ ac] et G. — ⁵ bysso B D. — ⁶ ante] *superscr.* T. — ⁷ spiritalis L. — ⁸ iacinctus G. — ⁹ qui] quia T. — ¹⁰ intellegit] intelligitur T. — ¹¹ iacinctho T. — ¹² erit T. — ¹³ viciorum L. — ¹⁴ iacincto T; <et> iacinctho G. — ¹⁵ nec ... Deus] *om.* T. — ¹⁶ proximi Deus, nec propter amorem] *om.* K; *adscr. in marg. infer. cum signo relativo* B. — ¹⁷ negligatur G. — ¹⁸ negligat G. — ¹⁹ proximorum <curam> B K; *suprascr.* D. — ²⁰ exequitur B T. — ²¹ cor] *om.* B. — ²² coccum] coccumque D. — ²³ negligit G. — ²⁴ Qui, *corr.* Quibus T. — ²⁵ byssus L T. —

4. ^a Ex auro ... retorta.] Cf. Ex. XXVIII, 15: Rationale quoque iudicii facies opere polymito iuxta texturam superhumeralis ex auro, hyacinto et purpura, coccoque bis tincto et bysso retorta.

vis est lucendi atque urendi, potest et ita intellegi²⁶, quod quasi tunc praedicator²⁷ lucet cum caelestia misteria²⁸ suis aperit²⁹ auditoribus et quasi tunc ardet, cum pravorum mentes rodendo purgat.

5. Hactenus de coloribus. Nunc de misteriis¹ vestium disputandum est. Ait enim: «^a *Facient autem et superhumerales de auro et iacinto² ac purpura coccoque bis tincto et bysso³ retorta opere polimito* ». Sciendum vero quod summus pontifex tantum ex his coloribus facto humerali utebatur, caeteri namque simplici et lineo, quo et Samuhel⁴ puer usus fuisse dicitur. Superhumerales quid⁵ est?
- 10 Apud Ebreos⁶ ephod vocatur⁷. Magnitudo eius⁸ est unius cubiti et est apertum ad eiciendas⁹ manus. Huic vestimento locus vacuus, in medio pectore, magnitudine palmi dimittitur, ubi inseratur vestis quae graeca lingua logion¹⁰, latine rationale¹¹ significat, et complet totum ephod, id est illum¹² locum quem ipse reliquerat vacuum.
- 15 Quia in humeris onera portare solemus, quid¹³ per humerales pontificis designatur, nisi bonorum operum labor, qui semper in conspectu Dei fieri debet, ut illud¹⁴ «^b *Tollite iugum meum super vos* ». Item: «^c *Iugum enim meum suave est et onus meum leve est*¹⁵ ». Et bene superhumerales primum fieri iubetur, quia nullus ad regimen
- 20 animarum promoveri debet, nisi cuius opera bona praecesserunt. Hoc superhumerales^d duas horas¹⁶ iunctas habet, quando illa bona, quae proximis operaturis ostendit doctor¹⁷, intus coram Deo conservat integra. Tunc vero quasi orae¹⁸ divisae sunt, quando bonum opus non pro Deo, sed pro humana laude agitur. Notandum¹⁹ quod non in
- 25 una²⁰ parte superhumeralis fuit aurum, in alia iacinto²¹, in alia rursus alii atque alii colores, sed per omnia cum ipso auro fuerit contextum, quia nimirum mens sacerdotalis a principio²² bono nec ad momentum debet esse aliena, sed semper auro supernae sapientiae lucidus, semper iacinto²³ spei ad superna erectus, semper regni

30 ²⁶ intellegi] intelligi G; intellegit D. — ²⁷ praedicator ... quasi tunc] om. T. — ²⁸ mysteria B G. — ²⁹ aperit B C D T.

5. ¹ misteriis B G L T. — ² iacinto G; iacincto T. — ³ bisso K L T. — ⁴ Samuel B G L T. — ⁵ quid est] quidem G K L T. — ⁶ Ebreos D. — ⁷ vocabatur T. — ⁸ eius] om. K. — ⁹ eiciendos, corr. eiciendas B. — ¹⁰ longion D; <dictur> longion T. — ¹¹ rationale] ratione K. — ¹² illum locum] locum illum G. — ¹³ quid, corr. quod C. — ¹⁴ illud] quid T. — ¹⁵ est] om. T. — ¹⁶ oras G K L. — ¹⁷ doctor] doctrina T. — ¹⁸ horae T; orae, corr. orae C; ore D. — ¹⁹ Notandum <vero> D. — ²⁰ huna K. — ²¹ iacinctus G T. — ²² principio] praecipuo L. — ²³ iacinto G; iacincto T. —

40 5. ^a Ex. XXVIII, 6. — ^b Matth. XI, 29. — ^c Matth. XI, 30. — ^d duas horas] Of. Ex. XXVIII, 7: Duas oras iunctas habebit in utroque latere summitatum ut in unum redeant.

caelestis purpura adversus vitiorum ²⁴ magna bella nimius, semper cocco bis tincto geminae dilectione flammeus, semper retorta bisso ²⁵ castitate ²⁶ carnis sacerdos et doctor debet esse nitidus.

6. Deinde vero considerandum quare duo ^a lapides onichini ¹ sive sardonici, ut ² Iosephus dicit, sive, ut Septuaginta transtulerunt, ⁵ smaragdi, in utroque latere superhumeralis ³ ponantur, in quibus XII^m patriarcharum nomina scribi iubentur. Sciendum vero est quod pro tribus causis inter sacrificia semper in humeris sicut et in pectore patriarcharum nomina portabat ⁴ sacerdos, ut fidem et vitam patriarcharum imitari meminisset, sive ut memor esset onorando ¹⁰ XII^{etm} ⁵ tribuum quae ex ⁶ eis natae sunt, sive ut populus, videns scripta nomina patrum suorum in veste sacerdotali, timeret ab ipsorum fide recedere. Et tunc sacerdos nomina patriarcharum in humeris portat, cum praecedentium patrum fidem ac vitam sequi desiderat. ^b Portabat tunc Aaron nomina patrum ob recordationem, ¹⁵ quod et unusquisque facit doctor, cum praecedentium ⁷ patrum exemplis roboratur, ut nec prosperis allevetur, nec adversis deiciatur.

7. Notandum vero quod ^a rationale iudicii opere polimico ¹, idest multiphario ² et duplex fieri iubetur. Sicut per ³ superhumeralis ⁴ operum perfectio designatur, ita per rationale iudicii, quo pectus ²⁰ sacerdotis tegebatur, cordis munditia ⁵ demonstratur. Et bene post humerale sequitur rationale ⁶ iudicii, ut, cum ante homines quis mundus apparuerit, multo magis in conspectu Dei mundus et innocens existere studeat; sive rationale iudicii sacerdos in pectore portat, cum bona malaque discernit et, quid ⁷ unicuique congruat cogitat ²⁵ atque bona proximorum sua lucra deputat. Duplex fit rationale ⁸, ut provideantur bona non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus. Denique iubentur ⁹ in rationali ¹⁰ poni ¹¹ quattuor ¹² ordi-

²⁴ viciorum L. — ²⁵ bysso B G. — ²⁶ castitatem B C; castigatae G K L T.

6. ¹ onihini B. — ² ut] *om.* C D; Iosepus, *corr.* Iosephus D. — ³ superhumeralis B. — ⁴ portabant D. — ⁵ duodecim B D G K L. — ⁶ ex eis] exis B. — ⁷ <ab> praecedentium K T.

7. ¹ polimito B L. — ² multifario B G K L T. — ³ per] super T. — ⁴ superhumeralis T. — ⁵ mundicia G T. — ⁶ rationale G T. — ⁷ quid] quod T. — ⁸ rationale G. — ⁹ <poni> iubentur T. — ¹⁰ rationali G. — ¹¹ poni] *om.* T. — ¹² quattuor B G L T. — ³⁰

6. ^a duo lapides onichini] *Cf.* Ex. XXVIII, 9 et 10: Sumesque duos lapides onychinos et sculpes in eis nomina filiorum Israel: sex nomina in lapide uno, et sex reliqua in altero iuxta ordinem nativitatis eorum. — ^b Portabat tunc Aaron nomina] *Cf.* Ex. XXVIII, 12 b; Portabitque Aaron nomina eorum coram Domino super utrumque humerum ob recordationem. ⁴⁰

7. ^a rationale iudicii] *Cf.* Ex. XXVIII, 15: Rationale quoque iudicii facies opere polymito. —

nes ^b lapidum. Iosephus per XII ^{cim} lapides XII signa stellarum, sive ventos, qui producuntur de thesauris Dei et per duos lapides onichinos, sive sardonicos ¹³ vel smaragdos, solem et lunam intellegit ¹⁴. Quid igitur per varietatem lapidum, nisi variarum virtutum ¹⁵
 5 gratia designatur? Quattuor ¹⁶ sunt ordines lapidum propter quattuor ¹⁷ principales virtutes ¹⁸, sed ternos habent lapides propter fidem sanctae trinitatis, seu propter fidem, spem et caritatem ¹⁹.

8. Sciendum quoque est quia ad hoc iubentur ¹ et ^a catenae et circuli et uncini fieri, ut superhumerales ² et rationales ³ iudicii sibi
 10 sociari possent. Et quia per ⁴ superhumerales perfectio boni operis et per rationales ⁵ cordis munditia ⁶ designatur, per horum conexiorem declaratur quod sanctorum doctorum fides et munditia iungitur operationi ⁷ et operatio sociatur ⁸ rectae fidei. Portat Aaron nomina filiorum Israhel in ⁹ ^b rationali ¹⁰ iudicii, quia oportet ut sacerdos
 15 memoriam sanctorum habeat, maxime quando ad altare accedit. Portat etiam Aaron nomina filiorum Israhel ¹¹, quando praelatus curam subditorum ¹² habens, pro ¹³ ipsis incessanter Deum exorat ¹⁴. Quid est quod in rationali ¹⁵ iudicii ^c doctrina et veritas poni iubentur? Quoniam talia fieri iubentur in veste sacerdotis, quae corporaliter fieri posse difficile est, potest fieri ut haec fuissent scripta in
 20 rationali ¹⁶: doctrina et veritas, ut, cum ipsa veste fuisset indutus, recordaretur ideo ¹⁷ se sacerdotem consecratum fuisse, ut doctrinam et veritatem diligeret, non terrena sive caduca.

9. Querendum vero est: quare dicatur ^a tunica superhumeralis ¹,

25 ¹³ sardonicos] sardicos T. — ¹⁴ intelligit G. — ¹⁵ virtutem, corr. virtutum B. — ¹⁶ Quattuor B K L T. — ¹⁷ quattuor K; IIII^{or} B G L. — ¹⁸ virtutes, sed ternos habent lapides] *supraser. corr.* T. — ¹⁹ karitatem L.

8. ¹ iubentur] iuventur C. — ² superhumeralis T; superhumerales D. — ³ rationalis T; rationale G. — ⁴ per] *om.* D; super T. — ⁵ rationale G T. — ⁶ mundicia G L T. — ⁷ operationi] *adscr. corr. in margine* T. — ⁸ sociatur] *om.* T. — ⁹ in rationali ... Israhel] *om.* T. — ¹⁰ rationali G. — ¹¹ Israhel G K. — ¹² subditorum] subiectorum K T. — ¹³ pro ipsis incessanter] incessanter pro ipsis G. — ¹⁴ orat, corr. exorat B. — ¹⁵ rationali G; rationale T. — ¹⁶ rationali G; rationale T. — ¹⁷ ideo] in Deo C D.

35 9. ¹ superhumerales G. —

^b quattuor ordines lapidum] *Of. Ex. XXVIII, 17: Ponesque in eo quattuor ordines lapidum; in primo versu erit lapis sardius et topazius et smaragdus.*

8. ^a catenae et circuli et uncini] *Of. Ex. XXVIII, 22-28.* — ^b rationali iudicii] *Of. Ex. XXVIII, 29: Portabitque Aaron nomina filiorum Israhel in rationali iudicii super pectus suum.* — ^c doctrina et veritas] *Of. Ex. XXVIII, 30: Pones autem in rationali iudicii Doctrinam et Veritatem quae erunt in pectore Aaron.*

9. ^a tunica superhumeralis] *Of. Ex. XXVIII, 31: Facies et tunicam super-*

nisi quia pars ² eius non minima a ³ superhumerali tegebatur, ad distinctionem tunicae quae erat interius ⁴ linea. Notandum vero quod utraque tunica, et interior linea sive byssina ⁵ et exterior tota iacinthina ⁶, poderis, id ⁷ est talaris, esse dicitur, quia non sufficit bonum opus inchoare, nisi et perseveranti ⁸ fine compleatur. Tunica ergo iacinthina ⁹ habet oram ¹⁰ ^b in capitis textilem, sicut in extremis vestium partibus fieri solet, cum doctor egregius a tanta perfectione bonum opus inchoat, ad quantam alter diutissime laborans vix pervenit. Per hoc sane quod ad pedes tunicae fiunt ^c mala punica et tintinnabula ostenditur quod ad tantam perfectionem debet ¹¹ venire sacerdos, ut nichil ¹² in eo nisi splendens possit videri, nichil ¹³ audiri quam suavissimus sonus. Sacerdos namque egrediens vel ingrediens ^d moritur si de eo ¹⁴ sonitus non audiat, quia iram Dei contra se excitat ¹⁵, si sine sono praedicationis incedit.

10. Notandum vero quod lamina ¹ aurea, in qua ^a Sanctum ² ¹⁵ domini sculptum ³ est, sacratius erat caeteris indumentis eius, et merito, quia sicut creator supereminet ⁴ cunctis quae creabit, ita ⁵ abundat ⁶ nomen eius transcendere omnem pontificis habitum. Sanctum ⁷ domini, id ⁸ est nomen ⁹ domini ineffabile, in fronte portamus, quando, exuto veteri ¹⁰ homine, novum ¹¹ suscipimus in nobis. Imaginem nostri salvatoris portabat ¹² Aaron, quando iniquitates populi et subditorum paenitentiam, pro paenitentibus supplicando ¹³ domino, ipse reconciliabat.

² pars eius] eius pars T. — ³ a] om. C. — ⁴ interius] interni B. — ⁵ byssina D G. — ⁶ iacinthina T; iacinthina G. — ⁷ id est] vel G K L. — ⁸ perseverantis D. — ⁹ iacinthina T; iacinthina G. — ¹⁰ horam B D C T. — ¹¹ debet venire] venire debet T. — ¹² nihil B L. — ¹³ nihil B L. — ¹⁴ eos C D G K. — ¹⁵ excitavit C.

10. ¹ lamina B G T. — ² Sanctum] *superscr.* nomen D; <nomen> sanctum G. — ³ sculptum D. — ⁴ supereminet] eminet T. — ⁵ ita <ut> T. — ⁶ habundet B G; abundet K L; abundet, *corr.* habundet T; abundat, *corr.* habundet C. — ⁷ Sanctum] *superscr.* nomen D. — ⁸ id est] adest G. — ⁹ nomen domini ineffabile] ineffabile nomen domini G. — ¹⁰ veteri] *superscr. corr.* T. — ¹¹ novum] *superscr.* B. — ¹² portabit B. — ¹³ supplicando] supplicante D.

humeralis, totam hyacinthinam. — ^b in capitis] *Cf.* Ex. XXVIII, 32: In cuius medio supra erit capitium et ora per gyrum eius textilis, sicut fieri solet in extremis vestium partibus. — ^c mala punica et tintinnabula] *Cf.* Ex. XXVIII, 33-34: Deorsum vero ad pedes eiusdem tunicae per circuitum, quasi mala punica facies ... ita ut tintinnabulum sit aureum et malum punicum. — ^d moritur] *Cf.* Ex. XXVIII, 35: Et vestiatur ea Aaron in officio ministerii ut audiat sonitus quando ingreditur et egreditur Sanctuarium in conspectu Domini et non moriatur.

10. ^a Sanctum domini] *Cf.* Ex. XXVIII, 36: Facies et laminam de auro purissimo in qua sculpes opere caelatoris: Sanctum Domino.

11. Adtendendum¹ vero est quod tunica praecipitur astringi²
 a bysso. Haec autem tunica est interior, quae superius dicta³ est
 linea stricta. Quia igitur per byssum⁴ et linum castitas designatur,
 tunicam bysso⁵ astringere⁶ est continentiam non fluxa mente sed
 5 viriliter custodire.

12. Videndum est iam quid¹ significat a thiara byssina². Thiara
 namque, quae et cidaris³ et mitra vocabatur, caput pontificis te-
 gebat pariter et ornabat. Iosephus⁴ quoque dicit quod in modum
 parvuli calami iuncea⁵ aut cassidis fuerit excedens medietatem ver-
 ticeis, ex lino contextum, astrictum⁶ vittis, ne facile laberetur⁷. De
 pontificis vero thiara hoc modo testatur: Pilleum autem similiter
 operatum habet pontifex sicut reliqui sacerdotes et aliud consu-
 tum⁸ ex iacinto⁹ variato¹⁰. Circumdabatur autem¹¹ et ei aurea corona.
 Mitras cum coronis habent sacerdotes, qui sic¹² quinque sensus corporis
 15 custodiunt, ut pro eadem castitate coronam se sperent¹³ accipere.
 Nam qui castitatem servat, sed non pro amore Dei, mitram byssi-
 nam¹⁴ habere videtur.

13. Considerandum interea est quid de balteo¹ dicat. Ait enim:
 Balteum² opere a plumario fecerunt de bysso³ retorta, iacinto⁴ ac
 20 purpura, ac⁵ vermiculo bis tincto. Iosephus⁶ dicit⁷ quod hoc cin-
 gulum ad similitudinem pellis colubri, qua se in senectute⁸ exuit,
 habens latitudinem quatuor⁹ digitorum, ob decorem arte polimita
 fuerit distinctum. Quo cingulo pontifex solummodo utebatur et eo
 tunica¹⁰ simul et superhumeralis stringebat. De quatuor¹¹ igitur
 25 coloribus summus pontifex balteum¹² habet, quia qui in maiori
 honore sunt, multis virtutibus ornati esse debent. Tunicas lineas ha-
 bent sacerdotes, cum totum corpus castum custodiunt. Balteis¹³
 vero¹⁴ tunicas cingunt, cum laudari de ipsa castitate refugiant.

11. ¹ Adtendum, *corr.* Adtendendum K; Attendendum G. — ² asstringi
 30 T. — ³ dicta est] est dicta T. — ⁴ bissum K L T. — ⁵ bisso K L. — ⁶ constrin-
 gere C; asstringere T.

12. ¹ quid] quod T. — ² bissina L T. — ³ cydaris T. — ⁴ Iosepus D. —
⁵ iuncea] iuncti T. — ⁶ adstrictum T; asstrictum G. — ⁷ laberetur] laveretur
 D. — ⁸ consutum, *corr.* consutum C. — ⁹ iacincto T; iacinctho G; iacinto B D
 35 K L. — ¹⁰ variato] *om.* T; variatu B. — ¹¹ autem et ei] ei autem et G. — ¹² sic]
om. T. — ¹³ sperant D. — ¹⁴ bissinam K L T.

13. ¹ baltheo T. — ² <Et> balteum B D G K L T. — ³ bisso K L T. — ⁴ ia-
 cincto T; iacinctho G. — ⁵ ac] et K L. — ⁶ Iosepus T; Iosepus, *corr.* Iosephus
 D. — ⁷ dicit] dicitur B. — ⁸ senectutem D. — ⁹ quattuor G; IIII^{or} L. — ¹⁰ tu-
 40 nica T. — ¹¹ quattuor D K. — ¹² baltheum T. — ¹³ Baltei C T. — ¹⁴ vero]
 quoque K L.

11. a bysso] *Cf.* Ex. XXVIII, 39: Stringesque tunicam bysso.

12. a thiara byssina] *Cf.* Ex. XXVIII, 39 b: et thiam byssinam facies.

13. a plumario] *Cf.* Ex. XXVIII, 39 c: et balteum opere plumarii.

14. Quod vero dicit: « ^a *Vesties his omnibus Aaron et filios eius* », ea distinctione accipiendum est, ut ipse Aaron omnibus vestiretur, filii autem ultimis tribus, de quibus supra dictum est: « ^b *Porro filiis Aaron tunicas lineas parabis et balteos¹ ac thiaras² in gloriam et decorem* ». De novissimo vero ³ indumento ita praecipitur: « ^c *Facies et feminalia⁴* ». Et paulo postea ⁵: « ^d *Utentur eis Aaron et filii eius* ». Ad utrosque, id est Aaron et filios eius, feminalia pertinent. Sicque fit ut Aaron octo vestibus induatur, id est superhumerali, rationali, tunica linea, item tunica iacinthina⁶, baltheo⁷, thiara, lamina⁸ aurea et feminalibus lineis; filii vero ⁹ eius IIII^{or} tantum ex ¹⁰ his, id est feminalibus, subucula, id est tunica linea, cingulo et thiaris.

15. Quid vero designatur per feminalia linea, nisi illa castitas qua se continet quis ab uxore, sine qua continentia nullus ad sacerdotium potest accedere, id est, si virgo non permanserit, aut uxorem habens non reliquerit¹? Quod genus castitatis et continentiae nullis per legem Dei necessitate imperatur, unde non coacte² sed spontanea voluntate domino est ipsa continentia offerenda, ipso domino dicente, cum de hac re loqueretur: « ^a *Non omnes capiunt verbum istud* ». Attamen ³ benigne ad hoc adhortando subiunxit ⁴: « ^b *Qui potest capere capiat* ». Item inter alia: « ^c *Qui reliquerit uxorem, centuplum accipiet* », et reliqua. Unde causa ⁵ discretionis ⁶ de aliis vestibus dicit dominus ad Moysen: « ^d *Indues his omnibus Aaron et filios eius* ». De feminalibus vero ait: « ^e *Facies feminalia linea ut operiant carnem suam* », ac si dicat: Tu parabis feminalia, sed ²⁵ ipsi operiant, non tu. Et est sensus: Tu castitatis regulam docebis, tu ab uxore abstinendum esse manifestabis illis qui se esse ⁷ voluerint sacerdotes; nulli tamen violenter huius continentiae iugum impones ⁸, sed ipsi, qui volunt fieri sacerdotes, sua sponte servi uxorum esse desistant, « ^f *ne iniquitatis, inquit⁹, rei moriantur* ». Mortem ³⁰ animae certissime incurrit, qui luxuriose vivens ad sacerdotium

14. ¹ baltheos T. — ² thiara D. — ³ vero] *suprascr.* C. — ⁴ feminalia <linea> B G L T. — ⁵ postea] post T. — ⁶ iacinctina T; iacinthina G. — ⁷ balteo D K. — ⁸ lammina K L D. — ⁹ vero] *om.* T.

15. ¹ relinquit K L. — ² coacte] coapte D. — ³ Adtamen B. — ⁴ subiunxit ³⁵ C D. — ⁵ <de> causa T. — ⁶ discretionis] distinctionis D G K L. — ⁷ esse voluerint] voluerint esse T. — ⁸ imponens D; inpones B. — ⁹ inquit] *om.* G. —

14. ^a Ex. XXVIII, 41. — ^b Ex. XXVIII, 40. — ^c Ex. XXVIII, 42. — ^d Ex. XXVIII, 43.

15. ^a MATTH. XIX, 11. — ^b MATTH. XIX, 12. — ^c MATTH. XIX, 29. — ⁴⁰ ^d Ex. XXVIII, 41. — ^e Ex. XXVIII, 42. — ^f Ex. XXVIII, 43.

accedit, cum nec uxorem ¹⁰ ei habere liceat ¹¹, qui Deo sacras hostias offert.

Expositio ¹² misterii explicet.

LXXXII. Incipit ¹ sermo de eadem re tempore synodi ² ad episcopos.

5 1. Iam quia canonice, fratres karissimi, ad synodum ¹ convenistis, debetis prius tractare qualiter, si qua sunt in vobis ², emendanda possitis corrigere, deinde ³ <vero ⁴> quomodo populum vobis a Deo creditum pascere debeatis sollerter perquirere. Prius enim debetis apud ⁵ Deum vobis ipsis proficere, deinde bonos vestros auditores ad meliora provocare, malos vero increpationibus ⁶ correctos aecclesiae unitati sociare. Sapientia itaque dicit quod ⁷ « ^a qui diligit iniquitatem odit animam suam ». Nullus igitur potest Deum vel proximum diligere, qui seipsum odit. Unde etiam ⁸ scriptum est: « ^b Qui sibi malus est cui ^c umquam ¹⁰ bonus erit ¹¹? » Haec ideo
15 dicimus, ut qui ad aliorum operandam ¹² salutem est ordinatus, de sua sit magnopere salute sollicitus, ita ut attente ¹³ ammonitionem ¹⁴ Iesu filii Sirac ¹⁵ audiat. Ait enim: « ^c Miserere animae tuae placens Deo ». Ac si dicat: Prius miserando mala tua corrige ¹⁶ et ita demum poteris aliis prodesse.

20 2. His praemissis ¹, videndum est quid ² de veteri testamento apostolus sentiat. Ait enim: « Omnia ^a enim in figura contingebant illis ». Si omnia, multo magis vestimenta sacerdotalia. Unde quia non utimur illis vestimentis historialiter ³, debemus, cum ipsarum vestium intellexerimus sensum, his indui, Deo miserante, spiritualiter ⁴. Et quia octo
25 sunt genera vestium ⁵ Aaron primi sacerdotis ⁶ in lege, prius dicenda sunt genera ⁷ vestium et ita postmodum per ordinem tractanda.

¹⁰ uxorem ei] ei uxorem B. — ¹¹ liceat] erasum C. — ¹² Expositio misterii explicet.] Explicit expositio misterii K L; om. T.

LXXXII. Mss.: B, f. 59^r-60^r; C, f. 77^r-79^r; D, f. 68^r-68^v; G, f. 62^v-65^v; K, 30 f. 85^v-86^v; L, f. 105^v-106^v; T, f. 74^r-74^v.

Titulus. ¹ <Expositio mysterii> incipit. Sermo T. — ² synodi K L.

1. ¹ synodum K L T. — ² vobis] nobis C D. — ³ deinde] deindeque B D G K L. — ⁴ vero] eras. C; om. B D G K L. — ⁵ apud K. — ⁶ increpationibus] increpationis D. — ⁷ quod] erasum T. — ⁸ etiam] om. T. — ⁹ cui <erit> T. — 35 ¹⁰ numquam B C. — ¹¹ erit] om. T. — ¹² operandum C. — ¹³ adtente C D; tente D. — ¹⁴ admonitionem G. — ¹⁵ Sirach D K; Syrach T. — ¹⁶ corrige D.

2. ¹ praemissis B D G L T. — ² quid] quod D. — ³ hystorialiter C. — ⁴ spiritualiter B G. — ⁵ vestium] vestiarum B. — ⁶ sacerdotis] pontificis G. — ⁷ genera] suprascr. corr. T.
40

3. Narratur enim Moyses, iubente Deo, Aaron fratri suo fecisse superhumerales et rationales¹ et tunicam iacinthinam² et lineam sive byssinam³ strictam et cidarim⁴ et balteum⁵ atque laminam⁶ auream et feminalia linea. Quid est superhumerales, nisi humerorum⁷ operimentum et quid rationale⁸ nisi pectoris habitus? Tunica vero⁵ tota iacinthina⁹ et tunica linea stricta totum corpus operiunt. Cidarim¹⁰ caput ornat. Balteus¹¹ vero utramque tunicam simul et superhumerales artius ad corpus aptat. Lammina¹² quoque aurea, in qua nomen Dei sculptum¹³ erat, super¹⁴ omnia indumenta pontificis eminet. Feminalia linea carnis turpitudinem operiunt. 10

4. Audistis nomina vestium, fratres in domino dilecti. Audistis etiam quae fuerunt secundum litteram¹ eorum officia. Audite solerter nunc quae in eis continentur mysteria² Quid igitur in humeris onera portamus recte superhumerales labor bonorum operum intellegitur³. Bona enim opera semper coram Deo sunt ferenda, ut illud: «^a Tollite iugum meum super vos ». Item: «^b Si quis vult post me venire, tollat crucem suam et sequatur me ». Et bene prius superhumerales fieri iubetur, quia nullus sacerdos ordinari debet, cuius bona opera non praecesserunt⁴. Per hoc vero quod⁵ superhumerales summi pontificis fit ex auro et iacinto⁶ coccoque bis tincto et bysso⁷ 20 retorta, significat<ur>⁸ quod nichil⁹ vile debet apparere in opere sacerdotis, sed omnia quae agit debent esse praeclara. Sit ergo in habitu¹⁰ sacerdotis aurum spiritalis¹¹ sapientiae, sit iacintus¹² caelestium rerum amor, quoniam iacintus¹³ aeris speciem habet. Sit purpura ut vitiis regia potestate resistat. Sit coccus bis tinctus, id²⁵ est Dei et proximi amor. Sit byssus¹⁴ retorta, id est castitas cum carnis maceratione. Et quia coccus ignis habet similitudinem, et ignis lucet et urit, quasi indumentum cocci habetis, quando et lucetis praedicando¹⁵ et uritis malos increpando. Quicumque ex vobis, fratres, ex Dei dono superhumerales habet, id est iugum Dei suave et onus 30

3. ¹ rationale G T. — ² iacinethinam G. — ³ byssinam B K L T. — ⁴ cydarim T; cidaris D. — ⁵ baltheum T. — ⁶ lamminam D K L. — ⁷ humerorum operimentum] operimentum humerorum T. — ⁸ rationale G T. — ⁹ iacinctina T; iacincthina G. — ¹⁰ Cydaris T. — ¹¹ Baltheus T. — ¹² Lamina B G T. — ¹³ sculptum C D K. — ¹⁴ super] om. D. 35

4. ¹ litteram B C G. — ² mysteria B G K L T. — ³ intelligitur G; intellegitur] B D K L T. — ⁴ praecesserint K. — ⁵ quod] quos B C D K. — ⁶ iacincto T; iacinctho G. — ⁷ bysso K L T. — ⁸ significat B D G K L T. — ⁹ nihil B G L. — ¹⁰ habitu D G K L T; habitum B. — ¹¹ spiritalis D K L. — ¹² iacinctus G; iacinctus T. — ¹³ iacinctus G; iacinctus T. — ¹⁴ byssus B D G. — ¹⁵ praecando, 40 corr. praedicando T. —

3. Cf. Ex. XXVIII.

4. ^a MATTH. XI, 29. — ^b MATTH. XVI, 24.

leve suscepit ¹⁶, videat ut in duobus lapidibus onichinis scripta habeat XII patriarcharum nomina, hoc est adtendat ¹⁷ si patrum praecedentium vitam ante mentis ¹⁸ oculos semper habet et si pro suis auditoribus orat vel si ammonet ¹⁹ ipsos, ne a praecedentium patrum fide
 5 et operibus recedant. In humeris vero portatis nomina patrum, quando dominicis praeceptis vos humiliter subditis et vestris subiectis caelestia et ²⁰ exempla quae sequantur ostenditis.

5. Vos qui habetis superhumeralia, curate habere et rationale ¹, id est, qui habetis perfectionem boni operis, studete ut habeatis et
 10 cordis munditiam ², ut, sicut innocentes coram hominibus apparetis, mundiores in Dei ³ conspectu appareatis ⁴. Rationale ⁵ iudicii in pectore portatis, si bona malaque discernitis et quid ⁶ unicuique congruat ⁷ sollerter ⁸ adtenditis ⁹. Ponitur in rationali ¹⁰ iudicii: Doctrina et veritas, ut quod scriptum videt in veste cogitet ¹¹ sacerdos, id est, ea quae ad doctrinam et veritatem pertinent, non terrena sive caduca. Quia longum est nunc disputare de ¹² XII lapidibus qui erant in rationali ¹³, restat ut ea, quae de duobus generibus vestium audistis, ad memoriam reducat, quousque his diebus, si Deus ¹⁴ voluerit, mysteria ¹⁵ quae in sex generibus vestium continentur, saltem sub brevitate aperiantur ¹⁶. Quod ipse concedat, ob cuius amorem huc convenistis, qui vivit et regnat per infinita saecula saeculorum ¹⁷. Amen.

¹⁶ suscipit G. — ¹⁷ attendat G K L. — ¹⁸ mentes, corr. mentis B. — ¹⁹ admonet K L T; ammonet, corr. admonet G. — ²⁰ et] om. B K T.

25 5. ¹ rationale G. — ² mundiciam G L T. — ³ Dei] *suprascr.* C. — ⁴ appareatis.] *In codice C, in parte inferiori f. 78^r et 78^v hic adscr.* Lectio epistole beati Pauli ad Corinthios. Fratres, nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt ... portate dominum in corpore vestro (1 Cor. VI, 15-20). Sequentia sancti evangelii secundum Iohannem. Respondit Iohannes et dixit: Non potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de caelo ... illum oportet crescere, me autem minui (Ioh. III, 27-30). — ⁵ Rationale G T. — ⁶ quid] quod T. — ⁷ congruit D. — ⁸ sollerter] om. G; solerter B. — ⁹ attenditis K L. — ¹⁰ rationali G; rationale T. — ¹¹ cogitat K. — ¹² de] *suprascr.* corr. T. — ¹³ rationali G; ratione T. — ¹⁴ Deus] dominus K. — ¹⁵ mysteria B G. — ¹⁶ apperiantur K. —
 35 ¹⁷ saeculorum. Amen.] om. B G K L.

LXXXIII. Alius¹ sermo.

1. Iam omnibus notum est rationale¹ iudicii pectoris habitum fuisse. Erat enim ^a quadrangulum et duplex, ut lapidum pondus ferre potuisset et habebat² mensuram palmi tam in longitudine quam in latitudine³, ex hisdem⁴ coloribus constans ex quibus et ^b superhumerales opere polimito, id est multifario. Tunc, fratres karissimi, rationale⁵ duplex portatis, quando providetis bona, non tantum coram⁶ Deo, sed etiam coram⁷ omnibus hominibus, sive quando quod creditis, opere perficitis. Rationale⁸ vestrum palmi mensuram habet, cum⁹ fortem¹⁰ intentionem tenetis in opere bono. ^c Nam, sicut per manum operatio, ita per palmum perseverans intentio boni operis designatur.

2. Audiamus iam quid¹ dominus iubeat de XII lapidibus in² rationali positus: «*Ponesque in eo IIII^{or} ordines lapidum; in primo versu erit lapis sardius, topazius³ et smaragdus*». ^b Sardius terrae rubeae similitudinem habet, cuius natura vilis est; sed praeclarum⁴ misterium⁵. Tunc sardium in mente portatis, si inter dona celestia⁶ quae percipitis vestrae memores estis⁷ fragilitatis. Topazius⁸ tanto praetiosior quando rarius invenitur virentem⁹ habens speciem, sed omni colore resplendens quia¹⁰ greca lingua pan dicitur omne¹¹. Ideo ^c topazion dicitur quod¹² omnium colore resplendet. Significat autem idem lapis salvatorem, in quo sunt thesauri sapientiae et scientiae absconditi. Et vos ipsi topazion estis¹³ et topazion¹⁴ in pectore

LXXXIII. Mss.: B, f. 60^r-61^v; C, f. 79^r-80^r; D, f. 68^v-70^r; G, f. 65^v-66^v; K, f. 86^v-88^r; L, f. 106^v-108^v; T, f. 74^v-75^v.

Titulus. ¹ Alius sermo.] Sermo alius G; om. K T.

1. ¹ rationale G. — ² habeat, corr. habebat T. — ³ latitudine] largitudine T. — ⁴ isdem B. — ⁵ rationale G. — ⁶ coram] om. D. — ⁷ coram] om. D. — ⁸ Rationale G. — ⁹ cum ... bono.] superscr. C. — ¹⁰ forte D.

2. ¹ quid] quod T. — ² in rationali positus] om. C; in rationali G. — ³ topazius D; zopazius K L. — ⁴ preclarum D. — ⁵ mysterium B G T. — ⁶ celestia L. — ⁷ estis fragilitatis] fragilitatis estis B. — ⁸ Topatius D G; Topazus C. — ⁹ virentem] erasum C; urentem D. — ¹⁰ quia greca] erasum C. — ¹¹ omni G K L. — ¹² quod] quoniam B D G K L T. — ¹³ estis et topazion] superscr. corr. T. —

LXXXIII 1. Les passages tirés des *Etymologiae* d'ISIDORE DE SÉVILLE sont à lire dans l'édition de W. M. LINDSAY (sans pagination, divisé d'après les livres, chapitres et numéros du texte). Nous citons également l'édition de la PL. — ^a Ex. XXVIII, 16.

2. ^a Ex. XXVIII, 17. — ^b Sardius] *Of. ISIDOR, Etymol.* l. XVI, c. VIII, n. 2: Sardius ... inter gemmas vilissima (PL, LXXXII, c. 573). — ^c topazion] *Of. ISID., Etymol.* l. XVI, c. VII, n. 9: Topazion ex virenti genere est omnisque colore resplendens (PL, LXXXII, c. 572). —

portatis, si divites estis in omni bono et in omni sapientia et ¹⁵ estis ornati multis ¹⁶ virtutibus. ⁴ Smaragdus ¹⁷ viridis est naturae, adeo ut omnium gemmarum et herbarum ¹⁸ viriditatem transcendat. Significat specialiter Christum, qui est virens refectio. Si-
⁵ gnificat et ¹⁹ ipsius electos, qui semper tendunt ad virentia ²⁰ paradysi ²¹ gaudia. Ac per hoc smaragdum et vos in pectore portatis, quando Christi ²² estis imitatores et quando transitoria contemni-
 tis ²³ et sine fine mansura diligitis.

3. Sequitur ¹: « ^a In secundo carbunculus et ² saphirus ³ et ias-
¹⁰ pis ⁴ ». ^b Carbunculus dicitur eo quod ⁵ sit ignitus ut carbo, qui etiam nocte ⁶ lucet. Significat ⁷ autem Christum, qui de se ait: « *Ego c sum lux mundi* ». Significat et ipsius membra, quia fulgebunt sicut sol in regno patris. Quapropter, dilectissimi fratres, carbunculum portatis et carbunculus ⁸ estis, si Christum imitando alicuius ⁹ lucis exempla
¹⁵ monstratis. Saphirus ¹⁰ non est praetiosus, sed misterio ¹¹ est ¹² valde preclarus ¹³. Et, quia ipse ¹⁴ lapis ^d aeris speciem habet, bene illos significat qui caelestem habent conversationem. Et vos saphirum ¹⁵ portatis, si caelum plus quam terram diligitis. ^e Iaspis vero de greco in latinum ¹⁶ viridis gemma interpretatur. Iaspis quippe viridis est,
²⁰ unde ¹⁷ greci de ¹⁸ viridi prasim ¹⁹ dicunt ²⁰. Et significat fidem sanctorum inmarcescibilem, quam ²¹ etiam imitando sectantur. Et vos iaspis estis, si sanctorum patrum vestigia imitamini et iaspidem in pectore portatis, si ea, quae auribus ²² percipitis, opere completis ²³.

¹⁴ topation D. — ¹⁵ et] eras. C. — ¹⁶ multis] eras. C. — ¹⁷ Smarandus C. —
²⁵ ¹⁸ erbarum D. — ¹⁹ et] om. B. — ²⁰ virentia] virenda C T; virencia T. — ²¹ paradisi K L T. — ²² Christi] om. T. — ²³ contempnitis B G K L T.

3. ¹ Sequitur] om. G. — ² et] om. B G K L. — ³ saphyrus G L. — ⁴ iaspis] iaspis C. — ⁵ quod] qui D. — ⁶ nocte] superscr. B. — ⁷ Significat <autem> B D G K L T. — ⁸ carbunculos B. — ⁹ alicui] alicuius B D G L. — ¹⁰ Saphyrus B. —
³⁰ ¹¹ mysterio B G. — ¹² est valde] valde est G. — ¹³ preclarus] praeciosus T. — ¹⁴ ipse lapis] lapis ipse K. — ¹⁵ saphyrum B; saphirus D. — ¹⁶ latino, corr. latinum C. — ¹⁷ unde <et> G. — ¹⁸ de] om. T; de viridi iaspin dicunt.] prasim dicuntur B. — ¹⁹ prasim] iaspin C; prasim B. — ²⁰ dicunt.] dicuntur K L. — ²¹ quam ... sectantur.] om. D. — ²² auribus] aure T. — ²³ compleatis B G K L T.

³⁵ ^d Smaragdus viridis] Cf. ISID., *Etymol.*, l. XVI, c. VII, n. 1: Omnium gemmarum virentium smaragdus principatum habet (PL, LXXXII, c. 570); l. XVI, c. VII, n. 2: Smaragdus a nimia viriditate vocatur (PL, LXXXII, c. 571).

3. ^a Ex. XXVIII, 18. — ^b Carbunculus] Cf. ISID., *Etymol.* l. XVI, c. XIV, n. 1: Carbunculus autem dictus quod sit ignitus ut carbo, cuius fulgor nec nocte
⁴⁰ vincitur. Lucet enim in tenebris adeo ut flammam ad oculos vibret (PL, LXXXII, c. 578). — ^c Ioh. VIII, 12. — ^d aeris speciem] Cf. ISID., *Etymol.* l. XVI, c. VIII, n. 2: Saphirus caeruleus est cum purpura (PL, LXXXII, c. 574). — ^e Iaspis] Cf. ISID., *Etymol.* l. XVI, c. VII, n. 8: Iaspis de graeco in latinum viridis gemma interpretatur (PL, LXXXII, cc. 571-572).

4. «^a *In tertio ligurius, achates et*¹ *ametistus*²». ^b Ligurius dicitur eo quod³ fit ex urina bestiae lincis; et lincis dicitur, quia lincee in luporum numero et genere numerantur. Unde ille lineus, iste lincis vocatur, illiusque⁴ urina per tempora indurata in praetiosum⁵ lapidem vertitur. Quod ipse egestum intellegens⁶ in liquorem urinam a-
 5 renis cooperit. Ecce ligurius de vilissimo⁷ elemento convertitur in praetiosum⁸ lapidem. Significat illos qui de peccatoribus fiunt iusti et de terrenis caelestes. Imitamini, fratres, ut de mortalibus efficiamini immortales et quod⁹ valetis vobis sociare curate, quatenus¹⁰ ligurium lapidem in pectore portetis, si¹¹ ea que auditis opere im-
 10 plere studeatis. ^c Achates gemma inventa¹² primum in Sicilia iuxta flumen eiusdem Achos. Ipseque vero lapis habet circulos nigros atque albos et varios colores in medio. Significat sanctos qui¹³ cum variis tormentis sunt¹⁴ afflicti gloriosiores sunt in caelo. Et vos, si tribulationes¹⁵ patimini pro iustitia¹⁶ achates estis, quia, quanto durius
 15 fueritis¹⁷ afflicti in mundo, tanto magis capaciores in vita aeterna eritis. ^d Ametistus¹⁸ lapis purpureus est, in similitudinem rosae et violae coloris¹⁹. Significat fidei splendorem ac caritatis²⁰ virentia. Quid igitur per violam, nisi sanctorum humilitas, et quid per rosam, nisi martirii²¹ palma signatur? Quia martyrum²² corpora flori-
 20 fera sunt, ideo ametistum²³ portatis in pectore, si humiles et martyres²⁴, id est Christi testes, estis.

4. ¹ et] *om.* G. — ² amestitus B L; amethystus K. — ³ quod] qui D. — ⁴ illiusque] illius T. — ⁵ praeciosum G L T. — ⁶ intelligens G. — ⁷ vilissimo elem.] elem. vilissimo T. — ⁸ praeciosum G L T. — ⁹ quod] *eras.* C; quos D. — ¹⁰ quatenus G. — ¹¹ si ea que auditis] *supraser.* C. — ¹² inventa <est> B G K L. — ¹³ qui cum] quicumque C. — ¹⁴ sunt] *om.* C G T; <sunt> adfficti B K L. — ¹⁵ tribulationem C. — ¹⁶ iusticia G L T. — ¹⁷ fueritis] estis G. — ¹⁸ Amethystus K. — ¹⁹ coloris <similitudinem rosae et violae coloris> (*bis repetitum*) B. — ²⁰ karitatis L. — ²¹ martirii B L. — ²² martirum D K L T. — ²³ amethystum K. — ²⁴ marti-
 25 res D K L T.

4. ^a Ex. XXVIII, 19. — ^b Ligurius] *Cf.* ISID., *Etymol.* l. XVI, c. VIII, n. 8: Lynceus vocatur quod fiat ex urina lyncis bestiae, tempore indurata (PL, LXXXII, c. 574); l. XII, c. II, n. 20: Lynx dictus, quia in luporum genere numeratur: bestia maculis terga distincta, ut pardus, sed similis lupo. Unde et
 35 ille *λύκος*, iste lynx. Huius urinam converti in duritiam pretiosi lapidis dicunt, qui lincurius appellatur, quod et ipsos lynces sentire hoc documento probatur; nam egestum liquorem arenis, in quantum potuerint, contegunt, invidia quadam naturae ne talis egestio transeat in usum humanum (PL, LXXXII, c. 437). — ^c Achates] *Cf.* ISIDOR., *Etymol.* l. XIV, c. VI, n. 34: Achatem lapidem ipsa
 40 primum ex Achate flumine (*in Sicilia*) dedit; l. XVI, c. XI, n. 1: Achates reperta primum in Sicilia iuxta flumen eiusdem insulae. Est autem nigra, habens in medio circulos nigros et albos iunctos et variatos similes haematiti (PL, LXXXII, c. 576). — ^d Ametistus lapis] *Cf.* ISID., *Etymol.* l. XVI, c. IX, n. 1: A-

5. «^a *In quarto versu chrisolitus, onichinus et berillus.*» ^b Chrisolitus quasi auro fulget, scintillas habet ardentes. Significat Christum. Significat et sanctos quibus dicitur: ^c Accipite sapientiam sicut aurum. Significat ¹ et illos qui verba exhortationis ² et exemplum ³ virtutum in proximos ⁴ fundunt. Et vos in pectore chrisolitus ⁵ habetis, si veram sapientiam vestris auditoribus et lucis exempla prebetis. ^d Onix gemma vocatur eo quod ^e habet in se ^f candorem in similitudinem ^g unguis humani. Greci enim unguem onichen ^h dicunt. Qui lapis plures habet varietates, id est igneam, nigram, corneam, albescentibus zonis singulis. Et vos igitur onix ⁱ esse potestis, si studetis habere caritatis ardorem et scientiae lumen cum zona castitatis. ^j Berillus ^k gemma est viridis, similis smaragdo. Sed ^l pallet quasi ^m consideres aquam. Dictum est a ⁿ viriditate, ut illud: ^o Aqua profunda verba sapientiae significat. Attendat ^p caritas ^q vestra quod IIII^{or} sunt versus ternas ^r habentes ^s gemmas, quia in quattuor ^t principalibus virtutibus ^u et in fide trinitatis ^v omnis humana salus consistit.

6. Portat Aaron nomina ¹ filiorum Israhel ², quando accedit ad ³ altare, ut ⁴ tunc vos maxime mundetis et patrum exempla ad memoriam revocetis, quando ministraturi ad altare acceditis ⁵ oraturi dominum. Portat Aaron nomina ⁶ filiorum Israhel ⁷, ut numquam vos subiectionum curam parvipendatis, sed instanter pro ipsis oretis. Haec de duodecim lapidibus qui fuerint ⁸ in rationali ⁹ iudici dicta sunt. Restat ut de sex generibus vestium alio ¹⁰ die, Deo favente, loquamur. Quod ipse concedat qui linguas infantium facit disertitas ¹¹. Qui vivit et ¹² regnat in saecula saeculorum.

5. ¹ Significat] Sicut D. — ² exortationis, corr. exhortationis C. — ³ exempla G. — ⁴ proximo D. — ⁵ chrisolitus D. — ⁶ quod] qui D. — ⁷ se] *suprascr.* corr. T. — ⁸ similitudine B G L; similitudines C. — ⁹ onihen, corr. onichen B. — ¹⁰ onix] *suprascr.* corr. T. — ¹¹ Perillus B. — ¹² Sed] Set C. — ¹³ quasi <si> B G K L T. — ¹⁴ a] de B G K L. — ¹⁵ Adtendat B L. — ¹⁶ karitas L. — ¹⁷ ternes C K T. — ¹⁸ abentes C D. — ¹⁹ quatuor B L; IIII T. — ²⁰ virtutibus] *om.* B. — ²¹ <sanctae> trinitatis G.

6. ¹ nominimina C. — ² Israel B G K L. — ³ ad] *suprascr.* corr. T. — ⁴ ut] et B K T. — ⁵ accedetis, corr. acceditis C. — ⁶ nomina] *suprascr.* B. — ⁷ Israel G K L T. — ⁸ fuerunt G L. — ⁹ racionalis G. — ¹⁰ alio] alia B D G K L. — ¹¹ disertis T. — ¹² et ... saeculorum] *om.* B G K.

methystus purpureus est permixto violaceo colore et quasi rosae nitore, leniter quasdam flammulas fundens (PL, LXXXII, c. 574).

40 5. ^a Ex. XXVIII, 20. — ^b Cf. ISID., *Etymol.* XVI, c. XV, 2: Chrysolithus auro similis est. — ^c Cf. Prov. XVI, 16. — ^d Onix] Cf. ISID., *Etymol.* I. XVI, c. VIII, n. 3: Onyx appellatur quod habet in se permixtum candorem in similitudinem unguis humani. Graeci enim unguem *δρυχα* dicunt (PL, LXXXII, c. 573). — ^e Berillus gemma] Cf. ISID., *Etymol.*, I. XVI, c. VII, n. 5: Berillus ... viriditate similis smaragdo, sed cum pallore (PL, LXXXII, c. 571). — ^f Cf. Prov. XX, 5.

LXXXIV. Sermo ¹ tertius ².

1. Audistis, fratres karissimi, misteria ¹ rationalia ² et superhumeralia ³, etiam ⁴ misteria ⁵ XII lapidum in quibus sculpta ⁶ erant XII patriarcharum nomina. Restat ut de sex generibus vestium disputemus. Notandum quod duae tunicae fieri iubentur, id est 5
bissina ⁷ stricta et ⁸ altera tota iacinthina ⁹. Per bissum ¹⁰, sive ¹¹ linum, castitas, per iacinthum ¹² vero rerum caelestium amor designatur. Utraque vero tunica dicitur talaris. Talus enim finis est corporis, in quo monstratur quia non sufficit inchoare, nisi et perseveranti fine compleatur. Attendite, fratres, quod interius est tunica 10
linea et exterius tunica iacinthina ¹³, quia per castitatis candorem pervenire potestis ad caelestium rerum amorem. In extremitate vero huius ¹⁴ tunicae ponuntur tintinnabula, ut sonitus fiat, ne moriatur sacerdos. Et vos, ministraturi domino, mittite sonum praedicationis, ne animae mortem incurrat. 15

2. Thiara caput sacerdotis ornat. Veste quoque mentis caput ornatur, cum divinitas nostri salvatoris fideliter per vos annuntiat. 1.

3. Baltheo ¹ quoque, id est cingulo, induimini, cum carnis luxuriam declinatis. 20

4. Lamminam ¹ vero auream in capite portatis, quando quantum creator a creatura ² differt, aliis manifestatis.

5. Novissimum quoque genus vestium sunt feminalia linea. Quid per feminalia, nisi continentia spontanea designatur, ob cuius amorem aut non ducitur uxor, aut certe ducta relinquitur. 25

6. Videtis, fratres, quam magnum sit periculum harum vestium misteria ¹ non intellegere ² et secundum ea non vivere. De multis pauca dicta sunt, sed concedat omnipotens Deus ut haec memoriae commendando et opere complendo, perveniatis ad illam patriam in qua perfecta scientia est et summa felicitas permanet, per infinita saecula saeculorum. Amen. 30

LXXXIV. Mss.: B, f. 61v; C, f. 80r-80v; D, f. 70r; G, f. 66v; K, f. 88r-88v; L, f. 108v-109r; T, f. 75v-76r.

Titulus. ¹ Sermo tertius] *om.* B D T. — ² tertius] secundus C.

1. ¹ mysteria B T. — ² rationalia G. — ³ superhumeralis G K. — ⁴ <ut> 35
etiam B. — ⁵ mysteria B G. — ⁶ sculpta] sculta C; praesculta D. — ⁷ byssina G. — ⁸ et altera tota] *erasum* C. — ⁹ iacinthina] iacinthi C; iacincthina G. —
¹⁰ byssum D G. — ¹¹ sive linum] si velimus B C D. — ¹² iacinctum B L. — ¹³ iacincthina G. — ¹⁴ huius tunicae] tunicae huius G.

2. ¹ annuntiatur G L.

3. ¹ Balteo B K L.

4. ¹ Laminam B G.

6. ¹ mysteria B G T; ministeria D. — ² intelligere G T.

40

LXXXV. Qualiter ¹ episcopus excommunicare infideles ² debeat.

1. Episcopus, cum excommunicare vel anathematizare aliquem infidelem pro certis et manifestis sceleribus dispositum habet, post lectionem evangelii clerum et plebem ita debet alloqui:

2. Noverit caritas vestra, fratres mei ¹, quod quidam vir ² nomine Ill., diabolo suadente, postponens christianam promissionem, quam in baptismo professus est, per apostasiam conversus post Sathanam ³, cui abrenuntiavit et omnibus operibus eius, vineam Christi, id est aecclesiam eius, devastare et depraedari ⁴ non pertimescit, pauperes Christi, quos pretioso ⁵ sanguine suo redemit, violenter ⁶ opprimens et interficiens et bona eorum diripiens ⁷. Unde quia filius huius nostrae aecclesiae, cui Deo auctore praesidemus, debuerat esse, quia in ea per aquam et spiritum sanctum renatus est, et inter adoptivos filios Dei annumeratus ⁸, quamvis modo filius diaboli sit imitando diabolum, solliciti, ne per negligentiam ⁹ pastorem aliqua ¹⁰ de ovibus nobis creditis deperiret ¹¹, pro qua in tremendo iudicio ante principem pastorum dominum nostrum Iesum Christum rationem reddere compelleremur ¹², iuxta quod ipse terribiliter nobis comminatur, dicens: « ^a Si non annuntiaveris ²⁰ iniquo iniquitatem suam, sanguinem eius de manu tua requiram », missimus ad eum presbiterum nostrum et litteras ¹³ commonitorias semel et iterum atque tertio ¹⁴, invitantes eum canonice ad emendationem et satisfactionem et penitentiam, corripientes eum paterno affectu.

LXXXV. Mss.: C, f. 80v-82r; D, f. 70v-71v; G, f. 105r-106v; V, f. 58v-60r.

- 25 Éd.: RÉGINON DE PRÜM, *De syn. causis*, l. II, c. 412-413 (WASSERSCHLEBEN, 369-372; DE ROZIÈRE, *Recueil général*, t. II, pp. 673-678, n. 544). — BURCHARD DE WORMS, *Decret.*, l. XI, c. 2-3 (PL, CXL, 856-858). — BALUZE, *Capitularia*, t. II, col. 663-666 (d'après Régino de Prüm). — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. III c. IV, *Formula V* (d'après Vallicell. D. 5, Paris. 820, Vindocin. 14); t. II, pp. 324-325. — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 115-116 (d'après Vindob. 1817); PL, CXXXVIII, 1123-1125.

Titulus. ¹ <Incipit ordo> qualiter V. — ² infideles debeat] debeat infideles V.

2. ¹ mei] carissimi: Martène. — ² vir] in textu cod. C forma pluralis, sed suprascr. corr. form. singularem quam hic sequor; in textu. cod. D forma singularis suprascr. corr. formam pluralem. — ³ Sathanam G V; Satanan D. — ⁴ depraedare G V et Régino. — ⁵ pretioso G. — ⁶ violenter] volenter C; volenter, corr. violenter D; violenter: Régino; om. Martène. — ⁷ diripiens] deprimens V. — ⁸ annumeratur V. — ⁹ negligentiam G. — ¹⁰ aliquam D. — ¹¹ deperirent, corr. deperiret D. — ¹² compellemur V. — ¹³ literas G. — ¹⁴ tercio G. —

LXXXV. L'Ordo qualiter episcopus excommunicare infideles debeat est tiré de RÉGINON DE PRÜM, *De synodalibus causis*, II, 412-413 (WASSERCHLEBEN 369-372 "ex conc. Rothomagensi" (non identifié).

2. Pontif. G. Durand, l. III, VIII, 14 (remaniement) (ANDRIEU 613-614). — 45 ^a Ex. III, 18. —

Sed ipse, pro¹⁵ dolor, diabolo cor eius indurante¹⁶, monita salutaria sprexit et incepta¹⁷ malitia¹⁸ perseverans aecclesiae Dei, quam lesit, superbiae spiritu inflatus, satisfacere dedignatur. De talibus itaque transgressoribus et sanctae religionis pacisque, quam Christus suis discipulis dedit atque reliquit, violatoribus, praecepta dominica et apostolica habemus, quibus informamur quid de huiusmodi praevaricatoribus agere nos oporteat¹⁹. Ait enim dominus in evangelio: «^b Si peccaverit in te frater tuus, corripe eum ». Frater in unoquoque²⁰ nostrum peccat, quia in sanctam ecclesiam peccat. Si enim sancta aecclesia unum corpus est cuius corporis caput²¹ Christus est, singuli autem sumus alter alterius membra et²² quod²³ patitur unum membrum compatiuntur omnia membra, procul dubio in nos peccat qui membra nostra ledit. Iubet ergo dominus, ut frater, id²⁴ est christianus, in nos peccans, primo secrete corripiatur, deinde cum testibus redarguatur, novissime in conventu aecclesiae publice conveniatur²⁵. Quod si has tres ammonitiones²⁶ et pias correptiones contemnat²⁷, et satisfacere despicit, post hec «^c sit tibi, inquit, sicut ethnicus »²⁸, id est gentilis atque²⁹ paganus, ut non iam pro christiano sed pro pagano habeatur³⁰. Et, in alio loco, membrum, quod a sua compage resolvitur et a iunctura caritatis dissociatur et omne corpus scandalizat, dominus abscidi³¹ et proci iubet dicens: «^d Si oculus, manus³² vel pes tuus scandalizat te, erue eum et proice abs te ». Et apostolus: «^e Auferte, inquit³³, malum ex vobis ». Et item³⁴: «^f Infidelis, si discedit, discedat ». Et alio in³⁵ loco rapaces a regno Dei excludit, dicens: «^g Neque rapaces regnum Dei possidebunt ». Et alibi: «^h Si quis frater nominatur et est fornicator aut adulter aut homicida aut rapax, cum huiusmodi nec cibum sumere liceat³⁶ », Et Iohannes dilectus prae ceteris Christi discipulus³⁷ talem nefarium hominem salutare³⁸ prohibet, dicens: «ⁱ Nec ei Ave dixeris neque eum in domo receperis. Qui enim ei Ave dicit³⁹, commu-

¹⁵ proh G. — ¹⁶ indurantes D — ¹⁷ incepta] in coepta: Réginon. — ¹⁸ malicia G. — ¹⁹ oportet D. — ²⁰ unoquoque] unicuique V. — ²¹ caput] suprascr. D. — ²² et quod ... membra] suprascr. C. — ²³ quod patitur] si compatiuntur: Martène; quod] cum: Réginon. — ²⁴ id est] idem: Martène. — ²⁵ conveniatur, corr. conveniatur C. — ²⁶ admonitiones G V. — ²⁷ contemnit G; contempnit D V. — ²⁸ ethnicus] ethnicus C. — ²⁹ atque paganus] et publicanus G. — ³⁰ abeatur D. — ³¹ abscindi: Réginon. — ³² <vel> manus: Réginon. — ³³ inquit] inquit D; inquit, malum] malum, inquit G. — ³⁴ item] iterum: Martène. — ³⁵ in] suprascr. C; om. V. — ³⁶ licet: Réginon, Martène. — ³⁷ discipulis G et Martène. — ³⁸ salutare] saluta D. — ³⁹ dixerit G. —

^b Mt. XVIII, 15. — ^c Mt. XVIII, 17. — ^d Mt. XVIII, 8-9. — ^e 1 Cor. V, 13. — ^f 1 Cor. VII, 15. — ^g 1 Cor. VI, 10. — ^h 1 Cor. V, 11. — ⁱ 2 Ioh. 10-11.

nicat operibus eius malignis ». Dominica itaque atque apostolica praecepta adimplentes, membrum putridum et insanabile, quod medicinam non recipit, ferro excommunicationis a corpore aeclesiae abscidamus ⁴⁰, ne tam pestifero morbo reliqua membra corporis veluti veneno inficiantur.

3. Excommunicatio.

Igitur quia monita nostra et crebras exhortationes contemnit ¹, quia tertio ² secundum dominicum preceptum vocatus ad emendationem et penitentiam venire desperit, quia culpam suam ³ necdum cognoscit ⁴, nec, missa ⁵ nobis legatione, qui causam ⁶ ipsius exequimur, quia noster parrochianus ⁷ est, veniam postulavit; quia incepta ⁸ malitia ⁹, diabolo cor eius indurante, perseverat et iuxta quod apostolus dicit: « ^a Secundum duritiam ¹⁰ suam et cor inpenitens thesaurizat sibi iram in die irae » idcirco nos eum, cum universis complicitibus ¹¹ et communicatoribus ¹² fautoribusque suis ¹³, iudicio Dei omnipotentis patris et filii et spiritus sancti et beati Petri principis apostolorum et omnium sanctorum necnon et nostrae mediocritatis auctoritate et potestate nobis collata ¹⁴ ligandi et solvendi in caelo et in terra, a praetiosi ¹⁵ corporis et sanguinis domini perceptione et a societate omnium christianorum separamus ¹⁶ et a liminibus sanctae matris aeclesiae in caelo et in terra excludimus et excommunicatum et anathematizatum esse decernimus et damnatum ¹⁷ cum diabolo et angelis eius ¹⁸ et omnibus reprobis in igne aeterno iudicamus, nisi forte a diaboli laqueis resipiscat, ad emendationem et penitentiam redeat, et aeclesiae Dei quam laesit satisfaciat ¹⁹.

4. Et respondeant omnes tertio: *Amen*, aut *Fiat*, fiat, aut *Anathema sit*.

5. Debent autem XII sacerdotes episcopum circumstare et lucernas ardentes in manibus tenere, quas in conclusione anathematis vel

30 ⁴⁰ abscidimus G; abscindamus: *Martène*.

3. ¹ contemnunt, corr. contemnit C (et sic deinceps); contempnit corr. contempnunt D (et sic deinceps). — ² tercio G. — ³ suam] eorum, corr. suam C. — ⁴ cognoscit] cognovit V, *Martène et Régimon*; cognovit <nec confessus est> G V; agnoscit <nec confessus est> D. — ⁵ missa <a> *Martène*. — ⁶ causa D. — ⁷ parrochianus C. — ⁸ <in> incepta: *Martène*; in coepta: *Régimon*. — ⁹ malicia G V. — ¹⁰ duriciam G. — ¹¹ complicitibus et communicatoribus] om. D. — ¹² communicatoribus <suis> V. — ¹³ suis] om. V. — ¹⁴ <divinitus> collata G D V. — ¹⁵ praetiosi G. — ¹⁶ separamus] om. G. — ¹⁷ dampnatus D. — ¹⁸ eius] suis V. — ¹⁹ satisfaciant C.

40 3. *Pontif. G. Durand*, l. III, VIII, 14 (remaniement) (ANDRIEU 614 l. 2. — 614 l. 19) — ^a ROM. II, 5.

4. *Pontif. G. Durand*, *ibid.*, (ANDRIEU 614 l. 22).

5. *Pontif. G. Durand*, l. III, VIII, 15 (ANDRIEU 614).

excommunicationis proicere¹ debent in terram² et pedibus conculcare.

6. Post haec episcopus plebi ipsam excommunicationem communibus verbis debet explanare, ut omnes intellegant¹ quam terribiliter dampnatus² sit, et ut noverint quod ab illa hora in reliquum³ 5 non pro⁴ christiano sed pro pagano habendus sit; et quis⁵ illi quasi christiano communicaverit, aut cum eo manducaverit aut biberit, aut eum osculatus fuerit vel cum eo colloquium familiare habuerit, nisi forte⁶ ad satisfactionem et penitentiam eum provocare studuerit, aut in domo sua eum receperit, aut⁷ simul cum eo oraverit, procul dubio 10 similiter sit excommunicatus.

7. Deinde¹ epistolae presbiteris per parrochias² mittantur, continentes modum excommunicationis, in quibus iubeatur, ut dominicis diebus, post lectionem evangelii, plebibus sibi commissis publice annuntient³ ipsam excommunicationem, ut ne⁴ quis per igno- 15 rantiam communicet excommunicato.

8. Oportet etiam, ut aliis episcopis ipsa excommunicatio manifestetur. Praecepit enim^a Toletanum concilium, ut invicem mox scripta percurrant omnes¹ provinciae episcopos² quoscumque audire³ potuerint, ut excommunicatus audiatur. Seniori⁴ eius ipsa excommu- 20 nicatio⁵ debet nota fieri.

LXXXVI. Item alia excommunicationis allocutio.

Audistis, dilectissimi, quanta et quam horrenda pravitatis ac¹ iniquitatis opera Ill., a diabolo instigatus² perpetrare non timuerit

5. ¹prohicere D. — ²terra D.

25

6. ¹intelligent G. — ²damnatus G. — ³reliquo D. — ⁴<pro> christiano G, *Réginon et Martène*. — ⁵si] qui *Réginon et Martène*; quis G V. — ⁶forte] om. *Martène*. — ⁷aut ... oraverit] om. *Réginon*.

7. ¹Deinde] *Nn. 7 et 8, ut notat Martène, desunt in pontificali incognito Noviomensi*. — ²parrochiis, corr. parrochias C. — ³annuncient G. — ⁴ne] *supraser.* 30 D.

8. ¹<per> omnes: *Réginon, Conc. Tolet.* — ²episcopi: *Martène*. — ³audire] adire V et *Martène*. — ⁴Seniori <etiam> G et *Réginon*. — ⁵excommunicatio C.

LXXXVI. Mss.: C, f. 82^r; D, f. 71^v; G, f. 106^v; V, f. 60^r-60^v.

Éd.: RÉGINON DE PRÜM, *De syn. causis*, l. II, c. 414 (*WASSERSCHLEBEN* 35 373-374; DE ROZIÈRE, *Recueil gén.*, t. II, pp. 678-679, n. 545.). — BURCHARD DE WORMS, *Decret.* l. IX, c. 4; PL, CXL, 858. — BALUZE *Capitularia*, t. II, col. 667 (d'après RÉGINON DE PRÜM).

¹ac] et G. — ²instigatus] in *textu cod.* C forma pluralis, sed corr. in form. sing. et sic deinceps; in *textu cod.* D forma singularis sed corr. in forma plur. et sic deinceps. — 40

8. ^aI conc. Toletanum (400?), c. 11 (in fine): ut excommunicatus habeatur donec audiatur ut reddat aliena (BRUNS I, 205).

et quomodo per apostasiam a totius christianae religionis cultu profana mente recesserit. Audistis quemadmodum canonice ad satisfaciendum evocatus ³ est, sed venire distulerit; quomodo frequenter ammonitus ⁴ ut resipisceret ⁵ a diaboli laqueis, quibus tenebatur astrictus ⁶, saluberrimas ammonitiones ⁷, obscuratis ⁸ auribus cordis, audire contempserit ⁹. Dominus dicit in evangelio de tali contumaci fratre, qui aecclesiasticam rennuit suscipere correptionem ¹⁰: « ^a Si ecclesiam non audierit, sit tibi, inquit, sicut ethnicus ¹¹ et publicanus », id est, iam non est computandus ¹² inter christianos, set ¹³ inter paganos. Hinc ¹⁴ Paulus, domini et magistri doctrinam sequens, Corinthios redarguit quare criminosis ¹⁵ ac sceleratis communionem haberent, dicens: « ^b Vos inflati estis et non magis luctum habuistis, ut tollatur de medium ¹⁶ vestrum ¹⁷ », id est, separetur a nostro consortio, qui tale scelus operatus est. Et adiungit: « ^c Ego quidem, absens corpore, presens ¹⁸ autem spiritu, iam iudicavi ut praesens eum qui sic operatus est, in nomine domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis et meo spiritu cum virtute domini mei Iesu ¹⁹, tradere huiusmodi Satanae in interitum carnis. Et post pauca: « ^d Scripsi vobis ne commisceamini fornicariis ». Et statim infert: « ^e Si is, qui frater appellatur, id est christianus, fornicator est, aut rapax, cum huiusmodi nec cibum sumere ». Et alibi: « ^f Auferte malum ex vobis », et: « ^g Infidelis si discedit, discedat ». Una enim ovis morbida omnem gregem contaminat et modicum fermentum totam massam conrum-pit et plerumque unum membrum putridum totum corpus inficitur ²⁰. Et ideo tam pernicioosa pestis ²¹ a corpore aecclesiae radicitus evellatur.

³ evocatus] et vocatus D. — ⁴ admonitus D G V. — ⁵ resipisceret] respiceret, corr. resipisceret V; resipisceret G. — ⁶ asstrictus G V. — ⁷ admonitiones G. — ⁸ obscuratis] obduratis G et Regino. — ⁹ contempserit C V. — ¹⁰ correptionem] correctionem D. — ¹¹ ethnicus] ethicus C. — ¹² computandus G. — ¹³ sed D G V. — ¹⁴ Hinc] Hic D. — ¹⁵ <cum> criminosis G. — ¹⁶ medio G V. — ¹⁷ vestri G. — ¹⁸ praesens G. — ¹⁹ Iesu <Christi> G. — ²⁰ inficit G. — ²¹ pestis] festis D.

LXXXVI. ^a MATTH. XVIII, 17. — ^b 1 COR. V, 2. — ^c 1 COR. V, 3-5. — ^d 1 COR. V, 9. — ^e 1 COR. V, 11. — ^f 1 COR. V, 13. — ^g 1 COR. VII, 15.

LXXXVII. Item ¹ alia excommunicatio.

Dominicis igitur atque apostolicis informati praeceptis, iudicio patris et filii eius domini nostri Iesu Christi et spiritus sancti, et auctoritate et potestate apostolis ¹ apostolorumque successoribus a Deo concessa, una vobiscum praedictum ² pessimum virum a li-
minibus sanctae matris aecclesiae excludimus, et ab omni socie-
tate et ³ communione christiana separamus separatumque esse in
aeternum decernimus, id est et in praesenti ⁴ et in futuro. Nullus ⁵
christianus ei Ave dicat, aut eum osculari praesumat. Nullus pres-
biter missam celebrare cum eo audeat, vel sacrosanctum corpus ¹⁰
et sanguinem domini tradere. Nemo ei iungatur in consortio neque
in aliquo negotio. Et si quis se ⁶ ei sociaverit et communicaverit eius
operibus malignis, noverit se simili ⁷ percussum anathemate, his excep-
tis qui ob hanc causam ei ⁸ iunguntur, ut eum revocent ab errore
et ⁹ revocent ¹⁰ ad satisfactionem, nisi forte resipuerit ¹¹ et, Dei ¹⁵
gratia inspirante, ad penitentiae remedium conversus fuerit et digna
emendatione ¹² aecclesiae Dei, quam lesit, humiliter satisfecerit. Si
vero, nec ista excommunicatione ¹³ territus, gregem nobis commis-
sum neglexerit dimittere, non cessabimus taliter cotidie praecantare.

LXXXVIII. Item alia terribilior excommunicatio.

20

Canonica instituta et sanctorum patrum exempla sequentes,
aeccliarum Dei violatores et ¹ possessionis ² earum invasores,
vastatores, vel ³ raptores ⁴ atque ⁵ depraedatores aut ⁶ homicidas III.

LXXXVII. Mss.: C, f. 82^r-82^v; D, f. 71^v-72^r; G, f. 106^v-107^r; V, f. 60^v.

Éd.: RÉGINON DE PRÜM, *De syn. causis*, l. II, c. 415 (WASSERSCHLEBEN ²⁵
374 avec le titre: *Excommunicatio*); DE ROZIÈRE, *Recueil gén.*, t. II, p. 679, n.
546. — BURCHARD DE WORMS, *Decret.*, l. IX, c. 5 (PL, XCL, 859). — BALUZE,
Capitularia, t. II, col. 668 (d'après RÉGINON DE PRÜM).

Titulus. ¹ Item] *om.* V; Item alia] Sequitur ipsa G.

¹ apostolicis] apostolica V. — ² praedictum pessimum] *in textu cod. C, forma sing. corr. in forma plur., et sic deinceps; in cod. D, forma plur. corr. in forma sing., et sic deinceps.* — ³ et] ex D. — ⁴ praesenti <seculo> G V. — ⁵ Nullus ... praesumat.] *om.* V. — ⁶ se ei] ei se G. — ⁷ similis C D. — ⁸ ei] *om.* D. — ⁹ et] ut D. — ¹⁰ revocent] provocent: *Réginon.* — ¹¹ resipuerit, *corr.* resipuerit V. — ¹² emendationem D. — ¹³ excommunicationem D. ³⁵

LXXXVIII. Mss.: C, f. 82^v; D, f. 72^r; G, f. 107^r; V, f. 60^v-61^r.

Éd.: RÉGINON DE PRÜM, *De syn. causis*, l. II, c. 416 (WASSERSCHLEBEN
374-375); DE ROZIÈRE, *Recueil général*, t. II, pp. 680-681, n. 546. — BURCHARD
DE WORMS, *Decret.*, l. XI, c. 6 (PL, CXL, c. 589-860). — BALUZE, *Capitularia*,
t. II, col. 669 (d'après RÉGINON DE PRÜM). ⁴⁰

¹ et ... vastatores] *suprascr.* C; *om.* *Réginon.* — ² possionis D. — ³ vel] vide-
licet: *Réginon.* — ⁴ raptatores G. — ⁵ atque] *om.* *Réginon.* — ⁶ aut] *et: Réginon.*

in nomine patris et filii et virtute spiritus sancti, necnon auctoritate episcopi ⁷ per Petrum principem apostolorum divinitus collata, a sanctae matris aecclesiae gremio separamus ⁸ ac perpetuae maledictionis anathemate condemnamus ⁹; sintque ¹⁰ maledicti in civitate, maledicti in agro. Maledictum horreum ¹¹ eorum et maledictae reliquiae illorum. Maledictus fructus ventris eorum et fructus terrae illorum. Maledicti sint ¹² ingredienti et maledicti ¹⁰ egredientes, sintque in domo maledicti, in agro ¹³ profugi, veniantque super eos omnes illae maledictiones quae dominus per Moysen in populum divinae legis praevaricatorem se esse missurum intentavit, sintque anathema maranatha ¹⁴, id est pereant in secundo adventu domini. Nullus eis ¹⁵ christianus Ave dicat. Nullus presbiter missam ¹⁵ celebrare praesumat vel sanctam communionem dare. Sepultura asini sepeliantur et in sterquilinum sint super faciem terrae. Et sicut hae lucernae de manibus nostris proiectae hodie extinguuntur ¹⁶, sic eorum lucerna in aeternum extinguatur, nisi forte resipuerint et aecclesiae Dei, quam leserunt, per emendationem et condignam penitentiam satisfecerint. ²⁰

LXXXIX. Excommunicatio ¹ brevis ².

Canonica instituta et sanctorum patrum exempla sequentes, ecclesiarum ¹ Dei violatores, Ill. ², auctoritate ³ Dei et iudicio sancti spiritus, a ⁴ gremio sanctae matris aecclesiae et consortio totius ²⁵ christianitatis eliminamus ⁵ quousque resipiscant et ⁶ aecclesiae Dei satisfaciant.

⁷ episcopi] episcopali V; episcopis: *Régionon*. — ⁸ separamus] segregamus: *Régionon*. — ⁹ condemnamus G. — ¹⁰ sintque maledicti] *in textu codd.* C D G, *forma pluralis corr. in forma sing. quae hic servatur*. — ¹¹ orreum, *corr.* orream D. — ¹² sunt D. — ¹³ agro] domo V. — ¹⁴ marathana D. — ¹⁵ eis christianus] christianus eis G. — ¹⁶ extinguitur D.

LXXXIX. Mss.: C, f. 83r; D, f. 72r; G, f. 107r; V, f. 61r.

³⁵ Éd.: RÉGINON DE PRUM, *De syn. causis*, t. II, c. 417 (WASSERSCHLEBEN 375); DE ROZIÈRE, *Recueil gén.*, t. II, n. 547, p. 682. — BURCHARD DE WORMS, col. 670 (d'après RÉGINON DE PRUM).

Titulus. ¹ Excommunicatio brevis.] Brevis excommunicatio G. — ² brebis C.

⁴⁰ ¹ aeccliarum V. — ² Ill.] N. G. — ³ auctoritatem D. — ⁴ <et> a D. — ⁵ eliminamus] elimamus G. — ⁶ et ... satisfaciant.] *add. corr.* V.

XC. < Excommunicatio ¹ Leonis papae >.

1. Leo episcopus servus servorum Dei, dilectissimis fratribus et filiis archiepiscopis atque suffraganeis eorum, abbatibus et monachorum ¹ congregationibus in Francia commanentibus, salutem perpetuam.

2. Indicatum est nobis, filii karissimi, quod in vestris regionibus malignorum hominum perversitas creverit, ita ut res vestras in suos ¹ pravos ² usus redigere ³ cupiant, id ⁴ est N. Quapropter ex ⁵ auctoritate Dei patris omnipotentis et filii eius domini nostri Iesu Christi et spiritus sancti paracliti ⁶, atque ex vice ⁷ beati Petri apostoli, necnon et beatæ Mariæ, matris domini et per beatos angelos ⁸, apostolos ⁹, martires ¹⁰, confessores ac ¹¹ virgines, excommunicamus eos ¹² atque maledicimus, qui possessiones servorum sancti ¹³ Petri et quicquid ad illos pertinent ¹⁴ tollunt ¹⁵, invadunt ¹⁶. Sit pars eorum cum Datham ¹⁷ et Abiron, quos ¹⁸ terra pro sua superbia vivos ¹⁹ absorbit et cum Juda proditore qui Deum ²⁰ pretio ²¹ vendidit. Amen ²².

3. « Fiant ^a filii eorum orphani et uxores eorum viduae. Nutantes transferantur ¹ filii eorum et mendicent; eiciantur ² de habitationibus suis; scrutetur fenerator ³ omnem substantiam eorum ⁴ et diripiant alieni labores eorum ».

XC. Mss.: B, f. 191^r-191^v; C, f. 83^r-83^v; D, f. 72^r-72^v; G, f. 107^r-107^v; V, f. 61^r-61^v.

Éd.: MARTÈNE, *De ant. eccl. ritibus*, l. III, c. IV, *Formula IV* (d'après Vallicell. D. 5, Paris 820, Vindocin. 14); t. II, pp. 323-324. — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 116-117 (d'après le Vindob. 1817); PL, CXXXVIII, 1126-1128. — J. RAMACKERS, *Papsturkunden in Frankreich* N. F. 5 (Abhandl. Akad. Göttingen 3. F. 35, 1956), pp. 344-345 (d'après une copie du 16e siècle).

Titulus. ¹ Excommunicatio Leonis papae] om. C D V; Excommunicatio quam sanctus Leo papa pro quorundam perversitate direxit in Franciam. G. 30

1. ¹ monachorum] om. G.

2. ¹ suos] suo C; suos pravos usus] suis pravis usibus B. — ² pravos] prabos D. — ³ redigere] redire D. — ⁴ id est N.] om. B G V et Martène. — ⁵ ex] om. Martène. — ⁶ paracliti G V. — ⁷ <hac> vice G. — ⁸ angelos] om. Martène. — ⁹ apostolos] om. G; <et> apostolos B. — ¹⁰ martyres B G V. — ¹¹ ac] om. V; *suprascr.* B. — ¹² eos] *suprascr.* eum C D; eos atque] et V. — ¹³ pertinet G V et Martène. — ¹⁴ tollunt, corr. tollit C, et sic deinceps. — ¹⁵ invadunt ... absorbit et cum] om. Martène. — ¹⁶ Dathan B. — ¹⁷ quos] quod D. — ¹⁸ denum] dominum B C et Martène. — ¹⁹ precio G. — ²⁰ <R>] Amen G D.

3. ¹ transferentur V. — ² <et> eiciantur G. — ³ foenerator B; faenerator 40 G. — ⁴ eorum] eius G.

XC. 2. ^a Petri] Martini: Ramackers.

3. ^a Ps. CVIII, 9-13.

4. Et iterum. «^a Omnes qui dixerint: Hereditatem¹ possideamus sanctuarium Dei, Deus meus pone illos ut rotam et sicut stipulam² ante faciem venti. R[.]³ Amen.

^b Sicut ignis qui comburit silvam et sicut flamma comburens montes, ita persequeris illos⁴ in tempestate tua », et impleas facies⁵ eorum ignominia⁶, ita ut⁷ erubescant et confundantur et pereant. R[.] Amen.

Sintque⁸ maledictiones illae, quas dominus super filios Israhel⁹ per Moysen promulgavit¹⁰, super illos qui bona et villas sancti^c Petri depredantur, sintque¹¹ «^d maledicti in civitate », maledicti¹² extra civitatem, maledicti in agro et in omni loco ». R[.]¹³ Amen¹⁴.

Maledicta cellaria eorum; maledictus fructus ventris eorum et fructus terrae eorum. R[.] Amen.

Maledicta omnia quae illorum sunt et maledicti egredientes et regredientes¹⁵. R[.] Amen.

15 Disperdat dominus¹⁶ eos de terra¹⁷ velociter. R[.]¹⁸ Amen.

Percutiat eos dominus fame et siti, egestate¹⁹, frigore et²⁰ febre²¹ donec pereant²².

Tradat illos dominus corruentes ante hostes²³ eorum. R[.] Amen.

Sintque cadevera eorum in²⁴ escam²⁵ cunctis²⁶ volatilibus²⁷ caeli²⁸ et bestiis²⁹ agri³⁰. R[.]³⁰ Amen.

Percutiat eos dominus ulcere pessimo, scabie quoque et³¹ prurigine, amentia et cecitate. R[.] Amen.

Palpentque in meridie sicut palpare solet cecus in tenebris. R[.]³² Amen.

25 5. Et sicut dominus beato Petro apostolo¹ eiusque successoribus, cuius vicem tenemus, quamvis indigni, potestatem dedit, ut quodcumque ligarent super terram ligatum esset² et in caelis et³ quodcumque solverent⁴ super terram solutum esset et in caelis, ita illis, si emendare

4. ¹ Hereditate B. — ² stipula B C D. — ³ R[.] om. B, et sic deinceps. —
30 ⁴ illos] eos B et Martène. — ⁵ facies] faciens (?) C. — ⁶ ignomia V. — ⁷ ut] om.
D. — ⁸ Suntque B. — ⁹ Israel B G. — ¹⁰ promulgaverit D. — ¹¹ <vel> sintque
D. — ¹² <et> maledicti D; maledicti extra civitatem] om. B G et Martène. — ¹³ R[.]
om. V. — ¹⁴ Amen] add. corr. V. — ¹⁵ regredientes] ingredientiens V. — ¹⁶ domi-
nus eos] eos dominus B. — ¹⁷ terra <sua> Martène. — ¹⁸ R[.] om. B V. — ¹⁹ et-
35 gestate D. — ²⁰ et] om. Martène. — ²¹ febre G. — ²² pereant] deficiant: Martène; pe-
reant <R[.] Amen> D G V; pereant. <Amen>. B. — ²³ hostes] oculos: Martène. —
²⁴ in] om. V. — ²⁵ escam] esca V. — ²⁶ cunctis] om. Martène. — ²⁷ volatibus, corr.
volatilibus B. — ²⁸ besties, corr. bestiis D. — ²⁹ agri] terrae G et Martène. —
30 R[.] om. B V. — ³¹ et] om. Martène. — ³² R[.] om. B V.

40 5. ¹ apostolo] om. Martène. — ² esset ... solutum] om. Martène. — ³ et
quodcumque ... caelis] suprascr. C. — ⁴ solveret D. —

*noluerint, caelum claudimus et terram ad sepeliendum negamus et dimergantur*⁵ *in inferno inferiori, solvantque quod gesserunt sine fine.*
R̃. Amen.

6. *Si autem ad penitentiam*¹ *et emendationem venerint, et secundum modum culpae fructus dignos penitentiae*² *fecerint, omnia mala ista avertat Deus ab illis*³; *et nos parati sumus ad recipiendum et orandum pro illis.* 5

7. *Si autem ad emendationem noluerint venire, perpetuo anathemate feriantur ita*¹: *Ecclesiam Dei non intrent; pacem cum christianis non habeant nec ullam participationem faciant; corpus et sanguinem domini non*² *in die mortis percipiant, sed, eternae oblivioni*³ *traditi, tanquam*⁴ *pulvis ante faciem venti fiant et cum diabolo et angelis eius perpetuis ignibus tradantur et, sicut lucerna ista extinguetur*⁵, *sic extinguantur animae eorum in fetore*⁶ *inferni.* R̃. Amen. 10

XCI. Qualiter episcopus reconciliet vel¹ recipiat excommunicatum. 15

1. Cum aliquis excommunicatus vel anathematizatus, penitentia ductus, veniam postulat, et emendationem promittit, episcopus, qui eum excommunicavit, ante ianuas aeclesiae venire debet et¹ XII presbiteri cum eo, qui eum hinc inde circumdare² debent; ubi etiam adesse debent illi quibus iniuria vel damnum³ illatum est et 20 ibi, secundum leges divinas et humanas, oportet damnum⁴ commissum emendari aut, si iam emendatum est, comprobari⁵.

2. Deinde interroget episcopus si penitentiam iuxta quod canones praecipiunt pro perpetratis sceleribus suscipere velit.

⁵ demergantur: Martène.

6. ¹ paenitentiam B. — ² poenitentiae B. — ³ illos, corr. illis D. 25

7. ¹ ita <ut> Martène. — ² non] nec: Martène. — ³ oblivione D. — ⁴ tamquam B. — ⁵ extinguitur G V. — ⁶ factore V.

XCI. Mss.: B, f. 191^r (nonnisi n. 6-14); C, f. 83^v-84^v; D, f. 72^v-74^r; G, f. 107^v-108^v; V, f. 61^v-63^r.

Éd.: a) complète: MARTÈNE, *De ant. eccl. ritibus*, l. III, c. IV, Ordo I (d'après 30 Vallicell. D. 5, Vindob. 1817, Paris. 820), t. II, pp. 325-326.

b) rubrique initiale seulement (*Cum aliquis ... vel consensu proprii episcopi n. 1-5, in fine*): RÉGINON DE PRÜM, *De syn. causis*, l. II, c. 418 (WASSERSCHLEBEN 375-376). — BURCHARD DE WORMS, *Decret.*, l. XI, c. 8; PL, CXL, 860-861). — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 116-117 (d'après Vindob. 1817); PL, CXXX- 35 VIII, 1125-1126.

Titulus. ¹ vel recipiat] om. V et Martène.

1. ¹ et XII ... debent] om. D. — ² circumdare] circumstare G V. — ³ dampnum V. — ⁴ dampnum V. — ⁵ <eorum testimonio> comprobari G V.

3. Et, si ille in terram¹ prostratus veniam postulat, culpam² confitetur, paenitentiam implorat, de futuris cautelam spondet, tunc episcopus, apprehensa manu eius dextra³, eum in aecclesiam introducat et ei communionem et societatem christianam reddat.

5 4. Post hoc¹ secundum modum culpa² paenitentiam ei iniungat et literas³ per parrochiam dirigat, ut omnes noverint eum in societate³ christiana receptum. Aliis etiam episcopus⁴ hoc notum faciat.

5. Nullus autem episcopus alterius parrochianum excommunicare vel reconciliare presumat sine conscientia vel consensu proprii episcopi.

6. Absolutio¹ excommunicatorum.

Primitus dicat episcopus hos psalmos:

^a Domine ne² in furore tuo. II. totum.

^b Miserere³ mei Deus, usque: omnes iniquitates meas⁴ dele.

15 ^c Deus⁵ in nomine tuo salvum.

^d Benedic⁶ anima mea domino⁷, usque: renovabitur ut aquilae iuventus tua.

7. Sequitur¹ Pater² noster qui³ es in caelis.

Oratio⁴. Preces. Ego dixi: Domine miserere mei⁵.

20 Exaudi me, domine, quoniam benigna est misericordia tua.

Salvum fac servum tuum, domine⁶.

Convertere, domine, usquequo⁷.

Illustra, faciem tuam super servum tuum.

Exaudiat te dominus in die tribulationis.

25 Mittat tibi dominus auxilium de sancto⁸.

Tribuat tibi dominus secundum cor tuum.

Dominus custodiat introitum⁹ et exitum tuum.¹⁰

Domine exaudi orationem¹¹.

Ad¹² te levavi oculos¹³ meos¹⁴.

30 3. ¹ terra V. — ² culpam confitetur] confitetur culpam V. — ³ dextera G.
4. ¹ haec G et Réginon. — ² litteras D V. — ³ societatem christianam G. —
⁴ episcopus] episcopis D V.

6. ¹ Absolutio] Cum n. 6 incipit, in quantum ad hunc titulum, codex B. —
² ne <in ira neque> in D. — ³ <Ps.> Miserere D. — ⁴ meas dele] om. V. — ⁵ <Ps.>
35 Deus D. — ⁶ <Ps.> Benedic D. — ⁷ dominum D.

7. ¹ Sequitur <oratio dominica.> Pater G. — ² <Oratio.> Pater B. — ³ qui
es in caelis.] om. B D V. — ⁴ Oratio] et B V; Deinde G. — ⁵ mei. <Sana.> V. —
⁶ domine. <Deus meus.> V; domine <Deus meus sperantem.> G. — ⁷ usquequo.
<Et deprecabilis> G V. — ⁸ sancto. <Et de Syon> G. — ⁹ introitum <tuum>
40 G D. — ¹⁰ tuum. <Ex hoc nunc.> G. — ¹¹ orationem <meam. Et clamor.> V. —
¹² <Psalmus.> Ad te B D G. — ¹³ oculos meos] animam G. — ¹⁴ meos. <Qui habitas.>

8. Sequitur¹ oratio: *Maiestatem*² *tuam*³.

9. *Deus*¹ *inmensae clementiae et*² *inestimabilis indulgentiae, qui humanae fragilitatis lapsum, diabolicae fraudis invidia ingestum, unigeniti filii tui domini nostri Iesu Christi pretiosissimo*³ *sanguine dignatus es reparare*⁴, *inclina, quaesumus, aurem tuae pietatis supplicationibus nostris et hunc famulum tuum, qui, suadente mortis auctore, a te, qui vera vita*⁵ *es, peccando deviare*⁶ *seque sub vinculo anathematis non est veritus statuere, penitendo*⁷ *redeuntem sereno vultu respicere*⁸ *ac pulsanti ianuam misericordiae tuae aperire dignare, quatinus*⁹ *sancti spiritus praevieniente virtute, cuius munere omnium peccatorum*¹⁰ *tribuitur remissio, sanctorumque omnium apostolorum suffragio, quorum vices in ligandis solvendisque criminibus, licet indigni*¹⁰, *sacerdotali fungimur officio, corpori sanctae aecclesiae tuae purificatum atque absolutum redintegres et quem, iuxta veracissimam promissionem tuam, nullatenus mori desideras, concessa peccatorum venia, ad semper virentia aeternae vitae pascua gregi tuo sociatum perducas cunctosque*¹¹, *eiusdem sceleris pravitate*¹² *sive cooperando seu consentiendo necnon etiam colloquendo aut convescendo atque cohabitando*¹³ *coinquinatos, medela gratiae tuae saluti restitue*¹⁴ *castigatos ac*¹⁵ *absolutos. Per eundem*¹⁶.

10. *Praesta*¹, *quaesumus, domine, huic famulo tuo N. dignum penitentiae*² *fructum, ut aecclesiae tuae sanctae, a cuius integritate deviaverat*³ *peccando, admissorum veniam consequendo reddatur innocuus. Per.*

8. ¹ Sequitur ... tuam.] om. B V; Sequitur] om. G. — ² Maiestatem tuam.] ²⁵ om. G D et Martène; adscr. in margine C.

9. ¹ <Oratio.> Deus V. — ² et] om. G. — ³ preciosissimo V. — ⁴ reparare] redimere G. — ⁵ vita] via G. — ⁶ deviare] deviarendo D. — ⁷ paenitendo D V. — ⁸ respicere] respice G. — ⁹ quatenus B. — ¹⁰ indignis D. — ¹¹ cunctosque] cunctos B. — ¹² pravitates C D. — ¹³ cohabitando] habitando D. — ¹⁴ restituae C. — ³⁰ ¹⁵ ac] atque G. — ¹⁶ eundem.] om. G V.

10. ¹ <Alia.> Praesta B G V. — ² poenitentiae B. — ³ deviarat G.

8. ³ Plusieurs oraisons débutent par les mots *Maiestatem tuam*. Dans un contexte pénitentiel, il peut s'agir des formules *Maiestatem tuam, domine, supplices deprecamur ... mereatur intrare. Per., Maiestatem tuam, quaesumus, domine ... nomen gloriae tuae semper. Per.*; les deux dans le *Sacram. Gélas. I, 39 (Reconciliatio paenitentis ad mortem; WILSON 66; MOHLBERG 58-52). — Pontif. rom. XIIe s., XXX A, 18 et Pontif. G. Durand, l. III, VIII, 99 (ANDRIEU 217 et 615, où figure l'oraison *Maiestatem tuam, quaesumus, domine sancte, ... nomen gloriae tuae semper. Per.*)*

10. *Sacram. Gélas. I, 38 (WILSON 64-65; MOHLBERG 57). — Pontif. G. Durand, l. III, II, 35 (ANDRIEU 566).*

11. *Deus*¹, qui peccantium animas non vis perire sed culpas, contine quam meremur iram et quam precamur super nos effunde clementiam, ut de merore gaudium tuae misericordiae consequi mereamur. Per.

12. *Deus*¹, cui proprium est misereri semper et parcere, suscipe deprecationem nostram et² quos delictorum catena constringit³, miseratio tuae pietatis absolvat. Per.

13. *Omnipotens*¹ sempiternae Deus, misericordiam tuam his famulis tuis ostende² supplicibus, ut, qui de meritorum qualitate diffidunt, non iudicium³ tuum sed misericordiam sentiant. Per.

14. *Omnipotens*¹ sempiternae Deus, humani generis benignissime conditor et misericordissime reformator, qui hominem, invidia² diaboli ab aeternitate deiectum³, unici filii tui sanguine redemisti, vivifica quos tibi nullatenus mori desideras et, qui⁴ non derelinquis devios, assume correctos. Moveant pietatem tuam, quaesumus, domine, horum famulorum tuorum lacrimosa suspiria. Tu eorum medere vulneribus. Tu iacentibus manum porrige salutarem. Cunctis etiam, quaesumus, domine, quos, aliquo⁵ modo eis⁶ admixtos, similis reatus pena⁷ constringit, veniam donare digneris propitius et intra ovium tuarum sola pietatis⁸ clementia agregentur⁹ numerum, nec¹⁰ aecclesia¹¹ tua aliqua sui corporis portione vastetur, ne de familiae tuae damno¹² inimicus exultat, ne renatos lavacro salutari mors secunda possideat et nequamquam ultra novis¹³ vulneribus saucientur, sed¹⁴ integrum sit eis atque perfectum et quod gratia tua contulit et quod misericordia reformavit. Per¹⁵.

15. Absolutio pluralis¹.

11. ¹ <Alia.> Deus B G.

12. ¹ <Alia.> Deus B; <Alia unde supra.> Deus G. — ² et] ut D. — ³ constringit G.

13. ¹ <Alia.> Omnipotens B; <Oratio pro pluribus.> Omnipotens G. — ² ostendere B. — ³ iudicium B.

14. ¹ <Alia.> Omnipotens B; <Item oratio generalis.> Omnipotens G. — ² invi, corr. invidia B. — ³ deiectum] eiectionem B. — ⁴ qui] om. D. — ⁵ aliquo modo eis] aliquando: Martène. — ⁶ eis] om. V. — ⁷ poena B. — ⁸ pietatis < tuae > D G. — ⁹ agregentur G V; adgregentur B. — ¹⁰ nec] ne B G et Martène. — ¹¹ ecclesiam tuam D. — ¹² dampno V. — ¹³ novis] nobis D. — ¹⁴ sed ... perfectum] om. D. — ¹⁵ Per <eundem.> D; Per <eundem dominum nostrum Iesum Christum> B ubi cetera desunt.

15. ¹ pluralis] presbiteris D. —

11. Sacram. Hadrianum 201, 22 (LIETZMANN 114).

12. Sacram. Hadrianum 201, 12 (LIETZMANN 113). — Pontif. G. Durand, I. III, VIII, 8 (ANDRIEU 611).

13. Sacram. Hadrianum 167, 1 (LIETZMANN 95-96).

14. Sacram. Gélas., I, 38 (WILSON 65; MOHLBERG 57). — Pontif. G. Durand, I. II, XXXI, 2 (ANDRIEU 219).

15. Pontif. rom. XIIe s., XXX A, 25 (ANDRIEU 219).

*Fratres Ill.*², *absolutionem et remissionem peccatorum vestrorum, per*³ *invocationem sacrati*⁴ *nominis Dei et per ministerium*⁵ *nostrum, percipere*⁶ *mereamini hic et in aeternum. Et*⁷ *Rj. Amen.*

16. Deinde¹ sequuntur benedictiones.

*Benedic, domine, hos penitentes*² *tua iam pietate reconciliatos et*³ *humilitatem eorum videns paterna pietate iube consolari. Et*⁴ *Rj. Amen.*

Prostratos allela, dispersos congrega, adunatosque conserva simulque caelestibus donis irriga. Rj. Amen.

*Dele ab eis omnem peccati maculam, ut sine offensa maiestatis tuae praecepta adimpleant et ad vitam eternam, te auxiliante, perveniant.*¹⁰ *Rj.*⁴ *Amen.*

*Quod ipse praestare digneris, cuius regnum et*⁵ *imperium*⁶. *Rj.*⁷ *Amen.*

17. Hic aspergat eos aqua benedicta, addens odorem incensi.

18. Et postea dicat¹: *Exurge*² *qui dormis, exurge a mortuis et illu-*¹⁵ *minabit*³ *te Christus.*

XCII. Ordo processonis ad ecclesiam sive missam secundum Romanos. (= Ordo V).

*Ad commodum lectoris tantum utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppedietur, exhibemus infra textum Ordinis V, prout a Michaele Andrieu evulgatus est (M. ANDRIEU, Les Ordines romani, II, pp. 209-227), omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quem studiosum lectorem remittimus.*²⁰

1. Denuntiata statione, diebus festis, primo mane precedit omnis clerus pontificem ad ecclesiam, exceptis qui in obsequio illius comitantur, qui ordine suo scribuntur, expectantes pontificem in ecclesia.²⁵

2. Sed, dum venerit pontifex prope ecclesiam, exeuntes acoliti et de-

² Ill.] N. G. — ³ per invocationem] om. V et Martène. — ⁴ sacratissimi G. — ⁵ ministerium] misterium B C D. — ⁶ percipere] accipere: Martène. — ⁷ Et] om. G V; Et Rj.] om. D

16. ¹ Deinde ... benedictiones.] Benedictiones V; Sequitur D; Sequitur benedictio G. — ² penitentes <N.> G. — ³ Et] om. D G V. — ⁴ Amen.] om. V. — ⁵ et imperium. Rj. Amen.] om. V. — ⁶ imperium <sine fine permaneat in saecula saeculorum.> G. — ⁷ Rj. Amen]. om. D.

18. ¹ dicit G. — ² Exsurge D. — ³ illuminavit D.

XCII. Mss.: B, f. 70^r-72^r; C, f. 84^v-88^r; D, f. 74^r-77^r; G, f. 1^r-4^v; K, f. 1^r-6^r; L, f. 4^r-9^r; T, f. 76^r-79^r. — Autres mss. dans ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, p. 5.³⁵

Éd.: G. CASSANDER, *Ordo Romanus*, f. 1^r-9^v. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 1-55 éd. 1610, col. 1-6; éd. 1677, pp. 657-659. — MABILLON, *Ordo Rom. II: Mus. Ital.*, t. II, pp. 42-51 (d'après G. CASSANDER); MURATORI, *Lit. Rom. vet.*, t. II, col. 1019-1030; PL, LXXVIII, 969-976. — ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. II, pp. 209-227 (Ordo V).⁴⁰

ensores ex regione illa, cuius dies ad officium fuerit, in obsequio prestolantur eum loco statuto, antequam veniat ubi descensus est.

3. Similiter et presbiter tituli vel ecclesiae ubi statio fuerit, una cum maioribus domus civitatis Illius vel patre diaconiae, si tamen illa ecclesia
5 diaconiae fuerit, cum subdito sibi presbitero et mansionario, timiamateria deferentibus in obsequium illius, inclinato capite dum venerit.

4. Acoliti quidem cum defensoribus primum, deinde presbiter cum suis, petita benedictione, divisus hinc inde partibus prout militant, procedunt pontificem usque ad ecclesiam.

10 5. Cum vero ecclesiam introierit pontifex, non ascendit continuo ad altare, sed prius intrat in secretarium, sustentatus a diaconibus, qui eum susceperint de sellari descendente, ubi, cum intraverit, sedet in sella sua et diaconi, salutato pontifice, egrediuntur de secretario et ante fores eiusdem mutant vestimenta sua.

15 6. Et parat evangelium qui lecturus est, reserato sigillo ex precepto archidiaconi super planetam acoliti.

7. Pontifex autem per manus subdiaconorum regionariorum mutans vestimenta sollempnia, ordinabiliter compositis per primicerium et secundicerium vestimentis eius ut bene sedeant.

20 8. Novissime, per diaconum vel subdiaconum cui ipse iusserit pallio superinduitur et configitur per acus in planeta retro et ante et in humero sinistro.

9. Deinde subdiaconus regionarius porrigit ei mappulam, inclinans se ad genua ipsius.

25 10. His ita compositis, invitante ad regiam secretarii prefato subdiacono scolarum quartus scholae, qui semper nuntiat pontifici de cantoribus, astans ante faciem pontificis, et nutum eius ad psallendum expectans, statim dum innuit ei, egreditur aute fores secretarii et dicit: *Accendite*.

30 11. Qui dum incenderint, statim subdiaconus sequens, tenens timiamaterium aureum pro foribus ponit incensum, ut pergat ante pontificem.

12. Et ille quartus scholae ad priorem vel secundum sive tertium, inclinato capite, [dicit]: *Domni iubete*.

13. Tunc statuuntur duae acies in choro per ordinem ab utroque latere.

35 14. Et mox incipit prior scholae antiphonam ad introitum; subdiaconi vero de scola levant planetas cum sinu; quorum vocem diaconi dum audierint, continuo intrant ad pontificem in secretarium.

15. Tunc pontifex elevans se dat manum dexteram duobus presbiteris et illi, osculatis manibus ipsius, procedunt cum ipso substantantes
40 eum, precedentibus ante eos diaconis septem.

16. Tunc ministri cum timiamaterio et turibulis non amplius quam ternis procedunt ante ipsum, mittentes incensum, et septem acoliti, portantes septem cereostata foras a ecclesiam accensa, procedunt ante pontificem usque in chorum. Post turibula portatur evangelium propius
45 episcopo. Eadem autem processio fit ab austro in septemtrionem.

17. Tunc procedit pontifex et antequam veniat ad scolarum, dividun-

tur cereostata, quatuor ad dexteram, tria ad sinistram, et pertransit pontifex in caput scolae et in gradu superiore, inclinato capite ad altare, primo adorat Sancta et stat semper inclinatus usque ad versum prophetalem. Tunc, surgens et faciens crucem in fronte sua, dat pacem presbiteris duobus et diaconibus omnibus, qui dextera leuaque sunt, de altiore gradu numero minori et de inferiore maiori. 5

18. Et respiciens ad priorem scolae innuit ei ut dicat *Gloria patri*. Et prior scolae inclinans se pontifici dat gloriam trinitati. Et pontifex a sepe dictis presbiteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare. 10

19. In quo etiam loco figendus est gressus usquequo presbiteri primum et tunc duo et duo diaconi altari cornua osculentur et novissime archidiaconus solus.

20. Evangelium vero, statim postquam ad altare ventum fuerit, superponitur. Subdiaconi autem quasi quadam linea porrecti, usque ad altare progredientes, simul se inclinant coram eo atque, evangelio, ut predictum est, superposito, redeunt in chorum, quattuor in dextera et tres in sinistra parte consistunt. 15

21. Diaconi vero sicut superius, prius stantes retro episcopum inclinati, quando dicitur: *Sicut erat in principio*, surgunt ut saluent latera altaris prius, id est ante episcopum, duo et duo vicissim, et redeunt ad episcopum. Tandem episcopus osculatur evangelium et altare et pergit ad dexteram altaris ad sedem suam et stat erectus et versus ad orientem, et diaconi retro illum, unus post unum stantes erecti, plures ad dexteram, pauciores ad sinistram altaris. 20

22. scola vero ad nutum diaconi imponit letaniam *Kyrieleyson*, *Christeleyson*, et reliqua. 25

23. Et continuo acoliti ponunt cereostata in pavimento ecclesiae, quattuor quidem in dextram partem et tria in sinistram, vel, ut alii volunt, lineatim ab austro in septentrionem. 30

24. Letania finita, incipit solus pontifex clara voce ymnum *Gloria in excelsis Deo*, si tempus fuerit. Deinde vero totus respondet chorus: *Et in terra pax hominibus*. Et non sedet prius episcopus antequam dicant, post orationem primam: *Amen*.

25. Postea salutans populum pontifex dicit: *Pax vobiscum*, sive *Pax vobis*; sacerdos autem: *Dominus vobiscum*. *Et cum spiritu tuo*. Deinde dicit: *Oremus*. Sequitur oratio prima, quam collectam dicunt, usque: *Per dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate spiritus sancti, per omnia secula seculorum*. Resp.: *Amen*. 35

26. Tunc tolluntur cereostata de loco in quo prius steterant, ut ponantur in una linea ab oriente in occidentem per mediam ecclesiam. 40

27. Post primam autem datam orationem, pontifex sedet tribus horis versus ad populum et presbiteri cum eo ad nutum eius et diaconi stant ante pontificem.

28. Subdiaconi autem ascendant ad altare, statuantes se ad dexteram sive sinistram. 45

29. Subdiaconus vero qui lecturus est, mox ut viderit post pontificem presbiteros residentes, ascendit in ambonem ut legat, non tamen in superiorem gradum, quem solus solet ascendere qui evangelium lecturus est.

- 5 30. Postquam autem legerit, cantor cum cantorio sine aliqua necessitate ascendit non superius sed stat in eodem loco ubi et lector, et solus inchoat responsorium et cuncti in choro respondent et idem solus versum responsorii cantat. Si fuerit tempus ut dicatur *Alleluia*, bene; sin autem, tractus; sin minus, tantummodo responsorium. Cantor vero qui inchoat
10 *Alleluia*, ipse solus cantat versum de *Alleluia*. Ipse iterum *Alleluia* dicit, stans in eodem gradu, id est inferiore.

31. Sequitur iubilatio, quam sequentiam vocant.

32. Deinde diaconus, osculans pedes pontificis petitaque benedictione, venit ante altare et, osculans evangelium, levat in manus suas codicem in quo lecturus est et partem eius in dextro humero ponens, vadit
15 ad ambonem. Et procedunt ante ipsum duo subdiaconi, cum duobus turibulis sive uno, levantes timiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum, et duo acoliti portantes cereostata, venientes ante ambonem, dividuntur a se et transeunt subdiaconi et diaconus cum evangelio per medium eorum.
20

33. Subdiaconi autem duo cum turibulis ante evangelium in ambonem ex una parte ascendentes et ex altera parte statim descendentes, redeunt stare ante gradum descensionis ambonis.

34. Ille autem absque timiamaterio vertens se ad diaconum porrigit
25 ei brachium suum sinistrum, in quo ponit evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus in quo signum lectionis positum fuerit.

35. Inventoque loco lectionis, ascendit in ambonem in superiorem gradum et dicit: *Dominus vobiscum*. Resp.: *Et cum spiritu tuo*. Quo audito vertit se pontifex et omnis sacerdotalis gradus sive omnis populus
30 fidelis ad orientem. Et postquam dixerit diaconus: *Sequentia sancti evangelii secundum Lucam*, sive *Marcum*, et reliqua, facit crucis signum in fronte sua idem diaconus et in pectore, similiterque episcopus et omnis populus et revertuntur ad evangelium.

36. Sed et baculi omnium deponantur de manibus et in ipsa hora
35 neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habeatur. Ipse vero diaconus stat versus ad meridiem, ad quam partem viri solent confluere, alias autem ad septemtrionem. Sed et candelae in pavimento, predicante eo evangelium, de manibus acolitorum iuxta ambonem deponuntur, usque finitum tempus evangelii.

- 40 37. Perlecto evangelio, iterum se signo sanctae crucis populus munire festinat.

38. Et descendente diacono de ambone, subdiaconus, qui in filo stat, recipit evangelium, quod tenens ante pectus suum super planetam porrigit osculandum primum episcopo aut presbitero, deinde omnibus per ordinem graduum qui steterint et universo clero necnon et populo.
45

39. Deinde conditur in loco suo.

40. Post lectum evangelium, candelae in loco suo extinguuntur et ab episcopo *Credo in unum* cantatur.

41. Et turibula per altaria portantur et postea ad nares hominum feruntur et per manum fumus ad os trahitur.

42. Deinde salutat episcopus populum dicens: *Dominus vobiscum.* 5
Postea dicit: *Oremus.* Tunc canitur offertorium cum versibus.

43. Tunc venit subdiaconus ferens in brachio dextro patenam et in sinistro calicem, in quo recipiuntur amulae populorum, et super calicem corporale, id est sindonem, quod accipiens diaconus ponit super altare a dextris, proiecto capite altero ad diaconem secundum ut expandant. 10

44. Deinde transit sacerdos ad suscipiendas oblationes. Interim cantores cantant offertorium cum versibus et populus dat oblationes suas, id est panem et vinum, et offerunt cum fanonibus candidis masculi, deinde feminae; novissime vero sacerdotes et diaconi offerunt, sed solum panem et hoc ante altare. Subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur archidiaconum. 15

45. Et, pontifice oblationes populorum suscipiente, archidiaconus post eum suscipit amulas et refundit in calicem maiorem, tenente eum subdiacono, quem sequitur cum scipho super planetam acolitus, in quem calix impletus refunditur. 20

46. Oblationes autem a pontifice suscipit subdiaconus et ponit in sindonem quae eum sequitur, quam tenent duo acoliti.

47. Tunc, tenentibus duobus presbiteris manus eius, episcopus redit in sedem et lavat manus suas.

48. Deinde respicit archidiaconus in faciem pontificis et innuit ei 25
et ille, resalutato eo et cantantibus adhuc cantoribus, accedit ad altare.

49. Tunc subdiaconi, levantes oblatas de manu subdiaconi sequentis, porrigunt archidiacono et ille componit altare.

50. Ornato vero altari, archidiaconus sumit amulam pontificis cum vino de subdiacono et refundit super colum in calicem. 30

51. Deinde descendit subdiaconus sequens in scolam et accipit fontem de manu archiparaphonistae et defert archidiacono et ille ex amula infundit faciens crucem in calicem.

52. Et ascendunt diaconi ad pontificem.

53. Tunc surgens pontifex a sede, et cantantibus adhuc cantoribus, 35
descendit ad altare et orat et salutat altare et suscipit oblatas de manu presbiterorum et diaconorum quibus licitum est accedere ad altare.

54. Deinde archidiaconus suscipit oblatas duas de oblationario et dat pontifici.

55. Quas dum posuerit pontifex in altare, levat calicem archidiaconus 40
de manu subdiaconi et ponit eum super altare, iuxta oblatas pontificis a dextris, involutis ansis cum offertorio suo, quod etiam ponit in dextro cornu altaris. Post oblationem ponitur incensum super altare.

56. Et pontifex inclinans se paululum ad altare respicit scolam et innuit ut sileant. Et convertit se ad populum, dicens: *Orate.* 45

57. Tunc, finito offertorio, ordinantur presbiteri post pontificem

et archidiaconus a dextris eorum, secundus diaconus a sinistris et ceteri per ordinem, disposita acie.

58. Subdiaconi etiam, finito offertorio, vadunt retro altare, aspicientes ad pontificem, stantes erecti usquedum, dicta oratione super oblationes secreta et episcopo alta voce incipiente: *Per omnia secula seculorum*, post salutationem et exortationem, finita prefatione, incipiant dicere ymnum angelicum, id est *Sanctus, Sanctus, Sanctus*, in quo bis repetitur *Osanna*. Quae dum expleverint, surgit solus pontifex et tacito intrat in canonem.

59. Et diaconi et subdiaconi et presbyteri in presbyterio omnes permanent inclinati.

60. In quo etiam canone sex ordines crucum observantur. Quorum primus est ubi dicitur: *uti accepta habeas et benedicas haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata*. Secundus quippe est ubi dicitur: *Quam oblationem tu, Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, ascriptam, ratam*. Tertius namque crucis ordo est ubi narratur: *Et accipiens panem in sanctas ac venerabiles manus suas benedixit*. Item: *tibi gratias agens benedixit*. Quartus ubi subinfertur: *Hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae et calicem salutis perpetuae*. Quintus ubi dicitur: *Per quem haec omnia, domine, semper bona creas, sanctificas, vivificas, benedixis*. Sextus quidem ordo sequitur quando profertur: *Per ipsum et cum ipso et in ipso*, quando cum oblata calix tangitur.

61. In eodem officio diaconi adhuc inclinati per ministerium acolitorum lavant manus suas.

62. Et sacerdos quando dicit: *Supplices te rogamus*, humiliato capite inclinat se ante altare.

63. Et cum dixerit, aperta clamans voce: *Nobis quoque peccatoribus*, surgunt subdiaconi et stant in loco ubi ante steterunt et sursum aspiciunt in faciem pontificis.

64. Cum dixerit: *Per quem haec omnia, domine*, erigit se archidiaconus solus et cum dixerit: *Per ipsum et cum ipso*, levat cum offertorio calicem per ansas et tenet exaltans illum iuxta pontificem.

65. Pontifex autem tangit e latere calicem cum oblati, duas faciens cruces et dicens: *Per ipsum et cum ipso*, usque: *Per omnia secula seculorum*. Et ponit pontifex oblationes in loco suo et archidiaconus calicem iuxta eas, dimisso offertorio in ansas eiusdem.

66. Sequitur in altum prefatio dominicae orationis et oratio dominica cum emboli; in qua tres articuli orationis inveniuntur.

67. Subdiaconi autem, postquam viderint calicem, in quo sanguis domini est, fanone circumdatum et audierint: *Sed libera nos a malo*, vadunt et preparant calices sive sindones mundas, in quibus recipiant corpus domini, ne in terram cadat et in pulverem revertatur, post diaconos stantes donec ex eo populus vitae sumat confortationem aeternae.

68. Nam quod intermisimus de patena, quando inchoatur canon, venit acolitus sub humero habens sindonem in colli ligatam, tenens patenam ante pectus suum in parte dextra usque medium canonem.

69. Tunc subdiaconus sequens suscipit eam super planetam et venit ante altare, expectans quando eam suscipiat subdiaconus regionarius.

70. Finito autem canone, subdiaconus regionarius stat cum patena nuda post archidiaconum.

71. Quando dixerit: *et ab omni perturbatione securi*, vertit se archidiaconus et, osculata patena, dat eam tenendam diacono secundo. 5

72. Post solutas, ut his partibus mos est, pontificales benedictiones, cum dixerit: *Pax domini sit semper vobiscum*, mittit in calicem de Sancta.

73. Sed archidiaconus pacem dat episcopo priori, deinde ceteri per ordinem et populus, separatim viri et feminae. 10

74. Tunc pontifex rumpit oblatam ex latere dextro et particulam quam rumpit super altare relinquit; reliquas vero oblationes suas ponit in patenam quam tenet diaconus et redit ad sedem.

75. Nam archidiaconus levat calicem et dat eum archisubdiacono, quem tenet iuxta cornu altaris dextrum. 15

76. Et accedentes subdiaconi cum acolitis qui sacculos portant a dextris et a sinistris, extendentibus acolitis brachia cum sacculis, stant a fronte ut parent sinus sacculorum archidiacono ad ponendas oblationes, prius a dextris deinde ad sinistris.

77. Tunc acoliti vadunt dextra levaque per episcopos circa altare; 20 reliqui descendunt ad presbiteros, ut frangant hostias.

78. Patena precedit iuxta sedem, deferentibus eam duobus subdiaconibus ad diaconos ut frangant.

79. Sed illi aspiciunt ad faciem pontificis, ut eis innuat frangere. Et, dum innuerit, resalutato pontifice, confringunt. 25

80. Et archidiaconus, evacuato altari oblationibus, respicit in scollam et innuit eis, ut dicant *Agnus Dei*, et vadit ad patenam cum ceteris.

81. Expleta confractione, diaconus minor levatam de subdiacono patenam defert ad sedem, ut communicet pontifex.

82. Qui dum communicaverit, de ipsa Sancta, quam momorderat, 30 ponit inter manus archidiaconi in calicem, faciens crucem ter dicendo:

Fiat commixtio et consecratio corporis et sanguinis domini nostri Iesu Christi accipientibus nobis in vitam aeternam. Amen. Pax tecum. Et cum spiritu tuo.

83. Deinde venit archidiaconus cum calice ad cornu altaris et annuntiat stationem et, refuso parum in calicem de scipho inter manus acoliti, accedunt primum episcopi ad sedem, ut communicent de manu pontificis secundum ordinem.

84. Et presbiteri omnes ascendunt ut communicent ad altare.

85. Episcopus autem primus accipiat calicem de manu archidiaconi 40 et stat in cornu altaris, ut confirmet sequentes ordines.

86. Deinde archidiaconus, accepto de manu illius calice, refundit in sciphum, quem supra diximus, et tradit calicem subdiacono regionario, qui tradit ei pugillarem cum quo confirmet populum.

87. Calicem autem accipiat subdiaconus sequens et dat acolito et 45 ille revocat in paratorium.

88. Quos dum confirmaverit, id est quos papa communicat, descendit pontifex a sede, tenentibus ei manus qui eum duxerint, ut communicet eos qui in senatorio sunt, post quem archidiaconus confirmat.

89. Postea episcopi communicant populum, innuente pontifice, et
5 post eos diaconi confirmant.

90. Presbiteri autem iussu pontificis communicant populum et ipsi vicissim confirmant.

91. Nam mox ut pontifex ceperit communicare populum in senatorio, statim scola incipit antiphonam ad communionem et psallunt usquedum,
10 communicato omni populo, etiam in parte mulierum, redit in sedem et, repetito versu, quiescunt.

92. Post omnes hos communicat ad sedem regionarios per ordinem et eos qui in filo steterant et sacellarium et acolitum qui patenam tenet et qui manutergium tenet et qui aquam dat.

15 93. Et post pontificem archidiaconus eos confirmat.

94. Pontifex vero, contemplans populum communicatum esse, innuit per subdiaconum primo scolae et ille, resalutato eo, dicit *Gloria patri* et *Sicut erat* et versum.

95. Et, finita antiphona, surgit pontifex cum archidiacono et ve-
20 niens ad altare dat orationem ad complendum.

96. Qua finita, cui preceperit archidiaconus de diaconibus aspicit ad pontificem, ut ei innuat, et dicit ad populum: *Ite missa est*. Resp.: *Deo gratias*.

97. Tunc septem cereostata precedunt pontificem et subdiaconus cum
25 turibulo ad secretarium.

98. Descendente autem illo in presbiterium, episcopi primum dicunt: *Iube, domne, benedicere*. Resp.: *Benedicat vos dominus*. Resp.: *Amen*. Post episcopos presbiteri, deinde monachi, deinde scola, deinde omnes processores et mansionarii et intrat in secretarium.

XCIII. Ordo ¹ missae a sancto Petro ² institutus ³ cum ⁴ expositione sua.

1. Missa pro multis causis caelebratur: prima, ut sepe ¹ regemus Deum; secunda, ut suscipiat ² Deus preces et oblationes; tertia ³, pro offerentibus et defunctis; quarta, pro osculo pacis; quinta, ut ⁵ sanctificata sit oblatio; sexta, ut confirmetur per spiritum sanctum oblatio corporis et sanguinis Christi; septima, ut cantetur *Pater noster*, in qua oratione continentur ⁴ septem ⁵ petitiones ⁶, id est tres spirituales ⁷ et quattuor ⁸ temporales. Hanc orationem primitus ⁹ docuit dominus discipulos ¹⁰ et apostolos, de qua dicit propheta: ¹⁰ *Quicumque invocaverit nomen domini salvus erit*. Septem sunt numero ¹¹ pro septem donis spiritus sancti vel pro VII^{em} ¹² gradibus aecclisiae.

2. Cur ¹ cotidie ² iteratur ista oblatio, cum Christus salvaret ³ mundum per unam passionem suam et mors illi ⁴ non dominetur ⁵? Pro multis causis: prima, eo quod peccamus ⁶ cotidie ⁷; secunda, eo ¹⁵ quod corpus Christi penitentibus ⁸ post peccata offerre iubeatur, ut salutem per corpus Christi domini ⁹ inveniant atque exeant post penitentiam ¹⁰; tertia, ut magnum beneficium ¹¹ passionis domini

XCIII. Mss.: B, f. 75^r-76^r; C, f. 88^s-88^v; D, f. 77^v; G, f. 7^r-7^v; J, f. 108^v-109^r; K, f. 10^v; L, f. 14^r; T, f. 81^r; V, f. 66^r.

Éd.: Les deux pièces (n. XCIII et XCIV) forment un seul tout, le n. XCIII n'étant qu'un prologue.

HITTORF, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 582-587; éd. 1610, col. 1169-1176; éd. 1677, pp. 746 G-749 H. — GIORGI, *De lit. rom. pont.*, t. III, pp. 413-425 (d'après le *Vat. Reg.* 73, du XIIe s.). — J. HANSENS, *Le premier commentaire d'Amalaire sur la messe*?, dans les *Ephemerides liturgicae*, XLIV (nov. ser. IV), 1930, pp. 31-42 (d'après onze mss., parmi lesquels BAMBERG, *Lit.* 53; EICHSTAETT, *Pontifical de Gondekar*; MÜNICH 3909 et 14690; WOLFENBUETTEL 4099. — I. HANSENS, *Amalarii ep. opera liturgica omnia*, t. III, pp. 297-315 (d'après neuf mss., dont sept exemplaires du Pontifical Romano-germanique: BAMBERG, *Lit.* 53; EICHSTAETT, *Pont. de Gondekar*; LUCQUES 607; MÜNICH 3909, 14690, 14690; ROME, *Vallicell.* D 5). — Voir A. FRANZ, *Die Messe*, pp. 408-410. — A. WILMART, *DACL* V, 1022-1023.

Titulus. ¹ <Incipit> ordo J V. — ² Petro <apostolo> G K L. — ³ <est> institutus B G K. — ⁴ cum expositione sua] om. B G K L.

1. ¹ saepe J. — ² suscipiat Deus] Deus suscipiat J. — ³ tertia G. — ⁴ continentur, corr. continentur C. — ⁵ septem] VII G V. — ⁶ petitiones L V. — ⁷ spiritales, corr. spirituales C. — ⁸ quatuor B T; IIII^{or} D G K L. — ⁹ primitus docuit dominus] dominus primitus docuit G. — ¹⁰ discipulos <suos> G. — ¹¹ numero <petitiones> Hanssens. — ¹² septem J L.

2. ¹ <Interrogatio.> Cur G. — ² cottidie B G. — ³ salvarit: Hanssens; salvaret, corr. salvarit J. — ⁴ illi <ultra> J et Hanssens. — ⁵ dominabitur J. — ⁶ peccavimus D. — ⁷ cottidie B G T. — ⁸ paenitentibus G J L; poenitentibus B; penitentibus ... corpus Christi] suprascr. corr. T. — ⁹ domini] om. T et Hanssens. — ¹⁰ paenitentiam J L; poenitentiam B. — ¹¹ beneficium passionis domini] ⁴⁵ passionis domini beneficium T. —

oblivioni non tradatur; quarta, ut similet¹² diem iudicii¹³ in aeclesia¹⁴, in quo iusti ab iniustis separabuntur¹⁵.

XCIV. Incipit expositio totius missae ex concordia scripturarum¹ divinarum.

5 1. Int[errogatio]¹. *Introitus missae cui convenit?* R.² *Patriarcharum, prophetarumque*³ *praeconiis.* — Int.⁴: *Unde exortus est?* R.⁵ *A choro prophetarum, qui orantes annuntiaverunt*⁶ *Christum venturum in mundum, et per quorum orationes prophetiasque*⁷ *intravit in eum, exiens enim*⁸ *de secreto*⁹ *caeli, velut episcopus aut presbiter*
10 *de secretario*¹⁰ *venit*¹¹ *ad altare, orante*¹² *et prophetante interim choro clericorum.*

2. Versus, qui¹ cantatur ad recipiendum introitum², per³ priorem Christi adventum significat prophetiam⁴.

3. Postquam enim episcopus, cum suis diaconis¹ sive presbiteris
15 de secretario veniens, ingreditur ad altare, post osculum sibi invicem datum, innuente episcopo sive diacono, *Gloria* a cuncto clero decantatur patri et filio et spiritui sancto, quia pax a Christo in caelo et in terra iam facta est, quam chorus prophetarum, id est clericorum, ante prophetabat.

20 4. Quod autem dicente clero: *Sicut erat in principio* et¹ *nunc et semper*, diaconi procedunt ad altare et illud² osculantur ante episcopum, significat sanctos ante³ adventum Christi pro eius amore multas tribulationes perpessos, quia corpus Christi unum est a sanctis viris conexum⁴, qui ante fuerunt in veteri testamento et nunc sunt
25 in novo.

¹² similet] simulet G T. — ¹³ iudicii J. — ¹⁴ ecclesia L. — ¹⁵ separantur J.

XCIV. Mss.: B, f. 76^r-80^r; C, f. 88^v-92^v; D, f. 77^r-80^r; G, f. 7^v-10^v; J, f. 109^r-116^v; K, f. 10^v-15^r; L, f. 14^r-20^v; T, f. 81^r-84^r; V, f. 66^r-70^r.

30 Éd.: Les deux pièces (nn. XCIII et XCIV) forment un seul tout; voir les éditions sous le n. XCIII.

Titulus. ¹scripturarum divinarum.] divinarum scripturarum J; scriptorum divinarum B; scripturae divinae G.

1. ¹ Interrogatio] om. B J K T V. — ² R.] om. B G J K L T V. — ³ prophetarumque] *suprascr. corr.* T. — ⁴ Int.] om. B G J K L T V. — ⁵ R.] om. G J L
35 L T V. — ⁶ annuntiaverunt] nuntiaverunt D; adnuntiaverunt B J. — ⁷ prophetiasque] et prophetias G. — ⁸ enim] ergo T. — ⁹ secreta B; secretis K L. — ¹⁰ secretario] sacrario B. — ¹¹ venit] veniens T. — ¹² orante et] om. J.

2. ¹ qui cantatur ad recipiendum introitum] ad recipiendum introitum qui cantatur V. — ² <in> introitum D. — ³ per] om. *Hanssens.* — ⁴ <per> prophetiam: *Hanssens.*

3. ¹ diaconibus V.

4. ¹ et nunc et semper] om. T. — ² illud K. — ³ ante] *suprascr. corr.* T. — ⁴ conexum K L.

5. Septem¹ diaconi procedunt propter eos VII², qui ante nativitatem eius mortificationem in corpore suo portaverunt. Quinque procedunt, si septem non habentur, propter quinque libros Moysi. Si quinque non adsunt³, tres procedunt propter fidem, spem et caritatem⁴. Unus procedit, propter unitatem aecclesiae. 5

6. Postea, osculato altari, revertuntur ad episcopum, stantes erecti, propter quod dicitur in evangelio: *« Scio unde veni et quo vado.*

7. Diaconi retro astant¹, quia choro martyrum² aptantur. Ipsi enim diaconi ad³ altare precesserunt, quia in veteri testamento 10 martyres⁴ ante Christi adventum extiterunt. Et modo retro stant, quia post domini nativitatem multo plures martyrio⁵ coronantur.

8. Ex ipsis autem diaconis¹ stant quidam ad dexteram², sed plures, alii³ quidem ad sinistram, veruntamen pauciores, quia per⁴ contemplativam vitam, quae in dextera intellegitur⁵, plures in aeterno coronantur regno quam per activam⁶, quae⁷ accipitur in sinistra, et contemplativam vitam ducentes maiori⁸ virtute vigent quam in activa⁹ adhuc vita manentes. Sufficit enim tibi exemplum 15 duarum sororum, Marthae scilicet et Mariae, quarum una, circa plurima ministrans, turbata agnoscitur¹⁰ et altera verbis domini¹¹ solum modo intendens et in spe caelesti¹² requiescens¹³ legitur. 20

9. Tunc¹ enim *Kyrieleyson*² celebratur et de acolitorum manibus candelae dimittuntur, quia Christus episcopus³ super omnem lucem fulgens et illuminans⁴ advenit, quod ad eos prophetas respicit, qui circa domini⁵ adventum fuerunt, ex quibus est Zacharias eiusque 25 filius Iohannes. Pertinet autem *Kyrieleyson*⁶ ad divinam patris excellentiam. Ad humanitatis⁷ quidem formam⁸ Christi Iesu per-

5. ¹ Septem <autem> J. — ² septem J K L. — ³ assunt G. — ⁴ karitatem G L.

7. ¹ asstant G V; adstant B; stant, corr. astant C. — ² martirum K L 30 T. — ³ ad altare] om. V. — ⁴ martires D K L T. — ⁵ martirio D K L T.

8. ¹ diaconi B J; diaconibus G V. — ² dextram T. — ³ alii quidem ad sinistram] ad sinistram alii quidem J. — ⁴ per] qui D. — ⁵ intellegitur G J K L V. — ⁶ activam <vitam> G. — ⁷ quae accipitur] quae T; quae accipitur ... vitam] om. D. — ⁸ <iam> maiori G; maiore B J K L; maiorem K. — ⁹ activa <vita> 35 G. — ¹⁰ agnoscitur] cognoscitur D. — ¹¹ domini solum] solum domini J. — ¹² caelestis C. — ¹³ requiescens legitur] legitur requiescens B.

9. ¹ Tunc] Hunc, corr. Hinc J. — ² Kyrieleyson D L; Kiriaeleyson K; Kyrieleyson G T. — ³ episcopus] Iesus J. — ⁴ illuminans K. — ⁵ domini adventum] adventum domini J. — ⁶ Kyrieleyson J; Kyrieleyson D; Kyrieleyson B 40 G; Kyrieleyson T; — ⁷ humanitatis] humilitatis T. — ⁸ forma D. —

tinet *Christe eleison* ⁹. Et est sensus *Kyrie eleison* ¹⁰: « *Commoda mihi* ¹¹, *pater misericordissime* ¹², *aurem tuam et miserere mei* ». Interpretatur autem: *Domine, miserere* ¹³. Est autem intellectus *Christe eleison* ¹⁴: « *Christe, ne permittas humanum genus terrena desiderare, sed ad caelestia anhelare* ¹⁵ ». Vel pertinet ad eos *Kyrie eleison* ¹⁶ qui ante nativitatem fuerunt ¹⁷ Christi; *Christe eleison* vero ad eos ¹⁸ qui post passionem domini successerunt.

10. Postea episcopus solus *Gloria in excelsis Deo* inchoat, quia solus angelus pastoribus annuntiavit ¹ domini nativitatem, per quam ² gloria domini declarata est. Deinde vero totus respondet ³ chorus, quoniam cum angelo incipiente facta est subito caelestis multitudo militiae ⁴ angelorum laudantium Deum et dicentium: « *Gloria in excelsis* ⁵ *Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis*.

11. Prima collecta respicit ad hoc quod dominus agebat ¹ circa ¹⁵ duodecimum suae humanitatis ² annum, quando ascendit ³ Hierosolimam ⁴ et sedit in medio doctorum, audiens et interrogans illos. Haec eadem nunc oratio, nunc collecta dicitur: oratio autem ideo dicitur, quia ⁵ bona ⁶ orantur caelestia venire populo; collecta vero idcirco nuncupatur, quia incipit se populus colligere ⁷ in unum.

12. Misse ¹ autem officium totum in quattuor ² dividitur ³ species, id est: in ³ preces ⁴, orationes, postulationes, gratiarum actiones. Quicquid enim agitur in officio missae, antequam oblatae ponantur super altare, preces nominantur, quia precantur ⁵ bona populo. Et quicquid ab hora fit qua secreta canitur usque ad *Agnus Dei*, oratio vocatur et oratio, quae post *Agnus Dei* dicitur, postulatio appellatur ⁶. Quod autem in fine missae a populo respondetur:

⁹ Christeleyson B J. — ¹⁰ Kyrieleyson G V. — ¹¹ michi K. — ¹² misericordissimam D J K L T V. — ¹³ miserere <mei> J. — ¹⁴ Christe leyson B; Christe eleyson K L; Christeleyson J. — ¹⁵ anelare D; anhelare] om. T. — ¹⁶ Kyrieleyson G T V. — ¹⁷ fuerunt Christi] Christi fuerunt D. — ¹⁸ eos <pertinet> D.

10. ¹ annuntiavit G L T; adnuntiavit J. — ² quam] *suprascr. corr.* T. — ³ respondit T; respondet chorus] chorus respondet K. — ⁴ militiae L T. — ⁵ excelsis] altissimis T.

11. ¹ agebat] aiebat B. — ² humilitatis C D T. — ³ ascendit Hierosolimam] Hierosolimam ascendit D. — ⁴ Ierosolimam G; Hierusolimam C. — ⁵ quia] qui D. — ⁶ bona orantur] orantur bona T. — ⁷ colligere in unum] in unum colligere B G.

12. ¹ Missae D J K L V. — ² quattuor B L T; IIII^{or} D G V. — ³ in preces] imprecationes K. — ⁴ preces] praedicationes V. — ⁵ precantur, *corr.* predicantur V. — ⁶ appellatur B. —

40 10. * LUC. II, 13-14.

12. * Cf. AUGUST., *Ep. 149 ad Paulinum Nolanum ep.*, c. II, n. 12-16 (PL, XXXIII, 635-636).

Deo gratias, gratiarum actio nuncupatur. Inter deprecationem autem et precationem hoc interest quod precatio fit, quando optantur caelestia animarum premia populo. Deprecatio autem ⁷ est, quando pontifex orat, ut declinet ⁸ in hac vita populus a malo et faciat ⁹ bonum. 5

13. Epistola autem ad praedicationem Iohannis Baptistae pertinet, quia, velut Iohannes fuit precursor Christi, ita nunc aepistola preconatur evangelium, quod est Christus.

14. Responsorium vero ad Christi vocationem, qua apostolos vocavit, pertinet ¹. Et ideo solus in pulpito ² incipit cantor, quia ¹⁰ solus Christus apostolos vocavit. Et cuncti in choro respondent, quia responderunt apostoli ³ et obedierunt ⁴ Christo clamanti. Et ipse solus post inchoationem responsorii versum ⁵ decantat ⁶, quia solus Christus pernoctans, postquam vocavit discipulos, orabat ⁷.

15. *Alleluia* quidem, quod est ¹ laus Dei, cantamus, ut Christum ¹⁵ imitemur ², qui, septuaginta duobus discipulis per civitates missis, ad quas venturus erat, ut laudem Christi annuntiarent ³ et ipsis reversis, *Alleluia*, id est laudem Deo patri decantavit, dicens: « ^a Confiteor tibi, pater caeli et terrae, quia ⁴ abscondisti haec misteria ⁵ ab his qui sapientes sunt et prudentes in terrenis actibus et desideriis car- ²⁰ nolibus et revelasti ea parvulis ». Confiteor enim nichil ⁶ aliud est in hoc loco, nisi ⁷: *Gratias et laudes ago tibi, pater*.

16. Eius autem versum cantamus, ipsum ¹ emulantes, qui solus dicebat: « ^a Nemo scit qui sit ² filius nisi pater et qui pater nisi filius et cui filius ³ voluerit revelare ». *Alleluia* post versum iterum ⁴ canimus ⁵ ²⁵ ipsum sequentes ⁶, qui rursus ⁷ *Alleluia* dicit, dum ait: « ^b Venite ad me omnes qui laboratis ⁸ et onerati estis et ego reficiam vos. Et paulo post: ^c Et invenietis requiem animabus vestris ».

17. Ubi enim evangelium legitur, epistola legi non debet, sed

⁷ autem] enim B D J K T. — ⁸ declinat D. — ⁹ faciet B. 30

14. ¹ pertinet ... apostolos vocavit.] *suprascr. corr.* T. — ² pulpito] *suprascr.* id est in lecturio. D. — ³ apostoli et obedierunt] et obedierunt apostoli G. — ⁴ obaedierunt C D. — ⁵ versu B. — ⁶ decantant K. — ⁷ orabat] adorabat T.

15. ¹ est laus] laus est G. — ² imitemur J. — ³ annuntiarent L; adnuntiarent J. — ⁴ quia] qui C D G J. — ⁵ mysteria B G J L V. — ⁶ nihil B L. — ⁷ nisi] *suprascr. corr.* T. 35

16. ¹ ipsum] illum G. — ² sit] scit J. — ³ filius voluerit] voluerit filius G J. — ⁴ iterum] *om.* D. — ⁵ canamus, *corr.* cantamus J. — ⁶ sequentes] sequens T. — ⁷ rursum G. — ⁸ labaratis J.

15. ^a Cf. LUC. X, 21.

16. ^a LUC. X, 22. — ^b MATTH. XI, 28. — ^c MATTH. XI, 29.

in subteriori¹ gradu, quia Iohannis predicatio ad evangelii² altitudinem ascendere non potuit Christi³. Qui autem epistolam legere⁴ vult ubi pronuntiatur⁵ evangelium, Iohannis predicationem⁶ coaequare temptat evangelio Christi. Nec in eodem gradu responsorium vel *Alleluia* cantari debet quo recitatur evangelium Christi, ne assimilari apostolorum vocatio, vel discipulorum septuaginta duorum missio aut⁷ legatio⁸, videatur evangelio Christi.

18. Evangelium autem legitur, in quo Christus ore suo loquitur populo, ut Matheus ait: *ⁱ Et aperiens os suum, docebat eos dicens:*
 10 *Beati pauperes spiritu*, et reliqua, ut, velut Christus post legem, psalmos et prophetas, os¹ suum aperiens, est² locutus populo, ita³ post epistolam, responsorium et *Alleluia*, quae nunc celebrantur in missa, pro his tribus⁴ scilicet, legem, quae per singula sabbata in⁵ veteri testamento legebatur evangelium⁶, in aecclesia revocet⁷, ac si
 15 populo ipse Christus⁸ loquatur⁹.

19. Hoc autem diaconus lecturus de episcopo aut presbitero benedictionem petit. At ille inquiens ait diacono¹: *Dominus sit in corde tuo et in labiis tuis.*

20. Tunc demum pergens diaconus ad altare, accipit evangelium et non indifferenter, sed eius partem ponens in dextro humero; itque¹ ad ambonem duabus precedentibus² candelis, propter Moysen et Heliam³, qui sunt veteres testes resurrectionis vivorum et mortuorum, populum illuminantes⁴, et duobus turibulis vel uno, quod significat corpus Christi⁵ passum; eiusdemque fumus incensi
 25 sanctorum orationes, carbones autem eius sancti spiritus illuminationem⁶ designant, sive fervorem caritatis.⁷

21. Sed candelae ideo in pavimento, praedicante diacono evangelium, de manibus acolitorum iuxta ambonem deponuntur, ne

17. ¹ subteriore C K L V. — ² evangelii altitudinem] altitudinem evangelii <Christi> G. — ³ Christi] om. G. *suprascr.* L. — ⁴ lege, corr. legere B. — ⁵ pronuntiatur L. — ⁶ praedicationem J. — ⁷ aut legatio] autem latior V; assimilatio C. — ⁸ legatio] latior B G K L T; latior J.

18. ¹ os suum aperiens] aperiens os suum G. — ² est locutus] locutus est G J K T. — ³ ita] itaque T. — ⁴ tribus, scilicet] scilicet, tribus J. — ⁵ in veteri testamento] *adscr. in margine* G. — ⁶ aevangelium G; evangelio K. — ⁷ revocat T. — ⁸ Christus] om. C. — ⁹ loquebatur T.

19. ¹ diacono <suo> J.

20. ¹ itque] idque K; itaque B D T. — ² praecedentibus J. — ³ Eliam C. — ⁴ illuminantes K L. — ⁵ Christi] domini K L. — ⁶ inluminationem K L. — ⁷ caritatis D L.

quis conetur predicare¹ super id quod in prophetis, evangelicis et apostolicis repperit² doctrinis.

22. Et turibulum¹ ascendendo et descendendo semper praecedit evangelium per² medium pulpitum, non tamen permanens diu³ in ambone tamquam evangelium, quia eius passio per turibulum⁴ signata est in cruce.

23. Cum¹ autem legitur evangelium, baculi² deponuntur de manibus, ut a Iudeis³ dissentiamus, qui caput⁴ eius harundine⁵ percutiebant. Non enim est⁶ baculus necessarius, id est humanum auxilium, dum, ipsum Christum presto habentes, eius vocem audimus. Cum¹⁰ autem humano utimur auxilio, ante vel post evangelium, baculos manibus tenemus. Accedente enim ipso Christo, id est evangelio, baculos dimittimus, quia humano auxilio non egemus.

24. Capita quidem nostra, audito evangelio, ab omni velamine, a Iudeis dissentientes, detegimus, quia Christus proprium caput¹ 15 pro nobis spinea corona velatum habuit.

25. Diaconus autem evangelium legens ad meridiem versus significat aecclesiam ferventem animo in amore¹ Dei elevatam esse in magno culmine virtutum. Unde dicitur in canticis canticorum: ^a « Indica michi², quem diligit anima mea, ubi pascas, ubi cubes in 20 meridie³ ».

26. Postea namque, descendente diacono de ambone, fertur evangelium primum episcopo aut presbitero ad osculandum, inde¹ denique universo clero necnon et populo. Tunc tandem in suo conditur loco.

27. Cantatur quidem *Credo in unum Deum patrem*¹ omnipotentem et² cetera³, ut, quia audivit populus Christum in analogio⁴ praedicantem, ostendat qua credulitate eius suscepit⁵ doctrinam.

28. Quod autem offertorii caelebratur¹ officium nulli aptius conve-

21. ¹ praedicare J. — ² reperit G; reperit, corr. repperit C.

30

22. ¹ turibulum B. — ² per ... evangelium] *superscr.* C. — ³ diu] *erasum* T. — ⁴ turibulum B.

23. ¹ Cum] Dum B G K L. — ² baculi deponuntur] deponuntur baculi J. — ³ Iudaeis J. — ⁴ caput T. — ⁵ arundine C. — ⁶ est] *om.* K; est baculus] baculus est *supraser.* T.

35

24. ¹ caput T.

25. ¹ amore] timore, corr. amore G. — ² mihi G J L. — ³ meridies D.

26. ¹ inde] *om.* T.

27. ¹ patrem omnipotentem] *om.* J T. — ² et cetera] *om.* G. — ³ caetera J K L. — ⁴ analogio] id est in lecturio *supraser.* D. — ⁵ suscepit: *Hanssens.* 40

28. ¹ celebratur J. —

nit quam his qui obviam Christo in² Hierasolimam³ properanti, sternentes vestimenta⁴ sua in⁵ via ramosque de arboribus frangentes, exierunt. Turbae autem⁶ quae precedebant et sequebantur clamabant: Osanna filio David, et⁷ reliqua. Illi⁸ autem⁹ vestimenta⁵ ramosque offerebant, nos vero panem et vinum, tunc nuncque cantu¹⁰ caelebrato¹¹. Ideoque illi haec agebant tunc, nosque modo, ut ostendamus ita nos paratos esse pro fratribus morti succumbere, sicut Christus passus est pro nobis.

29. Quod primum quidem masculi offerunt, significat primitivam aecclesiam¹ sub imperatoribus nondum christianis multas iniurias passam².

30. Exhinc enim offerunt mulieres, ecclesiam¹ designantes nunc² tranquilliore³ vitam ducentem⁴.

31. Novissime vero sacerdotes et diaconi offerunt, sed solum¹⁵ panem, significantes novissime plurima¹ aecclesiam passuram sub Antichristo tormenta.

32. Ad ultimum vero archidiaconus, aut quicumque vicis suae ordine legerit evangelium, complens orationem cunctorum infundensque aquam in calicem ex amula¹ pontificis² offert, quod ad robustionem in sacerdotes ac levitas pertinet, quia quo magis hic patimur, eo amplius in futuro coronabimur.

33. Tunc demum, his ita gestis ac rite ordinatis, diaconi retro post episcopum stant et subdiaconi ante¹ episcopum sed post altare, ut² significant idem diaconi quod apostoli tempore passionis²⁵ fugientes ad horam retro steterunt, postmodum secuturi Christum post³ passionem. Subdiaconi autem ante⁴ episcopum stantes designant eos qui, licet clam discipuli, tamen cum Christo perstiterunt in passione, ex quibus erat Ioseph ab Arimathia et Nicodemus⁵ necnon et centurio confitens et omnis turba eorum qui, percutientes⁶ pectora sua, Christum plangendo revertebantur. Altare namque crux Christi accipitur.

² in] *om.* B D G K L V. — ³ Hierosolimam D J L V; Ierosolimam G. — ⁴ vestimenta sua in via] in via vestimenta sua T. — ⁵ in via] *om.* J. — ⁶ autem] *om.* G. — ⁷ et reliqua] *om.* G. — ⁸ Ille D. — ⁹ autem] enim G J T. — ¹⁰ canto *corr.* 35 cantu G; cantoque D. — ¹¹ celebrato J.

29. ¹ ecclesiam L. — ² passuram, *corr.* passam G.

30. ¹ aecclesiam J. — ² nunc] tunc J. — ³ tranquillam C T. — ⁴ ducentes, *corr.* ducentem K.

31. ¹ plurimam C.

40 32. ¹ amula] ampulla V. — ² pontifici J T V et *Hanssens.*

33. ¹ ante] *om.* D. — ² ut] et D. — ³ post] eiusque T. — ⁴ ante] post *supraser.* T. — ⁵ Nicodemus J. — ⁶ percutientes L.

34. Queritur¹ quoque cur, evangelio lecto, veniens subdiaconus ferat in brachio sinistro et non in dextro calicem et desuper corporale. Quod facile patet, si Christi misterium² animadvertimus. Ipse namque subdiaconus in sinistro brachio calicem fert, significans presens brevèque³ tempus esse trium spatio⁴ dierum, quo tulit calicem Christus in passione, quia in sinistra presens⁵ intellegitur⁶ vita. Linum autem per multas exercitationes ad suum pervenit candorem. Sic⁷ namque Christus ipse, subdiaconus factus, portat corporale⁸ super suum calicem, quia suorum passionem⁹ sanctorum lineas habentium mentes, id est per multos labores candidas, super propriam¹⁰ gestat passionem.

35. Patena¹ namque crux sive sepulchrum accipitur. In dextera² enim aeterna intelligitur³ vita: patena⁴ ergo geritur in dextera, quia per crucem eam significantem Christus ad aeternam rediit vitam.

36. Amulae quippe, cum quibus offerimus, nostram devotionem¹ significantes puram², in calice suscipiuntur a diacono, quia idem³ Christus, factus diaconus, ait⁴: *“Non veni ministrari a quoquam, sed ministrare, cum quis⁵ inque suo calice, hoc est passione, eandem devotionis nostrae suscipit puritatem⁶.”*

37. Oblata denique, corpus Christi designans, non nudis manibus, sed fanonibus¹ multorum² labore studiorum candidis offertur, quia Christus nonnisi a³ mente, carnem cum vitiis⁴ et concupiscentiis crucifixam habente⁵, suscipitur.

38. Post cantatum¹ autem angelicum ymnum², subdiaconi²⁵ post altare ante episcopum vultu stant inclinato, donec corpus³ et sanguis domini consecratur et audiant: *Nobis quoque peccatoribus.*

39. Tunc, elevantes capita, pergunt¹ parare vasa, a² quibus corpus³ suscipientes sacratum teneant post diaconos⁴ stantes, do-

34. ¹ Quaeritur J. — ² mysterium B G L V. — ³ brevemque D. — ⁴ spacio 30
G J L; spatium K; spacium T. — ⁵ praesens J. — ⁶ intelligitur K L V. — ⁷ Sic]
Sicut T. — ⁸ corporalem D. — ⁹ passionem D.

35. ¹ Patina V. — ² dextra G. — ³ intellegitur B J T V. — ⁴ patina V.

36. ¹ devocionem J. — ² purae V. — ³ idem Christus] Christus idem J. —
⁴ ait] dixit J. — ⁵ quis inque] quis T; quis in K L; is in V; quisque in: *Hans* 35
sens. — ⁶ puritatem] veritatem G.

37. ¹ phanonibus D. — ² multorum] multos, *corr.* multo B. — ³ a mente]
ante V. — ⁴ viciis G L. — ⁵ habentem T.

38. ¹ cantatum] cantum V. — ² hymnum J K. — ³ corpus <Christi> T.

39. ¹ pergant V. — ² a] *om. Hanssens.* — ³ corpus] *om.* J. — ⁴ diacones T; dia- 40
conum G. —

nec ex eo populus vitae sumat confortationem aeternae quia, ut dictum est, subdiaconi Iesu notos significant, qui, conspicientes a longe sed perseverantes in passione, tamdiu steterunt quamdiu Christi ⁵ corpus sacratum et passum sentirent. Inde quidem ⁶ parare aromata perrexerunt, ut venientes ungerent ⁷ Iesum.

40. Diaconi autem ¹ apostolos ², ut certum ³ est, significant, qui, quamquam ad tempus recessissent, unde post episcopum stant, tamen supplices orant quae ⁴ in septem dominicis orationibus impleantur ⁵, quia post resurrectionem promissum patris expectaverunt, donec septem ebdomadae, a pascha ⁶ scilicet usque ad pentecosten, complerentur.

41. Consecrato autem corpore et sanguine Christi, post diaconos subdiaconi stant, quia apostolorum doctrinam ¹ et exempla noti eius, qui in consecratione corporis in cruce perstiterunt, post ¹⁵ conversionem secuti sunt.

42. Cur angelicus ymnus ¹ cantatur ante canticum ² speciale ³? Quia moris ⁴ scripturarum et sanctorum patrum est primum gloriam laudesque Deo referre, deinde orationibus insistere.

43. Sex enim ¹ sunt crucium ² ordines in *Te igitur*, quorum ³ ²⁰ primum est ubi dicitur: *et benedicas haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia illibata* ⁴, propter legem videlicet naturalem, id est, quod tibi non vis, alii ⁵ ne ⁶ facias, quae fuit ab Adam usque ad ⁷ Moysen, quia, etsi ipsius temporis sancti patres non viderent ⁸ crucem Christi, cruciatum tamen carnis pro eius amore tulerunt.

²⁵ 44. Secundus quippe est ubi dicitur: *Quam oblationem tu, Deus, in ¹ omnibus, quaesumus, benedictam*, et ² reliqua, ob legem per ³ Moysen datam. Sub ipsa enim sancti patres ob Christi desiderium eius cruciatum ⁴ toleraverunt.

45. Tercius ¹ namque ipsius crucis ² est ordo, ubi narratur ³: *Et* ³⁰ *accipiens panem in sanctas ac venerabiles manus suas*, propter pro-

⁵ Christi corpus] corpus Christi T. — ⁶ quidem] quidam J T. — ⁷ ungerent J T.

40. ¹ autem apostolos] apostolos autem B. — ² apostolos ut certum est] ut certum est apostolos G. — ³ certum] decretum T. — ⁴ quae] om. T. — ⁵ impleantur, corr. impletur T. — ⁶ pascha] paschalis D.

41. ¹ doctrina T.

42. ¹ hymnus K. — ² canticum speciale] cantum specialem G K L V. — ³ specialem B J. — ⁴ moris] mos V.

43. ¹ enim sunt] sunt enim D. — ² crucum B D G K. — ³ quorum] quia T. ⁴⁰ — ⁴ inlibata B. — ⁵ aliis K. — ⁶ ne] non J G — ⁷ ad] om. T. — ⁸ viderent, corr. viderunt J.

44. ¹ in omnibus quaesumus] quaesumus in omnibus G. — ² et reliqua] om. G. — ³ per] om. T. — ⁴ cruciatum B.

45. ¹ Tertius B J V. — ² crucis] om. V. — ³ narratur] dicitur T. —

phetarum preconia, qui fuerant ⁴ a Samuele ⁵ propheta usque ad Zachariam eiusque filium Iohannem, qui etiam unius ⁶ manibus eum ⁷ accipiebant ⁸.

46. Deinceps ¹ vero sequitur quartus ubi subinfertur: *Hostiam* ² *puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam* ³, propter evangelium ⁵ quod Christus tempore suo ⁴ vitam evangelizavit, quia, ipsis diebus cruciatum ⁵ Christi ferentes, sancti ⁶ eius corpus adunaverunt.

47. Quintus namque post ¹ sequitur ², ubi dicitur: *Per quem haec, domine* ³, *omnia semper bona creas*, gentilium aecclesiam tangens, quia, Christi corpus cumulant ⁴ eius cruciatum perpassi sunt. ¹⁰

48. Sextus quidem ordo sequitur quando profertur: *Per ipsum et cum ipso et in ipso*, propter plenitudinem in ¹ seculi ² fine gentium et omnis Israhel ³ salutem, qui, complentes simul Christi corpus, maxime Christi crucem ⁴, hoc ⁵ est cruciatum, patientur ⁶.

49. Senarius enim numerus, partibus suis computatus, primus ¹⁵ perfectus ¹ est sine altero. Quinque ordines crucum ², qui sunt ³ ante sextum, quando cum ⁴ oblata ⁵ calix tangitur, quinque sunt saeculi aetates usque ad Christi adventum. Sextus quippe ordo sexta est aetas, a ⁶ Christi adventu ⁷ usque in finem ⁸ saeculi.

50. Quod autem diaconus, calicem tenens exaltatum coram ²⁰ pontifice ¹, ponit in altare ², significat Ioseph Christi corpus de cruce deponentem et in ³ monumento suo recondentem.

51. Quod enim Christi corpus in altari permanet ¹ donec tres compleantur orationes, id est *Preceptis salutaribus* et ipsa oratio ² dominica et *Libera nos, quaesumus, domine*, et ³ reliqua, significat ²⁵ corpus tribus diebus in sepulchro quievisse. Post tres autem orationes de altari corpus Christi aufertur, quod pro sepulchro in hac ⁴ significatione accipitur, quia post tres dies corpus Christi de sepulchro surrexit.

⁴ fuerunt D. — ⁵ Samuelae K; Samuhele J T. — ⁶ unius] corr. in suis J; vivus D; vivis B T V et Hanssens. — ⁷ eum] om. T. — ⁸ accipiebat B J L V.

46. ¹ Deinceps] Deinde T. — ² Hostiam puram] om. C D V. — ³ immaculatam B J K T V. — ⁴ suo vitam] suae vitae: Hanssens. — ⁵ <sancti> cruciatu G. — ⁶ sancti] om. G.

47. ¹ post] ordo D. — ² sequitur] prosequitur V. — ³ domine omnia] omnia domine D J. — ⁴ cumulantes] emulantes T.

48. ¹ in] superscr. C. — ² seculi fine] fine seculi T. — ³ Israel B G J K L V; Israelis T. — ⁴ crucem] om. J. — ⁵ hoc est ... patientur.] om. T. — ⁶ patientur G J.

49. ¹ perfectus] effectus T. — ² crucium J T. — ³ sunt] fiunt B G J L V. — ⁴ cum] om. D. — ⁵ oblata] oblatam C G. — ⁶ a] ad D. — ⁷ adventum D. — ⁸ finem saeculi] saeculi finem G J K L T.

50. ¹ pontificem B C V. — ² altari G. — ³ in] om. V.

51. ¹ permanet] pertinet K. — ² oratione G. — ³ et reliqua] om. G. — ⁴ hac] om. T.

52. Quod autem acolitus tenet patenam¹ in sindone² paratam Nichodemo convenit, qui, ferens mirram³ et aloe⁴ quasi libras centum, accepit cum⁵ Ioseph⁶ corpus Christi et unxit⁷ eum. Ideoque paratam⁸ tenet acolitus⁹ patenam¹⁰, ut, quacumque hora iuxta
5 ordinem voluerit¹¹ diaconus de altari domini corpus auferre, parata habeat¹² vasa.

53. Quid est autem quod subdiaconus corpus suscipiens¹ Christi a diaconis et² ab angelo, qui verba Christi annuntiat³, discipulis⁴ primum⁵, id est presbiteris, defert ad frangendum, postea vero populo
10 ad communicandum, nisi quod mulieres, in subdiacono significatae⁶, ab angelis suscipientes resurrectionem Christi, discipulis detulerunt?

54. Quod autem subdiaconi quiescunt, dum oratio canitur¹ dominica, significat mulieres quae sabbato siluerunt. Sabbatum
15 enim septima dies est.

55. Sic et septem petitiones¹ in oratione dominica complentur. Prima petitio² est: *Pater noster, qui es in caelis sanctificetur nomen tuum*, in qua petimus sapientiam³ caelestem⁴.

56. Secunda quidem est¹ petitio²: *Adveniat regnum tuum*, ubi
20 petimus et³ intellectum credulitatis, quia per credulitatem⁴ venimus ad intellectum, qui in regno plenius dabitur futuro, quando, non iam per speculum in enigmate, sed facie ad faciem videbimus et intellegemus⁵.

57. Tertia vero petitio¹ est²: *Fiat voluntas tua, sicut in caelo*
25 *et in terra*. Tertium donum³ quippe⁴ petimus, id est consilium⁵, ut, velut⁶ Dei providentia in caelestibus omnia per consilium⁷ reguntur, ita et nostrae mentes ab eius consilio, in terra corporis degentes, mereantur⁸ dirigi.

52. ¹ patinam V. — ² syndone V. — ³ myrram B D J V. — ⁴ alvem C. —
30 ⁵ cum] enim V. — ⁶ Yoseph K. — ⁷ unxit] unxit C. — ⁸ patenam C. — ⁹ acolitus] om. C. — ¹⁰ patinam B; paratam C. — ¹¹ voluerit diaconus] diaconus voluerit V. — ¹² habeat vasa] vasa habeat J.

53. ¹ suscipiens Christi] Christi suscipiens G. — ² et] id est G. — ³ annunciat L T. — ⁴ discipulis primum] primum discipulis G. — ⁵ primus D. — ⁶ significatae] significante V.

54. ¹ canitur dominica] dominica canitur G.

55. ¹ petitiones J L. — ² petitio L V. — ³ sapientia C D. — ⁴ caelestem] divinam G.

40 56. ¹ est petitio] petitio est T. — ² petitio L T V. — ³ et] om. B G J K et Hanssens. — ⁴ credulitatem D. — ⁵ intelligimus corr. intelligemus V; intellegemus corr. intelligimus J; intellegimus B D T; intelligemus G K L.

57. ¹ petitio L T V. — ² est] om. T. — ³ donum quippe] quippe donum G. — ⁴ quippe petimus] petimus quippe V. — ⁵ concilium D. — ⁶ velu C; velud
45 D. — ⁷ concilium D. — ⁸ mereamur V.

58. Quarta est petitio¹: *Panem nostrum cotidianum*² da nobis hodie. In hoc vero fortitudinem petimus, cui panis convenit. Unde canitur: ^a *panis vivus qui de caelo descendit* ^b *cor hominis confirmat*.

59. Quinta est: *Et dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. In hoc vero post fortitudinem petimus scientiam. Merito huic petitioni¹ scientia obviat², quia quisquis scientia fruitur³ scit quia⁴ iustitia⁵ puniat et misericordia dimittat.

60. Sexta est: *Et ne nos inducas in temptationem*. Sextum namque petimus donum, id est pietatem, ut, quando trahimur a nostra fragilitate¹ usque ad immundam² cogitationem, ne nos dimittat divina pietas induci ad³ usque⁴ peiorem voluntatem et pessimam operationem, sive⁵ a⁶ suggestionem usque ad delectationem et consensum.

61. Septima est: *Sed libera nos a malo*, quae vero Dei¹ timori congruit. Timeamus ergo, fratres dilectissimi, dominum velut servi¹⁵ et diligamus ceu² filii patrem, non praesumentes eius voluntatem preterire, et ipse liberabit nos a timore nocturno et ab omni malo, scilicet carnis delicto³ vel diabolico incursu, seu ab homine⁴ pravo.

62. His ergo septem¹ petitionibus² septem diaconi conveniunt. Quare pares diaconi altari non ministrant³? Quia impar⁴ numerus²⁰ dividi non potest. Deus⁵ enim divisionem⁶ aecclesiae non⁷ vult, sed unitatem⁸ individuum. Unus enim diaconus altaribus⁹ ministrat¹⁰, quia discipulus unus, adolescens quidem, id¹¹ est Iohannes, amictus sindone super nudo, caeteris fugientibus, sequebatur Christum. Tres autem ministrant, quia Christus ascendens in montem²⁵ ad transfigurandum tres secum duxit, Petrum scilicet, Iacobum et Iohannem. Quinque sufficiunt propter quinque quos secum duxit dominus, quando resuscitavit¹² puellam, tres prefatos et patrem

58. ¹ peticio L V. — ² cottidianum B.

59. ¹ peticioni L. — ² obviat] om. V. — ³ fruitur] perfruitur B. — ⁴ quia] 30 corr. qui et J. — ⁵ iusticia L V.

60. ¹ fragilitatem D. — ² immundum J G. — ³ ad usque] usque ad J. — ⁴ usque <ad> D. — ⁵ sive ... consensum.] om. T. — ⁶ a suggestionem] ad suggestionem D G K L V.

61. ¹ Dei timori] timori Dei J. — ² ceu] ut G. — ³ delicto] delectatione 35 V. — ⁴ omine, corr. homine T.

62. ¹ septem petitionibus] om. J. — ² peticionibus L V. — ³ ministrant] serviunt G. — ⁴ inpar L. — ⁵ Deus] Non G. — ⁶ divisionem aecclesiae] aecclesiae divisionem V. — ⁷ non] Deus G. — ⁸ unitatem individuum] individuum unitatem G. — ⁹ altaribus ministrat] ministrat altaribus K L. — ¹⁰ ministrant 40 D. — ¹¹ id est] om. V. — ¹² suscitavit C G. —

et matrem puellae. Septem demum obsequuntur ¹³, ob illos septem quibus dominus post resurrectionem piscantibus se ¹⁴ manifestavit.

63. Quot autem diaconi ¹, tot debent esse subdiaconi, ne in obsequio sacerdotis, vice Christi fungentis ², ministrorum numerus
5 varietur. Acoliti namque ministri sunt luminis.

64. Quod panis in vinum mittitur dicendo: *Pax domini sit semper vobiscum*, ostendit animam Christi, pacificatis cunctis in caelo et in terra, ad eius corpus redisse.

65. Quae vero postea celebrantur, id est osculatio, significans
10 pacem cum salutationibus, et laudes cleri ¹ populique dicentis: «*Qui resurrexisti* ² *Agnus Dei, consecratus* ³ *et vivificatus* ⁴, *qui tollis peccata mundi, moriens et resurgens in corpore tuo, miserere nobis*», significant ⁵ illa salutationis et pacis verba, quae Christus fecit discipulis suis, postquam resurrexerat.

15 66. Et fractio ¹ oblatarum fractionem ² significat illam quam dominus in Emmaus ³ duobus fecit.

67. Denique orantes canunt ¹ postcommunionem cantores, ut ostendant Christum in populo, eius corpore et sanguine corroborato, manere.

20 68. Exhinc a presbitero postulatur populo ¹ aeterna benedictio, quia Christus coram discipulis manducans et bibens, cum resurrexisset a mortuis, reliquias eis dedit, elevatisque manibus ipsis benedixit et ² reliqua. His enim discipulis data benedictio intellegitur ³ perennis ⁴.

25 69. Episcopus, autem, his ¹ ita gestis, ad propria redit, quia Christus, omnibus ex ordine completis, ad caelos ascendit.

70. Tunc demum a diacono dicitur: *Ite missa est*, id est: Ite cum pace in domos vestras, quia transmissa est pro vobis oratio ad dominum et per angelos, qui nuntii ¹ dicuntur, allata est in divinae
30 conspectu ² maiestatis. Respondens autem populus, *Deo gratias* dicit, quia apostoli post ascensionem, adorantes Iesum, regressi sunt in Hierusalem ³ cum gaudio magno. Et erant semper in templo laudantes Deum et benedicentes dominum.

¹³ obsecuntur B G. — ¹⁴ se] *suprascr. corr.* V.

35 63. ¹ <sunt> diaconi B D G J K T. — ² fungentes T.

65. ¹ cloeri B. — ² surrexisti K T; resurrexisse C D. — ³ consecratur D. — ⁴ vivificatur D. — ⁵ significat G.

66. ¹ fraccio T. — ² fraccionem T. — ³ Emaus B G.

67. ¹ canunt] cantant B D G K L.

40 68. ¹ populo] *suprascr.* G. — ² in C D. — ³ intelligitur G K L V; intellegitur, *corr.* intelligitur J. — ⁴ perhennis K L T.

69. ¹ his] *om.* D.

70. ¹ nuncii G L. — ² conspectum B G J L T et *Hanssens.* — ³ Ierusalem G.

XCV. Item ¹ alia expositio ² totius ³ missae ex ⁴ concordia divinarum ⁵ scripturarum.

1. Introitus ¹ missae quare dicitur? R. ² Eo quod per eum introitur ad eius officium.

Int. ³ Versus eius quare cantatur? R. ⁴ Eo quod per ⁵ eum re-
vertitur ⁶ ad introitum. Int. ⁷: *Gloria* cur cantatur? R. ⁸ Ut ostenda-
tur habere patrem et filium et spiritum sanctum aequalem gloriam ⁹,
coeternam maiestatem, in principio et nunc et semper et in secula
seculorum, id est in ¹⁰ praeterito et praesenti et futuro tempore.

2. Int. ¹ *Kyrie* ² *eleison* quam ob rem celebratur? R. ³ Ut ⁴ pater, ¹⁰
qui tradidit unicum filium suum pro nobis, eruat nos a paenis ⁵ inferni.
Int. ⁶ *Christe* ⁷ *eleison* quare cantatur? R. ⁸ Ut filius ⁹ Iesus ¹⁰ Christus
dominus noster una cum patre liberatis nobis a penis ¹¹ perpetuis det
vitam aeternam, ut ipse ait: ^a *Volo, pater, ut ubi ego sum, b illic sit*
et minister meus. Kyrie ¹² domine, *eleyson* ¹³ miserere interpretatur ¹⁴; ¹⁵
Kyrie ¹⁵ *eleison*, domine miserere; *Christe eleyson*, Christe miserere.

3. Int. ¹ *Gloria in excelsis Deo*, utquid cantatur? R. ² Ut ostendatur, Christo nato, Gloria in excelsis esse angelis, qui numquam peccaverunt nec discordiam cum Deo habuerunt, et pax a Christo

XCV. Mss.: B, f. 80^r-81^v; C, f. 92^v-94^r; D, f. 80^r-81^v; G, f. 10^v-12^r; J., ²⁰
f. 117^r-119^v; K, f. 15^v-17^r; L, f. 15^v-22^v; T, f. 84^v-85^r.

Ed.: J. M. HANSSSENS, *Amalarii ep. op. liturg. omnia*, t. III, pp. 317-321
(d'après sept manuscrits, dont six exemplaires du Romano-germanique:
BAMBERG, *Lit.* 53; EICHSTAETT, *Pont. de Gondekar*; LUCQUES 607; MÜNICH 3909,
14690; ROME, *Vallicell.* D. 5). — J. M. HANSSSENS, *Le premier commentaire* ²⁵
d'Amalaire, dans les *Ephemerides liturgicae*, XLIV (Nov. Ser. IV), 1930, pp. 42-
46 (d'après six manuscrits, dont quatre exemplaires du pontifical Romano-
germanique: BAMBERG, *Lit.* 53; EICHSTAETT, *Pont. de Gondekar*; MÜNICH 3909
et 14690). — Cf. FRANZ, *Die Messe*, pp. 410-412.

Titulus. ¹ Item] Incipit B G K L. — ² expositio T. — ³ totius] om. G K ³⁰
L. — ⁴ ex ... scripturarum.] om. B G K L. — ⁵ divinarum scripturarum] scriptu-
rarum divinarum D T.

1. ¹ <Interrogatio> Introitus J T. — ² R.] om. D G K L. — ³ Int.] om. B G
K L. — ⁴ R.] om. B G K L. — ⁵ per eum] om. T. — ⁶ revertimur T. — ⁷ Int.] om.
B G K L. — ⁸ R.] om. B G K. — ⁹ gloriam] om. D. — ¹⁰ in] om. *Hanssens.* ³⁵

2. ¹ Int.] om. B G K L. — ² Kyrie eleyson B L T; Kyrieleyson G; Kyrie-
leison J. — ³ R.] om. B G K L. — ⁴ Ut] Et K. — ⁵ poenis B T; penis C. —
⁶ Int.] om. B G K L. — ⁷ Christeleison J; Christe eleyson B L K. — ⁸ R.] om.
B G K L. — ⁹ filius <tuus> T. — ¹⁰ Iesus Christus dominus noster] dominus noster
Iesus Christus B. — ¹¹ poenis B K L T. — ¹² Kirie J. — ¹³ eleison J. — ¹⁴ inter- ⁴⁰
pretatur] *supraser.* G. — ¹⁵ Kyrie eleyson K T; Kyrieleyson J.

3. ¹ Int.] om. B G K L. — ² R.] om. B G K L T. —

XCV. 2. ^a Ioh. XVII, 24. — ^b Ioh. XII, 26.

Iesu in omnibus facta hominibus bonae voluntatis, qui³ usque ad
nativitatem Christi, propter sua peccata discordiam cum Deo⁴ et
cum angelis habuerunt.

4. Int.¹ Oratio quare dicitur? R.² Ab orando, eo quod per ipsam³
5 orantur bona populo. Int.⁴ Collecta unde nuncupatur? Eo⁵ quod
colligitur populus in unum.

5. Epistola¹ quare dicitur? Ut² ostendat per evangelium Chri-
stum prope venturum. Epistola enim supramissa³ dicitur, eo quod
sit missa ab apostolis super legem Moysi, psalmos, prophetas⁴ et
10 evangelium. Significat autem Iohannis prophetiam, qui Christum
prope nuntiabat⁵ adesse.

6. Responsum¹ quare dicitur? A² respondendo, eo quod uni
inchoanti unitur, ut laudem universus referat populus domino³.
Al enim dicitur « laus tibi, benedicte »; le « laus tibi, aeternae », lu
15 « laus tibi, lux lucis »; ia « laus tibi, illuminatio⁴ lucis ». Vertitur ad
Alleluia.

7. Evangelium¹ quare dicitur? Ut², velut Christus post legem,
prophetas et³ psalmos ore suo predicavit, ita per⁴ epistolam, res-
ponsorium et *Alleluia* per ipsum populo eius predicatio⁵ annun-
20 tiatur⁶. Evangelium namque « bonum nuntium »⁷ dicitur, quod
annuntiat⁸ nobis in⁹ futuro vitam post mortem, requiem post la-
borem, regnum¹⁰ post servitium; « bona annuntiatio »¹¹, eo quod
annuntiet nobis nativitatem Christi, imperet¹² passionem¹³, sepul-
turam, resurrectionem, in caelum ascensionem, in fine mundi ad
25 iudicandum eius adventum.

8. Cur¹ duae candelae precedunt evangelium? Propter² gemi-
nam dilectionem, Dei videlicet et proximi, sive propter duo testa-
menta quibus illuminatur³ genus humanum, seu⁴ propter duos
resurrectionis testes, id est Moysen et Heliam⁵.

30 ³ qui usque] usque quia J. — ⁴ Deo <habuerunt> T.

4. ¹ Int.] om. B G K L. — ² R.] om. B G K L. — ³ ipsum B. — ⁴ Int.] om.
B G K L. — ⁵ <R.> Eo J T.

5. ¹ <Int.> Epistola J T. — ² <R.> Ut J T. — ³ supramissa] supermissa J. —
⁴ <et> prophetas G. — ⁵ nuntiabat L.

35 3. ¹ <Int.> Responsum J T. — ² <R.> A J T. — ³ domini B C D G K L.
— ⁴ inluminatio B.

7. ¹ <Int.> Evangelium J. — ² <R.> Ut J. — ³ et] om. T. — ⁴ per] post J
et *Hanssens*. — ⁵ praedicatio T. — ⁶ annuncietur G L T; adnuntiatur B J. —
⁷ nuncium G L T. — ⁸ annunciat G L T. — ⁹ in futuro] *suprascr.* C. — ¹⁰ regnum
40 post servitium] post servitium regnum T. — ¹¹ adnuntiatio J; annuntiatio G
L. — ¹² imperet] imperat G; impetret J; insuper et: *Hanssens*. — ¹³ passionem
<Christi> J.

8. ¹ <Int.> Cur D J. — ² <R.> Propter D J. — ³ inluminatur B. — ⁴ seu]
sive G. — ⁵ Eliam C V.

9. Cur ¹ duae, quae ² praecedunt evangelium, lecto extinguuntur ³ candelae? Quia ⁴, Christo ⁵ loquente, doctores valent ecclesiam ⁶ illuminare ⁷. Tacente autem illo, id est recedente spiritu sancto, candelae, id est doctores, aecclesiam illuminare nequeunt. Ideoque, perlecto evangelio, candelae extinguuntur ⁸. Etenim candelae doctores aecclesiam illuminantes ⁹ significant. 5

10. Offerentibus ¹ hominibus, cur cantus caelebratur? Ut ² ostendatur debere gratias et laudes Deo referre homines, dum manibus ceterisque membris ³ agere satagunt opera, quibus valeant ⁴ ei placere. 10

11. Quod autem episcopus aut sacerdos sedet in officio missae tribus ¹ horis, id ² est dum epistola legitur et responsum cantatur et *Alleluia*, significat tres dies quibus in templo dominus sedit ³ duodecim annorum Hierusolimis ⁴ *in a medio doctorum audiens et interrogans illos*. Sedens namque episcopus versus est ⁵ ad populum, ¹⁵ ut ostendatur potestas ei data a Deo, ut possit superspeculari et superintendere, qui ⁶ humiliter stet in aecclesia quive superbe ⁷, quia episcopo animae sunt sive presbitero commissae. Ex omnibus enim illis redditurus est rationem.

12. Prima enim ¹ oratio super corpus Christi futurum secreta ²⁰ dicitur et secrete cantatur, quia de ² gentilibus, qui erant venturi in corpus Christi, antequam idem consecraretur in cruce, secrete et mystice ³ prophetabatur. Si Christus solitudinem quesivit ⁴ in oratione, quanto magis nos oportet quaerere ⁵ et tacite orare, qui undique circumdamur tumultibus vitiorum et mansuetudine ⁶ ²⁵ saeculi. Utile est enim omnem orationem specialem sacerdotum secretam esse, ut non cogitent ⁷ quomodo placeat ⁸ compositio oris populo, sed solummodo pensent qualiter mens placere possit soli Deo quem orant.

9. ¹ <Int.> Cur D J. — ² quae] *superscr.* C. — ³ <confestim> extinguuntur B D G J K L T; extinguuntur C. — ⁴ <R.> Quia D J. — ⁵ Christo loquente] loquente Christo J. — ⁶ aecclesiam T. — ⁷ inluminare B. — ⁸ extinguuntur B D K L; extinguuntur C. — ⁹ inluminantes B.

10. ¹ <Int.> Offerentibus D J. — ² <R.> Ut D J. — ³ membris K T. — ⁴ valent D. 35

11. ¹ <tribus diebus id est> tribus horis B D J K L T. — ² id est] *om.* B D J K T. — ³ sedet T; sedit <Iesus> G. — ⁴ Hierosolimis B D J K L T; Ierosolimis G. — ⁵ est] *superscr.* C. — ⁶ qui] quis: *Hanssens.* — ⁷ superbae B D.

12. ¹ enim] *om.* *Hanssens.* — ² de gentilibus] diligentibus T. — ³ mystice B G J. — ⁴ quaesivit T. — ⁵ querere L. — ⁶ mansuetudine] inmansuetudine G ⁴⁰ et *Hanssens.*; in qua (que) mansuetudine L; mala consuetudine *corr.* J. — ⁷ cogitet, *corr.* cogitent C. — ⁸ placeat compositio oris] compositio oris placeat J.

13. Praefatio ¹ autem « praelocutio » dicitur. Haec namque oratio, quae prephatio ² nuncupatur, praelocutio est totius secuturæ orationis, quae fit super corpus consecratum, a ³ *Te igitur* usque ad *Agnus Dei*. In hac enim preloquitur sacerdos grates laudesque
5 Deo, ut melius ad consecrandum corpus Christi Iesu possit pervenire.

14. Finita namque laude sacerdotis. totus simul canit chorus angelicum ymnum, id est *Sanctus, Sanctus, Sanctus* ut una aequalisque gloria, laus et honor decantetur patri et filio et spiritui sancto.

10 15. Cur ¹ *Te igitur* secreto canitur? Ut ² Christo oboediatur dicenti: *« Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum et clauso ostio »* ³ *ora patrem tuum*. Moris namque fuit sanctorum patrum, ut, cum vellent ⁴ specialiter orare, primum laudem ⁵ Deo agerent et postmodum orationem ⁶ secretam perficerent. Ipse enim Christus ven-
15 turus ad consecrationem corporis sui solus secreta ⁷ orabat et ob id nos in consecrationem ⁸ corporis eius secretam facimus orationem.

16. Quod autem diaconus, calicem cum sacerdote elevans, partem eius fanone ¹ tegit ² partemque detectam relinquit, significat sudarium quod fuit ³ super Iesum, non totum corpus eius tegens ⁴.

20 17. Post ¹ secretam quare tria cantantur ², id est *Preceptis salutari-ribus* et oratio dominica et *Libera nos, quaesumus, domine?* Ad ³ perficiendum corpus, propter legem scilicet naturalem, et per Moysen datam et evangelicam a Christo ordinatam; sive propter tres ⁴ dies quibus iacuit corpus ⁵ eius in sepulchro ⁶. Secreta namque significat
25 orationes quas agebat Christus ab hora coenae usquedum suspensus ⁷ est in cruce. Haec enim tria, quae sequuntur ⁸, eiusdem sepulturae trium dierum secretum designant.

18. Quare ¹ panis cum cruce in vinum mittitur ², dicente sacerdote: *Pax domini sit semper vobiscum?* Ut ³ ostendatur Christi ani-
30 mam ad eius corpus redeuntem et pacificata ⁴ esse non solum quae in

13. ¹ Praefatio L. — ² praefatio G J T. — ³ a] ante G.

15. ¹ <Int.> Cur D J. — ² <R.> Ut D J. — ³ hostio J. — ⁴ vellent specialiter] specialiter vellent G. — ⁵ laude C. — ⁶ oratione D. — ⁷ secretae B C D L; secreto B. — ⁸ consecratione B G K L.

35 16. ¹ fanonem C. — ² tegit] tangit G. — ³ fuerat B J. — ⁴ tegens] tangens D.

17. ¹ <Int.> Post D J. — ² cantatur D; cantatur, corr. cantantur J. — ³ <R.> Ad D J. — ⁴ tres] om. B. — ⁵ corpus eius] eius corpus D J G. — ⁶ sepulchro C. — ⁷ suspensus T. — ⁸ secuntur B D G J.

18. ¹ <Int.> Quare D J. — ² mittatur C V. — ³ <R.> Ut D G J. — ⁴ paci-
40 ficatam J. —

caelo sunt, sed quae in terra. Quid ⁵ enim est panem in vinum mittere? Animam ⁶ Christi ad eius corpus redire.

19. Quare ¹ homines invicem sibi osculum dant, quod est pacis ² signum? Ut ³ ostendant se coniunctos esse in corpore Christi, per quem pax ⁴ facta est in caelo et in terra. 5

20. Quare ¹ panis ² frangitur in patena? Ut ³ rememoretur panis vivus esse fractus nobis qui de caelo descendit per unitatem personae.

21. *Agnus* ¹ *Dei* quare cantatur? Ut ² oremus Christum numquam desistere misereri nostri ³, qui nostri ⁴ miseratus ⁵ est in passionem. 10

22. Cur ¹ populus ieiuno corpore a carnalibus escis communicatur ²? Ut ³, qui ⁴ in anima spirituales ⁵ sunt, spiritalia ⁶ primitus sumant alimenta vitae ⁷ aeternae, ut ⁸ impleatur ⁹ in eis quod dominus ait: *Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem* ¹⁰ *meum*, et ¹¹ reliqua. Communio ¹² quare appellatur spiritalis ¹³ esca? Quia ¹⁴ in communione ¹⁵ ad vivificandas animas a cunctis percipitur dignis. 15

23. Cantus ¹ post communionem quare celebrantur ²? Ut ³ ostendatur vaere ⁴ gratias agere populos et laudes Deo, corpore ⁵ Christi et sanguine suscepto ⁶. 20

24. Oratio quae fit a sacerdote post communionem postulat iugem largiri a domino benedictionem populo ¹, quae numquam derelinquat ² sumentium ³ corda corpus et sanguinem Christi.

Explicit. Deo ⁴ gratias.

⁵ <Int.> Quid D J. — ⁶ <R.> Animam D J. 25

19. ¹ <Int.> Quare D. — ² pacis signum] signum pacis G. — ³ <R.> Ut D J. — ⁴ pax facta est] facta est pax G T.

20. ¹ <Int.> Quare D J. — ² panis frangitur] frangitur panis G. — ³ <R.> Ut D J.

21. ¹ <Int.> Agnus D J. — ² <R.> Ut D J. — ³ nostri] nobis G. — ⁴ nostri] nos D K L T. — ⁵ miseratus] misertus G et *Hanssens*. 30

22. ¹ <Int.> Cur D J. — ² communicat G. — ³ <R.> Ut J. — ⁴ qui in] quia in B G K L; quia J; in anima, *corr.* animae J. — ⁵ spirituales] *bis repet.* B J; spirituales G K L. — ⁶ spiritalia G K L. — ⁷ vita aeterna D. — ⁸ <et> ut B D J K. — ⁹ impleatur D G L T. — ¹⁰ sanguinem meum] meum sanguinem G. — ¹¹ et reliqua] *om.* T. — ¹² <Int.> Communio D; <Int.> Communicatio J. — ¹³ spiritalis G K L. — ¹⁴ <R.> Quia D. — ¹⁵ communione] commune C G J L T. 35

23. ¹ <Int.> Cantus D J. — ² celebratur G K. — ³ <R.> Ut D J. — ⁴ vere G T. — ⁵ corpore Christi et sanguine] corpore et sanguine Christi G. — ⁶ suscepto L; suscepit K. 40

24. ¹ populo] *om.* G. — ² derelinquat D. — ³ sumentium corda] corda sumentium G. — ⁴ Deo gratias.] *om.* K L.

XCVI. <Ex> Concilio¹ Toletano V Cap. XVIII².

Post orationem dominicam et coniunctionem panis et calicis benedictio in populum sequatur¹ et tunc demum corporis et sanguinis² sacramentum³ sumatur, eo videlicet ordine, ut sacerdos et
 5 levita ante altare communicent, in choro clerus, extra chorum populus⁴.

XCVII. Hic incipit qualiter quaedam orationes et cruces in *Te igitur* agenda sunt. (= Ordo VII, nn. 6-26, *rec. brevior*).

Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppeditetur, exhibemus infra textum Ordinis VII, nn. 6-26, prout a M. Andrieu divulgatus est (M. ANDRIEU, Les Ordines Romani, t. II, pp. 295-305), omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quas studiosum lectorem remittimus.

1. [6]. *Te igitur, clementissime pater usque habeas et benedicas.* Hic
 15 signat oblationem et calicem tribus vicibus, non tamen sub una cruce, sed separatim singulis singulas faciens cruces: *Haec dona, haec munera, haec sancta sacrificia inlibata, usque:*

2. [7]. *Memento domine, famulorum famularumque tuarum.* Hic nomina vivorum memorentur, si volueris, sed non dominica die, nisi cae-
 20 teris diebus. *Et omnium circumstantium usque: Cosmae et Damiani.*

3. [8]. Si fuerit natale sanctorum, hic dicat: *Sed et diem natalicii beati*

XCVI. Mss.: B, f. 81v; C, f. 94r; D, f. 81v; G, f. 11v-12i; J, f. 119v; K, f. 17r; L, f. 20v; T, f. 85v.

Éd.: *Conc. Toletanum IV (an. 633) c. 18; BRUNS, Canones, pp. 228-229.*
 25 *Titulus.* ¹<Ex> concilio J T; concilio ... XVIII] *om.* B. — ²XVIII] XCIII D K L; capitulo XCIII G (*in margine*) et J.

¹sequitur G. — ²sanguinis <domini> B G J K L et Bruns. — ³sacramentum] consecramentum D. — ⁴populus] populi D.

XCVII. Mss.: A, f. 49r-50v; B, f. 75r-75v; C, f. 94r-95r; D, f. 81r-82r; G, f. 6v-7r;
 30 J, f. 119v-121r; K, f. 9v-10v; L, f. 13r-14r; T, f. 85v-86r; V, f. 70v-71v. — Autres mss. dans ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, p. 6.

Éd.: HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, p. 588; éd. 1610, col. 1177-1178; éd. 1677, p. 750. — BALUZE, *Capitul.*, t. II, col. 1366-1368 (d'après Sangall. 446). — MÉNARD, *Sacr. Grég. Not.* 88 (d'après Parisinus 820); PL. LXXVIII, 283-
 35 284. — MABILLON, *Ordo IV; Mus. Ital.* t. II., pp. 559-560 (début) et 61-62 (d'après Alexandrinus 173); PL. LXXVIII, 1380, 983-984. — GIORGI, *De lit. rom. pont.*, t. III, pp. 365-370 (d'après Vat. lat. 1147 avec collation des codd. Vat. 1146 et 1148). — GERBERT, *Monum.*, t. II, pp. 165-166 (d'après un ms. de Saint-Blaise). — ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. II, pp. 296-305 (*Ordo VII*, nn. 6-26).

Illius celebrantes et omnium sanctorum tuorum, usque: Per Christum dominum nostrum.

4. [9]. Hic inclinatur se usque ad altare dicens: *Hanc igitur oblationem usque iubeas grege numerari. Per Christum dominum nostrum.*

5. [10-12]. Hic erigit se sursum. Oblatam solam hic benedicit: *Quam oblationem tu, Deus, in omnibus, quaesumus, benedictam, ascriptam, ratam, rationabilem, acceptabilemque facere dignare.* Hic ambo signatur, id est, oblata et calicem: *ut nobis corpus et sanguis, usque: tibi gratias agens benedixit, fregit, dedit discipulis suis dicens, usque: item tibi gratias agens benedixit.*

6. [13]. Hic quatuor vicibus solam oblatam signatur, in quinta vice super calicem solum crucem faciens: *hostiam puram, hostiam sanctam, hostiam immaculatam, panem sanctum vitae aeternae et calicem salutis perpetuae,*

7. [14-15] usque: *immaculatam hostiam.* Hic inclinatur se iterum iuxta altare, dicens: *Supplices te rogamus, omnipotens Deus.* Hic oratur apud se quod voluerit.

8. [15]. Deinde dicit: *iube haec perferri per manus, usque: in conspectum.* Hic se erigit, haec verba dicens: *ut quotquot ex hac altaris participatione, usque: Per Christum.*

9. [16]. Hae orationes duae dicuntur, una super dypticos, altera post lectionem nominum, et hoc cottidianis vel in agendis tantummodo diebus: *Memento etiam, domine, et eorum nominum qui nos praecesserunt cum signo fidei et dormiunt in somno pacis.* Et recitantur. Deinde postquam recitata fuerint, dicit: *Ipsis, domine, et omnibus in Christo quiescentibus locum refrigerii, lucis et pacis ut indulgeas deprecamur. Per Christum dominum nostrum.*

10. [17-18]. *Nobis quoque peccatoribus, usque: sed veniae, quaesumus, largitor admitte. Per Christum dominum nostrum.* Hic archidiaconus erigens se venit et, involvens calicem mappula, levatur illum contra domnum papam.

11. [18]. *Per quem haec omnia, domine, semper bona creas.* Hic ambo signatur, id est oblatam et calicem, tribus vicibus, singulis singulas faciens cruce: *sanctificas, vivificas, benedixit et praestas nobis.* Hic levatur dominus papa oblatas duas usque ad oram calicis, et tangens eum de oblationibus tenente illum archidiacono: *Per ipsum et cum ipso et in ipso est tibi Deo patri omnipotenti, in unitate spiritus sancti, omnis honor et gloria.* Tunc dicit in altum: *Per omnia saecula saeculorum.* Resp.: *Amen.*

12. [19]. Tunc reponitur oblatam in altari et dicit in altum: *Oremus.* Deinde dicit: *Praeceptis salutaribus moniti usque: Sed libera nos.*

13. [20]. Tunc dicit dominus papa, interveniente nullo sono, hanc orationem: *Libera nos, quaesumus, domine, usque: Petro, Paulo atque Andrea,* Hic nominatim quales voluerit sanctos vel quantos commemorat, deinde infert *cum omnibus sanctis, da propitius pacem usque: Per omnia saecula saeculorum. Amen.*

14. [21]. Deinde dicit: *Pax domini sit semper vobiscum.* Resp.: *Et*

cum spiritu tuo. Deinde dat pacem altari vel patenae, et sic populus dat sibi pacem.

- 15 15. [22]. Dum vero domus papa dicit: *Pax domini sit semper vobiscum*, non mittit partem de Sancta in calicem, sicut caeteris sacerdotibus mos est. Dum confringunt *Agnus Dei* dicit.

16. [23]. Et expleta confractione, quando communicat dominus apostolicus, partem sibi mordet et reliquam in calicem mittit, faciens crucem de ea tribus vicibus super calicem, nihil dicens.

17. [24]. Et sic confirmatur de calice, tenente calicem archidiacono.

- 10 18. [25]. Quando vero dominus apostolicus descendit ab altari, incipit communicare populus et dicitur antiphona ad communionem.

19. [26]. Et expleta communione et antiphona tunc surgit dominus papa et, veniens ad altare, salutat altius dicens: *Dominus vobiscum.* Resp.: *Et cum spiritu tuo.* Deinde dat orationem: *Quod ore sumpsimus, domine, mente capiamus et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.* Per.

XCVIII. Ordo processionis, si quando episcopus festivis diebus missam celebrare voluerit, ita ut ab antiquis patribus occidentalium institutione est constitutus, hic adesse cernitur scriptus. (= Ordo X).

- 20 *Ad commodum lectoris tantum, utque integrior conspectus Pontificalis Romano-germanici suppedietur, exhibemus infra textum Ordinis X prout a Michaelē Andrieu evulgatus est* (M. ANDRIEU, *Les Ordines romani*, II, pp. 351-362), *omissis tamen critici apparatus lectionibus, ad quem studiosum lectorem remittimus.*

- 25 1. Postquam prima hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud quosdam capitulum nuncupatur, a decano vel cantore singuli ad missam ministeria acturi destinandi sunt.

2. Et cum tintinnabulum ad tertiam sonuerit, omnes simul fratres in chorum ordinatim convenire debent, humeralibus et albis, apud quos-

30 dam autem casulis induti.

3. Sed processionem coram episcopo acturis a custode aecclesiae in sacrario ornamenta praebenda sunt: presbiteris duobus, qui episcopum ducturi sunt, cappae: diaconis stolae et dalmaticae; subdiaconis vero

XCVIII. Mss.: A, f. 67^r-74^v; B, f. 72^r-75^r; C, f. 95^r-98^v; D, f. 82^r-84^v; G, f. 4^v-6^v; J, p. 205-214; L, f. 9^r-12^v; T, f. 79^r-81^r. V, f. 63^r-66^r. — Autres mss. dans ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. I, p. 7.

Éd.: CASSANDER, *Ordo rom.*, f. 10^r-16^r. — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 6-9; éd. 1610, col. 7-10; éd. 1677, pp. 659-661. — MABILLON, *Ordo VI; Mus. Ital.*, t. II, pp. 70-76; PL, LXXVIII, 889-994. — H. A. WILSON, *The Benedictional of Archb. Robert*, pp. 61-65 (d'après ROUEN, cod. 369). — ANDRIEU, *Les Ordines Romani*, t. II, pp. 351-362 (*Ordo X*).

sibi congruae vestes, quae apud quosdam subdiaconiles nominantur, et mappulae in sinistra manu ferendae; acolitis candelabra et turibula portaturis casulae.

4. His cum induti fuerint, acolitis candelabra portantibus, subdiaconibus, archidiacono qui evangelium fert in medio stante, extra sacrum sive intra, ubi se pontifex parat, retro acolitis ordinatim standum est. 5

5. Duo autem presbyteri, ita ut ad missam, excepto quod cappis induti sunt, vestiti, una cum septem diaconis coram episcopo stantes, ministrent ei, cantantes cum illo VII paenitentiales psalmos cum letania.

6. Tertia vero a fratribus impleta, procedunt diaconi de sacrario, 10 dividentes se in duas partes, IIII^{or} ad dexteram et III ad sinistram et tunc procedat episcopus stetque extra chorum, sic prope adeo ut cantori manu innuere valeat; cui etiam silendum est usquequo episcopus cantare iusserit.

7. Dehinc, innuente episcopo, cantetur introitus et pontifex, a custode aecclisiae, qui alba indutus esse debet, incensum accipiens, ponat in turibulum et, archisubdiacono apportante evangelium complicatum, osculetur: quo tamen a plerisque revoluta, illud evangelium, quod illo die legendum est, osculatur. 15

8. His impletis, cum psalmus cantatur, innuente episcopo, procedant acoliti cum candelabris, primum unus, tunc duo et duo, et subdiaconi similiter; protinus diaconi secuturi et sic procedat sacerdos in chorum, ducentibus eum duobus presbyteris, quos cappis iam ante prediximus esse indutos, sive, ut alii volunt, diaconibus. 20

9. Apud quosdam autem in hac processione, aliis subdiaconis preedentibus, ille qui lectionem lecturus est cum evangelio, retro diaconos, episcopum precedit, coram quo duo acoliti cum candelabris unusque cum turibulo antecedunt: quibus utique in hoc consentiendum esse volumus. 25

10. Igitur ut omnis processio in chorum venerit, acoliti cum candelabris se dividant, IIII^{or} scilicet in dexteram et III in sinistram, similique modo subdiaconi faciant. 30

11. Subdiaconi autem, protinus ut in chorum venerint, quasi quadam linea porrecti usque ad altare progredientes, simul se inclinent coram eo atque, evangelio superposito, IIII^{or} in dextro eius cornu et III consistant in sinistro. 35

12. Pontifex igitur, postquam in medietatem chori perducitur, presbyteris qui eum ducebant, sive diaconibus, manus eius osculantibus propriaque repetentibus loca, inclinans se Deum pro peccatis suis deprecetur.

13. Tunc erectus primum presbyteris duobus, deinde diaconis per 40 ordinem omnibus pacis oscula dabit.

14. In quibusdam enim locis usus est et consuetudo ut, his finitis, minister cum turibulo subdiaconum evangelium portantem antecedit ad altare, coram illo incensum ponens, et subdiaconus desuper evangelium deponens revertatur. In aliis vero non incensum ad altare portatur, antequam oblationes altari superponuntur. 45

15. Igitur, his peractis, cum *Gloria*, innuente episcopo, cantatibur, a sepedictis presbiteris in superiorem ducendus est gradum, non omnino ad altare.

16. In quo etiam loco gressus figendus est usquequo presbiteri primo, et tunc duo et duo diacones, altaris cornua osculentur et novissime archidiaconus solus.

17. Sed continuo ut episcopus in altiora scandere inceperit, subdiaconis, qui prius iuxta altare stabant, choro *Gloria patri* canente, ad propria loca revertendum est et IIII^{or} in dextro choro, tribus in sinistro standum erit.

18. Quibus ita finitis, item versus a choro cantandus est et pontifex usque in medietatem altaris ducendus, ubi, se altari inclinans, evangelium osculetur et sic demum dextro cornu altaris ubi etiam sibi sedes parata est, osculum ferat.

19. Tunc alius presbiter proprium repetat locum, alius autem librum episcopo porrigat atque revolvat et diaconi IIII^{or} in dextro, III in sinistro altaris cornu consistent.

20. Peracto itaque introitu, innuente episcopo, cantandum est *Kyrieleyson*, sine cuius insinuatione cantorem nihil canere licebit.

21. Et tunc acoliti candelabra in inferiori gradu, quasi quodam filo per rectam lineam ponant, vel, ut quidam volunt, in modum crucis.

22. Igitur, cum *Gloria in excelsis Deo* percantabitur et pontifex se ad populum *Pax vobiscum* dicturus convertit, diaconi simul cum eo se conversuri sunt.

23. Cumque collecta finierit, lectio legatur et, sedente episcopo, accedat archidiaconus et, genu flexo ante eum, regat vestimenta illius et, prebens se ad pedem, revertatur.

24. Finita vero lectione, illis qui gradalem et *Alleluia* cantaturi sunt, iuxta pulpitem, in inferiori gradu standum est.

25. Cum autem omnia usque ad evangelium impleta fuerint, accedat princeps aecclesiae ad episcopum, pixidem in qua thus habetur in manu ferens, sequente acolito qui turibulum portat, et, imposito in illud incenso ab episcopo, et subdiacono in dextra parte altaris diaconum prestante, accedat diaconus ad altare, Deum his verbis adoraturus: *Domine, labia mea aperies et os meum annuntiabit laudem tuam.*

26. Et, adorato altari, genuflectens ante episcopum, accipiat ab eo benedictionem et, prebens se ad pedem eius, adhibente manum episcopo, osculetur eam et, protinus ad altare progrediens,umat evangelium continuo lecturus.

27. Candelabra autem ferentes infra pulpitem, contra diaconum, stare debent. Sed ille qui turibulum tenet iuxta eum stet in sinistra parte, usquequo evangelium perlegatur.

28. Ut autem diaconus legere incoeperit, duo acoliti involuti in sacramento a custode aecclesiae sacra vasa accepturi sunt et ea in chorum portaturi; et alter, cum calice corporali cooperto et vino cum aqua mixta infuso in dextra parte, alterque cum patena in sinistra parte erit.

29. Itaque, perlecto evangelio accipiat subdiaconus pulvinar et evangelium a diacono, eumque precedat; coram quo etiam unus cum turibulo et VII acoliti cum candelabris usque ad altare antecedant.

30. Quo cum pervenerint, episcopus, accepto odore incensi et evangelio deosculato, ad predicationem per manus presbyteri et archidiaconi 5 perducendus est.

30. Quo cum pervenerint, episcopus, accepto odore incensi et evangelio deosculato, ad predicationem per manus presbyteri et archidiaconi perducendus est.

31. Et interim, dum sermonem facit ad populum, subdiaconus, circum- 10 eundo fratribus, evangelium apportet, ab omnibus ordinatim deosculandum.

32. Sin autem episcopus predicare noluerit, alta voce incipiat canere *Credo in unum Deum*, et ita omnis chorus, incipiens *patrem omnipotentem*, 15 ad finem usque perducatur.

33. Diaconus vero, statim ut a pulpito gradum ad altare ascenderit, accipiens corporale ab acolito, alio se adiuvante diacono, super altare distendat; quod utique linteum ex puro lino contextum esse debet, quia sindone munda corpus domini legitur involutum in sepulchro, et tantae 20 quantitatis esse debet, ut totam altaris superficiem capiat.

34. Archisubdiaconus quippe ut evangelium ab omnibus clericis deosculatum super altare deposuerit, accipiens calicem ab acolito, archidiacono appor- ter vinum, per colum, quod in sinistra manu romanus ordo archisubdiaconum auriculari digito ferre iubet, purgandum. 25

35. Quod utique vas, in id opus aliquo metallo formatum, in medio 25 sui plurima quasi acus foramina ad excolandum vinum ostendit; et illud archisubdiaconus, per totum missae officium, in sinistra manu, illo quo prediximus digito, anulo suspensum portaturus est.

36. Quibus ita peractis et simbolo finito, dicat pontifex ad populum una cum illo diaconis, ut praefati sumus, conversis: *Dominus vobiscum*, 30 et *Oremus*.

37. Et tunc illo innuente, offertorium cantetur a choro.

38. Et ille a presbytero et archidiacono ad locum, ubi oblationes a fidelibus laicis, sive viris sive feminis, offeruntur, easdem accepturus ducatur, precedentibus coram eo subdiacono cum calice et acolito cum 35 patina.

39. Quo cum pervenerit, diaconus, a subdiacono calicem accipiens, omnibus qui oblationes obtulerunt, eisdem ab eo acceptis et in patinam impositis, manum suam cum calice ad osculandum praebeat, et illum iterum subdiacono det ad portandum. 40

40. Ille autem cum presbytero episcopum ad altare reducat, similiter ut ante precedentibus ipsis cum calice et patina.

41. Ubi cum ventum fuerit et episcopus sedem petierit, antecedant duo acoliti cum manutergio et, genuflexo ante eum, totum illi sinum eodem cooperiant, ne lavans manus aqua casulam spargat; tercius autem 45

acolitus, aquam illi ministraturus, in medio duorum genua flectat coram eo.

42. Quod ideo ab antiquis patribus decretum fertur, ut pontifex, qui tunc caelestem panem accepturus est, a terreno pane, quem iam a
5 laicis accepit, manus lavando expurget.

43. Lotis autem manibus, surgat episcopus, ut accipiat oblationes a duobus presbiteris et diaconibus et ab omnibus clericis, quos non tam patrum instituta iubent, quam proprium arbitrium immolare suadet.

44. Quas cum acceperit atque altari superposuerit, apportante sibi
10 archidiacono oblatas in patina a nullo immolatas, accipiat ex illis quantum sibi sufficere videatur et alias archidiacono restituat, quae ille custodi aecclesiae ad observandum committat.

45. Igitur oblatione altari superposita, accipiens diaconus calicem ab archisubdiacono super altare continuo ponat.

15 46. Tunc episcopus benedicens hostias et dicens: *Veni, sanctificator omnipotens, aeternae Deus, benedic hoc sacrificium tibi praeparatum, qui vivis et regnas in saecula saeculorum*, convertat se et sumat incensum a custode aecclesiae, ponensque in turibulum offerat illud altari detque archidiacono.

20 47. Ille vero, postquam hoc commendaverit acolito, eat in locum suum, scilicet in medio diaconorum, qui omnes coram altari retro episcopum per rectam lineam stare debent.

48. Tunc episcopus dicat, ad populum conversus: *Orate pro me*. Hoc cum dixerit, subdiaconi eant retro altare et, ibi stantes cantaturi sunt
25 XV gradus, et diaconi coram altari similiter.

49. Apud quosdam autem usus obtinuit subdiaconos in choro stare usquedum *Sanctus* canatur et, hoc finito, eos coram altari retro diaconos aliquot gradibus infra consistere et tunc, retro subdiaconos, acolitum patinam et fistulam habentem inferius stare.

30 50. Ergo, cum dictum fuerit *Sanctus*, veniant tres acoliti aquam diaconis ministraturi.

51. Qui, cum loti fuerint et archidiaconus cum episcopo calicem levaverit et ille dixerit: *Per omnia saecula saeculorum*, in aliquibus locis, subdiaconis in priorem locum euntibus, diaconi ibi persistunt usquedum
35 *Pater noster* cantabitur et sic demum omnes revertuntur.

52. Cumque episcopus *Pater noster* finierit, accipiens archisubdiaconus patinam ab acolito offerat eam archidiacono.

53. Ille autem, ut episcopus dicit: *da propitius pacem*, patinam illi accommodans, humerum eius osculetur.

40 54. Statimque episcopo dicente: *Per omnia saecula saeculorum*, accipiat benedictionalem librum et conversus ad populum dicat: *Humiliate vos ad benedictionem*. Et, clero respondente: *Deo gratias*, porrigat episcopo librum.

55. Expleta autem benedictione, veniens presbiter accipiat pacem ab episcopo, eandem caeteris oblaturus.

45 56. Diaconus vero, sumens calicem et patinam ab altari, subdiacono patinam porrigat, quam ille acolito ad tenendam prebeat.

57. Ipse autem diaconus tenens calicem et fistulam, stet ante episcopum usquedum ex sanguine et corpore Christi quantum voluerit sumat, et sic calicem et fistulam subdiacono commendat.

58. Quo protinus in sinistrum cornu altaris pergente, acolitus ibi cum patina coram episcopo consistat. 5

59. Presbyteri ergo et diaconi, osculando episcopum, corpus Christi ab eo manibus accipiant, in sinistra parte altaris communicaturi.

60. Subdiaconi autem, osculando manum episcopi, ore accipiant corpus Christi ab eo.

61. Postquam vero diaconi in sinistro cornu altaris de sanguine Christi communicaverint, venientes subdiaconi ordinatim accipiant sanguinem Christi ab archidiacono, manum eius osculantes. 10

62. Et eidem archidiacono nimis caute procurandum est ne quid in calice aut patina sanguinis vel corporis Christi remaneat.

63. His ita peractis, duo diaconi complicantes corporale ponant super calicem, fistula in eo adhuc remanente. 15

64. Interim autem cantetur *Agnus Dei* et quae tunc canenda sunt.

65. Dehinc omnes iam cum communicaverint, acolitus qui patinam portat, in sinistram altaris partem pergens, cum subdiacono consistat.

66. Sedente vero episcopo, secundum predictum ordinem tres acoliti, genuflexi ante eum, aquam manibus ministrent. 20

67. Lotis autem manibus, surgente episcopo, convertente se ad populum et dicente: *Dominus vobiscum*, subdiaconus cum calice et acolitus cum patina una cum diaconibus se conversuri sunt.

68. Cumque episcopus collectam finierit et diaconus *Ite missa est* et clerus *Deo gratias* dixerit, duo diaconi, accipientes manus episcopi, et subdiaconus cum calice et acolitus cum patina eum antecedentes, ut prediximus, intrantem, ita exeuntem cum omni processione ad sacrarium reducant. 25

TABLE DES MATIÈRES

TOME I (Studi e Testi 226)	359-363
TOME II (Studi e Testi 227)	364-369

TOME I

STUDI E TESTI 226

AVANT-PROPOS	VII-X
CARACTÉRISTIQUES GÉNÉRALES DE L'ÉDITION	XI-XVI
LIEU ET DATE DE LA COMPOSITION DU PONTIFICAL ROMANO-GERMANIQUE	XVI-XVII
RÈGLES PRATIQUES DE L'ÉDITION.	XVIII-XXII
LISTE DES OUVRAGES CITÉS EN ABRÉGÉ DANS LE CORPS DE L'ÉDITION.	XXII-XXX
TABLE COMPARATIVE DE LA SUCCESSION DES PIÈCES DANS LES DIFFÉRENTS TÉMOINS MANUSCRITS	XXX

TEXTE

PONTIFICALE ROMANO-GERMANICUM SAECULI DECIMI

EXPLICATION DES SIGLES	2

Nota: 1. Successio titulorum ab editoribus ordinata est.

2. Formulae titulorum e codicibus desumptae sunt, exceptis his inter notas [] positis, quas supplevimus.

3. In titulo XCIX (= *Ordo L* = *Ordo Romanus antiquus*), ut facilius dilucidetur, indicantur etiam subdivisiones partium, ad fidem codicum.

I. <i>Ad capillos tondendum</i>	3
II. <i>Oratio ad puerum tonsorandum</i>	4
III. <i>Prefatio ad clericum faciendum</i>	4-6
IV. <i>Oratio ad barbam tondendam</i>	6-7
V. <i>Denuntiatio mensis primi, quarti, septimi et decimi</i> . . .	7

VI.	<i>Item invitatio plebis de ieiunio mensis primi, quarti, septimi et decimi</i>	7
VII.	<i>De quatuor temporibus ieiuniorum primi, quarti, septimi et decimi mensis [= ORDO XXXVII B]</i>	8-9
VIII.	<i>Item de quatuor temporibus ieiuniorum quando sunt duodecim lectiones [= ORDO XXXVIII]</i>	9-10
IX.	<i>Caput de canone Calcedonense</i>	10
X.	<i>Capitulum sancti Gregorii papae</i>	10
XI.	<i>Capitulum Zosimi papae</i>	10-11
XII.	<i>Capitulum Leonis papae</i>	11
XIII.	<i>Capitulum Clementis papae de oblationibus altaris. De pallis</i>	12
XIV.	<i>De officiis septem graduum Ysidori capitula</i>	12-13
XV.	<i>Ordo qualiter in romana aeclesia sacri ordines fiunt [i. e. psalmista, ostiarius, lector, exorcista, acolytus]</i>	13-19
XVI.	<i>Ordo qualiter in romana ecclesia presbyteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt</i>	20-36
XVII.	<i>Orationes pro ipsis ad missam</i>	36-37
XVIII.	<i>Item missa in natali consecrationis diaconi</i>	37-38
XIX.	<i>Item in natali consecrationis presbyteri qualiter sibi missas caelebrare debet</i>	38
XX.	<i>Consecratio sacrae virginis quae in Epiphania vel in alvis paschalibus aut in apostolorum natalitiis celebratur</i>	38-46
XXI.	<i>Item missa in natali virginum</i>	47-48
XXII.	<i>Ordinatio abbatissae canonicam regulam profitentis</i>	48-51
XXIII.	<i>Consecratio virginum quae a seculo conversae in domibus suis susceptum castitatis habitum privatim observare voluerint</i>	51-54
XXIV.	<i>Ad diaconam faciendam</i>	54-59
XXV.	<i>Consecratio viduae quae fuerit castitatem professsa</i>	59-62
XXVI.	<i>Ordinatio abbatis</i>	62-69
XXVII.	<i>Missa pro abbate</i>	69-70
XXVIII.	<i>Ordo ad faciendum monachum</i>	70-72
XXIX.	<i>Ordinatio monachi</i>	72-74
XXX.	<i>Aliae orationes pro monachis</i>	74-75
XXXI.	<i>Orationes et preces pro monachis ad missam</i>	75-76
XXXII.	<i>Ordinatio abbatissae monasticam regulam profitentis</i>	76-82
XXXIII.	<i>Ordo romanus ad dedicandam ecclesiam [Combinaison de l'ORDO XLI et XLII]</i>	82-89
XXXIV.	<i>Item benedictio basilicae novae</i>	89
XXXV.	<i>Quid significant duodecim candelae</i>	90-121
XXXVI.	<i>Canon de aedificanda ecclesia</i>	122-123
XXXVII.	<i>De oratorio</i>	123
XXXVIII.	<i>Denuntiatio cum reliquiae sanctorum ponendae sunt in atrio</i>	123-124

XXXIX.	[<i>Preparatio episcopi ad divinum officium</i>]	124
XL.	<i>Ordo ad benedicendam ecclesiam</i>	124-173

Includuntur in hoc titulo variae benedictiones vestium sacrarum et sacrae suppellectilis:

	<i>Benedictio tabulae</i> (nn. 66-70).	148
	<i>Item benedictio basilicae novae</i> (n. 72)	150
	<i>Benedictio lintheaminum</i> (n. 74)	150-151
	<i>Item benedictio lintheaminum et aliorum quae opus fuerit sacro ministerio</i> (nn. 75-76)	151
	<i>Benedictio ad omnia vasa, lintheamina et instrumenta in usum ecclesiae</i> (n. 77).	151-152
	<i>Benedictio ad omnia ornamenta in usum ecclesiae vel altaris</i> (n. 78)	152
	<i>Item benedictio vestimentorum sacerdotalium sive levitarum atque sequentis ordinis ministrantium</i> (n. 79)	152-153
	<i>Benedictio ad albas, planetas, stolas et cingulos</i> (n. 80)	153
	<i>Benedictio stolarum</i> (nn. 81-82).	153-157
	<i>Benedictio corporalis</i> (nn. 83-85)	154-155
	<i>Benedictio eucharistialis i. e. vasculi in quo eucharistia reconditur</i> (nn. 86-87)	155
	<i>Benedictio patenae</i> (nn. 88-91)	155-156
	<i>Praephatio calicis</i> (nn. 92-95)	156-157
	<i>Benedictio crucis [lignae]</i> (nn. 96-104)	157-160
	<i>Benedictio crucis metallizatae</i> (n. 105).	160-161
	<i>Benedictio turibuli</i> (nn. 106-107)	161-162
	<i>Benedictio incensi vel thimiamatis</i> (nn. 108-110)	162
	<i>Praephatio consecrationis capsarum</i> (nn. 111-115)	163-165
	<i>Praephatio ciborii i. e. umbraculi altaris</i> (nn. 116-117)	165-166
	<i>Item praephatio minoris vel itinerarii cyborii</i> (nn. 118-119)	166
	<i>Praephatio tabulae itinerariae</i> (nn. 120-122).	167
XL I.	<i>Orationes ad missam in dedicatione</i>	174-175
XL II.	<i>Item alia missa</i>	175-176
XL III.	<i>In dedicatione novae ecclesiae ad missam pro conditoribus</i>	176-177
XL IV.	<i>Missa in dedicatione basilicae quam conditor [non] dedicatam reliquit</i>	177-178
XL V.	<i>Missa pro dedicatione loci illius ubi prius fuerit synagoga</i>	178
XL VI.	<i>Missa in agenda conditoris ecclesiae</i>	179
XL VII.	<i>In dedicatione altaris</i>	179-180
XL VIII.	<i>Benedictio super munus quod quis ecclesiae offert honoris</i>	180-181
XL IX.	<i>Missa in anniversario dedicationis ecclesiae</i>	181-182
L.	<i>Reconciliatio violatae ecclesiae</i>	182-185
LI.	<i>Ordo ad benedicendum ecclesiae signum</i>	185-190
LII.	<i>Ordo in dedicatione baptisterii</i>	190-191
LIII.	<i>Missa in dedicatione baptisterii</i>	191-192
LIV.	<i>Consecratio cymiterii</i>	192-193

LV.	<i>Consecratio loculi vel sepulchri</i>	193-194
LVI.	<i>Decretum quod clerus et populus firmare debet de electo episcopo</i>	194-195
LVII.	<i>Item subscriptio episcoporum in electionem episcopi</i>	195
LVIII.	<i>Ex concilio Africano quarto capitulum I</i>	196-197
LIX.	<i>Epistola vocatoria</i>	197-198
LX.	<i>Qualiter episcopus debeat ordinari ex concilio Ni- ceno capit. IIII</i>	198
LXI.	<i>Qua die ordinetur episcopus</i>	198-199
LXII.	<i>Ordinatio episcopi [i. e. inthronisatio post elec- tionem]</i>	199-200
LXIII.	<i>[Ordinatio episcopi]:</i>	200-226
	<i>Incipit examinatio in ordinatione episcopi secundum Gallos</i>	200-205
	<i>Qualiter episcopus in romana ecclesia ordinetur . . .</i>	205-226
	<i>APPENDIX. In Christi nomine incipit ordo ad vo- candum et examinandum seu consecrandum electum episcopum [= ORDO XXXV B]</i>	226-229
LXIV.	<i>Orationes istae dicendae sunt a domno papa super archiepiscopum ante pallium</i>	229-230
LXV.	<i>Formata episcopo danda</i>	230-231
LXVI.	<i>Edictum quod dat pontifex episcopo cui benedicit</i>	231-240
LXVII.	<i>Missa in ordinatione episcopi</i>	240-241
LXVIII.	<i>Missa episcopi pro se in die ordinationis suae anniversario</i>	242-243
LXIX.	<i>In natalicio episcopi si infirmus aut absens fuerit, qualiter presbiter missam celebrare debeat pro eo</i>	243-244
LXX.	<i>Item alia missa in natalicio episcopi</i>	244
LXXI.	<i>Ordo qualiter ordinetur romanus pontifex [= ORDO XL B]</i>	245
LXXII.	<i>Incipit ordo ad regem benedicendum quando novus a clero et populo sublimatur in regnum</i>	246-259
	<i>APPENDIX I.</i>	259-261
	<i>APPENDIX II.</i>	261
LXXIII.	<i>Sequitur ordo missarum si in feria evenerit sed melius et honorabilius die dominico.</i>	262-263
LXXIV.	<i>Item alia missa pro rege</i>	263
LXXV.	<i>Incipit ordo romanus ad benedicendum imperato- rem quando coronam accipit [= ORDO XLV]</i>	263-264
LXXVI.	<i>Item missa pro eodem imperatore. Item benedictio ad ordinandum imperatorem secundum occiden- tales [= ORDO XLVII]</i>	265-266
LXXVII.	<i>Missa pro imperatore [= ORDO XLVIII].</i>	266-267
LXXVIII.	<i>Benedictio reginae</i>	267-269
LXXIX.	<i>Ordo romanus qualiter concilium agatur generale .</i>	269-274

LXXX.	<i>Item ordo qualiter agatur concilium provinciale.</i>	275-291
LXXXI.	<i>Expositio octo vestium Aaron primi pontificis .</i>	292-300
LXXXII.	<i>Incipit sermo de eadem re tempore synodi ad episcopos</i>	300-302
LXXXIII.	<i>Alius sermo</i>	303-306
LXXXIV.	<i>Sermo tertius</i>	307
LXXXV.	<i>Qualiter episcopus excommunicare infideles debeat</i>	308-311
LXXXVI.	<i>Item alia excommunicationis allocutio</i>	311-312
LXXXVII.	<i>Item alia excommunicatio</i>	313
LXXXVIII.	<i>Item alia terribilior excommunicatio</i>	313-314
LXXXIX.	<i>Excommunicatio brevis</i>	314
XC.	<i>Excommunicatio Leonis papae</i>	315-317
XCI.	<i>Qualiter episcopus reconciliet vel recipiat excommunicatum</i>	317-321
XCI.	<i>Ordo processionis ad ecclesiam sive missam secundum Romanos [ORDO V]</i>	321-328
XCIH.	<i>Ordo missae a sancto Petro institutus cum expositione sua</i>	329-300
XCIV.	<i>Incipit expositio totius missae ex concordia scripturarum divinarum.</i>	330-342
XCV.	<i>Item alia expositio totius missae ex concordia divinarum scripturarum</i>	343-347
XCVI.	<i>Ex concilio Toletano V^o capitulum XVIII . .</i>	348
XCVII.	<i>Incipit qualiter quaedam orationes et cruces in Te igitur agenda sunt [= ORDO VII, n. 6-26].</i>	348-350
XCVIII.	<i>Ordo processionis si quando episcopus festivis diebus missam celebrare voluerit ita ut ab antiquis patribus occidentalium institutione est constitutus hic adesse cernitur scriptus [= ORDO X]. . . .</i>	350-355

TOME II

STUDI E TESTI 227

XCIX. <i>In Christi nomine incipit ordo catholicorum librorum qui in ecclesia romana ponuntur [= ORDO L = Ordo romanus antiquus de reliquis anni totius officiis ac ministeriis]:</i>	1-141
<i>In vigilia natalis domini</i>	1-3
<i>Item ordo in vigilia natalis sancti Stephani</i>	3
<i>Ordo in vigilia natalis sancti Iohannis Evangelistae</i>	3
<i>Ordo in natali Innocentum</i>	3
<i>Ordo in octavis domini</i>	4
<i>Item ordo in vigilia Theophaniae</i>	4-5
<i>Item ordo in octavis Theophaniae</i>	5
<i>Ordo in purificatione sanctae Mariae</i>	5-10
<i>Ordo in cathedra sancti Petri</i>	10
<i>Denuntiatio mensis primi, quarti, septimi et decimi</i>	10-11
<i>Item invitatio plebis de ieiunio mensis primi, quarti, septimi et decimi</i>	11
<i>Denuntiatio ieiuniorum primi, quarti, septimi et decimi mensis</i>	11
<i>De quatuor temporibus ieiuniorum primi, quarti, septimi et decimi mensis</i>	11-12
<i>De parrochianis</i>	12-13
<i>Ordo in septuagesima paschae</i>	13
<i>Ordo in annuntiatione sanctae Mariae</i>	14
<i>Ordo feria quarta in capite ieiunii</i>	14-23
<i>Ordo in quarta ebdomada quadragesimae et in quarta feria</i>	23-24
<i>Incipit ordo vel denuntiatio scrutinii ad electos quod tertia ebdomada in quadragesima, secunda feria, initiatur [ORDO XI]</i>	24-29
<i>Missa ebdomada quarta quae pro secundo scrutinio celebratur</i>	29-30
<i>Oratio ad missam ebdomada quinta quae pro scrutinio tertio celebratur in apertione aurium</i>	30-40
<i>Incipit ordo a dominica mediana usque in octavas paschae de officiis divinis diebus et noctibus</i>	40
<i>Ordo de sabbato ante palmas</i>	40
<i>Ordo de die palmarum</i>	40-51
<i>Item alter ordo de die palmarum</i>	51-52
<i>Item ordo in die palmarum</i>	53-54
<i>De feria quarta ebdomadae maioris</i>	55-56
<i>De officiis divinis a cena domini usque in octavas pentecostes. Feria quinta maioris ebdomadae</i>	56-58
<i>Ordo [Reconciliatio paenitentis]</i>	58-67
<i>Item ordo</i>	67-71
<i>De consecratione principalis chrismatis</i>	71-75
<i>Incipit exorcismus olei quo unguendi sunt cathecumeni</i>	75-77

	<i>Ad vesperum in cena domini</i>	77-85
	<i>Ordo in nocte parasceve</i>	85-86
	<i>Ordo de sexta feria parasceve</i>	86-93
	<i>Ordo de sabbato sancto in nocte</i>	93
	<i>Item ordo de sabbato sancto in die</i>	93-112
	<i>Ordo de vigilia in nocte sancti paschae</i>	112-113
	<i>Item ordo in die sancto paschae</i>	113-114
	<i>Item secundum Romanos</i>	114-116
	<i>Item ordo in eodem die sancto ad vesperam et usque in octavas paschae</i>	116-117
	<i>De sabbato infra albas</i>	117-118
	<i>De observanda unctione chrismatis</i>	118
	<i>De octo officiis neophitorum</i>	118
	<i>De versibus gradalibus infra albas</i>	118
	<i>Ordo de octavis paschae</i>	118-119
	<i>De letania maiore</i>	119
	<i>De letania minore</i>	119-131
	<i>Ordo in inventione sanctae crucis</i>	131
	<i>Ordo in vigilia ascensionis domini</i>	131
	<i>De sabbato sancto in vigilia pentecostes</i>	132-134
	<i>Ordo in nocte pentecostes</i>	134-135
	<i>Ordo de octava pentecostes</i>	135
	<i>De ieiunio quatuor temporum</i>	135
	<i>Item de ieiunio pentecostes</i>	135-137
	<i>Ordo in natali sancti Iohannis Baptistae</i>	137
	<i>Ordo in natali sancti Petri</i>	137
	<i>Ordo in natali sancti Pauli</i>	137
	<i>Ordo in dominica prima mensis augusti</i>	138
	<i>Ordo in assumptione sanctae Mariae</i>	138-140
	<i>Ordo in dominica prima mensis septembris</i>	140
	<i>Ordo in nativitate sanctae Mariae</i>	140
	<i>Ordo in exaltatione sanctae crucis</i>	140
	<i>Ordo in dominica prima mensis octobris</i>	140
	<i>Ordo in dominica prima mensis novembris</i>	140
	<i>Ordo in dominica prima decembris de adventu domini</i>	141
C.	<i>Haec sunt quae a romana sede accepti.</i>	141
CI.	[<i>Ordo de Quadragesima</i> = ORDO XXII, n. 1-15]	141-143
CII.	[<i>Supplementum secundum ad Ordinem I missae papalis</i> = ORDO III, n. 4-6]	143-145
CIH.	[<i>Ordo antiphonarum</i> = ORDO XII]	145-148
CIV.	<i>De gradibus romanae ecclesiae</i> [= ORDO XXXVI]	148-151
CV.	<i>Exorcismus salis ad spargendum in domo</i>	152-154
CVI.	<i>Benedictio aquae ad reconciliandos penitentes in cena domini</i>	154
CVII.	<i>Ex authentico libro sacramentorum sancti Gregorii papae. Incipit ordo ad baptizandum infantes</i>	155-164
CVIII.	<i>Item benedictio aquae ad albas deponendas</i>	164-165
CIX.	<i>Ordo ad baptizandum infirmum</i>	165-166

CX.	<i>Ordo ad catecuminum ex pagano faciendum . .</i>	167-172
CXI.	<i>De verbis grecis baptisterii quomodo vertantur in latinum</i>	172-175
CXII.	<i>Sancti Athanasii Alexandrini episcopi expositio fidei catholicae</i>	175-185
CXIII.	<i>Incipit symbolum apostolorum</i>	185-190
CXIV.	<i>Impositio manuum super energuminum catezi- zatum</i>	190-192
CXV.	<i>Ad succurendum his qui a demonio vexantur .</i>	193-205
CXVI.	<i>Item orationes et exorcismi super eum qui a de- monio vexatur</i>	205-208
CXVII.	<i>Item exorcismus unde supra</i>	209-211
CXVIII.	<i>Exorcismus sancti Ambrosii</i>	211-216
CXIX.	<i>Exorcismus sancti Martini episcopi super eos qui a demonio vexantur</i>	217-220
CXX.	<i>De ieiunio daemoniis imponendo</i>	220-221
CXXI.	<i>Missa super daemoniacum</i>	221
CXXII.	<i>Item alia missa</i>	222
CXXIII.	<i>Oratio super liberatum a demonio</i>	222-224
CXXIV.	<i>Reconciliatio rebaptizati ab hereticis</i>	224-225
CXXV.	<i>Oratio super eos qui morticinum comederunt .</i>	225
CXXVI.	<i>Benedictio cum impositione manuum super eos qui de diversis heresibus veniunt</i>	226
CXXVII.	<i>Reconciliatio cum impositione manuum redeun- tis a paganis</i>	226
CXXVIII.	<i>Pro fratribus in viam dirigendis</i>	227-228
CXXIX.	<i>Item benedictiones pro iter acturis</i>	228-229
CXXX.	<i>Pro redeuntibus de itinere</i>	229
CXXXI.	<i>Pro supervenientibus fratribus</i>	230
CXXXII.	<i>Pro salute unius vivi</i>	230
CXXXIII.	<i>Pro una femina</i>	231
CXXXIV.	<i>Pro salute vivorum</i>	231
CXXXV.	<i>Pro infirmo</i>	232-233
CXXXVI.	<i>Qualiter sacerdotes suscipere debeant penitentes more solito</i>	234-245
CXXXVII.	<i>Missa post confessionem</i>	245
CXXXVIII.	<i>Missa pro infirmo de cuius salute desperatur . .</i>	245-246
CXXXIX.	<i>Ordo ad visitandum et unguendum infirmum .</i>	246-256
CXL.	<i>Missa pro infirmo</i>	256
CXLI.	<i>Oratio pro reddita sanitate</i>	257
CXLII.	<i>Item ad consignandum hominem sanum sive infirmum</i>	257-258
CXLIII.	<i>Ordo ad unguendum infirmum</i>	258-270
CXLIV.	<i>Item ordo penitentis ad mortem</i>	270-275
CXLV.	<i>Item reconciliatio penitentis ad mortem</i>	275-277

CXLVI.	<i>Missa quam sacerdos pro sibi confesso canere debet</i>	277-279
CXLVII.	<i>Item alia missa</i>	279
CXLVIII.	<i>Missa pro infirmo qui proximus est morti . .</i>	280
CXLIX.	<i>Incipit obsequium circa morientes vel qualiter agatur circa infirmum morte detentum . . .</i>	281-305
CL.	<i>Missa in die depositionis defuncti</i>	305-307
CLI.	<i>Missa pro defuncto</i>	307-309
CLII.	<i>Missa in cimiteriis</i>	309-310
CLIII.	<i>Missa pro episcopo defuncto</i>	310-311
CLIV.	<i>Missa pro sacerdote defuncto</i>	311
CLV.	<i>Missa unius defuncti</i>	311-312
CLVI.	<i>Alia missa unius defuncti</i>	312
CLVII.	<i>Missa pro congregatione</i>	312-314
CLVIII.	<i>Missa plurimorum defunctorum</i>	314
CLIX.	<i>Item alia missa [defunctorum].</i>	315
CLX.	<i>Missa in die depositionis tertio, septimo et tricesimo.</i>	315-317
CLXI.	<i>Missa in anniversario unius defuncti</i>	317-318
CLXII.	<i>Missa in anniversario</i>	318
CLXIII.	<i>Missa pro episcopo defuncto</i>	319
CLXIV.	<i>Missa pro sacerdote defuncto</i>	319-320
CLXV.	<i>Missa pro defuncta femina</i>	320
CLXVI.	<i>Missa plurimorum defunctorum</i>	321
CLXVII.	<i>In agenda conditoris ecclesiae</i>	321-322
CLXVIII.	<i>In vigilia defunctorum sermo sancti Augustini episcopi</i>	322-323
CLXIX.	<i>Item lectiones sancti Gregorii in vigilia defunctorum</i>	323-327
CLXX.	<i>Sermo beati Cecilii Cypriani episcopi</i>	327-330
CLXXI.	<i>Oratio cum in aliquod opus ordinantur fratres</i>	330
CLXXII.	<i>Oratio cum absoluntur</i>	330-331
CLXXIII.	<i>Oratio ad mandatum</i>	331
CLXXIV.	<i>Oratio super eos qui ipsum mandatum adimplerunt</i>	331
CLXXV.	<i>Oratio super ebdomadarios de coquina egredientes</i>	331
CLXXVI.	<i>Oratio pro his qui ingrediuntur [in coquinam]</i>	332
CLXXVII.	<i>Oratio pro ebdomadario lectore</i>	332
CLXXVIII.	<i>Oratio in monasterio</i>	332
CLXXIX.	<i>Oratio in atrio</i>	332
CLXXX.	<i>Benedictio salis communis</i>	333
CLXXI.	<i>Incipit maior benedictio salis et aquae . . .</i>	333-341
CLXXXII.	<i>Benedictio salis ad oculorum dolorem</i>	341-342
CLXXXIII.	<i>Incipit maior benedictio salis et aquae ad pecora</i>	342-350
CLXXXIV.	<i>Benedictio panis et salis ad salutem hominum et animalium</i>	351

CLXXXV.	<i>Exorcismus salis et aquae contra fulgura . . .</i>	351-352
CLXXXVI.	<i>Missa pro tempestate</i>	352-353
CLXXXVII.	<i>Contra grandines</i>	353
CLXXXVIII.	<i>Benedictio aquae cum ligno sanctae crucis . .</i>	353-354
CLXXXIX.	<i>Oratio ad visitandos fratres</i>	354
CXC.	<i>Benedictio domus</i>	354-355
CXCI.	<i>Item benedictio domus</i>	355
CXCII.	<i>Benedictio loci ubi iacueris</i>	355
CXCIII.	<i>Oratio in domo ancillarum dei</i>	356
CXCIV.	<i>Oratio in sacrario</i>	356
CXCV.	<i>In cimiterio</i>	356
CXCVI.	<i>Oratio in vestiario</i>	356
CXCVII.	<i>In scriptorio</i>	357
CXCVIII.	<i>In dormitorio</i>	357
CXCIX.	<i>In refectorio</i>	357
CC.	<i>In cellario</i>	357
CCI.	<i>In coquina</i>	358
CCII.	<i>In hospitali</i>	358
CCIII.	<i>In pirali vel caminata</i>	358
CCIV.	<i>In domo infirmorum</i>	359
CCV.	<i>In area nova</i>	359
CCVI.	<i>In horreo vel granario</i>	359
CCVII.	<i>In pistrino</i>	360
CCVIII.	<i>In lardario</i>	360
CCIX.	<i>In potionario</i>	360
CCX.	<i>In introitu basilicae</i>	360-361
CCXI.	<i>Oratio post introitum basilicae</i>	361
CCXII.	<i>Benedictio super capsellas et fustes et super eos qui cum his limina ac suffragia sanctorum apostolorum petaturi sunt</i>	362
CCXIII.	<i>Benedictio seminum</i>	363
CCXIV A.	<i>Benedictio aquae pro segetibus contra vermes .</i>	363
CCXIV B.	<i>Benedictio aquae ad segetes contra vermes . .</i>	363-367
CCXV.	<i>Benedictio in campo sive in agro quando agitur letania</i>	367
CCXVI.	<i>Item benedictio frugum in agro</i>	368
CCXVII.	<i>Benedictio primitiarum</i>	368
CCXVIII.	<i>Benedictio holerum</i>	368
CCXIX.	<i>Ad omnia quae volueris</i>	369
CCXX.	<i>Benedictio casei in sabbato sancto paschae . .</i>	369
CCXXI.	<i>Benedictio pomorum in festivitate sancti Iohan- nis Baptistae</i>	369
CCXXII.	<i>Ad fructum novi arboris</i>	370
CCXXIII.	<i>Benedictio ad fruges novas</i>	370
CCXXIV.	<i>Benedictio panis</i>	370
CCXXV.	<i>Benedictio panis ad eulogias dandi</i>	370-371

CCXXVI.	<i>Benedictio uvae vel fabae</i>	371
CCXXVII.	<i>Benedictio vini novi</i>	371
CCXXVIII.	<i>Ad agape</i>	372
CCXXIX.	<i>Oratio ante cibum</i>	372
CCXXX.	<i>Orationes super mensam</i>	373
CCXXXI.	<i>Benedictio putei novi</i>	374
CCXXXII.	<i>Benedictio fontis ubi aliqua neglegentia evenerit</i>	374-375
CCXXXIII.	<i>Super vascula in antiquis locis reperta</i>	375
CCXXXIV.	<i>Benedictio quorumlibet vasorum</i>	375
CCXXXV.	<i>Oratio pro antidoto sumendo</i>	376
CCXXXVI.	<i>Oratio pro diminutione sanguinis</i>	376
CCXXXVII.	<i>Oratio ad lavacrum</i>	376
CCXXXVIII.	<i>Benedictio incensi vel thimiamatis</i>	376
CCXXXIX.	<i>Benedictio saponis</i>	377
CCXL.	<i>Oratio in navi</i>	377
CCXLI.	<i>Benedictio retium ad capiendos pisces</i>	377
CCXLII.	<i>Benedictio civitatis contra gentiles</i>	378
CCXLIII.	<i>Benedictio vexilli bellici</i>	378
CCXLIV.	<i>Benedictio ensis noviter succincti</i>	379
CCXLV.	<i>Oratio pro exercitu</i>	380
CCXLVI.	<i>Iudicium ferri ferventis</i>	380-381
CCXLVII.	<i>De iudicio aquae ferventis quomodo inventum sit</i>	382-393
CCXLVIII.	<i>Benedictio aquae fluentis ad iudicium faciendum .</i>	393-394
CCXLIX.	<i>Exorcismus et benedictio panis et casei ad securi-</i> <i>tatem iudicii faciendum et ad inveniendum</i> <i>furtum</i>	394-397
CCL.	<i>Iudicium panis et casei</i>	397-398
CCLI.	<i>Item iudicium panis et casei</i>	398-399
CCLII.	<i>Benedictio aquae frigidae ad iudicium faciendum</i>	400-414
CCLIII.	<i>[Benedictio nuptialis]</i>	414-417
CCLIV.	<i>Item actio nuptialis ad annualem diem nuptiarum</i>	317-419
CCLV.	<i>Oratio in natali genuino</i>	419
CCLVI.	<i>Oratio pro parturiente</i>	419
CCLVII.	<i>Oratio ad missam pro sterilitate mulierum . . .</i>	420
CCLVIII.	<i>Item pro sterilitate mulierum</i>	420-421
APPENDICE. <i>Ordonnance du pontifical romano-germanique publié</i> <i>par Melchior Hittorp</i>		422-432
TABLE DES MATIÈRES DU TOME I		359-363
TABLE DES MATIÈRES DU TOME II		364-369